

43.3 (945) / 10.5
D 1815

О. ДОЦЕНКО

ЗИМОВИЙ ПОХІД

A. DOSENKO

WINTER MARCH

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ
PRACE UKRAIŃSKIEGO INSTYTUTU NAUKOWEGO
TRAVAUX DE L'INSTITUT SCIENTIFIQUE UKRAINIEN

TOM — XIII — VOLUME

СЕРІЯ ІСТОРИЧНА, КНИГА I. — SERJA HISTORYCZNA, ZESZYT I. —
SERIE HISTORIQUE, LIVRAISON I.

Олександр Доценко

ЗИМОВИЙ ПОХІД

(6 XII. 1919 — 6. V. 1920)

ВАРШАВА

1932

WARSZAWA

УХВАЛОЮ ВЕЛИКОЇ ОРДЕНСЬКОЇ РАДИ ОРДЕНУ ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА ДОРУЧЕНО ПРЕЗИДІЇ ОРДЕНУ ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА ПЕРЕВИДАТИ ТВІР СВ. П. ПІДПОЛК. О. ДОЦЕНКА — «ЗИМОВИЙ ПОХІД АРМІЇ УНР» (6. XII. 1919 — 6. V. 1920), ІДЕНТИЧНЕ ВИДАННЯ (ДРУГЕ) УКРАЇНСЬКОГО НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ У ВАРШАВІ, 1932 РОКУ «ЗИМОВИЙ ПОХІД».

Голова Президії Орденської Ради
Ордену Залізного Хреста
Ген.-полк. О. ЗАГРОДСЬКИЙ
Секретар - скарбник
Майор ІВАН ВИННИК

Редагує секретар

Проф. РОМАН СМАЛЬ-СТОЦЬКИЙ

П Е Р Е Д М О В А

Для своєї праці — історії Зимового походу — використав я такі, досі ще неопубліковані, матеріяли:

1. Накази по армії Української Народньої Республіки та по дивізіях;

2. Оперативні, розвідочні та політичні звіти;

3. Доповіді та листи урядових цивільних та військових осіб;

4. Щоденник полку Чорних Запоріжців;¹⁾

5. Документи та радіозвіти, захоплені у ворогів.

З друкованих праць та матеріялів використав я для свого огляду такі:

1. Аш: „Спогади про Любарські події“. А л ь м а н а х. Літературно-військовий журнал. Табор Олександрів, ч. I, Липень 1921.

2. П. Певний: „Заволю та державність“. Станиславів. 1920.

3. Ю. Тютюник: „Зимовий похід“. Коломия-Київ. 1923.

4. М. Омелянович-Павленко, Генерал-поручник: „Зимовий Похід“, „За Державність“. Матеріяли до історії війська українського. Частина I, Каліш — 1929, Частина II, Каліш — 1930 і частина III, Каліш — 1932.

5. П. Феденко: „Фермент нації“ (З приводу роковин походу 6/XII. 1919 — 6/V. 1920 р.). Вільна Україна. Неперіодичний журнал Центрального Комітету Української Робітничої Партії. Львів-Київ, ч. 1—2, Січень-Лютий 1921.

6. Борис Монкевич, Сотник: „Чорні Запоріжці“. Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запоріжців. Зі схемами й ілюстраціями. Львів. 1929.

7. І. Мазепа: „Творена держава“ (Боротьба 1919 року). Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879—1926). Прага. 1930.

8. П. Феденко: „Повстання нації“. Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879—1926). Прага. 1930.

9. Чижевський, Полковник: „Коротка історія 3-ої Стрілецької дивізії. Каліш. 1921.

10. Євген Бородиневич: „В чотирикутнику смерті“. Причинки до трагедії У.Г.А. на Великій Україні (Із воєнного записника 2-ої бригади). Київ-Львів. 1921.

11. Олександр Доценко: „Літопис Української Революції“.

¹⁾ Цей цінний документ не друкується з огляду на те, що його використано в праці Б. Монкевича (див. нижче), — на жаль, без цитат.

Матеріяли й документи до історії української революції. Том II, книга 4. 1917—1922. Київ—Львів. 1923 і том II, книга 5, Тарнів—Львів. 1924.

12. Julian Stachiewicz, *General Brygady: Studja operacyjne z historii wojsk polskich 1918—21*. Tom I. Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie. Warszawa 1925

13. Др. Степан Шухевич: „Спомини” част. IV, Львів, 1929.

14. Б.В. Козельський: „Шлях зрадництва й авантур” (Петлюрівське повстанство). Переклала К. Сенік. Державне Видавництво України. Харків 1927.

15. В. Сальський: „Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 р.” Варшава. 1920.

16. Зимовий похід. Око. Літературно-юмористичний журнал ч. 9—10, Каліш. 1921.

17. Б. Л. „Нарада в с. Барушківцях”. Око ч. 9—10, Каліш. 1921.

Де-які з документів, що відносяться до Зимового походу, вже опубліковано в переліченій вище літературі, — такі і не друкується, але ті, з яких опубліковано тільки певні уступи, уважаю за потрібне подати в цілості.

До праць, написаних спеціально на нашу тему, належать названі вище праці трьох учасників походу: Ю. Тютюника, М. Омеляновича-Павленка та П. Певного. Остання праця — це брошура, оперта на точних даних та особистих обсерваціях автора, цінна сама по собі, але має більше популярний характер і не претендує на вичерпуюче освітлення подій. Праця Ю. Тютюника представляє собою більше політичний огляд, ніж оцінку подій з чисто військового боку, і, безсумнівно, має велику цінність, але бракує їй об'єктивності: автор її висловлює переважно свої особисті погляди — цінні, як матеріал для історика, але часом занадто суб'єктивні й неслухні. Праця ген Омеляновича-Павленка — перша спроба більш докладного огляду фактів і їх оцінки. В ній використано багато матеріалів, яких я не мав, але це переважно короткі й неупорядковані до друку записки, спогади й денники учасників походу. Значної більшості офіційних документів ген. Омелянович-Павленко використати не міг, бо їх не мав під руками. Цим пояснюються де-які незначні недокладності в його праці, переважно хронологічного або топографічного характеру, які однак не зменшують цінності цієї солідної, сумлінної й об'єктивної праці.

Цінний матеріал чисто політичного змісту дали мені статті п.п. Мазепи і Феденка.

І моя праця не претендує на абсолютну повноту: знайдуться ще й офіційні документи, позбирають і опублікують також багато мемуарних матеріалів про цей похід; але в упорядкованій мною збірці майбутні дослідувачі-історики завжди будуть мати точно видані документи й матеріали, які, коли б і загинули їх оригінали, залишаться, як свідство героїчних зусиль нашого війська в боротьбі за свободу й державність української нації.

Документи друкую я точно з усіма їх огріхами і помилками, не змінючи „ані титли, ніже тії коми“ Зрештою кожний, хто буде їх читати, повинен пам'ятати, що то—документи з часу бурхливих подій, писані нашвидку, похапцем, в походах (як от військові накази), може й на коліні та й взагалі в умовах, коли не було ані часу, ані думки про те, щоб їм надавати літературний характер. До того ж писали їх люде, що не пройшли української школи й не були лінгвістами.

Цілу свою працю ділю на 7 розділів. Перший розділ коротко змальовує події, які попередили Зимовий похід і були безпосередньою його причиною; II—VI-ий обіймають самий похід; VII-ий охоплює повстанчі акції за час Зимового походу та тодішню політику большевиків.

Переповідаючи в хронологично-літописному порядку перебіг подій, я не претендую на широку і всебічно-критичну оцінку використаних матеріалів, обмежуючись тільки оцінками, опертими на об'єктивних даних, документах, та поправками чужих помилок і неточностей, коли на те мене уповноважують мої матеріали або висновки, які можу з них витягти.

В кінці праці додається основна мапа до Зимового походу та 4 олеати.¹⁾ Олеата ч. 1 малює тодішню військову ситуацію на Україні перед походом; олеата ч. 2 — показує рух армії од 6.XII.1919 р. до 16.II.1920 р.; олеата ч. 3 — марш армії У. Н. Р. від 16.II.1920 р. до 6.V.1920 р. і, нарешті, олеата ч. 4 — показує райони, де працювали ватажки повстанчих організацій під час Зимового походу.

Ця праця, що виходить у видавництві Українського Наукового Інституту в Варшаві окремим томом, в моїм розподілі матеріалів і документів до історії української революції становить продовження видаваного мною „Літопису Української Революції“, як книжка 6-а II-го тому.

Усім, що мені допомогли у цій праці, складаю сердечну подяку.

¹⁾ При користуванні олеатами треба уважати, щоб пункти мапи „Житомир“ „Гранична лінія по Дністру“ припали на ті самі пункти олеати.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ.

1. Листопадова катастрофа. 2. Наради 6.XII в Чертерні і 5.XII в Мирнолі.
3. Призначення політичних референтів та їх завдання. 4. Підготовчі заходи. 5. Стан ворожих фронтів.

Внаслідок переходу Галицької Армії на бік ген. Денкіна Українська Наддніпрянська Армія в першій половині листопаду 1919 року, знесилена, здесяткована тифом, гола й боса, відступала з лінії (приблизно) Брацлав—Ямпіль н/Д. в загальному напрямі Нова Ушиця — Дунаєвці. Одночасно її тиллові установи і ті частини Галицької Армії, що перебували в запллі, пересувалися на схід. Командарм Наддніпрянської Армії 11.XI, згідно з директивою Головного Отамана, пересунув базу і всі державні інституції приблизно в район Ярмолинці — Проскурів — Старокостянтинів.¹⁾

Повстало тяжке питання, що робити далі. Переговори з Польським урядом поки-що не дали конкретних наслідків, лише ослабили напруження на фронті.

Румунія дотримувала нейтралітету і нам не помагала. Насувалася грізна небезпека оточення нашої армії денікинцями та її знищення і можливого припинення дальшої боротьби. Всі наші політичні та військові чинники, що перебували тоді в Кам'янці, були тої думки, що Денікин врешті упаде, що поразка його неминуха, але ж треба було до того часу зберегти і армію, і Державний Центр. Багато було проєктів та дискусій на тему, що далі робити, але 13.XI на засіданні Ради Міністрів в Кам'янці питання це було остаточно розв'язано.

Військовий міністр от. В. Сальський обстоював план ліквідації регулярного фронту, положення якого було безнадійне. Він висловлювався за тим, щоб армію й цивільних (крім непристосованих до умов партизанської боротьби елементів) пропустити „струмочками“ через фронт ворога і таким способом утворити на Україні осередки для повстанського руху.

Уряд на чолі з прем'єром Мазепою стояв „за продовження регулярної форми боротьби“ до останньої можливості: армія Денкіна швидко розкладалася, і кожний день міг принести зміну

¹⁾ Наказ цей надруковано у Ю. Тютюнника: „Зимовий похід“, Коломия — Київ, 1923, стор. 9 і у О. Доценка: „Літопис Української Революції“, Київ — Львів, 1923, т. II, кн. 4, стор. 325.

ситуації, зокрема в районі, де перебувала наша армія, яку треба було зберегти, як цілість.

Остання думка перемогла. Користуючись перемир'ям певним заспокоєнням на фронті і почавши переговори з Москвою, уряд вирішив виїхати в район Проскурів — Старокостянтинів, армія ж мала розташуватись в районі Старокостянтинів — Шепетівка—Чуднів, щоб звідти почати нову акцію проти Денікіна¹⁾. Праве крило армії було б в такому разі забезпечене з боку добровольчих частин, бо польське військо мало обсадити лінію Проскурів-Камянець.

Перевести цей план не пощастило: отаман Волох, якому доручено було оборону Проскурова, здав це місто добровольцям, а польське військо відійшло за Збруч на вимогу Антанти і з огляду на його тяжке стратегічне положення²⁾. Ситуація ставала трагічною. В Проскурові пограбовано вагон з державною скарбницею; врятувати пощастило незначну тільки частину грошей.

26.XI Головний Отаман С. Петлюра і Уряд мали нараду з політичними партіями та представниками війська в Старо-Костянтиніві. Головний Отаман закликав не тратити духа і настоював на продовженні боротьби, не дивлячись на критичну ситуацію. Прем'єр І. Мазепа доводив, що недалекий час визнання України Антантою. Військові члени наради теж висловлювались бадьоро. Але от. Волох виступив з демагогічною критикою діяльності всіх державних чинників і висловлювався за радянську орієнтацію. Це був його перший публічний виступ, — другого не довелося довго чекати. Нарада не привела до певних рішень.

27.XI Головний Отаман і Уряд мусіли покинути Старо-Костянтинів і виїхати до Любара. Отамани Волох, Божко та Данченко з своїми частинами теж подалися за Урядом. В Любарі вони стали остаточно на радянську платформу, працюючи в контакті з самочинною „Волинською революційною радою”. Волох домагався, щоб Гол. Отаман відмовився від влади. Постановлено було Волоха заарештувати, але він перейшов на другий бік річки Случа і там розташував своє військо, після чого ще два рази вислав ультиматуми Гол. Отаманові, щоб той зрікся влади. Війська при Уряді було мало, і Гол. Отаман 3.XII виїхав до Чорторії. Тимчасом надійшов з своїми частинами от. Ю. Тютюник, який вже давно мав наказ ліквідувати Волоха, і той почав тікати через Трошу-Троянів на Чуднів. Його спільник Данченко встиг ще у Любарі пограбувати рештки державної скарбниці. Божка тимчасом в с. Красносільці забив якийсь козак, мабуть, підсланий Волохом.

4.XII в Чорторії відбулася нарада, на якій начальник штабу армії полк. генштабу Мишківський заявив, що армія повинна

¹⁾ І. Мазепа: „Творена держава”, Збірник пам'яті Симона Петлюри Прага 1930, стор. 64-65. ²⁾ О. Доценко: *op. cit.*, т. II, кн. 4. стор 327.

VIII

вирушити в похід, бо не може триматися в занятому районі, а от. Ю. Тютюник доповів, що хоче прорватися до Дністра і там провадити боротьбу до весни, аж поки обставини дозволять повести її в ширшому масштабі. Гол. Отаман пропонував от. М. Омеляновичеві-Павленкові обняти командування армією; Ом.-Павленко поки не дав відповіді, — хотів теж про це порадитися із своїми підлеглими. Начальники дивізій так само хотіли ще нарадитися із своїми частинами. От. Е. Коновалець уважав дальшу боротьбу в формі партизанки недоцільною¹⁾.

На 6/XII було призначено нову нараду в Чорторії. Тимчасом ще 4/XII премер Мазепа настоював на тому, щоб Гол. Отаман їхав за кордон і то негайно, щоб повести там потрібну роботу. Гол. Отаман, після певних вагань, згодився і 6.XII ранком виїхати через Миропіль до ст. Полонне, де його ждала перепустка від Начальної Команди Польських Війск і звідки він вирушив до Варшави²⁾.

Згідно з наказом Головного Отамана 6.XII, Командуючі дивізіями знову зіхалися до Нової-Чорторії на нараду. Премер міністр І. Мазепа змалював тодішню ситуацію, передав остані розпорядження Гол. Отамана і оповів про причини його відїзду за кордон та про рішення Уряду продовжувати дальшу боротьбу за самостійність У. Н. Р. Передав писаний наказ Гол. Отамана від 5.XII. 1919. ч. 101 про призначення от. Омеляновича-Павленка Командуючим Дівою армією, а його заступником — от. Юрка Тютюника³⁾.

Командуючий армією от. В. Тютюник був хорий на тиф, а полк. Мишківський на запалення легенів. Через це вони відїхали до Рівного до шпиталю⁴⁾. Відїзжаючи з Н.-Чорторії і не знаючи про те, що Головний Отаман видав Командарму уповноваження, вони теж і від себе видали наказ від 6.XII 1919 ч. 32⁵⁾. Наказ той одержали всі Командуючі дивізіями. Голова Ради Міністрів І. Мазепа тогож 6.XII ще й від себе видав засвідчення от. Омеляновичеві-Павленкові⁶⁾.

Одержавши згадані документи, Командуючі дивізіями відбули ще одну нараду вже без участі членів Уряду, щоб докладніше спинитися над ситуацією. На цій нараді перевагу взяла заява от. Омеляновича-Павленка, який сказав, що Запорізьська дивізія вирушить на Полтавщину та Катеринославщину. Старший з Командуючих дивізіями от. Омелянович-Павленко повідомив про прийняте рішення премера І. Мазепу та інших міністрів, після чого відбулася вже спільна нарада Командуючих дивізіями з членами Уряду.

1) Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 23. 2) Документ № I, стор. 3. 3) Наказ цей друковано: О. Доценко, *op. cit.*, т. II, кн. 4, стор. 350; Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 24 і Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко: „Зимовий похід“ у збірникові „За державність“, ч. I, стор. 15. 4) От. В. Тютюник помер на тиф вночі з 19 на 20.XII 1919 р. у Рівному. 5) Наказ цей надруковано у Ю. Тютюника, *op. cit.*, стор. 24—25 у Ген.-пор. М. Омеляновича-Павленка, *op. cit.*, стор. 15. 6) Документ № II, стор. 3.

Премер І. Мазепа запитав присутніх Командуючих дивізіями, чи бажано булоб, щоб на час походу армії в запілля ворога частина Уряду перебувала при армії. Командуючі дивізіями висловилися проти такої пропозиції, бо перебування Уряду при армії звязувалоби рухливість частин, так потрібну підчас партизанської війни.

Тоді от. Ю. Тютюник вніс пропозицію призначити політичних референтів при армії, бо він вже знав про такі наміри Уряду. Пропозицію було прийнято, і премер І. Мазепа призначив референтами: М. Левицького, Загурського, М. Герасима, В. Скляра, П. Феденка, П. Чубука і В. Совенка. Після цього прочитано було видану Урядом 2 XII декларацію-відозву. В декларації тій констатувалося, що „український нарід на шляху до самостійного життя не мав реальної підтримки серед держав світу“, що Україна — принадна здобич для кожного, хто може свої бажання піддержати збройною силою, що російським комуністам потрібні матеріальні багатства України, а „російські контр-революціонери почали відновлення царської імперії походом на Україну“. Подавши короткий перебіг боротьби, яка тільки „завдяки надзвичайному героїзмові народу і війська“ була можлива, і згадавши про жертви, принесені в ній народом, Уряд стверджував, що „перехід Галицької армії на сторону Денікіна поставив нашу армію в надзвичайно также стратегічне положення і примусив державний апарат Республіки і військо залишити район Камянця, Проскурова та Старо-Костянтинова і перейти в місцевість, де б наша армія могла відпочити“... Уряд заявив, що „переходить на інші способи боротьби за нашу Державність, але боротьби не припиняє“. Урядовим кличем було: „Самостійна Народня Республіка. Тільки в самостійній республіці може трудящий нарід України, без ріжниць національностей, здобути собі землю, волю і громадянські та національні права“¹⁾.

Премер І. Мазепа умовився з Командуючими дивізіями побачитися у м. Липовці 15 XII²⁾.

Треба тут згадати ще про одну нараду Командуючих дивізіями, що відбулася під Мирополем 5.XII напередодні вирушення в Зимовий похід.

Головував на цій нараді от. Омелянович-Павленко. На початку наради він оголосив наказ Головного Отамана ч. 101. Всі присутні підтвердили призначення от. Омеляновича-Павленка Командуючим збірних дивізій, а його заступником от. Ю. Тютюника.

Командуючий Дієвою армією, що вирушала в похід, закінчуючи цю коротку нараду, сказав: „Ми йдемо на

¹⁾ Декларацію цю надруковали: О. Доценко, *op. cit.*, т. II, кн. 4, стор. 343—346; Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 27—29; Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. I, стор. 13—14; П. Феденко, „Фермент нації“, в журналі „Вільна Україна“, ч. 1—2, стор. 138—139. ²⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 25—27 і стор. 30.

Україну, як кадри української регулярної армії, котрі мусять розвернутись там, на Україні і розпочати наново наступ, але ж на де-який час мусимо скористуватися способом війни партизанської. Тепер, панове, ідіть до своїх частин, вдихніть в слабих духом бадьорість, надію і з твердою вірою у світле будуче рушимо на Україну¹⁾). По нараді командири відійшли до своїх частин, щоб поінформувати їх про прийняте рішення.

У вечері того ж 5/XII в с. Борушківцях, командир Волинської дивізії от. Загородський скликав старшинську нараду. На цій нараді, охарактеризувавши ситуацію і план дальшої боротьби, от. Загородський запропонував вибрати командуючого дивізією: офіційного призначення, на його думку, не вистарчало — особі, яка мала вести людей майже на певну смерть, треба було мати довірря підвладних. Одногolosно командиром вибрано Загородського. Тоді він виголосив промову, в якій заявив, що „поведе твердою рукою дивізію до досягнення наміченої мети, хоч би для того довелося віддати життя всієї дивізії, всіх же, хто стоятиме на перешкоді, буде нещадно карати“. Автор споминів про цей момент оповідав, що старшина з козацтвом чекали лишень наказу, аби йти до свого народу й разом з ним продовжувати боротьбу за українську суверенність, за всяку ціну додержуючи регулярний стан дивізії... З великим почуттям і захопленням вся старшина чуло проспівала: „Ще не вмерла Україна“, „Заповіт“, „Не пора“. В цім співі чулась така міць й віра в свою ідею, що, здавалося, ніяка сила не зможе зломити цієї національної скелі борців. З таким настроєм старшина розійшлась по своїх частинах підготовлятися до майбутнього маршу²⁾).

Спокійно, з глибоким розумінням важливості моменту, пройшли зібрання і в других дивізіях. Піднісся дух в частинах, і запанувала віра в перемогу над ворогом. Військо знало, що „Головний Отаман, не вважаючи на катастрофічність моменту і тяжкий стан армії, твердо стояв на позиції дальшої боротьби за державність і незалежність У. Н. Р., і його віра в остаточну перемогу передалася в козацькі лави“³⁾).

Як було зазначено вище, Уряд У. Н. Р. призначив політичних референтів при дивізіях армії. В момент вирушення армії в запілля ворога політичні референти встигли одержати тільки словесні вказівки та інструкції. Головним їх завданням було посередництво між населенням і армією, допомога командному складові в справах технічно-матеріальних, а головне — харчових; інформування населення України про політичне положення Республіки і провадження серед нього політично-культурно-освітньої праці; політична розвідка серед ворогів; дипломатичні зносини (коли б на це була потреба) і організація повстання. Колиб на місці

¹⁾ „Зімовий похід“ в журналі „Око“ ч. 9—10, Каліш, 1921 стор. 5.

²⁾ Б. Л... „Нарада в с. Борушківцях“ в журналі „Око“, ч. 9—10, Каліш, 1921 стор. 20—21. ³⁾ П. Певний: „За волю та державність“, стор. 26—27.

повстали якісь інші питання, то залагоджувати їх мали референти з власної ініціативи.

7-го грудня політичний референт Запорожської групи В. Совенко явився до Командарма от. Омеляновича-Павленка і поінформував його докладніше про свої уповноваження. Довідавшись про функції референтури при війську, Командарм вітав ці вжиті Урядом для допомоги армії заходи та заявив готовність всіма силами підтримувати роботу політичної референтури.¹⁾

Військова та політична ситуація Добровольчої, Червоної та Галицької армій перед вирушенням нашої армії у Зимовий похід представлялися так.

Армія Денікіна в першій половині грудня стояла на лінії Київ-Козятин (до Шепетівки) — Старокостянтинів-Проскурів і далі на схід від Кам'янця. Обороняла вона цю лінію головним чином броневидами, маючи більші залоги тільки в містах.

Головні сили Червоної армії на Правобережжі займали тоді Новгород-Волинський-Житомир-Бердичів. Їм було поставлено завдання захопити Козятин і перерізати лінію київського фронту, щоб полегшити здобуття зайнятого добровольцями Києва.

Що ж до Галицької армії то I-ий її корпус був призначений для вирушення на фронт під Бердичів. Постачання корпусу містилося в с. Кордилівці. Корпус займав Махнівку-Самгородок-Калинівку-Янів-Хмельник, а бойові частини займали позицію під самим Бердичевом (тут їх добровольці навіть використали у боротьбі проти червоних); II-ий корпус перебував на відпочинку в районі Вінниці-Браїлова-Жмеринки (штаб корпусу — у Вінниці), а III-ий корпус займав район Гайсин-Брацлав (штаб корпусу — у Гайсині). Начальна Команда Галицької армії містилася у Вінниці.²⁾

Положення армії Денікіна на Україні, в зв'язку з наступом большевиків і з необхідністю посуватись під їх натиском на південь, ставало з кожним днем більш заплутаним.

Зайнявши Харків, большевики мали вільніші руки для дальших операцій проти Денікіна. Харків — великий залізничний вузол і солідна база, як амуніційна, так і харчова, і захоплення його давало большевикам не тільки військові, але й політичні вигоди, а передусім — великі агітаційні можливості: тут мешкало чимало збільшовиченого пролетаріату, яким вони мали поповнити свої відділи. З Харкова йдуть залізниці на південь (через Лозову і Полтаву). Ці залізниці большевики вже були почали використовувати броневидами, роблячи одночасно глибший обхід їх за допомогою кавалерії. Деморалізація добровольчих відділів, яка особливо почала виявлятися після захоплення большевиками важливого залізничного вузла Бахмач-Крути, в значній мірі зменшила відпорну силу добровольчої армії і збільшила успіх

¹⁾ Документ № III, стор. 4. ²⁾ Ген.-пор. Омелянович-Павленко, оп. cit. ч. I, стор. 40—41.

большевиків. Захопивши Бахмач, большевики через Крути-Прилуки зачали смілий фланговий марш, щоб перерізати залізницю Київ-Полтава (через Гребінку) і одною колоною іти в обход на Полтаву, а другою вийти на Черкаси і таким чином а) створювали небезпеку для добровольчих відділів, що відступали з Харькова, і б) відтинали частини військ генерала Шилінга, направлених з Одеси на Київ для допомоги добровольчим військам, що оперували в Київському районі. Рух большевиків на Черкаси загрожувавби таким залізничним артеріям, як Бобринська-Цвітково і Христинівка-Вапнярка, які мали величазне значіння для Добровольчої армії що-до комунікації.

Натиск большевиків в зазначених напрямках мавби успіх, колиб вони одночасно зробили хочаб демонстрацію з боку Житомира-Бердичева на Козятин-Фастів. Оцінюючи значіння цього відтинку, Команда Добровольчої армії намагалася перекинути сюди свої відділи з півдня (группа Шилінга) і використати Галичан, розташованих в районі Вінниця-Хмельник-Липовець. Але галицьке військо не було боездатною силою. Після переходу армії на бік Денікіна галицьке військо в більшості здеморалізувалось: багато жовнірів утікло до Галичини, можна було припускати, що і решта також легко зрадить Денікіна, як зрадила от. Петлюру, і перейде на бік большевиків, або в ліпшому випадкові займе нейтральне становище.

З погляду стратегічного, положення Добровольчої армії і на лівому березі Дніпра не представлялося добрим. З певних джерел повідомляли тоді Головну Команду У. Н. Р., що для поліпшення загроженої ситуації на Лівобережжі Денікин посилав туди генерала Врангеля. Два місяці тому Врангелеві пощастило в Царицинському напрямку досягнути успіх в боях проти большевиків.

Виконуючи покладене на нього завдання, Врангель мав побороти цілий ряд труднощів. Денікин вже випустив тоді ініціативу з своїх рук, і вона перейшла до большевиків. Добровольча армія оборонялась і відступала в повному неладі на цілому фронті, тоді як большевицька—наступала. Здебільшого військові операції зимою припиняються і в кожному разі звужуються. Але большевики мали певний досвід в провадженні операцій і зимою. Зробивши великий антракт після захоплення Курська (певно з тою, між іншим, метою, щоб підтягти нові поповнення, що звільнилися на північному фронті після ліквідації Юденича і Колчака), вони повели новий успішний наступ, який від початку дав їм цілий ряд значних перемог. Дальший розвиток цих успіхів змусив большевиків дати добровольцям генеральний бій. Фронт був розляглим, бо обіймав і район Київ-Полтава-Царицина, з вклиненням в Черкаському напрямку, на якому тоді теж відбувалися бої і сутички між большевиками і добровольцями. Бої були уперті, а перевага була на боці большевиків. Мало не кожний день приходили вістки про даль-

ші успіхи большевицької армії. Відступаючи, армія Денікіна моглаби заховати свою боездатність лише при певній моральній силі, добре налагодженому запіллі, справній адміністрації та симпатіях населення. Коли ж ми звернемось до цих *conditiones, sine quibus* под збереження боевої сили кожної відступаючої армії, то мусимо сконстатувати, що міцного адміністративного апарату Денікин не мав. Його адміністрація мала сяку - таку фіктивну владу лише в більших містах, а на селах не мала жадної. Село, змучене наїздами добровольчих відділів в цілях реквізиції хліба, фуражу і споживи й отримуючи заплату в „ростовських рублях“, яким воно не вірило, настроєне було вороже до Добровольчої армії: саботувало розпорядження денікинської влади і навіть одверто повставало проти неї оружною силою. Військовим і харчовим базам Денікіна загрожувала небезпека. Загрожувала вона й засобам залізничної комунікації: вони псувалися, їх розбірали, руйнували, і Добровольча Головна Команда примушена була загрожувати суворими карами. Але загрози мало допомагали, і большевикам пощастило зайняти такий центр, як Полтава (18.XII) тільки завдяки рухові українських повстанців, яким в багатьох місцях допомагали залізничники. Повстанці оперували не тільки на Полтавщині, але й на Катеринославщині, Херсонщині та Київщині і оперували дуже часто організовано і по певному планові, в якому знати було одну керуючу руку.

В заграничній пресі писалося, що армії отамана Петлюри вже немає, що вона розбита і зліквідована, і на цьому заграниця будувала свою оцінку подій на Україні, гадаючи, що там провадять боротьбу тільки дві ворожі сили: денікинці і большевики. Але так не було. Туди вирушала ще й третя сила: Українська армія, за якою стояли українське селянство, український пролетаріят і інтелігенція. Ще коли армія от. Петлюри провадила успішну боротьбу з большевиками на Правобережжі на початку серпня того року, то вже тоді населення лівого берега поставилось вороже до Денікіна. Нікопіль, Фундукліївка, Бірзула, Балта, північна частина Таврії, цілий ряд повітів Катеринославщини вибухали повстаннями проти Денікинських військ. Все це раніш боролось проти большевиків і тепер чекало тільки приходу військ от. Петлюри, щоб спалахнути загальним повстанням. Кожний, хто стежив за операціями, якими керував штаб Гол. Отамана Петлюри, виносив вражіння, що рух його військ приблизно в кінці серпня і на початку вересня закінчиться захопленням цілого. Правобережжя з Одесою включно, після чого отаман Петлюра зробить спробу захоплення переплав через Дніпро. Війська от. Петлюри справді в останніх числах серпня стояли вже за Балтою і Ольгополем — в південно-одеському напрямі, біля Цвіткова — в східньому напрямі та коло Київ. Непримиренна позиція денікинців та зрада Галичан нанесли несподіваний величезний удар стратегічним планам Петлюри.

Добровольча Команда вміло і хитро використала Галичан

пообіцявши їм допомогу в боротьбі їх з Поляками, і почала навіть формувати в Ростові „карпато-руський“ відділ, який мавби своїм завданням звільнення Галичини з-під Польщі. Галицька армія, в моменті зради її от. Петлюрі, займала Жмеринку — величезний залізничний вузол і одночасно військову базу У.Н.Р.Н. Зрадивши от. Петлюрі, Галичане добровільно уступили цей вузол добровольцям, поставивши армію У. Н. Р. в невимовно тяжке положення.

Серед таких обставин політично-військового характеру розпочинався Зимовий похід. В такій тяжкій ситуації незломні рештки Армії У. Н. Р. мали відновити боротьбу, цілком змінивши тактику, щоб за всяку ціну продержатися до моменту, коли ситуація зміниться на нашу користь (див. олеату ч. 1).

РОЗДІЛ ДРУГИЙ.

1. Склад та чисельний стан армії, що вирушила в Зимовий похід. 2. Директива 6.XII. 3. Маршрут армії від 6.XII до 31.XII та його результати. 4. Обставини захоплення м. Липовця, розбиття ворогом 2-ої дивізії, біг у Жашкові та захоплення м. Ставищ.

Як ми вже згадували вище, деякі Командуючі дивізіями наспіх відбули нараду в околицях Мирополя. Вони мали зібратися там ще раз, але та нарада відбулася в с. Горопаті. Знову спинялися над усталенням маршруту.¹⁾

Армію, перед вирушенням в похід, було поділено на чотири збірні групи:

1. Запоріжська збірна група або Запоріжський корпус з усіма частинами, що до нього раніше входили, за винятком Гайдамацької бригади Волоха.

2. Київська збірна група, що складалася з 5-ої та 12-ої Селянських дивізій, полку Морської піхоти, частин Залізничної дивізії та Корпусу Січових Стрільців.

3. Волинська збірна група, що складалася: з 1-го збірного пішого полку, до складу якого входили й рештки Північної дивізії, 2-го збірного пішого полку з решток 2-ої дивізії (б. „Запоріжської Січі“), з 4-го полку Сірожупанників, що походив з б. 4-ої дивізії Сірожупанників, 2-го кінного ім. Залізняка полку, кінного полку ім. Гетьмана Мазепи та Волинської гарматної бригади, що утворилася з решток гарматних частин згаданих вище 3-ох дивізій.

4. 3-я Стрілецька дивізія або група, в склад якої

¹⁾ „Зимовий похід“. Око, ч. 9 — 10, стор. 5, Київ 1921

входили частини тоїж 3-ої Стрілецької дивізії та Спільна юнацька школа.¹⁾

По приблизному підрахункові Українська армія, що приготувалася до Зимового походу налічувала до 10.000 людей при 2000 шабель і багнетів та 12-х гарматах, але до 75% загальної кількості складали штаби частин, немуштрові частини, обози і транспорти хорих. Отже треба вважати, що до бою була здатна жменька біля 2000 людей.²⁾

Ще на нараді у Н.-Чорторії 6.XII 1919 Командуючий армією от. Омелянович-Павленко запропонував свій, обговорений в деталях і прийнятий одногolosно, план прориву, що зводився до слідуєчого:

1. Лінією прориву мав служити район розташування Галицької армії в смузі Козятин — Гайсин — Вінниця — Хмельник. Полк. Долудові було доручено негайно відїхати до міста Вінниці—осідку Н.К.У.Г.А. і порозумітися в тій справі з ген. Микиткою, передавши йому особистого листа от. Омеляновича-Павленка.

Для цього вже 6-го XII всі частини, що мали брати участь в поході, мусіли відїти від позицій, зайнятих Польськими військами і зосередитись у південно-східній частині трикутника Шепетівка—Миропіль—Любар та зайняти вихідну позицію.

2. Між 7—9.XII перейти через райони, зайняті частинами Галицької армії, а вже 10-11.XII почати форсувати залізницю Янів—Бердичів і Вінниця—Козятин на дільниці поміж ст. Голендри (біля Козятина) й Гулівці (біля ст. Калинівки).

3. Після зфорсування залізниць армія мала зосередитися в районі с.с. Прилуки—Вахнівкa—Вівсяники.

Для успіху наміченої операції план цей мав бути переведений швидко і несподівано.

В смузі, визначеній для прориву, поміж частинами Галицької армії стояли хоч і невеликі відділи добровольців, але вузлові станції були під контролею Добровольчої Команди. Отже через те було звернуто головну увагу на залізницю, як на перешкоду при технічному переведенні наміченої директиви.³⁾

Учасники походу оповідають, що 7.XII.1919 р. о 12-й годині вночі армія почала рух. Вийшовши з під обстрілу ворожих сил, армія 7-го грудня була вже цілком готовою до дальшого походу: її реорганізацію було переведено так швидко і так успішно, що свідкам „не хотілося вірити в те, що ця армія, маючи в собі таку силу і організованість, могла колись... відступати“...⁴⁾ Страшний вигляд мав район Любара, звідки армія вирушала в похід: багато тягарових і особових авт добрих і понищених,

¹⁾ В. Прохода: „Вождь та військо“ у Збірникові пам'яті Симона Петлюри, стор. 144, Прага. 1930. ²⁾ Див. Ген.-пор. Омелянович-Павленко: *op. cit.*, ч. I, стор. 19. ³⁾ Про схему наміченої операції див.: Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.* ч. I, стор. 15—17. ⁴⁾ Документ № III, стор. 4.

багато возів з навантаженим майном було залишено по дорозі, — коні не в силі були далі їх везти. Їхало багато підвод з хори-ми і раненими, які з розпачі просили допомоги. А найтяжче вражіння справляли хорі і легко поранені козаки, напіводягнені, з купою шмаття на ногах, що теж тяглися за обозом. Само-посвята й глибоке переконання в правоті своєї справи мусіли мати ці наші герої, щоб перетерпіти все те лихо.

Пішки йшов за колоною і пан-отець Павло Пашевський, який тішився симпатіями Запоріжців і став правдивим порадником і отцем духовним всього війська.¹⁾

Перший день руху армії був надзвичайно тяжкий. Ніби все ставало на перешкоді, але сильний дух і тверда воля Команди Армії та Командуючих збірними групами усували всі перешкоди. Козаки бачили, що їх начальники щиро турбуються про їх долю і допомагали їм, напружуючи останні свої сили. Свідомість того, що йдуть в осередок України на допомогу селянству, яке повстало проти ворогів, поліпшило настрої в армії. Старшини і козаки чекали розпочаття маршу, щоб зеднатися з повстанцями і разом бити ворога.

В селі першого відпочинку, по вирушенні в зимовий похід, Командуючий армією скликав нараду всіх політичних референтів при штабі армії та групах для обміну думок про майбутню працю. На цій нараді відразу дійшло до порозуміння що-до майбутньої співпраці та контакту між політичною референтурою та Командуючим армією. З огляду на те, що трудно було згори усталити точний план праці та її програм, вирішено було вести працю так, як підскаже саме життя.²⁾

8.XII Командуючий Запоріжською збірною групою отаман Омелянович-Павленко свою групу поділив на 3 загони: до 1-го загону входили всі частини 7-го Збірного полку, Чорні Запоріжці Кінно-горний дивізіон Алмазова; до 11-го загону - всі частини 6-го Збірного полку, полк Костя Гордієнка і Дніпровська бригада; технічні команди — при своїх відділах. 8-й полк — як окрема частина. Обози було поділено на 2 частини: обози першого порядку, кухні, продукти до них і санітарний матеріал мали йти безпосередньо за боевими частинами полків; обози другого порядку — ззаду, поза зоною обстрілу артилерійським вогнем.³⁾

На 8.XII Командарм мав відомості, що Добровольці стягають всю кінноту з району Проскурова—Кам'яця Подільського в район Козятина, що відділ Волоха прямує із м. Чуднова на с. Пятки і що 3.XII, 1-й Галицький корпус зайняв м. Бердичів. У Вінниці і в її районі перебували відділи добровольців і Галичан.

8.XII наші війська осягнули район Янушполя Петриківців—Уканова і Краснополя. Кіннота запоріжців була розташована в с. Ступники.

¹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.* ч. I, стор. 16—17. ²⁾ Документ № III, стор. 3. ³⁾ Документ № IV, стор. 25.

Командарм рішив зайняти район Юзефовки, Самгородка, Нової Греблі та Пасієвки і наказав всім збірним групам 9.XII стати на однодневний відпочинок і перепроводжувати військову й агентурну розвідку в районі одного переходу, а 3-ій дивізії—приготуватися до виступу й зайняти район Липетня-Чеснівки.

На 10.XII було наказано Київській групі—захопити Пиків, Запоріжській—район Антополя, Ретиць і Кустовців, Волинській—район Вишенки, Слобідки Пустовецької, а 3-ій дивізії—зосередитися в с. Лозин, де був і штаб групи.

На 11.XII було наказано: Київській групі до півдня зайняти район Гулівці—Писарівка, Запоріжській—до півдня зайняти район Радівка—Нападівка, а Волинській до півдня досягнути район Немирівці—Слобода-Новина. Всі три групи мали о год. 15-ій—продовжувати марш з метою перейти залізницю і досягнути райони, освітлені їх розвідкою; 3-я дивізія—до півдня мала досягнути район Глинська, а від год. 15-ої вирушити далі й досягнути район Овечаче.

На 12.XII—було наказано всім частинам перепроводити розвідку на північ, захід і південь і бути на поготові до вступу в бій по вислідах розвідки. По зайнятті сіл всі виходи з них наказано було замкнути і нікого не випускати—навіть селян, щоб ніхто не видав місця нашого розташування.¹⁾

Перші дні армія пересувалася і вдень і вночі та за короткий час досягнула район Козятин—Вінниця, підійшовши до залізниці так, щоб її перейти. Залізницю охороняли сильні відділи добровольців при бронепотягах, (якими вони власне тільки й трималися, бо головні їх сили ще займали Київ, відбиваючи наступ большевиків). Забезпечивши переправу з обох боків, армія щасливо перейшла через залізницю коло ст. Голендри і почала зосереджуватись в районі Самгородка. В районі Козятин-Вінниця, при захопленні ст. Голендри і забезпеченні переходу, передові частини нашої армії мали сутичку з ворогом, і на ст.ст. Голендри та Голівці Київці захопили два потяги майна 14-ої Добровольчої дивізії²⁾. Захоплене майно придалося, як ніколи, нашим козакам, бо мали принаймні у що одягнутись, а головним чином одягнути босих і роздягнених козаків, ще хорих на тиф, які проте невідступно мандрували за армією.

Ворог відступив на Козятин та Вінницю. Галицькі частини, які зустрічалися в цій рйоні, вперше після роз'єднання і переходу їх на бік Денікіна, почували себе ніяково та не знали, що з ними буде зроблено, але частини нашої армії пропускали Галичан вільно.³⁾ Команда нашої армії ще раз звертала увагу на необхідність коректного відношення до Галичан: обеззброювання їх могло мати місце тільки в разі явно ворожого ставлення до нас.⁴⁾

Тут трапилася несподівана річ: зрадив нас командир полку

¹⁾ Документ № V, стор. 26—27. ²⁾ Документ № III, стор. 4. ³⁾ Документ № III, стор. 5. ⁴⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 31.

ім. Максима Залізняка полк. Аркас: Йому було доручено захопити станцію Голендри для забезпечення маршу армії з півночі, з Козятинського напрямку, але Комгруп Волинської повідомив Штаб армії, що полк. Аркас свого завдання не виконав і покинув армію. Залишилася тільки сотня під командою сотн. Голуба. Це поставило було під загрозу цілу операцію з півночі, але Комгруп Волинської вжив належних заходів і операцію переведено успішно. Полк. Аркас з частиною полку перейшов на бік Галичан, ц. б. на службу до добровольців, а пізніше—до большевиків, по переході Галицької армії на їх бік.

Перша успішна сутичка з ворогом на ст.ст. Голендри і Гулівці піднесла дух армії;¹⁾ денікинці, що перестали були рахуватись з нашою армією, як з великою тактичною одиницею, були немило здивовані цими новими операціями нашої армії, яка вже на перших кроках нанесла тяжкий удар їх частинам, забравши у них обози та майно. Добровольча Головна Команда наказом по армії вже похоронила була нашу армію, а цивільній владі представляла її як ліквідовану, а тут прийшлося знову спростовувати це спеціальною телеграмою: „Розбита нами Українська армія опинилася у нас в тилу“. Подільський генерал-губернатор, виражаючи з Вінниці 9.XII ешалони на фронт, говорив: „С українцями нарешті покончено. Сейчас у нас один ворог—большевики, и с ними то мы справимся. Богатый край разцветет под управлением русского правительства“, а 11.XII він вже втік до Одеси.²⁾ Серед частин Добровольчої армії почалася паніка. Першою почала відступати бердичівська група. Цей відступ, як каже слушно ген. Омелянович-Павленко, був небезпечний, бо шляхи маршруту нашої і ворожої армій перехрещувалися.³⁾ Дезорганізовані й дезорієнтовані добровольці котилися на південь, а нашої армії, згідно з маршрутом, треба було прямувати на схід. Українська Команда, маючи стомлену ще й неореорганізовану армію, мусіла ухилитися від боїв з більшими добровольчими частинами, що відходили на Одесу через Жашків та Умань.

На 13.XII Штаб Армії У.Н.Р. мав такі відомості про військову ситуацію: в полудне 12.XII всі частини армії зайняли визначені їм місця, виконавши зразково попередній оперативний наказ. Для ворога це було повною несподіванкою, і через це майже без страт пощастило перервати ворожу магістраль і захопити поставання 14-ої Добровольчої дивізії. Виявилось, що великих сил в районі Вінниці ворог не мав, а головні його сили скупчені були під Бердичевом, в районі Козятини. Галицькі частини ніяких ворожих кроків проти нас не робили,

На 17.XII Командарм наказав всім групам перейти в район на

¹⁾ Документ № III, стор. 5 і Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.* ч. I стор. 18. ²⁾ Ю. Тютюнник, *op. cit.*, стор. 33. ³⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. I, стор. 19.

схід від залізниці Козятин — Умань в загальному напрямі Липовець—Жашків.

14/XII армія мала перейти чотирма колонами в райони Кулішево—Черемошне (Волинська група), с. Мончин—Ротмистрівка (Запоріжська група). м. Зозів (3-я дивізія), а Київська—мала денний відпочинок.¹⁾

15/XII Київська група мала захопити Липовець, щоб здобувши більше повітове місто, уможливити провадження політичної розвідки і поширити плацдарм. Липовець займала нечисленна добровольча частина (до 300 чол. піхоти). 13.XII Київська група перебувала в с. Вахнівка — за 12 верстов на північний захід від м. Липовця; вранці 14.XII кіннота Київської групи зосередилася за 5 — 6 верстов на північ від м. Липовця в с. Зозові, звідки й заатакувала Липовець. Кіннота 3-ої дивізії (Яворський) заатакувала місто з заходу. Добровольча залога і влада заздалегідь втікли до Вінниці, а „державна стража“ склала зброю²⁾. Мешканці Липовця з великою радістю зустрічали українську армію і допомогли їй чим могли³⁾.

З зайняттям Липовця, наша армія була вже в запллі добровольців. Команда Армії приходила до таких висновків: 1) напрямок і район ворожого фронту для прориву було вибрано правильно та доцільно з політичного і військового боку. 2) Важкі та малоздатні до бою наші колони при виконанні свого завдання дуже влучно використовували манівці, нічну хуртовину і скорість маршів, бо за 4 доби було пройдено 200 верстов. 3) Приклад командирів, що йшли на чолі колон, був для всіх підлеглих зразком витривалості. 4) Перший успіх дав добрі наслідки з боку морального: „Жовтоблакитний прапор гордо маяв над військом, і в масах почувалася більша самопевність“⁴⁾.

Інші групи 14.XII теж виконали свої завдання, і 15.XII мали денний відпочинок. 16.XII армія продовжувала рух знову чотирма колонами у вказанному вище напрямі і наступного дня мала перейти залізницю Козятин — Умань. Командарм, очевидно, непевний в тому, що цей перехід відбудеться без перешкод з боку ворога, 13.XII додавав в наказі, що на випадок необхідности групам відійти зовсім в бік — ініціативу передає Комгрупам, а пунктом зв'язку визначає (на 25.XII) м. Лукашівку через місцеву українську організацію⁵⁾. Завдання це армія мала виконати між 21.XII та 25.XII. Колиб обставини вимагали дальнішого маршу, то шляхами призначалися: Волинській групі — шлях в напрямку на Тетіїв, Запоріжській — шляхи в напрямку на Бугайку, а 3-ій дивізії — в напрямку на Старожитово. Київська мала йти в напрямку на Оратово.

17.XII вирішено продовжувати попередній маршрут і для цього на 18.XII було наказано: Волинській групі зосередитися

¹⁾ Документ № VI, стор. 27. ²⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. I, стор. 18. ³⁾ Документ № III, стор. 5. ⁴⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. I, стор. 19. ⁵⁾ Документ № VI, стор. 28.

в районі Махайлівки-Тележинців, 3-ій дивізії — в м. Старо-Животові, а Запоріжській, залишивши полк Чорних Запоріжців в с. Чернявці, а дивізіон Алмазова в Скалі і полк Костя Гордієнка в Медівці, зосередитися в районі Вербівки - Попівки і Браїловки; Київська група мала зосередитися в районі Оратова-Животівки. Всіх Комгрупів запрошено 18.XII на військову нараду до Старого Животова¹⁾.

19.XII військова ситуація була така: Київ — Полтаву — Харків займали большевики. По неперевічених ще відомостях, мали вони займати й Козятин. Галицькі частини займали згадані вже вище пункти. По чутках в Умані та Жмеринці були наші повстанці. Перехоплені телеграми давали змогу думати, що добровольці почали відступати вздовж залізниць Козятин — Бірзула і Фастів — Цвітково. Щоб ліпше в'яснити обстановку на фронті і в ближчому запіллі добровольців, щоб унеможливити вивіз забраного їми на Україні майна та встановити зв'язок з повстанчими організаціями, а також з метою встановлення в найближчих селах, містечках та містах української влади, Командарм наказував: Запоріжській групі після короткого відпочинку перейти в район Пятигори (сектор Біла Церква — Пятигори — м. Виноград); Київській — в район міста Жашкова (сектор Звенигородка — Пятигори — Іваньки, крім Пятигір); Волинській — перейти в район міста Конеля (сектор Іваньки — Пятигори — Балабанівка, крім самих Пятигір та Іваньків), а 3-ій дивізії, залишившись в м.м. Старий і Новий Животів, виконувати завдання на захід від лінії Біла-Церква — Пятигори — Балабанівка, маючи особливе завдання — підтримування зв'язку через Липовець з Галицькою армією.

Армія мала також використати час для збільшення складу частин і поліпшення їх матеріального стану²⁾.

Таким чином між 21.XII — 25.XII армія мала зосередитися в районі Тетієва — Пятигір — Животова й Лукашівки на Тарашанщині, а в цей час з півночі по шляху Біла-Церква — Ставище — Жашків — Умань почала зближатися добровольча кіннота силою кількох добрих кінних полків, між котрими був і відомий „Вовчанський відділ“. Для уникнення зустрічі з ними Командарм 26.XII наказав армії розташуватися зовсім осторонь, на схід від великого Білоцерківсько-Уманського шляху по присілках та хуторах (Тихий хутір і район Високе — Жашків). Всі групи наказ цей виконали за винятком 3-ої дивізії, яка почала пересуватися в призначений район замість 6-ої години ранку тільки в полудне. Командир Кавказької „Сводної“ дивізії кн. Голіцин (600 шаб.) не дав навіть охоронним відділам 3-ої дивізії обсадити визначені їм пункти: як тільки вони висунулися з села, добровольча кіннота їх заватакувала і знищила дощенту. Пробувала боронитися Юнацька школа та інші частини дивізії, але без-

¹⁾ Документ № VII, стор. 28. ²⁾ Док. № VIII. стор. 29.

успішно. Врятувалися тільки ті, що мали коні. 3-я дивізія стра-тила 11 чол. забитих, 100 чол. полонених, 2 гармати, 5 кулеметів та обози: постачання і санітарний.

З решток 3-ої дивізії Командарм наказав організувати 3-ій кінний полк із збереженням бойових назв і традицій Залізної дивізії. Цю реорганізацію доручено було перевести полк. Стефанову (за хворобою останнього полк прийняв полк. Г. Чижевський) та його помішникам: полк. Чижевському та О. Вишнівському. Пізніше цей полк вславився перемогами над ворогом.

Склад полку був такий: 1-ша Синя сотня—сотник Запорожченко, 20 шабель; 2-га Чорноморська сотня—сотник Любимець, 40 шабель; 3-я Стрілецька сотня—сотник Шульгин, 50 шабель; 4-а Гарматна сотня—сотник Чижевський, 30 шабель; 5-а Кулеметна сотня—сотник Шура-Бура, 4 кулемети на тачанках.

Полковника Трутенка було приділено до одної з дивізій.¹⁾

І полк. Чижевський, і полк. Трутенко в своїх артикулах²⁾ в пресі складають вину за розгром 3-ої дивізії один на другого.

Документи (ч.ч. IX, X і IX стор. 29—30) свідчать, що ще 21.XII Командарм попередив полк. Трутенка, що на випадок небезпеки він має одійти в район Стадниця—Високе—Клюки. 24.XII він знову наказує 3-ій дивізії на 26.XII зосередитися в названому районі. 26.XII начальник опервідділу Штабу армії повідомляє комдива Київської, що 3 дивізія втратила обоз і гармати через те, що не мала „належної охорони“.

Бойовий склад 3-ої дивізії у той час був такий: Юнацький полк—33 багнетів; Синій полк—коло 30 багнетів і 7 гарматна бригада—2 гармати, 9 стрілецький полк—14—20 багнетів, кулемет в—5, з котрих один був в обозі без обслуги; Чорноморський полк—28 шабель, окрема кінна сотня—32 шаблі; разом здатних до бою 80 - 83 багнетів, 67 шабель, 4 кулемети та 2 гармати.

Полк кн. Голіцина в складі 600 шабель (кавказської збірної дивізії Попова) тричі переважав силою відділ полк. Трутенка. Мав рацію Командарм, коли, на прохання полк. Трутенка призначити слідство, відмовив: „Всього не передбачиш і не вгадаєш. Ваше становисько було тяжке“.³⁾

Тимчасом політичні референти між 19.XII—25.XII мали ніби змогу скликати сходи селян, щоб вияснити їм наші найближчі завдання у визвольній боротьбі та інформуватися про настрої та потреби самого селянства,⁴⁾ але змушені були перервати свою працю серед населення з огляду на сутички з ворогом, який несподівано з'явився з усіх боків, так що тяжко було Штабові армії встановити, чи ворог нашу армію оточував, чи розбігався⁵⁾.

Відомости, що тоді наспіли до Штабу армії, були такі: Відтинок фронту добровольців на участку Козятин — Біла

¹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко. *op. cit.*, ч. I, стор. 21—22. ²⁾ „За Державність“, Матеріали до історії війська українського, Збірник I, Київ—1929, стор. 44—47. ³⁾ Див. ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. I, стор. 44—47. ⁴⁾ Документ № XII стор. 30—31. ⁵⁾ Документ № III, стор. 5—6.

Церква—Сквира розпався. Деморалізовані частини добровольців окремими відділами різної чисельності і роду зброї відходили в неладі по різних шляхах. Головний напрямок ворога Сквира—Христинівка, Біла—Церква—Умань.¹⁾ Большевики йшли по пятах за добровольцями, головним чином по залізницях. От. Волох оперував в районі Липовця і було припущення, що він іде слідом за нашою армією.²⁾ Чорні Запоріжці доносили, що в ночі на 24.XII до м. Ставище увійшла ворожа піхота, кіннота і артилерія, прямуючи на Красилівку.

Довідавшись про це, Командарм поставив армії завдання стати на марш і від 27.XII до 31.XII перейти в район м. Умань—ст. Тальне—м. Торговиця, з метою захоплення Умані та щоб зруйнувати підчас походу залізницю Христинівка—Цвітково, одночасно демонструючи лівим крилом на Звенигородку, а в разі можливості—захопити це місто і використати місцеву матеріальну базу. Для цього Волинська група мала зайняти ст. Поташ, виділити кінний відділ особливого призначення для знищення залізниці на захід від Христинівського узла, увійти в зв'язок з повстанчими відділами от. Волинця, а 30.XII, перейшовши залізницю, зосередитися в районі с.с. Тальянка—Легезино і бути на поготові для операцій в Уманському напрямі. Запоріжська група 27.XII—26.XII посуваючись мала забезпечувати рух наших військ в напрямку м. Торговиці з півночі, при чому сильна кінна застава мала зайняти 27.XII район м. Ставище, а 28.XII—Бесідки, захопити ст. Тальне, тримати її по 1-е січня 1920 р. включно і зосередитися в районі Зеленка—Вишнеполе—Камінече—Свердликове (група мала бути на поготові для операцій разом з Волинською групою в напрямі на Умань); Київська група 30.XII мала захопити район сіл Залісне—Глинка—Гусаково, як вихідне становище для захвату м. Звенигородки та руйнування залізничного шляху на схід від ст. Тальне, потім зосередитися в районі сіл Бродецьке—Пальчики—Гончарівка, а далі забезпечити вкупі з 3-ю дивізією наші операції в районі Умані зі сходу і північного сходу. 3-я дивізія мала бути по 28.XII включно в резерві армії, а 29.XII мала перейти в розпорядження Командуючого Київською групою для операцій в напрямку на Звенигородку—м. Шаулиха, далі на схід ст. Тальне. 1.1.1920 р. 3-я дивізія мала зосередитися в пунктах, які їй мав указати Командуючий Київською групою.

27.XII Волинська група залишалася в досягнутому районі; Київська переходила в район с.с. Красний Кут—Нова Гребля—Кути; Запоріжська зосереджувалася в районі с.с. Лемешиха—Городище—Литвинівка і на 29.XII переходила в с. Бесідки, а 3-я дивізія зосереджувалася в районі с.с. Шуляки—Пугачівка.

¹⁾ В цім районі селяне с.с. Шкарівка й Кожанки повстали проти добровольців і захопили їх обоз і більше як пуд золота та коло мільйона „романівських” грошей. (Документ № XIII, стор. 31). ²⁾ Документи № XIV і XV, стор. 32.

На 28.XII наказувалося Волинській групі залишатися в своєму районі, Київській — зосередитися в районі Рубаний Міст — Резино — Багла, а Запоріжській в районі с.с. Красний Кут — Нова Гребля — Кути і 3-ій — в районі Глинка — Побойна — Костянтинова.

На 29.XII всі частини займали вихідне становище перед залізницею Христинівка — Цвітково, для чого зосереджувалися:

Волинська група — в районі сс. Харківка — Томашівка, — Маньківка; Запоріжська — в районі Чорна Каменка — Йорин — Полковнича — Іваньки — Романівка; Київська — в районі Залісне — Гусаково — Гуляйка — Бобриново, а 3-я дивізія — в районі Софіївка — Янківка.

30.XII Волинська група мала зайняти ст. Поташ, зруйнувати залізницю і зосередитися в сс. Тальянка — Легазино, а Запоріжська — захопити ст. Тальне, зруйнувати залізницю і зосередитися в районі м. Тальне і сс. Білашки — Майданецьке — Зеленка; Київська — окремим відділом демонструвати в напрямку на Звенигородку і, коли буде можливим, захопити її залізницю в районі Росоховатка — Новоселиця і на 1.I 1920 р. зосередитися в районі Бродецьке — Гончарівка — Пальчик, а 3-я дивізія на 30.XII і 31.XII переходила до розпорядимости Комгрупа Київської та мала розташуватися 1.I 1920 р. по вказівках останнього¹⁾.

Широке і ґрунтовне інформування населення про те, що Армія УНР. жива й боєздатна зробило велике вражіння і внесло таку деморалізацію в частини Добровольчої армії, що вони примушені були залишити Київ перед невеликими частинами Червоної армії і відразу відійшли на лінію Білої Церкви, залишивши Козятин і Вінницю, до якої вступив тоді повстанчий відділ от. Шепеля. Тут нашою розвідкою було встановлено, що добровольці відступають на Умань з району Києва, вибравши тилловий шлях Ставище — Жашків — Умань.

Щоб зайти дорогу відступаючому ворогові і дезорганізувати його підчас дальшого відступу, армія, не дивлячись на втому, стала на черговий марш і розташувалася, як ми вище згадували. Волинська група по дорозі ліквідувала денікинську владу та розганяла „государственную стражу“. Київська група, власне її кіннота, на чолі з от. Тютюником, несподіваним наскоком 28.XII захопила місто Жашків²⁾, де забрала в полон добровольчий відділ і хоч тримала Жашків тільки до 6 години, але й це так вплинуло на Добровольчу Команду, що вона змінила маршрут відступу. Тимчасом Київська група повела демонстраційний наступ в бік Умані своїми кінними розїздами.

Таким чином несподівано як для нашої Команди, так і для

¹⁾ Документ № XVI, стор. 33 — 35. ²⁾ У місті Жашкові трапився випадок грабунку. 24.XII Командир 5-го кінного полку просив у командива дозволу розстрілювати грабіжників на місці злочину. Резолюція була така: „Грабіжників розстрілювати на місці грабунку — про це були накази“. (Ю. Тютюник, ор. сіт., стор. 69).

добровольчої, шляхи маршів обох армій збіглися: кожна з них вибрала була їх для себе. Завданням нашої армії було даліше переслідування відступаючих добровольців. Добровольчу армію охопила паніка, і вона розбігалася гуртками, хто куди попав. Тільки „інородчеські“ частини трималися гурту і відступали бігльш-менш організовано та в порядку.

Селяне, побачивши, що надійшов час розплати з добровольцями, спираючись на частини нашої армії, зараз же організували партизанські відділи і почали виловлювати добровольців, доставляючи їх до Штабу армії і вимагаючи кари над ними.

Частини Червоної армії, довідавшись про акцію нашої армії проти добровольців, в їх глибокому запіллі почали на них енергійно насідати, і добровольці опинилися в дійсно скрутній і небезпечній ситуації. Всю свою лють перенесли тоді вони на нашу армію. Наскочивши в Жашкові на наш санітарний обоз з хорими козаками і захопивши його, почали вони відрізувати козакам вуха, носи, руки й ноги та рубати хорих, що лежали в гарячці, мордуючи й добиваючи безборонних. Діялося це на очах адміністрації та медичного персоналу місцевого шпиталю, а також і на очах населення. Всі переймалися жалем над долею безборонних козаків й обурювалися на добровольців. Зробивши це гидке й негідне вояків діло, добровольці, побачивши тільки наш розїзд, під гомін загального обурення, втікли. Але пізніше їх впіймали й знищили до щенту партизани. Тільки де-кому з них пощастило сховатися в лісах.

Запоріжська група сотнею Чорних Запоріжців захопила ще 17.XII м. Ставище, яке займали добровольці в кількості 1½ сотні кінноти та 300 чол. піхоти. Полк. Дяченко, залишивши сотню в лісі, з двома ординарцями підїхав до села, щоб перевірити чисельність ворога, що займав м. Ставище. Дійсно, подані вище відомости про стан ворога підтвердилися. Тоді полк. Дяченко з одним ординарцем залишився в селі, а другого послав до сотні з наказом підїйти до с. Яреми в визначений ним вихідний пункт. Перерізвавши шлях Ставище — Біла Церква, полк. Дяченко з рештою кінноти влетів до села з заходу, де його зустріли рушничним і кулеметним вогнем. Ворог відповідно приготувався до зустрічі непрошених гостей, але несподіваний і смілий напад сотні Чорних Запоріжців під безпосереднім керуванням командира полку зробив своє діло: за якихсь 10 хвилин ворог був наполовину перерубаний, решту було обеззброєно і взято в полон.

Мало не дістався до неволі із своїм штабом і сам ген. Бредов, що перебував в східній ділянці міста. Врятувався він тільки дякуючи туманній погоді і через те, що йшов з гори, а нековані коні нашої кінноти не могли по ній посуватися. Втікав він на автомобілі, і полк. Дяченко, що його гонив, вистрілявши всі набої з браунінга, повернувся з нічим. В бою загинув бунчужний „Чорних“ Іван Дубина з Лохвицького повіту. Захоплено було всю „стражу“ Київського повіту на чолі з начальником

і частину Сквирської, багато ріжного майна, кулемети та набої. Для добровольців напад на місто Ставище був так несподіваний, що коли їх брали до неволі, то вони навіть не знали, з ким власне мають діло: чи з комуністами, чи з махновцями, чи з ким іншим. В першій хвилині навіть їх тяжко було переконати в тому, що це були частини армії УНР. Тільки в Штабі армії вони переконувалися в цьому. Полонені одверто говорили, що в них було офіційно оголошено, що армії УНР немає, що вона розбита та що навіть сам Головний Отаман Петлюра теж забитий.

Політичні референти відсилали з відповідними інструкціями полонених добровольців назад до своїх частин, щоб вони там своїми оповіданнями про акцію української армії робили ще більшу паніку і цим прискішували ліквідацію добровольчих частин.

Операція на м. Ставище дійсно була переведена блискуче: втрати були незначні — 2 забитих і 6 ранених.

В армії Денікіна почалася агітація за перехід її частин на наш бік і було встановлено, що деякі добровольчі відділи демонстративно відмовлялися битися з частинами української армії. З такими відділами, натуральна річ, Добровольча Команда поступала суворо, розформовуючи їх та перекидаючи на інші відтинки фронту¹⁾.

Галицькі частини, як це стверджує наказ по армії ч. 2 від 13.XII, не тільки ворожо проти нас тоді не виступали, а навіть в окремих випадках допомагали. Так у м. Пикові, де стояла галицька артилерія, Київська група не тільки замінила свої старі гармати на нові, а ще й позичила з десятків коней, яких мала повернути при першій зустрічі. Так само одного разу Галичане прийняли козаків Київської групи до свого шпиталю²⁾.

Згадані вище події вплинули і на розпорядження Команди Армії щодо дальшого руху, про що свідчать накази по військах УНР. ч. 7 і по Запоріжській групі ч. 13, якими змінено попередні директиви³⁾.

29.XII ворог продовжував рух в напрямкові Монастирище-Умань, по даних нашого штабу, силою коли 300 чол. піхоти та до 200 кінноти і мав зайняти район Циберманівки. На півночі і на північному сході ворога не виявлено.

Тоді Командарм наказав всім групам припинити рух і, залишаючись на місці, вислати окремі кінні відділи і підривні патрулі для знищення залізничного шляху в районі їх майбутнього переходу, а на 30.XII зранку — всім частинам бути наготові до прийняття „зустрічного” бою; гармати мали стати на позицію фронтом на захід і полудневий захід, південь і південний схід. Київській групі наказано було знищити залізничний шлях в районі села Подачне і сильною заставою тримати перехре-

¹⁾ Документ № III, стор. 6 — 7 та „Щоденник полку Чорних Запоріжців” стор. 9 — 11 рукопису. ²⁾ Ю. Тютюник, оп. cit., стор. 31 — 32. ³⁾ Документ № XVII, стор. 35—36. (В збірці оригінальних наказів по Військах У.Н.Р. наказа числа 6/оп. немає. Правдоподібно помилка в нумерації?).

стя доріг Вороне-Циберманівка-Нестерівка-Помойник. Запоріжській: 7-му загоні, залишившись на місці, — організувати спеціальний відділ для зайняття ст. Тальне і операцію цю перевести в ніч з 29.XII на 30.XII. Волинській стати в резерві в с. Харківка. Штаб армії — в с. Харківка.

Київська група не одержала наказу ч. 7 оп., але зайняла свої райони: Краснополка-Ксьондзівка. По неперевічених відомостях в с. Романівка знаходилися частини 42-го полку денікінців, а с. Соколівку до вечора 29.XII займав ворог³⁾. Щоб не поставити групи в тяжке становище, Командуючий армією наказав їй зранку 30.XII розпочати рух і перейти залізницю в метю осягнення нового району. Запоріжській групі наказано: а) 6-му загоні вирушити 30.XII о годині 6-й рано, зайняти ст. Потап і перейти в с. Касянівку, тримаючи зв'язок з Київською групою в с. Краснополки через Старі Бабани б) 7-ому загоні вирушити можливо раніше через с. Поланочку на с. Доги і перейти в Легезино-Вишнеполе, в) 8-му загоні і частинам 3-ої дивізії о 7 год. ранку перейти в с. Поланочку, звідки загальною колоною вирушити через с. Роги в с. Тальянку. Волинській групі вирушити по змозі раніш, перейти й заняти с. Романівку, після чого, виславши сильний відділ на станцію і м. Тальне, перейти в с. Білашки. Київській групі зайняти район міста Торговиці і околицю на захід від нього³⁾.

31.XII 1919 на відтинковій фронті Київської групи і 6-го загону Запоріжської групи до 12 год. було чути гарматну та кулеметну стрілянину, але де і з ким був бій — жадних відомостей не одержано. По неперевічених відомостях, в м. Тальне були скупчені ворожі сили, які, правдоподібно, мали продовжувати дальший марш на Умань, Торговицю та Ольвіопіль.

Армія мала зайняти вихідне становище для операцій в районі Умані, Христинівського узла та нападів на окремі частини й обози ворога, що відступав в напрямі на Умань, Тальне і Торговицю. Окремі групи мали таке завдання: Волинська група 31.XII мала перейти з свого району в с. Зеленку, а коли з боку м. Тального не буде ніякої загрози—зайняти 1 січня м. Торговицю; Запоріжська мала перейти в район Оксанино (6-й загін) — Текієвка (8-й загін) — Нобилівка (7-й загін); 3-я дивізія 31.XII мала перейти в с. Вишнеполе; що ж до Київської групи, то за відсутністю відомостей про неї Командуючому групі надавалося право, в разі необхідности, перейти в район Бабанів і Касянівки⁴⁾.

31.XII від Київської групи ще відомостей не одержано. З району 6-го загону теж донесень не поступало. Волинська група зосередилася в с. Білашки о 18 год. 31.XII, повела бойову розвідку в напрямі на Тальне, відкинула охоронну заставу воро-

³⁾ Документ № XVIII, стор. 36 — 37. ⁴⁾ Документ № XIX, стор. 37 — 38.
⁵⁾ Документ № XX, стор. 38.

га і викликала паніку в Тальному. По донесеннях штабу Волинської групи, в Тальному були скупчені ворожі обози, які посувалися в різних напрямках, а також частина 42 кінного полку.

Маючи на увазі таку військову ситуацію, Командарм наказав: Запоріжській групі залишатися в досягнутому нею районі, за винятком кінного відділу полк. Алмазова, в склад якого мали увійти кінні полки і Окремий кінногорний дивізіон; 3-ій дивізії — зосередитися в с. Нерубайка, провадячи розвідку на м. Торговицю до зайняття цього міста Волинською групою; Волинській групі захопити м. Торговицю. Обом цим групам дано ще особливі завдання — виявляти розвідками напрям відступаючих ворожих частин і спільними акціями перешкоджати їм та захоплювати ворожі обози. Командуючому Київською групою, згідно з обставинами на місці та загальним завданням, вазначеним в попередньому наказі, давалася можливість самостійно вибрати місця розташування та усталювати напрям руху окремих частин. Щоб ліпше зкоординувати операції в Уманському та Христинівському районах, полк. Алмазов мав виставити пост для зв'язку в с. Свинарці, а Київська група — в с. Доброводи. Штаб армії перебував в с. Оксанино⁶).

Таким чином частини армії УНР. виконали свої завдання, поставлені їй Командою і підійшли до Умансько-Христинівського напрямку з метою, в першу чергу, захоплення м. Умані.

За цей час Армія УНР. пройшла по приблизному підрахунку понад 400 верстов, роблячи на добу пересічно 16 вер., залічуючи сюди й дні відпочинку (Див. олеату ч. 2).

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ.

1. Настрої населення і частин Добровольчої армії підчас операцій нашої армії. 2. Акція прем'єра І. Маєвського. 3. Обставини підписання умови з НКУГА 24.XII.1919. 4. Утворення есерами й галицьким радикалом Макухом „Ради Республіки“ у Хмільнику та нарада у Літні 25.XII.

Як ми вже бачили вище, підчас маршу армії в згаданих вище районах, населення надзвичайно прихильно ставилося до неї і допомагало, чим могло. Це підбадьорувало стомлених старшин і козаків. У війську і серед населення панував бадьорий настрій і відчувалася повна гармонія. Селяне спішили до шеревів груп і оповідали про нелюдське з ними поводження денікинської влади, денікинської „стражі“ та просили дозволу на організацію повстанчих відділів. Само населення з власної ініціативи робило розвідку в місцях, зайнятих ще ворогом, і давало дуже цінні відомості.

⁶)Документ № XXI, стор. 39.

мости Штабові армії. До большевників ставилося воно негативно, вважаючи їх за ворогів нашої державности і з великим сумом відправляло армію, коли та відходила, не залишивши пособівлади.¹⁾

Перед 1-им січня 1920 р. на Правобережній Україні були райони, де не було жадної влади. Так приміром денікинська влада залишила Гайсин 15.XII.1919, а „ревком“ почав функціонувати там тільки 7 II.1920 р. Від Липовця далеко на південь, трохи не до Одеси, була смуга безвластя. Ця смуга була від Дністра аж до Дніпра.²⁾

От. Ю. Тютюник, з огляду на таку ситуацію, телеграмою від 16.XII, ніби з наказу Головного Отамана, повідомляв всіх представників денікинської влади та всіх командирів військових частин, що він з частиною республіканських військ, прорвавши фронт, вийшов в тил денікинської армії для об'єднання повстанців з метою остаточної ліквідації всіх денікинських адміністративних і військових установ. „Військовим частинам Добровольчої армії—писав він—в двохдобовий термін наказую або відіхати на Дон, або перейти на бік республіканської влади України. Представникам денікинської влади наказую залишити Україну. Невиконавшим наказу—смерть“.³⁾

В одеських газетах в той час можна було прочитати таку замітку: „Поміж нами і большевниками стала ніким ще не переможена, гарно вишколена і дисциплінована українська регулярна армія під командуванням генерального штабу генерал-лейтенанта Омеляновича-Павленка. Праворуч від цієї армії оперує українська повстанча армія під командуванням „ліхого кавалеріста“ і знаменитого організатора „всяческих возстаній“ полков. Тютюника“.⁴⁾

Московський Совнарком 22.XII вислав радіо-депешу до Польського Уряду з пропозицією миру, яка залишилася без відповіді.⁵⁾

Згідно з постановою наради 6.XII.1919 прем'єр І. Мазепа мав приїхати 15.XII з Нової Чорторії до м. Липовця. Дійсно, він і прибув сюди 16.XII і відбув нараду з от. Ю. Тютюником та політичним референтом Чубуком. От. Омеляновича Павленка прем'єр не бачив і тільки написав до нього листа 16.XII.⁶⁾ Як раз на цей час прибули сюди з Вінниці представники місцевої української організації, до якої входили й Галичане, щоб свою місцеву роботу координувати з роботою Уряду УНР. Між іншим вони оповідали прем'єрові, що Галичане незадоволені своїм перебуванням у Денікіна. Це було правдою. Підтвержують це й записки галицького старшини Е. Бородієвича, який писав тоді:

— „Ми в „союзі“ з Денікіном... Чогось соромно і смішно нам всім. Які ми союзники в серці“.⁷⁾

Уряд УНР і Команда армії звернули на це увагу і послали до Вінниці до Галичан делегацію в складі полк. Никонова, старшини Вишнівського, чот. Веремієнка і чот. Макаренка.⁸⁾

¹⁾ Документ № III, стор. 5. ²⁾ П. Феденко, *op. cit.*, стор. 131. ³⁾ Ю. Тютюник; *op. cit.*, стор. 33. ⁴⁾ Там же, стор. 36. ⁵⁾ Документ № XXII, стор. 39—40. ⁶⁾ Документ № XXIII, стор. 40. ⁷⁾ Е. Бородієвич: „В чотирикутнику смерті“, Київ-Львів, 1921, стор. 34. ⁸⁾ П. Феденко, *op. cit.*, стор. 130.

Большевики працювали вже серед Галицької армії, наслідком чого було утворення у Вінниці нелегального революційного комітету на чолі з Хвилею та А. Ковтуновичем і Микиткою, яко членами.¹⁾

Ворожість Галичан до Денікіна почала зростати при наближенні української армії, і вони знову висловлювалися за прилучення до армії УНР. Про це все оповідали представники Вінницької організації, додаючи, що більшість старшин і козаків навіть не знали того, як стався їх перехід до Денікіна.

З м. Липовця І. Мазепа знову повернувся до Вінниці, де доживала вже останні дні денікинська влада, і перебував там нелегально.

Треба тут згадати, що коли наша армія була в районі Любара, то представник НКГА др. Давид 26.XI приїздив до Хмільника і увійшов в переговори з представником М. Вн. С. та заявив бажання Н. К. „вступити неофіційно в зносини“ з нашим урядом і партіями.²⁾ Посланці Уряду не знайшли його в Хмільнику, бо він уже десь зник.³⁾

Коли члени Уряду У.Н.Р. І. Мазепа, О. Безпалко і Паливода нелегально перебували у Вінниці, Начальна Команда звернулася до них з заявою, що Галицька армія переходить із днем зформування уряду У.Н.Р. до його розпорядимості і виконує його накази до того часу, доки вона не буде відкликана до Галичини в порозумінні з Урядом У.Н.Р., що фактичний розрив Г.У.А. з Добрармією має наступити можливо в найкоротшому часі, в моменті, в якому Уряд У.Н.Р. і Начальна Команда У.Г.А. з практичних і стратегічних обставин уважатимуть се за відповідне, що Галицька армія увійде до складу об'єднаної армії У.Н.Р. під спільним командуванням, задержуючи при цьому свою організаційну окремішність. При цьому Н.К.Г.У.А. домагалася від нашого Уряду регабілітації армії і її тодішнього вождя генерала Тарнавського перед українським народом.

Вислана Урядом УНР. делегація для переговорів з Н. К. Галицької армії 23.XII вже була у Вінниці. Н. К. Галицької армії звернулася до Уряду УНР. із такою заявою, що вона зобов'язується в міру можливості задержати в своїм віданні район Вінниця — Жмеринка — Вапнярка з метою забезпечення адміністративної праці уряду УНР. та удержання публичного ладу і порядку в згаданім районі⁴⁾.

24.XII представники Уряду УНР. і представники НКГУА підписали умову про злуку двох армій, згідно з якою до складу Уряду, крім військового міністра, мали входити по одному представникові від укр. придніпрянської і укр. галицької армій з правом рішального голосу. Командармом мав бути от. Омелянович-

¹⁾ У дра С. Шухевича „Спопни з Української Галицької Армії (1918—1920)“ ч. IV, Львів 1929, стор. 7—8 і Д. Паліва: „На чисту воду“ в „Літопису Червоної Калини“, ч. 7—8, Липень—Серпень, 1930, стор. 12. ²⁾ О. Доценко, *op. cit.*, кн. 4, стор. 338—339. ³⁾ П. Феденко: „Повстання нації“, стор. 103. ⁴⁾ П. Феденко: „Повстання нації“ у „Збірникові пам'яті Симона Петлюри“, стор. 103 — 104.

Павленко, Начальником Штабу — галичанин по виборі Командарма в порозумінні з НКГА, Головним Інтендантом — галичанин, його помішником — придніпрянець¹⁾. Про цю умову Штаб армії довідався 3/І 1920²⁾.

От. Омелянович - Павленко в проекті листа до Начальної Команди Галицької Армії від 5.І 1920 (с. Рогова) писав: „Сталося те, що мусіло статись. Я, особисто, в тім глибоко був переконаний“. І далі додавав: „За-для координації дальнішої загальної праці рахую конче необхідним, аби в як найблизший час було переведено побачення Камандуючих обох армій, а в крайности їх уповноважених представників. Містом зустрічі, гадаю, може бути м. Умань, а коли за сей час обставини зміняться, то по умові через Вашого посланця³⁾“.

Але скоро Галицька армія перейшла на бік большевиків, підписавши 1.І 1920 року з Подільським Губревкомом угоду і перефарбовуючись уже на червону армію УСРР.⁴⁾

Голова Ради Міністрів робив спроби звязатися з членами Уряду, що перебували за кордоном та з Головним Отаманом через Голову нашої Дипломатичної Місії в Румунії К. Мацієвича, виславши до нього інформаційного листа⁵⁾.

По повороті з м. Липовця до Вінниці І. Мазепа довідався, що в м. Хмільнику, Літинського повіту, українські есери, члени Уряду Черкаський, Паливода і галицький радикал Макух утворили нову „верховну владу“ замість Директорії — „Раду Республіки“ в кількості 12-ти членів, вибраних зборами, на яких було 18 чол. присутніх. Склад „Ради Республіки“ був такий: Паливода, Палащук, Макух, Сумневич, Д. Сухенко, М. Балицький, П. Феденко (був обраний заочно, без його згоди), О. Щадилів, Т. Черкаський, І. Лизанівський, О. Безпалко (також обраний заочно, без його згоди) і від Галицької армії — Гірняк. Головою було обрано І. Лизанівського.

Довідавшись про цю „нову владу“, премер вібрав на 25.XII в м. Літині на нараду членів Уряду, що перебували в районі Вінниці. На це засідання було покликано всіх 12 членів „нової влади“, а також представників Наддніпрянської і Галицької армій,

¹⁾ І. Мазепа, *op. cit.*, стор. 55 — 56. ²⁾ Документ № XXIV, стор. 40—41. ³⁾ Документ № XXV, стор. 40 — 41. Дмитро Палів у своїй статті „На чисту воду“ (в „Літопису Червоної Калини“ на сторінці 12, число 7 — 8, Липень — Серпень 1930) пише, що по повороті його до Вінниці, по підписанні згаданої умови, прийшли до нього члени Подільського Ревкому Хвиля, Ковтунович та Микитка і запропонували зробити переворот вночі з 24-го на 25.XII. Він і ген. Тарнавський були проти перевороту. Коли міжкі аргументи не могли переконати большевиків про неможливість такого чину, Палів заявив: „Панове, повідомляю Вас, що УГА. підписала вчора договір з армією ген. Павленка і ставула на платформі Української Народної Республіки. Завтра наступить торжественне проголошення влади УНР. у Вінниці. Супроти цього Українська Галицька Армія не тільки що не допоможе вам в перевороті, але кожну вашу пробу здусить силою. Тому я вам не раджу сьогодні ніччю нічого підприимати“. Хвиля грозив Паліву: „Як зловимо — розстріляємо“. ⁴⁾ І. Мазепа, *op. cit.*, стор. 55 — 56. ⁵⁾ Документ № XXVI, стор. 42 — 43.

що напередодні підписали договір про їх нове зєднання. На початку засідання премер подав інформації про загальне положення та про діяльність Армії й Уряду і поставив питання про ліквідацію „Ради Республіки“. Есери, після поданих інформацій, відразу погодилися на негайну ліквідацію „Ради Республіки“ з умовою, що в найближчому часі буде скликано передпарламент, перед яким Директорія УНР. складе свої уповноваження. Умову цю було прийнято, бо на цьому стояли й соціал-демократи¹⁾.

По ознайомленні з нашим положенням на фронті та з положенням большевиків і Денікіна, було вирішено послати від обох об'єднаних армій 27.XII делегацію до Команди Червоної армії в справі порозуміння що-до дальшої боротьби проти Денікіна, а також з домаганням, щоб большевики не втручалися до внутрішніх справ України. В склад цієї делегації входили чот. Веремієнко від нашої армії і сотник Петрик від Галицької. Большевики прийняли цю делегацію, але делегати з ними конкретно ні до чого не договорилися, бо ті вичікували наслідків військових подій на Україні²⁾.

Після цього премер І. Мазепа 29.XII скликав нове засідання членів Уряду, що перебували у Вінниці, на якому було обрано спеціальну комісію для вироблення статуту передпарламенту і переведення самих виборів в складі П. Феденка (у.с.-д.), Миколи Балицького (галицький радикал), Д. Сухенка (у.с.-р.) і О. Щадилова (селянська спілка). Далі було затверджено умову 24.XII про зєднання обох армій і з приводу цього видано відозву до населення та війська, надруковану у вінницькому „Народньому Голосі“ в числі з 1-го січня 1920 р.³⁾. В кінці наради було ухвалено делегувати до армії для зв'язку міністра І. Паливоду. Міністр О. Безпалко мав відїхати 31.XII за кордон для зв'язку з Головним Отаманом і рештою членів Уряду, для вияснення міжнародньої кон'юктури та уміщення в закордонній пресі відомостей про події на Україні, а також, щоб вплинути на припинення посування польських військ на схід, про яке міністри мали неперевірені відомості. І. Лизанівському доручено було залишатися при Галицькій армії для переведення фактичного зєднання її з нашою. Міністр І. Паливода відїхав до армії для зв'язку з нею⁴⁾. Міністр О. Безпалко негайно ж вирушив у дорогу, добрався до Кам'янця, а потім через Кам'янець і до Варшави⁵⁾.

Сам премер І. Мазепа мав іще раз порозумітися з ген. Омеляновичем - Павленком. В листі 16.XII він визначив для цього, яко місце зв'язку, м. Жашків — на 25.XII, але не зміг туди нікого

¹⁾ І. Мазепа, *op. cit.*, стор. 69. ²⁾ П. Феденко: „Фермент нації“, стор. 130 — 131. ³⁾ Документ № XXVII, стор. 43 — 43. ⁴⁾ П. Феденко твердить, що І. Паливода до армії не доїхав. Зустрівши по дорозі большевицькі частини, що наступали з півночі, він залишився в районі Вороновець і з'явився вже аж далікою у Кам'янці. *Op. cit.*, стор. 131. ⁵⁾ Про діяльність Міністра О. Безпалка в Польщі див. „Літопис Української революції“ кн. 5, II-го тому, стор. 121 — 127, 163 — 175.

вислати. В зв'язку з підписанням умови з Галицькою Начальною Командою радив координувати акції нашої армії з акціями Галицької. Підкреслював, що „мусимо твердо стояти на тих політичних позиціях, за які боремося весь час: Самостійна Народня Республіка“...⁸⁾.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ.

1. Обставини захоплення Умані і праця на Уманьщині. 2. Відпочинок Армії УНР. та її реорганізація. 3. Волох, Ревком Правобережжя та їх акція. 4. Українські боротьбисти та кінець волохівщини.

Армія УНР., як ми бачили це в другому розділі, мала зайняти вихідне становище для операцій в районі Умані й Христинівського вузла та провадження нападів на окремі частини й обози ворога, що відступав в напрямі на Умань, Тальне і Торговицю.

Армія це завдання виконала і, перейшовши в глуху ніч на 31.XII між с.с. Поланочка й Роги залізничну лінію Христинівка-Шпола, зараз же приступила до руйнування залізниці, в чому їй багато допомагали місцеві селяне, розтягаючи рейки і інші приладдя та ховаючи їх по лісах. Ген. Омелянович-Павленко оповідає, що в с. Оксанині місцеві селяне, з власного бажання, охороняли частини нашої армії підчас нічного відпочинку¹⁾.

Здеморалізовані і дезорганізовані добровольці розбрелися по околичних шляхах і селах, а ворожість до них селян ще збільшилася. Селяне організовано проти них повстали. Через це штаб Добровольчої армії видав наказ про відхід своїх частин з цього району, щоб, втягнувши нашу армію в бої з більшовиками, тимчасом зібрати свої розпорошені сили та реорганізуватися. Використовуючи цю ситуацію, Командарм наказав негайно зайняти Умань та її околиці, щоб цим дати армії відпочинок та уникнути на цей час ще непотрібних боїв з більшовиками. Умань захопив 31.XII 6-й загін Запоріжської групи, Начальник Штабу якого сотник Чорненко 31. 1920 доносив штабові Запоріжської групи, що зайняв місто полк Костя Гордієнка в ніч з 30 на 31.XII після трьохгодинного бою перед містом та на вулицях міста. З боку ворога було багато забитих і ранених. В полку Костя Гордієнка — шість ранених козаків. 31.XII ворожа кіннота й піхота вирушили з с. Циберманівки з метою прориву через Умань. Розізди полку Костя Гордієнка своєчасно виявили замір ворога, а відділ Гордієнківської кінноти збив ворога з його позиції і примусив обминати Умань. В цьому бою захоплено полонених. Головні сили 6-го загону о 5 год. ранку 1-го січня увійшли до Умані. Населення з надзвичайним ентузіазмом зустрічало

¹⁾ Документ № XXVIII, стор. 44 — 45. ²⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, оп. сіт, ч. I, стор. 24—25.

наші війська. В ніч з 2-го на 3-є січня було вислано розвідку на село Войтівці і далі по залізницю; вона виявила, що ворога в цілому напрямку ніде не було, тільки через ст. Поташ прорвався ешелон добровольців на Христинівку. Прямий дріт з Одесою не був ушкоджений. Вислали телеграму „всім, всім, всім“... про те, що Українська Армія, під верховним Командуванням отамана Петлюри і під командуванням от. Омеляновича-Павленка, розбила Добрармію, яка в паніці, не витримуючи бою, грабуючи, утікає на Одесу. Сотн. Чорненко вів розмову з начальником оперативного відділу штабу командуючого Одеською округою, який у тій розмові зазначив, що всі офіцери Добрармії бажають, щоб між українськими офіцерами й офіцерами Добрармії не було тої жорстокости, яка мала місце у відношенні до большевиків¹⁾.

По захопленні Умані 6-им загоном полку Костя Гордієнка, Київська група зосередилася в районі Бабанки. В районі села Трояни, що на південь від Умані, селяне вели бій з відступаючими денікинцями. О 11-ій год. 1.І ворог повів наступ на частину Волинської групи, яка займала с.с. Білашки і Майданецьке. Ці села, після 4-х годинного бою, були залишені нами. О 19 год. 1-го січня Волинська група зайняла с.с. Вишнеполе і Камініче і, згідно з попереднім наказом, зосередилася в районі м. Торговиці, зясовуючи положення в м. Тальному.

Частини армії УНР. 1.І.1920 займали свої попередні райони, виславши охорону по лінії Легезино-Вишнеполе-Камініче-Свердликово, а також підсиливши розвідку по шляхах на північ²⁾.

4.І Командуючий армією наказав: полк. Стефанову приступити до реорганізації 3-ої дивізії в окремий кінний полк з кулемтною сотнею та одною гарматою, яку полк мав одержати від Київської групи. Полк. Трутенка призначено командуючим озброєними силами м. Липовця і повіту, а полк. Ольшевського — командуючим всіма озброєними силами м. Умані й повіту³⁾.

4.І.1920 військова ситуація була така: м. Умань і Тальне були в наших руках. В бою за Тальне селяне сіл Майданецьке і Білашки брали активну участь поруч з частинами Волинської групи (денікинці, які, переважаючи нас силами, зайняли були 1.І с. Майданецьке, вчинили там криваву розправу з повстанцями-селянами). По донесенні агентів Волинської групи м. Звенигородка ворогом не було зайняте. На ст. Цвітково стояв денікинський бронепотяг „Пластун“. М. Катеринослав 18.XII було ще в руках денікинців. У 20-х верствах від міста були відділи Махна. Великих ворожих сил у Христинівці не було. З Христинівки ворожі відділи простували або на Вапнярку, або на Ольвіопіль. Галицька Армія мала зосередитися в трикутнику Жмеринка-Вінниця-Вапнярка. У м.м. Умані, Вінниці, Хмільнику й Літині почали організуватися громадські центри. По до-

¹⁾ Документ № XXIX, стор. 45—46. ²⁾ Документ № XXX, стор. 46. ³⁾ Документ № XXXI, стор. 46—47.

несеннях всіх командуючих групами все більше й більше виявлялася з боку населення прихильність до військ УНР. Відділ от. Волоха, після бійки з денікинцями біля Липовця, примушений був вирушити в напрямку на Єлисавет. У селі Росоша, що в 20 верствах на південь від ст. Христинівки, відокремився від відділу Волоха кінний Слобідський полк, який знищив свій червоний прапор і під нашим національним прапором приєднався до Запоріжської групи. В районі Текуче-Ладиженка між Волохом і денікинцями був бій, в якому, по відомостях від втікачів, 1-й і 2-й Гайдамацькі полки Волоха були розбиті і розбіглися. Слобідський полк приділили до 7-го загону. Полк Чорних Запоріжців виділено із складу 7-го загону і приділено до штабу Запоріжської групи для спеціальних завдань.

Маючи на увазі таку ситуацію, Командарм наказав: 7-му загоні 5.І. перейти в с. Перегонівку; 8 му загоні 5.І перейти в с. Крутеньке, а Кінногорному дивізіонові Алмазова — в с. Петрівці; Київській групі перейти в район м. Дубове, а 3-ій дивізії — в с.с. Тернівка й Когутівка; штаб групи — с. Рогова¹⁾.

Зараз же, по захопленні Умані, Команда армії УНР, через політичного референта Чубука відновила там свою владу при загальній радості і прихильності населення, яке і харчувало армію, і безплатно давало „наряди“ для неї, і посиляло охотників до її шеревів. В Умані було захоплено багато різного майна, так потрібного для нашої виснаженої та незабезпеченої армії.

Треба тут зазначити, що підчас походу при армії перебувала і редакція газети „Україна“ на чолі з її редактором П. Певним (на початку походу — при Київській групі²⁾).

По захопленні Умані редакція видала 5 чисел газети „Україна“ загальною кількістю до 20 тисяч примірників, в яких умістила інформаційно-агітаційний матеріал, подала перебіг подій, зв'язаних з виступом Волоха, розповіла про те, як армія вирушила в цей похід, видрукувала наказ про призначення нової команди і згадану вище розмову сотника Чорненка із штабом Одеської групи Добрармії. Там же в Умані було видруковано до 200 тисяч відозв — „До Інтелігенції України“, „Офицерам, казакам и солдатам Добровольческой армії“ і „Селяне“, уложених і підписаних от. Юрком Тютюником. У відозві „До Інтелігенції України“ говорилося, що „на наших полях іде боротьба за самовизначення народів“, що „платоничної любови для народу мало, йому потрібні жертви, необхідні подвиги“. Відозва закликала інтелігенцію до боротьби з большевиками, підкреслюючи, що „Україна, як Держава, може бути тільки демократичною, і вона такою буде“.

Офіцери, козаки і салдати Добрармії — говорилося в відозві — хотіли створити „единую недѣлимую Росію“ за допомогою ці-

¹⁾ Документ №. XXXII, стор. 47—48. ²⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 32—33.

лого світу, а створили фікцію перемоги над українським народом, який має вождів „не своекорыстных, не приверженцев какой-либо классовой политики, а вождей, преданных своему народу и любящих свой народ до самозабвения“... „Вашу армію—говорилося у відозві — разбил українській народ, борясь за свое священное право на свободную жизнь“... Відозва заявляла, що Головна Команда українських військ ніколи не заплямує себе союзом з командуванням Добровольчої армії, але всім, хто перейде до нас, прощалися їх помилки, і висловлено було готовість прийняти їх до нашого війська.

У відозві „Селяне“ оповідалося про розстріл більшовиками народніх представників—членів Центральної Ради та про те, як більшовики спочатку вели переговори з гетьманом і як потім вони, коли український нарід його скинув, знову пішли війною на Україну, давши змогу Денікінові зорганізувати армію... Закінчувалася відозва кличем: „Нехай живе Вільна Селянська Українська Народня Республіка!“

Ці відозви люде передавали з рук до рук, діставалися вони й до рук повстанчих організацій, котрі передруковували їх по цілій Україні, підготовлюючи населення до боротьби з більшовиками.¹⁾ Повітовий комісар Дерещук та начальник залоги міста полк. Ольшевський розпочали на Уманщині організаційну працю.²⁾

Захопившу Уманщину, армія УНР мала можливість трохи відпочити. Користаючись з цієї можливості, Командарм рішив реорганізувати армію так, щоб військові частини відповідали партизанським умовам боротьби й могли перейти знову, в разі потреби, на положення нормальних військових формацій. Для цього Команда Армії виробила такий план: 1. Кожну групу перетворено в дивізію тієїж самої назви в складі одної пішої бригади, одної гарматної частини (з 2—4 гармат) і технічної сотні. 2. Кожна дивізія мала зміцнити свій кінний полк різними дрібними кінними частинами і, в разі можливості, приступити до формування полку другої черги. 3. Рештки 3-ої Стрілецької дивізії малося й далі переформовуватися в 3-й кінний полк. 4. Всім частинам наказано заховати свої попередні назви. 5. Зайві штаби мали розформувати та вжити на зміцнення бойових частин. 6. Всі дивізії особливу увагу мали звернути на розформування всіх зайвих обозів та немуштрових частин.

Командарм побільшив штаб Запоріжської дивізії, що одночасно виконував і обов'язки Штабу Армії, призначивши на вартового отамана полк. Ткачука. При штабі ще були: Головний священик армії о. Павло Пацевський, в. о. Начальника Штабу полк. Долуд, ад'ютанти—сотник Миколаєнко та чот. Кочуржук, начальник технічних військ сотн. Копець³⁾, скарбник штабу і сотн. Пругло. Забезпечення армії харчами на загальне стояло добре, бо село

¹⁾ Ю. Тютюнник, *op. cit.*, стор. 35 і 90—93. ²⁾ Ген. Пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. I, стор. 25—26. ³⁾ Ген. О.-Павленко називає його Копець.

охоче годувало козаків по три-чотирі доби. Бракувало тільки ліків та медичного персоналу. Кінний склад армії, через безперестанні марші, звівся теж на нівець. Найтяжчим моментом було озброєння армії. Селяне дуже неохоче віддавали свою зброю¹⁾, кажучи, що вона їм самим потрібна для боротьби з ворогом.

В бою під Тальним наші частини, через зіпсуття коліс і невилазну грязюку, під напором ворожої кінноти мусили залишити одну гармату. Селяне відразу прийшли армії з поміччю, відбили цю гармату, запрягли до неї власні коні і доставили до штабу армії²⁾.

Як тоді большевики були заінтересовані у знищенні Денікина і як не хтіли нашої армії зачіпати, свідчить такий факт. Начальник Штабу 6 загону повідомляв з с. Степківки Штаб Запоріжської дивізії про одержання телеграми з Києва від большевиків з проханням дозволити їм поправити залізницю до Умані. Большевиків повідомлено, що до одержання відповіді від Штабу Армії У.Н.Р. відповіді на телеграму не буде³⁾.

Тимчасом, по відомостях з перехоплених нами радіо-телеграм, 9.І. большевики зайняли Новочеркаськ, Бердянськ, Маріупіль і Таганрог. По тих же відомостях, Поляки зайняли Двинськ. На большевицько-польському фронті помічалася оживлена діяльність. Денікинці зовсім залишили район Балта-Ольвіопіль. В районі Біла Церква-Тараща-Сквира-Липовець большевики нічим себе не проявили, за винятком невеликих частин Таращанської Червоної дивізії у м. м. Ставиші, Пятигорах і Животові. По тих же відомостях з району Харківщини вирушили до Москви перші транспорти забраного большевиками хліба. Большевики всюди в зайнятих ними містах утворювали „Ради Народнього Господарства“ (в рос. скороченні „Совнархозы“), що склалися з людей московського походження.

Всі частини армії між 12—14 січня мали вийти на вихідні позиції й бути готовими на випадок ворожого наступу, при чому, на випадок бою, всі Командуючі дивізіями мали старатися зібрати як найскорше всі частини в „стислий“ боевий порядок і управляти ними, як ударною колоною, маючи обози поза сферою ворожих обходів. Запоріжська дивізія мала бути маневруючою групою. Кінний відділ під командою полк. Стефанова, в складі 3-го Окремого кінного полку й полку Чорних Запоріжців мав бути резервом старшого начальника.

Окремим дивізіям Команда Армії поставила такі завдання: Волинській 12.І перейти з зайнятого району в район Вишнеполе—Камінече і там розташуватися; Київській 12.І перейти в район Умані, заступивши 6-й загін і розташуватися в районі с.с. Гродзево, Сушківка, Собківка, Степківка; Запоріжській дивізії—між 12—14.І включно сконцентруватися в районі сіл Текуче (6-й загін), Крутенька і Семидуби (7-й загін); 3-му окре-

¹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, оп. сіт., ч. I, стор. 37—39. ²⁾ Там же, стор. 25. ³⁾ Документ № XXXIII, стор. 48.

мому полкові перейти в м. Трояни. Полкові Чорних Запоріжців перейти в район Гайворона, в с. Пеліяшпіль, де, налагодивши телефоничне та телеграфічне сполучення з Вапняркою, увійти в постійний зв'язок з найближчими галицькими частинами. Штаб армії мав бути в селі Текуче.¹⁾ Рівночасно Командарм повідомляв Комдива Волинської і командира полку Чорних Запоріжців про переговори поміж урядами У.Н.Р. і Р.С.Ф.С.Р., з огляду на що от. Тютюник мав передати командирові бойового відтинку Червоної армії пропозицію припинення руху військ в наші райони та визначення тимчасової демаркаційної лінії, по залізниці Христинівка—Цвітково—Вапнярка. Київська дивізія була готовою до бою в разі посування ворожих військ.²⁾

Але вже о 4-й год. ранку 11.І Умань зайняв Волох. Частину нашого гарнізону він обеззброїв, а частина встигла відійти. Штаб 6-го загону захвачено в полон; заграбовано значні суми та обмундування багатьох наших частин. Розвідка донесла, що с. Дзензелівку зайняв 10.І один полк Тарашанської дивізії силою до 300 чол. піхоти, 4-х гармат і з невеликою кількістю кінноти. Розвідку їх 11.І виявлено в с.с. Тальянка і Легезино.

Довідавшись про це, всі частини Запоріжської дивізії одногосно постановили „припинити злочинства й зраду наймитів ворогів нашого народу большевиків—комуністів“, і 12.І Командарм наказав всім дивізіям йти на Умань. Для виконання цього наказу Волинська дивізія 12.І мала продовжувати свій марш, по наказу ч. 14, а 13.І перейти в район Камінече—Вишнеполе, маючи завдання забезпечити операцію на м. Умань з півночі і північного заходу, для чого 14.І, в день наступу, мала обов'язково зайняти села Старі Бабани—Ксьондзівка; Київська залишалася 12.І на попередніх місцях, провадячи розвідку й підготовчу працю для наступу на м. Умань, а Запоріжська 12.І мала перейти в район с.с. Бабанка—Свинарка (7-й загін), Рогова (3-й кінний полк та полк Чорних Запоріжців), с. Ольшанка (8-й загін). Штаб армії—в с. Ольшанка.³⁾

12 січня 1920 року Умань займали ще відділи Волоха. По агентурних відомостях на ст. Поташ прибуло два ворожих ешалони, кількістю кожний по 20 вагонів. По відомостях від селян в Тальянці були невеликі відділи кінноти. На ст. Поташ також прибуло до 200 чол. кінноти.

Для опанування Умані на 13.І наказано було: 1) на лівому бойовому відтинку Київської дивізії нічним маршем стати у вихідне становище для заатмосфери Умані з півдня і, як уважатиме Командуючий дивізією—світанком або вночі, захопити двірець і південну частину міста, окремими розїздами зруйнувати залізницю на захід від Умані; 2) на правому бойовому відтинку: 7-му загоні Запоріжської дивізії вирушити

¹⁾ Документ № XXXIV, стор. 49. ²⁾ Документ № XXXV, стор. 50. ³⁾ Документ № XXXVI, стор. 50—51.

з місця розташування о 5 год. 13.І й атакувати Умань від сходу або північного сходу; 3) резервній групі під загальним керуванням полковника Стефанова: 8-му загоні і 3-му кінному полкові та половині Чорних Запоріжців зосередитися до 11-ої год. 13.І в районі Свинарки—Бабанки й бути на поготові негайно вирушити на допомогу військам, що будуть оперувати під Уманню; 4) Волинській зосередитися до 10 год. 13.І у с. Вишнеполе і, виявивши розвідкою розташування ворога на північ і північний схід; активними операціями забезпечити наші війська, що мали оперувати під Уманню з півночі.¹⁾

12 січня війська підійшли до Умані. Вночі частини Київської дивізії (полковник Нельговський) та курінь Морської піхоти вдерлися до південно-східньої частини міста і встигли захопити більшу половину 2-го Гайдамацького волохівського полку. Переляк і паніка були страшні, але використати успіху цього наступу не вдалося, бо з допиту полонених виявилось, що попереднього дня до Умані вступила ще й бригада Таращанської дивізії (коло 3 тисяч)²⁾, яка мала багато кулеметів. З огляду на це наша Команда, як побачимо далі, рішила відтягнути свої частини в район Голованівська—Покотилова, щоб зберегти їх до більш слушного часу.

Яким же чином от. Волох з своїм відділом опинився аж під Уманню і нарешті захопив це місто в свої руки?

Покінчивши з Божком в с. Красносільці, він направився був в с. Трощу (район Чуднова), де стояв большевицький полк. Там він почав висловлювати свої „вѣрноподданическія чувства“ большевикам, але ті не йняли йому віри. Очевидець цих подій пише: „Населення страшенно було здивоване, бачучи безпечно маневруючі українські частини (волоховців) підчас панування большевиків. Козаки з відділу Волоха морально були надзвичайно пригнічені“. Вони не знали, куди й пощо йдуть. Тільки пізніше проводирі розяснили козакам їх „завдання“, сказавши, що „вони йдуть підпирати домагання українських боротьбистів“. Спантеличених гайдамаків Волох повів на Троянів, Чуднів та Житомир. У Житомирі в цей час перебував Центр. Комітет Укр. Комун. Партії, що тоді звала себе партією „боротьбистів“. До складу його належали: Шумський, Немоловський, Полозов, Савицький і Войцеховський. Під Житомиром Волох відбув нараду з членами „Волинської Революційної Ради“, яка вже проголосила себе „Всеукраїнською“, та з командирами частин, і на ній було ухвалено негайно вислати делегатів до Житомира, щоб звязатися з боротьбистами, за допомогою яких Волох сподівався розпочати переговори з Московським Совнаркомом.³⁾ Посланці знайшли там місцевий комітет Російської Комуністичної Партії, але московські боль-

¹⁾ Документ № XXXVII, стор. 51—52. ²⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.* стор. 36. ³⁾ Аш: „Спогади про Любарські події“, — „Альманах, літературно-військовий журнал“, Олександрів, 1921 р., стор. 19.

шевики постаралися про те, щоб волохівці з боротьбистами не побачилися, заявивши, що „в місті Житомирі ніколи не було і нема ніякого комітету української партії.“¹⁾ Фактично Ц. К. боротьбистів містився в одному будинкові з Рос. Ком. Партією, зараз же за стіною. Тоді Волох вислав свою делегацію без порозуміння з боротьбистами до Коростеня, де стояв штаб XII-ої московської армії. Делегація згідно з інструкцією Волоха, мала вимагати від большевиків: 1. Визнання незалежності У.С.С.Р. 2. Обовязкового утворення Української Червоної Армії з окремим командуванням. 3. Недоторканости осіб української національності, що раніш виступали проти большевиків, а тепер визнають їх владу.

За все це делегація Волоха мала обіцяти большевикам „військовий союз в боротьбі проти світової буржуазії“.

Делегація, що її вислав Волох до Коростеня, повернувши, оповіла, що розмовляла з Порайком, що просила також дозволу переговорити по прямому дротові з самим Троцьким, але в цьому їй було відмовлено. Большевики відкинули пропозиції делегації, погоджувалися тільки „помилювати“ Волоха та всіх тих, що на решті визнали радянську владу, і наказували їм: 1. В 24 години скласти зброю. 2. Без зброї пройти через м. Житомир, де частини будуть урочисто зустрінуті, а потім посажені до вагонів і перевезені для реорганізації в район м.м. Мозирь—Гомель.

В разі невиконання Волохом в 24 год. умов совітської влади, большевики мали обеззброїти його частини, а неслухняних мав судити революційний трибунал.

Волох цим був обурений.

Власне того самого дня боротьбисти Шумський, Немоловський і Савицький, довідавшись про якесь червоне українське військо, прибули до Волоха. Відразу ж вони висловили своє незадоволення діяльністю Волоха та Волинської („Всеукраїнської“) Революційної Ради щодо переговорів з большевиками. Казали, що треба було сидіти „в нейтральній смузі“, а не йти „на ніч“ до ворога (Волох не признався, що він утік від української армії). Найбільше своє незадоволення боротьбисти скерували проти „Всеукраїнської Революційної Ради“ і zdeградували її знов на „Волинську Революційну Радку“, самиж негайно утворили „Революційний комітет Правобережжя“ в складі: Савицького, Немоловського (голова) і Войцеховського. Утворений ревком затвердив Волоха на посаді „головнокомандуючого червоних військ України“. Лідери партії боротьбистів Полозов, Єланський і Шумський не увійшли до ревкому: вони мали оголосити себе соціалістичним урядом України, коли їм пощастить організувати поважну військову силу. Москалі довідалися про ці заміри боротьбистів, з якими зрештою ті й не крилися, але їх не чіпали, бо знали, що далі розмов не піде, і використовували

¹⁾ Ю Тютюнник, *op. cit.*, стор. 40.

їх, де було треба, як українців, але організувати їм військову силу не дали¹⁾.

„Головнокомандуючий“ Волох і Ревком Правобережної України ухвалили не чекати, поки їх обеззброять большевики, і вирішили негайно шукати „нейтральної смуги“, щоб звідти „пролетіти метеором“ через всю Україну, об'єднати всі повстанчі відділи й розпочати утворення „Самостійної Соціалістичної Радянської Республіки“, як казав Волох у своїй промові.

Шукаючи тої „смуги“, помандрував Волох через Чуднів-Янушпіль - Уланів - Пиків - Калинівку-Липовець-Вороновиці-Ільїнці-Дашів-Гранів, дійшовши нарешті до Умані, в останній час ідучи майже по слідах армії УНР. В місті Янушполі залишився з невеликим відділом Данченко, який потім разом з членами „Волинської Революційної Ради“ зник невідомо куди²⁾. Большевики не гналися за Волохом та боротьбистами. Вони їх не хотіли знищити відразу, бо сподівалися, що тимчасом Волох, зв'язавшись з повстанцями, внесе розклад до їх рядів.

В місті Липовці Волоха заатакувала добровольча кіннота, яка довідалася, що ніби він везе з собою великі гроші. Верстов за 30 на південь від Умані Волох майже до щенту був розбитий добровольцями. Зібравши решту гайдамаків до—1000 чоловіка (а було їх перед тим коло 5.000) Волох направився до Умані.

По дорозі в селі Ропотуха Волох зробив зустріч нового року по новому стилю і зараз же розпочав наступ проти добровольців в напрямку на Голованівськ. У цій бою він знов був розбитий, стративши обози, кулемети та гармати. Підчас цілого походу гайдамаки були переконані, що Волох їх веде на з'єднання з армією УНР, бо Волох їм казав, що вишле до неї з тою ціллю делегацію, якої, натурально, не вислав, але 31.XII вже подав до відома своїм гайдамакам брехливу відомість, ніби від делегації, що гайдамаків в армії У.Н.Р. буде прийнято, а старшин розстріляно.

Командир волохівського кінного дивізіону сотник Кравченко вже збирався утікати разом з дивізіоном до армії УНР, але йому не пощастило цього зробити, бо, попереджені про це, Волох і ревком, вночі його обеззброїли і всіх козаків посадили до в'язниці. Першого січня мав відбутися суд над непокірними. Зібралася велика сила народу, але прибула делегація селян з сусідніх сіл і зажадала випущення гайдамаків з в'язниці. Грізна постава селян вплинула на те, що суд не відбувся.

Після цих випадків зросла ворожість селян до Волоха. Волохівці примушені були поховати навіть червоні прапори, які мали їх частини, бо селяне не пускали їх до хат. Пригнічений морально, Волох вирішив тоді на правду порозумітися з Командою армії УНР. З цією метою він прислав одного місцевого боротьбиста з пропозицією „забути старе“ і порозумітися на платфор-

¹⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 41. ²⁾ Аш, *op. cit.*, стор. 22.

мі утворення української червоної армії, а для себе вимагав забезпечення життя. Цього делегата приймав Командарм от. Омелянович-Павленко в присутності от. Ю. Тютюника. Команда Армії дала негативну відповідь на пропозицію Волоха з попередженням, що тільки наближення червоних військ стримує нашу армію від акції проти нього¹⁾.

Місто Умань, як ми зазначали вище, займав 6-й загін Запорізької дивізії. Волох лічив на свою популярність серед Запоріжців і через це розпочав заходи, щоб хоч цю частину приєднати до себе, рівночасно виславши своїх представників до большевицьких військ, що зближалися до Христинівки. 10.I до Умані прибула делегація боротьбистів на чолі з С. Савицьким. Командир 6-го загону полковник Литвиненко прийняв цю делегацію, угостив доброю вечерею і умовився зійтися з нею на другий день 11.I для переговорів, але своєчасно не повідомив про прибуття цієї делегації от. Ю. Тютюника, а тільки переслав йому записку Савицького такого змісту: „Товариш Юрко! Революційний Комітет Правобережжя стоїть на платформі Самостійної Соціалістичної Радянської Української Республіки зі своєю національною червоною армією, своїми фінансами і т. д. Зі Світською Росією можливий тільки союз для боротьби з ворогами обох республік. Армію ми творимо явочним порядком. Росіяне будуть примушені рахуватися з фактом існування Української Червоної Армії і припинять свою дотеперішню політику по відношенню до України. Але для того треба домовитися на чому небудь нам з Вами“. От. Ю. Тютюник у відповіді Савицькому пропонував звернутися офіційно до армії.

Не дивлячись на попередження Штабу Армії про небезпеку, полк. І. Литвиненко не звернув на це належної уваги, і, приспаний запевненнями делегації, не забезпечив відповідно підступів до міста. 11.I о 4-й год. ранку до Умані увійшов Волох і майже без стрілу обезброїв і забрав до полону цілу залозу. Козаків просто було влито до волохівської частини, а старшин, для форми, судив революційний трибунал і опозбавив їх рангів. Потім їх приділили до частин.

От. Тютюник, не знаючи нічого про захоплення м. Умані Волохом, післав 11.I полк. Литвиненкові для передачі Командуванню большевицьких військ пропозицію такого змісту: „Зважаючи на те, що Урядом Російської Федеративної Світської Республіки провадяться переговори про полагодження взаємовідношень поміж обома Республіками мирним шляхом, до одержання директив від Головної Команди українських військ, я, Командуючий Київською Групою військ, пропоную командуванню Червоної армії припинити рух підлеглих їм військових частин в районах, захоплених українськими військами, а саме: на південь від залізниці Христинівка-Цвітково-Христинівка-Вапнярка. Неприйняття

¹⁾ Ген-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. I, стор. 35—36.

командуванням Червоної армії вищезазначеної пропозиції буде вважатись мною як відновлення збройної боротьби поміж Республіками з усіма впливаючими від того наслідками". Пропозиції цієї не доручено в своїм часі на адресу через випадки в Умані, але пізніше, за вказівками Штабу армії (див. документ № XXXV, стор. 50), її передано було большевицькому командуванню. Однак це не мало жадного впливу на події: большевики крок за кроком ішли за добровольцями, окупуючи Україну і не оглядаючись на нашу армію. 12.I до Умані вступили частини 44-ої большевицької дивізії з метою ліквідації „нерегулярних банд"—в тому числі й Волоха. По прибутті до міста большевицьких військ, відразу ж почалися непорозуміння поміж ними та боротьбистами. В „Известіях" Уманського Ревкому, після зайняття Умані Волохом, писалось, що Умань зайняли „нерегулярні війська, а від Христинівки надходять регулярні (красная армія)". 14.I та сама газета видрукувала заяву боротьбиста І. Немоловського, написану від імені „Політуправління Українських військ" про те, що Умань зайняли регулярні українські війська, а не партизани, і що цими військами керує урядова українська комуністична партія (боротьбистів).

Але московські большевики ще не перестали тоді остаточно лічитися з боротьбистами. Так, наприклад, Київський ревком 20.I офіційно оголошував, що ніяких непорозумінь між боротьбистами (У.К.П. б.) та большевиками (У.К.П.) немає, що обидві партії ніби „в повній згоді встановлюють на Україні владу Рад Селянських і Робітничих Депутатів". Особам, котрі будуть розповсюджувати провокаційні чутки, большевики навіть грозили судом¹⁾. Невдовзі Москва зовсім перестала цяцкатися з боротьбистами і ліквідувала їх остаточно, як партію.

Скажемо на цьому місці кілька слів про боротьбистів.

Ще за гетьманської влади УПСР розкололася. Частина її — власне боротьбисти — тоді ще не прийняли принципіально позиції радянської влади. В кінці 1918 і на початку 1919 року були деякі спроби дійти до організаційної єдності поміж лівим крилом укр. партії соціалістів-революціонерів і центральною течією. 2.I. 1919 було ухвалено, що „в даний момент нема змоги провести повне об'єднання обох частин партії", а нововибраний ЦК мусів „тримати курс на об'єднання партії".

На початку 1919 року після свого зїзду боротьбисти почали себе називати „Українська партія соціалістів-революціонерів-комуністів" і стали на шлях співробітництва з большевицькою владою. Характерно, що боротьбисти ще влітку 1918 року большевицьку владу на Україні називали антиукраїнською і окупаційною. Їх позицію особливо зміцнив Лапчинський (федераліст) своїм виступом на Гомельській нараді большевиків, яким закидав відсутність провідного центру, окупаційний характер

¹⁾ Ю. Тютюняк, *op. cit.*, стор. 42—44.

влади та брак міцного коріння серед мас української людності. В одному із своїх пізніших листів Лапчинський мотивував утворення групи федералістів нестримно централізаторською політикою московського центру, що обертала в фікцію місцеві органи, русотяпством, заповненням всього радянського і партійного апарату покидьками з великоросійського центру, і т. п.

По виході московсько-більшевицьких військ з Києва, боротьбисти залишили там самостійний ревком. Член цього ревкому Михайличенко попав до рук Денікіна і був розстріляний.

По поверненні москалів на Україну наприкінці 1919 і на початку 1920 року найміцніше становище мали боротьбисти. Вони увійшли до Всеукраїнського ревкому, відмовившись від претенсії створити свій (боротьбистський) уряд. Але вони змагалися створити формально відокремлену від б. Росії українську радянську державу з окремою червоною армією, з усіма самостійними господарськими апаратами. КП(б)У боротьбисти називали окупаційною партією гастрольорів. Шумський на одній загально-міській конференції боротьбистів заявив, що єдина підпора КП(б)У на Україні — це 300-тисячна армія, і що більшовики на Україні провадять політику терору. Затонський у своєму відкритому листі до Ц.К. боротьбистів у кінці 1919 року писав: „У конкретних обставинах української дійсності ваше гасло окремої української Червоної армії фактично є зрада революції. Ви даєте ідеологію дезертирам і бандитам, ви збурюєте проти радянської влади і без того нашорошено-підозріле, здичавіле, українське село, яке й без того в невинній зміні влади на Україні звикло покладатися на поховані в соломі кулемети, а то й гармати“.

Ще в серпні 1919 року боротьбисти звернулися до Комінтерну з вимогою визнати їх за основну комуністичну партію на Україні. У своєму меморандумі вони підкреслювали аграрний характер України і малу роль міського пролетаріату, як рівнож окупаційний характер „української“ радянської влади і КП(б)У.

„Природне запізнення з приходом на арену активної й організованої участі в комуністичному перевороті та будівництві переважної більшості українського пролетаріату і напівпролетаріату; історична звязаність нечисленних лав чималої частини міського індустріального пролетаріату України з великоруським пролетаріатом; доконечна потреба в надзвичайно важкій боротьбі з світовою контр-революцією поширювати географічну базу революції і разом із тим стара, трудно позбувана інерція централізаційної державної машини створили історично неминучий момент чималою мірою окупаційного конструювання радвлади на Україні“... — так писали боротьбисти у своєму меморандумі.

На початку 1920 року боротьбисти вдруге звернулися до Комінтерну, щоб їх визнав за окрему партію. Комінтерн запропонував їм ліквідувати свою партію і приєднатися до КП(б)У. Після довгої внутрішньої боротьби в своєму Ц.К. боротьбисти згодилися на цю пропозицію, і від них мали увійти 2 представники

до Ц.К. КП(б)У (деякі з них, як А. Хвиля, зробили це ще в 1919 році). Правда, далеко не всі боротьбисти увійшли до КП(б)У. Багато з них лишилося поза межами партії. Деякі вступили до УКП, що її утворили незалежники, і яка була легалізована на Україні. І укапісти, як і боротьбисти, мали на увазі створити справжню, неокупаційну українську комуністичну партію, боротися проти колоніальних заходів Москви, утворити самостійну українську червону армію. Пізніше укапісти відмовилися від цього, і до них у свій час пристав був і Лапчинський. Безумовно, історичною правдою є, що боротьбисти в цей час мали міцні впливи на селах. Але з моментом їх вступу до Ц.К. УП(б)У боротьбисти перестають існувати. Сами большевики констатують, що „вступ боротьбистів до партії чимало знешкодив ті контрреволюційні сили, що спитувалися працювати поза спиною боротьбистів, ховаючись за їхню опозицію до радянської влади“¹⁾.

Отже Волох і боротьбисти, переконавшись в неможливості утворення української армії за допомогою червоної Москви і боючись, що свої знищать їх за зраду, вирішили ліквідувати і Ревком, і військо. Так скінчилося творення „Соціалістичної Української Республіки“. Рештки Гайдамаків було силою вліто до 44-ої та 60-ої червоних дивізій¹⁾. Сотник Легин з одною сотнею кінного дивізіону (друга не встигла вирушити) приєднався до нашої армії. З своїми гайдамаками Волох попрощався в неграмотному наказі ч. 53, лаючи петлюрівщину, яку використовують „всесвітні посіпаки“ і вітаючи „день обєднання червоного шлика з червоною зіркою“²⁾.

Так скінчилася смутної пам'яті волохівщина.

РОЗДІЛ ПЯТИЙ.

1. Перша зустріч з большевиками і питання про відношення до них.
2. Маршрут армії між 12.I—21.I 1920 р. і поділ її на дві групи. 3. Рух і праця Північної групи та прибуття до неї денікинської делегації.
4. Операції кінного полку Чорних Запоріжців. 5. Рух Південної групи.
6. Задання частин армії. 7. Діяльність Уряду.

Як ми бачили вище, Команда Армії, в зв'язку з уманськими подіями (Волох і боротьбисти) та наближенням совітських військ, відтягнула свої частини на два переходи від Умані. 12.I.1920 р. Штаб Армії не мав ще нових відомостей про ворога. М. Ольвіопіль займали Чорні Запоріжці. Денікинці в паніці втікали на північ. Для переслідування добровольців та їх остаточного знищення

¹⁾ М.М. Попов: „Нарис історії Комуністичної Партії (Большовиків) України“, Харків 1930, стор. 198—225. ²⁾ Ю. Тютюнник, *op. cit.*, стор. 44—45. ³⁾ Ген.-пор. М. Омельянович-Павленко, *op. cit.*, ч. I, стор. 81.

армія перегруповувалася так: Волинська дивізія 14.І переходила в район Нерубайки, а 15.І до м. Покотилово; 8-ий і 6-ий Запоріжські загони 14.І із с. Бабанки переходили в с. Небелівку, а звідти 15.І в район с.с. Лещівка—Орлово; 7-ий Запоріжський загін 14.І із с. Коржево переходив в район с.с. Острівець—Рогове, а 15.І в район с.с. Полонисте—Давидівка—Лебединка. Київська дивізія 14.І переходила в Семидуби, а 15.І до м. Голованівська; 3-ий Окремий кінний полк 14.І переходив з села Бабанки в с. Підвисоке, а 15.І до м. Троянки. Штаб Армії 14.І був в с. Петрівці і 15.І в с. Табаково.¹⁾

До цього часу Армія У. Н. Р. боролася тільки з відділами Добровольчої армії, а тепер вона зустрілась ще й з Червоною армією. Повстало питання, як ставитися до большевиків? На питання це нелегко було знайти відповідь.

Щоб зрозуміти добре ситуацію, в якій опинилася Команда Армії в цей час, треба пригадати, що в листопаді та грудні 1919 р. до большевиків одна за другою виїхали аж три наших делегації: одна в складі: Красовського, Гладкого та Неїла, друга в складі есерів: Ярослава і Петренка та старшини Каминського і третя в складі: сотн. Петрика і чот. Веремієнка. Перша виїхала 2.XI з Кам'янця до Гомеля, до Штабу XII-ої Світської Армії, друга 3.XII з Нової Чорторії (її скерували до Серпухова, де був большевицький Всеукраїнський Ревком), а третя 27.XII—з Вінниці до Курська, де був Штаб Південного Світського фронту.

Підставою для висилки цих делегацій були інформації, які одержав Уряд У.Н.Р. від швейцарського комуніста Фрица Пляттенна 25.X. Пляттен привіз з Москви такі відомості, що Світська Росія годиться на військову конвенцію з У.Н.Р. проти Денікіна, що вона згоджується очистити певні терени України від свого війська і готова розпочати з нами переговори. Це все ніби був ухвалив Ц. К. Комуністичної партії.

XII-ою Світською армією командував Муралов, який ніби мав відповідні уповноваження „Реввоєнсовета“, а тому до нього й виїхала перша делегація. Муралов, по його словах, тільки чув про таку ухвалу Ц. К., але офіційно не був уповноважений навіть на підписання військової конвенції, мав тільки доручення „порозумітися з нашою Командою що до спільної акції проти Денікіна на ближчий час“, а тому делегація мусіла виїхати до Москви. Вже 14.XI розмовляла вона там з заступником Наркома Закордонних Справ Караханом, який висловився за негайність військової конвенції „в інтересах обох держав“, на політичні ж питання відповіді не дав і скерував делегацію до Ц. К., з доручення якого з делегацією мав переговорювати Крестинський. Крестинський казав, що Ц. К. не виносив ухвал, про які Пляттен сповістив Уряд У.Н.Р., і що справа ця повстає власне в зв'язку з приїздом делегації. Далі він почав зволікати з відповіддю, а де-

¹⁾ Документ № XXXVIII, стор. 52—53.

легация наша не могла виїхати з Москви, бо її все затримували й навіть хочби одному з членів не давали виїхати на Україну.

Тимчасом большевики організували анкетний „тиждень України“. Боролися різні течії комуністичної думки, і зрештою перевагу одержала та, що була цілком проти захоплювання Правобережжя, а на Лівобережжю вимагала політики, якаб не дратувала національних українських почувань, а притягалаб на бік большевиків українські сили.

Після цього большевики почали з делегацією говорити, і разом з нею мав виїхати до Уряду У.Н.Р. делегат від Ц. К. для переговорів. Питання про військову конвенцію відсували большевики до часу вирішення політичних питань, але в цей час довідалися, що Уряд У.Н.Р. залишив Кам'янець і невідомо де перебуває. Це змінило їх відношення до делегації. Чичерин запропонував їй їхати вже самій до Бердичева або Житомира і розвідатися про місце перебування нашого Уряду; делегат Ц. К. мав приїхати до місця перебування Уряду пізніше, коли про це місце делегація повідомить Москву. В Житомирі ця делегація зустрілась з другою (Ярослав, Каминський і Петренко) і разом з нею, не довідавшись нічого про місце перебування Уряду, просила місцевий большевицький ревком скерувати її до „Всеукраїнського Ревкому“, з яким друга делегація вела переговори в Серпухові, і який уже переїхав на Україну. Спочатку большевики обіцяли це зробити, але потім делегацію заарештували й продержали три тижні в в'язниці (голова першої делегації Гладкий та друга делегація утікли з Житомира, а сам Гладкий з'явився до київського ревкому і заявив що, він, не знайшовши ані території, ані Уряду У.Н.Р., складає з себе делегатське уповноваження і виходить із складу партії У.С.Р.).

„Всеукраїнський Ревком“ (Мануїльський та Петровський) поведився в Серпухові з другою делегацією (Ярослав і тов.) як легальний уряд совітської України і пропонував їй передати все українське військо під совітське керування, навіть без гарантії збереження цілості українських частин.¹⁾ Третій військовій делегації просто було сказано большевиками в Курську, що вони нічого не мають проти того, щоб Українці склали зброю і розійшлися по домах²⁾.

Поки ці делегації їздили, пререговорювали, чекали на відповіді, сиділи у в'язницях, армія була в поході й знала тільки те, що большевикам, заінтересованим в знищенні Денікіна, не на руку воювати ще й з нами, бачила й те, що населення—за нами, а не за большевиками, і що цього не можуть не знати й большевики,—іншими словами армія наша могла сподіватися, що большевики під впливом подій змінять свою українську політику.

Добровольчий фронт тягнувся тоді приблизно по лінії

¹⁾ І. Мазепа, *op. cit.*, 58—59 і 62—64; Ю. Тютюник. *op. cit.*, стор. 46; П. Феденко „Фермент нації“, стор. 128. ²⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 59.

Ольвіополя, р. Кодими та Новомиргорода в напрямку Кременчука, головними силами тримаючи Бирзульський та Ново-Український залізничні вузли та район Єлисавету.

Совітські війська головними силами підходили до залізниці Черкаси—Валнярка.

Армія У.Н.Р. увіходила в кліщі поміж обома ворогами—в так звану „нейтральну смугу“.

Провадячи з нами боротьбу, обидва вороги одночасно нібито шукали й порозуміння з нами: Денікин пропонував „союз без політики“, Ленін і Троцькій наказували червоній армії пам'ятати, що вона тільки „йде визволяти“ Україну¹⁾), про що знала й армія, а боротьбисти кликали її творити Українську Радянську Соціалістичну Республіку.

Було над чим задуматися, і думали й радили. В дивізіях відбувались наради. От. Ю. Тютюник твердить, що радились тільки старшини, бо козаки цілком їм довіряли, але, здається, можна ствердити, що хитання опанувало цілу армію. Зрештою стверджує цей сам от. Ю. Тютюник, оповідаючи, що найбільше радянський настрій виявився у Волинський дивізії, особливо в частинах, що мали свій початок від „Запоріжської Січи“ отамана Божка²⁾). Щоби не допустити до зайвого напруження, от. Загородському дано дозвіл післати до Умані делегацію, але нібито від одних Волинців і виключно з інформаційними завданнями.

Членів висланої делегації урочисто прийняв штаб 44-ої московської дивізії. Делегацію водили навіть на мітинг, де показали червоноармійцям на доказ того, що вже всі визнали совітську владу, „навіть Українці“... Зате їй не дозволили бачитися ані з боротьбистами, ані з Волохом. Большевики затаювали свої дійсні заміри щодо волохівців, яких енергійно ліквідували, і не хотіли, щоб делегація про це довідалася. Проте делегація всетаки довідалася про дійсні наміри росіян щодо ліквідації навіть і червоних українських частин, якими командував Волох. Наслідки цього були такі, що наше Командування та ті старшини, що вірили в порозуміння з червоними, переконалися, що й нашу армію, в разі порозуміння, чекала доля відділу Волоха.³⁾ Це зміцнило непримиримість Командування Армії У.Н.Р. що до порозуміння з большевиками.

На нараді 17.I в с. Вовча Балка, на якій були присутні всі старші військові начальники, боротьбисти пропонували, щоб армія визнала владу їхнього ревкома. Отамани Омелянович-Павленко і Тютюник висловилися проти прийняття такої пропозиції. Військо й надалі залишилось вірним ідеалові національної суверенності на демократичному ґрунті, після чого аж до кінця походу питання про „орієнтацію“ більше не піднімалося.

¹⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 54—56. ²⁾ Бувший командир „Запоріжської Січи“ от. Божко весь час вірив, що „ради“ спасуть Україну і в такому напрямку впливав на своїх підлеглих. Там же стор. 45. ³⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 55.

Ген. Омелянович-Павленко пізніше писав, що, „опинившись в самому серці України, Армія побачила тотожність своєї ідеології з ідеологією повстанців і бажаннями селянської маси, що повстанців тих з себе видала; також армія відчула, що маса дивиться на неї, як на свою оружну силу,—крім назви „петлюрівці“ часто-густо можна було вже чути ще назви „Українці“, „наше військо“; бо, зрештою, не було вже родини, якаб так чи инакше не була звязана з військом: той загинув у наших лавах від ворожої кулі, той покалічений перебував, як інвалід, вдома“...

„Присутність у війську українському священників і щире виконання релігійних треб також дуже імпонувало селянським масам; можна було спостерігти, як у спільній молитві село і військо едналися в загальній журбі про долю рідного Краю; при похоронах забитих або померлих від тифу козаків звичайно брало участь все село,—всі жінки загалом клопоталися, щоб прибрати гарно покійника, кладучи його в домовину... На крові та сльозах зміцнялася козацька й селянська думка,—прокльони і заклики до помсти змішувались з салютаційними сальвами та співом гимну „Ще не вмерла Україна“. Українська мова теж еднала військо з народом. У війську вже не було ані зрадників, ані втікачів, хоч деякі вояки і проходили коло своїх хат“.

На нараді 21.I в Гусівці на Єлисаветщині Команда Армії вирішила: 1) по змозі й надалі уникати сутичок з большевиками; 2) марш продовжувати одною групою і тільки в разі складних обставин переводити операції невеликими групами; 3) армія, що була одірвана від Уряду, брала на себе ще й підтримання в народніх масах віри в нашу справу і для успіху цієї справи мала охопити більший район.

Політичні референти скликали сходи і розяснювали населенню тодішню ситуацію. „По церквах священники в казаннях своїх несли живе слово і розбуджували любов до рідної Країни, закликаючи до боротьби за неї; на майданах, базарах, в коршмах, на подвір'ях і по хатах—старшини, козаки, урядовці, кожний по своїй силі і розумінню, провадили інформаційно-агітаційну діяльність. Похід надалі фактично стає політичною демонстрацією, що і підготувала весняні події 1920 р. Національні й республіканські демократичні кличі Армії притягали симпатії широких мас населення до себе“.¹⁾

Повстання в цей час ушухли. Селяне „робили передишку“: зима не сприяла повстанчому рухові. Помічалася й певна апатія. Над цим Армія теж не могла не замислитися²⁾.

15.I політичний референт при армії П. Феденко в листі до Командуючого Київською дивізією писав: „Перед нашою армією стоять складні питання, що далі робити з собою. Чи розходитись, чи вести далі партизантську боротьбу; чи шукати якогось

¹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 11—12. ²⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 55.

іншого виходу? Перший вихід, дуже тяжкий, фактично доводить нас до 0. Партизанська боротьба в зимову пору не дасть належних результатів. Це може робити Махно, який не звертає уваги на відношення до його населення. Окрім цього це в цю пору не викличе сильного піднесення в народних масах. Я був на селах і не помиляюсь, коли схарактеризую настрої населення, як апатія абсолютна. В Гайсині 2 тижні не було ніякої влади і ніхто не пробував навіть заводити... Значить, апатія відноситься і до міста, не тільки до села. Галичане, передавши до большевиків, хочуть їх використати. Волох хоче того ж самого. Чи зможе, — це питання. Очевидно, що большевики постараються його розбрати. Це єдина підпора боротьбістів. Немає сумніву, що боротьбісти вестимуть війну проти большевиків, як не тепер, то пізніше. Тому тепер коло їх збираються всякі, зовсім не комуністичні, елементи. Перше, за що вони будуть гризтися з большевиками, — українська армія. Колиб під фірмою самого Велзевула, не то боротьбістів, можна було зберегти озброєну силу української нації, то це було б найкраще. Питання тільки в тому, чи є рішучість у боротьбістів. Коли стан нашого війська і стратегічне положення не дозволяють провадити партизанську боротьбу успішно, то законно цілком для війська шукати виходу, — який те військо може врятувати, як організовану одиницю. Цим виходом може бути допомога боротьбістам організувати окрему українську червону армію. Висловлюю це, як свою думку. Бо факт, що боротьбісти хочуть мати собі реальну силу і захочуть установити певний *modus vivendi* з нашою армією¹⁾.

Цей лист, подиктований авторові щирим бажанням за всяку ціну зберегти національне військо, фактично міг тільки дезорієнтувати Команду Армії.

Твердо стояв на своїх позиціях прем'єр І. Мазепа. В своєму листі на ім'я Командарма від 11-го січня 1920 р. він писав: „Необхідно при всяких обставинах твердо стояти на позиції Самостійної Народньої Республіки. Лозунги радянські не мають ґрунту на Україні, і тільки Демократична Республіка може бути нашим кличем, і вона безперечно буде переможцем. Поки існує це Правительство, воно не зійде з цієї позиції і буде триматися її до кінця“²⁾. А в листі від 23.І теж на ім'я Командарма він пророкував „недовговічність сучасного большевизму на Україні“ і підкреслював недопустимість для ідейних борців „міняти свій прапор в той час, як ціла сума обставин за нас і несе в недалекому майбутньому безсумнівну перемогу тим, що так довго і свято боролися за українську демократичну Республіку“. Він радив Команді Армії „бити доорвовольців, гнати їх в море і забирати військове майно“³⁾.

¹⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 56. ²⁾ Документ № XXXIX, стор. 53—56.

³⁾ Документ № XL, стор. 56—59.

Перший лист премера до Команди Армії прийшов майже одночасно з листом П. Феденка¹⁾, але другий лист армія одержала аж на місяць пізніше²⁾.

Тимчасом військова ситуація на 16.I була така: м. Ольвіопіль займали частини Добровольчої армії. Полк Чорних Запоріжців доносив, що там стояли Сводно-Кавказький кінний полк (7 сотень, 230 - 250 верхівців), Вовчанський відділ (300—320 багнетів) і відділ Донців невідомої кількості. Застави від них у м. Богополі було несподіваним нападом Чорних Запоріжців розбито, а 10 козаків та багато коней захоплено в полон. Большевики займали Новочеркаськ-Маріупіль-Бердянськ-Таганрог. На північ від розташування нашої армії червоні війська осягли залізницю Христинівка-Цвітково, перейшли її та увійшли до Умані. В запіллі большевики великих сил не мали. Кінноти було мало тай та—на виснажених конях. Від Галицької армії не маюся жадних відомостей через брак звязку, для налагодження якого було послано двох старшин: одного в район Балта-Бірзула, другого в район Хошовата-Гайворон. Галицька армія поми-мо того, що мала всі можливі засоби для налагодження звязку з армією У.Н.Р., дотепер його не налагодила.

В орієнтаційному звіті Штаб Армії інформував частини, що селянство до большевиків відноситься вороже; боротьбистам теж не йме віри й каже, що назва „боротьбисти“ є тільки маскою комуністів, що в Умані та її околицях селянство й далі вороже ставиться до большевиків, що відношення большевиків до нашої армії нічим не відрізняється від попереднього, та що вислані нами делегації для переговорів з большевиками досі не повернулися.

З метою вийти з оперативного напрямку Умань-Ольвіопіль, на якому передбачались бої з большевиками та добровольцями, армія мала 14.I вирушити й осягнути район Вікторштадт-Улянівка-Олександрівка.

17.I частини армії зайняли с. Стеньковате (3-ій кінний полк), район сіл: Шандрівка (Волинська дивізія), с. Троянка (Київська дивізія) та с. Журавлінка (дивізіон полк. Алмазова), Вовчої Балки та Казимирівки (7-ий загін), с. Бузинковатого (6-ий та 8-ий загони), а 18.I район с.с. Тишківка-Плоське-Вербівка.

19.I Армія займала район Вікторштадта, Тишківки, Липняжки, Афанасіївки, Катеринівки, Іванівки та Василівки³⁾.

По відомостях, які мала Команда Армії на 19.I, Поляки зайняли район Брацлав—Вінниця—Жмеринка і прямували до осягнення лінії Буга.⁴⁾ Командир 3-го полку доносив, що добровольці прямували в район залізничного вузла Помішна—Ново-Українка, обороняючись заставами в Добровеличківці, Евдокимівці,

¹⁾ Переслав його через посланця полк. Никонів (див. документ № XLI стор. 59—60). ²⁾ Ю. Тютюшик, *op. cit.* стор. 57. ³⁾ Документ № XLII, стор. 60—62.

⁴⁾ Відомості ті були помилкові. Див. Julian Stachiewicz, *gen. brygady: „Studja operacyjne z historii wojen polskich 1918—21. Tom I. Działania zaczepne 3 armji na Ukrainie“*, стор. 1—5,

Глодосах та Ново-Українці. В районі Глодосів, по відомостях від селян, 1-го і 2-го січня селяне обезброїли відділ денікинців і вбили до 200 чоловіка. Район Ольвіополя добровольці тримали ще в своїх руках. Що до большевиків, то в Умані Тарашанська дивізія вийшла на фронт проти Поляків в бік Брацлава, і там залишився тільки Волох. На станції Тальне стояв большевицький бронепотяг, а 14.І там же вгрузилася й кіннота до 200 чол. при 3-х кулеметах і направилася через Павлівку на Скалевоч. Міста Торговиця і Ново-Архангельськ були вільні від ворога. Що ж до повстанців, то в районі Глодосів була сильна повстанча організація, котра обезброїла 16 і 17 січня денікинців. В районі Знаменки оперували Коцур та Українець. На Уманщині підготовлялося повстання проти большевиків. Селяне всюди відносилися вороже до большевиків і готувалися до боротьби з ними.

17-го січня розвідка 3-го кінного полку виявила сильну заставу добровольців в с. Добровеличківці. По добрій підготовці Чорноморський полк (стрілецька сотня) несподіваним нападом і сильним вогнем примусив ворога втікати в бік Ново-Українки, залишивши на полі бою кількадесят чоловіка убитих та ранених. Здобуто було 3 телеграфічні апарати, кільканадцять рушниць та 1000 набоїв. З нашого боку—1 козак вбитий, 2 ранених, 1 кінь вбитий і 1 ранений.¹⁾

20.І.1920 р. наспіли нові відомости про ворога. Розвідка 3-го кінного полку, донесла, що денікинці тримаються на річці Чорний Ташлик, що йде з Ольвіополя через Ново-Українку. Лінія Добровеличківка—Євдокимівка—Глодоси і далі на схід була обсаджена заставами денікинців з кінною розвідкою. В Богополі стояли великі сили добровольців. Що до большевиків, то, по неперевіраних ще відомостях від штабу Волинської дивізії, в с. Ольшанка, що в 7 верстах на північ від Вікторштадту, знаходився один батальйон большевиків невідомої кількості, а розвідка їх 18.І була у Вікторштадті і робила там трус, шукаючи зброї. Тогож числа до м. Торговиці прибув відділ большевиків до 40 кінних і 80 піших. Вони хотіли переправитися через річку Синюху, але, не знайшовши переправи, пішли на Скалевоч. В с. Кальне Болото було 20 большевицьких кіннотчиків. В с.с. Шляхове—Іванівка і в напрямку Янопіль—Хмілеве ворога не було.

Щож торкається повстанців, то по відомостях від особи, що тиждень тому назад приїхала з Катеринослава, Гулий-Гуленко, начальник штабу повстанчих військ Херсонщини та Катеринославщини, тримав фронт Знаменка—Мишурино—Верблюжка—Суботинці. На Знаменці захопив багато потягів з набоями, гарматами та санітарним майном. Козаків мав озброєних і одягнених.

Повстанець Коцур працював на лінії Кременчук—Чигирин і далі на північний захід фронтом на Знаменку. 1-го січня добровольці евакуювали м. Єлисавет і передали владу тамошньому „Союзові Металістів“. Махно, з своїми відділами, перебував в ра-

¹⁾ Документ № XLIII, стор. 63.

Йоні ст. Синельниково. У Катеринославі, Кременчузі і Зеленому (між Кременчуком і Пятихатками) мости було зірвано. В районі Глодосів ішли бої повстанців з добровольцями.

Наша армія і повстанці на 20.І окопалася в Козацькій Балці, осягнувши район: Запоріжська дивізія - с. Липняжка, 3-ий полк—Вербівка, Волинська дивізія—Уляново—Ракино. Від Київської дивізії відомостей не одержано.

Командарм, маючи на увазі військову ситуацію на 20.І, наказав 21.І всім дивізіям стати на марш о 7 год. ранку. Волинська дивізія мала зайняти східню частину м. Хмилеве, а Київська західню та поблизькі Чумацькі Хутори й розташуватися там на ніч. Запоріжській дивізії наказано було осягнути район Козацьких хуторів (Гусівка)—6, 7 і 8 загони, кінному дивізіюнові полк. Алмазова хутори на північ від Козацьких, а 3-му кінному полкові с. Петрівку.

На 22.І передбачався марш з метою зайняти вихідне становище для переходу залізниці Бобринська—Помішна. О 17-ій годині мали зайняти такі райони: Волинська дивізія—с. Мала-Виська—Юріївка, Київська—с. Краснопілля—Маріямпіль, Запоріжська—с.с. Петрівка—Лозоватка, після чого передбачався нічний марш для переходу залізниці та зайняття районів: Волинською та Київською дивізіями—Маріївки—Єлисаветівки—Оситні, а Запоріжською—Олексіївки.¹⁾

Тимчасом штаб Волинської дивізії та селяне доносили, що в південному районі Глодосів був відділ добровольців в складі 50 чол. піших та 40 кінних при 4 кулеметах. Лінію Помішна—Ольвіопіль добровольці тримали в своїх руках. По лінії Помішна—Новомиргород курсував денікинський бронепотяг. Щож до большевиків, то по донесенні штабу Волинської дивізії в районі Вікторштадт—Якимівка—Янопіль їх не було. Батальйон, що був в Ольшанці, вийшов в напрямку на Новоархангельськ. По відомостях від селян, м. Новомиргород займали большевики.

Частини нашої армії 21.І осягнули район: Київська дивізія—Олександрівка (Завадське), Запоріжська—Козачий Хутір, Волинська—Хмилеве, 3-й кінний полк—Петрівка (Ляхова).

Тогож 21.І в с. Гусівка відбулася нарада, на котрій були присутні Командарм з Начальником штаба, всі Командуючі дивізіями (за винятком комдива Волинської) та командуючі загонами Запоріжської дивізії. На цій нараді був прочитаний лист прем'єра І. Мазепи від 11.І, в якому він пропонував армії зайняти район Вапнярка—Жмеринка. Таку пропозицію І. Мазепи всі учасники наради категорично відкинули, висловивши переконання, що армія „там остаточно розвалиться“.²⁾ На цій же нараді було вирішено, що дивізії, оперуючи кожна самостійно, зосередяться в районі Черкаси—Чигирин—Канів, де мусять знов увійти в оперативний зв'язок. От. Загородський не був на нараді, бо його

¹⁾ Документ № XLIV, стор. 63—64. ²⁾ Мотивів цієї цікавої ухвали нам не пощастило знайти.

дивізія була задалеко від Гусівки, а тому йому дозволили увійти в оперативний зв'язок або з Київською, або з Запоріжською дивізіями, або оперувати самостійно. В разі прийняття останнього рішення штаб Волинської мав про це повідомити Команду Армії.

Для виконання наміченого плану Командарм наказав: Київській дивізії 22.I зосередитися в районі Янополя, а 24.I – в районі Сухолітівки; (в тому разі, колиб Волинська дивізія пішла в оперативному зв'язку з Київською, то вона на 22.I малаб зосередитися в Сухолітівці і підоджати Київської дивізії); Запоріжській дивізії—22.I вирушити о 7^{1/2} год. з міста розташування по маршруту: х. Забара (Новопавлівка) — село Петрівка (с. Ляхова)—х. Злинський (пос. Запашка)—хх. Дубки, Миколаївка (Колоколово), і як що вони надаватимуться до того, обсадити їх та зосередитися в районі Петрівки, Шмідта, Шмідово, Петропавлівка (місцеві назви фольварків), де й заночувати.

Волинська дивізія, колиб їй випало бути в оперативному зв'язку з Запоріжською, мала розташуватися 22.I в районі Юріївка—Маріямпіль.¹⁾

Волинська дивізія в той час перебувала в районі Ракино-Хмелеве-Копанка²⁾, а 23.I вона зближалася до районів, зайнятих Київською і розташовувалася в районі Веселого Кута-Іванівки.³⁾

Київська і Волинська дивізії tworили Північну групу, котрій відразу ж прийшлося розпочати боротьбу проти червоних військ. Південній групі (Запоріжська дивізія, 3-ій кінний полк та штаб армії) довелося ще, як побачимо нижче, мати бій із добровольцями.

Район Черкаси—Чигирин—Канів, куди мала прямувати наша армія, в той час займали або місцеві большевицькі охорони, або й регулярні частини, що переходили на польський фронт. До цього часу червоні уперто замовчували операції армії УНР. проти них. Воюючи з добровольцями, вони затаювали від населення своє вороже відношення до армії УНР. Але вже 21.I червоні частини, що стояли в селі Ступичне на Звенигородщині, одержали наказ: „Двинуться на Юг в общем направленіи на Голованевск—Ольвіополь для ликвидації банд Тютюнника. Необходимо скрывать от населенія цѣль нашего движенія, в противном случае нам угрожает возстаніе в тылу. Населеніе симпатизирует бандам“...⁴⁾

Київська та Волинська дивізії на початку руху непомітно проскочили 23.I м. Іванівку (через большевицький фронт) без одного стрілу⁵⁾, перейшли залізницю поміж Шполою та Іскренним⁶⁾, 25.I зайняли Мокру Калигірку і тогож дня вирушили по маршруту Ступичне—Кисилівка—Іскренне—Топильно⁷⁾ та підійшли до району Вільшана—Керелівка.⁸⁾ В селі Вільшана вже функціо-

¹⁾ Документ № XLV, стор. 65—66. ²⁾ Документи №№ XLVI і XLVII, стор. 66. ³⁾ Документ № XLVIII, стор. 66—67. ⁴⁾ Ю. Тютюнник, *op. cit.*, стор. 58—59, ⁵⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 36. ⁶⁾ Документ № XLIX, стор. 67. ⁷⁾ Документ № L, стор. 69. ⁸⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 36.

нувала большевицько-комуністична організація. Зараз ревком було арештовано, а селянам роз'яснено, що Український Уряд та його армія ні в якому разі не допустять до того, щоб большевики знову запанували на Україні. Населення надзвичайно прихильно ставилося до нашої армії. Селяне уважно вислухали оголошені на зборах громади розпорядження української влади і винесли постанову не визнавати большевиків.

Отже для роботи політичних референтів серед населення настав новий період. Розпочинати боротьбу проти комуністів було значно тяжче, ніж вести її проти добровольців. Добровольці ясно виявили своє обличчя, і українське населення скрізь ставилося до них вороже. Червоні ж москалі, маючи на увазі численні повстання проти них, політику свою на селі переводили обережно. Політична референтура була поставлена в дуже тяжке положення. Відсутність певних директив від Уряду, нев'ясненість справи переговорів з большевиками, свідомість того, що армія не може битися відразу на два фронти—і проти добровольців, і проти большевиків, все це змушувало Південну групу до обережності.

На нараді от. Тютюника з політичним референтом В. Со-венком було вирішено зайняти покищо вичікуюче становище, а тимчасом—перевести у ворожому стані найдокладнішу розвідку, щоб довідатися про курс політики большевиків на Україні. Під час свого маршу, частини Північної групи зустрічали по дорозі комуністичні відділи і тоді повставало питання, що з ними робити? Командуючий Північною групою от. Тютюник наказав такі відділи обеззброювати і пускати їх до дому—на Московщину, а це було навіть на руку і червоноармійцям, яких, перед вирушенням на Україну, обдурили їх же політкоми: їм говорилося, що Червона армія не буде довго на Україні і не буде втручатися в її внутрішні справи, а як тільки буде знищено Денікіна, їх відпустять до дому. Про це довідалася перший раз Команда групи з відібраного від червоноармійця наказу Троцького. Штаб Київської дивізії передрукував згаданий наказ у великій кількості примірників і розповсюджував поміж населенням, як агітаційну літературу проти комуністів. Це мало величезний вплив на селян: в селах, де побували наші частини, комуністичні агітатори успіху не мали.

Розпізнаючи докладно настрої та ситуацію у ворожому таборі, Команда Північної групи помітила, що серед частин Червоної армії можна дуже легко поширити деморалізацію розповсюдженням відповідних відозв, збільшуючи тим дезерцію. Невдовзі було уложено і видруковано відозву до „товарища красноармейца“, в якій, власне, запитувалося красноармійця, чого він прийшов битися з українським трудовим селянством, і радилося кидати зброю та повертатися до себе на Московщину, бо пізніше, мовляв, утікати буде трудніше. Було згадано й торішнє повстання та розправу селян з комуністами. Ця відозва мала великий успіх серед червоноармійців. Як наслідок цієї й даль-

шої агітаційної праці представників української влади, а також повстань та ворожого відношення населення, дезерція в частинах Червоної армії ще збільшилася і приймала прямо катастрофальну форму. Московський уряд змобілізував всі відділи „Чeka“ і виставив заслони на кордонах України та Московщини. Люто й немилосердно карали ці відділи своїх дезертирів, але нічого не могли вдіяти. Сформовано було також окремі відділи для переловлювання дезертирів, з яких потім большевики почали формувати армію під назвою „армія дезертирів“.

Частини Північної групи, завдяки надзвичайно прихильному відношенню до них населення, відпочивали та потроху реорганізовувалися, поповнюючись новими людьми.¹⁾ Навіть влаштовували свята—напр. 27.І був урочисто освячений в с. Керелівці прапор Мазепинського полку²⁾.

26.І Північна група перейшла в район с. Ночівки—Ярошівської цукроварні.³⁾ Відкривши сліди Північної групи, Червона армія рішила її знищити, кинувши проти неї цілу 60-ту дивізію та кінноту. Завдання було нелегке, бо на боці частин армії У.Н.Р. було все населення. По цілій Звенигородщині ганялись большевики за Тютюником. Коли червона дивізія пішла вздовж річки Виси й Синюхи до Бугу, щоб ліквідувати Північну групу, селяне манівцями вивели українські частини на село Вільшану⁴⁾.

28-го січня 1920 р. до села Вільшани прибула делегація від Добрармії і вступила в переговори з от. Тютюником. Делегація висловлювала свій жаль з приводу того, що Денікин розпочав війну проти України і просила підписати з нею умову в цілях спільної акції проти большевиків. Начальник Ольвіопільського Відділу полк. Попов писав от. Тютюникові: „У Вас є те, чого немає у нас—прихильність людности. У нас є те, чого бракує у Вас—військове знаряддя“.⁵⁾ Запитуючися, чи згодиться українське командування вступити в переговори з ген. Денікиним про припинення ворожих акцій поміж обома арміями і розпочаття спільної боевої праці проти комуністів, денікинці застерігалися, що ці переговори і майбутній союз не зумовляються ніякими політичними обіцянками обох сторін за браком часу; добровольці просили, в разі згоди, прислати уповноваженого з нашого боку на ст. Голованівськ, Юзефпіль чи якусь іншу для встановлення зв'язку.⁶⁾

8.І полк. Попов писав за посередництвом одного місцевого вчителя,⁷⁾ що в разі наступу на північ, його війська не займатимуть нашої армії, і що цей рух буде зроблено тільки для підтримання військ Добрармії в районі Адабаш—Єлисавет.⁸⁾

От. Тютюник на пропозиції Добровольчої делегації відповів, що він не є Головнокомандуючий українськими військами і дає

¹⁾ Документ № III, стор. 10–11. ²⁾ П. Певний *op. cit.*, стор. 37 і ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 32–33. ³⁾ Щоденник полку „Чорних Запорижців“, стор. 30 рукопису. ⁴⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 33. ⁵⁾ Документ № LI, стор. 68. ⁶⁾ Документ № LII, стор. 69. ⁷⁾ П. Феденко, *op. cit.*, стор. 105. ⁸⁾ Документ № LIII, стор. 60.

відповідь, як заступник його в цім районі, та підкреслив, що наше Командування з денікинським ні в які переговори не вступить до того часу, поки Україна не буде визнана Добркомандою, як незалежна держава. Крім того, от. Тютюник ставив вимогу, щоб всі добровольчі війська, які знаходилися і будуть знаходитися на терені України, підлягали українському командуванню. В кінці він зазначив, що поки матиме змогу передати це листування своєму Головнокомандуючому,—пройде довший час, до якого Добровольча армія може вже не існувати.¹⁾ Делегація добровольців відїхала з нічим, а Київська дивізія, залишивши с. Вільшану, продовжувала свій марш і 30.I по дорозі обезброїла в с. Сухине кінну большевицьку частину в 100 шабель, зєднавшись в с. Шелушківцях з Волинською дивізією.²⁾

Північна група переходила далі на південь, обминаючи м. Звенигородку, яке тримали повстанці от. Туза. 30.I о 6-їй годині наші повстанці по маршруту Керелівка—Маріямпіль переходили в район с. Шандрівки.³⁾

По відомостях, які мали штаби дивізій, на ст. Фастів було багато большевицьких військ, що направлялися на польський фронт. На ст. Ольшаниця прибув ешелон комвійськ з гарматами для ліквідації „Медвинської республіки“, яка вже обезброїла два совітських полки і захопила м. Тарашу. В районі Корсуня і Городищ, крім місцевої охорони, ворожих сил не було. У м. Каневі були боротьбисти невідомої кількості. Повернулась делегація, що була вислана від спільного Галицького і Наддніпрянського командування до большевиків. Делегація вела переговори з російським Совнаркомом. Росіяне запропонували скласти зброю і розійтися по домах. Ні Червоної, ні іншої української армії вони не допускали. Троцький видав наказ про обезброєння Червоної Галицької армії. Поміж боротьбистами і російськими комуністами було велике загострення. 5-ий кінний полк обезброїв відділ комуністів 58-ої совдивізії кількістю 70—80 чоловік. Застава кінного полку ім. Мазепи 30.I зробила наскок на с. Почапинці і захопила різне військове майно Туза, охорона якого розбіглася.

В часі 30—31.I Волинці osiąгнули район Шендерівки—Сидорівки, Київці—Сухине—Ставище і 1.II разом переходили в район с. Деренковець.⁴⁾ Північна група, підчас маршу, тримала напрямок на Канівщину та Черкащину. В районі Канівщини та Черкащини регулярних червоних військ тоді не було. Місцева большевицька охорона з містечок Черкащини та Канівщини частинно порозбігалася, частинно скупчилась в повітових містах. По агентурних відомостях в м. Каневі був бій між місцевими боротьбистами та комуністами: боротьбисти обезброїли комуністів та прогнали їх за Дніпро. 3.II до Київської дивізії при-

¹⁾ Документ ч. LIV, стор. 70. ²⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 33. ³⁾ Документ № LV, стор. 70—71. ⁴⁾ Документи №№ LVI і LVII, стор. 71—73.

єднався полк Чорних Запоріжців і розташувався в с. Плевахн.

В ніч з 3-го на 4-е лютого частини Волинської та Київської дивізій мали захопити місто Канів, знищити там комуністичну владу і переслідувати ворога, утримуючи м. Канів до 7-ої год. 6-го II, після чого Волинська дивізія мала відійти на нове місце, яке мав визначити сам Комдив Волинської. Частини Київської дивізії до 8 год. 5.II мали залишатися на місцях. О 8 год. 5.II 5-ий кінний полк мав перейти в с. Тубольці. Піші та гарматні частини Волинської дивізії 3.II мали перейти в с.с. Хрещатик і Михайлівку. Комдив Волинців мав використати Канів для постачання, а також для надрукування потрібних відозв. Київці мали провадити розвідку кіннотою на Таганчу та Корсунь і агентурну розвідку на Черкаси, Смілу та Городище¹⁾.

Операцію цю пощастило перевести, а після захоплення нашими частинами м. Канева ворог відійшов в напрямку на Переяслав. Для переслідування його було вислано кінноту. В ніч з 3.II на 4.II комуністичні агітатори спровокували виступ мешканців м. Мошни проти наших військ: вони запевнили їх, що це йдуть „чорносотенці“, с. т. „денікинці“²⁾. Мошняне, кількістю до 200 озброєних і коло 40 неозброєних, почали були наступ на Київців, але, дійшовши до с. Березняги, розбіглися. За участь в цьому наступі большевики обіцяли кожному по пів пуда цукру з Городищенського заводу. В ніч з 4-го на 5-е комуністи скликали у Мошнях мітинг, на якому вибрано комуніста Гончара військовим комісаром. В ніч з 5 на 6.II розвідку 5-го кінного полку, при вїзді до м. Мошни, зустріто сальною, після чого кінний полк вступив до міста для ліквідування комуністичної ячейки. 6-го II Волинська дивізія мала вийти з району Канева і до вечора розташуватися: кіннота у с. Березняги, решта частин — у с. Хрещатик. Полк Чорних Запоріжців перейшов у с. Лозовок. 6.II Командуючий Північною групою от. Тютюнник наказав: всім частинам дивізії залишатися на місцях, провадячи інтенсивну розвідку, крім того полк Чорних Запоріжців мав провадити розвідку на Свидовок-Будище; 5-ий кінний полк, утримуючи за собою Мошни, мав скупитися в с. Тубольці і провадити розвідку на Байбузи-Білозірря³⁾.

5.II 5-ий кінний полк під командою полк. Старостина атакував Черкаси. Ворог ставив опір. Полонених не брали. Перерубано ревком і чрезвычайку. Захопили величезне майно, якого ніяк не можна було відразу вивезти. Надвечір тогож дня ворог свіжими силами повів контр-наступ на Черкаси, але полк відбив контр-наступ і далі тримав місто в своїх руках, вивозячи по можливості захоплене майно.

О 5-ій год. 6.II ворог намагався знову вибити полк з міста, але й на цей раз його відбито з великими для нього втратами.

¹⁾ Документ № LVIII, стор. 73—74; рівнож див. документи №№ LIX, LX, LXI, LXII, стор. 74—75. ²⁾ Документ № LXV, стор. 77. ³⁾ Документ № LXIII, стор. 75—76.

Не дивлячись на те, що полк був одірваний від своєї дивізії, полк. Старостин продовжував вивозити захоплене майно, хоча ворог весь час насадив на наших¹⁾. До 6.ІІ регулярні червоні війська до Черкасів не прибували. Наші частини скупчилися в районі Хрещатик-Софіївка-Березняги-Мошни-Лозовок. Частини Запоріжської дивізії, по агентурних відомостях, на 10.ІІ мали вийти в район Чигирина.

Для об'єднання з частинами Запоріжської дивізії Північна група 7.ІІ мала стати на марш і вирушити з місць розташування та зайняти до 17-ої години район Мошни-Будище-Байбузи. Кіннота Київців, Чорні Запоріжці та 1-ий кінний полк Волинців, по переході в с. Байбузи, мали підпорядкуватися от. Тютюникові. Піші, гарматні частини і штаби Київців та Волинців, по переході в Мошни, мали підпорядкуватися от. Загородському²⁾.

Провокаційний виступ комуністичної організації проти частини Київської дивізії у Мошнях напровадив от. Ю. Тютюника на думку випустити для контр-агітації відозву „Селяне“³⁾. Надрукували також і наказ Головного Отамана ч. 101 про призначення Командуючим армією У.Н.Р. от. Омеляновича-Павленка. Населення довідалося, що армія підлягає Гол. Отаманові, і що існує Уряд У.Н.Р. У м. Каневі було видруковано до 200.000 листівок, а в м. Черкасах було додруковано ще до 250.000.

У відозві „Селяне“ от. Тютюник, заявляючи, що наша армія воює „за право українського народу порядкувати на своїй землі, за народню владу“, закликав селян гуртуватися на весну та лагодити зброю. Радив не підіймати дрібних повстань, а організовуватися та чекати наказу Головного Отамана; радив також селянам міняти хліб за сукно, сіль, цукор, а совітських грошей не брати. В п. VIII відозви говорилося, що „ні з добровольцями, ні з комуністами, ні з поляками не помиримось до того часу, поки вони не визнають нашого права на вільне життя“...

Захоплення Канева та Черкасів дуже занепокоїло большевиків. Загомонів і Київ — чекав визволення. У Черкасах, за української влади, ціни на все обнизилися. Люде брали тільки українські гроші, навіть „царських“ не приймали. По цілому Лівобережжі залунали чутки, що армія У.Н.Р. дійшла аж до Дніпра. От. Ю. Тютюник оповідає, що з Полтави, Чернигова, Харкова, Мелитополя, Луганська та інших місцевостей через ворожі фронти приходили до нього посланці з запитаннями, що мають робити в своїх околицях та коли буде визначено термін загального повстання проти червоної Москви. Виявилось, що апатія не опанувала села. Воно „було джерелом енергії, яка не дала нам загинути“⁴⁾. Цим посланцям давали відозву „Селяне“, і вони спішили до дому, щоб оповісти про своє рідне військо та про найближчі завдання українського політичного центру.

¹⁾ Документ № III, стор. 11—12. ²⁾ Документи №№ LXIV і LXV, стор. 76—78. ³⁾ Надруковано у Ю. Тютюника, *op. cit.*, стор. 95—96 і у ген. Омеляновича-Павленка, ч. II, *op. cit.*, стор. 30—31. ⁴⁾ Тютюник, *op. cit.*, стор. 60.

Таким чином Північна група підійшла до залізниці Сміла-Бобринська. У м. Смілі стояв червоний піший полк, котрий зарекувірував у сусідніх селах 6.ІІ до 350 підвод для підвезення харчів для армії, а також для перевезення якоїсь частини. У с. Руська Поляна була тільки місцева міліція та до 40 комуністів-українців, що втікли з Черкасів. Через с. Руську Поляну і с. Дубіївку проходили якісь війська невідомої кількості і реквірували підводи для обозу. У Черкасах була невелика кількість повстанців, частина котрих уже розбіглася. У Золотоноші стояла частина червоних московських військ силою до 1000 чол.

Комуністи цілий час намагалися спровокувати населення до виступу проти наших частин, поширюючи чутки, що це—денікинці, які не встигли втікти з цього району і хотіли помститися на населенні за повстання. На підставі цього от. Загородський наказав командирам частин, при зустрічі з повстанцями, зясовувати їм, „хто ми такі“; такий же самий обов'язок він покладав і на старших в роз'їздах, щоб населення було добре поінформоване про нашу армію. 8.ІІ о 16 год. збірна піхота під командою от. Загородського демонструвала в бік Черкасів, в разі можливості, мала захопити це місто і переходила в район сіл. В. Бузуків-Кумейки. Збірна кіннота 8.ІІ переходила в район Сміла-Бобринська-Сунки, а в ночі з 8 на 9.ІІ піхоті було наказано перейти в район Вергуни-Кумейки¹⁾.

5-ий кінний полк мав захопити Смілу. З приділених до Київської дивізії полків Чорних Запоріжців та кінного Мазепинського творилася бригада, на чолі якої ставав полк. Дяченко. До бригади таксамо мав приєднатися і 5-ий кінний полк, але з окремим завданням: до м. Білозірря ішов він авангардом, а пізніше переходив до резерви от. Тютюника, який мав бути на ст. Сміла. О 7-ій годині вечора 9.ІІ полк. Дяченко вирушив в напрямку на Смілу. Ранком 10.ІІ бригада затрималася на короткий спочинок у с. Дубіївка, зробивши тяжкий перехід по ямах та ярах через т. зв. „Чорний Ліс“. Після годинного відпочинку у с. Дубіївка, вирушили в напрямку на Білозірря, котре вже займали сотні 5-го кінного полку. Командир 5-го кінного повідомив, що Смілу теж зайняли його люди. Полковник Дяченко, щоб не робити зайвих 20 верстов на обхід міста, пішов через Смілу. Перед самим містом він знищив ворожу заставу з 18-ти чол., наказавши Мазепинцям зайняти станцію, і сам, на чолі 2-х сотень, вскочив до міста і заатакував ворога, який не сподівався атаки і не знав, хто наступає. „Тільки й чути було крики: „Таваріщі, что вы делаете, — ми комуністи“.

На стації було захоплено 11 потягів з військовим майном та 80 возів ворожого обозу, який заразже скеровано до м. Білозірря. Козаки почали навантажувати на селянські підводи захоплені військові матеріали — гарматні та рушничні набої, але

¹⁾ Документи №№ LVI і LVII, стор. 78—80.

встигли вислати до Білозірря тільки 5 возів, бо в цей час з боку ст. Бобринської влетів ворожий потяг і за 300—400 кроків розпочав обстріл з кулеметів. На стації було до 20—25 чоловіка Мазепинців та Чорних з обома командирами полків. Вони почали відбиватися і вже хотіли були йти в контратаку проти червоних, але тут наспіли відомості, що застава хорунжого Богаєвського, яка стояла на ст. Бобринська, під натиском ворожої піхоти відійшла. Отже не було вже й мови про вивезення всього захопленого майна, треба було негайно відходити, тим більше, що шлях через м. Смілу був ворогом відрізаний. Манівцями, понад залізницею, цей невеликий відділ пророскочив на шлях, що вів до Білозірря. Цей наскок дав полкові багато гарматних та рушничних набойів, одяг для цілого полку та до 60-ти верхових коней. Чорні Запоріжці по дорозі на Ново-Миргород захопили у відступаючого ворога велику бібліотеку, котру й передали до вищої початкової школи у с. Вергунах, де полк спинився на відпочинок. Тут же полк. Дяченко влив до полку полонених українців, а москалів, пороздягавши, пустив на всі чотири сторони, порадивши їм більше не попадатися на очі¹⁾. Отже „завдяки неточному виконанню наказу командиром полку Чорних Запоріжців, захопити район Бобринської—Сміли не вдалося“. 9.II о 19^{1/2} год. Північна група переходила в район с.с. Степанки-В. Бузуків-Харківка. При захопленні Сміли було виявлено, що там стояла інженірна і комендантська сотні, з котрих було взято в полон до 30 чол. Зв'язку з Запоріжською дивізією ще не було, але були відомості, що дивізія знаходиться в районі Чигирина, куди вирушив для зєднання з нею повстанчий відділ от. Чучупаки.

На 11.II о 9 год. ранку Північній групі було наказано перейти в район Чорнявка-Худоліївка-Думанці²⁾.

12.II Київська дивізія переходила в район с.с. Стара Осота — Янівка, а Волинська — в с. Триліси³⁾ (див. олеату ч. 2)⁴⁾. Отже вона зближалася до району, куди майже одночасно, як побачимо нижче, підходила й Запоріжська дивізія.

¹⁾ Щоденник Полку Чорних Запоріжців, стор. 36—40 рукопису. ²⁾ Документи №№ LXVIII, LXIX, LXIXa, LXIXb і LXIXв, стор. 81—84. ³⁾ Документ № LXX, стор. 84. ⁴⁾ На олеаті ч. 2 подано тільки загальний і приблизний напрямок руху Північної Групи. Помилково не показано зайняття с. Деренковець. Точности на мапі з масштабом 25 верстов у цілі дотримати абсолютно неможливо. Навіть і на трьохверстці чи п'ятиверстці було б тяжко все точно означити через те, що Північна Група часом ішла в двох напрямках (займала більш чи менш віддалені від себе заселені пункти), а часом—в одному, висилаючи на широкому фронті застави, кіяні розізани тощо. Тих, хто бажає точно простудіювати напрямок руху Північної групи—припустимо по 3-верстці,—прошу мене виправити і напоям зазначити по лінії районів Хмільове-Янопіль-Мокра Калюгірка-Товмач-Шпола-Вільшана-Шандарівка-Корсунь-Деренковець-Таганча-Козин-Потік-Степанці-Канів-Межиріччя-Мошни-Черкаси-Руська Поляна-Цісарська Слобода-Сміла-Медведівка-Худоліївка-Єреміївка, натуральна річ, приймаючи під увагу і деталі в документах №№ XLVI—LXX, стор. 66—84.

На цьому місці треба згадати про дві події, що мали місце підчас описаного вище руху Північної групи.

На передодні захоплення м. Сміли, до Північної групи прибув посланець від премера І. Мазепи і поінформував про тодішнє політичне положення та про результати переговорів з большевиками. З його інформації випливало, що большевики і далі провадять облудну політику щодо України, та що порозуміння з ними неможливе¹⁾. Підчас маршу Північної групи із Звенигородщини на Канівщину повернувся також чот. Веремієнко, що разом із сотником Петриком їздив в делегації до московського Штабу Південного фронту²⁾.

Полк Чорних Запоріжців, як ми вже знаємо (див. стор. XXXVII), мав перейти в район Гайворона — в с. Пеліашпіль, де, налагодивши телеграфичне та телефоничне сполучення з Вапняркою, мав увійти в постійний зв'язок з найближчими галицькими частинами. З Чорним полком пішов і політ. референт В. Сovenко, прибувши 6.I разом з полком до Голованівська. Звідти він вислав Командармові 15.I цікавий ситуаційний лист³⁾. Полк Чорних Запоріжців почав виконувати згаданий вище наказ. Перед селом Юзефівка 15.I полк заночував. Добровольці так панично втікали на Богопіль-Голту, що залишили неушкодженими телеграфичний та телефоничний зв'язки з Одесою і цілим одеським районом. Це дало змогу політичному референтові в короткий час виконати свої прямі завдання: скликати представників волостей і сіл для інформації і налагодити організаційну працю до повстання. Приходилось відроджувати те, що було розпочато ще літом минулого року, коли армія йшла на Київ. Торішня робота тут не пройшла даремно й безслідно. Місцевий ватажок повстанців Заболотний, не дивлячись на різні утиски з боку добровольців і провокаційну працю комуністів, успішно перевів операцію „очистки“ Балтського повіту від добровольців. Влада добровольців трималася лише кілька днів, а повітова „стража“ примушена була сидіти лише в м. Балті, не показуючи навіть носа в повіті.

Було встановлено, що і в цій районі, аж до самої Одеси, населення ставилося до добровольців неприхильно. Про це свідчив хочби такий факт: в присутності вартового старшини Штабу Одеської військової округи урядовці телеграфу дали змогу політичному референтові Сovenкові з Голованівська переговорити по прямому дротові з Балтою, і він довідався, що ворог утікає з Балти. В Балті в той час залишався тільки „караульний батальон“, всім, як військовим, так і громадським установам, евакуувалися на Бірзулу, і тільки на ст. Роздільній їх було затримано і силою повернено до Балти⁴⁾.

Полк Чорних Запоріжців посувався далі і 16.I вирушив через с. Таужна в напрямку на Хошовату і там заночував,

¹⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 59. ²⁾ Див. вище стор. XXXI. ³⁾ Документ № LXXII стор. 85—86. ⁴⁾ Документ № III, стор. 7—8.

а 17.І вирушив в напрямку на Гайворон, куди й прибув надвечір тогож дня. Тут зв'язок полку з пішими частинами армії уривається, і він починає провадити операції на власну руку.

Ранком 18.І полк вирушив в напрямку на Хощовату, перейшовши річку Буг біля самої Хощоватої, і заночував в селі Казавтирі. 19 січня, відсвяткувавши Водохреща, полк вирушив далі і о 5-ій год. вечора прибув до м. Саврані, а 20.І вирушив в напрямку м. Голоскова, де мав перейти на другий бік Буга, але міст через річку був спалений більшовиками, і полк тимчасом спинився на відпочинок. 23.І ранком полк вирушив вздовж р. Буга до с. Тарноватої, де паромом переправився на лівий беріг і заночував у с. Копитанівка. Це село робило повстання проти добровольців, і тут до полку приєдналося 12 молодих хлопців.¹⁾ Підчас маршу частині полку прийшлося мати бій з добровольцями коло с.с. Липовеньки та Пушкова. Частину ворогів перерубали, частину забрали в полон, а частина втікла до Богополя. Ворог настільки панично втікав, що офіцери кидали зброю, своїх жінок і, силою забравши в селян-підводчиків коні, сідали верхи та втікали хто куди.²⁾ Коло цих сіл Чорні захопили великий обоз, в якому були покинуті добровольцями жінки. Бракувало тільки „губернаторші“. Відібрали також награбоване у селян добровольцями майно. Далі переслідувати ворога полк без відпочинку не міг: коні були змучені тяжкою дорогою.

До Голти добровольці встигли підтягнути великі сили, і Чорний полк, маючи потомлених людей і коней, не в силах був ставити опір ворогові, але допомогли селяне, і ворог був розбитий. Ворожі застави було перерубано, а відділи добровольців панично втікали через Голту до Вознесенська. По дорозі селяне перепинили добровольців і змусили їх залишитися в м. Голті. Через те, що в бою під Богополем ворог ставив опір, а нашою контррозвідкою було встановлено, що проти нас оперують саме ті частини, які знущалися над нашими хорими козаками у Жашкові, в боях під Голтою Чорні не брали нікого в полон. Результат бою для полку був щасливий: ранено було тільки двоє коней. До полк. Дяченка таємно зверталася делегація від всього населення Голти, Богополя та Орлика, щоб він зайняв своїм полком ці міста і оборонив населення перед знущаннями, яких допускалися добровольці особливо над жидами. Населення за це обіцяло полк утримувати, але цього не можна було зробити, бо полк шукав зв'язку з своєю армією.

Мешканці зустріли українське військо дуже приязно, а жидівське населення могло відпочивати від преслідувань. Політичний референт в цей час поінформував ще десять волостей Балтського повіту про існування армії і Уряду УНР. і розповсюдив агітаційну літературу в цьому районі до Дністра, а в Ананіївським повіті аж до Одеси.³⁾

¹⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 21—25 рукопису. ²⁾ Документ № III, стор. 8. ³⁾ Документ № III, стор. 8—9.

24.I о 4-ій годині полк дійшов до р. Синюхи. Зробивши переправу по льодові всього в два вершки завтовшки, полк вийшов в район м. Вільшанки на Херсонщині Єлисаветського повіту. При переправі провалилася на середині річки одна гармата. За допомогою селян перетягнули гармату по дні річки на другий беріг. У Вільшанці був призначений денний відпочинок. Тут уночі вперше з'явилася делегація від Добрармії з пропозицією згоди та спільної боротьби проти червоних. Командир полку сам нічого не міг відповісти, і делегація під конвоем 10 козаків, під командою курінного Богаєвського і разом з політичним референтом В. Совенком, поїхала шукати Штабу Армії.¹⁾ По дорозі довідалися, що армія прийняла несподівано новий напрям, і делегація опинилася в коридорі між большевиками та добровольцями. Тільки дякуючи селянам цей роз'їзд наших козаків та добровольча делегація все-таки добралися до с. Вільшани Звенигородського пов., де був от. Ю. Тютюник²⁾.

23.I о першій годині по полудню полк вирушив далі і заночував в с. Степковата. Був страшенний мороз. 26.I на світанку полк навпростець, полями, вирушив до м. Добровеличківки. По дорозі вияснилося, що там стоїть бригада добровольців, з заставами якої роз'їзди Чорного полку мали перестрілку. Через це полк звернув з великого шляху і заночував у с. Липняжка, а 27.I рано вирушив в напрямку с. Якимівки, куди й прибув о 3-ій год. дня, зробивши більше 30 верстов при 22^о морозу та сильному зустрічному вітрові. В цьому районі полк пробув два дні, перебікуючи велику завірюху. 30.I рано полк вирушив далі і, пройшовши 15 верстов, у с. Петрів Острів, що в 3-х верствах від цукроварні Ярошівка. Там полк довідався, що три дні тому назад брали тут цукор частини Київської дивізії, що стояли в районі села Ночівки. 31.I полк вирушив по слідах частин нашої Північної групи. Відпочивши 2 години у с. Мокра Калигірка, полк о 11-й год. перейшов залізницю Цвітково-Христинівка і о 2-й годині вночі розташувався у с. Княже, зробивши перехід майже в 75 верстов у великий мороз. По відомостях від селян, днів п'ять тому назад, в цьому районі проходили частини Червоної армії і розповідали, що Українська армія нібито перейшла на їх бік. 1-го лютого 1920 року полк знову вирушив в дорогу і, пройшовши більше 20 верстов, заночував у с. Вільшаній, де пробув і 2.II. Козаки гуляли на весіллях, яких було більше десяти. З цікавістю оглядали вони це мальовниче історичне місто... Літописець полку записує: „Образи Яреми та красуні Титарівни витали над нами“...

3-го лютого полк рішив доганяти Київську дивізію і вирушив рано в дорогу. Відпочивши 2 год. пізно ввечері в 3-ох верствах від залізниці Корсунь—Сміла, полк о 2-ій годині вночі при-

¹⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 25—28 рукопису. ²⁾ Документ № III, стор. 9.

був до с. Черепина, де стомлені та перемерзлі люде міцно заснули. 4.ІІ полк перейшов села Дереньковець та Дробівку. Це був повстанчий район, і селяне мали тут батато зброї. На майдані у с. Дробівці стояло навіть 2 гармати. Селяне дуже прихильно поставилися до козаків полку. Тогож самого дня полк вирушив далі і надвечір в селі Кумейках догнав 5-ий кінний полк Київської дивізії, а о 11-й год. розташувався вже на двохднівний відпочинок у с. Плевахи, в 7 верствах від Дніпра, зробивши до 50 верстов в один перехід. Так полк Чорних Запоріжців на решті приєднався до частин армії УНР.¹⁾

Переходимо тепер до огляду операції Запоріжської дивізії, командування якою фактично взяв на себе сам Командарм от. Омелянович-Павленко.

Розвідкою на 22.І було виявлено, що добровольці займали район залізниць Ново-Українка—Мала Виська і правдоподібно Ново-Українка—Єлисавет. На лінії Мала Виська, на схід і захід, денікинці стояли фронтом проти большевиків і займали села: Лозоватку, х. Маргаритівку, Злинку, Гапонку, Олександрівку та правдоподібно й інші села між залізницями. В ніч з 22 на 23 січня Запоріжська дивізія форсованим маршем мала перейти залізницю Мала-Українка—Мала Виська і до ранку 23.І досягнути район с. Веселівка (Сагайдакова)—Арсеніївка—Ковалівка (Гембича), по можливості уникаючи сутичок з ворогом. 22.І окремий 2-й кінний полк вирушив о 21 год. з хут. Дубки по маршруту: шлях Хмілеве—Гайсин і, перейшовши залізницю, вийшов через хутір Чорнецького на дорогу Гайсин—Велика Виська; не доходячи 6 верстов до того села, повернув на північ, на Арсенівку і розташувався в с. Федорівці. Слідом за 3-м полком вирушили й головні сили, на чолі яких став полк. Ткачук. В авангарді головних сил ішов кінний дивізіон полк. Алмазова. Піхота всіх загонів ішла в голові колони, за нею боевий обоз і далше за 200 сажнів—обоз 1-го розряду. Обозам, які не могли поспіти за армією, наказано було в день переховуватися в ярах або хуторах, а вночі продовжувати марш. Штаб армії перебував при авангарді. Посуваючись вперед, дивізія заховувала можливу тишину.²⁾

23.І розвідка 3-го кінного полку, під командою полк. Стефанова, виявила, що в с. Олексіївка стоять добровольці. Вислані авангарди, несподівано для ворога, вскочили в село та захопили обоз і обеззброїли цілу ворожу залозу. Добровольці відійшли в напрямку Малих Висьок, звідки знова висунулися й з с. Мануйлівки почали обстрілювати кулеметним вогнем західню частину с. Олексіївки. Влучний огонь гармат Алмазова змусив їх відійти, і Запоріжська дивізія увійшла до села на відпочинок. Розвідку

¹⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 28—34 рукопису. ²⁾ Документ № LXXI, стор. 84—85. (Правдоподібно тут оперували Таращанська, Сквирська, Уманська та Київська „стражі“, як рівнож Чеченці та Татарський полк, що під натиском большевиків вийшли в цей район аж з Голованівська (див. документ № LXXII, стор. 85—86 і олеату ч. 2).

вів 3-й кінний полк, але він прийняв ворогів за алмазівців, і через це добровольцям пощастило знова захопити Олексіївку і розєднати праве і ліве крило дивізії. З кулеметів та гармат били вони по наших козаках, які, відступаючи, покинули все своє майно і цілий обоз. Частині дивізії загрожувало вже знищення, але полк. Дубовий, прийнявши на себе керування розбитими відділами, кинувся з ними до лісів та глибоких ярів, де всі й заховалися. Тимчасом полк. Ткачук одержав від Командарма наказ перейти в контрнаступ, але втома козаків (холод і брак їжі) стали цьому на перешкоді: частини почали відступати. Командарм сам з Гайдамацькою сотнею (30 шаб.) і своїм конвоем (20 шаб.) повів фланговий контр-наступ, але рясний огонь добровольців змусив їх до відвороту, підчас якого зауважено коло поблизького ліска якусь кавалерійську частину (до 100 шабель) з кулеметами на тачанках. Наші прийняли цю частину за 3-й кінний полк. Поки второпали, що це вороги, 3 кулемети і 100 рушниць почали з близької дистанції шалену стрілянину. Під захистом одного кулемета, з якого на власну руку почав відстрілюватись один козак з конвою Командарма, частини відходили, а козак життям приплатив за цей відступ. „Даремно тут шукати винних; не витримали людські сили“,—так оповідає Командарм про те, що тут сталося, і в докладі до Головного Отамана 30.I пише: „Завдяки перевтомі і браку набоїв ворог прорвався в село, а наша молода кіннота попала під кулеметний вогонь“...

Вечером тогож дня зібралися в с. Арсенівці всі, кому пощастило пробитися через добровольчий фронт. Продерлося через фронт всього до 350 верхівців із штабом дивізії та частиною обозу.

В с. Арсенівці 24.I з частин окремої Гайдамацької сотні та кінних команд, що туди продерлися з штабом дивізії та 3 кінним полком, почали формувати 2-ий Кінно-Запоріжський полк, до якого було додано ще сотню полку Костя Гордієнка, а командиром його призначено полк. Волощенко, доброго старшину гарматчика.¹⁾

Тимчасом після невдачі під Олексіївкою 3-ій кінний полк і Запоріжська кіннота прорвалися на с. Арсенівку, а Кінно-горний дивізіон Алмазова і піхота під командою полк. Дубового на с. Анікіївку і далі на південь від міста Єлисавету з метою вийти на зазначений раніш маршрут—м. Чигирин.²⁾

Таким чином Запоріжська дивізія розбилася на 2 колони. 7-ий загін полк. Дубового та Кінно-горний дивізіон полк. Алмазова, перечекавши до смерку в лісі, вночі перейшли залізничну лінію Ново-Українка—Єлисавет і на ранок 24.I³⁾ зосередилися в селі Іванівці, а пізніше перейшли до с. Семенастого, за 5 верстов

¹⁾ Документ № LXXIII, стор. 86 та ген.-пор. Омелянович-Павленко, *op. cit.* ч. II, стор. 16—17. Ген. Омелянович-Павленко в своїй праці ігнорує текст наказу з датою: „Олексіївка, 24 січня 10 година“. Такого наказу в збірці наказів по армії немає: в Олексіївці Штаб був 23 I, а 24 I був у Максимівці (див. накази ч. ч. 23 і 24 (докум. LXXIII, LXXV), стор. 86 і 89. ²⁾ Докум. № LXXIV, стор. 87—88. ³⁾ Ген. Омелянович-Павленко, *op. cit.* ч. II, стор. 39, помилково подає дату 23.I.

на схід від якого, у с. Семенівці, ночував відділ дроздовців у складі 6 ескадронів та гармат. Тільки завдяки умілому маневруванню манівцями та балками, при допомозі селян, які несли розвідочну службу, пощастило уникнути сутички з цим відділом. Цілу ніч Запоріжці просиділи по хатах, сховавши коней по стодолах, розібрані гармати—по стіжках, а зброю по коморах. І повз вікна цілий день проходили добровольчі відділи.

На другий день дроздовці почали були гонити за нашими, але їм пощастило уникнути переслідування, утікаючи балками.

Колона простояла в селі Білівці до ранку 26.I і мала сутичку під Роздольним, де відзначився сотник Севастянов. 27.I колона рушила на село Климці і 28.I увійшла до с. Покровського, вийшовши в тил добровольцям. Тут вперше вона здибалася з большевицькими розїздами. Після двох нічних маршів (28.I—29.I) колона 31.I зосередилася в с. Понтаївці, а 31.I перейшла до с. Ясноватки й опинилася в большевицькому запіллі. Від 1.II до 3.II колона перебула в Янові, зв'язавшись із Штабом армії. Червона армія переходила через Кременчуцьку й Катеринославську переправи через Дніпро до району Знаменка—Єлисавет. Через це колона перейшла до с. Іванівці, де й пробула від 4.II до 6.II, а 7.II вирушила на Цвітну. Большевики зпід Знаменки рушили слідом за нашими частинами, але селяне змилили їм дорогу і направили їх на Цибулів. 8.II колона Дубового приєдналася до штабової колони Південної групи в с. Цвітній.¹⁾

За ті два тижні, коли об'єднані полк. Дубовим після невдачі під Олексіївкою відділи проробили вищезазначений маршрут, решта Південної групи проробила такі операції. Восьму Роту (Маріївку) 24.I займав відділ кількістю до 600—700 чол., що називав себе українськими комуністами. 23.I большевики пішли на Ларію силою до 150 чол., і застава їх стояла по дорозі на Арсенівку (через Панчево). У Плетеному Ташликові та у Великій Висьці не було нікого. Денікинці спішно грузилися на ст. Злинка. Селяне доносили, що 22.I у Панчеві (9 і 10 рота) був большевицький полк, який 23.I мав вирушити на Ново-Миргород. По неперевіреніх чутках у селі Іванки теж перебували большевики. Села Володимирівка, Олексіївка і їх район займали українські повстанці.²⁾ 24.I в селі Арсенівка відбувся перший бій групи з большевиками. Командарм з командиром Немирівського куріня і конвоем охопили большевиків зліва, а 3-й кінний полк під командою полк. Вишнівського розвернувся в лаву і почав охоплювати їх з правого боку. Большевики втікли, скидаючи з себе нові кошушки, здобуті на добровольцях. 3-й кінн. полк захопив забраний большевиками у добровольців обоз з англійським умундурованням³⁾.

25.I добровольці й далі стояли в селах Олексіївка (Лутковського)—Маріївка. У селі Ларіївці перебували большевицькі

¹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II стор. 17—18 і 39—40.

²⁾ Документ № LXXV, стор. 89. ³⁾ Ген. Омелянович-Павленко, *op. cit.* ч. II, стор. 18—19.

банди під командою Поліщука, Данилова та Грабовського, які тероризували населення, а 24.I зробили напад на частини Запоріжської дивізії.

Щоб відірватись від ворога і перейти в нові райони, 25.I о 11 год. частинам було наказано досягнути район Аврамівка—Стойкова—Улянівка по маршруту Максимівка—Іванівка—Аврамівка¹⁾.

26.I 1920 большевицька банда силою однієї роти напала несподівано на Арсенівку, яку займали Запоріжці, і була зайняла це село, але 3-ій кінний та Кінно-Запоріжський полки відігнали ворога. В бою відзначився старшина Богунівського полку полк. Коломинський. Всім частинам дивізії наказано повернутися на попередні місця розташування і там спинитися, будучи весь час на поготові до виступу.²⁾

26.I Південна група продовжувала марш на схід і в селі Володимирівка (Левшина) зустрілась з Штабом отамана Гулого. Тут Командарм одержав від Гулого цікаві інформації про діяльність повстанчих та партизанських організацій, що вели боротьбу проти Добрармії.

28.I Командарм послав до Північної групи курера з інформаціями і зазначенням, що пунктами звязку з нею визначає Мотронинський монастир, а в районі Запоріжської дивізії і повстанців Гулого — цукровий завод Сабліно (коло Знаменки.⁴⁾ На 30.I військова ситуація була такою: 38-й большевицький полк був розташований в с. Десята рота. Денікінці трималися на ст. Шостаківка. У Єлисаветі большевики захопили 300 полонених добровольців. На півдні українські повстанці відбили у Добрармії 120 возів й забрали 20 кулеметів. Зв'язок з 7 вагоном і Кінно-горним дивізіоном Алмазова був навіязаний в с. Аджамка.

Командарм поставив завдання частинам групи зосередитися на 2/II в районі Лозоватка (Різаново) — Демешківка — Покровське по маршруту через Велику Северинку на Малу Мамайку (3-ій кін. полк) і через Осиковату теж на Велику Северинку (Кінно-Запоріжський полк). 1.II група стала на марш о 14 год. і через Малу Мамайку перейшла в с. Високі Байраки, де й розташувалася на ночліг. 2.II колона полк. Литвиненка вирушила в район Лозоватки (Різаново) вслід за 3-ім полком. Штаб мав слідувати при колоні полк. Литвиненка⁴⁾. 3/II продовжували рух⁵⁾.

Зблизившись до Лозоватки, вони опинилися в районі, зайнятим червоними військами. Командарм негайно вислав Кінно-Запоріжський полк з метою розвідки на Красний Яр та Митрофанівку. Частини дивізії мали бути готовими до маршу кожної хвили по одержанні наказу⁶⁾.

5/II Селяне, що приїхали з ст. Знаменка, оповіли, що большевики „оголосили війну“ петлюрівцям, махнівцям та „гулівцям“

¹⁾ Документ № LXXVI, стор. 89—90. ²⁾ Документ № LXXVII, стор. 90—91.

³⁾ Документ № LXXIV, стор. 87 та документ № LXXVIII, стор. 91—92. ⁴⁾ Документ № LXXIX, стор. 92. ⁵⁾ Документ № LXXX, стор. 93. ⁶⁾ Документ LXXXI стор. 39.

(так вони називали повстанців). Відділ Гулого ночував в присілках на захід від села Клинци (Первозванівка).

З огляду на обставини от. Омелянович-Павленко 5/II наказав всім частинам тримати пильну охорону та розвідку¹⁾. Вислано було роз'їзд в напрямку на Покровське і Клинци для зв'язку з відділом Гулого.

6-го/II 1920 р. всі частини о 11 год. 30 хв. мали стати до маршу з метою досягнути район села Суботець і сіл на північ. Маршрут був такий: праворуч від с. Аджамки на Суботець—Константинівку—Коханівку²⁾.

По з'єднанні частин Запоріжської дивізії з відділом от. Гулого при першому спільному марші прийшлося спіткатися з лотишською бригадою силою понад 6000 багнетів, що прямувала на Єлисавет. Помішник „Комбрига“ лотишської з'явився до Командарма і заявив, що „комбриг“ занепокоєний близькою присутністю міцної групи кінноти, яка не належить до Червоної армії. Командарм відповів, що він ще попереднього дня знав про Лотишів і якби хотів на них напасти, то зробивби це ще вчора. Помішник н-ка бригади задовольнився цією відповіддю і по пораді Командарма мав залагодити справу („згоди“) ще й з повстанчим відділом от. Гулого. Очевидно, лотиші не були поорієнтовані своїм вищим командуванням і не знали, як на зустріч з нашим військом мають реагувати. Це було на руку Командармові, який смерком тогож дня поспішився перевести наші частини до Старообрядської колонії під Знаменкою на 30 верстов від Лотишів³⁾, які значно перевищували числом його групу.

По донесенні розвідки від 6/II в селі Знаменка не було нікого, а на станції Знаменка знаходилися 2 ешелони червоних військ, правдоподібно якоїсь господарчої частини. 5/II вечором з боку Миколаєва на ст. Знаменку прибув один ворожий ешелон, котрий їхав на Київ, на польський фронт. 6/II група досягнула район сіл Суботці—Константинівка—Казарна. На 7/II Командарм наказав перейти залізницю і досягнути район сіл Цибулево, Чорно-Ляска і Чутівка (Хирівка)⁴⁾.

8/II о 12 год. 30 хв. большевики повели з боку залізниці наступ на село Цибулево⁵⁾, місце розташування пішого Запоріжського полку та відділу Гулого, і захопили це село. З огляду на це всім частинам Запоріжської дивізії Командарм наказав відійти 3-му кінному полкові до села Ружичівка, а кінному і пішому Запоріжським полкам — до Гутницького Селища⁶⁾. Підчас бою зрадили наших кіннотчики з відділу Гулого, що раніш були у Махна, що дало большевикам змогу зайти нашим в тил з боку Знаменки і оточити штаб Гулого; при допомозі ручних кулеметів, з великими втратами, Гулий продерся до лісу і пішов слідом

¹⁾ Документ № LXXXII, стор. 94. ²⁾ Документ № LXXXIII, стор. 95. ³⁾ Ген. пор. М. Омелянович-Павленко, оп. сѣт., ч. II, стор. 36—37. ⁴⁾ Документ № LXXXIV, стор. 95—96. ⁵⁾ У ген. Омеляновича Павленка, оп. сѣт., ч. II, стор. 37 — дата бою в с. Цибулеві (7.II) помилкова. ⁶⁾ Документ № LXXXV, стор. 96—97.

за іншими частинами Запоріжської дивізії. Полонені зізнали, що це була червона дивізія, яка мала наказ ліквідувати відділ от. Гулого. Далі большевики шукали наших, а наші ходили слідом за ними. До рук большевиків попала частина штабового обозу. Червоні повернули до Єлисавету, а місцева червона преса подала відомість про знищення банд Гулого-Гуленка¹⁾.

Щоб вийти зпід удару червоних, Командарм наказав всім частинам Запоріжської дивізії 9.ІІ вирушити в район с. с. Янич—Любомирка—Матвіївка²⁾.

9.ІІ частини Південної групи швидким маршем досягнули район сіл Матвіївка—Янич³⁾. В Яничі заночував 3-ій кінний полк, де вночі його розброїли місцеві селяне-повстанці, які мали ватажком отамана Коцура. Коцур був „радянцем“, про що полк був попереджений, але коцурівці прийняли полк „з видимою охотою“, і, очевидно, ніхто не сподівався лиха. Тимчасом з Чигирини прийшов Коцурові наказ від большевиків обезброїти 3-ій полк. Так оповідає про це ген. Омелянович-Павленко. В наказі по Запоріжському війську ч. 33 (документ № LXXXVII) сказано, що „в с. Янич місцеві комуністи-бандіти старались (sic!) обезброїти 2-ий полк“, що „всі кулемети полку залишились там“... Тимчасом наказ по Дієвій Армії з 14/ІІ стверджує, що події в Яничі пояснюються „негарним відношенням козаків“ до місцевого населення, та що 3-ій полк хотів безпідставно „обезброїти окремих партизанів“ Коцура. Команда Армії все це сконстатувала на підставі доповіді спеціальної слідчої комісії⁴⁾. Коли взяти під увагу, що полк був попереджений про те, що село Янич знаходиться під впливом „радянського отамана“ Коцура й те, що сам Командарм в наказі ч. 33 називає коцурівців „комуністами-бандитами“, то цілком натуральним видається нам те, що 3-ій полк хотів де-кого з них обезброїти... Зрештою пізніше, як твердить сам Командарм, „наказано було всі відділи Коцура вважати за ворожі до нас і при нагоді розброювати“, що й робилося. От. Чучупака ще раніше радив знищити Коцура (див. документ № LXXXVI, стор. 97). Отже залишається незрозумілим, в чому було „негарне відношення“ козаків до населення.

Спиняємося на цьому епізоді тому, що за всі 6 місяців походу армія зустрілася з ворожими виступами населення тільки тричі: перший раз, як ми бачили вище в Мошнах, де большевики населення обманули, сказавши, що то йдуть „чорносотенці“, другий в Яничі і третій в Жовнині (як побачимо далі) — єдиний цілком ще досі невияснений випадок (див. розділ VI, стор. LXXVIII).

О 3-ій год. 10.ІІ вночі всі частини виступили, щоб відібрати у коцурівців-яничан зброю й бранців. Бранців Коцур повернув, щож до коней та зброї, то зволікав. Це задержало, очевидно, групу, і вона тільки 12/ІІ вирушила в район сіл Медведівка—Івківці—

¹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, оп. сіл. ч. II, стор. 38. ²⁾ Документ № LXXXV, стор. 96—97. ³⁾ Ген. Омелянович-Павленко чомусь називає його Яніш (оп. сіл., ч. II, стор. 40). ⁴⁾ Документ LXXXVIII, стор. 98.

Головківка¹⁾, зближаючись до районів розташування частин Північної групи — Київської та Волинської дивізій, з якими розійшлася 21.I. Ще 11/II розїзди всіх дивізій зустрілися в околиці с. Медведівки, що лежить між Черкасами та Чигирином. Зустріч командирів була широкою й сердечною. От. Тютюник доручив Командармові листи полк. Попова²⁾.

Значіння і наслідки маршу Північної групи Командарм оцінював так в наказі по військах 15.II, виданому в с. Москаленці: „Майже місяць Київська і Волинська дивізія були відрізані (очевидно „відрізані“) від армії, провадячи всюди рішучими засобами нашу українську справу. Захоплення міст Сміли і Черкас дали яскравий зразок завзяття старшин і козаків зазначених дивізій. Наслідки цього величезні. Слава йде горою. Лівобережжя почуло про українське народне військо. Київська дивізія видрукувала багато примірників відозв, які ширять повсюду вість про правдивий стан річей“.³⁾

Отже по зеднанні 12/II частин армії У. Н. Р. в районі с. Медведівки, тогож дня відбулася нарада Командарма з Командуючими дивізіями, в якій взяв участь й от. Гулий-Гуленко⁴⁾. Коли раніше Команда Армії У. Н. Р. тільки по чутках анала про широку повстанчу діяльність от. Гулого в районі Знаменка—Мишурино—Верблюжка—Суботці, то тепер вона мала про це вичерпуючі відомості від самого керівника руху. Здавалосяб, що армія мусіла скеруватися до цього повстанчого району і використати його, а може зробити його й осередком акції у визвольній боротьбі, але на нараді було ухвалено переходити на Лівобережну Україну, „щоб і там поширити агітацію“... Перехід армія мала зробити 13.II в одному пункті (коло с. Топанівки) і зосередитися в с. Москаленці на Золотоношині. Для забезпечення переходу і відтягнення уваги большевиків полки Чорних запоріжців та 2-ий Кінно-Запоріжський мали захопити Золотоношу, Київська дивізія мала провести демонстрацію в напрямку Лубни—Хорол, а на Гребінку—Волинська. Тут отаман Гулий-Гуленко вступив в командування Запоріжською дивізією. 3-ій кінний полк і надалі залишався окремою бойовою одиницею⁵⁾ (див олеату ч. 2).

Тимчасом Уряд неуклінно шукав можливості докладно порозумітися з армією. Ще 1-го січня 1920 р. виїхав до неї І. Мазепа разом з політичним референтом П. Феденком і представником армії полковником Никоновим. Виїхали вони з Вінниці. Порозуміння, і то негайне, було конечним: Вінниці загрожували большевики, а галицькі війська покинули її в кінці грудня. В Галицькій армії большевики, використовуючи відповідні її елементи, вели широку агітацію. Від повороту наддніпрянської армії на

¹⁾ Документи № LXXXVIII, стор. 97, № LXXXIX, стор. 98—99 і № XC, стор. 99. ²⁾ Ген. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 41. ³⁾ Документ № XCI, стор. 99. ⁴⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 60. ⁵⁾ Ген. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 42.

захід залежало багато. Її духом і активністю моглиби пройнятися і керівники Галицької армії.

7.1 Мазепа прибув до Гайсина, де не було жадної влади. Помічалася повна байдужість до справ громадських. 11 січня в Брацлаві він зустрівся з Іваном Лизанівським, довідався, що Лизанівському в Галицькій армії нічого не вдалося зробити, бо наша армія далеко віддалилась на схід. Референт при Галицькій армії А. Чайківський повідомив І. Мазепу, що Команда Денікинської армії, довідавшись про його перебування у Вінниці, зверталась до нього через Галицьку Команду в справі переговорів. Відповідь дано відмовну¹⁾. Тут же у Брацлаві премер відбув нараду, на якій були Феденко, Сумневич, Лизанівський, Чайківський, Никонів, Шекерик та Липовецький комісар Онипко.

На цій нараді виявилось, що Галицька армія себе доживала; в ній був повний упадок духа і зневірря в нашу справу. „Ревком“ Галицької армії 1 січня 1920 р. підписав акт про перехід Галицької армії на бік большевиків. Премер заявив, що він ні в якому разі не може дати своєї згоди на перехід до большевиків Галицької армії, яка *de jure* по договору 24.XII.1919 року була під зверхністю Уряду У.Н.Р., і що за цей акт будуть відповідати самі керівники Галицької армії, оскільки вони зважились його підписати без порозуміння з нашим Урядом. Члени наради були тої думки, що перехід до большевиків загубить Галицьку армію. Підчас наради, довідались, що „Ревком“ вимагає відступу Галицької армії на північ, а ще перед цим денікинці вимагали її відступу на південь. На ційже нараді Сумневич заявив, що есери, члени Уряду, виходять із його складу. Мотивів виходу вони не подали. Після цієї наради у Брацлаві політичний референт П. Феденко та полк. Никонів поїхали до армії У.Н.Р. на схід з листами й дорученнями від премера І. Мазепи. Останній разом з комісаром Сніпком відїхав на захід²⁾.

Ще в листі своєму від 23.1 Мазепа писав до Командуючого армією, що він їде на побачення з Головним Отаманом Петлюрою, бо „події розвиваються занадто швидко, і ми мусимо бути готові до відновлення державної справи в найкоротшому часі... Поки вирішуйте сами вкупі з Галицькою армією, щодо найближчих операцій армії, чи посуватись на південь, чи на захід.³⁾” З Брацлава він поїхав до Кам'янця для встановлення зв'язку з членами Уряду, що перебували за кордоном.

¹⁾ Звертались добровольці й ще раз в справі переговорів до Команди нашої Армії, виславши 15-20/XII свого представника по лінії Одеса—Жмеринка на броневикові „Генерал Шифнер-Маркевич“. Делегат добровольців прибув до Ананієва, але, одержавши відомості від полк. Ковальського (денікинський нач. залоги в Ананіїві), що ні в місті, ні в околицях повстанців нема, повернув до Одеси. (Див. ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, част. II, стор. 41—42).

²⁾ Після Брацлава, як свідчить П. Феденко („Фермент нації“), с.-р. міністри зникли з політичного горизонту. Про їх демісію не було одержано відомостей аж до сформування кабінету В. Прокоповича. ³⁾ П. Феденко: „Фермент нації“, стор. 131—132. ⁴⁾ Документ № XL, стор. 56—59.

У Кам'янці, куди прибув І. Мазепа, перебували тоді також члени Уряду: А. Лівіцький, О. Безпалко, І. Огієнко та М. Шадлун¹⁾. З урядових праць треба підкреслити прийняття „Тимчасового закону про державний устрій та порядок законодавства У.Н.Р. від 14.II.1920²⁾“. По ухвалі цього „Тимчасового закону“ І. Мазепа писав до Головного Отамана, що „нема вояка в армії і нема українського громадянина, приймавшого участь в нашій державній роботі, які б з тоном зневіря в саму справу не критикували і не ганьбили тої системи загального управління і особливо організації армії та її заосмотрення, які практикувалися у нас досі... Директорія, як верховна влада, серед населення втратила свою популярність, ніхто її не знає, популярне лише Ваше ім'я. Всюди висловлюються за негайне скликання хочби тимчасового законодавчого тіла для тіснішого зв'язку Уряду з народом“... „Більшість партій досить рішуче домагалася скасування Директорії взагалі. Лише мотивами міжнародного характеру доводилося аргументувати шкідливість такої позиції для даного моменту“...

І сам прем'єр, і його товариші в партії та в кабінеті були переконані, що без негайного переведення в життя названого закону ми своїх старих помилок не виправимо й української справи вперед не посунемо.³⁾

В Кам'янці, як можна домислюватися, певні обставини змінили наміри прем'єра що-до подорожі на захід для побачення з Головним Отаманом, і замість того він 15.II виїхав до Могилева, а звідти до армії; 19.II між Ямполем і Рудницею він наткнувся на денікинсько-большевицький фронт, і це його примусило повернути до Могилева⁴⁾.

У Могилеві І. Мазепа здивався з полк. О. Удовиченком, б. Командиром 3-ої дивізії нашої армії. (Під час листопадової катастрофи він залишився хорий на тиф у Проскурові, звідки денікинці вивезли його до Одеси). Тепер він пробірався з Одеси за кордон. В районі Могилів—Ямпіль в цей час було безвладдя. Панував протибольшевицький настрій. 23.II прем'єр запропонував Удовиченкові організувати в цій районі нашу окрему бригаду і вступити в контакт з полк. Шандруком, що в цей час переводив аналогічне формування в районі Кам'янця. Удовиченко рішуче відмовився. Він заявив, що на підставі попереднього досвіду втратив всяку віру в можливість більш успішного ведення боротьби нашими силами. Зауваження Удовиченка щодо дефектів в організації попередньої боротьби торкалися головно взає-

¹⁾ Політичні партії у Кам'янці (кам'янецькі організації У.С.Д.Р.П. і У.П.С.Р.) були поденервовані чутками з Варшави про зміну кабінету І. Мазепи. Партії на нараді 24.XII 1919 визнавали необхідність оновлення Уряду У. Н. Р. на території України та що на це оновлення має повноваження уряд І. Мазепи. ²⁾ Чільні представники соціал-демократичної партії своєю ухвалою від 24.II 1920 апробували в цій справі заходи Уряду і закликали своїх товаришів в Уряді негайно законопроект в життя перевести. ³⁾ Цікавою являється критика І. Мазепою діяльності членів Директорії Макапенка та Шевця: І. М а з е п а, *op. cit.*, стор. 70—72. ⁴⁾ Про ці обставини див. у мене „Літопис Української Революції“, т. II, кн. 5, стор. 163-182.

мовідносин між армією та Урядом. І. Мазепа сказав Удовиченкові, що цілком поділяє його думки і поінформував його про тільки що ухвалений в Кам'янці закон, який власне має на меті усунути ці дефекти. Після докладніших інформацій полк. Удовиченко погодився пропозицію прем'єра прийняти.¹⁾

Із Могилева прем'єр І. Мазепа разом з Онипком 6.II перейшов на правий бік Дністра до Бесарабії, і тільки 25.III знову вернувся на лівий бік, щоб зв'язатися з армією.²⁾ Починаючи від кінця лютого, І. Мазепа аж до травня перебував переважно на Київщині та Херсонщині; тільки 28.IV у м. Ольгополі він зв'язався з армією, побувавши в Одесі, Балті, Бершаді, Умані та Єлисаветі, і був при ній аж до кінця її операцій.³⁾ Другий член уряду О. Безпалко, згідно з постановою Ради Міністрів, виїхав за кордон для виконання цілої низки політичних доручень.⁴⁾

Команда Армії відчувала теж потребу зв'язку з своїм Урядом. В своєму докладі на ім'я Головного Отамана від 15.II командуючий армією от. Омелянович-Павленко скаржиться, що „повна невідомість про наш Уряд, його віддаленість від армії робить на армію тяжке враження, чим користуються вороги і розповсюджують провокаційні чутки про Уряд, хочь наше військо не звертає на це уваги, але все таки єсть і легкодухі, у котрих в душі уже закрадається сумнів“.⁵⁾ В доповіді від 16.II, теж на ім'я Головного Отамана, Командарм в п. 12 писав: „Армія мандрує вже другий місяць і не отримала ні одного разу конкретної допомоги, ні одної конкретної і реальної думки і надії на майбутнє. Це все в купі зібране ставить армію в невимовно тяжкі обставини“.⁶⁾

Армія УНР була відірвана від Уряду, а члени Уряду — від армії. Головний Отаман перебував у Варшаві. Всі три чинники гостро відчували пекучу потребу тіснішого контакту, але нав'язати його, як слід, було річчю дуже трудною, майже невикональною. Аджеж і сама ідея походу решток армії в запілля ворога виникла тоді, коли виявилось, що державний центр нормально функціонувати не може.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

1. Армія У.Н.Р. на Лівобережжі та наслідки її перебування там. 2. Обставини повернута армії У.Н.Р. на Правобережну Україну, відношення та праця серед населення. 3. Марш армії від Дніпра до Синюхи та Вугу. 4. Співпраця частин армії У.Н.Р. з Галичанами, переговори з ними та їх результати. 5. Нарада 12.III в с. Улянівка та її вислід.

Як ми вже знаємо з попереднього розділу, Командарм та Командуючі дивізіями ухвалили на нараді 12.II перейти на Лівобережну Україну.

¹⁾ І. Мазепа, *op. cit.*, стор. 72. ²⁾ П. Феденко, *op. cit.*, стор. 132. ³⁾ Там же, стор. 135. ⁴⁾ Документи №№ XCII і XCIII стор. 102—105. ⁵⁾ Документ № XCIV, стор. 105—107. ⁶⁾ Документ № XCV, стор. 107—108.

Ситуація навколо армії була тоді така:

12.II до Цибулева прибув відділ большевиків в складі кінноти, гармат і обозу до 200 возів. Кількість відділу не виявлена. Другий відділ до 2000 кінних, що поніс втрати до половини свого складу в боях з відділами от. Гулого, направився на с. Пруси. В Китайгороді стояв повстанський відділ Коцура силою до 400 чол. В других ближчих місцевостях і по той бік р. Дніпра в районі м. Єреміївки ворога не виявлено.

Виконуючи рішення про перехід на Лівобережну Україну, Команда Армії наказала в трьохденний речінець всім дивізіям досягнути район В. Буромки—Хрестителево—Іржавець.

З окремих завдань Командою Армії було поставлено: 5-му кінному полкові утримувати Черкаси по 14.II включно, а потім, замітаючи сліди, приєднатися до своєї дивізії (якби обставини не сприяли виконанню цього наказу, полк мав відходити по маршруту своєї дивізії, орієнтуючись на напрямок Черкаси—Золотоноша); до приєднання 5-го кінного полку до своєї дивізії, полк Чорних Запоріжців мав прикривати марш Київської дивізії.

Волинська дивізія 13.II переходила в с. Єреміївку, 14.II—в с. Ляшівку, 15.II в с. В. Буромки, Запоріжська 13.II—в с. Москаленки, а Київська в с. Васютинці, а 14.II—в с. Старий Каврай і в с. Хрестителево.¹⁾

По відомостях 13.II в районі Сміла—Знаменка—Чигирин корожих частин не було. В районі сіл Цибулів і Михайлово ішов біг селян з совітськими військами. По відомостях від от. Коцура в районі Кременчука стояла совітська кінна дивізія. Через те, що частини прибули в визначені райони розташування із спізненням, на 14.II було визначено денний відпочинок. Всі Командуючі дивізіями 14.II о 10 год. мали прибути до с. Москаленки на нараду. Всі кінні полки мали приготуватися до маршу.

Командуючі дивізіями по можливості мали мобілізувати старшин в районах свого розташування. Полк Чорних Запоріжців з двома сотнями Запоріжського кінного полку, під загальним керуванням полк. Дяченка, 14.II мав стати на марш і захопити м. Золотоношу після розвідки, колиб виявилось, що там нема наших повстанчих відділів. По захваті міста і використанні цього рейду, полк, залишивши там агентурну розвідку, мав перейти в район Запоріжської дивізії.²⁾ Командарм стверджує, що Полтавщина зробила на армію дуже добре вражіння: кидалася у вічі заможність населення. Обійстя були заповнені стіжками сіна та збіжжя. Привабливі хати прибрані були рушниками на образах та портретами Т. Шевченка. Майже скрізь можна було побачити „Кобзаря“.³⁾

Поки дивізії виконували поставлені їм завдання, полк Чорних Запоріжців з приділеними до нього двома сотнями Запоріж-

¹⁾ Документ № ХСVI, 108—109. ²⁾ Документ № ХСVII, стор. 109—110.

³⁾ Ген.-пор. М. От Омелянович-Павленко, оп. cit., ч. II, стор. 43.

ського кінного полку (до 50 шабель) о 7-ій годині 14.II вирушив в дорогу в напрямку на Золотоношу. У с. Ірклієві мав годинний відпочинок після маршу підчас страшної хуртовини, коли снігу було по коліна. О 10-ій год. тогож дня полк знову спинився на годинний відпочинок у с. Каменці. О 2-ій годині вночі 15.II полк став у с. Деньги. До Золотоноші залишалося 8 верстов. О 5-ій годині ранку 15.II, залишивши в Деньгах обоз та частину тяжких кулеметів, Чорний полк вирушив на Золотоношу, виславши другу сотню вперед для зайняття стації та ведення розвідки в напрямку міста. Чоту Чорних на чолі з осаулом Божком вислали для зірвання залізничного шляху Золотоноша—Пирятин.

О 7-ій годині ранку 15.II полк підійшов до м. Золотоноші. Стацію вже зайняла 2-га сотня, вислана вперед. Охорону її коменданта станції було захоплено в полон. Полонені оповідали, що в місті стояли 2 відділи особливого призначення до 500 чоловіка з кулеметами.¹⁾ 3-я та 4-а сотні під командою пор. Броже трухтом двинулися до міста. Решта полку пішла по слідах за сотнями. Без стрілу пор. Броже долетів до середини міста і почав обстрілювати будинок місцевої гімназії, де містився „відділ особливого призначення“. З вікон протилежних будинків комуністи почали відповідати стрілами. Кінні сотні почали відходити, залишивши навіть непідібраними забитих козаків. Командир полку Дяченко послав їм на допомогу 2-у сотню, решту 1-ої та сотню ім. Сагайдачного, решті наказав наступати в пішій лаві. Штаб полку з 15—17 шаблями Гордієнківської сотні, яко резерв, залишився на передмісті. Почався наступ, і ворог підійшов аж до місцевого собору. Тимчасом ворожа піхота силою 50—60 багнетів непомітно зайшла в тил штабові полку, і була вже в 200-х кроках. Полковник Дяченко цільним стрілом з рушниць поклав на місці комісара цього червоного відділу, і з криком „слава“ Чорні в пішому ладі, бо не було вже часу сідати на коні, кинулися в атаку. Ворог почав тікати, але шлях для втечі вже був перетятий, і відділ червоних було перерубано вщент. Полк Чорних Запоріжців захопив половину міста аж до річки, а друга половина була в руках червоних. З-за браку набоїв полк в пішому ладі далі наступати не міг, а переправитись на конях на другий бік річки теж було неможливо, бо лід був остільки слизький, що люде падали. Полк тримав половину міста аж до вечора, а ввечері відійшов знову до с. Деньги, порубавши за містом захоплену „чека“ та комуністів.

Втратами з боку полку в цім бою було: 2 забиті, один козак ранений та 5 ранених коней, а ворог мав до 100 забитих.²⁾

16.II о 5-ій годині ранку полк вирушив на м. Іркліїв. Але мороз і снігова курява при сильному вітрові не дали змоги добратися до міста, і полк за півверстви від м. Ірклієва спинився

¹⁾ Наказ ч. 40 називає їх батальонами „інтернаціональної піхоти“. ²⁾ Наказ подає інші дані (5 забитих і 6 ранених), але очевидно, що дані полку — точніші (стор. 56 щоденника полку Чорних Запоріжців).

у с. Загородник. Тут полк зв'язався з кіннотою Київської дивізії. Ввечері тогож дня полк одержав наказ від Штабу Армії про повернення на правий беріг Дніпра.¹⁾

Після нападу Чорних на Золотоношу большевики почали панично утікати з Хорола, Гребінки й Лубень, руйнуючи комунікційні засоби та мости і палячи свої склади. В Кременчуці стояв штаб XIV-ої совітської армії, але в зв'язку з наступом частин армії УНР. і з огляду на вороже відношення населення змушений був евакуюватися аж до Полтави. Частини Червоної армії вислали були свій роз'їзд силою в 100 чол. для в'яснення напрямків і сили частин нашої армії, але цей роз'їзд, не спіткавши наших, по відомостях від селян, знову повернув до Кременчука.²⁾

Селяне своїм очам не вірили, що бачили перед собою армію УНР. „Та хіба в Петлюри є військо?“ — запитували вони, здивовані. „А нам і Денікинці та й товариші казали, що Вас давно вже немає“.³⁾ Тимчасом політичні референти зібрали волосні сходи, на яких пояснювали селянам, як треба триматись і що треба робити, щоб скоріше увільнити Україну від її ворогів і спокійно приступити до будування своєї держави на нових засадах. Лекції на тему „Що значить Самостійна Україна?“ на селян робили велике вражіння. Селяне з гордістю заявляли, що вони не визнали большевиків і не дали і не дадуть ні одного козака до Червоної армії, і всі висловлювалися за Самостійну Україну, але що до соціального питання, то тут можна було помітити певного роду поділ: — половина була настроєна демократично, половина лівіше, але не по большевицькому.⁴⁾ Найбільше всіх цікавило земельне питання. Але гостинно приймаючи армію й слухаючи охоче її агітаторів, полтавці особливої активності не виявляли: „Ворожнечі не було, але й не було щирої відвертості — можна було сказати, що людність придивлялась до нас, щоб пізнати, як слід“... „Людність не була прихильною ні до червоних, ні до добровольців. Денікинська жандармерія залишила по собі дуже ганебну славу“... „При нашому відмаршу людність Полтавщини виявила свої почуття більш яскраво прихильно, а з місцевими повстанцями був усталений живий контакт“⁵⁾

За допомогою місцевих діячів було послано звідси агітаційну літературу на Харківщину та Катеринославщину.

Команда Армії УНР, в зв'язку з військовою ситуацією та наближенням весни, вирішила знову перейти на правий беріг

¹⁾ За „Щоденником полку Чорних Запоріжців“ (стор. 54 рукопису) м. Золотоношу було зайнято 15.II 1920 року. В архівах я знайшов два документи №№ ХСІІІ і ХСІV, які, особливо перший, стверджують, що ніби-то Золотоношу було зайнято в ніч на 14.II, що фізично було абсолютно неможливим. Правдоподібно, що тут зайшла помилка в даті: замість „в ніч на 14.II“, мусіло бути — „в ніч на 15.II“, коли зайнято не місто Золотоношу, а тільки стацію, що знаходиться досить далеко від міста. Роз'їзди могли несподівано зайняти й раніше стацію Золотоношу. ²⁾ Документ № ІІІ, стор. 13. ³⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 52 рукопису. ⁴⁾ Документ № ІІІ, стор. 13—14. ⁵⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, оп. сіт., ч. ІІ, стор. 43.

Дніпра, бо опинившись на Лівобережжі, ще гостріше відчувала брак звязку з своїм політичним центром.¹⁾

В той час прибув до Команди Армії з Кам'янця-Подільського посланець з листом від прем'єра.²⁾ З листа було видно, що „Уряд і наша еміграція в Польщі жили думками про армію й шукали для неї виходу на надходячу весну“.³⁾ Підбадьорював командування і посланець, вказуючи на майбутні сприятливі перспективи на весну для нашої армії.

Через те, що Галицька армія не пішла з добровольцями до Криму, Команда Армії і далі припускала можливість фактичного об'єднання з нею.

В червоній пресі було помітно занепокоєння новою війною. Але з ким ця війна мала бути — з Польщею чи з Румунією — не вказувалося. Команда Армії на підставі даних припускала, що майбутні операції могли розпочатися тільки на Заході і через те уважала за найбільш доцільне зосередити армію на весну коло Зах. Бугу, щоб дезорганізувати вороже загілля і знайти вихідне становище для майбутніх операцій.⁴⁾ Армія мала йти дорогами, по яких уже йшла, між іншим і для того, щоб забрати всіх хорих сторшин: полк. Долуда, свящ. Пашевського), і багато інших, яких, ідучи до Дніпра, залишила по селах під опікою місцевого населення.

В штабі армії перехоріли майже всі старшини, і Командарм поповнював штаб старшинами з дивізій.⁵⁾

Тимчасом від Волинської дивізії було одержано донесення про те, що в с. Семенівці стоять 2 большевицькі полки, котрі спочатку, дезорієнтовані, сиділи тихо, а тепер хочуть ліквідувати наші відділи. Команда Армії, довідавшись про це, припинила операції нашої кінноти проти Лубень і Хорола та наказала виставити постійні застави: від Волинської дивізії в Жовнині, від Запоріжської — в районі Кліщинців, а від Київської — на хуторах Баталей. В залежності від ситуації і при виявленні значних ворожих сил передбачався перехід нашої армії через Дніпро в районах: для Волинської дивізії в с. Худоліївка, для Київської — в с. Чернівка, для Запоріжської — в селах Лубенці і Замотниці. Щоб забезпечити частинам більшу свободу руху, всі зайві обози 15.ІІ мали бути вже переправлені через Дніпро і зосереджені в районі с. Топилівка для дивізій Волинської і Запоріжської, а для Київської там, де визнає це доцільним її Командуючий. Комдив Київської мав ще завдання переслати до відділу полк. Дяченка наказ про те, щоб він, зайнявши Золотоношу, по можливості 15.ІІ залишив її і відійшов до Ірклієва і далі по маршруту Київської дивізії, а при неможливості переходу Дніпра — маршрут мав усталити сам. Наказ підкреслював спізне-

¹⁾ Документ № ХСІV, стор. 105-107 і Ю. Тютюнник, *op. cit.*, стор. 60. ²⁾ Ген.-пор. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 43-44. ³⁾ Там же. ⁴⁾ Ген. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 44 (Долуд повернувся до праці 26.ІІ, свящ. Пашевський 27.ІІ (Докум. № С і СІ, стор. 111). ⁵⁾ Документ № СІІ, стор. 111-112.

ність донесень, через що часом не можна було знайти штабів¹⁾.

На 15.II ситуація трохи вияснилася. Наші розвіди повернулися з сіл Лашівка і В. Буромки та донесли, що ворога там нема. Агентурна розвідка, вислана в напрямку на Кременчук, дійшла до м. Градижська і донесла, що в Жовнині місцева комуністична організація хотіла заарештувати роз'їзд Волинської дивізії і направити до Кременчука, але роз'їзд вночі втік. До с. Мозоліївки 14.II приїздило 8 кінних комуністів за фуражем. В м. Градижську було 40 кінних комуністів. По відомостях від селян, в с. Пісчанах (10—12 верстов від Кременчука) стояли 2 большевицькі полки, що прийшли сюди ще 12.II з Кременчука. Одні казали, що ці частини підуть по шляху через Єреміївку на Золотоношу, а інші, що по залізниці на Ромодан—Гребінку. Також було виявлено розвідкою, що в Каменці—ні в селі, ні на стації ворожих сил не було. В районі Новомиргорода ішов бій, але розвідка ще не повернулася, і через те не було відомо, хто з ким бється. Повстанці з Холодного Яру готувалися обезброїти от. Коцура (Чигиринський район). Одержано також відомости від одного старшини, який 2.II був в м. Умані²⁾, що ніби Волох з своїм відділом вирушив на польський фронт³⁾, та що в Звенигородці 5—6.II, Цвіткові 8.II і в Черкасах 9.II ніяких ворожих частин не було. Цей старшина оповідав про прихильність населення до наших військ в цьому районі, про підготовчу працю до повстання, і що населення покладає великі надії на Головного Отамана Петлюру. Були дані про те, що большевицькі війська з району Цибулево—Н. Андріївка готувалися до відходу на польський фронт. В Цибулеві большевики переводили реквізіцію хліба, коней та товару. В с. Михайлівці на цьому ґрунті мали бійку з селянами. Скрізь, де тільки були большевики, селяне ставилися до них вороже.

16.II частини армії залишалися на своїх попередніх місцях⁴⁾. Від штабу Волинської дивізії наспіли такі відомости: висланий її заставою роз'їзд, був обезброєний селянами в Жовнині і посаджений до волосної управи. На допомогу роз'їздові поспішила ціла застава Волинської дивізії. Але, увійшовши до містечка, зауважила, що селяне почали сходитися з усіх боків. Щоб уникнути обезброєння, застава відійшла на хутори недалеко Жовнина. По неперевіраних відомостях, селяне Жовнина відносилися дуже вороже до українських військ і ніби вислали делегацію до м. Кременчука, щоб звідти одержати допомогу червоних і вигнати наших⁵⁾. Тогож 16.II в с. Москаленки на Золотоношині відбувалася нарада Командуючих дивізіями⁶⁾. На цій нараді в зв'язку із згаданими відомостями про ворога було вирішено остаточно перейти на правий беріг Дніпра. Командир 5-го полку Київської

¹⁾ Документ № CIII, стор. 112. ²⁾ Він ще привіз справоздання Дерешука—див. документ № CIV, стор. 113. ³⁾ Волох в цей час був у Києві, як стверджували свідки. ⁴⁾ Документ № CV, стор. 113—114. ⁵⁾ Документ № CVI, стор. 114—115. ⁶⁾ Ю. Тютюнник, оп. cit., стор. 61.

дивізії доносив, що 15.II місцеві большевики та регулярні червоні частини силою до 600 чоловік зайняли Черкаси й Золотоношу, і що тогож дня з боку Золотоноші чути було гарматну стрілянину до 11-ої год. ранку. Від селян, що прибули із Золотоноші, йшли чутки, що 14.II нібито розпочався рух совітських частин з м. Дробово до Черкасів¹⁾. Наспіли ще й нові вісти про те, що в ніч на 14.II полк Чорних Запоріжців зайняв Золотоношу²⁾. З донесення Командира 5-го полку (Київської дивізії) було видно, що 14.II совітська піхота і кіннота при кулеметах виступили із Золотоноші через Богодухів до міста Чорнобай, звідки мали направитися на ст. Коврай і на Великі Канівці. У В. Канівцях, як казали селяне, московські комуністичні частини були вже 15.II. Команда Армії вислала розїзди для перевірки згаданих відомостей. 16.II полк Чорний Запоріжців ночував у Новому Ковраї, а заставу мав в Лихалетах.

В зв'язку з новими обставинами Командуючий армією звернув особливу увагу на міри охорони і розвідку в бік півночі³⁾. Перед переходом на правий беріг Дніпра він наказав: 17.II о 8-ій годині ранку армії стати на марш і перейти Дніпро: Волинській дивізії в с. Худоліївка, Київській — в с. Чернявка, Запоріжській — в с.с. Лубенці і Замотниці (штаб — с. Лубенці).

18.II Волинська дивізія переходила в район с. Янівки, Київська — м. Жаботна, Запоріжська — в район с. Грушівки. 19.II переходили: Волинська дивізія в район с.с. Бондарево—Голиково, Київська — Вербівки, Запоріжська — с.с. Баландино—Коханівка⁴⁾.

Перебуваючи на Лівобережній Україні, Командарм, в цілях інформації населення, звертав увагу Командирів всіх частин на відозву от. Тютюника „Селяне“: „...Цю відозву дати кожному старшині і досвідченим козакам, як конспект при розмовах з селянством“. В кожному полку доручалося одному старшині і двом підстаршинам (або козакам) інформувати населення „правдиво і просто, за що бореться Народне Військо України“⁵⁾.

Оцінюючи своє перебування на Лівобережній Україні в наказі по Військах Командарм писав, що пробувши тільки 4 дні на Лівобережжі і прикувавши ворожі сили, армія встигла зробити й велику агітаційну роботу. Селянство побачило, що наша армія існує. В наказі ж по Київській дивізії читаємо: „Зіпсована вся продовольча політика ворогів на Полтавщині“⁶⁾.

По переході на правий беріг Дніпра, Командуючі дивізіями звернули всю увагу на те, щоб внести як найбільший заколот та ширити деморалізацію серед ворожого табору, не затрачуючи на це ні людської сили — раненими і вбитими, ні набоїв, які тоді цінилися на вагу золота. Для роботи політичних референтів

¹⁾ Документ № CVII стор. 115. ²⁾ Така дата в наказі № 40, див. док. № CVIII. Щоденник полку Чорних Запоріжців (стор. 115 рукопису) подає дату 15.II. ³⁾ Документ № CVIX стор. 115—116. ⁴⁾ Документ № LXXXVI, стор. 97. ⁵⁾ Документ № LXXXIX, стор. 98. ⁶⁾ Ю. Тютюник, оп. cit., стор. 61.

теж наступила „страдна пора”: вони мали завданням поширити терени агітації, щоб паралізувати большевизм в центрі України. Тяжка це була робота. Політичні референти до того перевтомилися, що їм уже бракувало сил, та їх і залишилось із п'яти всього 2 — при Запоріжській і Київській дивізіях. Але тут з допомогою їм прийшли старшини та козаки.

Політичний референт В. Сovenko пізніше писав, що старшини й козаки, прибувши до села, раніш чим відпочити чи попоїсти, перш усього, забувши про втому, заготовували господарів, у яких спинялися на відпочинок. До цих господарів сходилися сусіди, і „втомленого й голодного старшину чи козака обсідали по 3 й 4 десятки селян різних літ”.

По переправі на правий беріг Дніпра, армія стала на відпочинок в районі Холодного Яру, де в Мотронівському монастирі було відправлено молебінь за щасливий похід в центр України і панахиди по вмерших та забитих старшинах і козаках.

Про те, як прихильно відносилося там населення до армії, свідчать факти.

На запитання большевиків-комуністів, скільки в тому чи іншому районі є „петлюрівців”, селяне відповідали з певністю, немов би сами рахували: — „та не менше як 100—150 тисяч”. Названа цифра так лякала большевиків, що за короткий час північна сторона Єлисаветського повіту і майже увесь Балтський були вільні від комуністів. На Звенигородщині та Уманщині большевики почували себе пагано. Навіть таке комуністичне війсьсько, як три латишських бригади, добре озброєні й дисципліновані, на 7—8 верстов обминувши українську армію, не гаючись, пішли на Катеринославщину, ухиляючись від бою. У наших же частин був тоді великий брак набоїв. На одного козака було по 10—15 набоїв, а багато козаків було зовсім без зброї. Піхота відпочивала, а всі операції приходилось переводити кінноті, що подало думку Команді Армії збільшувати її кількість.

Відношення армії до національних меншостей на Україні було добре. Тільки жидівські комуністичні відділи, що виступали із зброєю в руках проти наших, випроваджували казаків з рівно ваги, але дякуючи твердій волі Командарма, насильств не було. Жидівське населення зустрічало нашу армію за винятком окремих осіб добре, і заховувалось ніби лояльно, але всежтаки більше допомагало комуністам, ніж частинам української армії¹⁾.

Розвідка Запоріжської дивізії, що повернулася була з Гуляй-Города, донесла, що в тім селі нікого не було. Село Нечаївка вільне було від ворога. По відомостях від селян, большевицька кіннота силою до 400 шабель направлялася з Каменки на Смілу, звідки, через Білозери, прямувала на Черкаси. В зв'язку з цим Командуючий армією наказав: 19.ІІ всім частинам армії перейти залізницю Знаменка—Бобринська не пізніше 6-ої години

¹⁾ Документ № III, стор. 14—15.

ранку того ж 19.II, а о 16-ій годині тогож дня в штабі Запоріжської дивізії призначено було в с. Баландино нараду Командуючих дивізіями¹⁾, на якій мали бути оголошені листи від премера І. Мазепи і М. Левицького²⁾. Самий факт одержання листа від Премера вже позитивно вплинув на армію: „Бачили люде, що не одні вони поневіряються в боротьбі з ворогами Батьківщини“³⁾.

20.II Київська дивізія ставала на марш і переходила до с. Райментарівки, а Волинська та Запоріжська (окрім Запоріжського полку) — залишалися на місці.⁴⁾

В ніч з 18 на 19.II частини Запоріжської дивізії обезброїли в с. Каменка кінну охоронну сотню „Коцурівців“, що виступали вже як комуністи. 19.II о 14-ій годині в напрямку на с. Баландино показався відділ під червоним прапором — силою до 20 чол. Показалося, що це були втікачі з б. відділу Волоха. На цукроварні Райгород 5-ий кінний полк обезброїв комуністичну охорону.

Від старшин втікачів з б. Волохівського відділу дізналися, що польський фронт 3—4 дні тому назад був на лінії Бердичів-Козятин, а добровольчий — 45 верстах від Голованівська, що Умань займала 60-а піша совітська дивізія, що їх, Волохівців, большевики розформували і влили до совітських частин. Полк. Дяченко 19.II доніс, що мимо Єлисавету пройшло 3 лотишських полки в напрямку на Аджамку.

Командуючий армією наказав на 21.II всім частинам армії (крім полку Чорних Запорожців, що переходив до с. Ставидла) залишитись на попередніх місцях свого розташування⁵⁾.

Поступали все нові й нові відомості про ворога. 21.II було сконстатовано, що станцію й село Сердюхівку зайняв 19.II 5-й кінний полк Київської дивізії. Ні ворожих ешелонів, ні військ там не було. Зрідка тільки з м. Златополя на Смілу проходили піхотою ворожі відділи різної кількості. В м. Златополі ворожих частин не було. Командуючий армією наказав 21.II Київській дивізії залишатись на попередніх місцях свого розташування; а решті частин армії того ж дня о 2-ій годині рано стати на марш і перейти: Волинській — в сс. Кримки-Ясиноватка, а Запоріжській — сс. Сентів-Шпакова-Аврамівка⁶⁾.

Командир 5-го полку доносив, що 21.II він заняв м.м. Ново-Миргород і Златополь і захопив трьох червоноармійців. В обох цих містах большевиків не було. Ніби 3—4 дні тому назад ворожі частини вийшли в напрямку на Білу Церкву. З Ново-Миргорода большевики забрали з собою відомих українських діячів, як закладників.

Командарм рішив цілу армію на 25.II зосередити в районах: Хмілева (Запорожська дивізія), Миролюдівки (Волинська дивізія) і Копанки (Київська дивізія) при чому Волинська дивізія 23.II мала перейти

¹⁾ Документ № CX, стор. 117. ²⁾ Документ XL, стор. 56—59 і № CXI, стор. 117 — 119. ³⁾ Ю. Тютюник оп. cit., стор. 61. ⁴⁾ Док. CXII, стор. 119. ⁵⁾ Документ № CXIII, стор. 119—120. ⁶⁾ Документ № CXIV, стор. 120.

через Кримки—Хайнівку—Шпакову—Каніж до с.с. Федорівки—Веселівки (Сагайдакова)—Максимівки і Арсенівки; Київська — до с.с. Рейментарівки—Ямок—Панчева й зосередитись в с. Панчеві; Запоріжська дивізія по маршруту Сентів—Єлисаветівка—Оситня — перейти з головними силами до Маріївки—Петрівки—Маріямполя й о 2-ій годині зайняти с. Юріївку; а Київська вирушити о півдні й зосередитися в с.с. Петрівка—Маріямпіль, а потім нічним маршем до с.с. Миколаївка—Копанка.

24.II Запоріжська дивізія в 4 години ранку мала виступити з місця свого розташування і слідувати по маршруту Маріївка (Станкевича—Любрина)—Петрівка (Буличова—Маріямпіль)—Демінова до Хмільового (Дуковича), а Київська виступивши о 12 годині мала зосередитися в с. Петрівка (Буличова) — Маріямпіль (Чуйкова), де Волинська дивізія 23.II мала перейти через Кримки—Хайнівку — Шпакову—Каніж до с.с. Федорівки—Веселівки (Сагайдакова)—Максимівки і Арсенівки; Київська — до с.с. Рейментарівки — Ямок—Панчева й зосередитись в с. Панчеві; Запоріжська дивізія по маршруту Сентів—Єлисаветівка—Оситня перейти з головними силами до Маріївки—Петрівки—Маріямполя й о 2-й зайняти с. Юріївку; а Київська вирушити о півдні й зосередитися в с.с. Петрівка—Маріямпіль, а потім нічним маршем до с.с. Миколаївка—Копанка, де було призначено довший відпочинок до наступлення темноти, після чого дивізія ставала на нічний марш і, по маршруту Петрівка (Буличова) — Маріямпіль — (Чуйкова) — Софіївка—Миколаївка (Петрина) і Копанки, мала розташуватися в с. с. Миколаївка—Копанки; Волинська дивізія 24.II опівдні мала вирушити і зосередитися в с. Маріївка (Станкевича-Лобрина), звідки теж після відпочинку, звязавшись з полком Чорних Запоріжців мала вирушити нічним маршем по маршруту: Маріївка (Станкевича—Лобрина) — Паліївка—Мала Виска—Юріївка (Дуковича)—Маріямпіль (Димінова) і Миролюдівка (Свинарка) і розташуватися в селах Маріямполі і Миролюдівці; Полк Чорних Запоріжців вирушав з місця свого розташування з таким розрахунком, щоб до 20 год. того ж дня зайняти ст. Малу Виску і цукроварню. 25.II рано полк мав виступити по маршруту Мала Виска—Юріївка (Димінова) — Миролюдівка (Свинарка) — Єрделівка і розташуватися в Єрделівці. Штаб армії під час маршу 24.II перебував при Запоріжській дивізії, а потім в м. Хмільове.

На 14-у годину 25.II призначено було нараду командуючих дивізіями в м. Хмільове¹).

Ще 22.II командуючий Запоріжською дивізією доносив, що в м. Єлисаветі регулярних московських військ не було. Ворожі війська пересувалися на Знаменку і Аджамку. Про Вознесенськ і Бірсулу відомостей не було. Одесу, по певних відомостях, зайняли большевики тиждень тому назад, а потім знову її покинули. Ескадра Антанти відмовилась взяти на пароплави частини Добровольчої армії²).

¹) Документ №. CXV, стор. 121—122. ²) Документ №. XCVI, стор. 122—123.

Такі відомості про Одесу одержав Штаб Армії, але вони були не точні. До Одеси збіглося до 27.000 добровольчих офіцерів з награбованим майном та грішми, що тільки й жили „орієнтацією на евакуацію“.

Українці — адмірал Остроградський та ген. Сокира-Яхонтів сформували тут українське ядро відділу б. українського отамана Струка, а з галичанами, що стояли в Одесі умовились, що вони на перший час займуть Одесу своїми військами, а як би того вимагали стратегічні обставини, то й підтягнуть 2 корпуси з району Жмеринки — Вінниці. Німці колоністи теж обіцяли їм допомогу.

Большевики зближалися до Одеси. 24.II адм. Остроградський і ген. Сокира-Яхонтів поїхали до Англійського Командування і запропонували йому вибір: українці або большевики. Добровольці ж переконували англійців, що большевики і українці це — те саме з тою тільки різницею, що останні „таємні“ большевики, але англійці все ж таки згодилися передати владу в Одесі українцям з умовою, щоб не було заколоту з добровольцями. От. Струк вийшов зі своїм відділом на Пересип і вислав розїзди в бік Вознесенська і Миколаєва. Англійська місія теж покинула місто і перейшла на пароплав, загубивши зв'язок зі своїми міноносцями, котрі побачивши розїзди Струка, почали обстрілювати їх артилерійським вогнем, прийнявши їх за большевиків. Відділ Струка і Галичане відійшли в бік Тирасполя та Роздільної¹⁾. В Одесі залишилася ще частина Галичан, а місцеві большевики мали зорганізовану силу 30.000—35.000 людей. Одеська галицька стаційна команда довідалася, що Начальна Команда У. Г. А. підписала умову з большевиками. 25.II місцеві большевики захопили владу в свої руки і вигнали з міста добровольчі частини силою 6.000—7.000 чол. 26.II до Одеси вступали вже регулярні частини 41-ої большевицької дивізії²⁾. Добровольці в паніці кинулися до Акерману та Маяка, але Румуни їх не перепускали через переправи, а в Маяку зустріли навіть гарматним вогнем. По дорозі добровольці розпочали нечуваний грабіж населення: забирали все у селян: печений хліб, муку, яйця, сало; зривали замки від скринь і забирали гроші; тих, хто протестував, били нагайками та розстрілювали; забивали гусей, качок і курей і десятками прив'язували до сідел. В тих грабїжах, гвалтах та розбоях брали участь не тільки салдати, а й офіцери³⁾.

Агентурна розвідка Волинської дивізії, повернувшись з боку ст. Гренівка (лінія Єлисавет—Хирівка), доносила, що на станції ворога не було, бо ті 500 чол. комуністів (200 кінних і 300 піших) з 4 гарматами, які там були 20.II вирушили були на Єлисавет, але потім повернули назад і поїхали на Знаменку. По донесенні 24.II на ст. Єлисавет стояло 2 ешелони комуністів по 20 вагонів (200—250

¹⁾ Документ № CXVII, стор. 123—124. ²⁾ Документ № CXVIII, стор. 125—132.

³⁾ Документ № CXIX, стор. 132—134.

чоловік кожний). Один ешелон стояв на ст. Єлисавет під парами в напрямку на ст. Знаменку. Було ще три бронепотяги: один провизоричний „саморобка“ (запущений і без обслуги), другий „Черепаха“, третій без паротяга, бо паротяг був причеплений до ешелону. Стояло ще два санпотяги, але хорих майже не було. В Єлисаветі ворожих військ не було; днів пять тому назад мимо Єлисавету пройшли 108-й і 109-й піші полки, які направились на Шполю, щоб там розташуватися, але тамошня повстанська організація до Шполи їх не впустила, і вони повернули на Білу Церкву. 26.II армія мала однодневний відпочинок.

Беручи під увагу згадану вище військову ситуацію Командарм поставив завдання: до 27.II Київській дивізії зосередитися в районі Вікторштадту перейшовши через Єрделівку і район Єгорівки, а Волинській — через Єрдонівку і Ракино — в районі Тишківка, Запоріжська — в с. Липняжка через Глодоси. 27.II Київська дивізія мала перейти через Єрдалівку і район Єгорівки (Графська), а Волинська через Єрдалівку до Ракина; Запріжська в Глодоси. (Штаб армії — Глодоси). 28.II частини армії продовжували марш і перейшли: Київська дивізія до Вікторштадту, Волинська — до Тишківки, а Запоріжська — до Липняжки¹⁾.

Як бачимо, Команда Армії старалася тоді так скерувати маршрути частин, щоб уникати боїв з совітським військом. Виснаженість людей і коней та брак набоїв змушували Штаб Армії уникати боїв з ворогом та пильно слідкувати за рухом ворожих частин.

На 1-ше березня було встановлено, що 1) 2-га Лотишська дивізія, в складі 1-го, 2-го і 3-го полків лотишських, спішно відійшла з Одеського напрямку до Латвії. Причина — революція в їх краї і загроза з Заходу; 2) що в Єлисаветському, Помішнянському, Ольвіопольському і Балтському районах ніяких значних ворожих сил не було; 3) що в районах Уманському, Звенигородському, Біло-Церківському і Фастівському були совітські війська; 4) що, як доносила агентура Київської дивізії, комуністи відтягнули свої сили на Білу Церкву — Фастів, що в Звенигородці стояла ворожа дивізія невеликої кількості, яка мала відійти на польський фронт (по додаткових відомостях вона вже тоді виступила але ці відомості мали бути перевірені), що в Криму ще залишилися незначні добровольчі відділи. 5) Єлисаветські большевицькі часописи від 24.II подавали, що 18.II польська армія на фронті Мозирь — Могилів Подільський налічувала: Мозирський напрямом — 7.000, Овручський — 5.000, Новоград-Волинський — дві дивізії Галера, Заславський — 6.500, Старокостянтинівський — 7.500. Армія під командою Головного Отамана Петлюри налічувала 14.000 чол.²⁾ Большевики під натиском ворога примушені були залишити Летичів і ряд сіл на північ і південь від нього.

¹⁾ Документ № CXVI, стор. 122—123. ²⁾ Відомості неправдиві, бо Головний Отаман був тоді ще у Варшаві, а наші частини були в стані організації.

6) Весняна повінь та відсутність брукованих доріг перешкоджали рухові нашої армії.

2.III та 3.III. Армія мала зосередитися в районах сіл Юзефпіль-Новосілки-Бузинковата. Для цього 2.III Волинська дивізія мала з місця свого розташування перейти в Добрянку і 3.III продовжувати марш до с. Юзефпіль. Запоріжська — перейти до с. Коритно і 3.III перейти до с. Новосілки, а Київська — перейти в с. Тишківку і 3.III продовжувати марш до с. Бузенковата. Штаб армії 2.III мав бути в с. Добрянку, а 3.III — в с. Дорожінка. 5.4.III передбачався денний відпочинок¹⁾.

2-й курінь Полку Чорних Запоріжців захопив Голованівськ. де стояв червоний козачий полк силою до 300 багнетів, який складався з 6. денікінців та кількох гайдамаків з відділу от. Волоха. О десятій вечора 1.III курінь Чорних підійшов до міста. Варти ніде не було виставлено, — червоні ворога не чекали. Місцевий селянин докладно розповів про розположення червоних. Курінь одїхав до міста. В середині міста Чорні побачили величезний вогонь і людей, що біля нього поралися. Чорні підїхали до вогню і розпочалася балачка. Червоні смалили кабана. Під час балачок червоні певно не знали, з ким говорять, бо докладно оповідали про розташування комісарів та червоноармійців. Крик: „Руки в гору“, та свист козацьких шабель, — і червоні довідалися, з ким вони мають діло. Касарні з червоноармійцями було оточено і кинено кілька ручних гранат. З вікон почулися крики: „Здаємось товариши“.

Червоні, на майдані містечка, готувалися до контрнаступу. Спішені сотні Чорних перейшли в атаку. Червоні атаки не прийняли і розбіглися по огородах містечка. Було захоплено до 50—60 чол. в полон, до 50 лежало забитими, між котрими був забитий комісар полку та інспекційний комісар, що прибув з Умані.

Полк Чорних Запоріжців мав тільки 2-ох ранених коней. Козаки сміялися з червоних, що вони так погано стріляли і раділи повчитися у них. Гайдамаки перейшли до Чорних.

Ранком другого дня курінь Чорних Запоріжців залишив м. Голованівськ і перейшов до с. Олександрівки, де зеднався з рештою полку²⁾.

Вже по розісланню наказу ч. 48 Штаб Армії одержав нові відомості про ворога³⁾: що до Глодос 2.III мав прийти великий відділ комуністів (до 3000 чоловік), що до Воробіївки⁴⁾ з Добрянки приїхало багато війська піхоти і кінноти, яке, на думку селян, мало напрямом на Липняжку, що комуністи навіть виставили заставу і нікого з села не пропускали. Командуючий в доповнення та зміну наказу ч. 48 1-го ж березня в 24 години наказував:

1) Всім частинам залишити марш на добу в місцях свого

¹⁾ Документ № СХХ стор. 134—135. ²⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців стор. 64—67 рукопису. ³⁾ Документ № СХХІ, стор. 135, а згадані вище відомості що до перебування ворога в Глодосах, як побачимо даліше, були перебільшені а що до с. Воробіївки зовсім не відповідали дійсності.

перебування розвідку; 2) дивізії Київській, в разі тяжкої для нас ситуації на цім березі, продовжувати завтра (2.III) дальший марш через Добрянську переправу; 3) Командуючому Запоріжською дивізією перевірити правдивість донесень в с. Воробіївка; 4) про становище в с. Воробіївці Київська дивізія мала бути попереджена в с. Тишківка; 5) щоб уникнути великого натовпу в Добрянці, Волинській дивізії призначався довший відпочинок в 3—5 верстах від Добрянки.

Свое завдання армія виконала тільки в частині: Запоріжська дивізія зосередилася в Коритні, а Волинська затрималася і залишилася в Тишківцях до 15 год. 2.III. Штаб Запоріжської дивізії доносив, що розвідка полку Чорних Запоріжців виявила відсутність ворога в Воробіївці. Застави полку в с. Добровеличка були атаковані з боку Глодос. Атаку відбито. Ранених і забитих не було.

3.III о 4-ій год. ранку Волинська дивізія мала розпочати рух з с. Добрянки і перейти до села Юзефопіль, при чому до приходу Київців в Добрянку, Запоріжці залишали там один з кінних полків для прикриття переправи і розвідки в напрямку на села Воробіївку і Липняжку; Київська дивізія о 4-ій год. ранку вирушила до с. Бузинковатої. По відбутті переправи Київська дивізія змінила заставою на переправі кінний полк Волинської і тримала її до 18-ої години 4.III. За всяку ціну дивізія мала переводити як найширшу агентурну працю. При цьому всі три дивізії мали бути готовими до дальшого маршу, колиб цього вимагали обставини.

Штаб Армії довідався, що Лотишська дивізія пройшла через Гайворон на Гайсин¹⁾ (між 25—27.II). Тим часом наш агент, що постійно перебував в Умані, подавав до Штабу Армії слідуючі відомості з 27.II: комуністи перекидали вільні резерви з інших фронтів на польський. Частини їх були дуже стомлені, обірвані, песимістично настроєні і невеликої кількості. Наприклад—одна бригада мала 182 багнетів, а цілий 1-й корпус — 800 багнетів. Набоїв мали по 5—15 на червоноармійця. На 80 верстов навкруги від Умані ніяких ворожих сил не було. Населення Умані висловлювалося за владою У.Н.Р. Подавалися ще відомості, що Польща, Румунія та Чехія утворили блок і що Одесу займають міжнародні війська²⁾. Уманські большевики почували себе добре. Район Ольгополя, Крижополя, Балти і Бірзули займали Галицькі частини. В самому Ольгополі — наші повстанці. З району Жмеринки прибув селянин і оповідав, що 5 днів тому її обстрілювали артилерійським вогнем війська що наступали з заходу. З Умані передавали, що наш посланець перейшов ворожий фронт і передав листи до Штабу Головного Отамана. Було одержано також відомості, що в м. Богополі

¹⁾ Документ № СХХІІ, стор. 135—136 ²⁾ Жадного блоку не було утворено і до Одеси міжнародні війська не вступали.

стояв комуністичний полк. Перевірити ці відомості мала Волинська дивізія через свою агентуру. 3.III Команда Армії вирішила перейти на правий беріг Півд. Буга. Дивізії мали перейти до району Бершаль-Хоцевата-Ольгопіль. Це завдання вимагало попереднього освітлення району Ананіїва и Кривого Озера, щоб не було несподіваного ворожого нападу на наше крило.

На 4.III визначався денний відпочинок і перегляд зброї, інвентаря та коней. 5.III Київська дивізія мала перейти до Голованівська, 6.III — лишатися на місці, а 7.III — до с. Грушка; Запоріжська дивізія 5.III переходила в район с.с. Новосілки — Маріянівка, а 6.III — Красногірка — Розношинці — Сверниково і 7.III мала стояти на місці; Волинська дивізія мала перейти до сіл Липовенька — Капітанівка, а 6.III до Лозоватої Дельфінівки і Молдованова і 7.III — стояти на місці.¹⁾

Ранком 4.III полк Чорних Запоріжців вирушив на м. Хоцевату. Комуністи ніби поклялися не впустити до міста Чорних. Залізничну станцію було захоплено відразу; ворог відійшов до міста. Туди ж пішла 4-та сотня. Під мостом сотня була обстріляна червоними. Тоді вона розвернулася в лаву і очікувала приходу решти свого полку. По приході останнього Чорні розвернулися в лаву і на рсях пішли до міста. Місцеві жиди-комуністи та до 20 підкуплених ними селян ставили чоло кінноті. 40 трупів полягло на місці, а решту потоплено в Бугові.

Полк розташувався у м. Хоцеватіі на ночліг, а 2-га сотня вирушила вперед з метою зайняти місто та ст. Гайворон, яку й зайняли ще з вечора 5.III.²⁾

Додатково Команда Армії наказувала: Запоріжській дивізії 7.III замість відпочинку продовжувати марш і перейти в села Шамрайвку і Каміноброд, Волинській — 6.III виставити „прийманий пост“ в с. Куца Балка (Данилова Балка), котрий мав залишатись там до першої години 8.III, а Запоріжській — на 8.III на 12 год. теж виставити пост в с. Могильне.³⁾

Із звіту Штабу Армії від 5.III довідуємося, як 1.III роз'їзд полку Чорних Запоріжців зайняв м. Голованівськ⁴⁾, про що ми оповіли на своєму місці; як відомо з того звіту взяті в полон показали, що в районі м. Бершаді стоять Галичане і, оголосивши

¹⁾ Документ № СХХІІІ, стор. 136 — 137. ²⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 68 — 69 рукопису. ³⁾ Документ № СХХІV, стор. 137. ⁴⁾ Характерно, що тільки по кількох годинах після розташування наших військ у місті, на вулицю вийшло жидівське населення, перед яким виступав 6.III Комдив Київської з промовою. Особливо большевики провокували нашу армію, оповідаючи про „ужасные погромы Петлюровцев“. Це їм говорили жиди чекісти і вони їм безкритично вірили. Ніколи не знали хто ж над ними вчинив погром? А вчитавші з московської преси, що у всьому винні Українці, жиди складали вину на них. Команда Армії рішуче в зимовому поході боролася з анархистичним елементом аж до розстрілу включно. Урядовець Мосіка Віктор (Київської див.) у м. Чечельнипові брав без дозволу спирт, за що одержав двадцять п'ять нагаїв і був прогнаний на завше з дивізії. Ю. Тютюнник, ор. сіт., стор. 68—71).

себе боротьбистами, тримають неутралітет. Одесу займав один галицький полк, що перейшов до московських комуністів. В Ольвіополі і Балті поки що червоноармійців не було. Роз'їзди Кінно-Запоріжського полку виявили, що м. Голосково було спалене; селяне оповідали, що ранком 3.III чули в напрямі на ст. Любашівку—Жеребково гарматну стрілянину. Мешканці тих околиць казали, що то йдуть От. Петлюра і Заболотний. Розвідка ж цього полку доносила, що в районі Ольгополя—Балти і Бершаді стояли Галичане. 4.III ранком група жидів-комуністів, озброєною ватагою, виїхала до м. Юзефпіль. Ватагу цю захопили відділи Волинської дивізії, взявши 3 кулемети, рушниці і 1½ мільона совітських грошей.¹⁾ В той же день частини Волинської дивізії захопили „летючку“ 41-ої московської дивізії, яка їхала по дорозі з Ольвіополя на Голованівськ. Летючка ця їхала через Балту, Ольгопіль на Умань і далі на Гайсин, де передбачався постій штабу 41-ої дивізії, а друга поїхала з Балти на Вапнярку. Полонені червоної московської армії подавали, що 41 і 45 див. знаходилися в районі Одеси—Роздільної, і що там стояло також 10.000 Галичан; в м. Балті теж стояли Галичане; згадані дивізії мали в тих днях вирушити на польський фронт, маршрут був невідомий. Склад полків малий. Можливий маршрут тих дивізій був такий:—Балта—Хощовата—Гайсин—Ананіїв—Криве Озеро—Ольвіопіль, де був залізничний міст для вузькоторових потягів. Денікинці в районі Роздільної остаточно розпорошилися. На р.р. Бузі і Синюсі 4.III був уже льодоплав; повінь була дуже велика, і переправи вимагали пильних розвідок та обслідувань. Настрій селян всюди був бадьорий, підвищений, а частини нашої армії зустрічали вони з радістю. Большевики були пригнічені. Окремі групи їх розбігалися.²⁾ Розвідка Запоріжської дивізії в районі Балта—Голованівськ впіймала посланця від Головної Команди Червоної Армії з важливими документами для Одеського району. З них довідалися, що, в разі невдач, московське червоне військо має відходити з півдня України на схід (аж на Харківщину). Причиною цього відходу мали бути повстання на Україні.³⁾

Того ж 5.III От. Омелянович-Павленко вислав посланця з писаним докладом до Головної Команди.⁴⁾

Як ми згадували вище, в районі міста Бершаді були Галичане. Командарм 9.III вислав сотн. Копача з уповноваженням до м. Бершаді (по вузькоторівці) до штабу II-го Галицького Корпусу.⁵⁾ Київська дивізія тимчасом налагоджувала потяг, що курсував би в напрямку на Гайсин, і мала доглядати за переправою в с. Шумилово. Запоріжська дивізія організувала потяг, що курсував би в напрямку Гайворон—Голта і мала пристосувати залізничний міст біля Гайворона для руху кінноти. Волинська мала доглядати за переправами у Саврані й Ольвіополі. Галицька

¹⁾ Це була продовольча комісія. Див. докум. № III, стор. 30. ²⁾ Документ № СХХV, стор. 137—138. ³⁾ Документ № III, стор. 3. ⁴⁾ Документ № СХХVI, стор. 138—140. ⁵⁾ Документ СХХVII, стор. 140—141.

частина (1-га бригада УСС), що стояла в м. Бершаді, довідавшись про рух в цьому напрямку нашої армії, зараз же приготувилася до бою: „Навколо плутались дрти, на вулицях з'явилися барикади, з вікон найвищих будинків стерчали кулемети“.¹⁾ Червона Команда вимагала, щоб з Бершадської залоги було вислано відділ зо всіх родів зброї до с. Устя для забезпечення мосту біля Гайворона. Такий відділ дійсно було вислано під командою пор. Мацькова²⁾. Розвідку в цьому районі провадив полк Чорних Запоріжців. Полк, зайняв станцію Усте, де захопив червоного комісара та трьох кінних Галичан, що були до нього приділені. При комісарові було знайдено багато літератури, скерованої проти нашої армії. Комісара відразу зарубали, а полк вирушив на ночліг в с. Лугове. Вночі перебіг до Чорних січовий стрілець. Від полонених довідалися, що в районі м. Бершаді стояв II-й галицький корпус, який ніби-то разом з москалями налічував 12.000 чол. Отже думати про атакування м. Бершаді не приходилося. Проте полк. Дяченко на світанку 6.III вирушив з полком на м. Бершадь. Всіх здивував цей намір командира, але йому так вірили козаки, що ніхто не мав сумнівів що до успіху операції. На розсвіті полк підійшов до села Усте, що в двох верствах від Бершаді. Біля села полк затримався. Командир викликав обох курінних. Внедовзі другий курінь на чолі з пор. Броже на рисях пішов до села, а слідом за ним і перший курінь. Без одного стрілу 2-й курінь обеззброїв курінь Галицької піхоти, батарею та кулеметчиків. Полк здобув 2 гармати (2 були зіпсуті), 88 коней та 6 кулеметів і вирушив в напрямку на Гайворон. Полк. Дяченко з одною сотнею залишився в селі, щоб прислухатися розмові, що велася по телефону з штабом Галицького корпусу. Штаб корпусу наказував частинам наступати на с. Усте, але коменданти галицьких частин відмовлялися: один тим, що у нього боса „мужва“, другий, що у нього незабезпечні крила, а третій, що у нього нема набоїв. До розмови вмішався полк. Дяченко, сказавши, що коменданти частин можуть вже наступати сміливо, бо кіннота вже відійшла, залишився тільки він з розїздом, але теж відходить. І зараз же відїхав навздогін полкові. Частину полонених було відпущено (хто хотів) до Бершаді, а частина лишилася при своїх гарматах в Чорному Полку. Пізніше полк чув з боку Бершаді гарматну й кулеметну стрілянину. Правдоподібно „мужва“ наступала на с. Усте. Від 7.III до 12.III полк спочивав у м. Гайвороні³⁾.

В зв'язку з новими, обставинами Командуючий армією додатково наказав: Волинській дивізії 9.III перейти в с.с. Данилова Балка і Каменоброд, за всяку ціну не дати ворогові переправитися через Савранську переправу та зорганізувати летючу пошту; Запоріжській — 9.III перейти в села Новоселицю, Шам-

¹⁾ Ю. Тютюнник, *op. cit.*, стор. 62. ²⁾ Ю. Тютюнник, *op. cit.*, стор. 62. ³⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 70—75 рукопису.

себе боротьбистами, тримають неутралітет. Одесу займав один галицький полк, що перейшов до московських комуністів. В Ольвіополі і Балті поки що червоноармійців не було. Розїзди Кінно-Запоріжського полку виявили, що м. Голосково було спалене; селяне оповідали, що ранком 3.III чули в напрямі на ст. Любашівку—Жеребково гарматну стрілянину. Мешканці тих околиць казали, що то йдуть От. Петлюра і Заболотний. Розвідка ж цього полку доносила, що в районі Ольгополя—Балти і Бершаді стояли Галичане. 4.III ранком група жидів-комуністів, озброєною ватагою, виїхала до м. Юзефпіль. Ватагу цю захватили відділи Волинської дивізії, взявши 3 кулемети, рушниці і 1½ мільона совітських грошей.¹⁾ В той же день частини Волинської дивізії захопили „летючку“ 41-ої московської дивізії, яка їхала по дорозі з Ольвіополя на Голованівськ. Летючка ця їхала через Балту, Ольгопіль на Умань і далі на Гайсин, де передбачався постій штабу 41-ої дивізії, а друга поїхала з Балти на Вапнярку. Полонені червоної московської армії подавали, що 41 і 45 див. знаходилися в районі Одеси—Роздільної, і що там стояло також 10.000 Галичан; в м. Балті теж стояли Галичане; згадані дивізії мали в тих днях вирушити на польський фронт, маршрут був невідомий. Склад полків малий. Можливий маршрут тих дивізій був такий:—Балта—Хошовата—Гайсин—Ананіїв—Криве Озеро—Ольвіопіль, де був залізничний міст для вузькоторових потягів. Денікинці в районі Роздільної остаточно розпорошилися. На р.р. Бузі і Синюсі 4.III був уже льодоплав: повінь була дуже велика, і переправи вимагали пильних розвідок та обслідувань. Настрій селян всюди був бадьорий, підвищений, а частини нашої армії зустрічали вони з радістю. Большевики були пригнічені. Окремі групи їх розбігалися.²⁾ Розвідка Запоріжської дивізії в районі Балта—Голованівськ впіймала посланця від Головної Команди Червоної Армії з важливими документами для Одеського району. З них довідалися, що, в разі невдач, московське червоне військо має відходити з півдня України на схід (аж на Харківщину). Причиною цього відходу мали бути повстання на Україні.³⁾

Того ж 5.III От. Омелянович-Павленко вислав посланця з писаним докладом до Головної Команди.⁴⁾

Як ми згадували вище, в районі міста Бершаді були Галичане. Командарм 9.III вислав сотн. Копача з уповноваженням до м. Бершаді (по вузькоторівці) до штабу II-го Галицького Корпусу.⁵⁾ Київська дивізія тимчасом налагоджувала потяг, що курсував би в напрямку на Гайсин, і мала доглядати за переправою в с. Шумилово. Запоріжська дивізія організувала потяг, що курсував би в напрямку Гайворон—Голта і мала пристосувати залізничний міст біля Гайворона для руху кінноти. Волинська мала доглядати за переправами у Саврані й Ольвіополі. Галицька

¹⁾ Це була продовольча комісія. Див. докум. № III, стор. 30. ²⁾ Документ № CXXV, стор. 137—138. ³⁾ Документ № III, стор. 3. ⁴⁾ Документ № CXXVI, стор. 138—140. ⁵⁾ Документ CXXVII, стор. 140—141.

частина (1-га бригада УСС), що стояла в м. Бершаді, довідавшись про рух в цьому напрямку нашої армії, зараз же приготувилася до бою: „Навколо плутались дроти, на вулицях з'явилися барикади, з вікон найвищих будинків стерчали кулемети“.¹⁾ Червона Команда вимагала, щоб з Бершадської залоги було вислано відділ з усіх родів зброї до с. Устя для забезпечення мосту біля Гайворона. Такий відділ дійсно було вислано під командою пор. Мацькова²⁾. Розвідку в цьому районі провадив полк Чорних Запоріжців. Полк, зайняв станцію Усте, де захопив червоного комісара та трьох кінних Галичан, що були до нього приділені. При комісарові було знайдено багато літератури, скерованої проти нашої армії. Комісара відразу зарубали, а полк вирушив на ночліг в с. Лугове. Вночі перебіг до Чорних січовий стрілець. Від полонених довідалися, що в районі м. Бершаді стояв II-й галицький корпус, який ніби-то разом з москалями налічував 12.000 чол. Отже думати про атакування м. Бершаді не приходилося. Проте полк. Дяченко на світанку 6.III вирушив з полком на м. Бершадь. Всіх здивував цей намір командира, але йому так вірили козаки, що ніхто не мав сумнівів що до успіху операції. На розсвіті полк підійшов до села Усте, що в двох верствах від Бершаді. Біля села полк затримався. Командир викликав обох курінних. Внедовзі другий курінь на чолі з пор. Броже на рсях пішов до села, а слідом за ним і перший курінь. Без одного стрілу 2-й курінь обеззброїв курінь Галицької піхоти, батарею та кулеметчиків. Полк здобув 2 гармати (2 були зіпсуті), 88 коней та 6 кулеметів і вирушив в напрямку на Гайворон. Полк. Дяченко з одною сотнею залишився в селі, щоб прислухатися розмові, що велася по телефону з штабом Галицького корпусу. Штаб корпусу наказував частинам наступати на с. Усте, але коменданти галицьких частин відмовлялися: один тим, що у нього боса „мужва“, другий, що у нього незабезпечні крила, а третій, що у нього нема набоїв. До розмови вмішався полк. Дяченко, сказавши, що коменданти частин можуть вже наступати сміливо, бо кіннота вже відійшла, залишився тільки він з розїздом, але теж відходить. І зараз же відїхав навздогін полкові. Частину полонених було відпущено (хто хотів) до Бершаді, а частина лишилася при своїх гарматах в Чорному Полку. Пізніше полк чув з боку Бершаді гарматну й кулеметну стрілянину. Правдоподібно „мужва“ наступала на с. Усте. Від 7.III до 12.III полк спочивав у м. Гайвороні³⁾.

В зв'язку з новими, обставинами Командуючий армією додатково наказав: Волинській дивізії 9.III перейти в с.с. Данилова Балка і Каменоброд, за всяку ціну не дати ворогові переправитися через Савранську переправу та zorganizувати летючу пошту; Запоріжській — 9.III перейти в села Новоселицю, Шам-

¹⁾ Ю. Тютюнник, *ор. cit.*, стор. 62. ²⁾ Ю. Тютюнник, *ор. cit.*, стор. 62. ³⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 70—75 рукопису.

раївку і Таужну; Київській — лишатись на місці; всі обози облегчити до мінімуму, навантажуючи в'юки на коней. Всі кожної години мали бути готовими до руху¹⁾. 9.III Командарм поставив завдання Армії до 12.III включно перейти р. Буг і зосередитися: Київській дивізії в районі Березки Бершадські, Запоріжській — в районі с. Велика-Київка-Усте-Мала Київка, а Волинській — с. Осівка. 10.III Київська дивізія переходила до Таужного та Мощеного, а 11.III — до Пелішполя; Запоріжська займала теж Таужну (півн. част.), а Волинська — район с.с. Могильне-Сальків-Завале, 11.III залишаючись на місці. Штаб Армії 10.III і 11.III був у с. Ульянівка, а 12.III в с. Лугове²⁾. Штаб Запоріжської дивізії доносив, що 10.III на грушківському заводі була большевицька кінна розвідка, яка прибула з боку ст. Грушки. До с. Шамраївки 10.III коло 15-ої год. вступила большевицька розвідка. На ст. Зятківці стояв большевицький „карательний” відділ силою до 500 чол. У Вінниці стояли штаби XII-ої совітської армії і 44 Таращанської дивізії. Змінивши попередній наказ, Командарм наказав до 14.III включно Запоріжській дивізії перейти до Ободівки, Київській — до Тростянця і Волинській — до Демидової.

Запоріжська дивізія 11.III переходила через переправу в с. Усте, а 12.III переходила до с. Войтівки, 13.III — до с. Баланівки і 14.III — до с. Ободівки; Київська — 12.III поміж годинами 6—10 переходила через переправу і займала Березки Бершадські; Волинська — після снування 12.III слідом за Київською переходила переправу в с. Усте. Штаб Армії 12.III с. Лугове, 13.III—с. Демидово, а 14.III—с. Будин³⁾.

Волинцям наказано було 12.III спинитися (у відміну попереднього наказу), а всім начдивам прибути на нараду до слободи Ульянівки на 10 год. 12.III. Викликали цей наказ нові обставини, а саме: розпущення Гал. Команди большевиками і підпорядкування галицьких частин команді XII больш. армії⁴⁾.

11.III повернули наші делегати з м. Бершаді. З ними прибув і делегат від Бригади УСС „товариш” С. Смачило, який передав писані умови Галичан, як відповідь нашій делегації. Там було зазначено, що 1) Галицька армія входить до складу червоних військ і через те ніяких переговорів на власну руку вести не може; 2) для офіційних переговорів може от. Павленко вислати представників з відповідними повноваженнями до Бершаді, куди прийдуть делегати XII-ої армії, до складу якої входять Галицькі бригади. Одночасно галичане пропонували Командармові: 1) відійти зі своїми частинами на один перехід

¹⁾ Документ № СХХVIII, стор. 141. ²⁾ Документ № СХХIX, стор. 141—142.

³⁾ Документ № СХХХ, стор. 142—143. Ю Тютюник помилився, коли писав (ор. сіт., стор. 63) що накази ч. 52 і 53 на нараді 12.III с. в. Ульянівка було відмінено: відмінено було тільки частинно диспозицію на 11.III і далі, бо з наказу ч. 54 (док. № СХХХIV стор. 144) ми бачимо, що власне ці накази частини армії виконали. ⁴⁾ Документ № СХХХI стор. 143.

від галицьких передніх застав, найкраще за річку Буг, і 2) на доказ доброго відношення до Галицької армії звернути забрану Чорним полком батарею з усім добром¹⁾. Командуючий армією от. Омелянович-Павленко відмовився вести переговори з Галицькою армією, як частиною Червоної армії²⁾.

Як бачимо наступила третя фаза в боротьбі нашої армії в часі Зимового походу: фаза підготовки червоних до знищення нашої армії, якої перші прояви вже помічалися й раніше. „Ми ніяк не могли довго стояти на одному місці. Треба було бити ворога, коли не хотіли сами бути битими. Ми знову хиталися. Що робить? Переходить Буг, вішать на шибеницях російських комісарів і приєднують Українську Галицьку армію, чи ні? А коли приєднаємо, то що будемо з нею робити? Відсутність інформацій з поза кордону тяжко відбивалася на цілій справі. При більшій енергії ворог міг вирвати від нас ініціативу і тоді було би кепсько. Армія була втомлена. У декого з командного складу нерви почали псуватися”.

„Боролися дві думки: одна — переходити Буг і форсованими маршами підійти до фронтів з метою прорватись до Поляків, котрі нібито не повинні ставитись вороже до нас; друга — не переходить р. Буга до нав'язання зв'язку з Нач. Ком. Укр. Гал. Армії і до одержання певних відомостей про стан за кордоном, а розпочати більш активні акції проти червоних москалів”³⁾.

За першою думкою промовляло те, що армія за кілька днів могла вже відпочити, не маючи загрози з боку большевиків, а проти неї — можливість обеззброєння нашої армії, інтернування її Поляками та ліквідація Галицької.

За другою думкою промовляла можливість виграти на часі і більш активними операціями дати знати за кордон про район перебування нашої армії.

Перше рішення давало мінімум ризику і надію на відпочинок, друге — значне ризико, але „більше активні операції підносили авторитет нашої армії не тільки поміж населенням, і Укр. Галицькою Армією, а також і серед Поляків, котрі мусіли відчувати вплив нашої праці на фронт”⁴⁾.

За першою думкою стояли полк. Никонів (т. в. о. комдива Волинської замість хорого на тиф от. Загородського), полк Стефанів і полк. Долуд. Другої думки боронили от. Ю. Тютюник, та от. Гулий. От. Тютюник мотивував свою думку ще й тим, що

¹⁾ Документ № СХХХІІ, № СХХХІІІ стор. 143—144. ²⁾ Др. С. Шухевич, ор. cit., стор. 155. На цьому місці треба спростувати твердження дра С. Шухевича, що ініціатива переговорів між армією У. Н. Р. а УСС-ами належала їх Полевому Штабові і приділенням до нього політкомам; навпаки — ініціатива належала Команді Армії У. Н. Р. (див. стор. 140 про делегування нашої командою соти. Копача). ³⁾ Ю. Тютюник, ор. cit., стор. 62—63. ⁴⁾ Ю. Тютюник, ор. cit., стор. 63—64. Тут же був виданий наказ Командою Армії 11-му Гайдамацькому полкові приєднатися до 23 березня до нашої армії; в разі невиконання цього — полк мав бути оголошений поза законом. Теж було застосовано і до полк. Аркаса. Документи №№ СХХХІV і СХХХV, стор. 144.

перебування наше в заціллі ворога мусить бути позитивним чинником для нашої дипломатії, котра не повинна би не використати такого факту (за кордоном ніхто не знав дійсної кількості армії). Відомості про пересування большевиками XIV-ої армії з півдня України на польський фронт ще більш переконували от. Тютюника, що час до прориву на Захід ще не прийшов. Прорив цей на його думку треба було зробити в момент найкритичніших боїв поміж Поляками та большевиками. Тому от. Ю. Тютюник в категоричній формі заявив, що йти на захід було річчю недопустимою. Його енергійно підтримав Гулий. Нарешті до них прилучився і от. Омелянович-Павленко, який до того часу з своєю думкою крився. Для решти нічого не лишалось, як погодитися на дальшу боротьбу в заціллі.

На 12.III військова ситуація була така: XIV-та Московська армія з південного фронту 1.III пересунулася в район ст. Вапнярка, далі пішим порядком перейшла в район Печора — Брацлав — Гайсин. 15 тисяч червоноармійців знаходилися в районі ст. Бахмач, але відмовились йти пішим порядком на польський фронт, що мусіли б зробити з огляду на брак залізничного транспорту. Під час переходу XIV-ої московської армії з півдня, підійшов добровольчий відділ, який пробивався з Одеського напрямку для зєднання з поляками і тим самим здеморалізував частини XIV-ої армії. Переправу в Саврані 8.III зайняв большевицький відділ в 60 чол. під командою Котова, який розвідкою Волинської дивізії був відбитий і відійшов в напрямку на Криве Озеро. Переправа і паром були в наших руках. Одержав штаб армії відомості й про те, що Польская армія утворювала своїм фронтом заслону, за якою ніби провадилася в порозумінні з іншими державами, як Чехія і Румунія, організація українських військ; що з доручення держав Антанти, в ліквідації большевицького наступу на Україну приймають участь, допомагаючи нам, Чехія і Румунія¹⁾). Рівночасно наша Команда добре знала, що настрій в рядах большевицької армії був пригнічений, що в ній ширяться дезерція й тиф. З розмов із їх старшинами та червоноармійцями випливало, що вони довго на Україні не продержаться. Через це ніяких баз вони на Правобережжі не утворювали.

Команда армії побачила, що згрупування біля Гайворонської переправи наших військ звернуло на себе увагу як Галичан, що входили до складу XII-ої Червоної армії, так і XII і XIV совітських армій. Можна було сподіватися відтягнення ворогом резервів, через що треба було перегрупувати армію. З метою одержання потрібних інформацій і директив від Головного Ота-

¹⁾ Відомості про поміч Румунії та Чехії оказались неправдивими, але з ними тоді, мабуть, лічилися, бо хоч постановлено було йти на південь, але одночасно армія починає енергійно шукати звязку з Головним Отаманом з метою одержання відповідних відомостей і директив.

мана і використання часу для розвідки, Команда армії вирішує зосередити дивізії в районі Умань — Гайсин — Ольвіопіль — Ольгопіль — Христинівка¹⁾. Армія наближалась до польського фронту і цілий час, як побачимо нижче, мала бої з ворогом.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

1. Обставини захоплення Умані, Гайсина, Ольвіополя та Христинівського вузла. Бій частин Запоріжської дивізії в с. Ємилівці. 2. Перехід через залізничну лінію Знаменка — Помішня. 3. Захоплення Бобринця і Вознесенська. 4. Захоплення повстанцями та Чорноморським полком Ананіїва, Київською дивізією м. Балти. 5. На південь чи на північ? 6. Захоплення Тульчина, Вапнярки і ст. Крижополь. 7. З'єднання з військами Головного Отамана та Польською армією.

Виконуючи ухвалу наради 12.III Команда армії поставила завдання: Запоріжській дивізії — вислати окремий кінно-розвідочний відділ для зв'язку з військами Головного Отамана і 15.II перейти до м. Ольвіополя, 21.III продовжувати марш і до 24.III перейти в район ст. Ємилівка; Волинській дивізії провадити агентурну розвідку на захід і південний захід з метою сполучення з військами Головного Отамана Петлюри і, вирушивши 13.III, перейти до 15.III в район с. Тернівка, а 20.III разом з Київською дивізією зайняти Умань з тим, щоб 25.III перейти в район м. Покотилово; Київській дивізії, вирушивши 13.III, зайняти 17.III район м. Гайсина, а 25.III почати оперувати в районі Христинівського вузла, зосереджуючись 26.III в районі Торшовиці.

По зайняттю великих міст наказувалося ні в якому разі не тримати в них великих сил, а тим більше штабів²⁾.

Виконуючи намічений план, армія розкинулася на величезному терені, де стояли скрізь по містах, містечках і селах великі большевицькі залоги, до 3-х дивізій, які мали ліквідувати „банди Тютюника“³⁾.

Київська дивізія, разом з приєднаним до неї 3-им кінним полком, підійшовши до Гайсина, після 6-ти годинного тяжкого бою, зайняла м. Гайсин. В Гайсині вона мала бійку з відборними комуністами, обезброїла відділ червоних командирів, забрала багато полонених, різного військового майна, бронепотяг і навела таку паніку на совітські частини, що большевицька влада примушена була розпочати евакуацію Вінниці і Ліпівця⁴⁾.

Через два дні було захоплено ст. Христинівку, де скупчилася вся Київська дивізія, зайнявши м. Тальне 5 кінним полком⁵⁾.

¹⁾ Документ № СХХХVI, стор. 144—145. ²⁾ Документ № СХХХVI, стор. 144 — 145. ³⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 41 — 42. ⁴⁾ Документ ч. III, стор. 16. ⁵⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 42.

Одночасно Волинська дивізія під безпосереднім керівництвом самого Командарма (дивізією командував полк. Никонів замість захворівшого от. Загородського)¹⁾ з боем зайняла м. Умань і околиці, вибивши звідти ворога і обезброївши рештки частин Волоха та всю совітську залого, стративши тільки двох забитих. Захоплено було багато різного майна і зброї, що було найголовніше для дивізії.

Урочисто святкувала Волинська дивізія свою перемогу над ворогом при радісних настроях населення, а взята до неволі большевицька оркестра²⁾ безпереривно грала гімн: „Ще не вмерла Україна“.

В м. Умані цілий час перебував б. державний інспектор Дерещук, котрий мав завдання організувати повстання на Уманщині, постійно тримаючи зв'язок із Головною Командою та з Штабом армії У.Н.Р. Він перевів велику підготовчу й організаційну працю. Сподівався, що й ціла армія розташується на Уманщині. Але з огляду на військову ситуацію, армія мала зайняти найбільш вигідне становище, за яке Команда уважала лінію Вапнярка — Христинівка — Цвітково³⁾.

Справді, 20.III Команда армії наказала Волинській дивізії, залишивши Умань, до вечора 22.III зосередитися в районі с. Текуча, але до 22.III тримати там розвідку і до 27.III — агентуру. 22.III дивізія мала перейти в район с.с. Вербово, Грузівка.

24.III дивізія переходить в район м. Покотилово.

Вихід з Умані мав відбутися не під натиском ворога і замасковуючи час відходу і напрямом. Наказувалося вжити всіх заходів, щоб ніякого сліду нашого перебування в м. Умані не залишалося, знищити прикази, оперативні розпорядження і важні військові папери⁴⁾.

(Як побачимо нижче, ворог зайняв Умань 25.III).

Запорізька дивізія кінним полком повела демонстрацію на м. Балту по правій стороні Бугу, а рештою сил пішла на Богопіль, Орлик і Голту. В три дні було досягнуто зазначений район і в 20-х числах березня кінний полк під командою полк. Литвиненка з південно-західньої сторони підійшов під саму Голту по слідах ворога, полк Чорних Запоріжців, в ніч з 21 на 22-е березня захопив м. Богопіль, а повстанчі відділи під командою ватажків Сірка та Нестеренка захопили м. Орлик.⁵⁾ Командир Чорних Запоріжців полковник Дяченко про бій под м. Богополем доносив Командиру дивізії: „Ті комуністи, котрі мали місце в човнах—утікали здорові, а решта найшла собі спокій на дні Буга.“⁶⁾

¹⁾ Документ № СХХХVII, стор. 145—146. ²⁾ П. Певний, *op. cit.* стор. 42.

³⁾ Документи № № СХХVIII, СХХХIX і СХI, стор. 146—148. ⁴⁾ Документ № СХLI, стор. 148. Командарм ще 17.II видав спеціальний наказ війську (документ № СХLI стор. 148) про те, щоб не возити при собі документів державного характеру, а переховувати їх на місцях у певних людей, а коли б таких не було — знищити.

⁵⁾ Документ № III, стор. 16. ⁶⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 43.

В цих трьох містах захоплено полонених, заарештовано рев-
коми і знищено „чека“.

Населення радісно зустрічало наші війська.

В зайнятих місцевостях були скликані сходи селян, прочитані лекції про Самостійність Української Народньої Республіки і дана була широка інформація про діяльність Головного Отамана і Уряду за кордоном,¹⁾ про що стали поступати відомости до армії через кур'єрів, а також переведено організаційну роботу щодо відновлення партизанських відділів по селах.

Місцеві повстанці доставили тут до штабу Запоріжської дивізії таємну інструкцію Лейби Троцького агітаторам, яких він вислав на Україну для пропаганди.²⁾

Троцький давав їм між іншим такі завдання:

1. Не нав'язувать українському крест'янству коммуну до тѣх пор, пока наша власть там не окрѣпнет.

2. Осторожно заводить ее в бывших имѣніях под названіем артелей или товариществ.

3. Утверждать, что в Россіи нѣтъ коммуны.

4. В противовѣс самостійнику Петлюрѣ и другим говорить, — что Россія тоже признает самостійность Украины, но с совѣтской властью, а Петлюра продает Украину буржуазным государствам.

Далі Троцький говорив, що необхідно обезброїти повстанців, щоб вони не виступили проти большевиків, а тих, хто буде незадоволений з того, вмовляти, що між повстанцями є багато денікінців, буржуїв та кулаків.

Радив теж Троцький курсистам говорити українським селянам, що большевики проти Петлюри не воюють, а поки не розбитий Денікін, розпускати чутки, що совітська влада—в союзі з Петлюрою.

Коли б трапились випадки грабіжі в червоній армії, то Троцький вчив винуватити на повстанців, махновців та петлюрівців, що валилися до неї. „Совѣтская власть постепенно разстрѣляет всѣх петлюровцев, махновцев и повстанцев, потому что они вредный элемент, и это будет явным доказательством не только строгой революціонной дисциплины, но и суровой карой за грабежи“.

Через те, що Росії був потрібний хліб, то обов'язком курсистів було пояснювати селянам, що хліб заберуть тільки від куркулів і не для Росії, а для найбідніших селян України, для робітників та Червоної армії, котра вигнала Денікіна з України.

Курсисти мусіли старатися, щоб до Совітів та ісполкомів попала більшість комуністів і тих, що їм співчували, а на Всеукраїнський зїзд совітів—такі представники, які не могли б приєдна-

¹⁾ Документ № III, стор. 16. ²⁾ Тамже.

тись до ворогів совітської влади і вибрати уряд України не з комуністів большевиків.

Виначаючи отих курсистів, Троцький казав: „Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, а нашей она будет только тогда, когда будет советской, а Петлюра вышиблен из памяти народа навсегда.“

Ставлячи своїм агітаторам такі завдання, сам Троцький признавав, що „труднѣе дѣло обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство только на него и надеется“.

Маючи в руках такий ревелюційний документ отаман Гулий-Гуленко та політичний референт В. Савенко вирішили негайно його передруковати, додавши до 10-ти заповідей Троцького своїх 12,¹⁾ і розповсюдити між населенням. Так появилася відозва — „Народе Український“²⁾ яка мала надзвичайно великий вплив на населення.

Селяне сами передавали її з рук до рук, а місцеві діячі взяли на себе обов'язок розповсюдити її на цілому півдні.

Роздобута інструкція послужила дуже цінним контрагітаційним матеріалом: досить було її прочитати на сході, як — відразу сипалися прокляття на голови комуністів. Інструкція дуже полекшила роботу політичної референтури та спричинилася до зросту симпатій людности до війська.³⁾

Надруковано й розповсюджено ще й другу відозву „Селянин“.⁴⁾

Виконавши своє боеве завдання, Запоріжська дивізія підтяглася до с. Ємилівка, де стала на відпочинок.

Люди дивізії були остільки втомлені, що не мали змоги навіть нести варту, а тимчасом комуністи весь час її не спускали з очей.

Вночі з 24-го на 25.III о 1-ій годині ворожа 45 піша дивізія в кількості 300 багнетів, 50 шабель і при 3-х гарматах несподівано напала на с. Ємилівку, де були розташовані Штаб дивізії та кінно-запоріжський полк.

Темна ніч і не досить пильна охорона дали можливість ворогові увійти в село і відкрити вогонь на вулицях. Штаб дивізії і кінний Запоріжський полк вийшли з села, а полковник Литвиненко негайно вислав розвідку, яка донесла, що ворог господарить в селі, забирає наші обози, старшин і козаків, що не встигли своєчасно покинути села. О 5-ій годині ранку дивізія перейшла в контр-наступ з метою захопити с. Ємилівку і виручити своїх товаришів. В атаці приймали участь піший Запоріжський полк, батарея й одна сотня полку Чорних Запоріжців. Кінний

¹⁾ С. б. Відозву Ю. Тютюнника „Селяне“ (див. вище стор. LVIII). ²⁾ Документ № CXLIII, стор. 149—152. Примітка. Переклад цієї інструкції Троцького пізніше надруковано в „Gazette de Lausanne“ № 195, jeudi, 15 juillet 1920 під заголовком „Instructions aux agitateurs (un document bolcheviste)“. Очевидно її вмістило там пресове бюро швейцарської мисії УНР. ³⁾ Документ ч. III, стор. 16. ⁴⁾ Документ № CXLIV, стор. 152—153.

Запоріжський полк залишався в дивізійному резерві. Захопити Ємилівку не пощастило, але рішучий наступ Запоріжців прикував ворога до зайнятого їм району і дав можливість армії спокійно перейти в інший район.¹⁾

В наказі ч. 13 від 28.III по Запоріжській дивізії (с. Бурсалово) Комдів от. Гулий-Гуленко писав: „Бій 25 березня б. р. вписав нову сторінку в славетню історію Запоріжського війська. Рішуча атака пішого полку з мінімальною кількістю набоїв; козацька смерть 2-х курінних і поранення одного; батарея Чорних Запоріжців працювала під рушничним і кулеметним вогнем в 800 кроках від ворожої лави; козак пішого полку, котрий верхи підвозив набої до самої лави під ворожим вогнем; атака Запоріжського полку в слушний мент, як раз тоді, коли ворожа кіннота переслідувала піший полк і дивізії загрожував катастрофічний відступ в паніці; кулеметчик пішого полку, котрий, бачучи, що коні кулемета загрузли в болоті, не покинув кулемета, а відкрив вогонь на 200—300 кроків, поддержавши цим атаку кінного полку.

„Ця кількість героїв в одному бою показує, що може зробити український козак, котрий знав за що він бореться, знав, що діло його праве і перемога буде на боці того народу, котрий бореться за свою волю і має таких славетніх синів.

„В ваших очах, Запоріжці, в порядку, в котрому Ви спокійно відходили під вогнем, я бачив віру в перемогу.

„Нехай же ця віра, смерть та кров Ваших старшин та козаків не пропадуть марно, а піднесуть Ваш дух для продовження боротьби за волю Нещасної Батьківщини. Не губіть свого лицарського хисту, бережіть віру в свої сили, знайте, що нарід наш дійсно з нами, що ми бачили в цьому бою, і скоро буде перемога, скоро „усміхнеться заплакана мати“.

„Вічна пам'ять павшим козацькою смертю. Слава Героям Ємилівського бою!“²⁾

Після бою в районі Ємилівки і Наливайки Волинська і Запоріжська дивізії опівночі 25.III скупчились в районі Оксанина—Небелівки. До темряви ворог не виходив з району, де був бій.

Умань знову зайняли большевики кількістю приблизно 100—300 чол. З київською дивізією до 1 год 26.III звязку не було.

26.III дивізії продовжували марша з метою до 14-ої год. зайняти вихідне становище для переправи в с. Скалене через річку Синюху.³⁾

Опівдні 26.III армія зайняла район с. Павлівка (Волинська дивізія) — Камінече (Запоріжська) — Торговиця (Київська). 26.III продовжувала марш і перейшла до півдня 26.III в район с.с. Скалене (Київська дивізія) — Ямпіль і Кальне болото (Волинська) — Ерделево — Бурти і хутори (Запоріжська дивізія). Штаб армії був при Київській дивізії.⁴⁾

¹⁾ Документ № CXLV, стор. 153—154. ²⁾ Документ № CXLV, стор. 153—154. ³⁾ Документ № CXLVI, стор. 155. ⁴⁾ Документ № CXLVII, стор. 155—156.

Виконуючи цей маршрут, Запоріжська дивізія в районі м. Голованівська мала бій з ворогом силою 60 кінних, 250 — 300 піхоти, при 10 кулеметах і одній гарматі. Протинаступом ворога відкинуто.

Київська дивізія 26.III мала бій в районі м. Тального з ворожими бронепотягами, проти яких вислали сотню кінноти при піддержці піхоти. В бою ворог втратив 3-х чоловік убитими, 2-х раненими і 1 полоненого. Забрано було 5 коней з сідлами.

На 28.III Командуючий поставив армії завдання продовжувати марш і перейти в район с.с. Шляхової—Іванівки—Якимівки—Коросточевої та Вуїчева.¹⁾

Військова ситуація на 28.III була така:²⁾ по неперевіренних відомостях від селян 27.III на ст. Тальне прибули два ворожі ешелони. Кількість багнетів була невідома. По тих же відомостях, комуністи охороняли залізничу лінію Христинівка—Цвітково невеликими відділами, що роз'їжджали по лінії. На решті відтинків ворог нічим себе не проявляв.

Командарм поставив частинам завдання до 4.IV включно, перейшовши залізничу лінію Знаменка—Помішна, досягнути район с.с. Красновертка (Бородкина)—Олександрівка (Обертасово)—Софіївка (Орлова). Наказ звертав увагу на те, що перехід треба зробити так, щоб ворог його не помітив. Для виконання наміченого плану Волинська дивізія 30.III продовжувала марш і переходила в район с.с. Софіївка—Аннова—Миколаївка (31.III був денний відпочинок), а 1.IV в с. Олексіївку та Мануйлівку; по денному відпочинкові 2.IV мала зайняти ст. Шостаківку, зруйнувати залізницю в бік Єлисаветграду і скупитися в с.с. Миколаївка (Бордашева) і Косогорівка, де на 3.IV визначено денний відпочинок, і 4.IV переходила до с. Красновершки.

Київська дивізія 30.III переходила до с.с. Красний Кут і Янопіль і, відпочивши 31.III, 1.IV переходила до с.с. Петрівка і Лозовата; 2.IV, перейшовши через с.с. Олександрівку (Гапсина)—Аникіївку і залізницю, розташовувалася в с. Іванівка та хуторах на південь і, відпочивши 3.IV, переходила 4.IV в район с.с. Олександрівка (Обертасово) і Камінний Брід.

Запоріжська дивізія 30.III переходила до м. Хмелеве і, відпочивши там, 1.IV переходила до с. Плетений Ташлик, щоб, зайнявши його 2.IV, зруйнувати залізницю в бік Ново-Українки та скупитися в с.с. Семенасте—Нерубайка—Захарівка.

Наказувалося при переході залізниці нищити дроти і забирати телеграфні та телефонні апарати, передаючи їх українським організаціям. Під час маршу бути в повній бойовій готовності³⁾.

¹⁾ Документ № CXLVIII, стор. 156. ²⁾ 28.III Комдив Київської визначив делегата до німецьких колоністів полк. Шрамченка. Див. документ № CXLIX, стор. 157. ³⁾ Документ № CL, стор. 157 — 158. Примітка. В архивах я знайшов власноручно написану Командармом оцінку виконання наказу № 57. Отже Командарм підкреслював „славне“ виконання наказу дивізіями Запоріжсь-

30.III Штаби Запоріжської та Волинської дивізій доносили, що в м. Новоукраїнка на останньому тижні помічено значний рух большевицьких частин, які переходили на Єлисавет і далі на Черкаси та Кременчук; м. Новоукраїнку займав ворог: один бронепотяг і штаб дивізії неусталеної назви і корпусу. Штаб Запоріжської дивізії доносив, що с. Глодоси теж займають комуністи, які буцім-то направлялися на Новоархангельськ. Вислано було агентурну розвідку для перевірки згаданих відомостей. Відділ ворожої кінноти силою 100—150 чоловік без гармат направлявся із Новоукраїнки до Новоархангельська і 29.III, по словам селян, в с. Карбівку вислав своїх квартирєрів. Припускалося, що це був лівий боковий відділ ворожих частин, які відходили на Єлисавет, але було й друге припущення, що цей відділ направлявся проти нашої армії.

На підставі вищезгаданого Команда Армії всі попередні накази й розпорядження залишила в силі. Комдиви мусіли звернути особливу увагу на те, щоб їх частини розташувалися в призначених їм районах.¹⁾

31.III до Штабу армії знову поступили свіжі відомості про ворога: 29.III через Глодоси пройшло дві сотні ворожої кінноти—коло 150 верхівців, які направилися на Липняжку. Із слів червоноармійців випливало, що вони йшли проти петлюровців, щоб їх ліквідувати. В с. Добровеличківці також був відділ ворожої кінноти.

Кінний відділ Запоріжської дивізії в ніч з 31.III на 1.IV вів наступ на місто і станцію Новоукраїнка та руйнував залізницю в бік П. Ташлика.²⁾

Коли ми подивимся на мапу-олеату ч. 3, то побачимо, що, переправившись через р. Синюху, наша армія відразу ж опинилася в районі розташування XIV-ої московської армії, яка мала наказ наші частини знищити. Для цього большевики почали купити військо в районі, що його займав 1.IV полк Чорних Запоріжців.

1.IV Запоріжська дивізія захопила ст. Плетений Ташлик.³⁾ Ворог тримався пасивно, що дало змогу частинам легко перейти залізницю Єлисавет—Новоукраїнка. Під час переходу залізниці особливу відвагу виказав полк Чорних Запорожців, який під командою самого Комдива отамана Гулого-Гуленка, ходив в атаку на броневик, що несподівано обстріляв частини Київської дивізії, — сталося це тому, що Волинська дивізія збилась з призначеного

кою та київською, які, дякуючи ініціативі командування та доброму військовому духові, вийшли із скрутного становища. Підкреслював відзначення кінних полків Чорно-Запоріжського та Максима-Залізняка при захопленні ст.ст. Ташлик та Шостакова. Рівнож Командарм зазначав, що Волинська дивізія „без особливої потреби двічі зійшла з наміченого їй маршруту, чим, а головне несвоечасним зав'язанням ст. Шестаковки, поставила К. дивізію в „непевні умовини“ (Див. док. № CLI, стор. 158); фактичний перебіг операції наміченої наказом № 57, ми побачимо далі. ¹⁾ Документ № CLII, стор. 159: ²⁾ Документ № CLIII, стор. 159—160. ³⁾ Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 89—93 рукопису.

маршу і не виконала через це боевого завдання. Чорні примусили броневик відійти до ст. Шостаківка, і аж там зустріли його полк ім. Залізняка та сотня 4-го збірного полку Волинської дивізії, які гнали його аж до самого Єлисавету, навівши паніку на тамтешню совітську залого.

Ворог евакуювався на ст. Знаменка, а ті його відділи, що були на ст. Новоукраїнка, не будучи певні себе, також відійшли, але на Умань.

На ст. Плетений Ташлик полк Чорних Запорозжців взяв багато різного майна і до 100 чоловіка полонених. Був прийнятий потяг із ст. Новоукраїнки, в якому їхали комісари і багато червоноармійців. Ешелон цей Чорні обеззброїли, а комісарів перловили.

Страт з нашого боку не було, і перехід цей відбувся дуже щасливо.

В цім районі і взагалі в південній частині Єлисаветського повіту прийшлося здибатися з налагодженою комуністичною владою і дрібними комуністичними відділами. Тут большевики мали де-який вплив на частину населення, і їм пощастило перевести „тиждень фронту“, зібравши багато фуражу та збіжжя. Села поріжному орієнтувалися або й зовсім не мали ніякої орієнтації, — тому тут тяжче було провадити організаційно-інформаційну роботу з нашого боку, але відозва „Народе Український“, з додавою до неї інструкцією Троцького, і тут допомогла політичній референтурі.¹⁾

В наказі 4.IV Команда Армії констатувала, що ворог в районі Єлисавету, Новоукраїнки і Рівного нічим себе не проявив: не почувачує під собою ґрунту, помітно малів у своїй силі і розбігався. В м. Бобринці були ворожі запасові частини малої боевої вартости, від яких стояла застава в районі с. Коломійчево (Покровське). З району Помішна — Знаменка — Олександрія — Долинська нових відомостей не одержано.

Тут Команда поставила частинам завдання зайняти новий широкий район, щоб використати його для широкої агентури й розвідки та для постачання.

Зокрема Команда Армії поставила такі завдання: Запоріжській дивізії до 6.IV зайняти м. Бобринець і розташуватися в районі с.с. Резаново, Володимирівка і м. Бобринець; Київській — до 6.IV зайняти Рівне і виявить становище в районі Новоукраїнка — ст. Помішна, а Волинській — до 6.IV перейти в район Компаніївка — Григоріївка. Штаб армії і 3-ій кінний полк, по зайнятті м. Бобринця, мали стати в селах Доліровка і Семенівка.²⁾

По відомостях від селян ворожа залого м. Бобринця складалася з 100 кінних і 200 піхоти при кулеметах, в котрих один

¹⁾ Документ № III, стор. 16—17 і Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 89—93 рукопису. ²⁾ Документ № CLIV, стор. 160.

був виставлений на новому соборі. Заклик большевиків до населення — захищати місто від петлюрівців—не мав успіху.

5.IV.1920 в 5 годин ранку права колона під командою полковника Дубового (піший та кінний Запоріжський полки з кінногірним дивізіоном) мала атакувати місто з півночі й заходу; ліва колона — от. Нестеренко (повстанчий відділ), перетявши шляхи Бобринець — Сиднівка, о 5-ій год. ранку 5.IV мала атакувати східню частину міста. Дивізійним резервом був полк Чорних Запоріжців, що о 3-ій год. мав виступити із с. Різанівки в напрямку Бобринця¹⁾.

Того самого дня м. Бобринець було взято і дивізія тримала його аж 4 дні.

В м. Бобринці було забрано до 40.000 пудів зернового фуражу, заготовленого комуністами, а відділ, що боронив це місто, втік на Вознесенськ. Забраний хліб було роздано бідному населенню, а фураж поділено між частинами.

Було встановлено, що в селах навколо м. Бобринця, було також багато зібраного комуністами хліба, який так само поділено між військом та населенням. Роздача хліба сприяла збільшенню симпатій населення до української армії. Але наступали польові роботи, і пересуватися було вже тяжче, бо вже трудніше було одержати в селі підводи²⁾ для обозу і хорих та ранених козаків.

Це поставило нашу армію в досить тяжке становище: большевики оточували її великими силами, а з набоями було скрутно. Надходили ще й Великодні Свята, що ще більше ускладняло роботу армії та її Команди.

Не дивлячись на всі ці перешкоди, армія продовжувала свій марш і вийшла в район ст. Долинська, де розкинулась знову на великому просторі сел, бо в одному пункті з'осередитись було неможливо: на півдні Херсонщини великі села попадалися дуже рідко і то далеко одно від другого,—це ще більше ускладняло справу дальшого руху частин³⁾.

Тимчасом військова ситуація на 6.IV була така: Штаб Волинської дивізії доносив, що до м. Єлисавета і ст. Знаменки прибули два ворожі ешелони невідомої кількості. В самім місті Єлисаветі стояв гарнізон не більше 300 чоловік з 3 гарматами. Комуністи погнали все населення до праці і копали навколо міста шанці. 6.IV о 14.20 год. над районом розположення нашої армії пролітав в напрямку Єлисавет — Бобринець і назад ворожий літак. Штаб Запоріжської дивізії 6.IV доносив, що ходили уперті чутки, підтверджені агентурою, про групування в районі Єланець (Новомосковський) якихсь ворожих сил, ніби-то кінноти Урсова, силою до 400 — 500 верхівців. Зараз же вислано одну

¹⁾ Документ № CLV, стор. 161. ²⁾ Командарм ще 25.III заборонив брати підводи на 3 — 4 дні (докум. № CLVI, стор. 161), рівнож заборонив провадити примусову купівлю скота і коней (див. документ № CLVII, стор. 162). ³⁾ Документ № III, стор. 17.

кінну сотню на с. Олександрівку (Рошахівку). Роз'їзд, що повернувся з м. Бобринця, доніс, що там ворога не було. Було вислано роз'їзди на Китросанівку і Степанівку (до р. Унгула).

В зв'язку з такою обстановкою на фронтах, Командарм поставив армії завдання стати 7.IV на марш і до 8.IV включно перейти в район м. Бобринець — м. Лозоватка — Миколаївка (Китросанівка).

Київська дивізія 7.IV мала згуртуватися в районі сел Маріянівка — Кривonosівка — Осикова для прийняття бою. Запоріжська — головними силами і більшістю кінноти згуртуватися на південний захід від м. Бобринця в районі сел Єреміївка, Дуброва, Єлисаветка й хутори, а Волинська перейти в район Водяна — Григоріївка — Андріївка.

8.IV Київська дивізія переходила в район Лозоватка — Великі — Сороченова — Миколаївка; Запоріжська — в район Олександрівка — Отрадна Долина — Миколаєво, а Волинська — в район Пятихатки — Олексівка — Бобринка¹⁾.

8.IV Київська дивізія мала бій в районі Китросанівки. Ворог відійшов на південь.

По донесеннях нашої агентури в районі м. Вознесенська перебував Урсов з своїм кінним відділом силою до 150 їздців.

8.IV армія зайняла такі становища: Запоріжська дивізія північний район від с. Аннівка (Леонтовича) включно, Київська — район Олександрівка (Обозовка), Миколаєво (Китросанівка), Волинська — Володимирівка — Олексівка.

Команда Армії постановила 9.V продовжувати марш (з метою зайняття вихідних становищ в майбутніх операціях і для святочного відпочинку) — до району Седнівка — Устинівка — Ковалівка — Криничевата та села на північ²⁾.

В районі сіл Ізраїлево — Устинівка думали святкувати, але вже у Великодню Суботу (9.IV) большевики після обіду почали насідати на наші частини з боку ст. Долинської.

Після впертого бою наші захопили ст. Долинську, а ворог відійшов в бік Кривого Озера та ст. Знаменки. Розвідка донесла, що ворог знову купчиться для наступу з боку Знаменки — Єлисавету — Вознесенська — Миколаєва. З боку Єлисавету були виставлені автопанцерники. В Запоріжській дивізії, яка ці бої переводила, малося по 10 набоїв на чоловіка, піхота наполовину не мала рушниць, а бої коло ст. Долинської остаточно її знесли, перевтомивши людей і коні.³⁾

10.IV Командарм поздоровив армію словами „Христос Воскрес“! Ворог в цей же день знову двома дивізіями, підтриманий броневиками, розпочав наступ з боку Миколаєва і ст. Долинської, — прийшлося, відбиваючись, вичерпати останній запас набоїв.

Не мали набоїв й інші дивізії, а тимчасом ворог насідав.⁴⁾

¹⁾ Документи № CLVIII, стор. 162 — 163. ²⁾ Документ № CLIX, стор. 163—164. ³⁾ Документ № CLXI, стор. 164—165. ⁴⁾ Документ № III, стор. 17.

Запоріжська дивізія 11.IV між 14—17 годинами відійшла в район с.с. Красний Кут—Паладієно—Аннівка й хутори Володимирівка і Леонтовича. Ворог з напрямку ст. Долинської зайняв с. Криничевата коло 17-ої год. С. Березівку теж займав ворог невиявленої кількості.

Командарм наказав Київській дивізії в ніч з 11 на 12.IV перевести наступ на с. Криничевата. Для цієї акції Київській дивізії в оперативному відношенні підпорядковано 3-ій Кінний полк і полк Чорних Запоріжців. Волинська дивізія залишалася в м. Седнівка до 6 годин 12.IV, а Запоріжська мала перейти через розположення Волинської (остання мала пропустити всі частини) і продовжувати марш згідно словесній директиві. З відповідного наказу видно, що Командарм дав Комдивам тільки словесні вказівки що до дальшого просування.¹⁾

Запоріжська дивізія в часі маршу мала пам'ятати, що розїзд Волинської дивізії 11.IV в Березівці був обстріляний ворогом. Київська дивізія, 3-ій кінний полк і Чорні Запоріжці, після бою в районі Ізраїлівки, відійшли на південь в напрямку Бабанки і Сонцева. 11.IV під вечір ворог підвіз два ешалони до ст. Новий Буг, які й зайняли містечко. Припускалося, що ворог мав вступити в бій з нашими частинами.

Маючи на увазі брак набоїв і зброї, Командарм по нараді з Командивами, постановив вдарити на Вознесенськ, щоб там здобути зброю на ворогові.

Перед маршем на Вознесенськ, Команда Армії наказала: Київській дивізії до ранку 13.IV перейти в район сіл Васи́лівка—Дружелюбка; Запоріжській до ранку 13.IV в район м. Ольвіополя і сел на південь, а Волинській до ранку 13.IV перейти в район Гордіївка—Василіївка—Миколаївка.

Штаб армії до ранку 13.IV переходив в с.с. Маріянівка і Базилевичево. 3-ій кінний полк та Чорні Запоріжці переходили в армійський резерв і до ранку 13.IV скупчувалися: 3-ій кінний—в місці розташування Штабу Армії, а Чорні Запоріжці в ближчих селах: Янівці, Нобилівці та Стовпівці з метою розвідки та покриття на схід.²⁾

Тимчасом штаб Запоріжської дивізії доносив, що на ст. Новий Буг прибуло до 1000 чол. червоноармійців з метою ліквідації повстанчого руху й обеззброєння населення. По донесеннях штабу Волинської дивізії м. Бобринськ ще не було зайнято ворогом. 12.IV Волинська дивізія мала бій з ворогом в Березівці, після чого ворог відійшов до м. Новий Буг.

До вечора 13.IV армія мала перейти в район с.с. Васи́лівка (Осипово)—Богданівка—Олександрівка—Єланець.³⁾

Селяне доносили 13.IV, що з Вознесенська в бік Помішної тиждень тому виїхало два ешелони комуністів невідомої кіль-

¹⁾ Документ № CLXI, стор. 164. ²⁾ Документ № CLXII, стор. 165.

³⁾ Документ № CLXIII, стор. 165—166.

кости для аліквідування „банд“, а кінний відділ Урсова залишив Вознесенськ і ніби-то пройшов через Єланець і Ольвіопіль на Новий Буг. Штаб Армії мав це все перевірити. 13.IV роз'їзд Запоріжської дивізії, при зайнятті Єланця, мав невелику перестрілку з большевицьким відділом, який втік в напрямку на Вознесенськ. Взято було в полон 2-х червоних.

13.IV армія до 8-ої год. веч. зайняла визначений район.

Командарм на 14.IV поставив дивізіям такі завдання: Волинській перейти в район с.с. Іванівка—Никольська—Надєжівка, Київській — в район Сербулівки, а Запоріжській в район Солонного.

Полк Чорних Запоріжців увечері переходив також до Сербулівки (північно-східня сторона), а 3-ій кінний в район сіл Батшка—Павлівка—Тертилова. Штаб Армії мав бути в районі Катеринівки—Новосела.¹⁾

Армія У. Н. Р. стала під Вознесенськом.

По агентурних відомостях на 14.IV у м. Вознесенську крім місцевої охорони ранком 14.IV інших військ не було. На станції стояв бронепотяг. В бік розташування частин нашої Армії ворог виставив обсерваційні пости. В Братському під вечір 14.IV наша кіннота взяла кулемети, набої та розігнала невеликий ворожий відділ. Залізниця від Вознесенська на Одесу функціонувала.

Добре забезпечивши себе з півночі, Армія мала швидким ударом захопити 16.IV на розсвіті місто і двірець Вознесенськ, залізничний міст біля міста та інші переправи і, опанувавши і забезпечивши за р. Бугом досить значний терен, переправитись за р. Буг.

Початок атаки на Вознесенськ призначено було на 3-ю годину ранку 16.IV. Праве крило забезпечувала Волинська дивізія, тримаючи за собою ст. Трикрати і полустанок на північ від Трикрат. Запоріжська дивізія з кінною бригадою творила ліве крило і вирушала ще напередодні (о 10 г. веч. від височині 52,5) з боку Булгарки. Забезпечивши за собою місто, вона мала допомогти Київській дивізії при захопленні залізничного мосту. Кінно-Запоріжський полк (Литвиненка) мав перервати залізницю від Одеси, щоб ворог не міг підвести бронепотягів, а в разі захоплення нами міста, щоб не міг авідти нічого вивезти.

Київська дивізія мала наступати на Вознесенськ від „височині 51,1“ вдовж залізниці з півдня і південного сходу між р.р. Бугом і Мертводами. Кінна бригада (Чорні, Кінно-Запоріжський та 3-ий полки) мусіла вдарити в тил ворога, коли він поведе контрнаступ.²⁾

„Наступ на Вознесенськ мусів рішити долю існування української армії. Поразка—крах війська, перемога—колосальна здобич військового майна“.³⁾

¹⁾ Документ № CLXIV, стор. 166—167. ²⁾ Документ ч. CLXV, стор. 167—168.

³⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 46.

Ворог вже знав про наближення української армії і відповідно приготувався для її зустрічі.

Розвідка доносила, що у Вознесенську — великі запаси зброї і різного майна; залога складалася з 600—700 чол. піхоти¹⁾, невідомої кількості кінноти та гарматних частин, які займали пануючу позицію. Саме в той час у Вознесенську відбувався комуністичний зїзд і треба було чекати, що всі учасники зїзду стануть до зброї, що ще збільшить кількість ворожого гарнізону.

Настав час наступу; умовлена 3-я година ранку, і Запорізька дивізія розпочала атаку.

Стрілів не було чути: ворог підпустив українські лави на 400 кроків до міста і потім почав осипати їх дощем рушничних і кулеметних куль; броневи́к також почав обстріл.

Наші мало стріляли, бо й не мали чим. Ворог перейшов в контр-наступ: зійшлись на двісті кроків, — наші завагалися, бо залишилось на чоловіка по 2—3 набої, і по наказу почали відходити на кращу позицію, щоб спробувати ворога виманити з закриття. Ворог навідав на наші частини.

Настав дійсно критичний момент. Ворог, підсилившись членами зїзду, переслідував відступаючі українські частини; загроза для наших частин, не маючих набоїв, була досить страшна.

Відтягнувши дивізію на старі позиції, перегрупувавши кінноту на крилах й висунувши на лінію лави піхоти кінно-гірний дивізіон полковника Алмазова, дивізія почала відстрілюватися і зупиняти ворога. Але цей насовувався уперто, обстрілюючи наші лави сильним кулеметним і рушничним вогнем. Броневи́к та гармати сипали гарматними стрілами.

Та ні хмара ворожих куль, ані ураганний гарматний вогонь з броневи́ків не могли здержати наступу наших частин²⁾.

Кінно-гірний дивізіон картечею зупинив контр-атаку ворога. Тимчасом отаман Гулий-Гуленко особисто повів в атаку свій повстанчий відділ, який за ним ішов в огонь і в воду. Полк Чорних Запоріжців піддержав атаку, а піший Запорізький полк, під командою полковника Дубового, не маючи набоїв і на половину без рушниць, йдучи ляскав долонями піддержуючи атаку повстанчого відділу. Ворог почав відступати. Тут Кінний полк, під командою полковника Литвиненка, з'явився на обрію великою лавою і, попередивши піхоту, почав рубати ворога на право й на ліво. Ворог панично розбігався, кидаючи зброю, кашкетні, чоботи, шинелі, і Запоріжці на плечах у ворога вдерлись до самого міста.

Кінна бригада, під командою полковника Долудя, в кінному строю, збила ліве крило ворога і так хвацько почала рубати, що на лівім крилі з ворожого відділу втікло лише 15 кінних, а піхота

¹⁾ Певний П., *op. cit.*, стор. 45, подає цифру 8000. Пор. доповідь Совенка (див. Докум. № III, стор. 17), який подає цифру 700—800 чол., очевидно неточну, як і у Певного, бо Вознесенськ був тоді занадто важною базою для большевиків. ²⁾ Документ № CLXVI, стор. 169.

і решта кінноти — все загинуло під ударами тяжких козацьких шабель. Ад'ютант Комдива Київської дивізії, старшина Ващенко, пустив на ворожий броневик паровоза і змусив його утікати на ст. Василюво; Київці захопили станцію.

Місто Вознесенськ і переправа через Буг за короткий час опинилися в руках української армії. На полі бою лежали 280 трупів і до 400 ранених большевиків, забиті коні та різне військо-кове майно. З нашого боку, як твердить Совенко, було забито 2-х козаків, 5 ранено і поранено кілька коней. Було захоплено 2 міліони рушничних набоїв і 32000 гарматних, 2 важких гармати і 18 легких, 8 горних і 12 мітралез, 5000 рушниць, 48 кулеметів, 4 ешелони військового майна, 4000 фір ворожого обозу, 10.000.000 совітських грошей і цінне господарче та технічне майно, продавши яке населенню, армія виручила великі гроші, цілком забезпечивши себе на 2—3 тижні.

Одягли й обули козаків, бо в ревкомі захопили багатющий склад.

Не обійшлося і без грабунків: місцеві бандити, користуючись тим, що козаки були зайняті навантажуванням набоїв, рушниць і виловлюванням комуністів, розпочали грабіжі, але своєчасно призначений Начальником гарнізону полковник Дубовий грабіж той припинив. Козаки жадібно кинулися до підбирання набоїв і не звертали уваги на багатства, мимо якого проходили. Тільки скрині з набоями, підвереджуючись, зносили до своїх частин.

Обличчя у всіх були веселі, втоми як не було. Тільки й було чути між козаками і старшинами: „От тепер ми покажемо комуністам, хто краще б'ється“. Цілий день без відпочинку навантажували захоплене майно і тільки над вечір все стихло: козаки відпочивали. Тимчасом Кінна бригада вже була по той бік р. Бугу і освітлювала напереді місцевість, а Кінно-запоріжський полк вже був за 30 верстов впереді і з боєм захопив ст. Васелино, розпорошивши цілий ешелон комуністів, що йшов з Одеси на допомогу гарнізону м. Вознесенська.

Захоплення ст. Васелина викликало величезну паніку в Одесі, і комуністи почали евакууватися до Миколаєва через Варварівку та копати шанці коло Березівки, але сотня, кинута полковником Литвиненком на Березівку, примусила ворога втікати. Таким чином після взяття Вознесенська армія У. Н. Р. на короткий час стала господарем положення на величезній терені.

Переправу через р. Буг, що була коло ст. Васелина, наші знищили, і комуністи могли утікати лише на Варварівку до Миколаєва¹⁾.

День перемоги під Вознесенськом Командарм назвав днем „нагороди нашому козацтву за довгий, тяжкий і славний похід“.

¹⁾ Документ № III, стор. 18—19; П. Певний, *op. cit.*, стор. 45—47, і Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 101—104 рукопису.

Він спеціально підкреслював в наказі завзяту атаку кінноти для підтримання піхоти¹⁾.

По захопленні м. Вознесенська Команда Армії 16.IV наказала: 3-му кінному полкові забезпечувати пляцдарм по залізниці в бік Одеси; кінній бригаді, переправившись, зайняти також район для забезпечення того ж пляцдарму, тримаючи зв'язок з кінним Запоріжським полком; Київській дивізії негайно приступити до переходу р. Буга і забезпечити плацдарм, підтримавши кінноту. Перейшовши Буг, Армія мала зосередитися в районі Черталка—Молдавка. Запоріжська дивізія мала тримати лад у місті та охороняти його із сходу і півночі до вечора 17.IV, провадячи пильну розвідку: Волинська дивізія до 18-ої год. мала зосередитися в районі Казарм, забезпечуючи сильними відділами ст. Трикратну й її околицю на північ. Штадарм біля понтонного мосту.²⁾

Кінний Запоріжський полк досягнув терен верстов на 30 вздовж залізничної лінії в бік Одеси. Були відомості, що в районі Тирасполя—Роздільної і залізниці в бік Бірзули вели політичну акцію проти комуністів Галичане.

17.IV Армія мала досягнути район Кертавки—Лідієвки—Нового Вормсу—Молдавки. Після двох переходів 18.IV і 20.IV мала вона зосередитися в Ново-Павлівка—Ново-Василіївка—Нововоскресенськ—Василіїва, щоб здобути добрі інформації про район Ольвіополя, Ольгополя, Бірзули, Тирасполя та Одеси. Запоріжська дивізія (бойові частини) мала розпочати рух з м. Вознесенська до свого району не раніш 18-ої год., залишаючи на лінії х.х. Грекова—Молдавки кінні відділи.

19.IV Волинська дивізія переходила в район Царедарівка—Олександрівка, а Київська переходила в район Весела—х. Гайдамацькі—Троскевича; Запоріжська мала перейти в район Нова-Слобідка (Миколаївка) і зв'язатися з відділом Заболотного. Кінна ж бригада в район х. Казенний-Супрунів—Ново-Мазарськ. На 19.IV призначено денний відпочинок для переведення організаційної праці та чистки зброї.

20.IV мали вирушити і передбачався з'їзд комдивів.³⁾

На 19.IV Штаб Армії мав такі відомості: по неперевірених даних Ананіїв займали Галичане і їх відділи були в Павлівці, Святотроїцькому і Ново-Павлівці. З Голти на Балту через Луканівку 16.IV пройшов большевицький відділ кількістю до 500 чол. В Молдавці і Меховому появились відділи комуністів, що тримали напрямок на Жидівське.

¹⁾ Окремих військових, які піддалися покусі і теж взяли участь в грабжі, згальбив наказ ч. 18 (Док. № CLXVII, стор. 170). ²⁾ Документ № CLXVIII, стор. 170 — 171. ³⁾ Документ № CLXIX, стор. 171 — 172.

ПРИМІТКА. Волинська дивізія, завдяки виконанню зазначеного вище завдання по прикриттю операції армії (Наказ по Військах У.Н.Р. ч. 67 від 17.IV.1920), не заходила до м. Вознесенська і через те, з наказу Командарма, Запоріжська та Київська дивізії мали поділитися з нею необхідним майном та зброєю.

19.IV Армія займала район Царедарівка—Весела (східня)—Нововоскресенськ—Жидівське—Гусева—Нова Майорівка, а 20.IV переходила в район Ново-Павлівка—Ісаєво—Куликово Поле—Жидівське (Миколаївка).¹⁾

Селяне, почувши про наближення армії, підняли в Ананіївському і Балтському повітах повстання проти большевиків і вже билися на протязі кількох днів, обороняючись граблями, косами, вилами, сокирами та боронами.

Повстанцям селянам прибув на допомогу партизанський полк Чорноморців, який був зформований в Одесі заходами української жіночої спілки при совітській, денікинській і знову совітській владах.

Історія цього полку була така. Полк організовано з козаків та старшин нашої армії, які попадали в полон до Денікіна. Комуністична влада хотіла цей полк послати на фронт, але полк виступати відмовився. Комуністи видали наказ його обеззброїти, але він несподівано виступив з м. Одеси, захопив м. Тирасполь, переарештував комуністичних комісарів, чрезвычайку і всю комуністичну владу і потопив у Дністрі. Полк далі помандрував на допомогу повстанцям в Ананіївському і Балтському повітах.²⁾ Командував цим полком полк. Здобудьволя.³⁾

Чорноморському полкові і повстанцям селянам приходилось дуже тяжко, бо комуністи малі тут великі сили і були так розлютовані повстаннями, що спалили села: Селиванівку, Онуфріївку, Паницьки, Липецьк і Байтали.

Комуністи вже перемагали, та в цей час 3-ій кінний полк нашої кінної бригади, довідавшись від селян-біженців, що робиться в районі Ананіїва, по власній ініціативі двинувся на рисях на допомогу селянам, тільки повідомивши про це Командарма. Селяне ж, довідавшись, що їм на допомогу іде ціла армія, і що кіннота вже близько, з завзяттям кинулись на ворога, на смертний бій. Підоспівши на час, кіннота збила ворога з позиції і майже всіх перерубала. Тільки порубаних шаблями було поховано до 400 чоловіка, а з відділу в 600 чол. Балтського охоронного полку втікло до Балти тільки 15, з яких 3 чол. по дорозі збожеволіли.

Бій відбувся на тлі страшної декорації: в світлі пожежі запалених комуністами сел.⁴⁾

Покінчивши в ворогом, кіннота розташувалася на відпочинок, а тимчасом підходила вже й ціла армія.

Команда армії 20.IV мала цілком певні відомості, що повстанці разом з Галичанами, після боїв, зайняли Ананіїв, ст. Любашівку, Криве Озеро, Саврань, Балту і Бірзулу. На ст. Врадіївка стояло два ешалони большевиків. В районі Ново-Укра-

¹⁾ Документ № CLXX, стор. 172—173. В м. Черпиво по наказу Комдива Київської було розстріляно коз. Синька за те, що допустився грабіжу і поранив десятилітнього хлопця. (Ю. Тютюнник, *op. cit.*, стор. 69). ²⁾ Документ № III, стор. 19.

³⁾ Документ № CXVIII, стор. 126. ⁴⁾ Документ № III, стор. 19.

Інка—Злинка—Глодоси большевики були розбиті, і обезброєно два їх полки. Селяне сповіщали, що Жмеринку зайняли Поляки.

21.IV Армія переходила в район Агафієвки, Курупачинського, Свято-Троїцька, Маріянівки та Миколаївки.¹⁾

3-й кінний полк мав, згідно з даним наказом, досягнути район Ананіїва, запровадити там лад, вияснити становище і навести зв'язки з усіма повстанчими відділами, що працювали в тих районах, але він це виконав на день раніше.

На 21.IV зібрано такі відомості про ситуацію на фронтах. Штаб повстанців із Ананіїва сповіщав, що станцію і село Жеребково, Онуфрієвку й Байтали зайняли повстанці. Ворожий бронепотяг з прикриттям 100—200 чол. піхоти підходив з боку ст. Балти під Жеребково. Під повстанським селом Паницели повстанці вели уперті бої з ворожими відділами, що наступали з боку ст. Балти. У повстанців було мало набоїв. Гармат зовсім не було. В районі с. Конуроце, по неперевіреном відомостям, стояв ворожий відділ Дибенка кількістю 60—70 чоловік. Від Бірзули до Царедарівки теж ходив ворожий бронепотяг. Балту займав ворожий відділ кількістю до 300 чол. Там знаходився відділ Галичан в кількості до 300 чоловік, яких комуністи пробували обезброїти. Галичане передавали повстанцям, що при зближенні нашої армії допоможуть зробити в місті паніку. У м. Ананіїві стояв наш 3-й кінний полк і Чорноморський повстанський полк (200 піших, 80 кінних і 9 кулеметів).

21.IV Командарм постановив одночасно захопити м. Балту й м. Бірзулу. В обох операціях військові мали допомогати повстанцям.

Для переведення цього плану Київська дивізія мала 22.IV перейти в район Великий Бобрик—Бобрик—Гвоздівка, а наступного дня рано вирушити з таким розрахунком, щоб 24.IV зайняти м. Балту. Кінний полк Чорних Запоріжців переходив в район Нещелки, де з 3-ім Кінним полком, що займав Ананіїв, мав скласти бригаду під командою полковника Долуда і разом з Чорноморським повстанським полком 24.IV зайняти ст. Бірзулу та зруйнувати залізницю, щоб припинити рух з Одеси до Бірзули. Волинська дивізія мала перейти в район м. Бокове (Маланівка)—Демидова (Витлоухова)—хутір Заплах; Запоріжська—в район Коховка—Борки—Ульянівка—Марянівка—Велика Боярка. Запоріжська і Волинська дивізії залишали кінні застави в зайнятих пунктах до ранку 23.IV.

23.IV Команда Армії наказувала: Волинській дивізії того ж дня перейти в район Яснево—Гвоздево і забезпечувати армію і операцію Кінної бригади та Київської дивізії з боку ст. Любашівка (по залізниці) і Кривого Озера; Запоріжській—перейти в район Ново-Григоріївки (Майнова), де бути армійським резервом.²⁾

22.IV (це було на другому тижні Великодних Свят) розвідка

¹⁾ Документ № CLXXI, сотр. 173. ²⁾ Документ № CLXXII, стор. 174—175.

донесла, що з боку ст. Мардарівки та Жеребкова в напрямку на Селіванівку—Ананіїв зближається ворожий відділ при трьох гарматах, 200-х кінних і 700-х піхоти, при великій кількості кулеметів, автопанцерників та мотоциклістів.¹⁾

Командарм негайно вислав до Ананіїва кінно-гірний дивізіон полк. Алмазова і Кінно-запоріжський полк на зустріч новим силам ворога, якого довго не довелося чекати: з півночі появилися його передові лави, підтримані броневиками і підійшли до міста, запаливши с. Селіванівку. 3-ій кінний і Запоріжський полки, під загальним керуванням полк. Литвиненка, обійшли крила ворога, зайшли йому в тил і розбили його вщент.²⁾

Перехоплені частинами нашої армії документи та зізнання полонених свідчать, що большевики довідались про присутність на цьому відтинковому фронту армії У. Н. Р. тільки по зайнятті нею Вознесенська, а до того часу знали тільки про „банди Тютюнника“. Ще коли наша армія підходила до району Ананіїв—Балта, большевики зібрали сили для „ліквідації банд“. З підслуханої штабом Київської дивізії розмови поміж тов. Фіялковським та тов. Стойкіним вияснилося, що з боку Мардарівки наступав на Ананіїв большевицький відділ Якимовича при підтримці 121-ої бригади, бронепотягів „Красний Крестьянин“ і „Коршун“ та б. залог Ананіїва й Балти (з північного сходу, себто, з району Липецьке—Поцицелі—Жеребково). Із сходу наступав ще й третій відділ Михайлова при підтримці бронепотягу „Ураган“. Біля Ананіїва і Балти, як видно з перехоплених документів, большевики скупчили до 3.000 чол.

Начдивові 41-ої сов. дивізії було наказано 20.IV „організувати в районі Бірзули міцний кулак з тим, щоб не допустити банд Тютюнника, що пересувалися від м. Вознесенська через Ольвіопіль—Балту і Балту—Роздільну. На випадок активних наступів ворога переходити в контрнаступ і відкинути банди за Вознесенськ“.³⁾

Штаб нашої армії на 22.IV рівночасно подавав, що із Валегоцулова минулої ночі вирушив відділ комуністів силою 100—150 чоловік піхоти, з невідомою кількістю кінноти та гармат на Степанівку (Шараєво), а другий такої ж кількості 22.IV в обід прибув в район Новосілки—Благодатна, і третій малої кількості на розсвіті 22.IV напав на с. Липецьке⁴⁾ і спалив його.

22.IV Командарм наказав Запоріжській дивізії зосередитися в околицях передмістя Ананіїва—Задніпрянцях, 3-ій кінний полк мав стати там же, але ближче до міста. Волинська дивізія мала 23.IV перейти в південно-східний район того ж передмістя. Кінна бригада (Чорні Запорожці і 3-ій кінний полк) мала ліквідувати ворога в районі Благодатна—Новосілки, а Запоріжська вести розвідку на захід і по виявленні ворога розбити його.

¹⁾ Документ № III, стор. 20. ²⁾ Документ № CLXXIII, стор. 175 — 176.
³⁾ Документ № CLXXIV, стор. 176—178.

Київська мала продовжувати виконання завдання щодо захоплення району Балти.¹⁾

23-го квітня знову став наближатися до м. Ананіїва комуністичний відділ з 3-ма гарматами з боку Валегоцулова, але рішучим контрнаступом частин Запоріжської і Волинської дивізії був розбитий і в паніці відійшов в бік Одеси.²⁾ З допиту полонених виявилось, що наступав караульний батальйон під командою самого коменданта м. Одеси.³⁾

Одночасно з боями під м. Ананіївом Київська дивізія захопила станцію і м. Балту.⁴⁾ Ворог стягнув з Одеси всі свої резерви і при допомозі броневиків 23.IV перейшов у наступ, але Київська дивізія рішучим контрнаступом розбила ворога, який залишив велику кількість забитих.⁵⁾

24-го квітня на м. Ананіїв ворог знову повів наступ з боку м. Святотроїцького, але енергійним контрнаступом Волинської дивізії, Запоріжського кінного та 3-го кінного полків був розбитий і відкинутий в напрямі на м. Бокове.

25-го квітня ворог, що скупченими для наступу силами переважав наші частини, перейшов у наступ на Балту. Ранком 26.IV Київська дивізія, маючи на увазі, що з огляду на невідгідний для оборони плацдарм тяжко було Балту оборонити, відійшла з міста в напрямку на села Сінну—Козацьке—Кринички, щоб приготувитись до контрнаступу. Ворог вступив до міста.⁶⁾

Цей відхід селяне зрозуміли так, що українці відступають під натиском ворога, і негайно організували відділ в 1000 чол., щоб спільними силами вдарити на ворога.

Бій затягнувся. Балта горіла. Ворог наседав і вже почав виходити на тили 5-го пішого полку, але несподіваною атакою 5-го пішого і 5-го кінного полків та повстанців був розбитий на голову і почав утікати в бік ст. Борщі.⁷⁾

Частини Київської дивізії захопили 2 гармати, 3 кулемети, 4 передки з гарматними набоями і багато іншого майна.⁸⁾

Балта знову була в наших руках, а роз'їзди полку Чорних Запорожців та Чорноморського полку, перестрівши решту червоних, розігнали їх та добили.

При захопленні Київською дивізією Балти до нашої армії прилучилася технічна галицька сотня до 170 чол. з великим майном.⁹⁾

¹⁾ Документ № CLXXV, стор. 178—179. Примітка. В часі бою під Балтою 23.IV в місті виникла пожежа. Страшна буря перешкоджала гашенню пожежі. Місцеві грабіжники наскочили на міський яечний склад і почали його розтягати. Жидівське населення спочатку не брало участі в ратуванні свого ж майна, бо було переконане, що місто наші війська підпалили навмисне. Тільки енергійна акція Добротворського по локалізації пожежі переконала жидів в їх трагічній помилці. Грабіжників чоловіків було розстріляно, жінок покарано м'якше (Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 69—71). ²⁾ Документ № CLXXIII, стор. 175. ³⁾ Документ № III, стор. 20. ⁴⁾ Документ № CLXXVI, стор. 179. ⁵⁾ Документ № CLXXIII, стор. 175. ⁶⁾ Документ № III, стор. 20. ⁷⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 50. ⁸⁾ Документ № CLXXIII, стор. 175. ⁹⁾ Документ № CLXXVII, стор. 179.

25.IV до армії приєдналася кінно-галицька бригада от. Шепаровича і відразу почала виконувати бойові завдання.¹⁾

Команда Армії привітала військо із славною перемогою в боях 22-го, 23-го і 24 квітня під Ананіївом, Балтою і ст. Любашівкою.

Ворог відійшов на ст. Бірзула і Слобідка.

Штаб армії тут довідався, що в районі Одеси, Миколаїва та Херсона значніших ворожих сил не було. В містах росла паника. На відтинку Могилів-Подільський—Вапнярка комуністи одноцільного фронту не мали. Наші війська на цьому фронті окопалися.²⁾

Тут знову виринуло хитання, куди йти: на південь чи на північ? Відомості про акцію нашу в Польщі були вже за старі та й не було в них відповіді на питання³⁾, скільки ж там нашого війська, а те, що Штаб армії знав про ситуацію на півдні, промовляло за тим, щоб іти до моря. Коли вірити от. Ю. Тютюникові, то одним з мотивів маршу на північ була моральна втома вищого командного складу: „все втомлене тягло на північ: хотілося відпочити“. От. Ю. Тютюник виповідався за маршем на південь, а підтримував його Гулий. Можливо, що їх думка й перемогла б, але певна несподіванка примусила армію рухатись на північ: 26.IV на нараді командуючих дивізіями в с. Познанка одержано відомості про виступ Галицької армії проти большевиків. Виступ відбувся цілком самотійно, навіть без повідомлення Команди армії У. Н. Р. Цей виступ припав ніби саме на день переходу до наступу Поляків.

Армія У. Н. Р. вирушила на північ для з'єднання з Галичанами.

„Перший раз після Любара ми пішли за течією. Свою до цього часу свободну волю ми підпорядковували подіям, які виникли помимо нашого бажання“,—так писав от. Тютюник, оцінюючи пізніше цей зворотний етап у подіях.

У м. Ольвіополі дігнав нашу армію премер І. Мазепа. Він теж погодився з рішенням Команди Армії та Командуючих дивізіями. І він не привіз нічого нового, бо більше місяця провів у дорозі, доганяючи армію.⁴⁾

Команда Армії видала наказ пішим частинам армії до 28.IV, а кінним до 30.IV зосередитися в районі Балта—Ольгопіль—Пісчана—Саврань.

Для виконання цього мали: Полк Чорних Запоріжців до вечора 25.IV перейти в с. Селіванівку, а 26.IV зайняти с. Точилов, увійти в зв'язок з партизанами м. Ананіїва, які на час операції, в оперативному відношенні, мали підлягати команді полку Чорних Запоріжців та зайняти ст. Бірзулу. Використавши

¹⁾ Документ № CLXXVII, стор. 180. Примітка. Бригада от. Шепаровича дуже скоро почала деморалізуватися (див. документи №№ CLXXVIII, CLXXIX, CLXXX і CLXXXI, стор. 180—182). ²⁾ Док. № CLXXVII, стор. 179. ³⁾ Маємо на увазі доклад полк. Стефанова, що був кур'єром Головного Отамана до Командарма (див. документ № CLXXXII, стор. 182—184) та полк. Дерещука (див. документ № CLXXXIII, стор. 185—186). ⁴⁾ Див. Ю. Тютюник: „Зимовий похід“, стор. 65—66.

та зруйнувавши залізничий шлях (для чого мали бути вжиті спеціально ближні села та партизани), до 30.IV зосередитися в с. Посад, що в 12 верстах на схід від Балти. Партизанів м. Ананіїва, по переведенні акції, повернути під команду полк. Пшонника. Київська дивізія залишалася в зайнятому районі і там мала провадити розвідку в секторі м. Бершадь—Балта—Ямпіль, а Волинська 24.IV мала перейти в район с. с. Капустяна і Бакша, провадити розвідку в секторі Саврань—Бакша—Ольвіопіль та тримати за собою переправу (паром) через р. Буг у м. Саврань. Запоріжська дивізія 26.IV мала стати на марш не пізніше 6 год. і до півдня перейти залізницю і скупчитися в районі Гольма—Антонівка та, по деннім відпочинку 27.IV, перейти 28.IV до району: Пісчанка—Крижанівка—Шляхова. Штадарм і 3-ій Кінний полк 26.IV мали перейти до с. Познанки, а 27.IV до с. Плоске. Кінна бригада от. Шепаровича до 28.IV мала скупчитися в с.с. Любашівка—Михайлівка—Якубівка.

27.IV мав відбутися зїзд Комдивів¹⁾.

25.IV розвідка Волинської дивізії виявила, що ворога на ст. Врадівка не було. Зате 25.IV ворожий відділ до 150 чол. при 2 гарматах направлявся із с. Кочурово на Гайдебурово. Згідно з тими ж відомостями Київська дивізія, що залишилася в районі Балти, провадила наступ на ст. Бірзулу по залізниці²⁾.

По нараді Комдивів 26.IV частинам армії було поставлено таке завдання: Київська дивізія 27.IV переходить в с. Саражинку, 28.IV в м. Чечельник, а 29.IV в с. Цибулево. Запоріжська див. 27.IV скупчується в районі м. Піщане, с. Шляхове і Пужайків, 28.IV переходить в район с.с. Якубівка—Лісничче—Романівка, а 29.IV займає м. Бершадь і, залишивши там комендатуру, скупчується в с. Баланівка. Волинська дивізія 27.IV переходить в с. Посад, 28.IV в район с. с. Берізки Чечельницькі—Лукашівка—Любомирка, а 29.IV переходить в с. Пятківку. Кінна бригада, під командою полк. Долуда, в складі Мазепинського і 3-го кінних полків, до півдня 28.IV займає м. Ольгопіль, а 29.IV переходить в район с. с. Ободівка—Стратівка—Верхівка. Кінна бригада от. Шепаровича, в разі підходу, 28.IV скупчується в районі с. с. Кедрашівка—Любашівка—Голдашівка, а 29.IV переходить в с. Жабокричку, Штадарм 27.IV в с. Кринички, 28.IV—північна частина м. Ольгопіля, 29.IV—м. Ободівка³⁾.

Коли наші частини увійшли до м. Піщани, то застали там базар; як селяне побачили українське військо, то почали було розїзжатися, але своєчасно прибули інформатори і припинили метушню. Запанував повний спокій. Базар скінчився нормально. Жидівське населення почувало себе спокійно і продовжувало торгувати в одчинених skleпах. Селяне забрали з собою велику кількість агітаційної літератури і розвезли її по великому обширі⁴⁾.

¹⁾ Документ № CLXXVII, стор. 179—180. ²⁾ Документ № CLXXXIV, стор. 186.

³⁾ Документ № CLXXXV, стор. 187. ⁴⁾ Документ № III, стор. 21. Приміт-

29.IV Штаб Київської дивізії повідомляв, що між 25.IV—26.IV на ст. Вапнярка був бій між Галицькими частинами і комуністами, при чому частину Галичан (до сотні) большевики обезброїли і направили до Тульчина, а решта відійшла на південь, на м. Кам'янку.

Селянин, що 29.IV прибув з Тульчина, переказував, що 28.IV Брацлав зайняли повстанці Волинець і Голуб. Комуністи втікали через Тульчин на ст. Журавлівка. Помітний був збільшений рух на залізничній лінії Вапнярка—Слобідка. Міста Ананіїв і Балту займали наші повстанці. Наша агентура, з району Умані, доносила, що Тарашанський і Звенигородський повіти місцевими повстанцями зовсім очищено від комуністів і що там організується українське національне військо.

29.IV Командарм наказав армії, з метою важливих дальших операцій, 30.IV до 20 годин перейти в район: м. Ободіївка—Демидова—Тростянець—Данівка—Літків—Цибулів³⁾.

30.IV Команда Армії довідалася, що Галичанам, які хотіли захопити 25.IV Вапнярський та Жмеринський вузли, не пощастило цього вчинити: частину Галичан на Вапнярці й Крижополі большевики обезброїли, а решта відійшла в бік Томашпіля, де й зєдналася з фронтом Головного Отамана. Для ліквідації повстання Галичан комуністи підвезли з боку Жмеринки 3 ешелони війська і вислали з Тульчина два піших полки кількістю 500 чоловік. Частина цього війська залишилася в Вапнярці та Крижополі, а решта вирушила за Галичанами і, по відомостях, тримала Комаргород і Антопіль. На ст. Вапнярка стояв штаб 45-ої совітської дивізії, два бронепотяги і до десятка ешелонів, а навколо Вапнярки пости з кулеметами. В бік Крижополя відійшов третій бронепотяг. С.с. Шарапанівка—Княжево—Крижопіль—Вербівка 29.IV не були зайняті ворогом. На ст. Жмеринка поміж 20—27.IV помітно було спішну евакуацію. В Тульчині стояв польовий штаб XIV-ої совітської армії і штаб 60-ої дивізії. Стояла рівнож незначна кількість військ, головним чином немущтрових. На ст. Журавлівка (в лісі) стояв штаб невиявленої совітської дивізії.

Тому Командарм наказав війську, забезпечивши себе зайняттям м. Тульчина й захопивши ст. Вапнярку і залізницю до Журавлівки й Крижопіль та зруйнувавши її, перекинутись через залізничний шлях Жмеринка—Бірзула й зосередитися для дальших операцій в районі Вапнярка—Паланки—Жолоби—Комаргород—Савчино—Антопіль—Колоденка—Однівка, маючи на увазі близьке сполучення з польсько-українськом фронтом.

На 1-е травня Команда Армії наказувала всім дивізіям пе-

ка: 27.IV прибув до армії зв'язок від Галичан та повідомив, що їх армія повстала проти большевиків. Для встановлення зв'язку з Г. армією Командарм наказав армії на 30.IV скупитися на схід від Вапнярки. Чорні Запоріжці мали прискорити акцію на ст. Бірзулу, а полк. Пшонник — організувати військові сили (див. док. CLXXXVI, стор. 187—188. ³⁾ Документ № CLXXXVII, стор. 188—189.

рейти й зосередитися—Запоріжській з полком Чорних Запоріжців в районі Аннопіль—Кирсанівка, Київській з 3-м кінним полком в районі Шарапанівка—Куни, Волинській в Жабокрич. Галицька кінна бригада от. Шепаровича, як резерв, мала зайняти с. Савинці, де визначено місце й для Штабу Армії.

Для переведення самої операції 1-го травня мали: Запоріжська дивізія — переводити кінними відділами з гарматами демонстрацію в бік ст. Журавлівки, а о 4-ій год. енергійно атакувати м. Тульчин і, по зайнятті його, захопити ст. Журавлівку й забезпечити операцію армії та перехід її через залізницю Жмеринка—Бірзула з півночі; Київська, тримаючи міцний зв'язок з Запоріжцями й Волинцями, мала атакувати ворога о 5 год. й зайняти ст. Цетнарку й, по переході армії за залізницю Жмеринка—Бірзула, зосередитися в районі Цапівка—Колоденка—Кисмецьке; Волинська дивізія о 4 годині мала атакувати ст. Крижопіль і, тримаючи її, забезпечувати операцію армії з півдня, а по переході армії за залізницю Жмеринка—Бірзула, зосередитися в районі Марківка—Антопіль—Савчино. Галицька бригада мала пересуватися, виконуючи директиви Штабу Армії, з яким тримала зв'язок. Штаб армії після 4-ої год. з с. Савинці мав перейти до с.с. Ульянівки та Красногірки¹⁾.

Як ми вже зауважили, Штаб Армії час від часу мав відомості про перекидання червоних частин на польський фронт і де-які дані про самий польський фронт. Натуральна річ, що ті відомості були дуже скупі, а часто навіть і помилкові через віддаленість обох фронтів; тепер обидва фронти зближалися один до одного.

Щоб ліпше зрозуміти дальший перебіг операцій нашої армії, мусимо, хоч побіжно, спинитися на розміщенні польських і большевицьких сил на Україні та на короткому перебігу подій на польсько-большевицькому фронті.

По скінченні польської офензиви на Поліссі, польський фронт на полудень від р. Припеті ішов по лініях річок: Славечна, Уборть, Случ від Звягеля по Острополь і далі через Стару Синяву—Новокопистинів—Летичів та Деражню, йшов вздовж річки Калусник до Дністра. В першій половині квітня 1920 року фронт від Дністра аж по лінію річок Ікви і Бугу був обсажений VI-ою польською армією (5, 12 і 18 дивізії), II-а Польська армія лівим своїм крилом сягала аж болот р. Уборті під Мілашевичами.

Про розміщення большевицьких сил (XII-ої і XIV-ої червоних армій) Польська Начальна Команда також не мала точних даних: на 16.IV відомості її про ворога (большевиків) були такі: на протипольському фронті знаходилось XII (на Волині і Поліссі) і XIV (частинно на Поділлі) червоні армії. Штаб XII-ої армії стояв у Києві, а штаб XIV-ої — в Одесі. Коростенський вузол та ра-

¹⁾ Документ № CLXXXVIII, стор. 189-190. №№ CLXXXIX та СХС, стор. 190-193.

йон Житомир—Бердичів—Козятин тримала XII-а червона армія¹⁾, район Винниця—Жмеринка — XIV-а.

В північному районі стояли: 3 бригади 47-ої дивізії, що займали фронт від Микулич (на східньому березі Припеті під Славечном) на схід від Овруча; 3 бригади 7-ої дивізії піхоти на фронті Уборті; 2 бригади 17-ої дивізії кінноти; кілька окремих полків піхоти, різні партизанські, експедиційні та вартівні відділи. На Припеті знаходилась флотилія з 40 суден. В районі Житомира (середній фронт) стояли: 58 дивізія піхоти і кінна бригада 17-ої дивізії; в районі Бердичева — 44-а дивізія піхоти, 2 бригади „Українських січових стрільців” та більші відділи піхоти і кінноти.

Полудневу групу складала XIV-а червона армія (45, 44, 60 і 41 дивізії), спираючись на Жмеринку та залізничну лінію на Одесу²⁾.

Польська Начальна Команда вирішає від оборони перейти до контр-наступу і зайняти центр большевицького фронту—Козятин, щоб цим розбити лінію ворожого фронту на дві половини. Допомогою в цьому мало служити зайняття Житомира.

Для переведення цієї операції на північ від Овруча утворено групу полк. Рибак в складі 41 полку піхоти, 1 гірської і 7-ої кінної бригади³⁾.

17.IV постановлено розпочати операції на Україні 25 квітня⁴⁾ і відповідно перегруповано війська.

Для наступу на Київ була висунута III-я польська армія під команду самого Начального Вождя, що складалася з групи ген. Ридза-Сміглого, 1-ої дивізії легіонів, 7-ої дивізії піхоти, 3-ох бригад кінноти (2, 5 і 12 полки уланів і дві батареї), групи тяжкої артилерії, трьох відділів панцерних самоходів, батареї моторової та двох автомобільних колон, IV-ої дивізії піхоти, групи полк. Рибак та дивізії кінноти.

Полудневою границею оперативного району для III-ої армії були Домбровка—Майдан Середнявський—Стрибж—Биківка—Тартак Чудновський. На полудні вона лучилася з II-ю армією. На півночі границя йшла через Спаські Запруді—Ємільчин—Маклаки—Баскаки⁵⁾.

З VI-ю польською армією йшла українська дивізія полковника генштабу Удовіченка, а з II-ю 6-а українська дивізія полковника Генштабу Безручка.

25—26 квітня польське військо займає Житомир, Овруч і Коростень, а 28.IV — Радомисль та місто і станцію Малин. 27-го квітня кінна група Ромера займає Козятин, захопивши ба-

¹⁾ Командарм Меженінов, Начальник Штабу Седачов та Члени Революційної Ради Аралов і Серафінов. ²⁾ General brygady Julian Stachewicz: „Działania 3 armji na Ukrainie”, T. I, Warszawa, 1925, стор. 9—11. ³⁾ Там же, стор. 17. ⁴⁾ Там же, стор. 19. ⁵⁾ Там же, стор. 20. Примітка: Большевики на цьому фронті, за ген. Стахевичем, лічили 89.000 багнетів і шабель, а польські сили 9913 офіцерів і 359.944 шергоців.

гато полонених і багатюще майно. 31.IV польське військо займає з боем Хвастів.

30-го квітня Начальна Польська Команда висуває піхоту на лінію: Яруган—Дністром—р. Бушка—район Немирова—Липовець—Сквира—Жидівці—Брусилів—Ставище—Пясківка; кінна дивізія Ромера мала висунутися з Козятин до Білої Церкви, щоб на-в'язати зв'язок з III-ою бригадою польської кінноти в Фастові та відрізати залізничне сполучення з Черкасів на Київ¹⁾.

Як бачимо, Начальна Команда Польських військ за головне завдання своїм частинам поставила маневром кінноти на Козятин та Фастів з півночі загрозити тилу частини XIV-ої совітської армії на півдні. Поставлене завдання було виконано, і частини XIV-ої армії почали відворот.

Штаб XIV-ої армії телеграмою з 30.IV.1920 наказує ген. Стойкіну, 41, 45 і 60 дивізіям, щоб вони „в зв'язку з прийнятим фронтовим командуванням пляном нанесення противникові рішучого удару” вимагали від частини фронту боєвих акцій, щоб забезпечити час, спинити наступ ворога й скерувати проти нього рішучий удар кінної армії. XII-та армія мала припинити відхід 58-ої і 44-ої дивізій й уперто тримати за собою район Романівка (Сквира)—Погребище, керуючись на Черкаси і під-держуючи зв'язок з XIV-ої армією в районі Липовця.

Але в большевицьких частинах панували безладдя та дезерція. Так, напр., начдив тов. Якір доносив про повний розпад дивізії і разом з тим вказував, що в зв'язку з наступом в бригаді Котовського можлива велика дезерція.

В своєму наказі Воєнком XIV-ої армії писав: „Маючи на увазі активній настрій ворога і нашу слабкість,... правильний фронт держати трудно”, й наказував використати торішній досвід офензивних операцій: дивізій не розтягати, полки купити на важливих пунктах, передовсім залізничних (бригадні кулаки); звертати увагу на пересування ворога в інтервалах між бригад-кулаками і використовувати такі пункти для сильних контр-наступів і флангових ударів, а передовсім використовувати для цього нічну пору, робити обходи й нальоти і т. д. Воєнком був певний, що XIV-а армія за такої тактики, хоч із трудом, але все таки „з честю вийде з бою”.

З телеграми Комдива 60-ої Іванова довідуємося, що справа зле стояла й з поповненням, як рівнож і з постачанням. Жирів зовсім не було, мясо достарчали рідко, умундирування не було зовсім.

В інших частинах справа поповнень, харчування та умундирування стояла також зле і скрізь ширилася дезерція²⁾.

Такого ворога мало перед собою польське військо, а на тилах того ворога оперувала армія У.Н.Р.

Отже бачимо, що, захопивши Козятин, польська армія

¹⁾ Gen. I. Stachiewicz, op. cit, стор. 82. ²⁾ Документ № CLXXIV, стор. 176—178,

зробила нову загрозу большевицькій армії, бо цим самим зайшла на її тили. Большевицькі сили, які були досить дезорганізовані, відступаючи, навалювалися всіма рештками на армію У.Н.Р., яка вирушила 2.V, щоб захопити Тульчин—²Крижопіль—Вапнярку. Цей рух нашої армії, як побачимо далі, перешкодив большевикам зробити належне перегруповання й по змозі реорганізувати своє військо та змінити тактику й тим самим полекшив в значній мірі заняття польським військом Києва. З другого боку, операція поляків на Козятин в значній мірі допомогла нашій армії виконати своє завдання.

Захоплення армією У.Н.Р. Тульчина, Крижополя й Вапнярки відбулося так:

Відпочивши в ночі з 30.IV на I.V, армія У.Н.Р. опівночі I.V рушила до намічених пунктів. Київська дивізія відразу захопила с. Шарапанівку і, виславши розвідку, виявила, що зайняти Вапнярку, як це було зазначено в наказі, з південного сходу не можна, бо перешкождали яри і ліси, а ворог займав пануючі висоти. Отаман Юрко Тютюнник рішив атакувати Вапнярку з боку с. Туманівки. 3-й кінний полк мусів проскочити через Колодинку—Антопіль, але ворог скупив там великі сили, а тим часом атака 5-го кінного полку на Красногірку не вдалася. В бою загинув командир полку полк. Грабовський.

По 10 годинах тяжкого бою дивізія заволоділа наміченим районом і підійшла до ст. Вапнярка. Ворог уперто боровив свої позиції ураганим огнем трьох броневикув. Тут прийшло повідомлення, що ворог захопив с. с. Дранку й Тиманівку, а Запоріжська дивізія не втрималася в Тульчині і відійшла в райони с.с. Шарапанівки й Красногірки. Київській дивізії нічого більше не залишалося, як атакувати станцію, бо ворог перетяв їй шляхи відступу. Гармати попали під кулеметний вогонь, був тяжко поранений командир гарматного дивізіону полк. Вітко. 2.V Київська дивізія провадила наступ на Вапнярку, а Запоріжська переходила залізницю, Волинська ж, як побачимо нижче, зайняла ст. Крижопіль¹⁾.

Надвечір 3.V Київці зайняли Вапнярку²⁾ і ворог розбігся по лісах, скинувши два броневики з укошу залізниці. Один броневику утік на ст. Журавлівку. Ранком 3.V Запоріжська дивізія здобула Тульчин, і їй пощастило захопити всю ворожу кінноту, що стояла в заставі. Піхота боронилася, але наша артилерія і кіннота розбили її, захопивши місто протягом яких 15 хвилин. Захоплено було багато коней, сідел, різного майна, радіо і штаби 41, 45 і 46 дивізій. Полонених не брали³⁾. Підсилившись, ворог кинувся на Запоріжців двома дивізіями з південного заходу, але наші трималися.

Тоді ворог підтягнув нові резерви і знову повів контр-наступ з боку ст. Журавлівки і м. Брацлава.

¹⁾ Документ № CXCI, стор. 193—194. ²⁾ Документ № CXCIІ, стор. 194. ³⁾ Документ № III, стор. 21.

Запорізьська дивізія перейшла до південно-східньої околиці міста і тут прийняла наступ ворога; в цей час на допомогу дивізії прийшли повстанці от. Волинця. Ворога відбито і він почав відходити на Брацлав, а Запоріжці, згідно з наказом, відійшли і заняли вигідне положення для переходу залізничної лінії. Ворог поніс величезні втрати забитими й зарубаними, наші майже не мали страт¹⁾.

Волинська дивізія наступала на ст. Крижопіль. На ст. Крижопіль стояли два бронепотяги, гармати, як на платформах, так і на позиціях в бік Жабокрича, й відділ піхоти до 200 чол. при кулеметах. Крім того, через станцію щодня проходило багато ешелонів в бік Бірзули, й були відомості, що ворог зайняв ліс на південному сході від ст. Крижопіль.

Для полегчення операції, ще 30.IV кінний відділ волинців зробив демонстрацію на ст. Крижопіль, Рудницю й Городище. Особливо удалася демонстрація на ст. Рудниця, яку після короткого, але впертого бою зайняв відділ 4-го полку. Ворог утратив до 20 забитими й до 60 раненими. По цій операції український відділ зараз же відійшов, а станцію зайняв большевицький бронепотяг.

I.V частини Волинської дивізії пересунено в с. Жабокрич, а 2.V о другій год. вони повели наступ на ворога в лісі, що на південний схід від ст. Крижополя. Район цього лісу зайняли без бою й захопили там ворожий обоз. Наступ на станцію продовжувався далі й був остільки раптовим, що деякі комуністи втікали роздягнуті. На станції було два бронепотяги, з котрих один втік в напрямку на ст. Вапнярка, а другий, з ешеленом піхоти, на ст. Рудниця; взято велику здобич: гармати, рушниці, кулемети, амуніцію та інше технічне майно.

Станцію було зайнято коло 5-ої години. Залізницю було розібрано по обидва боки станції, але не зірвано за браком підривного матеріалу, і коли ворожі бронепотяги повернули, то почали обстрілювати волинців гарматним і кулеметним вогнем, налагоджуючи одночасно залізницю, що внаслідок цього й пощастило їм зробити.

Через те, що в наказі не було зазначено, коли частини мають переходити залізницю, перехід цей не відбувся. Тимчасом ворог увесь час обстрілював станцію і ліс, в якому розташувалися наші резервові частини.

Бій тягнувся без перерви, а о 19-ій годині прийшло до штабу дивізії донесення від командира Мазепинського полку, що ворог, до 135 чол. піхоти, при допомозі бронепотягів веде новий наступ на станцію. Затягнувся горячий бій, після якого станція всеж таки залишилася в наших руках, а щоб ворог вночі не міг увірватися на станцію, перед станцією знову розібрано рейки, а на Вапнярку пущено паротяг.

¹⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 52—55.

Коли вже зовсім стемніло, з боку Вапнярки підійшло, як потім виявилось, 5 ворожих паротягів з ешелонами війська. Броневики почали так густо обстрілювати наших, що піхота Волинської дивізії покинула станцію й окопалася на південно-східній дільниці містечка, що біля станції.

Цілу ніч ворог працював, налагоджуючи лінію, і до ранку встиг її направити. Два бронепотяги весь час курсували між Крижополем та Рудницею, охороняючи залізницю (при бронепотягах були частини піхоти й кінноти), так що перетяти ворогові шлях відходу не було можливості. За ніч з 2.V на 3.V до Крижополя підвезено 16 ворожих ешелонів, під охороною піхоти, кінноти та бронепотягів. О 8-ій годині 3.V ворог почав пропускати на південь свої ешелони, що відходили під прикриттям бронепотягів. Крім того, весь час вздовж залізниці проходили піхота, кіннота й гармати. Все це відступало з польського фронту. Коло 12-ої години всі ворожі війська пройшли, залишилися лише два бронепотяги, на які й пішли Волинці в наступ і примусили їх відійти. Станцію знову зайняли наші частини. Завдяки наказові штадарму 2.V, 14 год. 45 хв. — „після інформацій про опанування ст. Вапняркою Київцями, Вашій дивізії належить пересунутися в призначений наказом район” — Волинці залишилися на місці.

Треба підкреслити, що Волинці (під командою от. Загородського) блискуче виконали покладене на них доручення. Прибуття ж до Крижополя із ст. Вапнярки ворожих бронепотягів, ешелонів, піхоти й кінноти свідчить, що Київська дивізія не зайняла Вапнярку своєчасно, що підтверджував своїми повідомленнями й нач. оперативного відділу Штадарму полк. Стефанів. За несвоечасність зайняття ст. Вапнярки Київській дивізії не можна робити закидів, бо, як ми бачили вище, ворог значно переважав її силами.

Неслушним було твердження от. Загородського по закінченні операції, що зайняти Вапнярку Київцям пощастило тому, що „всі сили ворога пішли на ст. Крижопіль“, себ-то проти Волинців. Ворог проходив з Вапнярки через Крижопіль вже після бою з Київською дивізією, котрій залишалося тільки атакувати ворога з причини відступу Запоріжської дивізії з Тульчина на ст. Шарапанівка—Красногірська і з причини зайняття ворогом с.с. Дранки-Тиманівка, чим відтинався відхід Київців. Волинська дивізія захопила ст. Крижопіль відразу з великим військовим майном і утримувала її до переходу всієї армії через залізничну лінію¹⁾.

4.V Армія У. Н. Р., яка перейшла за залізницю Вапнярка—Біраула і скупилась в районі с.с. Мясківка—Савчино—Томашпіль, увійшовши в самий центр ворожого розташування XIV-ої совітської армії, опинилась в надзвичайно заплутаній ситуації.

¹⁾ Документ № СХСІІІ, стор. 194—196.

Ворог купчився великими силами, відступаючи під напором польських частин і насувався на нашу армію, яка з свого боку зпівдня давила на нього. Тільки 30 верстов відділяли нас від лінії польських військ, і вже виразно було чути гарматні їх стріли.

Свої величезні обози з цінними майном ворог не знав куди посилати, бо звідусіль зустрічав українські війська. Перемішалось усе: дивізії армії У.Н.Р. стратили між собою звязок, як стратила його й Команда XIV-ої совітської армії поміж своїми частинами. Наша Київська дивізія стратила звязок з Волинською і Запоріжською дивізіями і приділенім до неї 3-м кінним полком, а ворог навідав на неї з боку Вапнярки і Тиманівки.

Отаман Юрко Тютюник вирішив вивести з цього району свою дивізію, звязавшись з 3-м кінним полком і давши наказ йому й полкові Галицької бригади проскочити на Антопіль—Марківку і збити ворога. 5-й кінний полк мав затримувати його наступ, але большевики, пройшовши лісами, захопили ст. Вапнярку і замкнули дорогу Київцям.

Для дивізії утворилась надзвичайно критична ситуація: перемішались піхота, гарматні частини, кіннота й обози, а ворог був за плечима.

Але надзвичайно сильна воля от. Тютюника та його уміння орієнтуватися в подібних ситуаціях вратували становище: він спинив частини, що втікали з великими стратами, і дивізія в порядку відійшла на Антопіль, який встиг захопити 3-ій кінний полк. От. Тютюник, не маючи звязку з іншими дивізіями, вирішив прориватись до українсько-польського фронту¹⁾ через с. Біле, але вислана розвідка встановила звязок з Запоріжцями, які в цей час займали с. Мясківку, і це змінило його рішення.

4-го травня о 6-ій годині вечора Запоріжська дивізія почала бій проти ворога, що наступав на с. Мясківку. Бій тривав до пізньої ночі. Нарешті ворог був збитий з позицій і почав відходити на с. Вільшанку, дивізії тимчасом встановили поміж собою звязок і виробили план дальшого прориву в напрямку с. с. Єланець—Ігнатове з тим, щоб Київській дивізії зайняти с. Клембівку, Запоріжській — с. Нетребівку, а Волинській—Ратушине. Запоріжська дивізія знову розпочала бій з ворогом під с. Мясківкою, а в цей самий час Київська і Волинська дивізії розпочали бій у Савчині й Нетребівці. Бій тягнувся цілий день. Перемога була за нами. У нас і у ворога були величезні обози. Перемішавшись, вони почали битись між собою: то наші захоплювали ворожі обози, то ворог захоплював наші. Нарешті наша кіннота розігнала ворожі обози (до 2500 повозок), а селяне перехопили решту — 1500 повозок з майном. Забрано кулемети, гармати, набої і до 1000 полонених²⁾.

Таким чином фланговий удар ворога по нашій армії з То-

¹⁾ На півден. крилі польської армії йшла дивізія полк. Удовиченка. ²⁾ Документ № III, стор. 21.

машполя не вдався, і Волинська дивізія зайняла с. Нетребівку, Запоріжська — Мясківку, а Київська дивізія підходила до с. Савчино. Але на другий день 5.V рано ворог знову повів наступ на Запоріжську дивізію з заходу і півдня. Бій тривав до 4-ої год. вечора. Ворог був розбитий так, що кидав одержу та взуття й утікав куди попало.

Запоріжці переслідували ворога 18 верстов і, тільки прогнавши його за с. Вільшаницю, припинили бій і знову скупчилися в с. Мясківці. Селяне остільки добре ставилися до козаків дивізії, що з власної ініціативи зібрали для них хліба та фуражу.

В той же час ворог вів бій з Волинською дивізією за село Савчино. Обози наші прийняли свою кінноту за ворожу й почали панично утікати на с. Джугастри, полоненні порозбігались, а ворог, користуючись цим заколотом, оточив 5-й полк, який ледве вирвався з мертвого кільця. Піхоту рівнож охопила паніка і вона в повному безладді почала втікати за своїми обозами, під ураганим огнем противника.

Тут знову отаман Тютюник верхи (з револьвером в руці) кинувся спиняти піхоту. Це йому пощастило зробити: розпочався новий бій з сильнішим ворогом. Старшини й козаки розуміли, що, вигравши бій, урятують себе від смерті, і це добре вплинуло на результат бою. Ворог, користаючись темнотою і курявою від бурі¹⁾, підійшов був для останньої атаки на багнети, але ніч тому перешкодила. Дивізія відійшла на відпочинок в район с. Вільшанки. Люди падали від втоми. Коні теж відмовлялись даліше служити. Атака навіть малої червоної частини могла знищити дивізію²⁾.

Ворог відходив в напрямку Томашполя — Мясківки. Частинам армії Командою Армії було наказано 5.V до вечора зосередитись в районі Савчино (Київська дивізія)—Ігнатково і Єланець (Запоріжська див.) — Нетребівка (Волинська див.)³⁾.

Опівночі 5.V ворог несподіванно напав на с. Вільшанку і обстріляв двір і хату, де стояв штаб Київської дивізії, який утік через садок до своїх частин, що розташувалися на північному сході села і ранком мали перейти на відпочинок в район села Дмитрашівка.

Підчас останніх боїв нашим тяжко було з орієнтуватися, звідки наступає ворог, а ворогові тяжко було встановити, де були наші частини. Керуванню військами перешкоджали величезні обози. Дивізія смерком закінчила свої операції успішно, — ворог був розпорошений, дивізія перейшла в район с. Ольшаниця, стала на відпочинок, куди мала перейти ціла українська армія, і вислала свій роз'їзд для зв'язку з дивізією полковника Удовиченка⁴⁾.

Після цих тяжких боїв армія опинилася в такій ситуації, що не могла ні наступати, ні оборонятися: зв'язку між частинами не

¹⁾ Через куряву командир другого кур'я 5-го пішого полку сотн. Бондаренко помилково попав до ворожих лав і був тяжко поранений. ²⁾ П. Певний, ор. сіт, стор. 57 — 59. ³⁾ Документ № СХСІV, стор. 196. ⁴⁾ Документ № ІІІ, стор. 22.

було, обози та кіннота перемішалися з піхотою, частини одної дивізії з частинами другої: гармати, оточені з усіх боків обозами, не мали виходу в разі негайної потреби.

Але й ворог був у подібному стані і теж не міг далше провадити бойових акцій проти української армії, тим більше, що він був остаточно здеморалізований, понісши великі втрати в боях, а перед нашим військом відкривались перспективи нової успішної боротьби.

XIV-а Світська армія розбилася на невеличкі відділи, які бродили по лісах та ярах, рятуючись від частин української армії та повстанців-селян. Світське військо не тільки розгубило майже всю свою живу людську силу, але втратило всю свою артилерію, кулемети, рушниці, набої, обози, господарче, технічне і санітарне майно, — канцелярії, гроші, інтенданські склади, телефонні й телеграфні апарати, радіо, медикаменти, — все це або попало до рук української армії, або було розібрано селянами за дозволом Команди Армії. Не було просто фізичної змоги забрати все, що покинула 14-а світська армія, розбігаючись панічно і ховаючись по лісах та байраках.

Але Команда Армії У. Н. Р. мала інші завдання, а знесення та втома людей і коней та розпорошеність частин не давали змоги переслідувати ворога, — не вистарчало сил..

Користуючись таким станом і настроями ворога, отаман Тютюник почав нав'язувати зв'язки між частинами дивізій і збирати їх до купи та упорядковувати обози і піхоту, розположившись для цього на відпочинок між с. с. Дмитрашівкою і Христошем¹⁾.

6-го травня Команда Армії в ситуаційному звіті подавала, на підставі відомостей від полоненого Н-ка штабу 3-ої бригади 41-ої світської дивізії, що червоні московські війська на фронті між Дністром і районом Журавлівки розпочали неорганізований відступ на південь в напрямку залізниці Крижопіль — Кодима для немуштрових частин та вздовж Дністра для муштрових. Цей відступ прикривався окремими пішими та кінними відділами з гарматами. По останніх відомостях ворог був в районі Мясківки. З одним з тих відділів, в районі Вільшанка, мав бій Чорноморський полк, а ворог провадив інтенсивну розвідку в районі нашого попереднього розташування: с. с. Вільшанці і Вербці. Наша розвідка виявила, що с. с. Єланець і Климівка були вільні від ворога.

Далі Команда Армії подавала, що з огляду на вищезгадану ситуацію наша армія вчорашнім маршем 5.V була пересунута в напрямку Ямполя для прориву і негайного з'єднання з фронтом Головного Отамана, що фактично й зроблено. Вислані для цього кінні відділи зустрілися з частинами полк. Удовиченка і дізналися, що частина його дивізії (16 кур. і кінний полк) займає фронт між Борівкою і р. Дністром, кінний полк — в Бабчинцях, а решта дивізії в районі м. Вінниці в перемішку з польськими

¹⁾ П. Певний, *op. cit.*, стор. 58.

відділами, що всім цим фронтом керував Головний Отаман Петлюра, який був вчора у м. Могилеві¹⁾.

Армія У.Н.Р. до 7.V скупчилася в районі м. Ямполь і с.с. Китроси — Вербка — Єланець — Писарівка — Воложська для відпочинку та координації дальшої праці з частинами фронту Головного Отамана і переведення військової й агентурної розвідки на схід і північний схід. Тиловою базою армії було м. Ямпіль.

Київська дивізія зосередилася в с.с. Китроси, Паліївка і сл. Вербицька; Запоріжська — в районі Писарівки і Кочковки; Волинська — в с. Вербка²⁾.

6-го травня Командарм вислав до Головного Отамана ситуаційний звіт через штаб 2-ої стрілецької дивізії й у відповідь одержав привітання та ситуаційний звіт на 16-у годину 6.V³⁾.

В рапорті від 6.V Командарм разом з командуючими дивізіями писали на ім'я Головного Отамана: „Сьогодні 6.V з особливим почуттям висилаються розїзди для зв'язку з Вами. Після п'ятимісячного резеднання, армія У.Н.Р. щаслива знову вітати Головного Отамана і, знаючи фактичні обставини на Україні, переконана в остаточній перемозі українського народу над всіма його ворогами. Хай живе вільний український народ! Слава Головному Отаманові!“⁴⁾.

Головний Отаман, відвідавши 10.V Команду армії в м. Ямполі, дякував пп. отаманам, старшинам і козакам за славні подвиги й перемоги. „Створено славу сторінку в історії боротьби українського народу за свої власні права“, писав він у наказі по Військах У. Н. Р. 10.V. Вітаючи старшин і козаків, Головний Отаман висловив побажання в найближчому часі побувати в частинах.

З дозволу Головного Отамана Командарм Омелянович-Павленко, підвищений до ранги генерал-поручника, відїхав в одностижневу відпустку. Виконання обов'язків Командарма доручено от. Тютюникові⁵⁾.

6.V в наказі Комдивам Запоріжської, Київської, Волинської, от. Шепаровичу та полк. Удовиченкові, Командарм писав, що скінчився історичний похід, який привів армію до злуки з військами Головного Отамана, і оповідав, що, вважаючи своє завдання за виконане, він просив Головного Отамана і Голову Ради Міністрів про звільнення з посади Командарма, але йому в цьому відмовлено⁶⁾.

11 травня Командарм переслав Головному Отаманові доповідь про останні бої армії, де зазначив, що селянство скрізь співчуває армії і відноється страшенно вороже до комуністів, а особливо в тих місцях, де вони провадили реквізиції, що скрізь, де

¹⁾ Частини полк. Удовиченка в оперативному відношенні підлягали начальникові 7-ої польської дивізії ген. Крайовському. ²⁾ Документ № СХСV, стор. 196 — 197. ³⁾ Документ № СХСVІ і СХСVІІ, стор. 198. ⁴⁾ Документ № СХVІІІ, стор. 199—200. ⁵⁾ Документ № СХСІХ, стор. 200. ⁶⁾ Документи № № СС і ССІ, стор. 200—201.

пройшла армія, ширяться повстання, що селянство почуло змогу скинути комуністичну владу, і тому скрізь з'являється сила дрібних партизанських відділів, що нищать ворожі відділи¹⁾. Політичний референт В. Совенко в своїй доповіді від 4.VI, підводячи підсумки славного походу, слушно зазначив, що слава в цьому ділі належить і Головному Отаманові С. Петлюрі, який зумів відродити приспане століттями національне почуття і козачий дух в народі²⁾.

Приблизний численний стан армії по поверненні із „Зимового походу“ був такий:

Запоріжська дивізія мала 140 старшин, 2100 козаків, 8 гармат і 45 кулеметів.

Волинська — 100 старшин, 1250 козаків, 2 гармати та 35 кулеметів.

Київська — 110 старшин, 1700 козаків, 4 гармати та 40 кулеметів.

Галицька Кінна бригада — 10 старшин і 480 козаків (От. Шепарович).

3-ій Кінний полк — 57 старшин, 420 козаків та 18 кулеметів.

Таким чином армія мала: 397 старшин, 5950 козаків, 14 гармат та 144 кулемети³⁾:

Ранком 7.V армія тримала новий фронт, але вже під керуванням Головного Отамана Симона Петлюри.

Армія за час „Зимового походу“ зробила до 2500 верстов за 180 днів, і мало коли відпочивала від переходів та боїв.

В першій половині Зимового походу (6.XII-1919 — 16.II-1920) Армія, перейшовши спочатку в запілля добровольців, а потім і большевиків, опинилася в центрі народнього руху і морально зміцнилася. Командування користувалося такими тактичними прийомами і ставило такі завдання до частин:

1. Уникання великих ворожих частин та нападань на малі, нищення залізниць, зв'язку та тилових установ;
2. розташування групами на випадок несподіваних ворожих нападів а також вживання заходів до швидкого поготівля;
3. переведення маршів манівцями та кількома колонами, користування місцевими провідниками, зосереджування здаля від головних залізничних ліній та великих селищ, в момент критичний — переведення нічних форсованих маршів;
4. ведення поспішної розвідки навкруги — військової й агентурної, останньої — за допомогою селянства;
5. несення охорони на походах лише розїздами, на місці — за допомогою селян;
6. в керуванні — самодіяльність командирів та періодичні наради їх в Штабі Армії,

¹⁾ Документ № ССII, стор. 201 — 202. ²⁾ Документ № III, стор. 22. ³⁾ Документ № ССIII, стор. 203.

а також такими організаційно-матеріальними засобами:

1. частини набували ступнево характеру кінних частин;
2. поповненням кінського складу армії;
3. армія забезпечувалася теплим одягом, взуттям і харчуванням — виключно місцевими засобами та використанням для господарських потреб місцевих запасів цукру і спирту.

Армії бракувало зброї, набоїв, грошей, медикаментів.

Комплектувалася вона тільки охочими: дезертирства не було жадного; велика кількість хорих старшин і козаків перебувала на лікуванні у селах.¹⁾

Армія допомогла своєю акцією ліквідації військ Деніки на

Часто оточена ворогами, а іноді знаходячись між двома ворожими фронтами, вона, не маючи баз і постачання,—здобувала зброю та набої на ворогові.

В другій половині Зимового походу армії бракує найнеобхідніших річей, а головне набоїв. Вона вибірає:

1) попередній маршрут і на початку примінює попередню тактику;

2) Армія входить в большевицьке запілля;

3) приковує ворога, який купиться великими силами, щоб її знищити;

4) Команда Армії інтенсивно співпрацює з повстанцями, даючи їм належні директиви та використовуючи їх у своїх оперативних планах;

5) Команда Армії, опинившись в ворожих районах, відважується на захоплення великих міст, і це переводить успішно, примінюючи тактику нищення ворога ударними групами (дивізіями);

6) частини армії збільшуються численно, людським та кінським складом, і забезпечують себе зброєю й харчами вже на місяць;

7) в кінці походу армія переводить одчайдушні регулярні бої з переважаючим ворогом;

8) армія дезорганізує большевицьке запілля безпосередньо перед наступом польських військ на Київ.

За час Зимового походу армія усвідомила національно і політично населення більшої частини Правобережжя, частини півдня України і частини Лівобережжя. З походу вона вийшла цілою, незнищеною, даючи єдиний може в історії приклад провадження партизанської боротьби в подібних умовах та протягом так довгого часу і вписавши в історію нашого війська і нашого національного визволення виняткову що до краси подвигу й самопожертви сторінку.

В пам'ять Зимового походу було встановлено орден „Залізного Хреста“, яким і нагороджено всіх його лицарів.

¹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 45—46.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ.

1. Заходи Головної Команди щодо організації повстанчих центрів. 2. Значіння повстань. Большевицька „сводка“ повстанчих груп. Спроба переліку всіх повстанчих організацій і груп в Україні. 3. Повстання на Херсонщині та Катеринославщині. 4. Спроби добровольців порозумітися з повстанцями. 5. Большевицька політична тактика на Україні в часі Зимового Походу. 6. Причини „рядянських“ настроїв серед повстанців та заходів большевиків по ліквідації повстанчих організацій. 7. Повстання на Таращанщині. 8. Заходи Команди армії У. Н. Р. в повстанчій акції.

Рештки Української армії, що після листопадової катастрофи 1919 р. вирушили на Україну і шість місяців провадили там боротьбу за визволення своєї батьківщини, не могли би успішно провадити своєї акції, коли б їм не допомогла велика стихійна сила—українські повстанці.

Ще в жовтні 1919 року Командуючий Київською дивізією от. Ю. Тютюник вислав чот. Мелешка (сам зголосився) з гуртком старшин і козаків на Єлисаветщину, звідки той був родом і де раніше організував повстання. З Вапнярки, в момент відступу нашої армії на захід, пішли на Звенигородщину сот. Бондаренко і на Таращанщину—хор. Кузьменко-Титаренко.

Уряд У. Н. Р. і Головна Команда Армії ніколи не мали планового зв'язку з усіма повстанчими організаціями, що існували на Україні, а через це не було й систематичного керівництва ними, або принаймні сталої координації акцій повстанців з акціями армії У. Н. Р., хоч де-які спроби в справі тіснішого зв'язку з повстанцями та координації їх праці й робилися. Так, в половині липня 1919 р. головнокомандуючим усіма повстанцями було призначено Малолітка (псевдонім „Сатана“), але він, як провідник цілого повстанчого руху, нічим себе не проявив.

У вересні 1919 року „Головним отаманом повстанців“ наша Головна Команда призначила Волоха. Це невдале призначення відбулося під натиском opinii певних кол, які вважали, що Волоха найліпше приймуть, яко отамана, як повстанці по той бік, так отамани по цей бік фронту, але Волох встиг тільки вирядити повстанчий відділ от. Гулого-Гуленка. Дальша „діяльність“ Волоха читачеві відома.¹⁾

Рівночасно у Кам'янці-Подільському існував ще й Центральний Український Повстанчий Комітет—„цупком“, на чолі якого стояв член Ц. К. партії українських есерів Назар Петренко.²⁾

¹⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 73. ²⁾ Входить він до Всеукраїнського ревкому, на чолі якого стояв Драгомирецький. В цьому ревкомі, на правах командира всіх повстанчих сил, був Юрко Мазуренко (псевдонім „Кладун“), політичним відділом відав Яворський, а за начальника штабу власне й був І. Малолітка. Про це згадує також і большевицький автор Б. В. Козельський в своїй праці „Шлях зрадництва й авантур“ (Петлюровське повстанство. Державне видавництво України, 1927, Харків, стор. 27—28).

Це був також наскрізь партійний твір, що служив одним з багатьох помостів для співпраці Ц. К. соціалістів-революціонерів з Ц. К. соц.-демократів, що ніби, на думку цих партій, найбільше відповідав тодішнім „рядянофільським“ настроям народніх мас на Україні.

Але й цей комітет за браком відповідних сил та через партійну хитанину нічого не зробив. Большевики вжили повстанців для своїх цілей в боротьбі проти Добровольчої армії, а потім, використавши, безоглядно почали їх ліквідувати.

Зв'язки нашої Гол. Команди з повстанцями були спорадичними: час від часу вони обмінювались тільки посланцями. Повстанці одержували тільки директиви загальні, а їх провідники провадили свою роботу, орієнтуючись на місцях, яка одначе часами напроваджувала ворогів на думку, що повстанцями керує одна і то вправна рука.

Часом в політичній акції повстанців помічалася й певна розбіжність, але, поза одинокими випадками (червоні ватажки), всі вони твердо стояли на ґрунті самостійности У. Н. Р. і боронили її із зброєю в руках проти червоних, потім білих і потім знову червоних москалів.

Б. Командарм і Військовий Міністр У. Н. Р. от. В. Сальський так характеризує повстанчу акцію того часу:

„За час панування большевиків вся Україна покрилася повстанчими організаціями, котрі головним завданням мали об'єднання і регулювання повстань проти большевиків. З початком наступу Денікінської армії, коли дійсне обличчя Денікіна для населення було не ясне і не відоме було його відношення до українського національного руху (на Лівобережній Україні були відозви і пускались чутки, що між Отаманом Петлюрою та Генералом Денікіним є згода), то значне число повстанчих організацій допомагали Денікіну: руйнували большевицький тил, деморалізували їх армію й т. п. Після Київських подій і пертрактацій, десятки делегатів від повстанців приходили до Українського Командування і Уряду за інформаціями та вказівками. Всі делегати казали, що від денікинської місцевої влади виходять запевнення, що у Денікіна повна згода з Українським Урядом, і вони прийшли це перевірити, стримуючи, поки-що, від повстань населення, для якого обличчя Денікіна цілком ясне і викликає велике незадоволення. Це мало місце після того, як війна фактично почалась наступом армії генерала Шілінга на широкому фронті від Цвітково до Дністра, при чому в бою були вже зайняті денікинцями Умань, Христинівка й інші місцевості до Дністра. Тоді всі антибольшевицькі організації виступили проти Денікіна. На всьому терені України, головним чином на Звенигородщині, Катеринославщині, Херсонщині, Полтавщині спалахнули повстання, які в сильній мірі спричинилися до поразки Денікіна. Для з'ясування, яке значіння і який характер мали ці повстання, можна привести де-які випадки.

На одній залізниці Херсонщини повстанці зняли на протязі 35 верстов полотна; рейки закопали в землю, шпали попалили. На лінії Цвітково—Христинівка на протязі одного тижня було десять випадків розбиття потягів. В м. Звенигородка повстанцями був вирізаний цілий відділ, з місцевої скарбниці було взято 6.000.000 рублів, бувших на біжучому рахунку цього відділу. В 5 верстах від Білої-Церкви в селі мешкав повстанчий повітовий комісар, котрий фактично керував повітом (а не Білоцерковський ісправник), про що знала військова влада і нічого не могла зробити. Рух по всіх залізницях був випадковий і хвильово припинявся, а військові ешелони ходили під захистом бронепотягів. Від командування Денікинської армії було видано наказ частинам, щоб менше сотні за межі міст не виходити. Оскільки повстання і ворожий настрій

селян деморалізує військо, свідчить такий випадок: в районі Вапнярки в останні часи зеднаному повстанчому відділу здано шість батарей в повному складі і по реєстру, а командіри батарей, з відповідними посвідками, явилися до українського командування.¹⁾"

Одно з справоздань Київського большевицького „Военно-Окружного Штаба“, перехвачене нашою розвідкою, подає надзвичайно цікаві дані про акцію повстанців на 25.III 1920 р.

Називаючи повстанчі відділи „бандами“ і поділяючи їх на „передвигаючіся“ і банди „местного характера“, автори справоздання перелічують цілі повіти, що були охоплені повстаннями.

До рухомих „банд“ большевики залічували: відділ Тютюника (1000 багн. і 1200 шаб. при 2-ох гарматах), що оперував в районі Брацлав—Гайсин—Монастирище—Умань—Тальне—Звенигородка—Новоархангельськ, відділ от. Павленка в районі Голованівськ—Юзефпіль—Саврань—Ольвіополь коло 100 сіл і відділ от. Гулого в районі Олександрії—коло 70 сіл.

До „банд“ місцевого характеру вони залічували: відділи Терешка, Рукоїда, Мартиненка і Струка в Чернобильському повіті (коло 50 сіл); відділи Юриса в районі Злодієвка—Димер по шосі Чернобиль—Київ (коло 10 сіл); відділи Жгира, Мордалевича і Ковальчука в районі м. Радомисля (с.с. Щоглівка і Струцівка—біля 20 сіл); відділи Аланди, Мозолевського і Демченка в районі Макарів—Брусилів—Ходорків (до 40 сіл); відділи Святненка (500 багн.) на північ від Фастова (коло 10 сіл); відділи Кобенка і Коваленка в районі с.с. Триліси—Копсанка—Мала і Велика Половецька—Яхни—Михайлівка—Сидори—Мазепинці—Дровди—Писчики—Трушки—Зубари—Мотяжин—Порадовка—Фастовці (в цім районі повстанці мали гармати, кілька десятків кулеметів, багато рушниць, а зв'язок між селами був не тільки кінний, а й телефонічний); відділ Уляни (140 багн. і 100 шаб.), Сюрупи, Чучупаки²⁾, Грузенка та Трепета в районі Володарка—Тетерів—Ставище—Сніжки—Розумниця (коло 40 сіл); відділ Ромашка в районі Бобринь—Нова Басань—Новий Бихів на Чернигівщині (до 20 сіл).

В справозданні тім говориться, що населення цілого Гайсинського повіту ставиться до української влади із симпатією, що і там „появлення сторонників Петлюри будет енергично поддержано.“ Такий самий настрій був серед населення в Київському повіті (с.с. Будаївка, Шуляки, Боярка, Білогородка і Глеваха), в Канівському і Таращанському повітах (район Канів—Трипілля—Шандрівка—Медвина—до 30 сел), в Чигиринському повіті (район Фундуклівка—Медведівка—Дудулівка до 60 сіл), в Яготинському районі (Чернигівщина) була велика повстанча організація (до 2000 чол.), добре озброєна гар-

¹⁾ В. Сальський; „Аналіз стратегічно-політичного становища на Україні в 1919 р.“ Варшава. 1920. ²⁾ Зраджений провокатором, вже ранений і сточений большевиками, застрівся в березні 1920-го року.

матами і кулеметами, в районі с.с. Понівка—Облонівка—Лозовий Яр—Томарівка—Слобода—Годнівка й інші.

У цілій окрузі положення большевиків було zagrożене: „власть, где таковая есть в лице Ревкомов і Комбедов, пока оторвана от населенія і не всегда авторитетна; крестьянство вооружено поголовно, грабежи, убійства, насилія, вследствие наличия вооружения у крестьян, принимают иногда стихийный характер; бандитизм заметно растет; громадний процент крестьян настроен или петлюровски или анархически—массовое расхищение и порубка лесов, разграбление сахарных заводов обычное явление. Ведется усиленная работа политическая и по укреплению власти, но результаты ея пока еще слишком недостаточны.“¹⁾

Цей документ большевицького Штабу київської округи налічує тільки виявлені большевиками ворожі партизанські відділи, алеж далеко невичерпує всіх ворожих Червоній армії груп. Подані відомості торкалися переважно Київської Округи, та й вони, як побачимо далі, не були докладними. І то не дивно: деякі повстанчі відділи проходили вздовж і впоперек всю Україну і то по кілька навіть разів на рік, — отже большевики навіть через свою „чека“, а на селах через „комбеди“, не могли взяти „на учет“ всіх повстанчих організацій: населення всіх повстанців уважало за мучеників за народню справу, переховувало їх, допомагало їм, чим могло. Доповнюючи оці большевицькі дані даними Штабу Укр. Головної Команди, подаємо тут прізвища ватажків повстанчих організацій та райони їх праці, що в той час (до 25.III 1920) вже існували, і яких не подав в своєму докладі большевицький Штаб Київської Округи:

1. Цвітковського — на Таращанщині²⁾ 700 кінноти і 500 піхоти.
2. Гризла — на Звенигородщині (100 кінноти і 2000 піхоти).
3. Дерещука — на Уманщині (4000 піхоти при гарматах — організованих).
4. Залізняка — на Лисаветщині (700 піхоти).

¹⁾ Документ № ССIV, стор. 203 — 204. ²⁾ От. Цвітковський (штабс-капітан лейб-гвардії Волинського полка) з району Любара вирушив на Уманщину. З власної ініціативи, по приході туди от. Волоха, він злився з відділом останнього і вступив до партії боротьбістів. Разом з відділом от. Волоха і відділ от. Цвітковського був влитий до 60-ої червоної московської дивізії. Побачивши на ділі ліквідацію червоними українських частин, от. Цвітковський налагоджує зв'язок з Дерещуком та братами Рендо. На пропозицію уманського повстанчого комітету Цвітковський з 25—30 шаблями і до 60 піших пробивається до Звенигородського повіту і там починає організувати уже великий відділ, до якого охоче йшли утікачі з червоних частин. У двох волостях — Виноградській та Боярській—Звенигородського повіту, що відмовилися виконати мобілізацію на накази московської влади, от. Цвітковський зформував два полки (Виноградський та Боярський) і пізніше зєднався з от. Сидоренком. Досить успішно от. Цвітковський перевів роботу по організації повстання в Таращанському, Канівському та Звенигородському повітах. Але ж, як то часто буває, посварився з от. Сидоренком і почав сам оперувати проти червоних Москалів. Його діяльність продовжується аж до ліквідації боротьби проти Москви в 1920-му році (Б. Козельський, *op. cit.*, стор. 64—65).

5. Голого — на Канівщині (до 1000 піхоти). 6. Заболотного — на Балтщині (до 2000 піхоти). 7. Чуприни — на Липовеччині (до 600 піхоти). 8. Ільченка — на Чигиринщині (відомостей про кількість не маємо). 9. Лобатого — Александрійський район. 10. Завертайла — Херсонський повіт. 11. Хмари — 300 кінноти і 300 піхоти). 12. Загородного — Черкаський повіт. 13. Лиха — Винницький повіт. 14. Орловського — Полтавський повіт. 15. Біленького — Полтавський повіт. 16. Орлика — Київський повіт. 17. Куравського — Таращанський повіт. 18. Марусі Соколовської — на Київщині. 19. Чорного — Переяславський повіт¹⁾.

Крім перелічених, на підставі вказаного документу організацій, треба подати ще такі повстанчі організації або відділи: 20. А. Гребінка (псевдонім „Чорна Хмара“) — район Катеринославщини-Знаменки (там же оперував в цей час і от. Ангел). Чорна Хмара мав 3 відділи до 500 чол.; першим відділом кінноти командував прапорщик О. Курочка, другим відділом піхоти — поручник Петренко і третім — окремою пішою сотнею командував прапорщик — учитель Хоменко²⁾.

21. От. Волинця — в районі Христинівки (до 300—500 чол. О.Д.)³⁾ 22. От. Павловського — в районі: Іваньки, Шаулиха, Звенигородка⁴⁾. 23. От. Гулого-Гуленка — в районі Знаменка-Мишурино-Верблюжка-Суботинці — тоді ще невідомої кількості⁵⁾. 24. Українця — район Знаменки (від Кременчука до Чигирина) невідомої кількості⁶⁾. 25. От. Сокола — район с. Деренковець (частина Канівщини і Черкащини) до 2000 чол.⁷⁾. 26. Левченка на Полтавщині — невідомої кількості⁸⁾. 27. Хор. Г. на Черніговщині⁹⁾ — невідомої кількості. 28. Мелешка (він же Малашко — район залізниці Пятихатка-Катеринослав, Долинцево, Верховцево до ст. Сухачівка — невідомої кількості¹⁰⁾. 29. Шохина — в районі Нового Бугу — невідомої кількості¹¹⁾. 30. Конашенка — район обмежений на північ селами Петрово, Верблюжка, на захід селами — Братолюбівка, Софіївка, Кривий Ріг, на схід — річкою Інгулець — невідомої кількості¹²⁾. 31. От. Сокура — Чигиринський повіт (штаб в Чигирині¹³⁾; 32. От. Гладченко — на південь від Катеринослава — невідомої кількості¹⁴⁾; 33. От. Орла¹⁵⁾; 34. От. Сірка¹⁶⁾; 35. От. Ока, що разом з відділом от. Гулого приєднався до армії У. Н. Р. підчас Зимового Походу¹⁷⁾; 36. Полк. Пшонника — оперував з початку в районі Тирасполя, а пізніше брав участь в захопленні Ананіїва¹⁸⁾. 37. От. Антонова в районі с.с. Липецьке, Баштани, Селеванівці, Гандрабари та інших; брав участь в захопленні Ананіїва¹⁹⁾. 38. Павловського, Глущенка,

¹⁾ Документ № ССV, стор. 204. ²⁾ Документ № ССVI, стор. 205—209. ³⁾ Документ № XVI, стор. 33. ⁴⁾ Документ № XXXIV, стор. 49. ⁵⁾ Документ № ССV, стор. 204. ⁶⁾ Ю. Тютюнник, ор. сіл, стор. 75. ⁷⁾ Ген. пор. М. Омелянович-Павленко, ор. сіл., ч. II, стор. 24. ⁸⁾ Ю. Тютюнник, ор. сіл., стор. 80. ⁹⁾ Тамже. ¹⁰⁾ Тамже. ¹¹⁾ Документ ч. LVIII (прізвище Отамана додаю од себе). ¹²⁾ Тамже. ¹³⁾ Тамже, стор. 11, 12. ¹⁴⁾ Б. Козельський, ор. сіл., стор. 48. ¹⁵⁾ Тамже, стор. 50. ¹⁶⁾ Тамже, стор. 52.

Даниленка, Зеленого та Омельчука, — що працювали в повстанчому комітеті Радомиського району, на чолі якого стояв от. Мордалевич¹⁾. 39. От. Багатія — район Київщини²⁾. 40. От. Юрка Волощенко — район Київщини та Волині³⁾. 41. От. Шепеля — район Хмельника-Винниці⁴⁾. 42. От. Цигана — в районі Обухова, Воронькова та Тирасполя⁵⁾. 43. От. Галайди — район Київщини⁶⁾. 44. От. Лютого⁷⁾. 45. От. Клепача — обидва саме тоді розпочинали свою діяльність в Олександрійському, Чигиринському та Черкаському повітах⁸⁾. 46. От. Терещенка⁹⁾ в районі Холодного Яру, де пізніше утворився „право-лівобережний округовий повстанський комітет“ у складі: Івана Дігтяра, Сергія Отаманенка, Логвина Панченка, Омеляна Цзигоря та інш. 47. От. Деркача¹⁰⁾, 48. От. Мамає¹¹⁾, 49. От. Петренка¹²⁾ — вели всі три підготовчу працю в районі Холодного Яру. 50. От. Брови¹³⁾ — на Катеринославщині. 51. От. от. Дороша, Яременка, Багатиренка, Цербалюка¹⁴⁾ (підготовча праця на Київщині). 55. От. Киктя, Яблучка, Загороднього, Степового, Каліберди і Бондаря¹⁵⁾ (підготовча праця в районі Кременчука). 61. От. от. Гонти, Христового, Матвієнка, Вояки і Штапи¹⁶⁾ (підготовча праця на Полтавщині). 66. От. Складного¹⁷⁾ — Поділля (підготовча праця). 67. От. Моргулі¹⁸⁾ — Поділля (підготовча праця). 68. От. Громова¹⁹⁾ — Поділля (підготовча праця). 69. От. Салтиса²⁰⁾ — Поділля (підготовча праця). 70. Др. Гелева²¹⁾ — район Київщини й Катеринославщини. 71. От. Вовка²²⁾ — на Полтавщині, до 200 чоловік. 72. От. Сидоренка²³⁾ — в районі Звенигородки (відділ організувався у Медвинському районі). 73. От. Шуби — на Полтавщині. 74. От. Любченка — на Полтавщині. 75. От. Пятненко на Полтавщині²⁴⁾.

Повстанчу акцію організує також в травні місяці 1920-го року „Комітет визволення України“ в Полтаві та „Полтавський Губерніяльний повстанський Комітет“, але підготовча праця велася, очевидно, й давніше²⁵⁾.

Комітет утворився з ініціативи місцевого гуртка учителів гімназії, співробітників губерніяльного органу народньої освіти та кооперативів в складі: Прийми, Нінковського, Балика, Лойка, Юрченка та Ващина. Комітет виступив під гаслом „повалення радянської влади“ і мав навіязати зв'язок з другими повстанчими організаціями та „навчити людей строго додержуватись соціального державного ладу й взагалі привчати до державности“²⁶⁾.

¹⁾ Тамже, стор. 60. ²⁾ Тамже, стор. 66. ³⁾ Тамже. ⁴⁾ Тамже, стор. 68. ⁵⁾ Тамже. ⁶⁾ Тамже, стор. 67. ⁷⁾ Тамже, стор. 69. ⁸⁾ Тамже, стор. 76. ⁹⁾ Б. Козельський, *ор. cit.*, стор. 75. ¹⁰⁾ Тамже. ¹¹⁾ Тамже. ¹²⁾ Тамже, стор. 105. ¹³⁾ Тамже, стор. 81. ¹⁴⁾ Тамже (умішую другий раз, бо він працював і в цьому районі). ¹⁵⁾ Тамже. ¹⁶⁾ Тамже. ¹⁷⁾ Тамже. ¹⁸⁾ Тамже. ¹⁹⁾ Тамже. ²⁰⁾ Тамже, стор. 81. ²¹⁾ Тамже, стор. 105. ²²⁾ Тамже, стор. 78. ²³⁾ Тамже, стор. 64—65. ²⁴⁾ Ген.-пор. М. Омелянович Павленко, *ор. cit.*, стор. 24. ²⁵⁾ Як у Б. Козельського: „Шлях зрадянства й авантур“, стор. 77—78. ²⁶⁾ Тамже.

З цією метою було утворено адміністративно - організаційний відділ на чолі з Нінковським, військовий — на чолі з Юрченком та фінансовий — на чолі з Баликом. Головував Прийма, його заступав Нінковський. В основу організації було покладено принцип п'яток. На чолі всіх організацій стояла рада комітету, також з п'яток. З часом члени Комітету мали на увазі системою організованих п'яток покрити цілу Україну. У липні місяці до комітету входять Денисенко, Левченко (УСД.) та Чубукова-Дорошенко (УПСР). Комітетові підлягав відділ от. Вовка (до 200 чол.), а також було налагоджено зв'язки з повстанчими організаціями Переяславського, Лубенського, Гадяцького та Звенигородського повітів. Голова Комітету Прийма мав відїхати до Польщі до Головного Отамана для порозуміння, але провокатори донесли про це московська „Чека“, і членів Комітету було арештовано і вивезено до Харкова на суд.

На чолі Полтавського „Губерніяльного повстанського Комітету“ стояв Сопар-Нельговський. За начальника штабу був Трясило, за начальника зв'язку — Бідуха, за начальника розвідного відділу — Лука Узенко, а за начальника адміністративно-організаційного відділу — Юрченко. Цей Губповстанком мав зв'язки з іншими повстанчими організаціями, але й його зустріла доля „Комітету визволення України“: „Чека“ через провокаторів ліквідувала ці визвольні змагання повстанців, з котрих не один життям приплатив за народню справу.

Реєструємо нижче повстання проти добровольців і большевиків, що вибухали по селах неорганізовано:

1. Вибух повстання в районі Умані і Жмеринки в другій половині грудня 1919 року — проти добровольців¹⁾.
2. Вибух повстання в с. Трояни на південь від Умані 1.1.1920-го року проти добровольців²⁾.
3. Активна участь селян с.с. Майданецьке і Білянка 2.1 в бою з добровольцями Волинської групи за Тальне³⁾.
4. Активна збройна підтримка нашої армії в бою її з добровольцями селянами с. Оксанино 20.XII.1919 в районі Тального⁴⁾.
5. Обеззброєння селянами добровольчого відділу в районі Глодоців 1920.2.1⁵⁾.
6. Зайняття повстанцями селянами с.с. Володимирівки, Олексіївки і Осиковатої недалеко станції Злинка 21.1⁶⁾.
7. Операції повстанців в районі м. Золотоноші 12.II.1920 р.⁷⁾.
8. Повстанча організація в районі м. Шполи від 25.II⁸⁾.
9. Повстанчі відділи в таких пунктах та районах: м. Ольвіопіль, Костянтинівка, с. Рівне, Компаніївка, район: Олександрівка — Драчівка — Шостакова — Хотбека — Клинци; район на північ від Єлисавету: Федвар — Сентів — Іванівка — Миронівка — Осиковита — Обознівка — Лелеківка — Суботець — Єлисавет-

¹⁾ Документ № VIII, стор. 29. ²⁾ Документ № XXX, стор. 46. ³⁾ Документ № XXXII, стор. 47. ⁴⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, ор. сіт., ч. I, стор. 25. ⁵⁾ Документ № XLIII, стор. 63. ⁶⁾ Документ № LXXV, стор. 89. ⁷⁾ Документ № XCVI, стор. 108. ⁸⁾ Документ № CXVI, стор. 123.

градка — Цибулів; Знаменка з околишним районом — Мишурин, район Федорки, Іванівці, Дмитрівка, Бондарівка, Янів, Олександрія з околицями, Ново-Стародіб з околицями, Чечелівка (відомості од 30.I¹⁾). 10. Селянські повстання на Чернігівщині та Полтавщині, які ствердив 10.III сам член Наркома Затонський в своїй заяві коресподентам газет²⁾. 11. Селянські розрухи в Кролевецькому, Ніжинському та Сосницькому повітах на Чернігівщині³⁾. 12. Селянські виступи в м. Ольвіопіль, відомості від 3.III⁴⁾. 13. Зайняття селянами-повстанцями Ананіїва, ст. Любашівка, Кривого Озера, Саврані, Балти і Бірзули, відомості від 20.IV⁵⁾. 14. Повстанча організація в м. Черкасах 8.II⁶⁾.

Всі перелічені повстанчі організації й отамани повстанців виступали під гаслом Української Народної Республіки. В районі Чигирини (с. Янич) оперував от. Коцур, який стояв за „радянську владу“. Полковник Чижевський в своїй „короткій історії 3-ої Залізної дивізії“ називає його бандитом, який грабував різні частини, що переходили через цей район, а також і сусідні села⁷⁾. На Звенигородчині оперував от. Туз, що принципово стояв за радянську владу⁸⁾.

Крім цих повстанчих організацій на Україні оперував в районі Бердянськ — Мелітопіль ще й анархіст от. Махно. Його акція була найбільш оригінальним явищем на нашому терені: „сьогодні з червоними, завтра з білими, потім проти обох з українським національним рухом“ (25 вересня 1919 р. на Уманщині він здав до війська У.Н.Р. 4000 ранених і хорих партизанів). Проте у всіх цих союзах була провідна думка: „з слабшим на дужчого“. В його відділі працювало й багато українців, як Петренко, Маслов, Шпорта, Пархоменко, Щусь, Іванюк, Матросенко, Вдовиченко, Брова, Куриленко, Кожан, Середа, Богун.

Маючи лозунги — „фабрики — робочим, земля — крестянам, геть: капіталізм, працю в наймах, державне пригнічення“, — махновці в цих соціальних питаннях залишалися вірними до кінця. Зате безумовно національні моменти на них мали великі впливи⁹⁾.

Рівнож на Катеринославщині оперувала Маруся Никифорова, що часом мала загін до 1500 чол. і видавала себе за анархістку¹⁰⁾.

Величезний район майже цілої Херсонщини та Катеринославщини також був охоплений повстанням — спочатку про-

¹⁾ Документ № LXXIV, стор. 88. ²⁾ Заява Петровського в січні місяці 1920 р. коресподентам заграничних газет. ³⁾ Документ № СХХІІІ, стор. 136. ⁴⁾ Документ № CLXXI, стор. 173. ⁵⁾ Документ № LXXVII, стор. 80. ⁶⁾ Поляк. Чижевський: Коротка історія 3-ої Залізної дивізії, Київ 1921, стор. 21. ⁷⁾ Тютюнник, ор. cit., стор. 75. ⁸⁾ Ген.-пор. М. Омелянович - Павленко, ор. cit., ч. II, стор. 26 — 29, ⁹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович - Павленко, ор. cit., ч. II, стор. 25. Свідки оповідають, що відділ Марусі наводив жах на ворогів. Підкреслювали її надзвичайну хоробрість. Бачили похорон козака з її відділу у Катеринославі: цілий відділ їхав на конях, в більшості білих, з голими шаблями з самою Марусею на переді, яка сама подавала й команду. Маруся видавала себе за „анархістку“ (Див. документ № CCVI, стор. 209).

ти денікинців, які, прийшовши сюди, поводитися з селянами обережно, але потім їх „государственная стража“ та „карательні“ експедиції почали „гуляти“ по українських селах: „розстрілювали, вішали, різали, палили, руйнували, нищили, псували, грабували, гвалтували... Над всім національним українським глумились, як дикуни... Такого жаху нарід український терпіти не зміг і повстав. Але ворог був сильний, повстання треба було вести організовано, і треба було провідників“. В цей час сюди й прибули уповноважені від Центрального Українського Повстанського Комітету: сотник Д. Робаківський, а потім Карпенко, щоб організувати повстання. Незабаром утворився повітовий Херсонський повстанчий штаб та комітет з місцевої інтелігенції.

Штаб і комітет в короткий час налагодили зв'язок з повстанцями сусідніх повітів, а також з окружним і центральним повстанчим комітетом. Через агентів інформаторів повстанком мало не кожної години одержував вісті з усіх кінців повіту, а також з інших повітів, про ворога й настрої селян. Праця провадилась енергійно, з захопленням. До праці стало переважно сільське вчительство.

Коли налагодився повстанчий апарат, повіт було поділено на повстанчі райони, до яких було надіслано керманичів з повстанчого повітштабу. Надруковано було відозви до селян від Повстанчого Повіткому та відозви від Центрального Повстанкому, в яких представлено жакливі методи денікинського панування й заклик до боротьби з таким ворогом. Надруковані на шапірографі при світлі каганця, ці відозви робили велике враження на селян і розжеврювали повстанчий дух. Десятками, з зброєю в руках почали сходиться повстанці до своїх районів. По лозах та садках почалося формування повстанчих сотень. З села в село переходили повстанці, приєднуючи до себе організовану повстанчу силу. Так виросли 1-ий і 2-ий Олександрівські повстанчі полки Низових Козаків.

Ще в часі формування цих полків довелося їм вести боротьбу з ворогом, але не тільки з денікинцями, а й з бандитами, яких так багато було по селах. Майже в кожному селі довелося повстанцям нищити бандитів, що не давали селянам спокою: поодинокі їх банди організовувалися у загони і під назвою „повстанців“ грабували не тільки заможних, але й найбідніших селян.

Залізничні магістралі Кременчук—Знаменка—Пятихатка—Долинська і телеграфічний зв'язок між ними був попсований, а коли й налагоджувався ворогом і рух на деякий час продовжувався, то ні один потяг не проходив не обстріляний або не пущений під ускіс насипу.

2-й Олександрівський повстанчий полк Низових Козаків (командир от. Сірко в складі до 600 багнетів, 20 шабель при кулеметах) захопив м. Нову Прагу, вибивши звідти ворога і захопивши там військове майно. 1-ий Олександрівський полк у цей час припинив залізничний рух між Знаменкою і Кременчуком і хотів

захопити Знаменку, але не зміг, бо там були великі ворожі сили з бронепотягами. Не тільки по залізничних, а й по ґрунтових дорогах ворог не міг пересуватися: скрізь були повстанці. Це примусило ворога групувати великі сили на залізниці та лагодити її при допомозі бронепотягів.

У цей час повстанці одержали розвідочні відомості, що з армії Української Народньої Республіки іде в запілля для боротьби з ворогом відділ гайдамаків на чолі з Командуючим повстанцями Херсонщини та Катеринославщини отаманом Гулим-Гуленком. Надісланий від повстанштабу зв'язок здибався з відділом у Холодному Ярі (Мотронинський монастир на Чигиринщині) і приніс звідти інформації й накази від Командуючого повстанцями Херсонщини та Катеринославщини от. Гулого.

Це ще більше зміцнило духа та енергію повстанців, ще більш скріпило їх віру в перемогу над ворогом, якого ще з більшим завзяттям гонили повстанці з своєї землі. От. Гулий, вийшовши з ст. Калинівки 8 листопада 1919 року з невеличким відділом піхоти, кінноти, при двох гарматах і десяткові кулеметів, мусів довго пробиватися, маючи проти себе далеко сильнішого ворога, і тільки доскочивши до Холодного Яру, де яри та ліси дали змогу сховатися від ворога, повстанці могли кілька днів відпочити. З відділу в 300 чоловік залишилися лише третина, бо решту по дорозі або забито, або залишено хорими на тиф. Сам же от. Гулий, не відпочиваючи, пробрався до Херсонських повстанців, зв'язався з ними, потім вирушив до Верхньодніпровська і, разом з повстанцями Верхньодніпровського повіту під орудою ватажка Малашка, зайняв всю залізницю аж до самого Катеринослава. Тимчасом, поки повстанці виловлювали в повіті „Государственную стражу“ та рештки недобитків-добровольців, він знову пробрався до олександрівських повстанців, захопив ст. Пятихатку і залізницю, а звідти повернув до свого відділу, що був залишений у Холоднім Ярі і, зібравши там своїх гайдамаків, повів наступ на Єлисавет. Тільки страшенна втома не дала їм можливості дощенту розбити і тут добровольців. Всеж таки він захопив місто і тримав кілька днів, відбиваючи контр-наступи добровольців, і залишив місто лише тоді, коли ворог підтяг великі сили.

По цих випадках от. Гулий-Гуленко наказав, щоб 2-й Олександрівський повстанчий полк пересунувся у північну частину повіту для зєднання з відділом гайдамаків, який у цей час оперував у районі станції Фундукліївка—Цибулево. 2-й Олександрівський полк зараз же вирушив на північ. Ще раніш приєднався до Гулого 1-ий Олександрівський повстанчий полк і оперував разом з гайдамаками у цім же районі.

В середині листопада 2-ий Олександрівський полк зєднався з відділом гайдамаків.

Повстанці розпитували при нашу армію, про „батька“ Петлюру, про Уряд — всім цікавилися, а зовнішній вигляд гайда-

маків — їх оселедці та шлики — робив на них велике вражіння. У перший день зеднання з 2-м полком отаман Гулий зробив нічний напад на денікинців, розташованих в селі Ясеноватка. Оточеного з усіх боків ворога захоплено з усім військовим майном, бо напад він не сподівався.

Коли денікинці налагодили були залізничний рух, то повстанці перенесли свої операції на залізницю Коростівка — Знаменка. Удень і вночі „приймали“ вони ворожі потяги, і тільки один із них вирвався з під кулеметного і рушничного вогню (біля ст. Пантаївки) і зупинився аж на ст. Єлисавет, привізши туди багато ранених та забитих.

Загрожуючи ворожому війську, розташованому на ст. Знаменка, якого там було більше 2-х тисяч, повстанці відділи пересунулись з села Диківки у м. Дмитрівку, звідки почалась облога Знаменки з усіх боків. Повстанці на стаційних водотягах поздіймали хлитовки і припинили постачання дров для потягів, а демонстрація повстанчої кінноти з боку м. Дмитрівка пригнобила й без того настрашені ворожі сили.

Повстанці, залишивши тут великий відділ кінноти, перейшли залізницю і з боем захопили Сабліно-Знаменську цукровню. Тут поляг у бою всіма люблений старий гайдамака сотник Коломиєць.

Захопивши ст. Сахарну, повстанці й тут „приймали“ ворожі потяги, що йшли на Миколаїв із ст. Знаменки, яку вже ворог евакуував; ні один потяг не проскочив: всі залишились у руках повстанців на станціях Сахарній та Знаменці.

Коли по ґрунтових шляхах із Знаменки пересувалася вночі ворожа дивізія, то повстанці зробили на неї напад і майже всю розігнали, хоч захопити нічого не вдалося, бо у повстанців було всього по 8—10 набоїв. Це була остання ворожа дивізія, яка залишила Знаменку. Через те, що Знаменка з усіх боків була оточена повстанцями, ворог майже нічого не встиг вивезти із станції. Трудно було підрахувати всі трофеї, захоплені на станції. Сотні тисяч набоїв, 20 гармат, до 200 зовсім нових розібраних кулеметів, до 5 тисяч рушниць, десятки вагонів одягу й т.ін. Але всім цим повстанцям скористуватися не довелось.

Облога Знаменки повстанцями змусила денікинське військо відступити з большевицького фронту в цім районі на цілі десятки верстов (від Кременчука до Єлисавету). Це дало можливість большевицькому війську присунутись до Знаменки в момент захоплення її повстанцями. Коли повстанський відділ лічив трофеї, до Знаменки з'явилась кінна розвідка большевиків, які оголосили трофеї своїми. Але повстанці набрали тут більш 100.000 набоїв, до 400 рушниць, багато одягу й іншого військового майна і відійшли до своєї бази — Сабліно—Знаменської цукроварні, залишивши на Знаменці при большевицькому війську свого представника. Це була їх перша зустріч з московсько-большевицькими

незваними гостями. Злістю кипіло серце козака, але обставини вимагали „дружніх“ відносин.

Ще до цієї зустрічі повстанці читали накази большевицького вождя Троцького до „Товаришів солдатів, комендантів та комісарів“, який писав: „Україна це край українського робітництва і трудового селянства... Уважайте, що нашим завданням є увільнення, а не закріпощення України...“ Отож, на засіданні представників від повітових повстанкомів Херсонщини та Катеринославщини, повстанці зробили постанову вважати совітське військо за дружнє українському народові і спільними силами бити ворога Денікіна. Большевицьке військо пройшло все Лівобережжя, майже не зустрівшись з денікинським військом, завдяки тому, що останнє було розбито й розігнано там повстанцями.

Але невдовзі повстанцям відкрилися очі, — вони зрозуміли, що наказ Троцького, з яким большевицьке військо прийшло на Україну, це тільки підлесливі брехливі слова: вони перехопили наказ від того ж Троцького з директивою Совнаркома. Наказ вимагав від червоної армії обезброювати всіх повстанців на Україні і, хоч повстанці вимагали від большевиків, щоб обезброєння було припинено, бо зброю вони здобули у ворога кров'ю, а боротьби з Денікиним ще не закінчено, большевики не звертали на це уваги й продовжували обезброєння.

В цей час був уже загублений зв'язок повстанців з повстанчим комітетом, а також і з військом У.Н.Р., якого вони весь час чекали. Отже, щоб зберегти свої сили, які в той час на Херсонщині та Катеринославщині вирости до 20 тисяч, та зброю, яку вони мали, вирішили замаскуватись перед новим ворогом — большевиком і стати „на радянську платформу“.

Після заняття ст. Знаменки, повстанці знову пересунулися в запілля денікинців під м. Єлисавет. Розташувавшись під с. Канатовим, вони повели наступ на ворожі бронепотяги, яких на ст. Єлисавет було аж чотирі. Ворожі бронепотяги били по них з гармат і кулеметів, але залізницю з усіх боків було зірвано, і бронепотяги курсували на просторі тільки 2—3 верстов. Коли ж бронепотяги пересунулись на ст. Березинку (4 версти від Єлисавету) і захопили Єлисаветсько—Бобринецький шлях, денікинці вийшли з м. Єлисавету і трималися тут на станції та в селах на північ від міста. В цей час прибули нові ворожі відділи з півночі, і таким чином біля Єлисавету і в самому місті сконцентрувалися великі ворожі сили. Коли денікинці довідалися, що тут повстанці-гайдамаки, то почали вести з ними переговори через отаманчика-зрадника Струка. Але ці переговори нідочого не допровадили: повстанці далі били ворога.

Рівночасно большевицьке військо посувалося по звільненій повстанцями від денікинців території і підійшло до м. Єлисавету. Спільними силами повстанці і 535 совітський полк повели наступ на місто. Повстанці були на лівім крилі та йшли по Бобринецькому шляху. Зустрілись з ворогом в околицях самого міста, де зав'я-

зався гарячий бій. Оборонятись з міста ворогові було досить легко, але повстанці йшли лавами, атакуючи кожний будинок-фортецю, звідки денікинці обстрілювали їх з кулеметів. З великими втратами просунулись повстанці до середини міста, але тут було поранено командира 2-го Олександрівського полку Сірка, а також поранено й забито декілька старшин його полку. Тимчасом з правого крила передали, що 535-й совітський полк відступив від міста вже верстов на 10, не попередивши повстанців. Ворог оточував їх зо всіх кінців. З боєм, маючи великі втрати, залишили вони місто і пробилися через лаву ворога вже під шаблями його кінноти. Отаман Гулий затримав ворога, що насідав на останню частину повстанців і полк большевиків. Після цього бою, залишивши ранених і хорих в Сабліно-Знаменській цукроварні, де був урухомлений повстанчий шпіталь, відділ знову посунувся в запілля ворога, але вже з півночі від Єлисавету. У цей час до відділу приєдналися інші повстанці в кількості 120 шабел і до 200 багнетів з кулеметами. Це були українці, які кинули совітську армію й втікли з самої Московщини. Крім цього, тут же приєднався до них ще один відділ повстанців Олександрівського полку в кількості до 1000 багнетів, складений з самих селян. Широкою лавою повели вони наступ на Єлисавет й оточили його майже з усіх боків. Коло тижня билися повстанці під самим містом, але захопити не змогли, бо в місті були згруповані дуже значні ворожі сили, які перевищували повстанців в декілька разів. Тоді повстанці рішили знову зайти далеко в запілля ворога, але після першого ж переходу одержано звістку, що денікинці залишили Єлисавет, до якого вступило совітське військо. Денікинці ж відразу відійшли на верстов 70—80 від Єлисавету.

В цьому районі прибув до повстанців зв'язок від Запоріжської дивізії, яка в той час проривалася через фронт в запілля денікинців. Повстанці чекали свого рідного війська і спинили операції проти денікинців, бо догнати останніх не було можливості (їх переслідували другі повстанчі відділи), а 26.I 1920 р. в селі Володимирівці Єлисаветського повіту зустрілися з частинами Запоріжської дивізії Отамана Омеляновича-Павленка. Щиро вітали повстанці змучених лицарів запоріжців і пізніше приєдналися до них.

Крім збройної боротьби велась також боротьба з денікинцями й іншим шляхом—агітацією серед українського селянства. Отаман Гулий-Гуленко випустив відозви й ультиматум до денікинців, в яким зазначалося, що коли денікинці не залишать української території до 30-го листопада 1919 року, то після цього терміну будуть знищені не тільки війська, але й їх семі. Переїзжаючи з села до села, повстанці будили народні маси, закликаючи їх до збройної боротьби з ворогом і приєднували до себе людей сотнями. Відозви ж та іншу літературу розповсюджували

не тільки на Херсонщині та Катеринославщині, а майже по всіх губерніях південної та Лівобережної України.

Оглянувши коротко боротьбу повстанчих відділів на Херсонщині й Катеринославщині та відділу от. Гулого-Гуленка, треба підкреслити ті надзвичайні труднощі, які переносили повстанці у боротьбі з ворогом: часто в негоду, вдень і вночі провадили вони свою акцію, перебуваючи в запіллі ворога. Треба було робити великі марші, часом зовсім несподівані. Ні осінні дощі, ні тріскучі морози та заверюхи не припиняли їх операцій, бо тоді ще краще було нападати на ворога. Відпочинку вони не знали. Майже 90% повстанців за час боротьби перехорувало на тиф та інші хвороби. Шпиталів не було і не було де лікуватися, хорі йшли за своїм відділом холодні й голодні. Видужували без опіки і ліків. Тяжко було й з грошми: тих, які от. Гулий одержав від Уряду на повстання, зовсім не вистарчало. Доводилось задовольнятися тим, що відбирали у ворога: він тільки й достарчав повстанцям одяг, харчи і гроші.¹⁾

Наведений вище перебіг доповнює Командуючий повстанчими військами Херсонського та Дніпровського повітів і уповноважений Ц. У. Повстанчого Комітету сотн. Робаківський у своєму докладі на імя Військового Міністра, поданому в Варшаві, куди йому в кінці грудня 1923 р. пощастило пробратися.

По приході Денікіна 14.VIII в район Херсонського та Дніпровського повітів всі українські кола відразу стали інтенсивно готуватися до збройної з ним боротьби. Осередком майбутнього повстання обрано м. Велику Олександрівку а в Дніпровському повіті—Чаплино. 1.IX 1919 р. сотн. Робаківській виїхав до Кам'янця за вказівками і грошми.

Ц. У. П. К. дав йому раніше слово, що через тиждень по його виїзді будуть вислані гроші на саму широку акцію і що кожні два тижні будуть надсилатись курери з вказівками, але цього не виконав. За весь час там не бачили ні одної людини з центру, не кажучи вже про гроші.

В кінці вересня і перших числах жовтня по селах були розіслані гонці з наказом про початок повстання від організованого повстанчого штабу. Ухвалювалися постанови про визнання Української Республіканської Влади а також про непохитну боротьбу за землю і волю, Українську Самостійну Н. Р. проти всіх чужинців, які прийдуть на нашу територію. Села: Велика Олександрівка, Мала Олександрівка, Ново-Дмитріївка I, Давидів Брід, Архангельське (Борозна), Висунськ (Батурино), Береаніговате, Калущське, Новий Севастопіль, Миколаївка II, Куликівка одразу приєдналися до заклику повстанчого штабу. Аналогічні постанови було винесено й у всіх селах Херсонського та Дніпровського повітів.

¹⁾ Опрацьовано на підставі справоздання про згадані події штабу Запорізької дивізії, зложеного учасниками, яке цілковито лягло в основу мого опису. Д. О.

В перших числах жовтня добровольці вислали „карательні отряди“: один пішов на село Вісунськ (Батурино), поділений на 2 сотні—пішу й кінну при кулеметах, з боку Херсону по залізничній лінії Херсон — Апостолово через Снігирівку — Березниговате—Батурино. Друга частина—силою одної пішої, одної кінної сотень з кулеметами і двома гарматами—з Миколаєва через станцію Явкино й с. Михайлівку до Батурина. По дорозі цей відділ наробив багато шкоди: в с. Снігирівці 7 чоловік селян з викрученими руками добровольці повкидали живими до криниці. В с. Михайлівці перепороли шомполами більшу половину села і 5 чоловік також з викрученими руками вкинули до криниці. Потім обидва відділи дійшли до с. Вісунська і почали без попередження обстріл, але зустрінули опір вже зорганізованої сили під керуванням старшини Загороднього. Після трьохденного бою денікинці відступили, але через тиждень з подвійними силами та 6 гарматами по тих же напрямках напали на Батурино. В той же час сотн. Робаківський підійшов з відділом з Великої Олександрівки і прийняв головне керування боем. Після 4-х денного бою денікинці відступили і пішли на Єлисавет проти повстанців, котрі зайняли це місто. Два відділи, що їх вислано на Богоявлень і на Новий Буг, також були відбиті і пішли в бік Знаменки, Фундукліївки, Каменки, де оперували відділи Коцюри численністю до 7000 чол. Вся залізнична лінія Херсонь — Миколаїв — Долинська — Знаменка — Долинська — Долгинцево була зруйнована і залізничний рух був цілком припинений.

Лінії Херсон—Апостолово повстанці не зруйновали. Поздїймали телеграфні апарати і хлипавки водотягів, яких денікинці замінити не могли, бо вони були американської системи. Наслідком цього на всьому протязі цієї лінії не стало води для паротягів, і залізничний рух припинився. На двох великих мостах через Висунь—Інгuleць заложено було піроксилінові шашки, котрі, в разі потреби, мали бути взірвані. Вся денікинська влада із усього повіту втікла до Херсона й Миколаєва, а з Дніпровського повіту до міста Алешок.

В посаді Березниговатому був скликаний селянський зїзд, на котрому було обране тимчасове повітове правління, котре взяло в свої руки всю громадську владу в повіті. Було привернено волосні земства та народню міліцію. Всі денікинські закони було скасовано, і правління в своїй праці керувалось виключно законами У. Н. Р. Поруч з правлінням був зорганізований військовий штаб. Команду над повстанськими військами обох повітів обняв сотн. Робаківський.

В Дніпровському повіті повстання розпочалось в селах Чаплинка і Чалбаси. Всі денікинські відділи вигнано з усього повіту, окрім Алешок. Керував повстанцями от. Павловський. Повітова влада і там була організована на зразок Херсонської.

Деякі денікинці, побачивши повстанців, стали до них звертатися з ріжними пропозиціями. В кінці жовтня начальник штабу

3-го корпусу через одного старшину запропонував повстанцям за 500.000 карб. романівськими видати їм всі шифри, дислокацію військ і зняти з українського фронту по наших вказівках 3 полки. Другу пропозицію повстанці одержали від інтенданства на видачу з Миколаївських базисних складів двох тисяч комплектів обмундирования (по 7.000 карб. за комплект). Крім того, було запропоновано продати до 1.000.000 набоїв до рушниць і 10.000 до гармат. Використати цього всього повстанці не змогли з огляду на повний брак коштів.

До дальшого пляну повстанців входили наступи на Херсон і Миколаїв, але, не маючи абсолютно ніякого зв'язку з центром і почувши про зраду галичан (вістка ця дуже шкідливо відбилась на настроях повстанців), вирішили тимчасово передати командування Максименкові, а сотн. Робаківського вислали до Уряду за вказівками і грішми.

Робаківський виїхав до Варшави, щоб отримати вказівки щодо дальшої тактики.

Панування Денікіна кінчалося, і його гнали до моря.

Робаківський доповів Головному Отаманові, що, з огляду на близький кінець Денікинщини, треба буде поширити й реорганізувати повстанчу акцію на півдні. Він пропонував змінити тактику: не витрачати сил на нерівний бій з більшовиками, а ще перед їх приходом захопити все в свої руки і зустріти їх зготовим уже місцевим національним апаратом влади, ніби то радянської, бо зорганізованої на радянських засадах, але без участі комуністів. В слушний момент при такій організації можна було б легко повернути зброю і проти більшовиків, щоб віддати край в руки законного уряду.

П. Робаківському б. Головний Державний Інспектор давав найліпшу опінію (Див. док. № ССVIII, стор. 209).

Як бачимо, повстанці мали продумані тактичні плани.

На Катеринославщині повстанці також вели оживлену акцію під командою отамана Зірки-Рибалки. Коли туди прийшли денікінці, то повстанці аж до часу видання їми розпорядження про малоросійський язик „зашилися й сиділи тихо“, а де-які, змобілізовані денікинцями, навіть використовували для української справи свою службу в військових денікинських установах. Так було в Нікопольському районі. Коли ж прийшли вісті, що українські війська почали вже воювати з Денікиним, то повстанці почали готуватися до повстання. Доходило навіть до згоди з анархістами Махном та Володимиром, але потім повстанці розвалили їх, бо бачили їх шкідливу роботу. Прогнавши Денікіна за Дніпро, стали перед новим ворогом — комуністами¹⁾.

Тут повстанці прийшли до думки, що самі не можуть збройно боротись з комуністами, бо ті, памятаючи старе, поставили в центрі району сильний латишський полк, — але культурно-агітацій-

¹⁾ Документ № ССVIII, стор. 209 — 211.

ної праці повстанці не кидали. Виступаючи на різних конференціях селянських, учительських і кооперативних, — без страху громили комуністів з трибуни, а щоб забезпечити спокій тим, хто бажає активно працювати як агітатор, послали своїх представників до радянських установ, де вони набували прав, і цим рятували українців.

Долетіла вістка про Карпенка, присланого нашим урядовим центром, який вже активно виступав в Софіївському районі, та про доктора серба Гелева і других діячів. Однак зв'язок з ними налагодився не відразу. Почувши, що Карпенко виступав проти большевиків, повстанці Зірки виступили з Чортомличанами і під керуванням Огника налетіли на радянський бойовий пост. Вісім чоловік кепсько озброєних чортмличан — юнаків розігнали 58 червоноармійців, убивши з них 10, п'ять взявши в полон, забрали бомби, набої, рушниці та майно. Тимчасом от. Карпенко був забитий в бійці, а Никополяни наткнулись на два полки Червоних і розійшлись, виславши розвідку до Врангеля, але, здивавшись з представником центру доктором Гелевим, одержали від нього призначення і, сформувавши курінь гайдамаків імені Івана Сірка, працювали вже під політичним керівництвом др. Гелева¹⁾.

Не дивно, що населення часом дезорієнтувалося і що були повстанчі організації, які, нищучи Денікіна, орієнтувалися на большевиків. Але були й такі, що не переривали боротьби проти большевиків.

Повстанча організація на Чернігівщині під проводом от. Ангела завжди боролася проти них. Те саме робили й інші організації. Так, в своєму справозданні від 30.IX.1923 р. на імя Головного Отамана от. Чорна Хмара (А. Гребеник) пише:

„Між Катеринославом а Знаменкою я зеднався з от. Ангелом (500 чол.). В мене було до 300 чоловік і почали. В селі Краснополня під Катеринославом захоплено було „карательний відділ” в складі 120 чол., який був вивішаний на деревах. У відділі були самі китайці і латиші.

„Великий бій мали з Денікином в районі Знаменка — Катеринослав; знищили піхотний полк, захопили два бронепотяги. Пізніше стояв на Кічкасі (міст) і оперував проти відступаючого Денікіна.

„За Денікином прибули знову большевики. Директиви поступали від д-ра Гелева (серб). Би́лися з большевиками в районі Плавнів. Між станцією Жеребцем а Олелсандр. перервали шлях і захопили „карательний відділ”, який їхав до Олександрівська, — знищили. Між ст. Синельниковом а Катеринославом спинили так само потяг і захопили 7 чоловік „Чека” (6 жидів і 1 латиш), привезли до с. Дмитрівки і спустили до порожньої студні. Та „Чека” якось вилізла, але потім селяне догнали і ще доклали”²⁾.

Цей документ, як і багато інших, часом стверджують жор-

¹⁾ Документ № ССVIII, стор. 211. ²⁾ Документ № ССVI, стор. 205.

стокість населення при розправах з большевиками. В данному випадкові 6 замордованих повстанцями чекистів — жида. Але чи ж можна в цих жорстоких розправах вбачати „юдофобство“ українського народу? З більшим правом можна було б вбачати „українофобство“ жидів в катуванні українських селян їх земляками — чекістами. Тим більше диким і ганебним виглядає перекидання відповідальності за антижидівські ексцеси (часто розлючених жидами ж комуністами) українських мас на Головного Отамана С. Петлюру: чи ж міг він відповідати за правильні чи неправильні рефлекси українського населення?

Сам Деникін ствердив, що „дійствія повстанческих отрядов вносили... весьма серьезные осложнения в стратегію всѣх борющихся сторон, ослабляя попеременно то одну, то другую, внося хаос в тылу і отвлекая войска с фронта...”¹⁾.

12.XII-1920 р. представник Добармії полк. Перевало звертався до Каманди II-го Галицького Корпусу з проханням повідомити „штаб центрального революційного республіканського комітету“, що він уповноважений „Командуючим військами Новоросії“ вести переговори з цим Комітетом в справі спільних акцій проти большевиків та постачання повстанцями зброї²⁾.

Цей же представник Добармії одночасно звертався безпосередньо до повстанчого отамана Шепеля, шукаючи з ним порозуміння. От. Шепель відмовився вести переговори з полк. Переваловим. Не дочекавшись делегатів от Шепеля, полк. Перевалов, захворівши і виїзжаючи в район Жмеринки, знову пропонував Отаманові основні пункти для порозуміння: повстанці мали боронити залізницю Жмеринка — Козятин, не дозволяючи большевикам ремонтувати і налагоджувати рух по лінії. Разом із союзниками обіцяв повстанцям дати кілька броневи́ків, підтримати патронами та іншими боевими припасами.

Командарм Добармії згоджувався на те, щоб звільнені добровольцями райони були зайняті повстанцями. Для успішності спільної боротьби проти большевиків, полк. Перевалов пропонував повстанцям негайно опанувати район Козятин — Київ — Черкаси — Христинівка. Просив також не воювати з добровольцями та не перешкоджати евакуації галицького та їх майна при перегрупировці³⁾.

Щож ночали робити большевики з повстанчими організаціями, вигнавши Денікіна?

Підчас перших двох наїздів на Україну, в 1918-му і 1919-му р.р., большеви́цька влада майже не торкнулася села і лише по містах та містечках були зорганізовані совіти та різні „коми“, а село жило своїм життям і зовсім не відчувало комуністичної влади. В 1920-му р. большевики звернули пильну

¹⁾ Див. його „Очерки Русской Смуты“, т. V, стор. 134. ²⁾ П. Феденко „Повстання націй“, стор. 104 у „Збірникові Пам'яті Симона Петлюри“. ³⁾ Всея. Т. I, ч. 4. Відень 24, січень 1920, стор. 157.

увагу на українського селянина, що не визнавав окупантської влади. Знаючи це, большевики для того, щоб вирвати у селян хліб, одяг та зброю, формують спеціальні карні загони, під назвою „продотрядів“, але ж і це не приносить бажаних наслідків: організувавшись, селяне часто розбивають і ці загони¹⁾. Ця акція повстанців фактично доконала Добровольчу армію, після розпаду якої повстало в повстанців питання, що ж далі робити? По слідах повстанців прийшла на Україну червона московська Армія, яка спочатку йшла ніби „в гості“ — з листом Леніна до українських селян і робітників та з відомим вже наказом Троцького „допомагати українцям в боротьбі проти Денікіна“.

Ленін, закликаючи українське селянство і робітництво до знищення Денікіна і панського землеволодіння, писав, що незалежність України визнана Всеросійським Центральним Виконавчим Комітетом і російською комуністичною партією, що питання про те, чи зіллється Україні з Росією, чи залишатися незалежною, чи бути в федеративному зв'язку, — має встановити Всеукраїнський З'їзд рад робітників і селян.

Троцький в наказі „навчав“ солдат, комендантів і комісарів червоної армії, що тільки український робітник і селянин мають „одиноке право управляти своєю власною країною“, що, поборовши Денікіна, вони повинні віднести до трудових мас України з братерською уважністю і любов'ю, та заявляв, що, „трудові маси України сами вирішать своє відношення до Східної Росії“...²⁾.

Навіть і Ц.К.Р.К. Партії визнавав необхідність ще раз підтвердити, що Р.К.П. стоїть на ґрунті „визнання самостійності У.Р.С.Р.“. Але вже в пакті другому тої ж резолюції говорилося про користь „найтіснішого союзу“ та що „визначення форм цього союзу буде остаточно вирішено самими українськими робітниками і працюючими селянами“. Пакт же третій згаданій резолюції окреслював уже взаємовідносини між У.Р.С.Р. і Р.С.Ф.С.Р., як федеративний зв'язок. А в пункті шостому читаємо: „З огляду на те, що велика кількість зброї, яку має на Україні селянство, замість диктатури пролетаріату приводить до фактичного панування бандитського куркуля, — найпершим завданням радянської влади на Україні являється відібрання всієї зброї і зосередкування її в руках робітничо-селянської Червоної армії“³⁾.

З огляду на таку політичну тактику большевиків на Україні, всі повстанчі організації, за винятком от. Ангела, теж з тактичних міркувань погодились додати до „Української Республіки“ назву „радянської“, одночасно стоячи за суверенність України та вимагаючи організації окремої української армії.

Були й такі повстанчі отамани, які щиро повірили больше-

¹⁾ Воля. Т. 1, ч. 3, Відень, 17 січня 1920, стор. 129. ²⁾ Воля, Т. 6, ч. 2, Відень, 1919, стор. 81. ³⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 82—83.

викам, — приміром Туз, котрого одначе вдалося сотн. Бондаренкові притягти до української роботи на Звенигородщині.

„Вся Київщина поділяла позицію Звенигородщини та Таращанщини. Ці організації мали вплив на політичну тактику повстанців і Правобережжя і Лівобережжя. Зі всіх кінців тяглися сюди невидимі нитки звязку“.¹⁾

От. Омелянович-Павленко в докладі на імя Головного Отамана від 30.I 1920 року писав: „По обставинам сучасного менту всі повстанчі та партизанські організації прийняли лозунг радянства. Тепер вони перепроводжують спільні акції проти Добрармії“.²⁾

В листі до Командуючого Київською дивізією 27.I 1920 Командарм писав: „В сучасних обставинах відділи от. Гулого, Коцура, Малашки, Чучупаки визнали принцип радянства, завдяки чому мають спокійне відношення з большевиками, зможуть далше провадити організаційну справу“. Вражіння складається таке, що тут провадиться серйозна праця.³⁾

Може найтипівішим документом для схарактеризування тактики повстанців являється протокол Дереневецького району (частина Канівщини і частина Черкащини) від 7 січня 1920 року. Як бачимо з цього протоколу, повстанці нібито визнавали владу „рад“, але „постільки, поскільки вона буде в контактї“ з ними. Вони домагалися, щоб адміністрація на Україні складалася з українців, домагалися також і утворення української національної армії; висловлювалися проти примусового введення „комуни“; далі постановляли боротися проти бандитів, монархистів та інших ворогів народньої волі, домагалися ще й усунення з державних посад жидів⁴⁾.

Як ми вже бачили вище⁵⁾, де-які повстанці уважали, що треба, присипляючи большевиків прийняттям радянських гасел, консолідувати тимчасом українську стихію, організуючи військову силу, за допомогою якої можна буде захопити потім владу до своїх рук. Ставлячи большевиків перед доконаним фактом захоплення влади, вони сподівалися, що примусять большевиків лічитися з ними, але фактично ще в середині грудня 1919-го року для України призначено Всеукраїнський Революційний Комітет в складі Петровського, Затонського та Мануїльського. Цей Комітет видав одразу відозву до населення України. В ній цей новоутворений червоною Москвою для України „Уряд“ (замість скасованого „Совнаркома“ Раковського⁶⁾) підкреслював заслуги українських повстанців: „Ні на одну хвилину робітники

¹⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 75. ²⁾ Документ № LXXIV, стор. 87. ³⁾ Документ № LXXVIII, стор. 91. ⁴⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 75—78. ⁵⁾ От. Роба-ківський. ⁶⁾ „Жизнь Национальностей“, № 48, 21 декабря 1919 года. Під № 152 цей документ уміщений в „Политике советской власти по национальному вопросу за три года“, ст. 116—118. 1917.-IX- 1920 (Государственное издательство, 1920).

та селяне України не мирилися добровільно з насильниками. Страйками і повстаннями боролись вони проти них¹⁾).

Петровський, Затонський та Мануїльський в своїм „Воззванні Всеукраїнського Революційного Комітета Рабочим и Крестьянам України“ писали: „Вільна і незалежна Українська Соціалістична Радянська Республіка знову воскреслає. Право розпорятись своєю українською державою належить тільки робітникам і селянам“. А в початку ж „маніфесту“ говорилося, що української армії не має і не буде, бо вона „влилась“ до московської червоної армії²⁾).

Тимчасом 20-го січня 1920-го року большевики скликали перший зїзд партизанів Черкащини. Багато з них не приїхало на цей зїзд, — приїхали тільки ті, що ще сподівалися до чогось домовитися з большевиками. На самому початку зїзду майже половина покинула засідання з протестом проти уживання слова „товариш“, замість „добродій“.

Як бачимо із звіту цього зїзду, повстанці добились усунення з Ревкому русифікатора жида Ніллена. Партизани згодились вступити до червоної української армії.

Вже на цьому зїзді представник Москви Яковенко зазначив, що „мета зїзду є припинення партизанщини, бо партизанщина зробила те, що повинна була зробити, — допомогла регулярному червоному війську вигнати денікинців“³⁾).

Результатами цього зїзду — тими уступками повстанцям, на які пішли його організатори, Москва осталася незадоволена, бо бачила, що рано чи пізно їй прийдеться ліквідувати повстанців, бо всі вони стояли твердо на національно-державних позиціях. І вже через місяць — 28.II 1920-го року — Троцький видає про це секретний наказ — „ліквідувати професіональне українське партизанство“, стверджуючи, що ця ліквідація являється „вопросом жизни и смерти для Советской Украины вообще“. „Действующим на Украинской территории воинским частям строжайше воспрещено принимать в свой состав как партизанские отряды, так и отдельных „добровольцев“. Все партизанские отряды должны быть немедленно разоружены и расформированы, сопротивляющиеся должны быть истреблены“... „Непременным условием

¹⁾ По словах Плитгена, при переговорах з українським Урядом в кінці жовтня 1919 р. Ленін йому в розмові заявив: „Нехай там (на Україні) краще буде добра демократична республіка, чим погана совітська“. Ніби також Ц.К.В.К.П. стояв за військову конвенцію з Урядом У.Н.Р. і пропонував зайняти північну Волинь, де стояли совітські частини. При штабах мали бути військові представники для зв'язку. В резолюції Ц. К. було видно готовість визнати незалежність демократичної України з гарантією економічного розмежування в Донецькому районі. Це все було ще перед переходом на бік Денікіна Галицької Армії (Див. П. Феденко: „Фермент нації“, стор. 128). ²⁾ Політика Советской власті по національному вопросу за три года 1917-XI-1920. Москва 1920, стор. 116—118. ³⁾ „Вісті Черкаського повітового військово-рев. комітету“, ч. 10 від. 24.I.1920.

осуществления этой цели является выдержка, настойчивость и беспощадное отвержение всяких компромисов и сделок с партизанами и партизанщиной".

Рівночасно Всеросійська „Чека“ розповсюджувала на Україні своє „обращение“ до населення Кубанської області та Чорноморського побережжя¹⁾, в якому вимагала від населення вказування місць перебування повстанчих організацій, участі в боротьбі з ними, видавання всіх підозрілих осіб, що переходили в аулах чи станицях, та повідомлювати владу про повстанчі „нальоти“. В разі невиконання цього 1) станиці та села, котрі б укривали „білих“ та „зелених“, мали бути знищені, доросле населення розстріляне, майно конфісковане; 2) всі особи, що подавали б поміч „бандам“, — мали бути негайно розстріляні; 3) родичі повстанців, в разі наступу їх, мали бути теж розстріляні, а малолітні — вислані до центральної Московщини; 4) за виступ окремих сел і станиць совітська влада мала відповісти терором і за кожного убитого совітського діяча мали поплатитися життям сотні мешканців²⁾.

Коли пізніше більшовики оцінювали ролю українських повстанців, то устами Б. Козельського мусіли сказати про них правду: „Діяльність петлюрівщини, що тільки руйнувала й дезорганізовувала, була за одну з головних причин тих тяжких невдач, які терпіла на Україні радянська влада“³⁾. Отже не дивно, що більшовики готувалися до безоглядної ліквідації повстанчих організацій.

На цю нову й рішучу військову політику більшовиків повстанці відповіли виступами проти червоної московської армії.

Весною 1920 р. вибухло стихійне повстання на Тарашанщині в районі м. Тетієва, яке скоро прибрало форми організованого руху, що охопив досить широкий район, а в момент, коли Українська Армія зєдналася з Польською, мешканці околиць Тетієва мали 8 полків, які й прийняли на себе пізніше удар кінноти Буденного, але не могли встояти проти його кулеметів, не маючи зброї.

Почалося це повстання з того, що невеличкий загін повстанця селянина Оверка Куравського в ніч під 25 березня зробив напад на касарні, де стояла більшовицька залога м. Тетієва. Повстанці забили ручними гранатами помішника воєнкома Бурмоса і кількох червоноармійців. Воєнком Винниченко, перед тим як втікти до Білої Церкви з небезпечного району, організував урочистий похорон забитого Бурмоса. Тимчасом повстанці зайняли позицію на кладовищі й зустріли червону процесію стрілами з кулеметів. Винниченко втік, а відділ його розбігся. Розюшені повстанці вчинили у Тетієві погром.

¹⁾ Див. документ № ССІХ, стор. 211—212. Відозву цю „Чека“... розповсюджують й на півдні України, звідки наші повстанці й привезли її до Штабу Гол. Комзнди ²⁾ Документ № ССІХ, стор. 211—212. ³⁾ Б. Козельський, *op. cit.*, стор. 5.

Створилася тяжка ситуація: всі здорові й свідомі елементи місцевого громадянства — як інтелігенція, так і селяне—мали запобігти страшним наслідкам події, за яку не могли нести ніякої відповідальності: яким було, що прийде карна большевицька експедиція і що жертвами її падуть не винуватці, а всі національні українські елементи тієї околиці.

Організували озброєну самоохорону, на чолі якої став поручник б. російськ. 12-го Брацлавського полку М. Шляхтиченко. Були чутки, що большевики вже йдуть на Тетіїв. Організувався й „Комітет охорони ладу й громадського спокою“.

14 квітня до Тетієва вступив совітський 6-й експедиційний „карательний“ відділ, заарештувавши варту громадської самоохорони, всю її — людей ні в чому невинних—перестріляв в льодовнику. Ранком другого дня „карателі“ почали підпалювати й обстрілювати сусідні села, заарештували всю місцеву інтелігенцію і визначніших селян і, роздягши всіх догола, приготувалися їх розстрілювати. Треба було ратуватися.

Поручник Ш., зайнявши вигідну позицію за містом, встиг обстріляти з кулемета катів-„карателів“. „Смертники“, як були голі, розбіглися по сусідніх селах. Большевики почали були боронитися, але до Ш. прибігли на допомогу селяне з Снігірівки, і його відділ, що спочатку складався з 40 чол., вже перевищував кількістю відділ ворогів, яких було 200 чол. Бокчися, щоб їм не перетяли переправи через річку, большевики вийшли на залізничний насп. Тимчасом сили Шляхтиченка все зростали, з ним зєдналися ще села Плохонівка й Слобода. Повстанці почали обходити ворога, і він почав утікати до ст. Погребище. До повстанців приєдналися села Дзвиняча й Михайлівка, через які гнали вони большевиків. Коли ж і інші села довідалися від голіх тетієвських смертників, які втікли від розстрілу, що сталося, — до Тетієва рунула вся збуджена „дзвонами на сполох“ околиця: Тележинці, Браївка, Росішна й Ситківка. Повернувши з Дзвинячого, Ш. обняв команду над всіми зєднаними силами й, зорганізувавши штаб у Плохонівці, почав формувати відділи й висилати їх на фронт: на Тетіїв наступав новий експедиційно-карний відділ. Повстанці його прогнали після короткого бою.

Треба було готуватися до дальшої боротьби. Тетіїв став центром, де засновано „Повстанчий штаб Тетієвського району“. До Тетієва прибули п.п. Сліпанський і Комашенко, яких, проходячи через Таращанщину, от. Омелянович-Павленко уповноважив до організування в повіті „Січі“. На нараді вирішено було заснувати в Таращанському повіті „Кіш Запоріжської Січі“, і Сліпанський опрацював статут „Січі“. Отаманом Коша вибрано Куровського, а його помішниками Сліпанського і Комашенка. Кожна волость ставала полком, а село — сотнею. Все населення району поділено на реєстрове (од 21 до 35 літ) і нереєстрове (од 35 і старше).

Коли повстанці встигли зорганізувати тільки Тетіївський полк,

большевики повели наступ на Тетіїв з боку ст. Погребище. Проти них пішов Куровський, але до бою не дійшло. В страсну суботу 9.IV Снігурівці під командою Шляхтиченка обійшли большевицький відділ (4-й експедиційний), який повів у той день новий наступ. Утікаючи, большевики потрапили на Тележинців і, оточені з усіх боків, були до одного переколоті. Забито й командира відділу (всіх було щось 200 при 4-х кулеметах). Все майно дісталось переможцям. В цей момент почав наступ на Тетіїв новий большевицький відділ (6-ий), але був змушений втікати. Це був останній виступ большевиків проти Тетіївців. Тут почалося повстання в районі Білої Церкви, і большевики, аж до приходу польських військ, більше на з'являлися в цьому районі, де повстанці мали аж вісім полків¹⁾.

Таким чином район, що охоплював майже три повіти (Таращанський, Липовецький та Сквирський), протягом 2½ місяців (від 14.III до 25.V) був поза орбітою впливу окупантів і керувався своєю власною владою. Коли польське військо в 1920 р. йшло на Київ, повстала активно проти большевиків в першу чергу Таращанська повстанча організація, а за нею Чернігівська, Ананіївська, Глодоська і деякі дрібніші; решта заховувалася пасивно, не маючи відомостей про те, яку позицію займуть поляки щодо самостійності України. Цим до певної міри повстанці допомогли майже безопірному маршеві польського війська на Київ.

Як ми бачили, Червона Москва не толерувала й найменших проявів „національного ухилу“, в якому слушно вбачала сепаратизм: ліквідувала Волоха, ліквідувала й боротьбістів, котрі ніколи не виступали в соціальних питаннях проти Москви, але намагалися творити свою самостійну радянську соціалістичну державу, спираючись на повстанців.

Повстанчі організації, не маючи в більшості ні від кого ні вказівок, ні інструкцій, сами вирішували найпекучіші справи. Вони обмінювалися своїми постановами, щоби хоч в цей спосіб скоординувати свої виступи.²⁾

Правда, от. Тютюник видав відозву до „Селян“, в якій радив їм не піднімати дрібних повстань, а чекати наказів.³⁾ Для об'єднання організаційної і політичної роботи серед повстанців він пропонував от. Омеляновичеві-Павленкові організувати окремий відділ при штабі армії, або передати всю ту роботу до одної з дивізій при умові, що всі зносини йшли б через одні руки (Тютюник мав на увазі, очевидно, свою дивізію).

Командарм на початку походу рішив не допускати окремих виступів, а „весь повстанчий рух направити в одно загальне річище“. Відозва Уряду від 2.XII та „Селяне“ (11 точок) Ю. Тютюника, на думку Командарма, „вповні відповідали потребі, й

¹⁾ Документ про повстання в Тетієвському районі переховується в архівах Українського Наукового Інституту у Варшаві. О. Д. ²⁾ Ю. Тютюник, *op. cit.*, стор. 78. ³⁾ Там же, стор. 80.

абсолютно було зайвим видавати ще якісь нові директиви, тим більше, що вони були видані за підписом Ю. Тютюника, як заступника командарма"... Відозву от. Тютюника Командарм всім частинам армії наказав поширювати.

У Таращанському повіті командування (20—25 грудня 1918) знайшло людей у пригніченому стані і дуже перевтомленими, і тому порадило повстанцям, як маску, придбати собі форму Січч. Полк. Дерещукові на Уманщині Команда Армії видає уповноваження провадити організаційну працю в цілій окрузі.¹⁾ Ще далі на південний схід в особі отамана Гулого-Гулінка Командування знайшло людину, якій воно довірило зверхнє загальне керування всіма повстанцями Херсонщини, Катеринославщини й далі вгору по Дніпру до Чигиринна²⁾"...

Коли армія перебувала в Холоднім Яру, Команда Армії дала от. Чучупаці „вповні конкретні інструкції що-до можливої ролі Холодного Яру в загально повстанчому русі"..." Навязавши рівнож звязок з от. Заболотним, що оперував у Балтському повіті, дала „йому директиви по службі звязку поміж Армією і повстанцями Правобережжя... Повстанці Волині горнулися до галицьких частин і через них тримали звязок з Українським Урядом. Крім того були й окремі завдання, прикладом доручене полковникові Трушенкові.³⁾

„Не маючи дозволу організувати керуючий центр для повстанців, — говорить от. Ю. Тютюник, — я вислав сотн. К. для налагодження звязку зо всіма повстанцями. Містом осідку звязкової централі вибрано район найсильнішої організації. На Таращанщину, де вже працював хор. Кузьменко-Титаренко, якого я вислав ще зпід Вапнярки, післав хор. Івана Бабія, котрий працював у Куравського, виконуючи обовязки начальника оперативного відділу в штабі. Таращанська організація пізніше виявила себе найбільше активно.

Залишав і Загородський, для праці серед повстанців, старшин Волинської дивізії".⁴⁾

Останнє підтверджує і Командарм.⁵⁾

Загальне керування повстанцями Командування залишило за собою, бо „непохитно стояло на тому, що поодинокі вибухи, не скоординовані з загальними обставинами й намірами Уряду, довели б до безцільних кровопролитів".

Підчас походу начальник штабу армії полковник Долуд взяв цю справу на себе, в формальній її частині, й проводив її по вказівках Командарма. Повстанчі отамани отримували від Команди Армії „районні" уповноваження і право використовув-

¹⁾ Він був висланий туди раніше Головною Командою, див. документ № СХХХVІІІ, стор. 146. ²⁾ От. Гулий-Гуленко мав це призначення ргніше (ми вже про це згадували), а по зєднанню з регулярною армією він був призначений Комдивом Запоріжської дивізії,— див. документ № ХСVІ, стор. 109. ³⁾ Ген.-пор. Ом. Павленко, оп. cit., ч. II, стор. 29. ⁴⁾ Ю. Тютюник, оп. cit., стор. 80. ⁵⁾ Ген.-пор. М. Ом. Павленко, оп. cit., ч. II, стор. 29.

вання громадського майна (цукру, спирту) в зазначеній приписом кількості.¹⁾ Командарм рівнож стверджує, що розпорядження повстанчим отаманам носили численний характер.²⁾

Оце була та величезна сила, що не давала ворогові передчасно тріумфувати в своїй перемозі. Сила повстанців полягала в їхній одностайності та товариській вірності. Поки ці традиції були міцні, поки ворогові не вдалося влити в лави своїх людей,— це був найвитриваліший з усіх фронтів.³⁾

¹⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 30. ²⁾ В архивах цих розпоряджень я не знайшов. Зате знайшов в останній хвилі завдання для армії У. Н. Р. в Зимовому поході (див. документ № ССХ, стор. 212—213). ³⁾ Ген.-пор. М. Омелянович-Павленко, *op. cit.*, ч. II, стор. 24.

ДОКУМЕНТИ.

Документ № I.

Szepetówka 4 grudnia 1919.

JASŃIE WIELMOŻNY PANIE ATAMANIE.

Czyniąc zadość prośbie JWPana Atamana, Wódz Naczelny Wojsk Polskich polecił mi ułatwić podróż JWPana Atamana, wraz z szefem sztabu i dwoma adjutantami do Warszawy.

W tym celu przesyłam ten list przez sotnika Mamczura, prosząc, aby JWPan Ataman zechciał przyjechać Swoim pociągiem pancernym do Szepetówki jutro 5-go grudnia wieczorem, skąd dalsza podróż nastąpi wagonem dowódcy frontu Wołyńskiego. Na stacyi w Połonnem oczekiwać będzie przejazdu JWPana Atamana porucznik Starzyński.

Łączę wyrazy wysokiego szacunku i poważania

Jerzy Potocki

Rotmistrz i adjutant Nacz. Wodza W.P.

Державний герб.

№ II.

У. Н. Р.

Голова Ради Народніх Міністрів.

6-го грудня 1919 р.

Сим свідчиться, що предявник сього є Командуючий Запоріжською Групою отаман Михайло Омелянович-Павленко, якому пропонується всім державним і громадським установам давати всю потрібну допомогу.

Голова Ради Народніх Міністрів І. Мазепа.

Державний Секретарь (Підпис печітки).

Печатка з написом довкруги: „Голова Ради Народніх Міністрів У. Н. Р.“ із тризубом.

№ III.

Політичного Референта
Уряду У.Н.Р. при Запоріжському
війську.

„ * 1) Травня 1920 року

ДОКЛАД
ГОЛОВНОМУ ОТАМАНУ ВІЙСЬК
УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНЬОЇ
РЕСПУБЛІКИ
СИМОНУ ПЕТЛЮРА

та

Голові Ради Народніх Міністрів

В початку Грудня н/ст. 1919 року, коли Українській державності загрожувала страшна небезпека з боку московщини як правих большевиків так і лівих большевиків-комуністів, з ВАШОГО наказу і зі згоди Уряду У.Н.Р. була вислана в центр України, на допомогу повстанцям-селянам, армія під командою Отамана Омеляновича-Павленко. Предбачаючи тяжкі умови цієї армії в центрі України з боку як морального, матеріального так і політичного, Урядом У.Н.Р., разом з військом, були вислані в центр України представники Уряду, яко політичні референти. Я виїхав з Запоріжським військом.

1) Дата в оригіналі не поставлено. О. Д.

Дякуючи несприятим умовам для праці Уряду в час вируху армії в центр України я одержав лише словесні вказівки та інструкції, головне завдання референту було — посередництво між народом і армією; допомога командуючому в справі технічно-матеріальній, а головне харчовій; інформація населення України про політичне становище України і провадження політично-культурно-освітньої праці в населенні; політична розвідка в бік ворогів і дипломатичні зносини (колиб трапилось) і організація повстання. Решта предоставлялась власній ініціативі референта.

7 Грудня я явився Командарму Отаману Омеляновичу Павленко і поінформував його про свої уповноваження. Отаман Омелянович Павленко, дов'давшись про функції референтури при війську, вітав і заявив готовність підтримувати всім чим тільки буде в його можливим. О 12 годині дня ми разом вирушили до міста розташування армії з м. Чарторня. І вечором з наступом темноти вирушили в дальній тяжкий похід.

В селі першої стоянки нашого марша Командармом була скликана нарада решти референтів для обміна думок предстоящої праці і на цій же нараді зразу ж було досягнуто повної солідарности праці і повного контакту між політичною референтурою і Командармом, яка не порушалась весь час тяжкого походу. З огляду на те, що не було відомо нам як зустрінє нас народ, трудно було предбачити більш менш певний план праці, определити програм і тому було вирішено працювати так, як підкаже життя.

ПОЧАТОК РУХУ І ПРАЦЯ РЕФЕРЕНТУРИ.

Одержав наказ, армія вийшовши з під обстріла ворожих сил і на 7 грудня була вже цілком готовою до походу. Це були надзвичайно тяжкі дні. Колосальна праця по реорганізації зрмії була проведена так швидко і так успішно, що не хотілося вірити в те що ця армія маюче в собі таку силу і організованість могла колись, а то не так давно було, відступати так неорганізовано від нікчемного ворога, але ж трапилось.

Перший день руху був надзвичайно тяжкий — гадалось що все ставало нам на перешкоді, але сильним духом і твердою волею Командарма та його помішпиків як Комдівів так і полковників всякі перешкоди були знищені. Козачество побачивши що їх провідняки при них і широко турбуються про їх долю допомагало в праці, напружуючи останні свої сили. Сознаніє того що йдемо в центр рідної України на допомогу повставшому проти ворогів селянству, підвищило настрій в армії настільки, що як старшина так і козак того тільки і чекали як би скорійше до маршу аби скорійше з'єднатися з повстанцями і спільними силами помститися за всі ті знущання які творилися ворогами над нашим народом.

З наступом темноти 7 грудня годині о 12 ночі армія почала рух. Перші дні рух провадився і днем і ночью, і за короткий час, армія osiąгнула району Казятин—Вінниця підійшовши¹⁾ до залізничної колел, так аби як найкраще перейти колею, яка охоронялася сильними ворожими відділами при бронепотягах. Забезпечивши переправу з обох боків, армія благополучно переправилась через колею у ст. Голендри і зосереджелась в районі с. Самгородок. В районі Казятин—

¹⁾ Написано: „підійшовше“, але кінцеву літеру „с“ власноручно рукою Головного Отамана поправлено на „ш“. О. Д.

Вінниця при забезпеченню переходу наші передові частини мали сутичку з ворогом якого було розпорошено і на ст. Голендри захоплено було інтендантство 14 ворожої дивізії. Ворог відступив на Казатія та на Вінницю. Галицькі частини які зустрічалися нам в цім районі вперше після їх зради, почували себе ніяково, винувато і не відали що ми будемо робити з ними, але ми їх пропустили вільно. В цім районі трапилась зрада одного полковника, якому було доручено охороняти наше праве крило. Зрада принеслаб нам велику шкоду, але своєчасно була помічена і ліквідована.—Зрадив полковник Аркас, утік переманивши¹⁾ на свій бік цілу сотню кінних козаків. Пізніш полковника Аркаса знайдено було на службі у большевиків, в галицьких частинах.

Перша сутичка з ворогом дала нам перемогу над ним що подняло дух армії. Після цієї сутички армії приходилося провадити марші маюче ворога кругом. Це ускладняло продовження маршів. Після денного відпочинку армія стала на марш і досягнула району Липовця. Липовець був взятий з бою і кінним полком Волинської дивізії була знищена так звана Государственная стража. Результат боя — забито Начальника стражі і кілька стражників, з нашого боку потерь не було. Ми взяли полонених і чимало ріжного майна. З допиту полонених було установлене що Добровольці ще тримають Київ, але в армії дух пригнічений і це сталося з причини об'явлення війни Україні. В армії Денікіна трапився розкол, офіцерство поділилося на два лагери — сословне офіцерство — і офіцерство яке прагло до демократичного ладу.

Лагери ці ворогували між собою і частенько трилялися серйозні сутички. Це було взято на увагу і референтурою було вжито відповідних заходів і в результаті чого трапилося величезне дезертирство в армії Денікіна. Бували випадки коли старшини Денікінської армії цілими групами переходили до нас. Нами всіни в більшості відпускалися по домах (демобілізувалися). В цім районі мною були зібрані відомости від селян про поведження з народом добровольців і стражників. Було пояснено народу на сходах про військо У.Н.Р. і політичне становище України. Селянство нас зустрічало з великою радістю і допомагало. По власній ініціативі робило розвідку в ворожих містах розташування і давало иноді напевно цінний матеріал. До большевиків ставилося негативно. З сумом нас провозжало коли виходили ми, не залишаючи²⁾ після себе влади, але ж цього не можна було провадити, бо армія находилась на партізанській стані. В Липовці було надруковано де кілька відозв до населення.

Головною темою відозв було—Самостійність Української Народньої Республіки і коротко безпристрастно пояснювалося селянству де шукати свого щастя і яким шляхом треба йти аби скоріше знайти його. Твердо говорилося що на Україні будемо ми і тільки ми, а не москалі або инчі сусіди. Відозви складалися чисто народньою мовою так що все розуміли гаразд і відозви дали дуже гарні результати.

Після відпочинку армія стала на черговий марш, переправилась через залізничну колею в районі ст. Погребище — Христинівка, зосереджилась в районі с. Пятигори—Животів—Жашков. Тут був призначений трехденний відпочинок, аби дати змогу частинам армії відпочити і привести в порялок господарство.

Референту була дана змога скликати сходи для своєї праці, що було зроблено. Але на другий день відпочинку армії прийшлося мати сутички з воро-

^{1), 2)} Написано: „переманивши“, „не залишаючи“, але Головиний Отаман поправив „с, на „и“. О. Д.

гом. Ворог появлявся зо всіх боків і трудно було виявити чи то він нас окружає, чи розбігається. Виявилось останнє.

Захоплення нами м. Липовця, широка інформація населення про те що армія У.Н.Р. жива, сильна і живе в народі, і якимсь чудом, несподівано для добровольців, очутилась в глибок[ом]у заплілі їх, зробило велике вражіння з боку морального, внесло велику деморалізацію в ряди добровольців настільки, що вони примушені були залишити м. Київ перед не величкою кучкою большевиків і зразу відійти на лінію Білої Церкви, залишивше Казатін і Віяницю (Віяницю зпершу забрали наші повстанці під керуванням Шепеля). Нашою розвідкою було встановлено, що вони відступають на Умань з району Києва (вибравше тилувий шлях Ставище—Жашків—Умань. З метою перехопити відступаючого ворога і дезорганізації його для дальнішого відступу, армія не дивлячись на втому стала на марш і розкинулась—Волинська дивізія в район Сквирського повіту, захопила м. Сквиру,¹⁾ зруйнувала всю владу і організаційну роботу Деникинців, розіграла стражу;

Запорізька дивізія — в Таращанському повіті, взявши²⁾ Таращу, а полком Чорних Запоріжців захопила м. Ставище головний етап добровольців;

Третя Кінна дивізія (залізнична) охороняла наш тил.

Київська дивізія захопила Жашків, повела демонстрацію в бік Умані кінними роз'їздами; Захопивши весь цей плацдарм армія тримала ініціативу в своїх руках і займала пануюче положення. Добровольческа армія форменим образом була охоплена панікою і розбігалась кучками хто куди попав і тільки інородческі отряди трималися кучки і відступали більш менш в порядку. Селяне, побачивши що настав час розплати з катями-добровольцями, операючись на нашу армію, зразу ж зорганізували партізанські відділи і почали переловлювати добровольців, полонених доставляли до Штабу армії і вимагали лютої кари.

Большовики, довідавшись про нас, що ми в глибок[ом]у тилу добровольців, почали нападати на них енергично і для добровольців настало дійсно скрутне становище і небезпечне. Всю лютість вони нереносили на нас і це їм в деякій мірі удалося. В м. Жашкові вони наскочили на наш санітарний обоз з хорими козаками, і з хорими козаками вони розправилися з достоїнством інтелегентних людей: відрізували вуха, носи, руки, ноги, рубали лежачих хорих козаків у яких була висока температура і крізіс хвороби, розправлялися з тими козаками які ні руками ні ногами не могли двигати. Це перепроводжувалося на очах адміністрації місцевого шпіталью і медичного персоналу, а також і на очах населення. Всі приходили в ужас і ярость. Зробивше своє варварске діло, забачивши наш роз'їзд позорно утікли, але частина була перехоплена партізанамі і ізрублена на куски і тільки щастливцям удалось сховатися в лісах.

Другий їх відділ, напав несподівано на Третю дивізію, але тут йому не удалося нічого, бо був зустрічений своєчасно і відігнаний на Липовець. Потері Третьої дивізії — кілька полонених і частина обозу. Це удалося добровольцям тільки дякуючи тому що армія була занята переловлюванням добровольческих відділів на великих терені

Цікаво було відмітити бої в м. Ставище³⁾ Полку Чорних Запоріжців з добровольцями. В с. Ставище виступила одна сотня для освітлення місцевости. З цєю

¹⁾ М. Сквиря Волинська не захоплювала, і жадна наша частина там не була (Табір, ч. 14. Warazawa 1980, стор. 138). О. Д.

²⁾ Також Головини Отаманом літеру „е“ в слові „взявше“ поправлено на „и“. О. Д.

³⁾ В оригіналі Головини Отаман це слово підкреслив. О. Д.

сотнею відправився і я разом з Полковником Дьяченко і на власні очі наблюдав як билися славні Чорні Запоріжці з переважаючим кількістю ворогом. В м. Ставище був розташований Штаб генерала Бредова і сам Бредов. Несподіваний і смілий наскок сотні Чорних Запоріжців під непосредственным керіванням самого Командира полку Полковника Дьяченко, ворог за які небудь десять фінин був на половину перерубаний на поливну обезброшений і захоплений в полон. В полон чуть не попався сам генерал Бредов, спасся тільки дякуючи погоді туманній і через те що був розташований на ісході села по дорозі на Умань, йому удалося уткити на автомобілі. Захоплено було — вся стража Київського повіту на чолі з Начальником стражі і часть Стражі Сквирського повіту, багато різного майна, кулемети і набої.

Настільки добровольці несподівалися такого швидкого наскоку на Ставище, що коли приходилося брати в полон, то не знали як нас називати чи то ми є комуністи, чи махновці, чи хто другі, і трудно було упевнити їх в тім що ми є частина армії У.Н.Р. Тільки коли доставили їх в Штаб армії там вони упевнилися, що мають діло з армією У. Н. Р. Откровенно говорили, що у них уже офіційно було об'явлено, що армії У.Н.Р. нема, вона розбита і що сам Головний Отаман Забитий. Полонених я сам перепроваджував до Штабу і захоронив їм життя, з метою використати для агітації, аби вони пішли по своїм частинам і наробили там ще більшої паніки, і щоб скорійше розбігалася і решта добровольчої армії. Ця операція в де-якій мірі удалася. В армії Денікіна почалася агітація в наш бік і було установлено що цілі частини демонстративно відказувалися битися з нами. З такими частинами, звичайно, добровольче командування поступало суворо включно до розстрілу цілих десятків старшин і козаків.

Збивши¹⁾ ворога, розсіявши²⁾ його в цім районі, армія стала на черговий марш і перейшла в район Умані. Не дивлячись на те що як люди так і коні були змучені, захопила м. Умань примусивши³⁾ ворога кинути свою головну базу і відступити на Елисавет, де був зустрічений Повстанцями під командою Отамана Гулого-Гуленка, який в той час вже захопив головний залізничний вузол ст. Знаменка. Повстанці розпорошили відступаючого ворога, не давали змоги йому зупинитися аж до ст. і м. Голта. Частина ворога направилась на Голованевск, а з Голованевска без передишки панично втикла на м. Богопіль.

Під Уманню нам прийшлося мати рахубу і з своїм ворогом —⁴⁾ це був Волох, який утікав від радісного прийому большевиків. Але Волоха ми збили і примусили відступити на шлях відступаючих добровольців. Між Волохом і добровольцями зав'язалася боротьба, в решті Волох був розбитий, бо на него наступав інородчеський відділ добровольчої армії. Ми ж в цей момент скупчили свою армію і зайняли ісходне положення, відпочили, вирушили в район Голованівська. В м. Умані було захоплено багато різного майна і надруковано багато відозв нового змісту, які я вже дохожив ВАМ ще при першій зустрічі (в Могиліві Под.⁵⁾) З уманського району розташування я вирушив з ударною групою — Полком Чорних Запоріжців в район Балтського повіту, де я провадив повстання проти комуністів прошлим літом, для підготовчої праці і для ліквідації ворога

^{1), 2), 3)} Написано: „збивше, розсіявше, примусивше“, але кінцеві літери „с“ Головний Отаман поправив на „м“. О. Д.

⁴⁾ Після слова „ворогом“ Головний Отаман поставив „—“. О. Д.

⁵⁾ Слова: „в Могиліві Под.“ дописані рукою Гол. Отамана. О. Д.

в районі Балта—Ананьїв—Бірзула—Голта. 24 грудня по ст. ст. я прибув до Голованівська. Командир полку Чорних Запоріжців зразу ж пішов переслідувати ворога, який утікав на м. Богопіль—Голта, я заявився політичною і організаційною справою в районі Голованівська. Настільки панично відступали добровольці, свідчить факт залишення цілим телеграфного зв'язку з Одесою і цілим районом. Це дало мені змогу в короткий час перевести свої завдання—скликати представників волостей і сел для інформації, і налагодити організаційну працю до повстання. Власне приходилося відродити те, що було мною закладено ще в прошлім році літом. Прошлогодня праця не пройшла даремно. Місцевий ватажок Заболотний, не дивлячись на різні утиски з боку добровольців і провокаційну праця з боку комуністів, перевів операції по визволенню та очищенні Балтського повіту від добровольців, успішно. Влада добровольців трималася лише кілька днів, а стража примушена було сидіти лише в м. Балта, не показуючи і носа на повіт.

Було установлено мною, що в цім районі, майже до самої Одеси добровольці не користувалися прихильністю народу. Про це свідчить такий факт. В присутності вартового старшини від Штаба Одеського воєнного округу, на телеграфі, співробітники Одеської телеграфної установи дали мені змогу з Голованівська переговорити по прямому дроту з Балтою, де я довідався що ворог і з Балти утікає. В Балті в той час залишався тільки караульний батальйон, всі як військові, так і громадські установи евакуїровались на Бірзулу і тільки в Роздільній були затримані і силою повернені до Балти. Закінчивши свою праця приєднався до полку Чорних Запоріжців. Успіхи полку Чорних Запоріжців величезні. Ворог був настигнутий коло с. с. Липовеньки та Пушково на половину був перерубаний, частина утикла до Богопіля, частина забрана в полон. Як розказують селяне, ворог настільки панично утікав, що офіцери кидали зброю, своїх жінок і вирвавши у селян підводчиків коні, сідали верхи і утікали хто куди попав.. Коло цих сел захоплено велика кількість обозу, всіх жінок які їхали (не досчиталися тільки губернаторші). Багато награвованого майна у селян добровольцями. Між річани приходилось находити части туалету актріс. В той день переслідування ворога далі для нашого полку була не можлива, бо сильна гряз настільки змучила коні, що коні поприставали і докінчення сперацій на Богопіль—Голту було відкладено до другого дня, що дало командуванню добровольчого отряду, який стояв в Голті, змогу взяти в руки свій отряд і навіть виставити застави в наш бік. В Голті були вже стянуті великі сили ворога, переважно кіннота і для Полку Чорних запоріжців, маюче зтомлених людей і коней, було не посилам, але йому допомогли селяне і ворог був збитий. Ворожі застави були перерубані, а частини панично утікли в Голту, а з Голти на Воанесенск, але по дорозі були перепинені селянами і примушені були залишитися в Голті. Позаяк в бою під Богопілям ворог оказував опір і нашою контр-розвідкою було установлено, що в' Богопіллі і в Голті розташовані частини і ті які знущалися над нашими хорими козаками в Жашкові Тарашанського повіту, — в полон нікого не брали. Результат бійки для нас гарний—потер не було людсьми, ранено двоє коней.

До Полковника Дьяченко конспіративно зверталася делегація від всего населення Голти, Богопіля і Орлика, аби він вступив з своїм полком в ці місця і спас населення від знущання нечуваного варварства над населенням, особливо над єврейським, за що населення бере на себе утримувати всім задоволенням

весь полк. Але цього не можна було зробити бо це не входило в наші завдання. Полк після переведення операцій, відсвяткував Різдвянне свято і Нсвий рік, вирушив згідно наказу. Населення нас зустрічало дуже гарно, єврейське населення після того кошмару часів добровольчої влади віддихало.

На другий день Нового року, полк став на марш, переправившись через р. Буг, зробивше демонстрацію в бік Ольгополя, пройшов правим берегом р. Буг, поповнившись свіжими силами; переправившись на лівий берег через р. Буг пішов на з'єднання з армією. Поход правим берегом р. Бугу дав міні можливість поінформувати другі десять волостей Балтського повіту про існування армії і уряду У. Н. Р. і перекинути агітаційну літературу до Дністра і в Ачанівський повіт, май-же до самої Одеси.

Було виявлено що Галичане в цей час займали Жмерінку, Бірзулу, Балту і почували себе дуже погано, бо справа з Деникіним була рішенням двох-трьох день, і перед ними повставало питання про їх становище. В цей час вже наближалися комуністи.

З боку референтури і Командарма були вжиті відповідні заходи, але результатів ніяких. Галичане не вірили в нашу перемогу над ворогами України, особливо звязувало галичан те що в їх армії було багато хорих козаків на тиф, май-же 70%. Правду кажуче галицьке командування схилилося в тсй бік де—сила.

В короткий час полк осягнув р. Сінюха, переправившись через неї вийшов в район м. Ольшана¹⁾ на Херсонщині Елисаветського повіту. В с. Ольшана був призначений денний відпочинок і тут міні прийшлося приймати делегацію від добровольчого командування з пропозицією згоди. Питання вони так гупо ставили, що прийшлося коротко відповісти — Українській Народній Армії, не по дорозі з вандалами ХХ віку. Подлітний документ пропозиції є у Командарма.

На другий день полк став на черговий марш і вирушив на з'єднання з армією, але піднявся страшенно лютий холод і робити великі переходи було не можливо. Делегація просилася відправити її до Штабу армії і міні прийшлося виступити з роз'їздом до Штабу армії, але по дорозі довідався що армія прийняла несподівано для нас новий напрямок і я з 10 козаками лишився в коридорі — між комуністами з одного боку і добровольцями, відступаючими з другого. Дякуючи селянам я без потер пройшов цей коридор і в с. Ольшана Звенигородського повіту звязався з Київською дивізією, пробувше в дсрезі 7 день.²⁾

Армія, передихнув в районі Покотилово Торговиця Балтського повіту на третій день Різдвянних свят, стала на черговий марш і по обставинам вернулася за річку Сінюха і, поділивше райони, вирушила — Київська та волинська дивізії на північ (на Київщину), Запоріжська та Третя залізнична — на схід (на Чигиринщину) для з'єднання з Командуючим Повстанцями Катеринославщини та Херсонщини Гулим Гуленко, який після боїв зосереджився зо всіма силами в районі Холодного Яру на Чигиринщині.

Доганяти Отамана Омеляновича Павленко було для мене не можливим бо страшно бідбилися коні і продовжувався страшний холод, я передав делегацію Командуючому Київською дивізією Отаману Тютюнику залишившись при Київській дивізії, допомагаючи референту цієї дивізії в політичній роботі. Через кілька день до Київської дивізії приєднався і полк Чорних Запоріжців.

З Ольшаної для нас починався новий період. Ми підійшли близько до

¹⁾ Помилково замість Ольшанка. О. Д.

²⁾ Добровольча делегація прибула до Чорних вночі 24.1 (Щоденник полку Чорних Запоріжців, стор. 27 рукопису), а до штабу от. Тютюника 28.1 (дав. документ № XLVIII). О. Д.

большевицького розташування і в м. Ольшаній вже була впорядкована большевисько-комуністична організація. Ревком був зарештований, організатори переловлені, а селянам було роз'яснено, що ми ні в якому разі не допустимо аби большевики знов запанували на Україні. Сход уважно вислухав і виніс постанову не визнавати большевиків.

Для політичної роботи настав також як і для війська новий період, прибував ще один ворог, але розпочинати боротьбу з большевиками-комуністами було значно тяжче ніж з добровольцями. Добровольці ясно виявили свою фізіономію і для населення очі були відкриті, б-комуністи двигалися на Україну навчені попереднім повстанням, політику свою провадили обережно, так саме і військові операції переводили. Референтура була поставлена в дуже тяжке становище. Відсутність певних інформацій; від уряду невідомо, в якому стані знаходяться переговори з большевиками, свідомість того що армія будучи відірвана від баз постачання не може битися на два фронти і з добровольцями і комуністами разом і аби не програти справи, над повставшим питанням приходилося дуже уважно меркувати. На нараді з Отаманом Тютюнником було вирішено зайняти поки що вишукане положення, тим часом перевести саму певну розвідку аби довідатися про курс політики б-комуністів в цей раз на Україні. Була вислана розвідка в стан розташування ворога, дівізії тим часом стали на черговий марш і під час маршу по дорозі надібали на б-комуністичні відділи, знов повстало питання як поступати. Командування вирішило обеззброювати відділи і відправляти в московщину як непотрібний елемент на Україні. Це як раз було на руку красноармійцям, бо на Україну їх привели обманом, їм говорили їх політкоми що на Україні красна армія довго не буде, не буде втручатися у внутрішні справи Українського народу, а як тільки буде знищено Денікіна, красноармійці будуть розпущені по домах. В цих же красноармійців ми добули офіційний приказ Лейби Троцького-Бронштейна, Комісара по військовим справам Московщини, в якому було сказано: Совітська армія відправляється на Україну лише для допомоги українському селянству знищити добровольців, а потім повертається в Московщину; Україна є земля українських селян і робітників і тому втручатися в справи України Совітська Московщина не буде і спостережувалося, горе тому хто буде насилувати волю українського народу як в місті так і селі, червоноармійці мусять себе тримати на Україні тільки яко гості, Україна визнається самостійною. Ці накази розповсюджувалися між народом України яко агітаційна література.

Маюче на увазі те в якому становищі знаходиться зараз наша армія і те, що в якому може опинитися армія прийнявши те або інше рішення, бо приказ Троцького для малосвідомого селянства в політичних справах був дуже і дуже приманливий, особливо при гарно налагодженім агітаційнім апараті у большевиків, над питанням як поступити приходилося задуматися. Приказу цьому абсолютно ми не вірили, бо добре та гаразд знали, коли з большевиком маєш діло, то і адвоката май в кармані, але ж обстановка для нас з кожним днем складалася серйозною. Але на слідуючій стоянці прибув до нас зв'язок від Голови Ради Народніх Міністрів і поінформував нас про сучасне політичне становище, а головне про переговори з большевиками комуністами, виявилось що вони тримаються прежньої політики що до України. Тим часом повернулася наша розвідка від большевиків, яка підтвердила як слова зв'язка Прем'єра, так і про дійсність приказу Троцького. Довідавшись про це питання як відноситися до надвигаючогося

ворога б-комуністів, стало для нас ясним і занята нами раніш позиція була тактовна і влучна. Треба бити б-комуністів як зброєю так і словами, бо тільки тоді можна примусити їх рахуватися з нами. З того ж дня була поведена нами сама енергійна контр-агітація і агентурна розвідка. Приказ Троцького було відпечатано в великій кількості з широким поясненням селянам що значить такого сорта агітація з боку б-комуністів. Наша контр-агітація мала дуже великий вплив на селян і в тих селах де ми проходили, більшовитські агітатори не мали успіху. Місцеві партізани допомагали нам і в однім селі, назвіська не пригадую, ми за допомогою їх добули друго[го] таємного наказу Троцького, про те як треба б-комуністами навістправжки поводитися на Україні, аби забезпечити своє положення. Зміст цього приказу був цілком протилежний як ми і гадали, в нему було сказано що в першу чергу треба обеззброїти повстанців, потім села, аби вони не мішали провадити комуністичної політики на Україні. Це ще більш піддержало нашу контр-агітацію. На цей раз ми вийшли побідителями, але передбачали і ту шаленну агітацію яку вони могли пустити проти нас. Ми були на поготові. В час перебування на Україні червоної армії ми придивлялися до самих нікчемних дрібниць і помітили що армію їх легко демобілізувати, для цього була випущена маленька відозва до „Товарища Красноармійця“. В цій відозві коротенько було сказано, власне, запитувалося „красноармійця“ чого він прийшов битися з українським трудовим селянином і була преподана порада кидати зброю і повертатися до себе на Московщину, бо пізніше утікати буде трудніше, було нагадано прошлогорічне повстання і розправи селян з комуністами. Ця відозва мала успіх серед красноармійців і в армії почався розвал, дезертирство так збільшилося що, (по відомостям агентурним) Московському Совітському уряду прийшлося мобілізувати всі центральної Московщини „чека“ і виставити заслон на кордонах України і Московщини. Люто повадилися з дезертирами але нічого не могли зробити і примушені були формувати окремі відділи для переловлення дезертирів і потім з них складати окремі частини які мали назву „Армія дезертирів“. Діставше на перший раз стільки матеріалу для контр-агітації і нам лишилося лише одно бути на поготові до нового матеріалу, а тим часом використовувати, що мали.

Дівізії тим часом продовжували чергові марші, ми провадили свою працю між населенням. Тяжка то була праця — з раного дня і до вечора марш, прибувши в село і не відпочивши приходилося відбувати сход. Але настрої селян був на нашій стороні і це підтримувало нас, ми не почували тоді в собі втоми.

За короткий час дівізії підійшли до м. Сміла на Київщині. Розвідкою було встановлена присутність б-комуністів в місті. В м. Сміла був розташований штаб 60 совітської дівізії. Ворог не знав про нашу присутність і таку близьку. Ми раптово накинулися на ворога. Місто було здобуто, ворог який виступав зі зброєю в руках проти нас був перебитий, а решта обеззброєна і забрана до полону. Взято було чимало різного майна, а головне зброя. Ми тут поповнили свої запаси. Одночасно була забрана і ст. Бобринська де також було поступлено з ворогом, було добуто багато мануфактури, набойв рушниць і різного майна. Ворог який уцілів утік на Новомиргород. Полком Чорних Запоріжців була захоплена багата бібліотека. Бібліотеку передали до вищої початкової школи в селі Вергунівка. На другий день були атаковані Черкаси, але в Черкасах ворог оказав опір і там полонених не брали, крім того було перерубано чрезвычайку та ревком. Місто було захоплено після часової бійки 5 кінним полком

Київської дивізії під команду полковника Старостіна і трималося на прстизі доби, бо не можливо було вивезти всього того майна яке захопив полк. Над вечір ворог піддав свіжих сил але полк відбив контр-наступ і продовжував тримати місто в своїх руках пе[ре]проводжуючи операцію по вивезенню захоплено[го] майна. В 5 годин другого дня ворог знові хотів було вибити полк з міста, але і на цей раз був відбитий з великими для ворога потерями. Командір полку полковник Старостін тут виявив себе справжнім лицарем. Не дивлячись на те, що решта дивізії відійшла на південь згідно приказу, полковник Старостін продовжував свою роботу по евакуації захопленого майна, маюче наступ ворога. Тут же була виявлена і особлива хоробрість старшин і козаків полку. Виконавши приказ, полковник вивів полк з міста і приєднався до дивізії. Потері в бійці під Смілою і ст. Бабринською — Полк Чорних Запоріжців потеряв одного псовеним, рзнено кілька коней, взято в полон ворога 180 чоловік. Київська дивізія не мала жадних потерь, полонених взято було 40 чоловік. Захоплено було дві скарбниці, штаб утік на автомобілях.

Волинська дивізія тим часом захопила м. Канів, ворог утік на ливий берег Дніпра, але послана кіннота преслідувала ворога до Переяслава. Потерь дивізія не мала, захопила чимало ріжного майна, набоїв, до 100 полонених і зарештувала ревком. Після переведення операцій, дивізія приєдналась до Київської дивізії і стала на відпочинок в районі с.с. Вергуни,

В цім районі було установлено звязок з Запоріжською дивізією і З залізничною, які пройшовши з боями то з добровольцями, то з комуністами свіі шлях зосереджилась в районі Медведівки на Чигиринщині і з'єднавшись з повстанцями (під Командою отамана Гулого-Гуленка, Командуючого Повстанцями всього Півдня).

Цим двом дивізіям прийшлося значно гірше, перш за все Запоріжська дивізія лишилася опори, це полку Чорних Запоріжців, вдруге весь час походу приходилося проходити майже корідором, бо з одного боку наседали комуністи з другого боку добровольці. Комуністи в цім районі були, і великими силами, і ставилися до нашої армії одверто, як до ворога, бо повстанці з комуністами вже до того розпочали війну. Б-Комуністи хотіли обезброїти повстанців Гулого Гуленко, але їм дан був належний опір і вони відступаючи, всіма силами навалилися на Запоріжську і З Залізничу дивізії і тільки персональна хоробрість Командарма Отамана Омеляновича Павленко спасла положення і дивізії розפורшивши ворога вийшли благополучно з під боя, зєднавшись з повстанцями стала на відпочинок.

Добровольців в районі Чигиринського повіту і районі ст. Знаменка вже не було, бо розбиті повстанцями під команду Отамана Гулого Гуленко, добровольці утікали на Миколаїв, залишаюче в руки повстанців май-же все своє майно, Про Командуючого повстанцями Катеринослаєщини та Херсонщини можна сказати одне що це людина невиданої хоробрости, відваги і твердої волі та дужого характеру. Те що йому прийшлося перенести, будучи оточеним зо всіх боків ворогом, з початку добровольцями, а потім комуністами, було поверх сил, але він відважно бівся з своїми повстанцями, маюче переважаючого кількістю ворога, як з одного та і з другого боку і не відаючи того, що трапилося з Урядом з Армією і в якому стані знаходиться Українська державність.

Вийшовши зі ст. Калинівки 8 Листопаду з невеличким зідділом піхоти, кінноти при двух гарматах і десятку кулеметів, йому весь час маршу приходи-

лося пробиратися через вороже розташування мати бійку з далеко сильнішим ворогом, він прорвався і доскочив до Холодного Яру де позиція для його була вигідна. Дав передихнути кілька днів своєму відділу, якого зісталось з 300 чоловік одна третина, бо були по дорозі або забиті або залишені хорими на тиф, сам не віддыхаючи пробрався до Олександрійських повстанців, звязався з ними, потім відправився в Верховніпровск і вмісті з повстанцями Верховніпровського повіту під орудою ватажка Малашко зайняв всю залізничну колію аж до самого Катеринослава, предоставивше повстанцям виловити в повіті Г'осударственну стражу, добровольців, сам направився знов до Олександрійських¹⁾ повстанців, захопив ст. Пятихатки і колію до ст. Знаменка включно, відправився до свого відділу, що був залишений в Холоднім Яру. Зібрав коло себе гайдамаків Холодного Яру повів наступ на Елисавет і тільки страшення втома не дала можливості вщент розбити і тут добровольців, все-ж таки захопив місто і тримав кілька днів відбиваюче контр-наступи добровольців і залишив місто коли ворог підтяг великі сили. Операції які перепровадив Командуючий повстанцями Катеринославщини та Херсонщини Отаман Гулий Гуленко — колосальні. Затримався ще кілька днів армія на позиціях Жмерінки, або май армія звязок з ним, не трапилося тої катастрофи і нищення так безжалостно державного майна і досить великої в той час армії У.Н.Р.

Отаман Гулий Гуленко зі всім своїм відділом, постійно перебуваючим в його розпорядженні — 400 чоловік піших і 150 кін. козаків повстанців приєднався до армії У.Н.Р. і був призначений Командармом керувати Запорізьською дивізією виказуючи чудеса хоробрости і відваги до останнього дня зеднання армії У.Н.Р. з армією цього боку фронту.

Після трьохденного віддиху армія стала на черговий марш осягнувши р. Дніпра переправилася на лівий берег, осягнувши м. Москаленки Золотоношського повіту. На лівім березі нас зустріли надзвичайно гарно і не хотіли вірити селяне своїм очам що бачили перед собою армію У.Н.Р. під головною командою свого національного лицаря Отамана С. Петлюри. Це було на масляній неділі і полтавці щиро вітаючи Петлюровців сито годували влрениками з сметаною. Армія на другий день роскинула на великім терені лівобер[е]жжа, захопила місто Золотоношу, Переяслав²⁾, а висланими роз'їздами примусила ворога панично утікати з м.м. Хорола та Лубен. В кременчуці стояв штаб 14 совітської армії, був премущений евакуїроватися до Полтави, виславшись назустріч нашим кінним роз'їздам, свій роз'їзд до 100 чоловік комуністів. Цей роз'їзд по відомостям від селян не зустрінувши наших роз'їздів повернув на Кременчуг.

Цим часом референтом були впорядковані волостні сходи, на яких пояснювалося селянам про те, що трапилося і було розказано як треба триматися аби скорійше позбавитися ворогів України і дати змученому нашому народу вандалами ХХ віку, спокійно зайнятися будівництвом своєї держави на вільних і нових початках. Агітація і прочитані лекції „Що таке значить Самостійна Україна“ на селян лівобережжа зробило велике вражіння. Селяне з гордостю заявили, що вони не визнали большевиків і не дали і не дадуть ні одного козака в червону армію. Настрій лівого берега України такий же як і право[го] берега. Всі за Са-

¹⁾ Чит. Олександрівських, бо центром повстання була Велика Олександрівка на Херсонщині. О. Д.

²⁾ Переяслава не було захоплено. О. Д.

мостійну Україну, але що до соціального питання то мають досить ясний поділ—половина настроєна демократично, половина лівіше, але не большевиські. Більше всього їх цікавить земельне питання.

агітаційна література була розіслана при допомозі місцевих діячів аж до самої Харківщини та Катеринослава.

Обставини склалися для нас на лівім березі через брак переправ на Дніпрі погано і через те армія відпочинув, вирушила на правий берег Дніпра і очутилася в центрі розташування 14 совітської армії, погрожуючи як фронту, так і тилу. Большевикам дуже не подобалася наша присутність в центрі їх розташування і вони почали купити проти нас велики відділи переважно із комуністів, і для нашої армії настала тяжка пора, досить критичне положення, головне через брак набоїв.

Командармом, а також і його помісниками вживалося заходів, аби як можна краще зруйнувати вороже розташування, викликати дезорганізацію в ворожих таборах, аби як можна без потерь як живої сили, так і набоїв з нашого боку

Для референтів була страдна пора. Треба було досягнути як мога ширший терен агітації аби не допустити вкоренитися большевикам в центрі України. Це було переведено, але референти перетомлялися бо при армії до того часу з 5 чоловік лишилося нас два, при Запоріжській та при Київській, в цій тяжкій роботі референтів велику допомогу оказували і старшина та козаки. Приходилося наглядати, що козак прибувше в село, раніш чим віддихнути або поїсти, перш всього мусив було заагетувати на свій бік ту господарку та господаря де остановився на віддих. До цн[х] господарів приходили сусіди і радісно було бачити коли коло того зтомлено[го] і голодного козака або старшини збіралось 3—4 десятка селян різних літ.

Переправившись на правий берег, армія, відпочивши в районі Холодного Яру, відправивши хвалебний Богові молебень за щастливий похід в центр України і перебування в центрі, а також відправивши панахиду по вмершим та забитим старшинам та козакам, помолившись богу в Мотронівськім монастирі, що коло Холодного Яру, армія, розкинувшись на великий терен, направила до р. Бугу. Марш цей прийшлося зробити більш менш при сприяючих умовах, бо ворога мали лише одного та і той при приближенню армії, не приймаючи бійки, евакуйовувався то на південь, то на північ та захід. Цему дуже допомагали селяне. Забачивши що ми виганяємо і комуністів також як виганяли добровольців, селяне стали рішучо на наш бік і вели шаленну агітацію про нас в містах розташування ворога. На запитання комуніста скільки петлюровців є, відповідали з певністю як будто нас перераховували — та не менше як 100—150 тисяч. Така цифра так панично впливала на комуністів, що за короткий час північна сторона Єлисаветського повіту і майже весь Бєлєтський повіт перед нами були вільні. В Звенигородськім та Уманськім повіті вони також почували себе погано і купчилися на час віддиху великими силами. Навіть таке комуністичне військо як три латиських бригади, досить озброєне, дисципліноване, проходячи мимо нас в яких небудь 7—8 верстах, негаючиш і лишнього часу, проходило (на Катеринославщини) не приймаючи бійки з нами. У нас же тоді був страшний брак набоїв, на козака малося не більш як по 10—15 набоїв, чиняло було козаків без зброї. Піхота віддихала, а всі операції приходилося перепроводжувати кінноті.

До цього дня, а це було на другім тижні Великого Посту, як командному складу так і референтурі удалося схоронити в армії і виховати гарне відношення козака до меншостей перебуваючих на Україні.

Тільки зустріч з окремими єврейськими комунистичними відділами які зі зброєю виступали проти нас, порушувало настрій козака і порядок, але дякуючи твердій волі Командарма насильства не було допущено Єврейське населення зустрічало дуже гарно і за винятком окремих особ було вповні до нас лояльно, хотя, треба правду сказати більш допомагало комуністам ніж нам.

За короткий час армія досягнула району Єлисавету і підійшла до переправи через р. Сіюха у с. Добрянка. Переправившись на правий берег вступила армія в Балтський повіт і, віддихнувши, розкинулась на великий терен, зробивши демонстрацію в бік Ананієвського повіту, до м. Балта та Ольгопольского, Гайсинського та Уманського повітів, скупчилась в районі Хошевата Гайворон. Волинська дивізія в район Ананієвського повіту, по дорозі зруйновала продовольчі організації 14 совітської армії, захопила продовольчі комісії з великою кількістю грошей, але то були совітські гроші, а по нашому наказу селяни совітських грошей не брали. Запорізька дивізія провадила демонстрацію в бік Балти і до Голованівська, було спіймано зв'язок Московсько[го] уряду з важливими документами для Одеського району.

Крім того полком Чорних Запоріжців була обеззброєна гарматна частина галичан в районі Бершаді, яка посміла виступити проти нас зі зброєю. Козаки були обеззброєні і взяті до полону, але полоненими себе не хотіли виявляти, вступили добровільно на службу до полку. Захоплено було багато майна, 4 гармати при повній чотирьохпарній упряжці, 88 коней і 6 кулеметів. Через полонених довідалися що галицькі частини перейшли на бік більшовиків, старшини галицькі наділи червоні бантики, козацтво протестувало, але привчене до дисципліни мовчало заховавши до часу свою злість в собі. Після переведення цієї операції армія скупчилась в районі Хошевата — Гайворон пристосовивши залізничний міст до переправи на правий берег р. Буг. Повівши агентурну розвідку в бік розташування галицьких і московських більшовицьких військ, які були розташовані в районі Бершаді і м. Ольгополя, маюче на меті прориватися до військ того боку. Як командуванням так референтурою були вжиті всі заходи, аби спасти від більшовиків галицьку армію, а також ослабити ворожі сили. Виявилось що в галицьких частинах комуністи вже завели політкомів, справа ускладнялася. Але не дивлячись на це найшлися певні сини України серед галичан, які прислали делегацію, яка просила вирвати з рук комуністів галичан. Була послана делегація, але успіху не мала головним чином через те що комуністи мали по серед галичан своїх агентів і ще через те що галицькі старшини шкодили, бо вже їм було відомо, що Урядом У.Н.Р. було досягнуто згоди з польським Урядом.

Тим часом агентурна розвідка донесла що фронт Україно-Польський далеко, більшовики скупчили в цім районі досить великі сили і нашої армію було не посилам, головним чином через брак набоїв. Вирішено було о скільки буде можливим триматися в заплі ворога, руйнувати його заплі. Після відпочинку, армія стала на марш і розкинулась на великий терен — Запорізька дивізія одним кінним полком повела демонстрацію до м. Балти, по правій стороні р. Бугу, а рештою сил пішла на Богопіль, Орлик і Голту. В три дні було досягнуто зазначеного міста і в 20 числах Березня кінним полком під командою полковника Литвиненка з південно-західної сторони була захоплена Голта, а з півночі за-

хоплено було м. Богопіль полком Чорних Запоріжців, з північно-східної сторони захоплено було м. Орлик, Повстанчеським відділом під командою Полковника Сірко і Нестеренко. В цих трьох містах були захоплені полонені, зарештовано ревкоми і знищені чрезвычайки. Населення зустріло радісно.

Мною були скликані сходи селян, прочитана лекція про Самостійність Української Народньої республіки і дана широка інформація про діяльність Головного Отамана і Уряду за кордоном: Була переведена організаційна робота партізанських відділів на селах. Місцевими повстанцями була доставлена міні інструкція Народного Комісара Московщини Лейби Троцького Бронштейна агітаторам комуністам на Україні. Добувше цю інструкцію я після наради з Командуючим Дівізією Отаманом Гулий Гуленко порішили передрукувати її з нашим поясненням, додавши до 10 заповідів Троцького свої 12 заповідів і розповсюджив між населенням. Остання ця наша відозва під заголовком „Народе Український“ мала надзвичайно великий вплив на населення. Селянами самими передавалася з рук в руки, а місцеві діячі взяли на себе відвагу розповсюджити на всім півдні. Добута інструкція послужила для мене дуже цінним контр-агітаційним матеріалом, що достаточо було прочитати на сході, як чути було як сипалися прокляття на голови комуністів. Інструкція значно облегчила роботу референтові та дуже допомагала війську.

Київська дівізія тим часом взяла Христинівку і Гайсин. В Гайсині мала бійку з комуністами, обезброїла відділ червоних командирів і забрала в полон багато червоноармійців, багато ріжного військового майна і, навів таку паніку на совітські війська, що примусив совітську владу розпочати евакуацію Вінниці і Липівця.

Волинська дівізія під непосредственным керівництвом, бо отаман Загредський був хорий, самого Командарма отамана Омеляновича-Павленко з боем заняла Умань, де були обезброєні остатки частин Волоха і весь совітський гарнізон. Захоплено багато майна і зброї. Після переведення цієї операції армія скупчилася в районі Торговиці та Новоархангельська, переправившись через р. Сінюха вийшла в район Плетеного Ташлика, захопив станицю Плетений Ташлик. Ворог почав купити проти нас навкруги великі сили, але держав себе пасивно що дало нам змогу переправитися через залізницю і вийти в район Бобринця. В час переходу через залізницю особливу відвагу виказав полк Чорних запоріжців який, руководимий самим Комдівом отаманом Гулий Гуленко, кидався в атаку на броневика і примусив його відійти до ст. Шостаківка де його зустріла Волинська дівізія і гнала аж до самого Єлисавету, чим визвана була страшна паніка між гарнізоном совітського війська м. Єлисавет. Ворог евакуїрувався на ст. Знаменка. Ворог, який був на ст. Новоукр[аї]нка, також очевидно почував себе погано, відійшов на Умань.

На ст. Плетений Ташлик полком Чорних Запоріжців було взято багато ріжного майна і до 100 чоловік полонених. Принятий був потяг з Новоукраїнки в якому їхали комуністичні комісари і багато червоноармійців. Ешелон цей був обезброєний, комісари переловлені. З нашого боку потер ніяких. Переход трапився дуже удачно

В цім районі і взагалі в південній частині Єлисаветського повіту прийшлося здибатися з налагодженою комуністичною владою і дрібними комуністичними відділами. Тут комуністи мали де-який вплив на селян і їм удалося перевести „неділю фронту“, зібрав багато зернового фуражу та хліба. Трудніше для нас

було провадити агітаційну працю, але відозва з інструкцією Троцького дуже допомагала. В короткий час ми поваляли і ту, невеличку кількість [на]селення, симпатію до большевиків, нашою контр-агітацією. До нашого приходу положення було таке — одно село українське, сусідне з ним не большевиське не то невиявлених політичних переконань, траплялися і денікінського напрямку, але самий незначний відсоток.

Армія відпочивше стала на марш і вийшла на схід від Бобринця. Бобринець взяла Запорізьська дивізія де забрано було до 40,000 пудів зернового фуражу, заготовлено[го] комуністами, комуністичний відділ утік на Вознесенск. В Бобринці була використана тіпографія для напеча[та]ння відозв. Зерновий хліб був розданий здебільшого бідному населенню на посів, а фураж розподілений між частинами. В Бобринці було установлено, що в селах навкруги є багато зібраного комуністами зернового фуражу та хліба, ці відомости давали самі селяне. Фураж забрали і також розподілили між частинами армії і населенням. Роздача нами населенню зерна на посів, допомогла агітації і затвердила за нами положення на всім півдні. Але наступали польові роботи і передвигатися нам стало тяжче, бо трудно було получити в селі підводи для нашого обозу. Це поставило нашу армію в досить тяжке становище: комуністи почали стягати навкруги нас великі сили, запас набоїв у нас був слабкий до того, що не можливо було провадити марші аби збити ворога і не дати йому змоги нас оточити, до того ще наступали Великодні Святки, це ще більш ускладняло нашу працю. Не дивлячись на перешкоди армія продовжувала марші і вийшла в район ст. Долинська, розкинувшись на великий терен, бо при місті розташовуватися не було можливим через те, що села на півдні Херсонщини великі зустрічалися дуже рідко і далеко одно від другого, що ще гірш ускладняло справу. В Великодню Суботу комуністи після обідньої пори почали нападати на нас з боку Долинської. Після впертого бою ст. Долинська нами була взята, ворог відійшов в бік Кривого Озера та ст. Знаменка. Розвідкою було установлено що ворог купить проти нас сили з боку Знаменки, Єлисавету, Вознесенська і Миколаїва, з боку Єлисавету були виставлені і автопанцерники. В Запорізьській дивізії набоїв малося по 10 набоїв на козака, а піхота на половину не мала рушниць, а бої під Долинською окончательно ослабили дивізію, крім того люди були перетомлені. На перший день Великодня ворог розпочав наступ з боку Миколаїва і Долинської прийшлося відстрілюватися і таким чином потеряти і останні набої. Таке катастрофічне положення було і в останніх дивізіях. Дотримавшись до вечера, армія форсірованим маршем зробивше демонстрацію ніби йде на Миколаїв направила на Вознесенск з метою прорватися на правий берег Бугу і вийти в Балтський повіт, де можна було армію заховати в лісах. Марші приходилося провадити днем і ночью, віддихаючи по 3—4 години в сутки. В цей час приходилося переживати надзвичайно тяжкі моменти і тільки тверда воля Командарма спасла положення. Через троє суток ми підійшли до Вознесенська. Було рішено Вознесенск взяти чогоб то не стало. Поведеною розвідкою було установлено, що в місті є великі запаси набоїв і різного майна, а у нас уже почувався великий недостаток в грошах, нізачо було купувати фуражу. Гарнізон Вознесенська складався з комуністичного відділу в 600—700 чоловік, алеж в той час провадився комуністичний з'їзд і треба було чекати, що і з'їзд стане під ружо і сила значно збільшуеться. Крім цього на ст. малися броньовики і для обстрілу нас, воєни займали пануюче положення. Атака Вознесенська була назначена ранком в 3 години, як почне світати. Армія приго-

товилась до бою і зайняла позицію — Київська дивізія з правого флангу, Волинська в центрі і Запорізька дивізія на лівім крилі. Частина кінноти Запорізької дивізії була зведена в кінну бригаду для прорива і несподіваного захоплення переправи через Буг. Операціями керував сам Отаман Омелянович Павленко. Атаку мусила розпочати Запорізька дивізія і кінна бригада, захоплюючи місто Вознесенск, Київська дивізія одночасно атакує станцію.

В призначений термін Запорізька дивізія, приготувавшись до бою, з наступом світу почала атаку, але була зустрінена, приготувавшись ворогом, який не жалкував набоїв, осипав як дощем, одночасно ворог почав обстрілювати нас з броньовиків. Бійка тяглася де-кілька хвилини і нам приходилося відступити, бо на козака оставалося не більш як по 2—3 набої і при такій кількості набоїв битися з ворогом, гарає озброєним і стрілявшим з закриття було не можливо. Зразу було віддано наказ відступити на кращу для нас позицію і поспробувати ворога виманити з закриття, що і було зроблено. Але наставав критичний момент, бо видно було по всьому що ворог усилювався і комуністичним з'їздом і погроза для нас, погано озброєних, була досить страшна. Відтянувши дивізію на старі позиції, переставивши кінноту по флангам, видвинув на лінію лави піхоти кінногорний дивізіон під орудою Полковника Алмазова, дивізія почала одстрілюватися і зупиняти ворога, але ворог насовувався вперто, обстрілюючи нас кулеметним і сильним ружейним огнем. Наставала критична хвилина. Для нас оставалося або з честю вмерти, або добути слави. І славу добули. Кінногорний дивізіон картечю зупинив ворога, а тим часом, Командуючий дивізією отаман Гулий Гуленко персонально повів в атаку свій повстанчеський відділ, який за ним ішов і в огонь і в воду, полк Чорних Запоріжців піддержав атаку, а піший полк під командою підполковника Дубового не маючи набоїв і на половину рушниць, бьючи в ладоні піддержав атаку повстанчеського відділу і ворог почав відступати, тим часом кінний полк під командою полковника Литвиненко, який тримався в резерві, демонстративно показався на горизонті великою лавою, пішов на ристях, попередивши піхоту почав рубати ворога на право і ліво. Ворог панично розбігався, кидаючи зброю. Кінна бригада під командою полковника Долуда в кінному строю збила ворога з самого лівого крила і почала рубати ворога і так удачно, що на лівім крилі з ворожого отряду утікло лише 15 кінних, піхота і решта кінноти вся погинула. Цим часом Київська дивізія збила броневика, захопила станцію, М. Вознесенск і переправа через Буг за короткий час опинилася в наших руках. В м. Вознесенску і на станції захоплено надзвичайно багато різного військового майна, а головне гармати, рушниці і набої та кулемети, чого у нас до сього часу дуже бракувало. Вознесенск дійсно возніс нас на таку висоту, що для нас уже не було рівного ворога, бо після того коли козак мав 3—4 набої, куріні мали по 50—60 тисяч. Майна таку силу захопили що не можна було підняти. Крім військового майна захопили багатіше майно господарське і технічне. Захоплено було до 10,000,000 грошей тільки на жаль були виключно совітські, а продавше господарське майно населенню виручили великі гроші, так що армія була забезпечена на 2—3 неділі всім. Одягли і обули козаків, бо в ревкомі був взятий багатіший склад одягу та обуви. Не обійшлося і без грабунків. Місцеві бандити, користуючись тим, що козаки були заняті навантажуванням набоїв, рушниць і виловленням комуністів, почали страшне грабіжництво, але своєчасно призначеним Начальником гарнізона, полковником Дубовим, грабіжництво було припинено. Жадність козаків до набоїв так панувала між ними, що не звертали уваги

на багатство мимо якого проходили, накидалися на ящики з набоями і, підриваючись, стягали до своїх частин. Обличчя у всіх були веселі. Тільки і було чути між козаками та старшинами — „от тепер ми покажем комуністам хто краще бється“. Цілий день без віддиху провадили навантажування захопленого майна і тільки над вечір все стихло, козаки віддихали. Кінна бригада вже була по той бік Бугу, освітлювала впереді місцевість, а славний полк Кінно-Запоріжський під командою полковника Литвиненка вже був за 30 верст впереді і з боєм захопив ст. Васеліна, розпорошивши цілий ешелон комуністів, який двигався з Одеси на допомогу гарнізону м. Вознесенська. Захоплення ст. Васеліна визвало страшну паніку в Одесі і комуністи почали евакуйоватися до Миколаєва через Варварівку і почали будувати окопи коло Березівки, але кинута полковником Литвиненко одна сотня на Березівку, примусила ворога утікати і таким чином на величезнім терені після Вознесенська ми очутилися господарями положення. Переправа через Буг що коло ст. Васеліно знищена і комуністам оставалося утікати лише на Варварівку в Миколаїв.

Міні мало тут приходилося працювати по своїй справі, бо кинута агітаційна література ще з Голти зробила своє діло. Населення вже знало хто ми і за що боремося, тільки російська чорносотенна публіка згадувала добровольців і пророчествовала про майбутність слави українського козака і запевняла що Деникін тепер буде вкупі з вами працювати, бо вже є певна чутка, що Україна визнана Самостійною. Страшенно ображало публіку цю коля говорили — „Едікая“ лопнула с треском.

Відпочивши армія переправилась на правий берег Бугу, стала на марш. Тут ми довідалися що в районі Ананьїва селяне повстали проти комуні і вже на протязі 9 день бьются з комуністами. Їм на допомогу прибув партізанський полк Чорноморців, який був зформований в Одесі заходами жіночої спілки, при владі совітській. Історія його життя така: полк зформовано з козаків—та старшин нашої армії, які попадали в полон до Деникіна. Комуністична влада хотіла цей полк послати на фронт, але полк відмовився. Комуністи хотіли обеззброїти його, але він несподівано відступив захопивши м. Тірасполь, переарештував комуністів, чрезвычайку і всю комуністичну владу, витопив в Дністрі, виступив на допомогу селянам Ананьївського та Балтського повіту. Комуністи в цім районі стягли великі сили, почали палити села і полку дуже тяжко приходилося і тримати місто Ананьїв і битися з надвигавшимся ворогом.

Кінна бригада довідавшись від біженців селян що робиться в районі Ананьїва, по власній ініціативі двинулась на ризях на допомогу селянам, повідомивше про це Командарма і останнім був висланий ще на допомогу Кінногорний дивізіон, а вся армія була розташована так, аби охопити ворога і не дати йому утікати. Селяне довідавшись що їм на допомогу йде ціла армія У.Н.Р. і що кіннота вже близько, з яростю накинулась на ворога. Підоспіваю нашою кіннотою ворог був збитий, охоплений по флангам май же весь був перерубаний. Одних сабельних трупів було поховано до 400 чоловік. З отряду в 600 чоловік Балтського охоронного полку утікло в Балту 15 чоловік і 3 з них зійшло з розуму. Те що творила наша кіннота над ворогом який палив села трудно уявити. То було щось нелюдсько-страшне.

Покінчив з ворогом, забезпечивши селянам можливість повернутися до своїх хат, кінна бригада розташувалася на віддих, тим часом підійшла і вся армія

і розташувалася на окраїні м. Ананьїв. В м. Ананьїві розташувався Партизанський Чорноморський полк.

Потері наші під Вознесенском — два забитих козаків і ранено чоловік п'ять. Були ранені коні. Потері ворога—майже весь перебитий та перерубаний. Одних сабельних трупів 280 поховано, а так забито чоловік 400.

В боях під Ананьївом кінна брігада мала тільки ранених коней.

Відпочивати осталися Запорізьська дивізія, Волинська і Кінна брігада та Штаб армії, Київська ж дивізія вирушила в район Балти.

На другий день, це було на другій неділі Великодних свят, розвідка донесла що з боку ст. Мардарівка движеться в напрямку на Ананьїв ворожий відділ при трьох гарматах, 200 кінних і чоловік 700 піхоти, при великій кількості кулеметів, автопанцерниках і мотоциклістах кулеметчиків. Запорізьська дивізія приготувалась до бою, зустріла ворога і не дивлячись на втому як людей так коней розбила ворога, ворог панично утік на Одесу, залишив дві гармати і 27 чоловік полонених. З допиту полонених виявилось, що то наступав Караульний батальйон під командою самого Коменданта м. Одеса. Прогнавше ворога на 15 верст від Ананьїва, Запорізьська дивізія розташувалася на віддих і ранком мала брати ст. Бірзулу. Але на другий день ворог показався досить великими силами з боку Воснесенська і напав на Волинську дивізію і полк Чорноморців. Запорізьська дивізія одержала наказ піддержати Волинську дивізію і мусила повернутися назад, виславши Кінозапорізьський полк вперед на допомогу. Волинська дивізія під командою полковника Никоніва оказала опір і, не дивлячись на переважність сил ворога, збила його, а підошедшою Запорізьською дивізією, ворог остаточно був розбитий і панично утік невеличкими отрядами, залишивше гармати кулемети багато ранених та побитих. Виявилось що то був той отряд, який нас окружав ще в районі Долинської, Нового Бугу та Єлисавету. Утікти ворогові пощастило тільки тому, що ми були страшено перетомлені, особливо коні. Ніяк не можливо було підняти на рясках коней, коні ледве волочили ногами.

Розбивши ці три ворожі відділи в районі Ананьїва, армія на другий день стала на марш і вийшли в район Балтського повіту. Київська дивізія тим часом взяла з бою м. Балту і загнала ворога на ст. Бірзулу. В Балті до дивізії приєднався цілком, з багатішим майном Техничний кур'єр галичан і було установлено зв'язок з Галицькою Кінною бригадою під командою полковника Шепаровича який розшукував нашу армію і хотів приєднатися.

Шепаровичу було видано наказа зроби ти демонстрацію в бік Умані, форсірованим маршем вийти в район Бершаді на з'єднання.

Армія на відпочинок розташувалася в районі с. Гольма і м. Балта. М. Балта трималося Київською дивізією. На ранок другого дня Ворог повів наступ на Київську дивізію. Позаяк м. Балта незручне для обороняючогося, дивізія залишила місто вийшла на села Сінну, Козацьке, Криївнички. Цей відход селяне зрозуміли що українці відступають під напором ворога, негайно зорганізували отряд в 1000 чоловік і спільними силами ударили на ворога. Ворог на голову був розбитий утік на Бірзулу, але був зустрінутий нашою ударною групою полком Чорних Запоріжців і Чорноморським партизанським полком розбігся в різних напрямках безладно.

В цім районі ми вже були відомі селянам і не тільки не потрібна була агітація, а навіть зайва бо селяне добре розуміли і поступали десятками до наших частин добровольно. Після переведення операція армія стала на марш

і вирушила в район с. Піщана—Чернече Перейма. Селяне нас зустрічали дуже гарно. В Піщаній був базар і коли забачив наше військо не відаючи, що то значить, почали було розіждятися, але я поїхав наперед і заспокоїв. Базар пройшов спокійно, єврейське населення почувало себе дуже гарно. Торговля йшла нормально. Базар розіхався розвіз наші відозви і дав шаленну агітацію на великім терені.

Відпочивше на другий день, армія вирушила і досягнула району Бершаді, підійшовше до ворожого тилу 14 совітської армії.

Тут настав період тяжкої боротьби, але у козаків було досить набоїв і нас це не лякало. Відпочинув ніч, армія повела наступ на 14 совітську армію з тила на досить великім фронті. Запоріжська дивізія на Тульчин, Київська на Вапнярку, Волинська на ст. Крижопіль. Галицька бригада охороняла тил, бо було відомо що за нами движеться армія в 12 тисяч, складена виключно з дійсних комунзрів і була послана нас ліквідувати, але не могла нас догнати, а в Балтському повіті перепиняли шляхи ворогові повстанці під орудою Заболотного.

Рано 3 травня Запоріжська дивізія здобула м. Тульчин і так удачно що удалося захопити всю кінноту яка була виставлена в заставі проти нас, піхота оказувала опір, але наша артилерія і кіннота розбила, захопивше місто на протязі яких небудь 15 філин. Захвачено багато коней, сідел, різного майна, Радіо. Полонених не брали.

Але ворог потім обрушився на Запоріжців двома дивізіями з південного заходу. Запоріжська дивізія була виведена на південосхідну околицю міста і вступила в бійку, на допомогу дивізії підоспіли повстанці під командою отамана Волинця і ворог був збитий, почав відступати на Брацлав. Запоріжці після цього відійшли згідно приказу і завняли ісходне положення для переходу залізничої колії.

Потері з нашого боку: один забитий козак і кілька ранених.

Київська дивізія тим часом на протязі дня билася коло Вапнярки, ворог тримав багато броневи́ків. Врешті Вапнярка була взята і захоплено було Штаб 14 совітської армії, три штабі дивізії—41, 45 і 58. Захоплено було два ешелони різного майна, зброї і набоїв. Багато добуто санітарного майна в якому ми дуже нуждалися. Ворог розбігся по лісах.

Волинська дивізія захопила ст. Крижопіль з великим військовим майном і утримувала ставіцію до переходу всієї армії.

4 Травня вся армія вже була за залізницею і скупчилася в районі с. с. Мясківка, Савчино, Томашполь, ввійшовше в самий центр 14 совітської армії. Почалися надзвичайно сільні бої і вперті як з нашого так і ворожого боків. Ворог почав прориватися бо з одного боку давили ми а з другого давили поляки і українське військо. Величезні обози з багатішим майном ворог не знав куди посилати бо відусіль зустріча наші війська.

4 Травня о 6 годині вечора Запоріжська дивізія почала бійку коло села Мясківка бійка тяглася до пізньої ночі. Ворога було збито. Київська і Волинська дивізії в ту ж пору почали бійку з ворогом у с. Савчино і Нетребівка. Бійка тяглася цілий день. Врешті перемога на нашій стороні, але тут ціле нещастя було з обозами, як у нас так і у ворога були величезні обози. Доходило до того що обози билися з обозами і то ми захоплювали ворожі обози, то ворожі обози захоплювали наші обози, нарешті нашою кіннот[о]ю обози ворога в кількості до 2500 були частю розігнані іх розібрали селяни, а до 1500 (тисячі) повозок попало до нас в полон.

На другий день рано ворог знову повів наступ на Запоріжську дивізію з заходу і півдня. Завязалася бійка яка тяглася до 4 годин вечора. Ворог був розбитий так, що утікаюче скидав з себе майже все верхнє убрання і босим утік куди попало. Преслідування ворога тяглося на протязі 18 верст і тільки прогнавши ворога за с. Ольшаниця, дивізія припинила бійку і скупчилася в с. Мясківка. Селяне настільки гарно до нас відносилися, що по своїй власній ініціативі збрали хліба та фуражу в с. ¹⁾ і прислали для дивізії.

Над вечір того ж дня ворог був збитий Київською дивізією в районі с. Савчино, Томашпіль, почав відступати і всіма силами навалився на Запоріжців які стояли на відпочинку в с. Мясківка. Київська дивізія і Волинська преслідували ворога. Запоріжці зустріли ворога гарматною та кулеметною стріляниною і в частинах ворога помітна була страшенна паніка. Ворог почав розбігатися і тут утворилася така ситуація, що трудно було орієнтуватися в відки ворог. Управлять військами мішав обоз, але близькість вечірньої темноти дав нам змогу закінчити свої операції для нас вигодно — ворог був розпорошений, а армія скупчилася в районі с. Ольшаниця, стала на відпочинок, вислав розізд для зв'язку з дивізією полковника Удовиченко.

Ворог був розбитий. 14 совітська армія з себе уявляла лише невеличкі отряди які бродили по лісам та ярам, силкуючись спастися. 14 совітська армія загубила не тільки всю свою живу силу, але покидала всю артилерію, кулемети, набої і все своє господарство, як попало до наших рук, а частина забрана повстанцями селянами з нашого дозвілу, бо не хватило сили підняти все те майно яке кинула 14 совітська армія.

Колосальні операції які вдалося несподівано перепроводити нашої армії по розгрому ворога, не піддаються описанню. Історія не знає подібних явищ. Командуючий армією Отаман Омелянович Павленко його помішники отамани: Тютюнник Гулий Гуленко Загородський і Полковники Дьяченко, Алмазов, Дубовий, Литвиненко, Долуд, Нельговський і старшини та козаки не тільки спасли Українську Державність але всьому світу показали як український нарід може захищати себе від ворожої навали.¹⁾

Слава в цьому ділі належить і Вам дорогий наш батьку СИМОНЕ зумівшому відродити спавше сотні літ національне почуття і козачий дух. Хоть Ви і не були з нами фактично в час походу, але Ви жили в думці кожного старшини і козака. Чутка про те що Ви працюєте за кордоном на користь України, не покладаючи рук, окриляла нас світлими надіями на кращу будучину Рідного Нашого Краю.

6 Травня наші розіди полку Чорних Запоріжців зв'язалися з розіздами дивізії Полковника Удовиченко. Радости не було кінця. Дух армії піднявся, настрій неописувемий. Не дивлячись на страшну втому, армія знову готова йти на ворога, не вимагаючи відпочинку. Повернувшись фронтом на південь пішла в наступ, преслідуючи розбитого ворога, благословляєма пан-отцем Пашевським, який не дивлячись на слабкість здоров'я весь час походу перебував в війську, допомагаючи референтурі своїми духовними переказами до селян на сходах і по церквах.

В останній період перебування армії в центрі України, при армії перебував і Голова Ради Народніх Міністрів п. Мазепа, який пробираючись до армії

¹⁾ Назви села не подано. О. Д.

був кілька раз арестуємий чрезвычайками, але щасливо добрався до армії і не покидав навіть під час боїв.

Крім чисто військових завдань, армія перевела і колосальну політичну та культурно-освітню роботу в населені України. Цей похід армії відкрив очі нашому темному народу і показав той світлий шлях по якому йдучи народ здобуде собі право вільного громадянина України, а також і право бути громадянином великої семі народів культурних. Самостійність Української Державности забезпечена не тільки в нашій українській населенні, а забезпечена і в широких неукраїнських колах громадянства. Нема орієнтації крім на Українців; більшовики ліві, більшовики праві московські на Україні ґрунту не мають. Запорука в цьому ті колосальні повстання які провадив народ проти своїх ворогів. Український нарід, а головне селяне так організовані, що якаб велика сила не прийшла на Україну з метою поневолити її, буде в щент розбита як і розбиті попередні вороги — Гетман, Добровольці і тричі Більшовики комуністи.

Дозволю собі переказати тут коротенько мною зібрані під час походу матеріали і бажання, настільки я його уловив в народі що до будування Держави.

Все населення стоїть на демократичній програмі, за парламентарний устрій.

Чекають утворення твердої влади безпартійної, з громадських відомих народу діячів, людей чесних і щирих силів свого народу. Армія повинна бути збудована на основі розумної демократичної дисципліни, шляхом призива, скільки потрібних літь і мобілізації старшин національно свідомих. Неукраїнські культурні фахові сили повинні бути використані Урядом лише як фаховий елемент, не віддаючи в його руки відповідальних державного значіння справ. Практичний спосіб формування армії визнається спосіб територіального призива чи мобілізації.

Осередком армії її кадром повинна стати армія під командою Отамана Омеляновича Павленко.

Верховна влада знаходиться в ваших руках і Уряду У.Н.Р.

Тяжко повинні бути покарані зрадники та казнокради. Псява цих людей на відповідальних посадах може підірвати довіря народу.

Урядом повинна бути звернена в першу чергу увага на ті семі, батьки чи брати яких поклали свої голови в боротьбі за незалежність Української Народньої Республіки і права нашого народу. Для цього повинна бути утворена окрема комісія якаб подбала і про відновлення могил погібших, бо в де-яких містах могили зруйновані ворогами, а особливо комуністами і тіла видні на поверхності і кістки ростягають животні.

Для пошани погібших мусе бути призначений день ЗАГАЛЬНОГО ВСЕ-УКРАЇНСЬКОГО ТРАУРА.

В пам'ять цього жалізного походу і окремо погібшим за весь час боротьби мусе бути призначений орден, при чому орден погібшого має право і повинен носити старший член семі.

В основу цього ордена можна покласти і бажано булоб, хрест Андрія Первозванного, як первовістника Правосла[в]ної Віри на Україні.

Культурно-освітня справа на Україні, а зокрема на Правобережжі знаходиться порівнюючи в гарнім стані. В цьому заслуга нашого учителя. Учителство виказало себе дійсним сином свого народу.

Преслідуємий ворогами, отяжений сім'єю і не одержуючи платні, учитель не

кидав свої роботи, продовжував чесно і вперто поширювати освіту і підвишувати культури в народі.

За час походу міні приходилося оглядати шксли, слухати навчання в школах на українській рідній мові. Надзвичайно були цікаво слухати перекази, або декламацію маленького школяра-карапуза, на материнській мові. Спокійно не можна було дивитися на цю картину, сльозі радості заливали очі.

Національна свідомість в населенні піднялася високо. Селяне визнають обов'язково навчати дітей рідній мові, бо це для їх краще, як вони кажуть.

Кооперація зробила своє велике діло по відбудові національного економічно[го] та промислового життя допомагаючи широко і активно нам в військово-технічних справах. Вся Україна покрита вже до сього часу густою сіткою „Споживачами“. В кожному селі маєтся потребительська крамниця і настільки популярна, що легко буде і надалі затримати в національних руках торгівлю та промисловість. Виявлено в народі велике бажання мати свою сильну грошову валюту, але для цього потрібна широка реформа грошової валюти.

Медицино-санітарна справа на селі стоїть в дуже і дуже поганім стані. Головне відсутність медикаментів і відсутність медично-санітарного персоналу, завдяки останньому пропадає і останнє майно. Будинки розвалю[ю]ться. В містах де кооперація дзвінш розвернулася, там як школи так і больниці утримуються на средства кооперації. Самим серйозним питанням на селі це є земельне питання. Настрій і бажання селян далеко від соціалізації землі, вбілшости панує дрібна власність. Земельний закон Діректорії не вирішує питання. Потрібна ширша реформа.

Внутрішня позичка державі грошей зустріне широку підтримку в населенні, бо всі добре розуміють і сознають що без цього не обійтися державі.

Посіино хліба до 60—70% (засіяної землі), решта гуляє. На Херсоншені в південній стороні доходе до 50% не засіяної землі. Прич[и]ня цьому перебування на Україні комуні і можлива поява поміщиків. Через це селяне не охотно засівали землю. Як референтурою так і Командармом були вжиті відповідні заходи що до засіва.

Багато хліба зісталося не скошено від прошлєгоднього посіву і багато не молоченого, але звезеного в скирди. Комуністи хотіли забрати але їм не дали селяне, а ми піддержали в цім селян. По де-яких маєтках є ще не молоченого хліба до 2—3-х тисяч кіп пшениці переважно,

Цукроварні в порядку. Спиртні заводи зруйновані.

Велике зло зараз на селі це вигонка „самогонки“. З цим злом треба боретися серйозно і негайно, бо принесе велику шкоду для розвитку державности національної культури.

Кращий спосіб боротьби з цим злом можна перепровадити через церкву, але позаяк церква на Україні находится в руках зо-всіх боків непевного елементу і в білшости ворожого Українській Державности, то питання відпадає.

Церква потрібує конче рішучої енергічної широкої реформи.

Зараз я обіхав цей бік фронту, передав інформації для шостої дівізії і преси, а також і для політичного відділу м. Києва, закінчив свої справи по ролі політичного референта Уряду У. Н. Р.

Політичний Референт У. Н. Р.
при Запоріжському війську
старшина В. Сovenко.

4. Червня 1920 року
м. Вінниця на Поділю.

Н А К А З

по Запоріжському Війську ч. 2.

8/XII—с. Молочки.

Оперативно-Таємний

§ 1.

1. Всі частини Запоріжської Збірної Дівізії розділяються від тепер на 3-и загони: в I-й загін — входять всі частини 7-го збірною полку, Чорних Запоріжців, Кінно-Горний дивізіон Алмазова; в II-й загін — всі частини 6-го зб. полку, полк Костя Гордієнка і Дніпровська бригада; технічні команди при своїх колонах. 8-й полк, як окрема частина, маршрут 6-го полку. Обози розділити на дві частини. I частина — I-го порядку — кухні, продукти до них і санітарний матеріал іде безпосередньо за боєвою частиною полків. II-го порядку — всі інші ідуть ззаду вні обстріла артилерійським вогнем.

2. Підчас походу перевірити всі розпорядження для переходу частини в боєвий порядок, як вперед так і в бік.

3. В піших частинах основою є кулемети, біля яких гуртуються рої і чоти. Перевірити знання кулеметчиками свого діла і особливу увагу звернути на те, щоб кожний тримався ройового, на вибір котрого звернути особливу увагу.

4. Поучити й переконати козаків, що стойкі піхоті кіннота ніколи нічого зробити не може.

5. Самий строгий порядок, як під час походу, так і в селі, скоро підготовка до огню, особливо кулеметного і розташовуватись завжди за якоюсь перпоною: річка, багно і т. и.

6. Особливо звернути увагу на обережні підхід до сіл, прохід і вихід з них.

Цей наказ мусить бути перевірений старшинами, аби знайти рішення при несподіванках.

§ 2.

Козаків розташовувати в селах так, щоб піші й кулеметні частини могли на випадок — на місці прийняти бій. Старшини всі мусять бути при своїх частинах. Варту, ближню охорону й розвідку перепроводжувати так, щоби частини розташовані в селі під час нападу могли мати бодай одну годину в своєму розпорядженні. В кожному населеному пункті призначається найстарший Начальником Залоги і Вартовий Старшина, який мусить особливо бути пильним вночі і над ранком.

Вечером кожний козак мусить приготувати себе на випадок тревоги. В обозах завести самий строгий порядок і забезпечити себе самих від ворожих роз'їздів і не розтягатись, установити умовні знаки підчас руху і підчас скупчення в якомусь захистному місці.

Ще раз нагадується всім, щоб всі зайві вози залишити без жалю на місці і всі нездатні до праці коні.

Багато булоб, щоб їх міняли селянам на фураж.

Нагадується К-рові 6-го полку, що дотепер не отримали ні одного донесення.

Від кожного звону надіслати двох верхівців до Штабу зв'язку.

Підписав Командуючий Запоріжським Військом Отгмен Омелянович Павленко.

Певно Начальник Операт. Відділу Сотник Слободян.

№ V.

Н А К А З

Таємно-оперативний

по збірній групі (Київська, Волинська, Запорізька, 3 дивізії)

8/XII 1919 р. с. Сміла.

Ч. I.

(карта 2-ох в + 1д).

Обстановка: 1) По агентурним відомостям перехвачено радіо, котре каже, що добровольці стягують всю кінноту з району Проскурова, Каменця Под. в район Казатина. Відомостей цих поки не перевірено. По тимже самим відомостям загони Волоха прямують із Чуднова на П'ятки. — 3/XII заняв перший Галицький Корпус м. Бердичів. В Винниці в районі наоколо відділи добровольців і Галичан.

2) Наші війська досягнули 8/XII район Янушполя, Петріківці, Уланова і Краснополь. Кіннота Запоріжців розташована в с. Ступник.

Загальне завдання—Я рішив досягнути район Юзефовка, Самгородок Нова-Гребля і Посівка.

На 9/XII наказую: збірним дивізіям Київській, Запорізькій і Волинській днівка, перепроведення розвідки в районі одного переходу як військової так і агентурної і доставити ці відомості до Штаба групи с. Сміла до 18 год. 3 дивізії стать на марш і досягнути район Липетня, Чесновка.

На 10/XII наказую:

1) Київській зб. дивізії захватити Пиков і перепровести розвідку в центрі Забужа, Пикова і Хомутини.

2) Запорізькій зб. дивізії захватити район Антонополь, Ротичи і Кустовці, розвідку перепровести на Хомутини, Радівка і Нападівка.

3) Волинській зб. дивізії захопити район Вишенька, Слобод. Пустовецька. Розвідку провадити в напрямку Нападичи, Махнівку, по залізниці на північ і на Райгородок.

4) 3 дивізії ссередоточиться в с. Лозин. Штаб групи в с. Лозин.

На 11/XII наказую: 1.) Київській зб. дивізії до 12 годин досягнути район Гулевці, Писарівка і перепроведення агентурної розвідки в напрямку на Посівку і Личаче.

В 17 годин продовження марша з метою перейти залізницю і досягнути район освітлений розвідкою.

2) Запорізькій зб. дивізії до 12 годин досягнути район Радівка, Нападівка, провадження агентурної розвідки в район Чернятин, Германівка. В 17 годин продовження марша з метою перейти залізницю і досягнути район освітлений розвідкою. — 3) Волинській зб. дивізії до 12 годин досягнути район Немиринці, Слобода Новина і перепроведення агентурної розвідки в напрямку Юзефовки. В 17 годин продовження марша з метою перейти залізницю й досягнути район освітлений розвідкою.

3. дивізії до 12 годин досягнути район Глиньск і перепровести розвідку, шляхів на Гулевці, Черепашинці, Черенятині і Овечаче. В 15 год. продовжувати рух по зазначеному маршруту і досягнути район Овечаче. Штаб групи до 12 годин в Глиньску і даліше вмісті з 3 дивізією.

На 12/XII наказую:

1. Всі часті перепроводять розвідку на північ, захід і південь і мусять бути на поготові до вступу в бій по даній розвідці.

2. По занятю сіл частинами всі виходи з сел мусять бути замкненими, нікого не випускати навіть селян, бо ті можуть видати місце нашого розташування.

Комгруп Збірної ОТАМАН О.м. Павленко.

2. VI.

Н А К А З
по Військам Укр. Нар. Респ.

Оперативно-Тайный.

4. 2.

13/XII 1919 p.

с. ОВЕЧАЧЕ.

(карта 2-ох в + 1д)

Обстановка: В полудню 12 грудня всі частини заняли свої місця зазначені їм попереднім оперативним наказом. Треба зазначити, що маневр цей був виконаний всіма частинами зразково. Для ворога була повна несподіванка і тому майже без страт була перервана ворожа магістраль і захоплене постачання 14 добровольчої дивізії. Виявилось, що великих ворожих сил в районі Виниці не маєтсья і головні ворожі сили скупчені під Бердичівом в районі На-затина. Галицькі частини ніяких ворожих кроків против нас не робили.

Загальне завдання: 17/XII наказується всім дивізіям зосереджуватись в районі на схід залізниці Козятин—Умань.

Про виконання цього наказую:

На 13/XII: 1) Волинській дивізії зосереджуватись в районі Воскодавинці — Станіловка. Штаб Вол. дів. в с. Станіловка. Кінними відділами тримати Ерзу-линці, Соснівка.

2) Запорізькій дивізії залишивши кінноту в районі Самгородка і Овчаче перейти в район Овсяники—Константинівка—Муховата. Штаб Запор. дивізії в с. Овсяниках. Кінноті 8 загону бути при загоні для провадження на ділі розвідки на схід.

3) 3 дівізії зосереджуватись в с. Сепині.

4) Київські дівізії захопити с. Вахнівку.

На 14 грудня:

1) Волинський дів. зосереджуватись в районі Кулішево—Черемошное.
Штаб Вол. дів. в.с. Черемошное.

2) Запоріжській дів. зосереджуватись в с. Мончин—Ротмістровка.

3) 3 дівізії зосереджуватись в м. Зозові.

4) Київські дів. призначається на 14/XII днівка.

1) Ha 15/XII:

1) Волинській, Запоріжській і 3 дивізії дньовка, енергійна агентурна розвідка а нап'ямом будучих операцій на схід. 2) Київській дивізії захват м. Липовця.

На 16 грудня:

1) Волинській дивізії до 16 годин зосереджуватись в районі Підоси—Васильковці—Штаб в с. Васильковці.

2) Запоріжській дів. зосередкуватись до того часу в райої Дол-
жек—Очеретно; Штаб в с. Очеретно.

3) З дівізії захопити с. Богданівку до того ж часу.

4) Київській дівізії захопити Росоше до того ж часу. Всі дівізії в зазначених районах організують захват станцій, полустанків і також всіх переходів. Організують міцну охорону, щоби ніхто не міг із занятої місцевости з місцевого населення вийти.

II. З ранком 17/XII всі частини починають перехід через залізницю в районі:

1) Волинській дів. Роскопане—Гановка. Штаб в с. Гановка.

2) Запоріжській дів. район Чернявка—Кожанка. Штаб в с. Бартошівка.

3) З дівізії в район с. Скала.

4) Київській дів. в район Чагов, Мала і Велика Ростовка. Штаб в с. Велика Ростовка.

Збір начальників 18/XII в 11 годин в Штабі Запоріжського війська.

Колиб обставини вимагали дальнішого марша, то шляхами призначаються:

1) Волинській дів. шлях в напрямку на Титів.

2) Запоріжській дів. шляхи в напрямку на Бугаєвку.

3) З дівізії шляхи в напрямку на Старожитово.

4) Київській дів. шляхи в напрямку на Оратово.

На випадок необхідности дівізіям відійти зовсім в бік ініціатива представляється Надчівам; пунктом зв'язку в тому разі призначається м. Лукашівка через місцеву українську організацію починаючи з 25/XII.

Ком. Військам Укр. Нар. Респ. ОТАМАН О. м. Павленко.

№ VII.

Н А К А З
по Військам У.Н.Р.

Операт.-Таємно.

17.XII 1919 р.

с. Чернявка

Ч. 3.

Мапа 2 вер. в 1 д.

По продовженню попереднього маршманевра на завтра дівізіям наказується зосередковатись:

1. Волинській дівізії в районі Михайлівка — Тележинці. Штаб с. Тележинці,

2. З дівізії в м. Старо-Животіві.

3. Запоріжській дівізії залишивши полк чорних запоріжців в с. Чернявці, дівізіон Алмазова в Скалі і полк Костя Гордієнка в Медовці зосереджуватися в районі Вербовка і Поповка і Браїловка, Штаб в с. Браїловка.

4. Київській дівізії в районі Оратова-Животівка. Штаб в с. Животівка.

Часті провадять розвідку агентурну і військову.

Всі начальники дівізії запрошуються на Військову нараду в Старо-Животів в Штабі З дівізії на 13 годин.

З дівізії почать рух можливо раніш не пізніше 8 годин.

Командарм У.Н.Р. Отаман Омельянович Павленко.

Певно: Нач. Оперативного Відділу, Сотник Слободян.

№ VIII.

Н А К А З
по військам У.Н.Р.

Операт.-Таємний.

19/XII 1919.

с. Якимівка

Ч. 4

мапа 3 в. в 1 д.

Обстановка: По відомостям радіо Київ, Полтава, Харків 8/XII заняті більшовиками. По ще неперевіреному відомостям від селян Козятин також зайнятий ними. Галицькі частини займають попередні місця. По чуткам Умав'ї і Жмеринка заняті нашими повстанцями.

По перехваченим телеграмам можна думати, що добровольці розпочали відход вздовж залізничі Козятин—Бірюла і Фастів—Цвітково. З метою більш повного освітлення обстановки на фронті і ближньому тилу добровольців і унеможливлення вивоза їми взятого їми на Україні майна улаштування зв'язку з повстанчеськими організаціями, а також установа в найближчих селах, в містечках і повітових містах Української Влади наказується:

а) Запорозькій дивізії. Після короткого відпочинку перейти в район Пятигорки[sic], де і розпочати виконання зазначеного вище завдання в секторі Біла-Церква, Пятигори, м. Виноград у всіх містах включно.

б) Київській дів. перейти в район м. Жажков і розпочати виконання вищезазначеного завдання в секторі Звенигородка-Пятигори-Іваніки у всіх містах включно (крім Пятигор).

в) Волинській дивізії перейти в район м. Конела де і розпочати виконання вищезазначеного завдання в секторі Іваньки виключно, Пятигори виключно і Балабанівка включно.

г) Третій Дивізії залишившись в м. Старий і Новий Животів провадити ту ж справу на захід від лінії Б. Церква—Пятигори—Балабанівка, маючи особливе завдання підтримування зв'язку через Липовець з Галицькою Армією.

Село Александровка, Тайниця, Жидовчик, Дубровка, Степок рахувати належачими до Пятигорського району (Запорізької бр.) І.

Штаб армії в м. Пятигори.

Всі штаби дивізій мусять зв'язатись телефонами з м. Пятигори і доставляти в Штаб Армії щоденно до 12 год., починаючи з 25/XII відомості по зазначених вище питаннях. Дуже бажано було б одночасно використати сей час на збільшення складу частин і поліпшення їхнього матеріального становища.

Командуючий Військами У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ IX.

Операт. Таємний.

Ч. 39

Нахдіву 3

21/XII 1919 р.

с. Якимівка,

На випадок небезпеки Вашого розташування заанімаемого району, Вам належить відійти в район Стадниці, Високе, Клюки зі Штабом в Високе, алеж бажано зараз же приступити до самої енергійної агентури і військової розвідки з ме-

тою виявити ворожі сили і напрямки їх просування. Коли бм Ви почали свій відхід то напрям Животів, Пятитори мусять прикрити сильні застави.

Сьогодні 8 загін ночує в Россошках а 7 в Дубровках. Штаб в Дубровках. Завтра 22/XII часті Запор. дів. будуть розташовані навколо П'ятигор.

Ком. Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ X.

Начальн. 3 дивізії

Оперативн.-Таємно.

24/XII/1919 р.

м. П'ятигори

Наказую дорученій Вам дивізії передвинутись з району Ново-Животова і зосереджуватись на 26/XII в районі Стадниця-Високе зі Штабом дивізії в Високе.

По відомостям в м. Липовці знаходиться 3 гайдамацький полк з Волохом.

Наказую вислати по тім напрямку розвідку з метою розвідати, якого они напрямку і куди они передвигаються. Донесення надсилати в м. Пятигори в Штаб Армії на пошті.

Ч. 55/оп.

Командующий Армією У.Н.Р.

Отаман Ом. Павленко.

№ XI.

Командующому Київською групою.

26/XII на колону 3 дивізії коло села Голотьки наскочив ворожий розід кінноти в силі 200 чоловік і завдяки тому, що не було належної охорони був забраний обоз і гармати 3 дивізії¹⁾. Через то 3 дивізія в даний мент не є зовсім боєздатною.

Командарм наказав, що 3 дивізія не може бути дана до Вашої розпорядности а остається в резерві для організації і надає Вам ініціативу чи Вам власними силами захопить м. Звенигородку, чи тільки демонструвати наступ на Звенигородку.

Ч. 74.

Нач. Опер. від. сотн. Слободян.

№ XII.

ПОСТАВНОВА

засідання Голованівського Волосного Зібрання, відбувшогося 27 грудня 1919 року по ініціативі політичного референта уряду У.Н.Р. при Запорізьському війську добродія В. Сovenко.

В президію зібрання було обрано: головою зібрання В. Цибермановського і секретаря В. Олійника.

Волосне зібрання, заслухавши промову політичного референта В. Сovenка, щиро вітає уряд У.Н.Р. і неустанне українське народне військо, котре весь час тяжкої і неустанної боротьби з ворогами народу стоїть на сторожі Ізмученого українського трудового народу і з свого боку запевняє, що буде підтримувати Українську Народню Республіку і її армію всіма засобами і вимагає від армії,

¹⁾ Розбивка наша, О. Д.

аби окремі особи не чинили шкод населенню, що може викликати вороже відношення селянства, чим може скористуватись ворог і начати свою ганебну роботу, позаяк селянство і так уже зграбовано і знесилено як російськими комуністами, так і російськими чорносотенними генералами.

Далі Волосня зібрання ухвалило обібрати ініціативну групу в складі п'яти чоловік: Максима Цимбала, Якима Гошурко, Якова Піддубняка, Василя Цибермановського і Танаса Товмаченка, котрим доручити такі завдання:

1. Організація влади на місцях.
2. Організація місцевої охорони.
3. Взяти на себе організацію Голованівського району і районної ініціативної групи.
4. Налагодити культурно-просвітню і санітарну справу.
5. Налагодити зв'язок з українським урядом і армією.
6. Надати право кооптації з правами рішального голосу.
7. На розізди по справах організації ініціативна група повинна користуватися громадськими підводами.
8. Трати по справах організації повинні сплачуватися громадськими коштами.

Постанова ця ухвалена всім зібранням одноголосно і підписати її доручено президії.

Голова зборів В. Цибермановський
Секретар Олійник.

З оригіналом згідно: Голова Голованівської Волосної Народньої Управи
В. В. Цибермановський
Секретар Олійник.

Печатка: „Голованівська Волосна Народня Земська Управа“ — (в середині державний герб.)

№ XIII.

Командуючому Київською Групою.

Операт.-Таємно,

Доводиться до Вашого відома донесення Штабу Волинської Групи:

По одержанні, по неперевіреному агентурним відомостям, добровольці з Білої Церкви залишивши там невеликий ар'єргард, відходять в різних напрямках; один з відділів направився на м. Ставище, сила цього відділу до 200 чол.; другий відділ невідомої кількості направився на м. Тарашу. Села Шкарівка й Кожанка повстали, захопили обоз і скарбницю денниківів, більше, як один пуд золота і біля мільона карбованців Романівських грошей.

Командарм наказав вислати в сторону Ставища розвідку і взагалі цю сторону держати постійно під строгим поглядом. В случаї появи цього відділу, рішучим виступом зліквідувати. Про все надіслати донесення до Штабу Армії в м. Пятигори буд. Цапка біля Церкви.

Прошу вислати 5 кінних зв'язків, яких досі нема.

Нач. Опер. Відділу Сотник С л о б о д я н.

№ XIV.

Командуючому Волинською Групою.

По відомостям агентурної розвідки в м. Ставище знаходиться до 100 чол. дезорганізованої ворожої піхоти. Туди посланий відділ полку Костя Гордієнка з метою зайняти Ставище. По відомостям від селян, ще неперевіреним м. Біла Церква й Павлоч заняті більшовиками. По агентурним відомостям через Сквіру проходять весь час ворожі обози в напрямку на Умань.

По донесенню 7-го загону в ніч 21 на 22 с/т відділ добровольців пройшов м. Ставище, направився на Скиблів і далі на Звенигородку. Кількість відділу вичисляється, а по відомостям від селян доходить до 1000 чол. при великому обозі. По відомостям від старшини Київської Групи приїжджав в розвідку до м. Жашкова старшина Чорновола від повстанців, каже Палія, котрі займають ст. Потап і Тальне і ведуть розвідку на Христинівку й Звенигородку. По донесенню 8-го загону в 35—40 верстах ззаду нас йде бригада Волоха з під Житомира, де більшовики хотіли їх обезбродити.

Сьогодні Київська Група одержала наказ зайняти м. Жашків. Штаб Київської Групи в с. Житники. Завтра 25/XII в 15 год. дня відбудеться нарада в с. Александровка, і про наслідки наради Вас повідомиться.

Командуючий Армією У.Н.Р.

24/XII-1919 р.

Отаман О. М. Павленко

Ч. 51/оп.

№ XV.

Командірові 8-го загону.

По донесенню Штаба 3-ої дивізії отряд Волоха займає Липовець і його район. Кількість по відомостям з різних джерел доходить до 3—6 тисяч багнетів 6—8 гарматах. По тім же самім донесенню до К-ра 8-го Чорноморського полку приїздив роз'їзд гайдамаків в складі одного старшини і пяти козаків. Цей старшина мав приватну балачку з К-м полку, котра мала агітаційний характер, щоб перейти на бік Волоха. Можна думати, що Волох прислав скрізь своїх агітаторів. Командарм наказав вислати завтра ранком певного інтелігентного чоловіка в контррозвідку з метою розвідати певну їхню кількість, напрямок їх і ціль їхнього передвигання. Козакові цьому наказав видати аванс в такому розмірі, щоби вистачило на всі потреби. Рівночасно повести контрагітацію серед козаків і з'ясувати їхній погляд на Волоха. По словам гайдамаків Волоховці визнають Головного Отамана Петлюру. По відомост. тих же гайдам., Волох має зв'язок з Тарашанською дивізією, що посідає Київ і з Шепелем в Житомирі

Нач. Опер. Відділу

24/XII-19 р.

Сотник Слободян.

м. Пятигори

ч. 56/оп.

Н А К Л А З

По військам Укр. Нар. Республіки

26/XII—19 року . .¹⁾ год. . .²⁾ хв.

ч. 5.

(мапа 3 верс. в 1 дм.)

О б с т а н о в к а: Відтинок фронту добровольців на участку Козятин, Сквіра, Біла-Церква розпався. Деморалізовані частини добровольців окремими відділами різної кількості і роду зброї відходять без жадного сістему по ріжним шляхам. Головний напрямок ворога Сквіра-Христинівка, Біла-Церква—Умань.

Большовики движуться слідом за добровольцями головним чином по залізницям. Отаман Волох оперує в районі Липівця і правдоподібно слідує по наших шляхам. По донесенню Чорних Запоріжців в ночі на 24 [до] м. Ставище ввійшла ворожа піхота, кіннота і артилерія, зі Ставищ по чутках вони направляються на Красилівку.

II. Загальне завдання:

Дівізіям Армії У. Н. Р. статъ на марш 27/XII до 31/XII зосереджуватись в районі — м. Умань, ст. Тальное і м. Торговиця (всі міста виключно), з метою зруйнувати підчас походу желізницю Христинівка-Цвітково, одночасно демонструючи лівим крилом на Звенигородку а буде можливо і тимчасовий захват його і використання його з матерьяльного боку; правим крилом—стати в вигідне вихідне становище для операцій в районі міста Умані — Христинівського узла і площі на підвєнь від цих міст з метою руйнації ворожого тилу.

Частні завдання.

а) Волинській дівізії підчас руху зайняти станцію Поташ; виділити кінний відділ особого призначення для знищення желізниці на захід від Христинівського узла; ввійти в звязок з повстанчеськими відділами Волини; 30/XII, перейдя желізницю зосереджуватись в районі с. с. Таленка-Легезін і бути на поготові для операцій в Уманському напрямку.

б) Запоріжській дівізії 27/XII по 28/XII одночасно з рухом забезпечувати посування наших військ в напрямку м. Торговиця з півночи, з тожж метою сильні кінні застави зайняти 27/XII район м. Ставище — а 28/XII с. Бєсідку; захопити с. Тальное, тримати по перше січня 1920 року включно й зосереджуватись в районі Зеленки-Вишне-поле-Камінець-Свердликово; бути на поготові для операцій вкупі з Волинською дівізією в напрямку на м. Умань.

в) Київській дівізії 30/XII захопити район с. с. Залісне-Гулянки-Гусаково щоб стати в вигідне вихідне становище для захвату м. Звенигородка, руйнації желізничного шляху на схід від ст. Тальное і потім засередкування в районі с. с. Бродецкое-Пальчики-Гончариха і забезпечення дальше вкупі з 3 дівізією наших операцій в районі Умані зі сходу і північного сходу.

г) 3 дівізії бути по 28/XII включно в армейським резерві, а 29/XII перейти в розпорядження Командуючого Київською дівізією для операцій в напрямку на Звенигородку—м. Шалиха далі на схід від ст. Тальное. Першого січня 1920 року 3 дівізії зосереджуватись по вказівкам Командуючого Київською дівізією.

¹⁾ 2) Ані години, ані хвилин не проставлено. О. Д.

III. Порядок марша.

а) на 27/XII наказується:

1) Волинські дивізії залишатись в досягнутому районі.

2) Київські дивізії досягнути район с. с. Красний-Кут—Ново-Гребля-Кути; штаб в селі Кути. В с. Сорокотяги пост для зв'язку до 12 годин 28/XII.

3) Запоріжські дивізії зосереджуватись в районі с. с. Лемешника-Городище-Литвинівка; сильною заставою утримати до 12 годин 28/XII м. Ставище, після чого перейти на 29/XII в село Бесідка; бути на поготові до вступу в бій в напрямку на Пятигори і Ставище. Штаб в с. Житники.

4) 3 дивізії зосереджуватись в районі с. с. Шуляки-Пугачівка; штаб — Пугачівка. Головне ядро військ 3 дивізії в с. Пугачівка мусить бути готовою для підтримання Запоріжської дивізії.

Запоріжській і 3 дивізії стати на марш 27/XII — в 6 годин ранку.

б) На 28/XII наказується:

1) Волинські дивізії залишатись в своїм районі.

Київські дивізії зосереджуватись в районі Рубаний мост—Ризино—Багла; Штаб в с. Багла.

3) Запоріжські дивізії зосереджуватись в районі с. с. Красний-Кут—Нова-Гребля—Кути; Штаб в с. Кути.

4) 3 дивізії зосереджуватись в районі Глянка—Побойна—Константиново; Штаб в с. Константиново. На 29/XII зайняти м. Виноград сильною кінною заставою.

в) На 29/XII наказується:

Всі часті займають вихідне становище перед залізницею Христинівка-Цвітково для чого зосереджують ся:

1) Волинська дивізія в районі с. с. Харковка—Томашевка—Манківка; Штаб в с. Томашевка.

2) Запоріжська дивізія в районі Чорна Каменка—Іорни—Полковничі—Іваньки—Романівка; Штаб в с. Полковничі.

3) Київська дивізія в районі Залісне—Гусаково—Гулянка—Бобриньово; Штаб в с. Бобриньово. Пост для зв'язку в Шаулиха на 29/XII і 30/XII до 12 год.

4) 3 дивізії в районі Софіївка—Янківка; Штаб в с. Янківка.

г) На 30/XII наказується:

1) Волинські дивізії зайняти ст. Потап, попусувати залізницю і зосереджуватись в районі с. с. Телянка—Легезино; Штаб в с. Телянка.

2) Запоріжські дивізії захопити ст. Тальное, попусувати залізницю і зосереджуватись в районі м. Тальное і с. с. Біляшки-Майданецьке-Зеленка; Штаб в с. Біляшках.

3) Київські дивізії окремим відділом демонструвати в напрямку на Звенигородку і коли буде можливо захватити її. Захопити залізницю в районі Росохватка і Новоселиця і на перше січня 1930 р. зосереджуватись в районі Бродецькое-Гончариха-Пальчик; Штаб в с. Пальчик.

4) 3 дивізії на 30/XII і 31/XII входять до розпорядження Командуючого Київською дивізією і розташовується 1 січня 1930 р. по його вказівкам.

IV. Загальні вказівки.

1) 27/XII і 28/XII бажано почати марші, як можна раніше, щоби в полудню займати зазначені в наказі місця.

2) Розвідка по поглядам Начальників дивізій, звертається увага на своєчасну

доставку донесень. На місці і поході частини мусять бути в постійній готовності до бою.

Користуватись кожним випадком, щоби навіть малим розіздам наробить ворогові бешкету. На кожному ночлігу перевірити всі розпорядження і бути готовими до бою. При вступі якої-небудь колони в бій, сусідні мусять допомогти маневром кінноти.

Командующий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ XVII.

Оператив.-Таємний.

Н А К А З
по Запоріжському війську
Ч. 13.

28/XII—1919 р.

с. Кути.

(Карта 3-ох в + 1 д)

Обстановка: По донесенню Київської групи вчора 27/XII в районі с. По-бойна находилось до 150 підвод ворожої піхоти, а в с. Вороное була ворожа кіннота, до 120 чоловік піхоти при 2-ох гарматах. По відомостям від селян, они на кануні нашого приходу в цей район вийшли, в якому напрямку не відомо. В Умані військо Денікінське по відомостям від селян грузиться на поїзди і на-правляється в сторону Одеси, а часть іде пішим порядком. Частини Запоріжсько-го війська сьогодні 28/XII досягнули район Вороное-Красний Кут.

Загальне завдання: на 29/XII нашим військам дано завдання досягнути район на південь від залізниці Христинівка-Цвітково-с. с. Ксьондзівка-Тальянка-Молодецьке.

Частинні завдання: Нашій дивізії наказано досягнути район Молодецьке-Бабин-Тальянка. В виконання цього наказую:

1) 7 загону вирушити в 7 годин по маршруту с. с. Кривець-Попівка-Крачковка і досягнути район до 17 год. дня Іваньки-Полковника-Поляночка і за-няти вихідне становище для переходу через залізницю.

По досягненню цього району агентурною і військовою розвідкою освітлити район залізниці і на південь від залізниці район с. с. Роги-Легезіно-Тальянка.

Нічний марш з метою перейти залізницю почати відповідно до обставин на місці. Захватити всі переїзди, зруйнувати шлях залізничний і йти по маршруту Поляночка-Роги-Легезіно-Тальянка, де в остатніх трьох пунктах розташоватись.

Штаб 7 загону в с. Легезіно.

2) 6 загону вирушити в 7 год. ранку по маршруту Хижня-Харківка-Маньківка з таким рахунком, щоб в с. Маньківку прибути до 17 години, де розташуватися для великого привала.

По досягненню цього району агентурною і військовою розвідкою освітлити район залізниці і на південь району с. с. Молодецьке-Касановка.

Нічний марш з метою перейти залізницю почати відповідно до обставин на місці, захватить ст. Потап і всі переїзди, зруйнувати шлях залізничний по маршруту Маньківка-Молодецьке-Касановка і досягнути район освітлений розвідкою.

Штаб 6 загону в с. Касановка.

3) 3 дивізії разом з 8-им загonom вирушити в 7 год. по маршруту Хижня-Харківка з таким рахунком, щоб район Харківка досягнути не пізнійше 17 год.

де розташуватись для великого привала і зайняти вихідне становище для переходу через залізницю.

По досягненню цього району агенурною і військовою розвідкою освітлити залізницю на захід від ст. Потап і район на південь с. Бабин.

Нічний мврш з метою перейти залізницю почати відповідно до обставин на місці захватить всі переїзди і руйнувати шлях залізничний і по маршруту Маньківка-Помойник-Молодецьке-Бабин досягнути район останнього пункту, де розташоватись

Зв'язок держати з сусідніми колонами, а 6 загону по досягненню району с. Маньківка зв'язатись з Київською дивізією в с. Дзєндзелівку.

Штаб групи перед переходом залізниці в с. Маньківка, по переході в с. Касанівка.

По заняттю вихідного становища перед залізницею надіслати доведення в Штаб групи в с. Маньківку, по переході в с. Касанівка.

До переходу через залізницю зруйнувати окремими розіздами як найширше телеграфні дроти. Всі переїзди, полуставки і станції держати по можливості як найдовше.

VI. Підчас походу Н-кам загонів пристановлювати частійше голови колон, з тим, щоб колони могли бути як можна більше компактними.

VII. Агентурними розвідками повіряти як найчастійше військові розвідки, бо дуже багато є випадів, що поступаючі донесення okazуються ложними.

VIII. Від кожного загону надіслать сейчас до Штаба групи по два кінних зв'язка.

Підписав: Командующий Запор. військом Отаман О. Павленко.

Певно: Нач. Операт. відділу Сотник Слободян.

№ XVIII.

Оперативно-Таємний

Н А К А З

По Військам У. Н. Р.

Ч. 7.

29/XII 1919 р.

с. Харківка.

(карта 3 - в + 1 д.)

В зміну наказу по Армії ч. 6 і по Запоріжській групі ч. 13.

I. Загальна ситуація: Ворог продовжує рух з напрямкові Монастирище-Умань, правдоподібно ворог силою 300 піхоти і до 200 кінноти буде розташований після сьогоднішнього марша в районі Цибермановка. На північ і північному сході ворога не виявлено.

II. Загальне завдання:

1) Всі групи припиняють рух і розташовують ся в місцевостях по наказу ч. 6/оп. на 29/XII до 17 годин.

2) Всім частинам остаючись на місці свого розташування, виславши окремі кавалерійські відділи і підривні патрулі для знищення залізничного шляху району їх майбутнього переходу.

3) 30/XII зранку всім частинам тримати саме строге поготівля, приготувившись до прийняття зустрічного бою. Гарматам стать на позицію фронтом на захід, полудневий захід, південь і південний схід.

III. Окремі завдання:

1) Київській групі остаетись в с. Дзєндзельовка знищити залізничний шлях в районі с. Подачное. Сильною заставою тримати перехрестя доріг Вороное-Цибєрмановка-Нєстєровка-Помойники. Розвідку вести на Юстингород-Доброє і Цибєрмановку.

2) Запоріжській групі:

1) 7 загону наказується залишившись в місті свого розташування, організувати спеціальний відділ для заняття станц. Тальное. Операцію перепроводити в ніч з 29/XII на 30/XII. По знищенню шляху і телефонних та телеграфних дротів тримати станцію за собою.

3) Волинська група — резерв Армії в с. Харківка. Штаб Армії в с. Харківка дім священника.

Командующий Армією У. Н. Р. Отаман О. М. Павленко.

Р. С. Останнім Нач. дивізії дано розпорядження особисто. Термінові донесення до 11 год. і 16 год. 30/XII.

XIX.

Оперативно-Таємно

Н А К А З

по Військам Укр. Армії 30/XII 1 год.

Ч. 8.

I. Обстановка:

1) Київська дивізія не одержала приказу Ч. 7/оп., а перепроводжує Ч-о 6/оп. і зараз досягнула свої становиська (Краснопалка-Ксьондзовка).

2) По неперевіреном відомостям в с. Романівка знаходяться частини 42 кін. полку.

3) Соколовка до вечера 28/XII зайнята ворогом.

II. Загальні завдання:

1) Аби не поставити части Київської див. в тяжке становисько наказую з ранку 30/XII розпочати рух, з метою переходу залізниці — з метою досягнення нового району.

III. Особисте завдання: Запоріжська група: 1) Загін шестий вирушає о годині 6-й рано 30/XII, займає ст. Поташ і переходить в с. Касанівка. Тримає зв'язок з Київською див. в с. Красно-Полка через Старі Бабани і веде розвідку на Доброводи і Дмитрівське

2) Загін 7-ий: вирушає можливо раніш через с. Поланочку на с. Доги і переходить в Легезно—Вишнє-поле, де і росташовується. Веде розвідку на Бабанку і Текієвку.

3) 8-й Загін і 3-а дивізія в 7 год. ранку перейти в с. Паланочку, де загальною кількістю вирушити через с. Роги в с. Тальню де і росташуватись. При сій кількості—Штаб Запоріжської групи.

4) Волинський див. вирушити можливо раніш, перейти і зайняти с. Романку. Після сего, виславши сильний відділ на станцію і м. Тальное, перейти в с. Білашки де і росташуватись. Розвідку вести на Глубочек, Ямполь і Торговиця.

5) Київський див.: виставити пост для зв'язку в с. Бабани. Дальніша мета:

зайнять район м. Торговиця і околицю на захід від неї. Наказ буде розіслано по досягненню району, зазначеного сим приказом.

Команд[уючий] Укр. Армією Отаман: О м. П а в л е н к о.

P.S. Приказ Київськ. див. переслати через 6-ий Загін.

№ XX.

Оперативно-Таємно

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.
Ч. 9.

31/XII 1919 р. 1 год.

Мапа 3 в в 1 д.

с. Тальянка

I. Обстановка:

1) На участку Київської див. і 6-го заг. Зап. гр. до 12 год. було чути гарматну і кулем. стр. Відомостей жодних не одержано. 2) По неперевіреному відомостям в м. Тальное скупчені ворожі сили, які правдоподібно мають тримати дальший марш на Умань, Торговицю і Ольвіополь.

II. Загальні завдання:

1) Частини Армії мають зайняти вигідне становище, що до операцій в районі Умані, Христинівського вузла і ведення нападів на окремі частини і обози відступаючого ворога в напрямі на Умань, Тальное і Торговицю.

III. Частинні завдання:

1) Волинська див. 31/XII переходить із займаемого району в с. Зеленки і веде розвідку на Біланку і Тальное. Коли зі сторони м. Тальное не буде ніякої загрози — займає 1-го січня м. Торговицю.

1) Запорізька див. 31/XII переходить в район Оксанино (6 заг.), Токієвка (8 загон) і Небелевка (7 загон). Веде розвідку на Умань, Ольшанівку, Покотилово Торговицю.

3) 3-а див. 31/XII переходить в с. Вишне-Поле і веде розвідку на Камінече, Легезне.

4) Київська див.

За відсутністю відомостей за 30/XII Командіру див. надається право в разі необхідності перейти в район ст. Бабани і Касановка, вести розвідку на Умань, Христинівський вузол і шлях Умань-Тальное.

IV. Всім частинам бути готовим до прийняття бою. За всяку ціну тримати як найтісніший зв'язок і присилати донесення.

V. Початок руху — 8 год. ранку, коли можливо, то й раніш.

VI. Штаб Запор. гр. с. Оксанино.

Ком. Укр. Армією О м. П а в л е н к о.¹⁾

¹⁾ На звороті дописано:

„Розіслати:

1) Волинська — в Біляшки.

2) Київська — Ксьондзівка через 6-ий загін.

3) 6-ому загону — Касановка.

4) 7-ому заг. — Легезино.

5) 8-ому заг. і 3 див. — тут.”

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.
Ч. 10.

№ XXI.

31/XII—19 р.

Мапа 3 в. в 1 д.

Тальянка

Обстановка: Від Київської дивізії нових відомостей не отримано. Волинська дивізія зосереджувалась в с. Біляшках к 18 год. 31/XII, повела бойову розвідку в напрям на Тальное, відкинула сторожеву заставу і викликала паніку в м. Тальному. По відомостям Волинської дивізії в м. Тальному скупченні ворожі обози, які посуваються в різних напрямках, а також часті 42 кінного полку.

Загальне завдання: залишається зазначене в попередньому оперативному наказі ч. 9.

Часне завдання на 1/1 і далі до зміни в обставинах слідуюче:

1) Запорізькій дивізії залишатися в досягнутих їми районах, відокремлюючи кінний отряд полковника Алмазова в склад якого ввійти кінним полком і окремому кінно-горному дивізіону. Для отримання дерективи Полковнику Алмазову з'явитися до Штабу в с. Оксаніно.

2) 3 дивізії зосереджуватися в с. Нерубайка, провадючи розвідку на м. Торговицю до заняття цього міста Волинською дивізією.

3) Волинській дивізії:

Захватить м. Торговицю. Обидві ці дивізії мають особливим завданням розвідкою виявляти напрям відступаючих ворожих частин й совмістними подіями перешкоджати і захоплювати ворожі обози.

Обім дивізіям підтримувати між собою самий тісний зв'язок.

4) Командуючому Київською Збірною дивізією, згідно обставин на місці і загальному завданню зазначеному в попередньому наказі представляє[ся] самостійність в росташуванні і напрям подій своїх частин.

З метою согласования подій в Уманському і Христинівському районах, Полков. Алмазову виставить пост для зв'язку в с. Свінарці, а Київської групі в с. Доброводи. Штаб Армії в с. Оксаніно.

Командарм Отаман О. Павленко.

№ XXII.

Мирные предложения Польскому Правительству.

Из радиотелеграммы народ. комис. по иностр. делам Р. С. Ф. С. Р. от 23.XII—1919. М-во Иностранних Дел. Варшава. Еще в апреле этого года Росс. Сов. Пр-во давало делегату Польской Республики гражданину Венцовскому повторные заверения о своем неизменном желании положить кснец кровопролитию между народами России и Польши, и без того столь измученными бедствиями пяти лет войны, полагая в то же время как и всегда, что легко осуществит соглашение между Росней и Польшей. Наши мирные предложения оставались тем не менее без ответа, и польские войска продолжали в течении следуюших месяцев подвигаться вперед на территорию Советских Республи дружественных Советской России. Советское Правительство с тем большим изумлением узнало, что 28-го ноября помощник статс-секретаря Схржинский в ответ на запрос в Польском Сейме заявил, якобы Росс. Республика никогда не предлагала Польше мира и якобы она угрожает Польше вторжением и не была нисколько склонна к соглашению, отвечающему желаниям польского народа. Желая устранить всякие недорозумения, могущие затруднить скорое установление мирных и дружес-

твенных отношений между обоими народами Советское Правительство снова подтверждает данные им раньше заверения о своем твердом желании положить конец всякому конфликту с Польшей. Советское Правительство обращается к Польскому Правительству с формальным предложением немедленно начать переговоры, имеющие целью заключение прочного и длительного мира между обоими странами. Осуществляя тем самым мирные стремления рабочих и крестьян России, Советское Правительство сознает равным способом, что его предложения отвечают также желаниям определенно выраженным всеми Рабочими организациями Польши, к каким бы партиям они не принадлежали, многочисленными демократическими организациями, муниципалитетами и другими польскими общественными учреждениями.

Нам не безизвестно, что существуют некоторые препятствия, могущие создать затруднения для Польского Правительства на пути к соглашению с Россией, точно также, как подобные же препятствия затрудняют другие соседние правительства на том же пути. Но и эти затруднения происходят не из интересов польского народа, а из иностранных источников, расходящихся в данном случае с его действительными интересами. Советское Правительство выражает надежду, что мирные стремления подавляющего большинства польского народа и сознание его жизненных интересов одержат верх и сделают возможным прекращение военных действий, служащих лишь иностранным интересам. Российское Советское Правительство предлагает поэтому Польскому Правительству указать место и время для начала переговоров с целью заключения мирного договора между обоими Республиками.

Народный Комисар по Иностр. делам Ч и ч е р и н.

„Комунист“, Київ 3.I.1920.

До Пана Командуючого армією У.Н.Р.

№ XXIII.

Вашого листа від 14.XII я одержав. Слідуючим місцем звязку призначено с. Жашков на 25.XII.

Докладно про сучасне становище мною поінформований отаман Тютюнник, який вам зробе — — —¹⁾ доклад. Також поінформований політичний референт при Вашій групі п. Чубук.

Галицька армія, передбачаючи успішний наступ большевиків на південь, серйозно хоче порозумітися з ними. Я вважаю доцільним вести враз віськові переговори з большевиками від імені об'єданої армії нашої і галицької.

В цій справі можете зробити військову нараду і негайно надіслати до Виниці свого представника по адресі, яка нається у от. Тютюнника і у п. Чубука.

Голова Ради Міністрів І. М а з е п а.

16 грудня 1919 р. 2 год. дня

№ XXIV.

ІНФОРМАЦІЯ²⁾.

6/I 1920.

Оперативн.-таємний.
с. Рогова.

Обстановка: Останні відомости про добармію слідуючі: На імя Тютюнника полковник Гусєв, Нач. Кінно-добровольчого отряда прохав не занімати лінію

¹⁾ Одного слова не можна прочитати О. Д.

²⁾ Нає словом „інформація“ було написано: „Наказ по Військам У.Н.Р. ч. 14.“, але пізніше закреслено. О. Д.

Цвітково-Христинівка до 26/XII ст. с. після чого вона буде очищена. По агентурним відомостям з Умані на Христинівці ворожих військ не маєтсья.

Волинська дивізія подає, що посилаємій розвідці в районі с. Трояни знаходився отряд Государственной стражі, котрий вийшов в перепалку з розвідкою.

В Галицькій Армії: Старшина уповноважений для переговорів з Галицькою Армією повернувся 3/1 до Ставки і приніс протокол, копію якого при сьому прикладаєть ся. Зазначений протокол може бути довірен тасмно начальствующим особам до командірів частин включно. Передрукування його заборовяється. 25/XII Галицька Армія була на марші в район Вишвиця-Жмеринка-Валпярка.

Большевицький фронт: згідно останнього радіо Катеринослав занятий большевиками. Большевики просунулись на 25 верст на південь від Кременчуга. Взагалі помічається нахил большевиків ліквідувати Одеський напрям нанесенням головного удару в напрямі Кременчуг-Николаєв.

Відомости про повстанців. Повстанчий дух розвивається, в богатых містах селяне переходять до активного виступу.

Наші війська: Занімають район згідно останньому оперативному наказу. Полк Чорних Запоріжців отримав завдання в напрямі Ольвіополя. 6 загон Запор. дивізії продовжає тримати Умань. Висилаєть ся кур'єр для зв'язку з Галицьким Командуванням. Вживають ся заходи для улаштування зв'язку постійного характеру Умань-Христинівка-Валпярка.

Відомости політично-організаційного характеру:

В м. Умані організуєть ся громадянський центр Уманщини, закликаєть ся повітовий зїзд і улаштовуєть ся станція зв'язку для Правобережя. В Вишвиці був зїзд політичних діячів, який має на меті організацію скликання передпарлямента. Прикладаєть ся доклад полк. Вишнівського, який може бути довіреним тільки начальствующим особам до Командірів частин включно.

Про Волоха.

Авантюра Волоха приближаєть ся до кінця і дякуючи моїй службі охороні розвідки відділу Волоха прийшлось витримати два серйозні бої з Денікінцями під Липовцем і в районі м. Тернівки які скінчились для його трагічно. З трьох тисяч багнетів, 6 гармат і 100 кінних, тепер треба рахувати його сили не більш 500 багнетів при одній гарматі і найменшій кількості кінноти. 2 кінний Слобідський полк відділу Волоха приєднався до нашої Запоріжської дивізії.

№ XXV.

До Начальної К-ди Галицьких військ 5.I.20 р. (н. ст.) с. Рогова¹⁾

I. Протокол від 24 грудня (н. ст.) полк. Вишневецьким 3 січня 20 р. (н. ст.) передано до моїх рук. Сталось те, що мусило статись. Я особисто, в тим глибоко був переконаний. Рахуюсь з кінчею необхідністю і предложений пост — приймаю. Разом з тим лічу своїм обов'язком заявити перед Республікою і народом, що дімо[дведу] перейняту працю в самий тяжкий момент до більш світлої пори і в слушний час провід народньої армії передать в достойні руки.

II. Частин, дорученої мені армії 30.XII (н. ст.) перейшли заліз. лінію Христинівка, Цвітково і 1-го січня забрали м. Умань. В сей мент армія стоїть на вихідних становищах до наступу на лінію Ольвіополь—Балта. Добровольчеський

¹⁾ Документ цей—проект листа ген. Омеляновича-Павленка до Н. К-ди. Листа такого не вислано. О. Д.

фронт зруйновано. Частини здеморалізовані. Гадаю і певен, що до 10-ї лінії Цвітково—Христинівка—Вапнярка буде зовсім вільною.

III. За для координації дальнішої загальної праці рахую конче необхідним, аби в як найблизший час, було переведено побачення командуючих обох армій. а в крайности їх уповноважених представників. Містом зустрічі, гадаю, може бути м. Умань, а коли за сей час обставини зміняться, то по умові через Вашого посланця.

IV. Настрій козацтва і старшин добрий. Всі віримо в конечність Вашої перемоги. Ряди що день збільшуються. Почувається брак рушниць і набоїв. Населення всюди зустрічає радо. Прийм[ає] уч[асть] в боях і дає всяку необх[ідну] доп[омогу].

По маючихся точним відомостям от. Волох майже зовсім самознищився: його кіннота перейшла назад до Запоріжського Корпусу. Піхота, епісля проголошення комуни, розбігається. Недалекий час, коли авантюра Волоха буде зовсім злік[відована]. Зайвий доказ того, як наш народ ставиться до комуністів і большевиків.

№ XXVI.

Копія

Вельмишановний К. А.¹⁾

Користуюсь першою нагодою для того, щоб написати Вам і за Вашою допомогою авязати тутешній цейтр з закордоном і навпаки. Це в даний мент е конче потрібне. Тепер вже більш-менш ясні перспективи ближчого майбутнього внутрішнього життя на Україні, чого до сеї пори не було. Була надія, що північний фронт піде на якесь порозуміння з нами. Надіялись, надавали цьому значіння і тому до вияснення цієї справи на північному горизонті не все було ясно. Особливо наше військо шукало і хотіло хоч би військового порозуміння з північним сусідом. Хоче і тепер же, але очевидно, нема ніяких підстав для того, щоб це бажання переведено було в життя.

1) Запропонувавши нам самі в жовтні військове порозуміння проти Денікина, вони тепер залишають без всякої відповіді всі наші делегації, які до сеї пори були надіслані нами на північ і користуючись небоєздатністю Галицької армії і тим, що наша армія зараз має інші завдання, безборонно посуваються на південь. Так вони заняли Винницю, Жмеринку і Липовець.

2) Цими днями я одержав відомости, що всі наші делегації затримані їми в Бердичеві або в Житоїрі і, як інтерновані, відправлені до Москви. Між иншим, наша остання військова делегація виїхала із Винниці 28 грудня до Бердичева і мала уповноваження від об'єднаної Надніпрянської і Надністрянської армії (об'єднання сталось 24 грудня) і про неї так саме „ні слуху ні духу“—очевидно відвезено теж до Москви.

3) Оголосивши гасло незалежна соціалістична ряданська Україна це гасло в відозві Троцького до Української Червоної армії, в інтерв'ю Затонського, надрукованому в Київських газетах в резолюції Ц. К. комуністів України большевики рішуче стоять на тій позиції, що армія, фінанси, шляхи, почта і телеграф повинні бути єдиними для цілої Росії, ніякої окремої Української армії не повинно бути. Таке розуміння незалежности України зазначено в резолюції Ц. К.

¹⁾ Кость Адриянович Мациевич — Голова Дипломатичної Місії У.Н.Р. в Румунії. О. Д.

Українських комуністів, в інтерв'ю Затонського, крім того, це доказується у всіх часописах большевицьких.

Поміж рос. та комуністами українськими (боротьбісти) почалась вже ворожнеча, і незалежники зовсім попали в становище неблагонадійних. Маю останні відомости із досить поінформованих джерел, що Тмаченко і Ю. Мазуренко заарештовані в Житоїрі і відвезені до Москви. Все зазначене свідчить про стару звичку большевиків говорити так, а робити зовсім инакше.

Звичайно, коли б наша армія продержалась як регулярна до сеї пори, то певно у нас булоб порозуміння з лівничю, бо там рахуються лише з силою. Через все це треба нашим місіям вживати всі заходи, аби європейські держави в разі розмов з Совіт. Росією ставили умови визнання большевиками незалежності України і невтручання в нашу внутрішню справу. Зараз відіждє курєр якому передаю цей лист, тому не можу сказати Вам всього, про що хотів би і що Ви повинні знати. Загалом кажучи, большевики вже гинуть на Україні, бо ґрунту для них у нас нема ніякого. Я наумисне обїхав кілька місцевостей на Правобережжі і вражіння таке, що мусимо спішити з організацією своїх сил для відновлення державної роботи, бо большевики можуть вмерти значно раніше, ніж цього ми чекаємо.

Кажу лише в даннїм разі про Україну. Те, що сталося з історичного боку — в змислі підготовки для рішучого і може останнього наступу української армії в значній мірі є необхідністю. Найпізніше весною для нашої справи відкриваються величезні перспективи.

І. Мазепа.

№ XXVII.

Від Української Народної Республіки.

В тяжкій боротьбі за своє визволення Український Народ не раз переживав сумні і радісні хвилини. Найтяжчий момент нашої боротьби був у той час, коли в силу ріжних обставин Галицька Українська Армія стала в пасивне положення до монархичної панської армії ген. Денікина і неутралізувала свою бойову силу в відношенні до цього ворога вільної України.

Та дуже скоро Галицька Українська Армія побачила, що російське панство не може бути другом галицького українського народу та його війська.

Демократичні народні сили Української Галицької Армії заявили нам Правительству У.Н.Р., що вони стоять за самостійну Соборну Україну і бажають мати єдине правительство і єдине військове командування. Згідно з цими бажаннями і заявами галицького українського війська Правительство У.Н.Р. з свого боку доложило всіх зусиль, щоби зєднання армій відбулося яко мога скоріше.

24-го сього грудня представниками командування Української Наддніпрянської Армії та уповноваженими Української Галицької Армії підписано умови злуки двох армій в єдину армію Самостійної Соборної України. Українська Галицька Армія з цього моменту знаходиться під державним керуванням Правительства У.Н.Р., яке доповнюється двома відповідальними представниками Галичини та обєднаного наддніпрянського й галицького війська.

Начальним вождем зєднаних українських армій призначений отаман Омелянович-Павленко.

Оповідіаючи громадян України про цю радісну подію, — злуку українських

армій під керуванням одного уряду Соборної України, Народне Правительство вірить, що віднині ніяка ворожа інтрига не розіве братерської єдності обох частин Українського Народу.

Народне Правительство одною з перших своїх задач ставить заключення мира з Совітською Росією на умовах признання нею самостійности нашої Республіки і невмішування в внутрішні справи України, відновлення Самостійної Соборної У.Н. Республіки. Українське зеднане військо і весь український народ повинні вжити всі свої сили, щоби панську армію ген. Денікіна вигнати з української землі і забезпечити для себе демократичні порядки.

ГАЛИЦЬКІ ВОЯКИ!

Нехай не буде серед Вас сумніву і зневіря. Як матері однаково шкода своїх дітей, так і наша Мати Україна не може дійти до спокою, поки Ваша наймиліша Батьківщина — Галичина не буде вкупі з іншими землями Самостійної Соборної України.

Тернистами шляхами йдуть сини України до визволення свого незалежного життя — Самостійної Народньої Республіки.

Весь Народ України повинен знати, що найсильніші держави світу вже не вірять у владу Денікіна і мають визнати самостійними ті республіки, які зорганізувалися на території бувшої Російської Імперії. Армія ген. Денікіна без допомоги Європейських держав мусить розпастися і зникнути.

Народне Правительство розуміє, що тільки українська демократична власть може завести лад і спокій на спустошеній і зруйнованій чужоземцями Українській землі для вільного співжиття всіх народів, населяючих Україну.

Маючи певність, що на великій руїні встане вільна Республіка до державного життя¹⁾.

Правительство кличе всіх вірних синів України, незалежно від національності, твердо і непохитно стояти на сторожі прав нашого народу і нашої Республіки.

Голова Ради Народніх Міністрів і Керуючий Міністерством
Закордонних Справ І. Мазепа²⁾.

Літин 26(XII)

Міністр Преси і Пропаганди Т. Черкаський.
Керуючий Міністерством Внутрішніх Справ І. Макух.
Керуючий Міністерством Пошт і Телеграфів Паливода.
За Державного Секретаря, Міністр Праці Осип Безпалко.

№ XXVIII.

Пану Командуючому Армією У.Н.Р.

24 грудня 1919 р.

В Жашків я нікого не прислав, позаяк мав передати Вам цей лист через подателя сього. Слідуючого місця звязку не указую Вам зараз, бо не знаю як будемо посовуватись в звязку з згодою, яка налагоджується поміж нашою та галицькою арміями.

¹⁾ В оригіналі тут крапка. О. Д.

²⁾ В державних архівах зберігся один примірник цієї відозви, де прем'єр І. Мазепа підписався власноручно і де його ж рукою виписані прізвища міністрів Макуха і Паливоди; прізвища Т. Черкаського і О. Безпалка виписано рукою переписувача. О. Д.

Текст згоди Вам повинен передати Ваш представник, пред'явник сього. Наскільки ця згода буде переведена в життя — це в значній мірі залежатиме од Правительств і од нашого Головного Командування, себ то од Вас і Ваших найблизчих співробітників. Справу політичну Правительство доведе до кінця, Вам же необхідно негайно почати координувати свої військові операції з галицькою армією. Крім того, потрібне спільне командування конструювати так, щоб воно як найкраще відповідало інтересам самої справи. Командуючий повинен бути наддиріжелем і в даннім разі Вашу кандидатуру мусимо підтримувати категорично. Ні Тарнавський, ні Шаманек не повинні бути в складі спільної Команди.

З північним фронтом ще не встановлений потрібний зв'язок. З одного боку цьому стояли на перешкоди чисто технічні умови, а з другого ми і не поспішали з цією справою, маючи на увазі можливість згоди з галицькою армією. Коли порозуміння з галичанами буде покладено, тоді контакт з північним фронтом може бути встановлений швидше і з більшою певністю. Взагалі мусимо твердо стояти на тих політичних позиціях, за які боремся весь час: Самостійна Народня Республіка. Ця позиція, не дивлячись ні на які обставини, має великі і реальні перспективи.

Мусимо перетерпіти оцих максимум 2—3 місяці, після чого все піде в наш бік. Для цього надзвичайно важно, щоб хоч би невеликі організовані військові сили збереглися на цей час.

Докладніше про все напишу через кілька днів, коли маю одержити лист із закордону.

Голова Ради Міністрів І. М а з е н а.

№ XXIX.

Д. Негайно.

Наштагруп Запорізької

3/1-20 р.

м. Умань

Донosu що полк Кості Гордієнка в ніч з 30 на 31 Грудня прошлого року після трьох годинного бою перед містом а також і на вулицях міста зайняв м. Умань. Збоку ворога є багато забитих і ранених. В полку Кості Гордієнка 6 ранених козаків. 31 Грудня кіннота і піхота ворожа з метою прорива через Умань вирушила з с. Цімерманівка. Розіздами полку Кості Гордієнка своєчасно було виявлено бажання ворога. Був вислан відділ кінноти Гордієнкової, котрий збив ворога і примусив його обминуть Умань в напрямку на Чочережинці. В цьому бою були захоплені полонені. Головні сили 6 загону вийшли в 5 год. ранку 1 Січня 1920 р. в м. Умань. Населення м. Умані з надзвичайним ентузіазмом зустрічали наші війська, почувається брак адми[ні]стративної Української влади.

В ніч з 2 на 3 Січня була зроблена розвідка на с. Войтівку і далі до залізниці, котра виявила що ворога нігде в цьому напрямку немає. Через ст. Потапш прорвався військовий ешалон на Христинівку. На Христинівку також послана розвідка але ж ще не повернулась. Прямий дрот з Одесою не посований. Передана телеграма Всім... Всім... Всім... відносно того що Українською армією під Верховним командуванням Отамана Петлюри і під командуванням Отамана Омеляновича-Павленко добармія розбита і в паніці не витримуючи

бою грабуючи утікає на Одесу. Я зів розмову з Начальником оперативного відділу Штаба Командуючого Одеським Округом в якій меж ним було зазначено начальнику оперативного відділу що всі офіцери добрармії бажають аби меж Українськими офіцерами і офіцерами добрармії не було того ожесточення яке спостерігається по відношенню до большевиків. Зараз згідно наказу Командіра Київської дівізії Богданівський полк і Дніпровська батарея пересовується в с. Гродзіво. Кінний полк Кості Гордієнка залишається в м. Умані. Штаб Загону переходить в с. Гродзіво.

Начальник Штабу 6 Загону Сотник Чорненко-Чорний].

Ч. 0113 По неперевіреному агентурним відомостям на Христинівки ворога немає. Н-к Штабу 6 Загн. Сот. Чор-Чор.
Читав сот. Сл[ободян].

№ XXX.

Волинський Збірник I/I.1920 р. Ч. 11.
с. Оксанино.

I. Умань зайнята 31/XII 6-им загonom (полк К. Гордієнко). Київська див. згрупувалась в районі Бабанка. В районі с. Трояни, що на південь від Умані селяни вели бій з відступаючими Денікенцями. 11 год. I/I ворог повів наступ на части Волинської див. яка займала с.с. Білашки і Майданецьке. Сі села опісля 4-х годинного бою були залишені нами. 19 год. I/I Вол. див. зайняла с.с. Вишнє-поле і Камінече — і згідно попереднього наказу зосереджуються в районі м. Торговиця.

II. Загальне завдання: I/ Всим частинам займать свої райони, виславши охорону по лінії: Легезино, Вишнє-поле, Камінече, Сverdліково, а також усилють розвідку по шляхам на північ.

III. Волинський див. до зясування становища в м. Тальному, залишатися в с. Нерубайка. Тримать постійні застави в Камінечі і Сverdліково. 2/7-мому загону Зап. див. бути на поготові виступити в найкоротший час по призначенню. Кінно-горному дивізіону п. Алмазова з ранку 2/I зробити розвідку з метою вибору позиції в напрямі на с.с. Нерубайково, Оксиново, Текієвка у всіх цих селах. Тримати власні дозори. На випадок бою Штаб Зап. див. переходить в с. Небелівку.

IV. Розвідку розпочати з 7-ми год. ранку. 2/I. Термінові донесення в 12 і 17 годин.

V. 3-ій і 8-му загону, старшинським розіздам вяснить напрям ворожого руху з м. Тального.

Ком. Армією Отаман Ом. Павленко.

№ XXXI.

П Р И К А З
по Військам У. Н. Р.
ч. 12.

4/I-1920 р.

с. Оксанино.

I. На підставі маючихся фактичних матеріалів зібраних Штабом Армії про останні події в 3-ій дівізії і керуючись виключно загальними інтересами Армії, я прикакую:

1) Полковнику Стефанову негайно приступити до переорганізації 3-ої дивізії в окремий кінний полк при сотні Маш. крисів і одній гарматі, яку одержати від Київської Групи.

2) Полковнику Стефаніву передати в розпорядження Командуючого Київською Групою 3-х старшин гарматчиків.

3) Полковника Трутенка призначаю Командуючим всіма озброєними силами м. Липовця і повіту.

4) Полковника Ольшевського призначаю Командуючим всіма озброєними силами м. Умані і повіту.

5) Полковникам Трутенко і Ольшевському негайно звернутись за одержанням директив в Штаб Армії до Полковника Долуда.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко
Заступник Командуючого Армією Отаман Тютюнник.

Т. в. о. Начальника Штабу Армії Полковник Долуд.
Певно: Нач. Опер. Відділу, сотник Слободян.

№ XXXII.

Оператив.-Таємно.

Н А К А З

по Військам У. Н. Р. 15 год. 23 хв.

ч. 13.

4/І 1920 р.

с. Оксанино.

(карта 3-в + 1 дм)

Обстановка: Умань і Тальное утримують ся в наших руках. В бійці за Тальное селяне с. Майданецькое і Білянки брали активну участь поруч з частинами Волинської дивізії. Денікінці були в переважних силах, заняли с. Майданецькое і зробили кроваву розправу з повставшими селянами. По донесенням агентів Волинської дивізії Звенигородка ніким не занята. На ст. Цвітково бронепотяг „Пластун“. Місто Єкатеринослав 18/ХІІ було ще в руках Денікінців. В 20 верстах від міста були відділи Махно. Серйозних ворожих сил в Христинівці не маєть ся. З Христинівки ворожі відділи направляються або на Вапнярку або на Ольвіополь. Галицька Армія має зосереджуватись в трикутнику Жмеринка-Винниця-Вапнярка. В Умані-Винниці-Хмельнику-Літині на Київщині організуються громадянські центри. Мається ще відомости таємного характеру, які будуть передані Начальникам відділів особисто. По донесенню всіх Начальників з боку населення все більш і більш виявляється прихильність до Військ Укр. Нар. Республіки. Відділ Отам. Волоха після бійки з Денікінцями біля Липовця примушений був відправитися в напрямку на Єлисаветград. В с. Росоша, що в 20 верстах на південь від ст. Христинівка, відокремився від відділа Волоха кінний Слобідський полк, який знищив червоний прапор і під нашим національним прапором приєднався до нашої Запоріжської дивізії. В районі Текуче-Ладимирка між Волохом і Денікінцями був бій, в якому по відомостям від втікачів 1-й і 2-й гайдамацькі полки Волоха були розбиті і розбіглися. По словам від втікачів під Волохом був убитий кінь і судьба його не відома.

[1]) Слобідський курінь гайдамаків входить в склад 7-го загону.

[2]) Полк Чорних Запоріжців виходить зі складу 7-го загону і лишається під наказами Штаба групи для спеціальних задач.

- 3) 7-й загін 5/1 переходить в с. Перегоновка кінно-горний дивізіон Алмазова—Острівець
- 4) 8-й загін 5/1 переходить в с. Крутеньке.
- 5) Штаб групи в с. Рогова
- 6) Київська група переходить в район м. Дубово.
- 7) 3-я дивізія—м. Покотилово.
- 8) Волинська дивізія—в с. Терновка-Ксгутовка.

Командующий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ XXXIII.

Начальнику штаба запоріжської групи.

с. Степківка.

8-го Січня 1920 р. 12 г. 45 хв.

Доношу що отряд червоноармейців Волоха растушований в семи верстах м. Умані в с. Кочержинцях. О місці растушовання Волох прислав донесення в штаб 6-го загону. По відомостям від громадянина м. Умани котрий прибув сьогодні з м. Києва м. Киїц занято 15-го грудня Українськими (боротьбистами) з лівого берега України. В склад війська занятого Київ входить Тарашанська дивізія. Місцеві Московські комуністи захотіли було взяти цілком владу в свої руки, але після довгих суперечок з боротьбистами з Москви прийшов наказ всю владу передати боротьбистам. Результати не відомі. По дорозі від Києва громадянин бачив тільки в Білій-Церкві і в Ставищах невеличкі відділи большевиків називаючих себе Українськими боротьбистами. Одержана телеграма з Києва від большевиків з проханням дозволить справити колію до Умані. Телеграма надіслана Вам. Большевиків повідомили, що до одержання відповіді від штабу армії У. Н. Р. нічого не можемо відповісти.

Начальник штабу 6-го загону Сотник Чор[нянко] Чор[ний].

№ XXXIV.

Оператив.-Таємний.

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.
ч. 14.

11 січня 1920 р.

с. Рогова.

Обстановка: По відомостям радіо 9/1 большевики заняли Ново-Черкасск, Бердянськ, Маріуполь, Таганрог. По тімже радіо Поляки заняли Двинськ. На большевицько-польському фронті помічається жива діяльність. Денікінці зовсім залишили район Балта-Ольвіополь. В районі Біла Церква, Тараша, Сквіра, Липовець большевики нічим себе не проявили, за невеликим відділом Тарашанців в м. Ставищу, П'ятигори і Животіві. Радіо теж саме доносить, що з району Харківщини двинулись перші транспортні до Москви забраного большевиками хліба. Большевики всюди в занятих ними містах заводять совети народного господарства переважно із людей центральних губерній Росії.

Загальні завдання.

1) Всім частинам Армії між 12—14 січня вийти на вихідні становища з боку ворожих нападів зі сторони большевиків і бути готовим до бою на випадок ворожого наступу.

2) На випадок бою всім Начальникам старатись зібрати всі часті як найскорійше в зжятий бойовий порядок і управлять ними як ударною колоною, маючи обози вні сфери ворожих обходів.

3) Запоріжська група є група маневруюча.

4) Кінний відділ під командою полк. Стефаніва в складі 3 Окремого кінного полку і полку Чорних Запоріжців резерв Старшого Начальника.

5) Дальніші бойові чи маневрові накази будуть дані в залежності від військово-політичної ситуації, разом з тим всім частям тримать строге поготівля з як найширшим впливом на місцевості прилягаючі до районів їх розташування

Частинні завдання.

1) Волинська зб. дивізія:

12/1 1920 р. стать на марш і перейти із займаємих становищ в район с. Вишнеполе-Камінече, де розташоватись. Розвідку вести в район Іваньки, Шаулиха, Звенигородка, де і звязатись з відділами полк. Павловського і на м. Торговицю. Агентурну розвідку провадити в районі Богуслав, Тараща, Біла Церква, Київ. Штаб по погляду Командуючого.

2) Київська зб. дивізія:

12/1 1920 р. стати на марш і перейти в район м. Умань змінивши 6 загін і розташоватись головними своїми силами в районі с. с. Гродзево, Сушковка, Собківка, Степківка. Штаб по погляду Командуючого. Христинівський вузол занять спеціальним відділом. Розвідку вести в район Охримова-Граново-Івангород. Агентурну розвідку вести Винниця-Немирів-Казятин-Сківра—Липовецький район.

3) Розмежуючою смугою між Волинською і Київською дивізіями є лінія Доброводи, ст. Поташ, Буки, Кошевата.

4) Запоріжська зб. дивізія.

Між 12 і 14 січня включно сконцентровується в районі с. с. Текуче (6 загін), Крутеньке, Семидуби (7 загін).

3 Окремий кінний полк переходить в м. Трояни. Полку Чорних Запоріжців перейти в район Гайворона в с. Пеліямполь; де налагодивши телефонічне і телеграфічне połącження з Вапняркою, вийти в постійний звязок з найближчими Галицькими частинами.

IV. Штаб Армії в с. Текуче.

V Київській дивізії лишить в с. Степківка район для оперативн. Штабу Армії на случай можливого тимчасового пересунення Штабу.

2.—Командіру 6 загону полк. Литвиненко, К-рам бойових частин, Старшинам і козакам і з окрема полку Костя Гордієнка висловлюю сердечну подяку за працю, хоробрість і уміле поведження підчас операцій в Умані.

Командіру 6-ого загону по зміні Київською групою, закінчивши всі розпочаті справи або залишивши для переведення їх відповідальних людей, прибути в Штаб Армії для особистого докладу.

Волинській групі виставити пост для звязку в с. Оксаніно.

Відвічальність за термінові денесення покладаю особисто на Начальників Штабів дивізій.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ XXXV.

Н А К А З

Командуючому Волинською дивізією і Командіру полку Чорних Запоріжців.
11/I 1920 р. с. Рогова.
13 год. 30 хв. Мапа 3 в одному/д.

I.

I. Обстановка: Сьогодні 11/I 12 г. 30 хв. одержано донесення від 6-го загону і Київської дивізії про те, що в с. Дзензелівка знаходиться 1-й Богунський полк Таращанської дивізії, складом до 300 душ при 4-х гарматах і невеликій кількості кінноти люди в полку жида, росіяне і невелика кількість українців. Козаки цього полку заявляють, що битись з нами вони не будуть але агітатори жида-комуністи на мітингові виставляють Волоха своїм приятелем а нас Петлюровців звуть бандами.

II. Загальне завдання: Зважаючи на те що урядом Російської Федеративної республіки і урядом Укр. Н. Р. ведуться переговори про налагодження взаїмовідносин між обома республіками Командуючому Київською групою наказано передати командіру бойового участка червоної армії припинити рух підлеглих йому відділів в районі зайняти військами У. Н. Р. а саме на південь від залізниці Цвітково—Христинівка—Вапнярка. Не прийняття Командуванням Червоної армії вище зазначеної пропозиції буде рахуватися мною як відновлення озброєної боротьби між республіками зо всіма впливаючими із цього наслідками. Жалізнична лінія Христинівка — Цвітково — Вапнярка лічиться тимчасово демаркаційною лінією.

Київська група займає окремими відділами Бабанка Касановка—Таліанки і є приготованою до дачи належного опіру при посуванні ворога.

Частичні завдання.

1) Волинські Збірні дивізії пересилається до відома.

2) Полку Чорних Запоріжців в відміну оперативного наказу ч. 14 с 11/I перейти 12 січня в с. Сеньки прислав. звязок до Штабу Армії в с. Текуче.

Підписани: Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.
ч. 114/оп. Начальник Штабу Полковник Долуд.

Певно: Начальник оперативного відділу, Сотник Слободян.

№ XXXVI.

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.

Оператив.-Таємно.

11/I-1920 р. 24 г.

с. Рогова.

Ч. 15.

(Мапа 3 в. 1 дм.)

I. Обстановка: м. Умань в 4 год. ранку 11/I провокаційно занята Волохом.

Частина нашого гарнізону обеззброєна, частина відступила і залишила м. Умань. Штаб 6-го загону захоплено в полон; заграбовані значні суми і обмундіровання багатьох наших частин. Розвідка донесла, що с. Дзензелівка занята 10/I одним полком Таращанської дивізії силою до 300 піхоти, 4 гармати

і невелика кількість кінноти. Розвідка їх на 11/І виявлена в с. с. Тал'янки і Ле-гезино. Всі запоріжські Війська одногласно постановили — припинити злочинства й зраду наймитів ворогів нашого народу большевиків-комуністів.

II. Загальні завдання: Всі групи мають завтра 12/І стати на марш з метою вийти на вихідні точки для наступу на м. Умань.

III. Частинні завдання:

1) Волинська Дівізія 12/І продовжує свій марш згідно оперативного наказу ч. 14 і наказу по Військам Волинської Групи 02. 12/І перейти в район Каменече—Вишнеполе, маючи завдання забезпечити операцію на м. Умань в півночі і північного заходу, для чого необхідно 14/І в день наступу зайняти села: Старі Бабани—Ксендзовка.

2) Київській Дівізії залишатись на 12/І на своїх дотеперішніх місцях, проводячи розвідку й підготовчу працю до наступу на м. Умань.

3) Запоріжська Дівізія 12/І переходить в район сел Бабанка — Свинарка (7 загін), Рогова (3-й кінний полк (дівізія), 1 полк Чорних Запоріжців, с. Ольшанка (8 загін). Штаб Армії в с. Ольшанка.

IV: В с. Ольшанку надіслати всім частинам звязки для отримання наказу на 13 і 14 січня.

Підписав Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Певно: Нач. Операт. Відділу Сотник Слободян.

№ XXXVII.

НАКАЗ ВІЙСЬКАМ У. Н. Р.

12 січня 1920 р. „16“ год. „40“ хв.

м. Дубово

Ч. 16.

(Мапа 3 в Ід)

Обстановка: Умань сьогодні утримується відділами Волоха; по агентурним відомостям на ст. Поташ прибули два ворожих ешалона кількістю кожний 20 вагонів; по відомостям від селян в Тал'янках є невеличкі частини кінноти; на ст. Поташ також прибуло до 200 чоловік кінноти.

В розвіття попереднього оперативного наказу для опановання м. Умані на 12-1-20 р. наказується:

1. Лівий бо[й]овий участок: Київська дівізія, ночним маршем стати в східне становище для атаки м. Умані з півдня і по погляду Комдіваа з розвітом або вночі захопити вокзал і південну част м. Умані. Окремими роз'їздами збурити залізницю на захід від м. Умані.

2. Правий бойовий участок:

7 загон Запоріжської дів. вирушити з місця розтушовання в 5 годин 13-1-20 і, забезпечивши себе з півночі розвідкою і надійною охороною наступати і атакувати м. Умань зі сходу або північного сходу.

3. Резервна група під загальним керуванням полковника Стефаніва: 8 загон, 3 кінний полк та половина Чорних Запорожців зосереджуватися к 11 годинам 13-1 в районі Свинарки, Бабанка і бути на поготові негайно вирушити на допомогу нашим військам оперуючим під Умань. Забезпечити себе надійною розвідкою в напрямку на Бабани і Тал'янку.

4. Волинська дивізія—зосередитися к 10 год. 13-ї в Вишнеполе і виявивши розвідкою розташування ворожих сил на північ і північний захід, активними діями забезпечити наші війська, оперіруючі під Уманью з півночі.

5. Всім групам, демонструючи окремими частинами з кулеметами, скласти для ворога складну обстановку, наносячи міцною груповою власних військ удари в більш небезпечні для ворога місця.

6. Штаб Дармі до 8 год. 13-ї в Ольшанці, до 10 год. 13-ї в Коржевому Куті; при посуванні наших військ наперед—по дорозі з Коржевого Кута на Гроздево.

7. Приемні пости для донесень в Гроздево і Коржевому Куті.

8. Під час перерви бою всім начальникам негайно творити резерви, а буде можливо групувати увесь відділ, залишаючи в напрямку ворога охорону і розвідку.

9. Нагадується, що бій в місці визиває користування кулеметами і гарматами, а тому наказую віддати підлеглим відповідні інструкції.

При першій можливості залишати в місці тільки одні роз'їзди і дозори стягуючи війська зпочатку на окраїні міста, а потім в найближчі села в напрямках тилкових шляхів, які призначаються:

а) для Київської дивізії шлях через Полонезьке—Степківка—Текуче,

б) для Запоріжської дів.—Горожанівка—Коржево—Дубово,

в) резервні групи Апелянка—Оксаніно—Небелівка,

г) Волинській дивізії Вишнеполе—Нерубайка. Останні зазначені села রাখувати тилковими, збірними пунктами. Штаб Армії в цьому випадку при Запоріжській дивізії.

10. На випадок розвинення військових подій на північ Волинська дивізія і резервна група складають бойові участки: 7 загін—переходить в маньоврову групу, Київська дивізія—резерв старшого начальника зі завданням утримати порядок в м. Умані

11. Всім частинам бути ощадними в розпределенні людей на розвідку і охорону, маючи на увазі, що бої можуть затягнутися на де-кільки днів.

Опознательний знак: підняття рушниць до гори. В Київській дивізії є курінь Гуцульського полку в чорних шинелях.

13. Київській дивізії і 7 загону тримати пост для звязку в с. Гроздевці.

14. Обози тримати в тилкових збірних пунктах.

15. По відомостям в м. Умані маються запаси спирту. Начальникам частин взяти його під охорону і без дозволу Коменданта міста не видавати.

Оригінал підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман

Омельянович-Павленко.

З оригіналом згідно: Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ XXXVIII.

Н А К А З

Таємно.

Війскам У. Н. Р.

13-ї-20 року.

с. Сушковка.

Ч. 17.

(мапа 3 в. в 1 дм.)

Обстановка: Нових відомостей про ворога не отримано. Місто Ольвіополь занято полком Чорних Запоріжців. Денікінці в паніці тікають на південь.

З метою переслідування добровольчеської Армії, щоби її остаточно розбити наказую:

I. Волинській дивізії завтра 14/І перейти в район Нерубайка, де переночувати. 15/І перейти в м. Покотилово, де розташуватися забезпечивши себе з півночі. II. 8 і 6 запор. загонів 14/І з с. Бабанки перейти в Небелівку, де заночувати. 15/І із с. Небелівки перейти в район с. Лещевка-Орлово, де розташуватись, забезпечивши себе з півночі. III. 7-ому запор. загону 14/І із села Коржево перейти в с. Острівець-Рогово. 15/І перейти в район с. с. Полс-нистое, Давидівка, Лебединка, де й розташуватись, забезпечивши себе з півночі.

IV. Київській зб. дивізії 14/І перейти в Семидуби забезпечивши себе з боку Уманя. 15/І перейти в м. Голованівськ, де й розташуватись забезпечивши себе з північного заходу і шукаючи звязку з галицькими частинами по залізниці на захід.

V. Окремому кінному полку 3-ої залізної полк. Удовиченко дивізії 14/І перейти з с. Бабанки в с. Підвисоке, де й заночувати, забезпечуючи себе з боку Нерубайки. 15/І перейти в м. Троянку, де й розташуватись і шукати звязку з полком Чорних Запоріжців в напрямку на Ольвіополь. VI. Штаб Армії, завтра 14/І в с. Острівець. 15/І в с. Табаково.

VII. 15/І н-кам дивізій прибути о 16 год. в Штаб Армії в с. Табаково.

Підписав Ком. У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Нач. опер. відділу, сотник Слободян.

№ XXXIX.

Пану Командуючому Армією У. Н. Р.

Починаючи з 1-го січня шукаю звязку з Вами, але безуспішно. В звязку з сучасною ситуацією, про яку я передавав Вам через п. Міністра Паливоду, я хотів особисто бачити Вас для того, щоб разом з командуючими групами намітити дальніший план існування і діяльності війська. Позаяк це не вдалося, то передаю Вам докладні інформації через п. п. полк. Никоніва і Феденка, а сам залишаюсь тут, аби не втратити звязків з закордоном.

Весь цей район од Винниці і майже до Балти — є район безвластя. Нема ніяких військ, всюди спокій, ніяких большевицьких заворушень не видно. Треба думати, що добровольці так швидко покинули цей район головним чином під впливом похода нашого війська в район Київщини. З другого боку цілковитий спокій майже на протязі двох тижнів в цім районі при відсутності жадного війська свідчить ясно про те, що ґрунту для большевизму в селянських і робітничих масах нема.

Большовики посуваються на південь досить мляво, на мою думку, по двом причинам: 1) незначна кількість їхнього війська на Правобережжі (sic) 2) відсутність морального ґрунту для боротьби з укр. військом. Для того, щоб закінчити переговори з большевиками і в'яснити остаточно позицію совіт. командування щодо військового порозуміння з нами, Правительство вважає необхідним, аби спільне командування обох армій негайно вислало до большевиків військову делегацію.

Звичайно, це залежить від того, як наша армія реагуватиме на факт об'єднання з нами галичан. В звязку з об'єднанням необхідно координувати опе-

рації обох армій і зайняти якийсь певний район. Таким районом Правительство вважає територію Жмеринка—Могилів—Вапнярка і далі на схід скільки можна. Тільки при таких умовах можна закінчити переговори з більшовиками, а також встановити певний *modus vivendi* з поляками. В останій (sic) справі ще 31 грудня до Кам'янця і до Варшави Правительством делегований Міністр Безпалко з метою попередніх переговорів з польським Урядом, аби польські війська не посувалися на схід.

Малося на увазі, що коли нашим військом буде вирішено зайняти вищезазначену територію, то буде послана в цій справі до Польського командування військова делегація від об'єднаного командування наших і галицьких військ.

Факт об'єднання двох армій був оголошений спеціальним актом Правительства, надрукованим в Винницькій часописі „Народний Голос“ за 1-е січня. Але без координування операцій обох армій це об'єднання фактично є фікція.

Для вирішення всіх зазначених питань (sic) я хотів особисто добратися до Вас, але тепер одержав неперевірені відомості, ніби всі наші групи вже знаходяться в районі Знаменки. Хоч персонально я дуже бажав би теж їхати на схід в центр України, але конча (sic) потреба регулярного зв'язку з Гол. Отаманом і взагалі з закордоном примушують мене залишатися поки тут. Треба думати, що більшовики всеж в короткому часі займуть цей район і зачнуть коли поїхати аж до Знаменського району, то вже майже неможливо буде повернутися сюди для продовження наміченого плану політичної роботи.

Між иншим стик безпосередній нашої армії в польським фронтом є необхідний для того, щоб одержувати із-за кордону потрібні для армії кошти.

Прошу Вас як найшвидше вирішити все, що стосується до дальнішого плану існування нашого війська і негайно про це повідомити Правительство.

Я собі представляю три можливих виходи для армії: 1) всі козаци і старшини розходяться до дому на спочинок, заховавши зброю і намітивши пункти для збору в разі потреби 2) армія продовжує партизанську боротьбу, не переводячи в життя об'єднання з Галицькою армією 3) об'єднання з Галицькою армією, заняття (sic) певної території з метою негайного формування кадра старшин і козаків для того, щоб бути готовими для весенньої (sic) компанії.

В перших двох випадках переговори з більшовиками і з поляками є майже зайвими, бо вони або не будуть мати ніякого успіху (з нами просто не будуть говорити), або наслідки переговорів будуть надзвичайно малі. Не буде тут потреби і можливості для організованих зносин з закордоном з метою одержання грошей для армії.

Тільки намітивши третій вихід, набірають серйозного значіння: об'єднання з галицькою армією, переговори з північним та з польським фронтами, а також справа одержання грошей із-за кордону для армії

З точки погляду політичної цей останній план є найкращий і найкористівший, але прийняти його практичне вирішення можна лишезважаючи серйозно сучасне матеріальне і моральне становище нашого війська. Другими словами, це можете вирішити лише Ви разом зі своїми найближчими співробітниками. Рішайте і повідомляйте, аби Правительство знало, чим політика може допомогти армії.

При сучаснім стані засобів пересування можливо, що не доведеться швидко зв'язатися мені з Вами. Але це не повинно припиняти діла. Необхідно при

всяких обставинах твердо стояти на позиції Самостійної Народньої Республіки. Лозунги радянські не мають ґрунту на Україні і тільки Демократична Республіка може бути нашим кличем і вона безперечно буде переможцем. Поки існує це Правительство воно не зійде з цієї позиції і буде триматися (sic) її до кінця.

Всякі м військові порозуміння з іншими групами озбройними це справа лише ¹⁾ і тут командування мусить виносити рішення в залежності від обставин.

Адресу для зв'язку зі мною Вам передасть п. Феденко.

Голова Ради Міністрів І. Мазепа.

Місце печатки з написом:
„Голова Ради Народніх Міні-
стрів У.Н.Р.“, в середині герб
і над гербом літери У. Н. Р.

Р. С. 11-го січня 1919 р. Сьогодні узнав, що Галицька армія, оточена більшовиками з півночі, захода і схода, примушена йти на згоду з більшовиками. Копію договору Вам прочитає п. Феденко.

Цей вже третій по счету (sic) договір, очевидно, явився в наслідок того, що об'єднання з нашою армією досі не переведено в життя. Ще я тепер не пізно і коли б наша армія увійшла в фактичний контакт з галицькою, то певне ще все можна повернути в инший бік. Тільки не можна затягувати справи, бо має велике значіння кожний день. Швидко рішайте цю справу.

Придавати серйозного значіння цій згоді галицької армії з б-ми не можна. Це все хвилювий вихід для армії, яка перебуває не на своїй території. Представники галицької армії звичайно бажали б, щоб на подібну згоду з б-ми пішла і наша армія. Правительство рішуче проти такої згоди нашої армії з більшовиками. Наслідки цього будуть лише негативні: 1) буде скомпромітована ідея укр-ої демократичної республіки 2) армія наша буде негайно більшовиками розформована, а більш свідомі старшини і козакки будуть розстріляні. Не треба забувати, що наша армія є страшний ворог для більшовиків і тому вони ніколи не допустять її існування як окремої організації, хоч би армія і стала формально на позицію радянської влади. Через все це, в разі неможливості фактичного об'єднання з Гал. армією, єдиний вихід для нашої армії—частью (sic) розійтись на спочинок, а решті продовжувати партизанську боротьбу до слушного часу.

На Галиц. армію більшовики покладають великі надії, бо за їх ²⁾ допомогою вони хотять захопити Галичину. Через це можливо, що з Галицькою армією вони будуть триматися (sic) справді по можливості коректно.

Сьогодні ж я одержав відомості, ніби с-ри мають вийти із Уряду. Мотив виходу ніби ті, що Петлюра заключив з Польщею союз, згідно якого Польське військо займає значну територію України.

Мушу Вам сказати, це є видумка „хитроумних“ більшовиків, яким вірять с-ри. Наскільки я поінформований, то ніяких таких або подібних союзів з Польщею Петлюра не заключав.

Я чекаю, що с-ри дійсно подадуть офіційну заяву мені про свій вихід із Уряду. Знаючи с-рів, думаю, що подача такої заяви цілком можлива. Але вона справи змінити не може. Я і мої товариші по партії будемо стояти у діла до

¹⁾ Одно слово не розібрав. О. Д.

²⁾ Очевидно—галичан. О. Д.

тої пори, поки цього будуть вимагати інтереси України і поки не буде серйозних підстав для відставки¹⁾ або для передати (sic) влади комусь іншому. Зараз ще ні того, ні другого нема.

Заява с-рів, коли вона буде, свідчитиме лише про те, що вони „роsterя-лися“ в такий момент і не нашли нічого другого, як спасати самих себе. Річ в тому, що [вони] стоять в опозиції до більшовицької влади і ні в якому разі в більшовицькій владі участі брати не будуть. Тоді яніж підстави виходити із нашого Уряду? Ніяких серйозних нема.

Негайно посилаю курьєра до Гол. Отамана, аби одержати точні відомости про те, що там за кордоном робиться і що німи (sic) робиться в Польщі. По одержанні відомостей зараз же Вас повідомлю.

Негайно по одержанню сього пришліть мені повідомлення про становище нашої армії і про всі зазначені вище справи.

Зв'язок до мене є у п. Феденко (sic).

Прохаю Вас також зв'язатися з Галиц. армією і негайно поінформувати представників, поскільки найдете можливим, про нашу армію, її можливі плани і т. и.

В разі дальнішого контакту з Галиц. армією можливо два плани зайняття території: 1) Галицька армія займає район Винниця-Балти, а наша армія район на південь од Балти до Одеси, 2) Галицька армія займає той же район, а наша — на схід од району Винниця-Балти.

І. М а з е п а

№ XL.

До Пана Командуючого Армією У. Н. Р.

23-го січня 1920 року.

В попередньому листі я обіцяв приїхати до Вас в найкоротшому (sic) часі. Спішу Вас повідомити, що приїхати до армії зараз не можу, позаяк цими днями маю бачитися з Головним Отаманом, якого для цього я прошу виїхати на кордон. Після ж побачення з Гол. Отаманом негайно приїду до Вас, аби спільно намітити план дальшої діяльності і докладно поінформувати армію про наше сучасне становище.

Побачення з Гол. Отаманом є конче потрібне. Річ в тому, що події розвиваються занадто швидко і ми мусимо бути готові до відновлення державної справи в найкоротшому часі. Практично вирішити цю справу можна тільки в тісному контакті з тим, що робиться нами закордоном. Через це ознайомитися із певних джерел про наше становище за кордоном зараз є необхідністю для армії і для Уряду.

Але вже тепер мушу звернути Вашу увагу на слідуюче. Большевики на Україні вже втрачають ґрунт під собою і їх повна загибель прийде швидче, а ніж це нам представляється. Отже багато даних (sic) за те, що не дожидаючись весни, нам доведеться переходити знову на становище регулярної армії і розпочинати організовані операції з певних пунктів.

¹⁾ Деміціл. О. Д.

Про недовговічність сучасного більшовизма на Україні свідчать такі факти: 1) Всюди, де приходить більшовицька влада, сильно зростають ціни на все, позаяк селяне рішуче відмовляються приймати совітські гроші і тому припиняють вивіз до міст хліба і т. н. Навпаки, всюди дуже високо ціняться гривні і з цього приводу більшовики навіть пишуть цілі статті в Київських газетах: мовляв, що це таке „якісь гривні беруть, а совітських грошей не приймають“. — Селяне і ніхто не вірить в тривалість (sic) більшовицької влади на Україні і тому і надалі совітських грошей брати ни будуть. Отже більшовизм на Україні мусе впасти, перш за все, через фінансово-економічний крах, який є „неизбѣжный“.

2) Більшовики ніде (ні в містах, ні на селах) не користуються ніяким авторитетом. Всі дивляться іронично, скептично а часто і прямо вороже. Доказом цьому є повстання на Полтавщині, в районі Козятини. Нарешті от Вам свіжий факт: в Могиліві (sic) на Дністрі 18 січня прийшли більшовики, а 23-го місцеві українські повстанці вигнали їх, вирізавши гловарів. Цікаво, що на цей раз більшовикам в Могиліві не співчували навіть відомі більшовицькі села Немія і Серебря, які тепер проти більшовиків. Цікаво також, що досить активну участь в цій Могилівській перевороті приймали місцеві євреї. Далі маю такі свіжі відомості про Жмеринку. Залізничники вороже настроєні проти більшовиків, бо останні не можуть їм платити жалування „ходкими“ грошами. — За останній місяць я зробив на конях і пішки коло 500 в. і всюди вражіння таке, що більшовізм немає жадного під собою ґрунту.

Після уходу добровольців Гайсин, Могилів і інші міста довгий час залишалися без влади, а коли б тут був ґрунт для більшовицької влади, то негайно після уходу денікінців були б зорганізовані совіти із місцевих сил.

3) У більшовиків зараз не все гаразд в армії. Кожна армія, коли вона займає, особливо в короткий термін, велику і ворожу їй територію, то вона обов'язково знесилюється на якийсь час, дезорганізується. Так було з армією Денікіна, так тепер повинно бути з червоною армією на Україні. І справді це визнають самі більшовики, коли пишуть в газетах, що тил сильно відстав від фронту і що через це армія не одержує всього їй необхідного в свій час і в потрібній кількості. Крім того, дуже вже більшовицькі газети усердно трублять про необхідність поповнення армії—треба думати, що армія червона зменшилась через дезерцію і т. н., а місцеве населення без великого примусу до армії червоної нікого не дасть. Коли прийняти на увагу, що населення совітських грошей не бере од більшовиків і ставиться до них вороже згадуючи торішні їх грабунки, то стане ясно, через що у більшовицької армії на Україні не може бути під'єму духу і через що цілком можлива навпаки велика дезерція козаків до себе на Московщину.

Лише переживанням такого кризису в червоній українській армії можна пояснити, через що більшовики шукають миру з Польщею і іншими молодими республіками, як от напр. Естонія і инш. Прикладаю Вам копію ноти Чичерина до Польщі. Здавалося б, що покінчивши з Денікіним, більшовики повинні всею силою кинути на інших ворогів, в т. числі на поляків, а виходить, що Чичерин в офіційній ноті майже просить Польський уряд припинити війну з більшовиками. Все це указує, що в армії більшовиків на Україні не все благополучно. Цим очевидно пояснюється і те, що на Правобережжі у них майже немає сил і вони сюди з Лівобережжя нічого не перекидають.

Але більшовики до весни можуть справитися. Тепер вони шукають цілковитого спокою, навіть з поляками. Ясно, що ми повинні використати цей момент і як найшвидше розпочати активні операції проти більшовиків. Це мій особистий погляд, можливо, що після побачення з Голови. Отаманом і з Вгми я не зможу одстоювати цілком цю думку, але гадаю що приблизно справа з більшовиками стоїть так, як я тільки що Вам розказав.

З огляду на все вищезазначене необхідно, щоб 1) армія наша ні в яким разі не розпускала себе до вироблення остаточного плану для дальнішого, 2) щоб армія твердо стояла на позиції Української Самостійної Народньої Республіки, бо негідно і дуже шкодливо для цілої Української справи, щоб ідейні борни (sic) міняли свій прапор в той час, як ціла сума обставин за нас і несе в недалекому майбутньому безсумнівну перемогу тим, що так довго і свято боролися за українську демократичну Республіку.

Навпаки необхідно вже тепер вживати всі заходи для того, щоб збільшувати ряди нашої армії і готуватись знову до виступу в організованім виді.

Тепер багато користних для нас людей повинно перейти на наш бік із лагерьа добровольців. Беріть їх, використовуйте при умові певного контролю над ними особливо на перших порах. Більшовики тим сильні, що вони вже давно стали на ґрунт використання фахових військових сил. Нам треба теж звернути на це серйозну увагу, інакше регулярної армії, добре організованої, ми і надялі мати не будемо.

Взагалі доведеться не мало зробити реформ в організації як армії, так і правительствених апаратів; про це збираюсь говорити з Гол. Отаманом, про це будемо з Вами говорити при особистім побаченню.

Старих помилок, які були, далі не повинно бути. Це повинно бути головною вимогою всіх тих, хто любить Україну і хто хоче, щоб вона існувала як вільна і незалежна.

Зараз звязуюсь з Кам'янцем і вживаю рішучих заходів, аби доставити Вам для армії необхідну кількість грошей, для того, щоб виплатити козакам і старшинам ту платню, яка їм належить за їх чесну і героїську службу на користь України. Від іменн Уряду дуже прохаю Вас негайно розробити проєкт нових складів козакам і старшинам в звязку з загальним підвищенням цін на все. Не повинно бути, щоб люди, які несуть на собі весь тягар боротьби за українську справу, не могли в нагороду за це задовольняти навіть найголовніших потреб свого життя.

Сьогодні вночі, крім Могиліва, стався переворот в Жмеринці. Гловарі більшовицькі вирізані, а решта (їх було всього до 60 ч.) розігнана або зарештована (sic) українськими повстанцями. В м. Ямполі до сєї пори тримається українська влада, комисар Ямпільський надсилає частину свого гарнізону до Могиліва. Крім того цими днями до Могиліва прибуде 500 ч. полонених, які ідуть сюди із Черновинь. Таким чином цей район в деякій мірі буде забезпечений військом. Маю ще неперовірені відомости, що скоро прибудуть до нас перші частини і від Гол. Отамана.

У всякім разі, переворот антибільшовицький в Могиліві і Жмеринці в момент найвищого військового успіху більшовиків ще раз свідчить про те, що третій навал більшовізма гине швидко, навіть несподівано швидко. При таких умовах досить нам поставити більшовиків перед фактом існування у нас регулярної армії і тим самим вже буде зроблено велике діло: більшовики, прийма-

ючи на увагу все вищезазначене, повинні будуть порозумітися і з нами так, як це вони роблять з Естонією, Польщею та іншими республіками. Іншого виходу для них не буде і тому нам як найшвидше треба переходити знову до роботи в державному масштабі, виправивши, як слід, всі попередні помилки в організації армії і особливо тилу. Це моє переконання і я вірю в те, що так буде.

В інтересах свідомості армії прохаю Вас про зміст моїх листів до Вас широко поінформувати не тільки командуючий склад, але козаків і старшин всієї армії, бо мусимо всі знати для чого і за що боремося.

Бажаю Вам і всій армії успіху.

Голова Ради Міністрів І. Мазепа.

Р. С. Прошу Вас через предьявника сього негайно передати, в якому становищі знаходиться справа об'єднання з Галицькою Армією. У нас наскільки мені відомо, бракує старшин в армії, а у Галичан як раз навпаки старшин більше, а ніж треба. Чи не можна нашу армію поповнити старшинами із галичан?

Прохаю Вас написати також про загальне становище армії взагалі.

Необхідно поінформувати галичан про зміст ноти Чичерина до Польського Уряду. Це повинно одбити у галичан всяку охоту вязатися з більшовиками. Об'єднання з більшовиками приваблювало галичан лише тим, що перші обцяли (sic) галичанам негайний похід на Польщу і Галичину, а із ноти Чичерина видно, що Центральний Московський Уряд зараз як раз цього не бажає.

По точним відомостям, поляки зараз тримають (sic) солідними силами Нову-Ушицю, Ялушково (цими днями мають зайняти Бар), Деражню. Проскурів також в їх руках; в тилу цього польського фронту цілковитий спокій.

Польща ставиться прихильно до України і ніби нам допомагає. Теж саме чути про Румунію і інші європейські держави.

Поки вирішуйте самі вкупі з галицькою армією що до найближчих операцій армії, чи посуватись на південь чи на захід. По моєму не дожидаячись остаточного загального плану, необхідно бити добровольців, гнати їх в море і забирати військоове майно, яке нам так потрібне. В районі Одеси і на-північ від Одеси є великі отряди німців-колоністів, які давно чекають прихода нашого війська і стоять на ґрунті нашої української позиції. Необхідно ввійти з ними в контакт і використати їх для закріплення за нами цього району.¹⁾

Що до більшовиків, то треба всі заходи вживати, або ширити повстанчеський рух всюди в тилу їх армії. Тут по моєму де що можуть зробити і так звані „отаманчики“ в роді Шепеля, Волинця та інших. Коли можна, то слід їх використовувати, даючи їм повстанчеські задачі (sic) в тилу більшовицької армії.

Всякі чутки про роспад Правительства — є вигадка. Коли життя вимагатиме якихсь (sic) змін в Уряді (sic), то це буде зроблено, але буде зроблено в організований державний спосіб.

І. Мазепа

№ XLI.

Д О К Л А Д ²⁾

14 січня 1920 р.

Я вмісті з прем'єр-міністром їздили, щоб звязатись з Вами, бо пан міністр дуже бажав мати з Вами розмову, так і не прийшлося.

¹⁾ З рапорту Комдива Київської від 28.III 1920 видно, що така делегація мала відіхати на чолі з полк. Шраменком. Відомостей про те, що вона зробила, не маємо. О. Д.

²⁾ Доклад на ім'я Командарма. О. Д.

Я зараз добився до Умані де і поки мешкаю, а до Вас посилаю послання, котрий Вам доложи листа від папа міністра, сам же поки де кілька днів відпочину, бо мене большевики обібрали і чуть не розстріляли. У весь час я мав зв'язок з правительством і з галичанами. Полковник Вішневський та чотарь Макаренко були мною послані до Вас з докладом і з протоколом злуки Прідні-прянської армії з Галицькою, крім того — на яких умовах послана місія до большевиків.

До цього часу я не мав ні яких відомостей про армію і теж не був певний—чі доїхав до Вас з докладом полк. Вішневський.

Прохаю Пана Отамана повідомити мене, куди мені звернутись з докладом, бо і тут певних відомостей про рух не маєтся, а ідти приходиться пішки, бо большевики висажують з повозки, котру беруть собі, а висажинних примушують ітти пішки. Як я останній раз був у Брацлаві у Галичан, то там одержав газету Червоний Стрілець і відозву до Стрільців і старшин Галицької армії. Галичани ідуть на згоду з большевиками; в Вінниці улаштувався їхній ревком, но окончательного з'їднання з большевиками Галицької армії, як я у них був, ще не було, але гадаю, що це вопрос хвилі. Газету і відозву теж посланцем Вам представляю.

Пан премьер зо мною послав политичного референта, котрий Вас поінформує з политичного боку; цей добродій зараз зо мною знаходиться в м. Умані.

Приставник Галицької армії казав мені що він дуже бажає мати з Вами зв'язок, но ніяк це йому не удається. Ще з Вінниці паном міністром був послан член правительства з приставником від Галичан щоб докласти по загальний стан, но так і повернулися, бо не знайшли.

Полковник Никіт. ¹⁾

№ XLII.

Оперативно-Таємний.

Н А К А З
Військам У. Н. Р.
Ч. 18.
(мапа 3 в в. 1 д.)

16-1-1920 р.
15 год. 25 хв.

с. Налівайка.

І. Обстановка: 1) Відомости про денікінців. М. Ольвіополь занято більшими силами добровольців, сили яких по донесенню Полку Чорних Запоріжців визначаються до трьох полків: Сводно-Кавказький-Кіиний (7 сотень) 230—250 верхників). Волчанський відділ (300—320) багнетів, і дончаки (числом невідомо). Застави від них в м. Богополі були несподіваним нападом Чорних Запоріжців розбиті і захоплено в полон 9 козаків і багато коней.

2) Большевицький фронт. По відомостям радіо, 9/1 большевики заявили м. Новочеркаск, Маріуполь, Бердянськ, Таганрог. На північ від нас большевики достигли залізниці Христинівка-Цвітково, перейшли її і увійшли в м. Умань. Розвідка їх зареєстрована в с. Тальянка, Біляшки, Майданецьке. В тилу большевиків великих сил не має. Кінноти мало, і та на виснажених конях. З району Харківщини большевики почали вивозити до Москви перші тран-

¹⁾ Так підписувався полк. Никонів О. Д.

спорти хліба, забраного у селян. По повітах заводять „совети народного господарства“ по більшості з людей центральних губерній Росії. 3) Відомості про Волоха. Волох після зрадливого вступу в м. Умань приєднався до большевиків, котрі увійшли в місто. 4) В Галицькій Армії. Відомостей від неї не одержано за дня браку звязку, для налагодження якого післано двох старшин: одного в район Балти-Бірзула, другого в район Хощевата-Гайворон. Галицька Армія помимо того, що мала всі можливі засоби для налагодження звязку з нами, дотепер його неналагодила. 5) Підчас наступу на Умань обстановка склалася так: Київська Дів. несподіваним нападом заняла залізничну станцію Умань і захватила 40 чоловік полонених з відділу Волоха. По відомостям розвідки і козаків утікаючих 11/І увійшли в м. Умань большевики-комуністи, силу яких визначають одні до 2.000 чоловік, другі до 5.000 добре узброєних кулеметами й ручними гранатами, при 4-х гарматах. Маючи на увазі повну готовність ворога до бою і донесення Волинської Дівізії про відсутність набоїв, всім частям наказано відійти в район Голованівська-Покотилова, щоб зберегти козацькі сили на більш слушний час. 6) Селянство до большевиків відноситься вороже, про боротьбістів висказується недовірно і кажуть, що назва „боротьбисти“ є тільки маскою комуністів.

В м. Умані населення кругом відноситься до большевиків вороже. Відносини большевиків до нас по відомостям нічим не відрізняються від попередніх. Надіслані нами до большевиків на переговори представники до сього часу не повернулися.

II. Загальне завдання. З метою вийти з операційного напрямку Умань-Ольвіополь, на якому можливі в ближчому часі бої з большевиками и добровольцями, дівізіям У. Н. Р. 17/І стати на марш і досягнути райони Вікторштадт-Ульяновка-Александровка.

III. Частичні завдання: 1) Полку Чорних Запоріжців продовжувати виконання зазначеного йому попереднього завдання, тримаючи звязок з заставою 3-го Кінного полку в с. Ольшанка. 2) 3-му Кінному Полку стати на марш 16/І зосереджуватись к 17/І в с. Стеньковата, маючи заставу в с. Ольшанці. Завдання Полку тримати звязок з Полком Чорних Запоріжців, освітлювати розвідкою район Добрянки-Стеньковата-Русанівка, виславши агентурну розвідку в Покотилово, Голованівськ, Юзефполь, Ольвіополь з метою збора відомостей про большевицький рух, відносини до нього селянства і відомості про Галичан. Полковнику Стефаніву вжити заходів для приведення в порядок переправи через ріку Синюху в с. Плоске. 3) Волинська зб. Дів. стати на марш 17/І і зосереджуватись в районі Шандаровка, залишивши в м. Покотилово розвідочний пост. 18/І зосереджуватись в північній часті с. Тишківка маючи заставу в кольоні Мартинівка і розвідку на Ново-Архангельськ. 19/І зосереджуватись в районі Вікторштадт, маючи розвідку і найближче забезпечення на північ і північний захід, а з 21/І постійний розвідочний пост в с. Тишківка. 4) Київська зб. Дівізії стати на марш 17/І і зосереджуватись в с. Троян-ка, маючи постійні розвідочні пости в Голованівську. 18/І зосереджуватись в с. Плоске залишивши в с. Троян-ка постійний розвідочний пост і провадити розвідку на с. Волчу-Балку і м. Покотилово. 19/І зосереджуватись в с. Тишківка, маючи розвідку на північ на Мар'яновку і на південь на Добрянку, а постійну заставу в с. Вербовка. 20/І Дніровка. 21/І зосереджуватись в районі Уляновка,

маючи розвідку на північ і північний схід. 5) Запорізьській зб. Дівізії стати на марші 17/1 і з'осередкуватись: Окремому Кінно-Горному Дівізіону і полку Костя Гордієнка під загальним керуванням полк. Алмазова — в с. Журавлинка; 7-му загону в с. Волчій Балці й Казіміровці, 6 і 8 загонам в с. Бузниковата, 8-му загону вислати розвідку в напрямку на південь на Мар'яновку, 7-му загону розвідочний пост при старшині технічного кур'єра на переправі в с. Плоске, і розвідочний пост в с. Данидовці.

18/1, з'осередкуватись Кінному отряду Полк. Алмазова в с. Вербівка; 7-му загону в південно-східній часті с. Тишковка; 6 і 8 загонам в південно-західній часті того ж села. Розвідку провадити: кінному відділу на с. с. Плоске і Добрянку, 8 заг. мати постійний розвідочний пост в с. Константиївка. 19/1 кінному відділу з'осередкуватись в с. Липняшки, тримаючи зв'язок з 3-м кінним полком в с. Стеньковата, розвідку провадити на захід; 7-му загону з'осередкуватись в районі Афанасіївка, Катериновка, Іванівка, Васильївка і провадити розвідку на південь; 6 і 8 загонам з'осередкуватись в с. на схід від 7-го загону (Егоровка, Дружелюбовка), маючи постійний розвідочний пост в с. Глодоси.

Штаб Армії: 17/1 — в с. Вовча Балка, 18/1 — в с. Вербівка, 19/1 — в с. Липняшки, а далі буде повідомлено.

IV. Всім частинам в місці старого росташовання залишати розвідочний пост, який мусить залишатись на місці з таким рахунком, щоби перехід частини на нове росташовання був вповні забезпечений до менту висилки нової охорони і розвідки. Начальниками таких розвідочних постів призначати особливо видатних підстаршин. Мною замічено було в той раз, що похідна колона 7-го загону вирушала в такому порядку, який у всякому разі не дозволяє вигідного переходу в бойовий порядок. На поставлення похідної колони наказую звернути особливу увагу.

Залишення м. Умані і обезброєння частин Уманської залоги лежить головним чином в браку мір охорони, розвідки як військової, так і агентурної. Нагадую ще раз особливо частинам Запорізької Дівізії, що охорона (дальня й безпосередня), розвідка (військова й агентурна), зв'язок (дозволяючий негайно поставити частину в бойову готовність) і порядок (на марші, в бою і відпочинку) є основа військового діла—часті невиконуючи цього, чи рано, чи пізно мусить бути несподівано атакована ворогом і відповідно покарана.

Частинам Київської Дівізії виявивши славу активність в бою під Уманем, а також Полку Чорних Запоріжців за діло під Ольвіополем, висловлюю від імені У. Н. Р. подяку. Полковнику Яшніченко провести розслідування по справі обезброєння в ніч з 10/1 на 11/1 відділами Волоха частини Богданівського і Костя Гордієнка полків, для притягнення винних до суду, в склад якого призначаю: по одному командіру полку 7 і 8 загонів під головуванням полковника Чайківського. Виконуючим чесно свої обов'язки старшинам і козакам полку Богданівського і Костя Гордієнка, вирвавшимся при таких тяжких обставинах з м. Уманя в повному складі, командіру 8-го загону полковнику Ткачуку висловити подяку в наказі по загону.

Оригінал підписав Командуючий Армією У.Н.Р. О т а м а н О м. П а в л е н к о.

Певно: Нач. Опер. Відділу: Сотник Слободян.

№ XLIII.

Н А К А З

по Військам У. Н. Р.

ч. 19.

19-I-1920 р.

с. Коритно.

(карта 3-ох в + 1 д)

Обстановка: Відомости про Поляків. По останнім відомостям Поляки заняли Брацлав—Винниця—Жмеринка і очевидно прямують досягнути лінію Буга. 2) Відомости про Денікінців. По донесенню к-ра 3 полку добровольці тримають район узла Помішна — Ново-Українка з сильними заставами в Добровеличківка, Евдокимівка, Глодоси, Нова-Українка. В районі с. Глодоси по відомостям від селян 1-го і 2-го січня селяне обезброїли відділ денікінців і вбили їх до 200 чоловік. Район Ольвіополь держать іще в своїх руках.

3) Відомости про большевиків. З Уманя Таращанська дівізія вийшла на фронт проти Поляків в сторону Брацлава. В Умані остався тільки Волох. На ст. Тальное по донесеною Волинської дівізії стоїть большевицький бронепотяг і 14/І вигрузилась на станції кіннота до 200 чоловік при 3-х кулеметах і направилась через Павловку на Скалевоч. М. Торговиця і Нововархангельск вільні від ворога.

4) Відомости про повстанців. В районі Глодоси мається сильна повстанча організація, котрі обезброїли 16-го і 17-го січня Денікінців. В районі Знаменка оперує Коцур і Українець. В Уманщині підготовляють ся до повстання проти большевиків. В Галицькій Армії: по неперевіреном відомостям Галицька Армія знаходиться на своїх старих місцях і судьба їх не відома. Зв'язку з нами не мається. Селяне всюди відносяться до большевиків і готуються до озброєної зустрічі їх.

Окремі події: 17-го січня розвідка 3-го кінного полку виявила сильну заставу Денікінців в с. Добровеличківці. По добрій підготовці Чорноморський—сотня-стрілецька несподіваним нападом і сильним огнем примусили ворога утікати в сторону Ново-Українки, залишаючи десятки чоловік убитими і раненими. Здобуто 3 телеф-апарати, кількакадять рушниць і 1000 набоїв. З нашої сторони 1 козак вбитий, 2 ранених, 1 кінь вбитий і оден ранений.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ XLIV.

Оператив.-Таємно.

Н А К А З

по Військам Армії У. Н. Р.

ч. 20.

20-I-1920 р.

с. Липняжка.

(Мапа 3 в в 1 д)

Обстановка: 1) Відомости про Денікінців. По донесенню розвідки 3-го кінного полку Денікінці держаться на річці Чорний Ташлик, що іде з Оль-

віополя через Ново-Українку. Лінія Добровеличківка—Євдсимівка—Глодоси і далі на схід обсаджена заставами денікінців з кінною розвідкою. В Богуполі знаходяться великі сили добровольців. 2) Відомости про большевиків. По не-провіренім ще відомостям Волинської Дів. в с. Ольшанка що в 7 в. на північ від Вікторштадту знаходиться оден батальон большевиків, кількість не відома. По тімже донесенню розвідка Іх 18/І була у Вікторштаді і робила трус зброї. Того ж числа в Торговицю прибув відділ большевиків до 40 кінних і 80 піших, хотіли переправитись через р. Синюху, но з браку переправи, відправились на Скалевоє. В с. Кальні Болото знаходиться 20 кінних большевиків. В с.с. Шляхо-воє—Івановка і в напрямку на Янопіль—Хмелевоє немає нікого. 3) Відомости про повстанців. По відомостям від особи, що тиждень назад приїхала з Катеринослава, Гулій-Гуленко, Нач. Штабу повстанч. Військ Херсонщини і Катерино-славщини тримає фронт Знаменка-Мішуріно-Верблюжка-Суботниці. На Знаменці Гулій захопив багато потягів зі снарядами, гарматами і санітарним майном. Ко-заки озброєні й одягнені. Повстанець Коцур працює від Кременчуга до Чигирина і далі на північний захід, фронтом на Знаменку. Елисавет евакуован 1 січня. Добровольці передали владу „Союзу Металістів“. Махно в районі Синельніково. В Катеринославі, Кременчузі і Зеленому (між Кременчугом і Пятихатками) мости перервані. В районі Глодоси йдуть бої повстанців з денікінцями і повстанці око-пались в Козацькій Балці. Наші часті на 20/І досягнули район: Запоріжці — с. Ли-пняжка, 3 полк—Карбовка; Волинська Д.—Уляново—Ракино, Київська — відомо-стей не одержано.

II. Загальне завдання:

Завтра 21/І всім дівізіям стати на марш в 7 год. ранку з метою досягнути району: Волинській Дів. — м. Хмелевоє, де росташуватись в східній часті містечка на ночліг. Київській Дів. — м. Хмелевоє, де росташуватись в за-хідній часті містечка і поближніх хуторах Чумацьких. Запоріжській Дів. — досягнути район хуторів Козацьких (Гусевка) — 6, 7 і 8 загонам в хуторах на північ від них - кінному відділу полк. Алмазова; в с. Петрівка — 3-му кінному полкові.

Бічна охорона з півдня від головних сил Запоріжської Дівізії йде по марш-руту Липняшка—Александрівка, де остається на місці і освітлює розвідкою район хуторів на південь і Глодос.

На 22/І, предбачається марш з метою зайняти вихідне становище для пе-реходу залізниці — Бобринська—Прішна: Волинській Дів.: с.с. Мала Ви-ська, Юр'ївка. Київській Дів.: с.с. Краснопольє, Маріямполь, Запоріж-ській Дів.: с.с. Петровка-Лозоватка, з таким рахунком, щоб досягнути зазна-чені райони до 17 годин. Можливий нічний марш для переходу залізниці і досяг-ненню районів: Волинській і Київській: — Маревка—Елисаветівка — Оситня. Запоріжській Дів. — Алексівка.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман О.м. Павленко.

P. S. В Глодосах гарнізон денікінців складається з 50 піших, 15 кінних при 1 гарматі.

№ XLV.

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.

Ч. 21.

21-I-1920 р.

Карта 3-ох в + 1 д.

с. Гусевка

Обстановка: 1) Відомости про Денікінців: По донесенню Вол. дівізії і відомостям від селян в південній часті с. Глодос є відділ Денікінців в 150 чоловік піших, 40 кінних: при 4-х кулеметах. Лінію Помішна—Ольвіополь держать в своїх руках. По лінії Помішна—Новомиргород курсує дєв'якієвський бровепотяг. 2) Відомости про большевиків. По донесенню Вол. в районі Вікторштадт, Якимівка, Янопіль ворога не маєть ся. Батальон, що був в Ольшанці вийшов в напрямку на Ново-Архангельск: По відомостям від селян м. Ново-Миргород зайнятий большевиками. Наші часті 21/І досягнули район: Київська Александровка (Завадцкое), Запор. Козачий Хутір, Вол. дів. Хмелевое, 3-й полк Петрівка (Лихова).

Загальне завдання: Згідно з загальною обстановкою після наради, на якій були присутні комдіви Київської, 3 дів. і Н-ки загонів Запор. було вирішено: Дівізіям по самостійним маршрутам зосереджуватись в районі Кавів, Чигирин, Черкаси, де мусять ввійти знов в оперативний зв'язок. Волинській дів. Командуючий якої не був присутній на нараді за для далекого віддалення представляєть ся ввійти з оперативний зв'язок або з Київською або з Запоріжською дівізіями, або по самостійному маршруту — повідомивши в такому разі Штаб Армії. Київська дівізія завтра 22/І зосереджуєть ся в районі Янопіль, а після завтра в районі Сухолетка в тому разі, коли Волинська дівізія піде в оперативнім зв'язку з Київською зосереджуватись к 22/І в Сухолетовці, де підождають Київської дівізії. 2) Запоріжському Війську на 22/І наказуєть ся: вирушити в 7½ годин з міста росташування по маршруту х. Забара (Новопавловка) с. Петровка (с. Ляхова), х. х. Злинський (пос. Запашка) х. х. Дубки (Николаєвка пос. Колоколово і як будуть приятні обставини зосереджуватись в районі Петровка (Шміта, Шмідово, Петропавловка по селян. назви) на нічліг. Великий привал в Петровці (Ляхова). По прибуттю на місце ночліга К-рам загонів і кін. відділів прибути до Штабу для отримання наказу для переходу через залізницю. 3. Порядок колюни: передовий кінний відділ — 3-й кінний полк вирушає з західнього пункта з с. Петрівка (Ляхова) в 9 год. Авангард: кінний відділ під команд. полк. Алмазова й далі в головніх силах загони 6, 7 і 8 в порядку призначеному Командуючому (зіс) головних сил полк. Ткачуком. Полк. Ткачуку в місті ж сьогоднішнього постою розвідочний пост, який має вирушити з місця постою через 3 години. Штаб при авангарді, а на ночлігу в Петрівці (Шмідово). Обозу під заг. керуванням Н-ка, якому призначить полк. Ткачуку, слідувати за колоною головних сил вживаючи заходи, аби підчас руху дати можливо чаще по хуторах спочинок обозам і добре годувати. На великім привалі й ночлігу так розташоватись, аби було легко вирушити далше в поход. Вол. дівізії на випадок руху в операт. зв'язку з Запор. розташоватись 22/І в районі Юрівка—Маріямполь.

Команд. Армією У. Н. Р. Отаман¹⁾

¹⁾ На нашому оригіналі підпис Командарма через кальку не перейшов. О. Д.

На нареді Командующих вирішено: на пропозиції Прем'єр Міністра зайняти район Вапнярка—Жмеринка всі категорично відказались, через те, що Армія там остаточно розвалиться. Маючи на увазі всі дані обстановки: Київська: I-й Красний Кут, Янопіль, II-й Сухолетівка, III-й Толмач. (Петрівка, Шмида, Шмидово, Петропавлівка) х. Злинський по сел. Запашка (х. Дубки) назв. Николаєвка, Колоколово (по сел.), х. Маргаритівка: п. Росохуватка—Нодопаєлівка. Маршрут до Петрівки ху. Забара.

№ XLVI.¹⁾

Командіру 2-го кінного полку.

с. Ракімо.

Комгруп просить командіра 2-го полку прибути до нього на квартиру для обговорення де яких справ. Полку бути готовими до маршу.
21-І-20 р. 9 год. 30 хв.

Наштадів Сотник Волосевич.

№ XLVII.²⁾

Командіру 2-го кінного полку.

Таємно.

Въ Копанки
Изъ Хмелеве

22/І

По наказу комгруп Вашому полку оставатись на місці і щоб то не стало тримати це село в своїх руках до нашого виступу. Можливо, що дивізія сьогодні перейде в новий район (до Янополя) о чому Вас буде повідомлено.

Ведіть розвідку на Николаєвку, що біля Янополя і Веселого Кута, на Іванівку і Мокру Калігорку. Де неможливо вести військову розвідку завдяки дальности, то посилати дядьків і платити їм за їх працю. 4-й полк висилає зараз кінну розвідку на Янопіль, Якимівку і далі агентурну на Мокру Калігорку. Кінний дивізіон на Ерделівку (застава), Миролюбівку, Маріампіль розвідку.
22/І 20 р. 10 год.

Наштадів Сотник Волосевич.

№ XLVIII.

Таємно-Оперативний.

Н А К А З

Військам Волинської групи

Ч. 07.

22/І

§ 1.

Волинській групі наказати перейти у новий район.
В виконання цього наказу:

^{1) 2)} Писано на телеграфічному бланкетові б. російського зразку. О. Д.

§ 2.

2 кін. Переяславск. полку з с. Эрделівки 23/І в 4 год. ранку стати на марш і перейти через Копанку в Веселий-Кут де я розтошуватись ведя розвідку на села по річці Вись на Янопіль—Сучок—Кавунівку.

§ 3.

Загальна колона складається з останніх частин групи в слідуючому порядку:

Кінний дивізіон кіннота 4 полку гарматний дивізіон піхота 1 і 4 збірн. полків обози: кінного дивізіону, Штабу Групи, Переяславського полку, гарматного дивізіону, 4 і 1 збірн. полків прикриття обозу—кіннота 1-го полку.

§ 4.

Марш загальної колони повинен початись 23/І о 5 год. ранку.

§ 5.

Командіру кінного дивізіона в 4 год. ранку вислати заставу по широкому шляху з Хмільового через Іваньки на Єлісаветівку ведя розвідку на Мокру Калігорку і агентурну на Шполю Кальніболото (що коло залізниці).

Одночасно з заставою вислати боковий роз'їзд через села Янопіль—Ігорівку—Мар'янівку і зупинитись в Кобильянках. Останнім частинам дійти і розтошуватись по вказівкам Ком-та Штабу в с. Іванівка.

§ 6.

Всім частинам обов'язково запастись проводниками.

§ 7.

Під час руху обозам йти в повному порядку (віз—за возом). За порядком руху обозу слідкувати командіру кінної сотні 1-го полку.

§ 8.

По прибутті на місце підвод не в'якому разі не відпускати до зміни їх новими.

§ 9.

По розтошуванні частин обов'язково виставляти охорону і нікого з села не випускати.

Первопис підписав Командуючий Волгруппи Отаман Загородський.

Наштагруп Полковник Волосевич.

Певно ТВО Начопервід сотник Кибох [?].

№ XLIX.)

К-ру 2-го Кінного полку

25/І 20 р.

Я вже Вас сповіщав, що сьогодні стоїмо на місці. Про дальнійший рух поки не відомо, но безумовно як не сьогодні вночі, то завтра прийдеться переходити залізницю між Шполою і Іскрено. Поглядайте за шляхом, що йде з Новомиргорода через Толмач на Звенігородку, аби большевики не пожартували з нами.

21/І 20 р. Наштадів Сотник Волосевич.

Київська група йде разом з нами.

№ L.

Н А К А З

ч. 09.

Місто і станція Шпола занято невеликими силами ворога (большовиків).

Місто Звенигородка занято повстанцями під керуванням Туза.

Щоб зупинити наступ поляків, котрі на них наступають, большевики стягують свої сили на м. Умань і Христинівку.

З Київською групою мається зв'язок, котра йде разом з нами.

Для досягнення майбутньої мети наказую:

2-му Кінному полку 25/І о 16 годині стати на марш і перейти з с. Толмача через с. Іскренне в с. Топільно.

Кінні заставі кінного дивізіону з хуторів, що в 5 верествах від Мокрої Калігорки о 16 годині стати на марш і перейти через с. Іскренне в с. Топільно. На цьому шляху вирушає Київська група, так що заставі вміняється в обов'язок тримати зв'язок як з арієргардом Київської групи, так і з нашою головною колоною (кінним дивізіоном).

В с. Іскренно запастиись свіжими проводниками, аби пройти по найкорочшому шляху. Лівому роз'їзду Кінного дивізіону приєднатись до своєї частини.

Розвідку вести 4-му полку на Ольшану, Вороповку; Кінному дивізіону — на Вязовок, Бурти, Цвітково, Шпола.

Марш загальної колони в 16 годин.

Маршрут—Ступічне, Кісілівка, Іскренно, Топільно.

В Іскренному мати свіжих проводників.

В останньому в сили наказ 07.

В 15 годин вислати на пошту до коменданта в квартирєрів.

25/І 20 року 12 год. 56 хв. м. Мокра Калігорка.

Підписали: Комгруп Волзбірної Отаман Загородський.

Наштадів сотник Волюсевич.

№ LI.

[Лист Н-на Олександрійського відділу Добрармії до Командарна От. Омеляновича-Павленка].

ПАНЕ ОТАМАНЕ!

Додаючи до цього офіціальний до Вас лист, надіюсь, що те, що мало було статися ще у Києві, але Волю Судьби, а головне завдяки хижацьким вчинкам людської натури не вийшло—буде мати місце зараз. Не будимо згадувати старе, не будимо розбіратися, хто винен, хто ні, бо це діло історії. Далеко краще, хоч і запізно, дійти до згоди. Чи не дивно, що як і ті, так і другі б'ються з комуністами, одночасово, але не можуть дійти до згоди межі собою. У Вас є те, чого не має у нас — прихильність людности. У нас є те, чого бракує у Вас — військове знаряддя. Від нашої згоди ми тільки виграємо.

Сам я вірю в те, що коли б ми раніш шли в згоді, то Україна не бідувалаб зараз від комуністів, а Добровольча Армія у Москві перекончила б комуністичну Гідру.

З пошаною Полковник Попов.

На оригіналі печатка з бувшим російським гербом та написом: „Сводный полкъ Кавказской Казалерійской дивизіи“.

[Проповища адресована до Командарма УНР.]

Начальникъ
Ольвіопольського
отряду
Добровольческой арміи
7-го Января 1920 г.
№ 0341.
Голта.

Г. Командиръ

Согласно приказанію моего начальства прошу Васъ не отказать отвѣтити на слѣдующіе вопросы:

1) Согласно - ли Украинское? командованіе вступить в переговоры съ командованіемъ Юга Россіи, возглавляемомъ генераломъ Деникинымъ, о прекращеніи между этими Арміями враждебныхъ дѣйствій для совмѣстной боевой работы съ нашимъ [общимъ] врагомъ — коммунистами.

2) Мнѣ приказано передать просьбу, чтобы переговоры и в случаѣ благоприятного ихъ исхода будущій союзъ нашъ не обуславливался никакими политическими обѣщаніями той или другой стороны, такъ какъ политика требуетъ время, а врагъ сейчасъ близокъ.

3) Если Вы на эти переговоры согласитесь, то будьте добры для ускоренія дѣла вышлите, какого либо уполномоченнаго на телеграфную станцію Голованевскъ или Юзефовъ или иную, какую Вамъ будетъ удобнѣе. Какую станцію Вы выберете, благоволиите сообщить мнѣ, дабы я могъ установить съ Вами связь.

Прошу принять увѣренія в моемъ къ Вамъ уваженіи

Полковникъ Поповъ.

Пане Атаману.

Згідно наказу мого начальства прошу Вас не одмовити дати отвѣдь на такі питання:

1) Чи згода буде Українськимъ керівничимъ військомъ ввійти в переговори з керівничими південного фронту, на чолі якого стоїть Генерал Денікін. про припинення між цими арміями ворожого стану за для спільної праці проти нашого загального ворога комуніста.

2) Мені доручено передати просьбу що би переговори і в випадку гарного їх закінчення наш будучий союз не давав би ніякихъ полетичнихъ гарантій з того чи иншого боку, бо политика бере багато часу, а ворог дуже близько.

3) Як що Ви на ці переговори згодитесь, то будьте ласкаві, щоби швидче було діло, пришліть якого небуť полномочного на телеграфну станцію Голованевск, або Юзефпіль, або яку небуť иншу, на яку Вамъ було зручніше.

Яку станцію Ви оберете будьте ласкаві повідомте мене, щоб я мігъ з Вами зробити звязокъ.

Прошу прийняти завірєння я мойсму до Вас поваженні.

Начальникъ Ольвіопольського отряду Добровольческой Арміи
Полковникъ Поповъ.)

¹⁾ На оригіналі та сама печатка, що й на документі № LI, і помітка: „Одержано 28/1 20 року в/с. в. Ольшана От. Тютюшником“.

№ LIII.

[Лист до Командарма УНР.]

КОМУ Господину Кудленко (sic).
ОТЪ КОГО Нач-ка Ольвіопольського отряда.
8.I.1920 г. 9 час. 15 м.

Въ случаѣ моего отступленія изъ Голты (на войнѣ все бываетъ) записка съ моимъ адресомъ будетъ доставлена Вамъ на квартиру. Въ случаѣ моего наступленія на на сѣверъ завѣряю Васъ честнымъ словомъ, что это наступленіе будетъ направлено не противъ Петлюровцевъ, а лишь для поддержки войскъ Добарміи, находящихся въ районахъ Адабашъ, Елисаветградъ.

Полковникъ Поповъ.

№ LIV.¹⁾

[Відповідь От. Тютюнника Добровольчій делегації, переслана
Командармові разом з документами №№ LI та LII].

На ці листування делегатам Добармії Отаманом Тютюнником була дана така відповідь:

„Я не есть Главнокомандующий Українськими військами, але можу дати відповідь постільки, поскільки, я з'являюсь заступником його в цім районі. Не в які переговори з Вашім командуванням наше не вступить, до тих час поке остаточно і конче не буде визнана Україна, як незалежна і самостійна Держава. При виконанні цього пункту додаю, що всі добровольчеські війська, які зараз знаходяться на території України і потім будуть знаходитися повинні підлягати Українському командованню. Без цих відповідей з цього боку на ці пропонування в утвєрдительному смислі не яких перемов безумовно не буде

Повинен зазначити, що поки я матиму змогу передати ваші листування до Командарма пройде довгий час, до котрого вже добровольча армія може не існувати.

№ LV.

Н А К А З

29/I 20 р.

військам Волинської групи

29 січня 1920 р.

ч 011.

с. Кирилівка.

§ 1.

м. Звенигородка по старому тремається повстанцями Туза. Спільні повстанці переходять далі на південь.

§ 2.

Наказую: а) 30-I-20 о 6 годині всім частинам стати на марш і перейти

¹⁾ Документи чч. LI, LII і LIII надруковано не зовсім точно у П. Феденка, в статті „Повстання Нації" у „Збірникові пам'яті Симона Петлюри", Прага 1930 р. стор. 104 і 105 (виправлено правопис і де-що опущено) та в друкованому на гектографі таборовому „літературно-юристичному журналі „Око" ч. 9—10, стор. 9, Каліш 30 березня 1931 р.

Документ ч. LIV друкуємо в тому вигляді, в якому його от. Тютюнник прислав Командармові. В праці Ю. Тютюнника „Зимовий Похід" цей документ наведено в кращій вистільзованій редакції, як і в „Очі", стор. 9, ч. 9—10. О. Д.

в с. Шандарівку. б) Маршрут: Кирилівка, Маріямполь, Шандарівка. в) Збірний пункт вулиця біля церкви. г) Кінний заставі 4-го пішого полку перейти в с. Гу-ту Шандарівську; заставі кінного дивізіону перейти в с. Сидорівку. д) Кінному дивізіону вести розвідку на Стеблів, Соснянка, Корсунь. є) 30-1-20 має бути дальніший рух. є) В останньому всім ночівка.

§ 3.

Кінний дивізіон, доведений поповненням до складу більше чим дивізіоні, розгортається в кінний імені Івана Мазепи полк з залишенням комдивізіона полк. Недзведського командіром полку.

§ 4.

Для зменшення господарчих частин і будування нової військової одиниці 1-й піший полк зо всіма людьми й господарством приєднуються до 4-го пішого полку.

§ 5.

2-му кінному Переяславському полку вгідно бажання старшин і козаків, повертається стара назва 2-ий кінний імені Максима Залізняка полк.

П.П. підписали: Комгруп Отаман Загродський, Наштагруп Волосевич.
Певно: Начопервід Хор. Левитський.

№ LVI.

Зразок.

Опер.-Таємно.

Н А К А З

Київський Збірний Дивізіон

ч. 22.

с. Селище

Мапа 3 в в 1"

30 січня 1920 року
„23“ год. „30“ хв.

По відомостям одержаним від цілком певної людини на ст. Фастов багато большевистських російських сил, які направляються на польський фронт.

На ст. Ольшаниця прибув ешалон комуністичк з гарматами для ліквідації „Медвінської республіки“ яка вже обезброїла два совітських російських полки і захопила м. Тарашу.

В районі Корсуня і Городищ до сьогоднішнього дня ворожих сил, крім місцевої охорони, не було.

Від добровольців прибула делегація яка пропонує припинити ворожі акції між арміями У.Н.Р. і добровольчими. Повернулась делегація, вислана від спільного Галицького і Наддніпрянського командування до большевиків. Делегація вела переговори з російським Совнаркомом. Росіяне запропонували скласти зброю і розійтися по домам. Ні червоної ні іншої Української армії вони не допускають. Троцьким виданий наказ про обезброєння червоної Галицької армії. Меж бородбістами (sic) і російськими комуністами велике загострення.

Сьогодні 5 кінним полком обезбр[о]єн кінний відділ комуністів 58 совдівізії кількістю 70—80 чоловік.

Волинці заняли район Шиндирівки — Сидоровки; вирушають в дальше призначений район.

Наказую:

31-І-20 о 6 год. ранку дівізії стати на марш і перейти в район Деренковець, Набутов, Драбівка.

Порядок руху:

Авангард: 5 кінний полк

Головні сили: 5 піш. зб. п., 5 гарм. п., Штаб Дівізії, обози

Великий привал в с. Валяві до 17 год. 30 хв. При переході через залізницю не псувати дротів і колел, частинам іти в повному порядку; обози піднягнуті.

5 піш. зб. п., 5 гарм. п. Штабу Дівізії і обозам під загальним керуванням командіра 5 піш. п. вирушити зі с. Сухіне на Квітки, де до загальної колонни приєднається 5 кінний полк.

5 піш. п. під час руху вислати розвідку на Журавку, 5 кін. п. вислати лівий боковий роз'їзд на Галушки, де він і розтушовується на великий привал, яко застава. В 17 годин 30 хв. роз'їзд рухається далі на Ольховчик, Деренковець де й приєднається до полку.

На ночліг розтошовуватися:

5 піш. п., 5 гарм. п. Штаб дів—с. Деренковець.

5 кін. п. с. Драбівка.

По росташуванню 5 піш. п. виставити охорону в бік Корсуня і Черепіна.

5 кін. п. виставити заставу в с. Нетерівка і провадити розвідку в напрямку на Сохновку і Кумейку.

5 кін. п. за жваве діло при обезброєні совітської кінноти вислелюю подяку.

Я буду слідувати до Квіток при 5 кін. п., а далі при головних силах.

Мій замістник Полк. Старостін

Орігінал підписав Комдів отаман Тютюнник.

3 орігіналом Згідно: Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LVII.

НАКАЗ

Військам Волинської Групи

м. Шандорівка

ч. 012

31 січня 1920 р.

§ 1.

По відомостям на ст. Хвастів багато большевитско-російських сил які направляються на польський фронт.

На ст. Ольшаниця прибув ешелон Комуністів з гарматами для ліквідації Медиської Республіки, яка уже обезброїла два совітських полка і захопила м. Таращу. В районі Корсуня й Городищ до сьогоднішнього дня ворожих сил крім місцевої охорони не було. По відомостям селян в м. Канев є боротьбісти невідомої кількості. Від'добровільців прибула делегація, яка пропонує припинити ворожі акції між арміями У. Н. Р. і Добровільчєю. Повернулась делегація від спільного Галицького і Надніпрянського Командованія до большевіків. Делегація вела переговори з Російським совнаркомом — Росіяне запропонували скласти зброю і розійтись по домах; не червоної ни іншої Укр. армії не допускають. Троцьким виданий наказ про обезброєння червоної Галицької армії. Між боротьбістами і російськими Комуністами велике загострення. 30 січня 5 кін. полком спільних повстанців обезброєні Кінний відділ комуністів 58 совітської дівізії, кількості 70 — 80 чоловік. Заставою кін. полку ім. Мазепи 30/1 зроблений наском

на с. Почапенці де захоплено різне військове майно належавше Тузу охорона, котрого розбіглась. Спільні повстанці досягнули район Сухини і Ставища і з 31 на 1 переходять в район с. Деренковець.

§ 2.

Наказую: а; 1/II-20 р. о 2 год. всім частинам стати на марш і перейти в с. Беркоговка б; маршрут м. Стеблів далі по шляху біля с. Виграїв с. Ситники, Моринці, біля с. Голяки і м. Тоганчі; в; порядок руху: Кін. полк Мазепи, Кіннота 4 полку, Гарматн. Дівізіон, 4 піш. полк, обози. г; авангарду 2 кінному Максима Залізняка полку вирушити 31/I-20 о 14 год. по вище зазначеному маршруту і перейти в с. Копієвата в с. Моринці залишити ідного козака в крайній хаті з початку села з донесенням про ворога. Розвідку вести на м. Козін, с. Степанці, агентурну на Канев — Межиріч д; боковий заставі Кін. полку Мазепи 1/II-20 р. о 2 год. стати на марш і перейти з с. Седерівки через Миколаївку, Москалівку, Яновку, Таганчу в хут. Казанський. Розвідку вести на ст. Таганча, агентурну на Поток. е; заставі 4 полку 31/I-20 р. о 14 год. з с. Гути-Шандорівської вирушити по маршруту загальної колонії і перейти в м. Таганчу і як там нікого не має, росташуватись на Північ. Околиці міста. Розвідку вести на ст. Таганчу агентурну на м. Корсунь. е; Збірний пункт широка вул. що іде на м. Стеблів. ж; Проводників змінити в м. Моринцях.

П. П. Комгруп От. Загородський.

Наштагруп Полк. Волосевич.

Певно: Начопервід Хрунжий Левитський.

№ LVIII.

Зразок.
Опер.-Таємно.

Н А К А З
Київській Збірній Дівізії

ч. 25.

с. Шелепухи.

Мапа 3 в 1"

3 лютого 1920 р.
„23“ год. „—“ хв.

В районі Каніщини та Черкащини регулярних Російських Комуністичних військ немає. Місцева більшовницька охорона з містечок Черкащини та Каніщини частиною розбіглась, частиною скупчилась в повітових містах.

По агентурним відомостям в місті Каніві був бій між місцевими „Боротьбістами“ та комуністами. Наслідки боя по тих же відомостям, місцевими боротьбістами комуністи обезбресені та прогнані за Дніпро.

3-II-20 до нашої дівізії прибув полк Чорних Запоріжців і розташувався в с. Плевах.

Наказано групі спільних повстанців (Волинцям і Київцям): в ніч з 3 на 4 лютого 20 р. захопити м. Канів, знищити Комуністичну владу і переслідувати ворога, утримуючи м. Канів до 7 год. 6-II-20.

Частинам Київців до 8 години 5-II-20 залишатися на місцях. У 8 год. 5-II-20 5 Київний полк переходить в с. Тубольци. Піші та Гарматні частини Волинців 3-II-20 переходять в с. Хрещатик і Михайлівка. Кіннотою Волинці захоплюють м. Канів в ніч з 3 на 4 і утримують його до 7 години 6-II-20 після чого Волинська Кіннота відходить на нове місце по погляду Комдіва Волинців.

Комдіву Волинців використати Канів з боку постачання, а також для надрукування потрібних відозв.

Київцям провадить розвідку кіннотою на Таганчу і Корсунь і агентурну розвідку на Черкаси, Смілу і Городище.

Наказую:

5 Кін. п. в 8 год. 5-11-20 стати на марш і перейти в с. Тубольці, після чого провадити розвідку на с.с. Лозовок, Будище, Мошни. До вируху з Межирочки провадити розвідку на Таганчу, Корсунь.

5 піх. п., 5 гарм. п., полку Чорних Запоріжців і Штабу дів. залишатися на місцях свого розташування. Використати час для приведення частин в порядок. 5 піх. полку провадить агентурну розвідку на Млієв. Штаб дівізії на Смілу.

Оригінал підписав Комдів Отаман Тютюнник.

З оригіналом згідно Т. в. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LIX.

Командіру 2 кінного Максима Залізняка полку.

Мали Ржавеці.

3 лютого 1920 р. 20 год.

Загальній наказ зайняти Канев. Диспозицію при цьому надсилаю. Загальне обмиркування наступу на Канев буде в 3 год. ночі. Я з дорученням мени полком буду в Степанцях до цього часу. З випадку дорученого мени загального керування захватом Канева, наказую Вам о 3 год. ночі 4/II бути в повній готовності для руху з дорученням Вам полком. До прибуття мого в Степанці вислати кінну розвідку на Канев і вести агентурну розвідку про загальне становище в Каневі і околицях, аби до прибуття мого в Степанки були би відомості даючі нам можливість обмиркувати загальний наступ на Канев.

Додаток і диспозиція ч. 013.

3/II

Комполку Мазепенського Недзведський.

№ LX.

Кому Комполку кін. Залізняка

Копія.

Від кого Комгруп Вол.

1920 р. „3“ лютого .

“ хв. р. п. в. н.

Ч. „013“ в м. Межирич

Мапа у .

“ дюймі.

1 Згідно наказу по групам спільних повстанців од 3/II ч. 101 Волгрупі наказано: в ніч з 3-го на 4-е захопити м. Канів, знищити комуністичну владу й переслідуючи ворога втримувати місто до 7 год. 6-го лютого б. р. 2. В виконання цього наказую: а) Кінному полку Івана Мазепи й 2-у кін. полку Макс. Залізняка під загальним керуванням Комполка кінного Мазепи полк. Недзведського к 5 год. ранку захопити місто Канів, переслідувати ворога, вдержувати м. Канів до 7 годин 6-го лютого, охороняючи себе з боку с. Степанців, с. Трошанець; б) скористувати перебування в м. Канів для поповнення постачання й друкування потрібних відозв. в) Штагруп буде в с. Михайлівка 3-го й 4-го лютого. г) Донесення про події одсилати негайно в с. Михайлівку, своєчасно вживати заходи помочи. Решта частин і обози в с. Крешатки.

Комгруп Волинської Отаман Загородський.

№ LXI.

Кому Комполку 2-го

Від кого Кінного

1920 р. „

„ хв. р. п. в. н.

Ч. „ 3/II з

Мапа у „3“ дюймі

Комгруп наказав 3/II о 13 годині перейти в с. Степанці відкіль вести розвідку на Козія і м. Канів. Тримати зв'язок з кінним полком Мазепи, котрий буде стояти в с. Малий Ржавець. Донесення надсилати в м. Межеріч де і буде штабів. Обози перейдуть в с. Михайлівку (що біля Дніпра).

Нак. ч. 33.

Наштабів Сотник Волосевич.

№ LXII.

Кому Комполку 2-го кінн. Залізняка

Від кого Комгруп Волинської

1920 р. „5“ лютого „ хв. р. п. в. н.

Ч. „069“ з Хрещатик

Мапа у „ хв. р. п. в. н.

К 6 годинам ранку виступити з м. Межирич і через с. Михайлівку перейти в хутора Нова-Гута, де й розташуватись (Нова Гута меж Михайлівкою й Хрещатиком). Одночасно з Вами вирушає з Каніва кінний Мазепи полк і переходить через Хрещатик до с. Березняхи. Розвідку вести на м. Межирич, агентурну на м. Канів. Як ще не знищені, то знищить телеф. і телегр. дрот і зверніть особливу увагу на неоднократні скарги населення на грабунки з боку полку Залізняка. Штагруп завтра 6-II-20 буде в Хрещатику. До спільних повстанців прибулі Чорні Запоріжці.

Комгруп Волинської Отаман Загородський.

№ LXIII.

НАКАЗ

Київській Збірній Дівізії

ч. 26.

с. Шелепуха.

Мапа 3 в в 1"

6 Лютого 1920 р.
„11“ год. „—“ хв.

Після заняття нашими військами м. Каніва ворожі частини відійшли в напрямку Переяслава. Для переслідування послана кіннота. В ніч з 3-го на 4 комуністичними агітаторами було спровоковане м. Мошми до наступу проти наших військ. Мошмани кількістю до 200 озброєних і коло 400 неозброєних наступали на частини дівізії, але дойдя до с. Березняги розбіглися. За участь в цьому наступі обіцяне було учасникам по 1/2 пуда цукру з Городищенського заводу. В ніч з 4 на 5 комуністами був зібраний мітинг м. Мошми, котрий кінчився вибором комуніста Гончаря військовим комісаром. В ніч з 5 на 6 розвідка 5-го кін. полку при в'їзді в м. Мошми була обстріляна залпом, після чого кінний полк вступив в м. Мошми для ліквідування комуністичної ячейки.

Сьогодні Волинці відтягують свою кінноту із району Каніва і к вечеру мають розташуватися: кіннота с. Березняги, решта частин с. Хрещатик.

Полк Чорних Запоріжців перейшов в с. Лозовок.

Наказую: всім частинам дівізії залишатися на місцях, проводячи інтенсивно розвідку згідно наказу по Дів. ч. 24 і 25; крім того полку Чорних Запоріжців провадити розвідку на Сидовок, Будище. 5 кін. п. утримуючи за собою Мошини скупитись в с. Тубольци і провадити розвідку на Байбузи, Білозірре.

Частинам в місцях свого розташування усилювати охорону. Бути готовими на всякий випадок до бою і вируху.

Тримати тісно зв'язок між частинами і Штабом Дівізії.

Мій замісник Полк. Старостин.

Оригінал підписав Комдів отаман Тютюнник.

З оригіналом згідно Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LXIV.

НАКАЗ

Київській збірній дівізії

ч. 27.

Шелепуха

Мапа 3 в в 1"

6 лютого 20
„9" год. „—" хв.

По агентурним відомостям комуністи, не маючи в районі Канівщини і Черкащини регулярних комуністичних частин провадять агітацію серед місцевих партизанів за виступ проти наших військ.

Ця агітація немає до цього часу ніяких наслідків крім випадку з м. Мошини де партизани, одержавши інформації від комуністів, що нібито в районі Софіївка—Шелепуха розташувались десантні, виступили проти нас, але по дорозі, давши про обман, повернули назад.

Охоронний комуністичний курінь Канівщини відійшов на Переяслав.

В м. Черкаси до 7-II-20 регулярних комуністичних частин не прибувало.

Спільні повстанці скупчилися в районі Хрещатик Софіївка—Березняги—Мошини—Лозовок.

Запорожці на 10-II-20 мають вийти в район Чигирини. З метою об'єднання з Запоріжцями Спільній повстанській групі наказується:

7-II-20 стати на марш і вирушити з місць свого розташування в районі Мошини—Будища—Байбузи з таким розрахунком часу аби зайняти зазначені райони о 17 годині 7-II-20.

Наказую: завтра 7-II-20 о 12 год. всім частинам дівізії і полку Чорних Запоріжців стати на марш і перейти: 5 кінному полку при 1 гарматі, яку одержати завчасно у командира 5 гарм. п., в с. Байбузи, розташуватися в північно-східній частині села, залишивши кінну заставу в с. Березняги, яка провадить розвідку на с.с. Кумейки—Софіївка—Шелепуха—Хрещатик.

Полку Чорних Запоріжців перейти в с. Байбузи і розташуватися в південно-Західній частині села. Вислати заставу в с. Білозірре, а також застави в місці розташування по шляхам на Городище і Смілу. Заставам не пропускати ні одного чоловіка в бік Сміли і Городища. Провадити розвідку на Драбівку—Старосілля. По прибутті в с. Байбузи кінного полку Волинців—Волинці висилають розвідки через кожних 3 години в напрямку на м. Білозірре—Смілу.

Розіздам доходить на південь за болото Ірдинь до лінії напису „Русская Поляна“.

Кожний полк в місці свого розташування за весь час стоянки висилає патрулі.

Мій оперативний штаб розташовується в центрі села в районі церкви, куди всім кінним полкам по прибутті негайно вислати зв'язок.

II. 5 пішому 36. п., 5 гарм. п. без одної гармати, яку передати з повною обслугою в розпорядження командира 5 кін. п., Штабу дивізії без Оперативного відділу, якому бути при мені, перейти в м. Мошин під загальним керуванням командира 5 гарм. п. і розтошуватися в Західній половині містечка По розтошуванні виставити застави по дорозі на Руську поляну і Черкаси. Після чого поступити в розпорядження Комдіва Волинської.

Всім частинам рухатися в повному порядку і бути готовими до прийняття бою.

Кінним частинам пройти м. Мошин з піснями.

Опознавательний знак для розвідників — підняти в гору рушницю або руку.

Я буду при 5 кін. п.

Мій заступник полк. Старостін.

Оригінал підписав Комдів Отаман Тютюник.

З оригіналом згідно за Наштабу

Чотар Добротворський

№ LXV.

Н А К А З

військам Волинської групи.

Таємно.

Оперативний

с. Хрещатик

6 лютого 1920 р.

Ч. 013.

§ 1

По агентурним відомостям, комуністи, не маючи в районі Канівщини й Черкащини регулярних комуністичних частин, проводять шалену агітацію серед місцевих партізанів за виступ проти наших військ; ця агітація не має до цього часу ніяких наслідків, окрім випадку в м. Мошин, де партізани одержавші інформації від комуністів, що ніби-то в районі Софіївка—Шелепуха, росташувались денікінці, виступили проти нас, але по дорозі, довідавшись про обман, повернули назад. Охоронний комуністичний курінь Канівщини відійшов на Переяслав. В м. Черкасах до 6-11-20 регулярних комуніст[ичн]их частин не прибувало... Запоріжці на 10-11-20 мають вийти в район Чигирини.

З метою об'єднання з Запоріжцями Спільним повстанчеським групам наказано: а) 7-11-20 стати на марш і вирушити з місць свого росташування й перейти до 17 годни в район Мошин, Будищі, Байбузи, б) Кіннота Київців, Чорні Запоріжці й 1-й кінний полк Волинів по переході в с. Байбузи, поступають в підлеглість Отаману Тютюнику. в) Піші, гарматні частини й штаби Київців і Волинів по переході в м. Мошин, поступають в підлеглість Отамана Загородського.

§ 2

В виконання цього наказу:

а) Кінному полку Івана Мазепи о 7 годині 7-11-20 стати на марш і перейти через м. Мошин в с. Байбузи, де й поступити в підлеглість Отамана Тютюника.

б) Кінному полку Максима Залізняка в 11 годин 7-II-20 стати на марш і перейти в с. Хрещатик, де приєднатись до групи.

в) Останнім частинам 7-II-20 о 13 годині стати на марш і перейти зі с. Хрещатик через с. Тубельці в м. Мошни.

г) Порядок руху: Кінний полк Максима Залізняка, гарматний дивізіон, всі обози, 4 піший полк з кінною сотнею (як ар'єргард).

д) По прибуттю росташуватись Волинській групі на північній околиці, Київській на південній околиці.

е) По росташуванню виставити охорону, аби нікого з містечка не випускати, замкнувши всі виходи. Волинській групі — 4-му пішому полку на с. с. Єлісаветку, Лізовок і Тубольці, Київській обидва мости що ведуть на Руську Поляну й Хут. Дорахліб.

с) Розвідку вести: Кінному полку Максима Залізняка на с. Сидовок, с. Даханівка, с. Васалиця, маючи заставу в с. Будище; 4-му полку військову на с. Руську Поляну, агентурну на м. Черкаси.

ж) Збірний пункт в с. Хрещатик шлях на с. Тубольці. На випадок тривоги в м. Мошни шлях на с. Байбузи.

з) Всім частинам з 8-го на 9-е бути готовим до ночного маршу.

і) Всім частинам 7-II-20 до 8 годин ранку надіслати своїх квартир'єрів до Комендата Штабу.

Комгруп Волинської Отаман Загородський.

Наштагруп Полковник Волосевич.

Певно: Начопервід Хор. Левитський.

№ LXVI.

Волинська дів.
Д.-Армія

Н А К А З

Зразок
Опер.-таємно

По Спільній повстанчеській кінноті.

Ч. 28

7 лютого 1920 р.

мапа 10 в в 1"

„23" год. „50" хв

По агентурним відомостям в районі м. Сміла розтошований піший полк, російських комуністів, 6-2-20 р. червоноармейці цього полку реквізували 350 підвід Руській-Поляні, — Білозір'я, Дубівці для пересування частини і для підвозу для фронту провіанту і провізії. В Руській Полянці і в Черкасах деяких нових частин не виявлено. 8-2-20 р. о 16 год. Збірна піхота під керуванням отамана Загородського стає на марш і з демонстрацією в бік Черкасс, аколи можливо з захопленням міста, переходить в район с. с. Б.-Булуков, Кумейки. При переході через залізницю піхота псує залізничну колею в бік Черкасс.

Збірній кінноті наказано в ніч з 8-го на 9-2-20 р. пересунутись і зайняти район містечка і станції Білозір'я м. Сміла і станція, ст. Бобринська і с. Сунки.

Наказую:

1) Завтра 8-2-20 о 12 год. командіру кінного Мазепинського полку вислати правий боковий відділ 30—40 кіннотчиків при кулеметах і підірвним преладдям через с. с. Старосілье—Млієв—Буда—Орловецька в с. Старосельечко. Занявши с. Старосельечко цьому відділу провадити розвідку в напрямках: ст. Перегоновка, м. Сміла і ст. Бобринська. Відомости розвідки прислати к 3 год. 9-II-20 р. у мій Штаб, який к тому часу, пересунути на південу околицю ліса по дорозі із

Байбузи на м. Білозір'є. Із с. Старосільчечко відділу вирушить о 2 год. 9-2-20 р. і виірвавши о 4 год. місток, що на залізниці на Захід від ст. Перегонівка, знять с. Константинівку і демонструвать в бік ст. Бобрінська.

2) 8-2-20 р. в 2½ год. 30 хв. вся кіннота, 5 кін. полк Чорних Запоріжців і кінний Мазепенський полк стає на марш і вирушає в напрямку на м. Білозір'є. — Командіру 5 кінного полку знять заставу із с. Березняги—о 17 год. 8-2-20 р.

Порядок руху:

Авангард: 5 кінний полк при одні гарматі.

Головні сили: Полк Чорних Запоріжців при одні гарматі і кінний Мазепенський полк.

Командіру Мазепенського полку залишить заставу в с. Байбузи до 12 год. 9-2-20 р. після чого заставка вирушає на м. Білозір'є і приєднується до полку.

При виході із лісу Командіру авангарда вислати роз'їзд на с.с. Дубієвку і Русскую-Полянну для звязку з піхотною кольною. Після виходу із лісу авангарду знять Білозір'є містечко і станцію, вислати сильний роз'їзд з підливним приладдям через с. Залевки для підливу залізниці Бобрінська—Хіровка у с. Яблонька. Після чого полк скупчується в м. Білозір'є і поступає в мій резерв.

Головні сили, полк Чорних Запоріжців і Мазепенський полк) під загальним керуванням Полковника Дьяченко проходять м. Білозір'є і атакують м. Смілу і ст. Бобрінську, по захопленю яких 5 кінний полк, утримуючи роз'їздами м. Білозір'є і станцію і Мазепенський полк скупчується в с. Сунки. Полк Чорних Запоріжців по закінченню переслідування ворога, руйнує залізницю Бобрінська, Помошная у с. Смілянка і зкупчується в м. Сміла, утримуючи ст. Бобрінську, виставляя застави в с.с. Яблонівка, Смілянка і провадить розвідку в напрямку ст. Перегонівка.

Після переходу в с. Сунки 5 кінному полку провадить розвідку на с. с. Пруси і м. Жаботин. Мазепенському полку провадить розвідку на с. Плескачевка і виставить пост для звязку з піхотою в с. Гуляйгород.

Я буду при 5 кінному полку.

Мій замістник командір 5 кінного полку Полк. Старостін.

Опознавательний знак згідно попереднього наказу.

Оригінал підписав: Комдів Отаман Тютюник.

З оригіналом згідно: Т. В. Об. Наштабу Блошаневич.

№ LXVII.

Гармати. дівіз.

Н А К А З

Таємно
Оперативний.

військам Волинської Групи

м. Мощни.

8 Лютого 1920 р.

Ч. 014.

§ 1.

По агентурним відомостям в м. Сміла знаходиться червоний піший полк, котрий реkvізував в сусідніх селах 6-11-20 до 350 підвід для підвозу армії харчів, а також для пересовування якоїсь частини. В с. Русській Полянній є місцева міліція і до 40 комуністів Українців, котрі тікають в м. Черкас додому; через це село і с. Дубієвку проходили якісь війська невідомої кількості і реkvізовували

підводи під обоз. В м. Черкасах є невелика кількість місцевих повстанців, частина котрих уже розбіглась. В м. Золотоноші є російські комуністи до 100 чоловік.

Росіяни комуністи весь час стараються спровокувати нас підбурючі населення, налякано денікінцями і називають нас теж денікінцями, невстигшими втикти з цього району і бажаючих помститись населенню за повстання.

На підставі цього, аби не було непорозуміння і лишніх жертв наказую командірам частин при зустрічі з повстанцями з'ясовувати їм хто ми є; такий же обов'язок лежить і на старших роз'їздів, аби населення цілком було поінформовано про нас.

Збірна кіннота з 8—9-II-20 р. переходить в район Сміла — Бобринська — Сунки.

Збірній піхоті наказано з 8—на 9-II-20 перейти в район Бургуни — Кумейки.

§ 2.

В виконання цього наказую.

а) Всім частинам, підлеглим міні, 8-II-20 р. в 17 годині стати на марш і перейти як можливо по-за Русську Поляну (з правого боку) в новий район і ростошуватись: Київцям в с. Боргунах, Волиньцям зі Штабом в с. Кумейки. Авангарду вирушити в 16 годин.

б) Порядок руху: 1) Авангард 2-їй Кінний Максима Залізняка полк з кулеметами, маючі бокові та передову застави; Ліва бокова застава повинна пройти по під села Свидовок — Дахнівка, — Василиця і перейти в с. Цесарську Слободку де і зупинитись.

2) Головні сили: 5-ий піший полк з кулеметами, 5 Гарматний полк, Штаб Волиньців, Окрема кінна сотня, обози Київців, Гарматний дивізіон, Обози Волиньців, піхота 4-го п. Збірного полку з кулеметами і кіннотою.

в) Розвідку вести: 4-му полку с. Нечаєвка, Ломовите, агентурну на Черняєвка, Худолівка, Трушеви; Кінному полку: Змогайловка, Черкаси; 5-му пішому полку с. Бохуків, Харьківка, Степанки.

г) Комполку 2 кінному розібрати залізницю під Черкасами, взявши на будці для цього струменти; дротів не псувать.

д) Збірний пункт: Шлях що йде на Русську Поляну.

є) В час руху всім частинам бути в бойовій готовності, а також мати гарних проводників.

е) Командірам 4 і 5 піших полків призначити по одному старшині, аби слідували за порядком руху обозів перший — Волиньців, другий—Київців.

ж) Опізнавальний знак рушниця або рука піднята догори.

з) Заступник: Отаман Ніконов.

П. п. Комгруп Волинської Отаман Загородський.

Наштагруп Полковник Волосевич.

Певно: Начопрвід Сотник Левитський.

№ LXVIII.

Отаманові Загородському.¹⁾

Зразок
Опер.-Тасмю.

Н А К А З
По Спільній Кінноті
Ч. 29.

9 лютого 20 р.
18 год. 15 хви.

Д. армія

Мапа 3 в в 1"

Завдяки неточному виконанню наказу Командіром полку Чорних Запоріжців захопити район Бобринської-Сміли не вдалося. Після короткого володіння м. Смілою частини наші примушені були контрнаступом ворога відійти на м. Білозірря, і Сміла знов захоплена ворогом. Піхота мав (зіс) ночувати сьогодні в районі Бергуни²⁾-Кумейки.

З метою об'єднання з піхотою всім частинам перейти в район с.с. Степанки Б-Булкол, ³⁾ Харківка

Н а к а з у ю:

Сьогодні 9-ІІ-20 о 19^{1/2} год. всім частинам стати на марш і перейти в район с.с. Степанки, Б-Булкол, ³⁾ Харківка —

порядок руху:

авангард: Кінний Мазепинський полк. Голсвні сили: 5 кінний полк, 1 гармата, ар'єргард: Кінн. полк Чорних Запоріжців і 1 гармата.

На почліг розташуватися: Кінному Мазепинському полку в с. Харківка, 5 кін. п. в с. Б-Булкол; ²⁾ полку Чорних Запоріжців в с. Степанки.

По розташуванні Мазепинському полку негайно зв'язатися зі Штабом Отамана Загородського.

5 кінн. п. провадити розвідку в бік Черкас. Полку Чорних Запоріжців виставити заставу в с. Хацки і утримувати ст. Білозірря. Порвати телеграфний і телефонний зв'язок між Смілою і Черкасами. Розвідку провадити на м. Білозірря й Смілу.

Коли частини стануть на марш доложити мені.

Мій Штаб при 5 кінн. полку.

Мій Замістник полк. Старостін.

Оригінал підписав: Комдів Отаман Т ю т ю н н и к.

З оригіналом Згідно

Т. в. об. Наштабу Б л о щ а н е в и ч.

№ LXIX.

Н А К А З
групам спільних повстанців.

10 лютого 1920 р.

с. Кумейки.

Ч. 103.
Мапа 10 верств в цілі.

Групи спільних повстанців, згідно диспозиції, досягнули призначений район. З Запоріжцями поки що зв'язку не мається; по неперевіреном відомостям вони знаходяться в районі Чигирина. По теж неперевіреном відомостям, в районі Чи-

¹⁾ Дописано кишин почерком. О. Д.

²⁾ Повинно бути—Вергуни. О. Д.

³⁾ Повинно бути—„Вед. Бузуків". О. Д.

гирина знаходяться відділи Махно. Із захоплення Сміли виявлено, що там були інженерна і коменданська сотні, з котрих захоплено 30 чоловік в полон і різне майно. В м. Черкаси регулярних комуністичних військ немає, є лише місцева охорона й коменданська сотня.

На 11-е лютого з 9 годин ранку групам спільних повстанців наказується: 1) перейти в район Чернявка-Худоліівка: Волиням в Худоліівку, Київцям в Чернявку-Думанці. 2) Розвідку вести: Київцям на Ломовате, Лески, Нечаївку, Черкаси, Жаботин; Волиням на Медведівку, ст. Фундукліівку, Чигирин і Ереміївку (півд.-схід.). 3) Агентурну з відозвами: Київцям на Н.-Миргород, Каменку, Телепико; Волиням на Хилівку, Знаменку.

Комгруп Київської Отаман Тютюнник (—)

Комгруп Волинської Отаман Загородський (—)

№ LXIX-а

Зразок.

Опер.-Таємно.

Н А К А З

Київській Збірній Дівізії

Д. Армія.

Ч. 30.

10 лютого 1920 р.

Мапа 10 в. 1

„18“ год. „—“ хв.

Із захопленням Сміли виявлено, що там були інженерна й комендантська сотні, у котрих захоплено 30 чоловік в полон і різне майно. В м. Черкаси регулярних комуністичних військ не має, є лише місцева охорона й комендантська сотня. Група спільних повстанців згідно диспозиції досягнули призначений район. З Запоріжцями зв'язку поки що не маєється, по неперевіренним відомостям вони знаходяться в районі Чигирина. По теж неперевіреним відомостям в районі Чигирина знаходяться відділи Махна.

На 11-11-20 з 9 год. групам спільних повстанців наказується перейти в район Чернявка—Худоліівка.

Н а к а з у ю:

Завтра 11-11-20 дівізії стати на марш о 9 год. і перейти в с.с. Чернявка-Думанці.

Порядок руху: 5 піш. збір. п., 5 гарм. п. штаб дівізії, обози, полк Чорних Запоріжців.

5-му кінному полку йти в 3-рєггарді забезпечуваючи дівізію з боку Черкас.

На ночліг розташуватись: 5 піш. 36. полк, 5 гарм. п. Штабу дів. в с. Чернявка, що на дорозі Черкаси—Чигирин. Полк Чорних Запоріжців в с. Думанці.

По розташуванню провадить розвідку: 5 кін. п. на Ломовате, Ліски, Черкаси, полку Чорних Запоріжців на Кумейки, Нечаївку, Жаботин. 5 піш. 36. п. виставити заставу в бік Черкас. В час руху я буду при 5 піш. 36. п.

Мій заступник полк. Нельговський.

Орігінал підписав Комдів Отаман Тютюнник.

З орігіналом згідно Т. В. Об. Наштабу Блощаневич.

№ LXIX-б.

Н А К А З
Військам Волинської Групи.

Оперативний

с. Кумейки.

10 лютого 1920 р.

Ч. 015.

Мапа (10 верст. в 1 цілі).

§ 1.

Захоплення спільною кіннотою м. Сміла і Бобрінская не вдалося. Протинаступом ворога наші частини примушені були покинути ці пункти. До вечера 9-II-20 в м. Черкасах крім місцевої охорони нікого небуло. По неперевіреном відомостям до м. Черкаси 9-II-20 підійшла якась піхота невідомої кількості. Повстанчеський отряд Чучупаки вирушив в напрямку на м. Чігірін для з'єднання з Запоріжцями.

§ 2.

З метою об'єднання з нами спільна кіннота 9-II-20 прибула і росташувалась в районі с. с. Степанки, Б. Боуків¹⁾ і Харьківка.

Наказую всім частинам негайно пригостовитись до майбутнього маршу.

Про час, напрямок і порядок руху буде додатково.

Для перевірки присутності і прибуття в м. Черкасах ворожої піхоти Комполку 5-го пішого негайно вислати агентурну розвідку. Комполку 2-го Кінного зміцнити заставу в с. Цесарівській Слободі.

Комполку 4-го Збірному вести кінну розвідку на м. Черкаси, куди буде вести розвідку і 5 кінний полк.

П. п. Комгруп Волинської Отаман Загородський.

Наштагруп полковник Волосевич.

Певно: Начопервід сотник Левитський.

№ LXIX-в.

ДОДАТОК ДО НАКАЗУ Ч. 015.

10 лютого 1920 року 15 годин.

1.

Спільні повстанці переходять в район Чернявка—Думанці. Волинській групі наказано перейти в район с. Худоліївки.

2.

Для виконання цього наказую:

а) всім частинам 11-II-20 р. в 8 год. стати на марш і перейти в с. Худоліївку.

б) Порядок руху: авангард: Кінний ім. Мазепи полк, вирушає з Харьківки з таким розрахунком, аби в 7 год. 30 хв. 11-II-20 бути в с. Кумейках, звідкіль рушати далі; авангарду йти з боковими і передовою заставами. Головні сили: 2-й Кінний Залізняка полк, штаб групи з окремою кінною сотнею, кіннота й піхота 4-го полку, гарматний дивізіон і обози.

в) Маршрут: Кумейки, с. Чернявка, Худоліївка.

г) Комполку 4-го пішого призначити старшину для слідкування за порядком руху обозів.

¹⁾ Повинно бути—Вел. Бузуків. О. Д.

д) Збірний пункт вулиця, що йде з с. Кумеек на с. Чернявку.

е) Застави мати: 4-му пішому полку в с. Трушевцях, кінному Мазепи полку в с. Медведівці.

з) Розвідку вести: Кінному Мазепи полку по широксму шляху через с. Головкивку на Фундуклівку й с. с. Матвіївку, Людомирку; 4-му пішому полку військову на Чигирин, агентурну на Хирівку, Знаменку. 2-му кінному полку військову на..., ..., ...¹⁾ (на правому боці Дніпра). При надсилці розвідки і розіздів давати їм відозви для роздачі на Боровиці.

ж) в 8 годин 11-11-20 р. всім частинам надіслати до Коменданта Штабу своїх квартир'єрів.

Неоднократно траплялось, що агентурна або військова розвідка давала відомості тоді, коли скористувати їх було неможливо—пізно. Наказую вміняти в обов'язок агентам і старшин. розізд. виконувати своє завдання своєчасно при вмові посилки агентурні далеко призначати її пункти, куди вони повинні з'явитись.

П. п. Комгруп Волинської Отаман Загородський.
Наштагруп Волинської Начшт. Волосевич.
Певно: Начопервід Хор. Левитський.

№ LXX.

Н А К А З

групам спільних повстанців.

Дармія.

11 лютого 1920 р.

Ч. 104.

(Мапа 10 в. в цілі).

Нових відомостей про ворога не одержано. 12-11-20 р. групам спільних повстанців досягнути район с. с. Янівка, Ст. Осота, Триліси. Волицям стати на марш в 9 годин 12-11-20 і перейти в с. Триліси; розвідку провадити на м. Чигирин, с. Красносілля; кінну заставу виставити в с. Матвіївці; агентуру вести на Хирівку, Знаменку.

Київцям стати на марш в 9 год. 30 хв. 12-11-20 і перейти в район с. с. Стара Осота, Янівка; розвідку провадити на ст. Фундуклівку, м. Жаботин, с. Медведівку, ст. Каштанівка (зіс). Кінну заставу виставити в с. Головка; агентуру на м. Миргород, Лізаветград.

П. п. підписали: Комдіви Київської й Волинської Отаман Тютюник,
Отаман Загородський.
Певно: Начопервід Вол. Хор. Левитський.

№ LXXI.

Н А К А З

по Військам У. Н. Р.

Ч. 22.

22-1-20 р.

(карта 3-ох в + 1 д)

п. Николаївка. (Дубки)

Обстановка: розвідкою виявлено, що Денікінці займають весь район залізниць Ново-Українка — Мала Виська і правдоподібно желізницю Ново-Укра-

¹⁾ Перепишувач не прочитав трьох назв місцевостей і залишив для них вільні місця. Не дивлячись на це, Начопервід ствердив згідність тексту з оригіналом. О. Д.

Інка—Елисавет. На лінії Мал. Виськи, на схід і захід Денікінці стоять фронтом проти большевиків. С. с. Лозоватка, хут. Маргірітовка, Злинка, Гапсина (Александрівка) і правдоподібно другі села між залізницями заняті ворогом.

Загальне завдання: В ніч з 22 на 23 січня частинам Армії форсірованим маршем перейти залізницю Мала-Українка—Мал.-Виська і до ранку 23 січня досягнути район с. Веселовка (Сагайдокова) Арсенівка, Ковалівка (Гембича) по можливості уникаючи сутичок з ворогом.

Частинні завдання: В виконанні цього наказую: 1) Окремому 3-ому кінному полку вирушити в 21 год. з міста розташовання х. Дубки і слідувати по маршруту—шлях Хмелевое—Гайсин не доходя 2 версти до залізниці, поворот на північ, в тім же напрямку верст 4, тут поворот на схід і пересікаючи залізницю вийти через х. Чернецького на дорогу Гайсин—Большая Виська, не доходя 6 верст до Большой Виськи поворот на північ і йти по дорозі на Арсенівку і в с. Федорівці розташоватись. Розвідку вести по сусіднім селам. На всіх зворотах ставити маяки, які перебирають слідуєчі частини. 2) Кінному відділу полк. Алмазова йти по тому ж маршруту в авангарді головних сил.

Головним силам під загкеруванням полк. Ткачука вирушити з міста постою в 20 годин 30 хв. по маршруту зазначеному 3-ому полку, маючи на поготові кулемети. Гайдамацькому курію виставити спішену заставу по дорозі із Злинки на Петровку (Шміта) і верста на північ від перехрестка тої ж дороги і дорогою Хмелевое—Гайсин і на перехрестю виставити пост. Заставі і пости залишають ся на місця аж до переходу всьої колони, до останної можливості. 3) Кінноті 8 загону виставити розвідочні пости на всіх дорогах, котрі йдуть на південь від нашого маршруту, освітлювати ті дороги і переловлювати донесення. На залізниці залишити старшинський розвідочний пост з цією ж метою.

Порядок колонни: Піхота всіх загонів в голові колони, за ними бойовий обоз і далше в 200 сажнів обоз 2-го розряду. По переході розташоватися в оказаному в загальному завданню районі. На случай неможливості виконання зазначеного маршруту вночі, відставшим обозам на день переховатись в ярах або хуторах і на другу ніч продовжувати марш. 5) Штаб Армії при авангарді. 6) Всім Начальникам заздалегідь віддати розпорядження на випадок обстріла ворожим огнем. Ар'єргард по розпорядженню Н-ка головних сил до якого приєднатись курію Гайдамаків і кінноті 8-го загону. Строгий порядок, тишина підстава успіху. В кожних захистних місцях регулярно робити малі привали для відпочинку.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман О.м. Павленко.

Нач. Опер. відділу Сотник С.л.о.б.о.д.я.н.

№ LXXII.

Пану Отаману Запоріжського війська УНР

На приказ Ваш доношу, до Голованівська прибув не дивлячись на тяжку дорогу 6 сього січня о 9 годині ранку. Відомости маю такі—м. Голованівськ добровільцями залишено в п'ятницю 2 січня. Всі вони вийшли в м. Голту. Частини добровільців були такі—Чеченці, Татарський полк та Таращанська, Сквірська, Уманська та Київська стража. Вся ця компанія п'яна, инакше не можна назвати,

вчинивше нечувані звірства виїхала з Голованівська дезорганізовано і в великій паніці. По дорозі до Голти в с. Пушка кинули всю зброю і втікли. Зброю забрали селяне. Між ними панує страшенне непорозуміння, наприклад Татаре, та кавказці кажуть — ми ідемо додому, а ви куди, звертаються до добровольців — останні в ростіч, хто куди попав.

В повіті таке становище — м. Балта занята вже два дні Заболотним. По жалізниці між Слобідкою та Бірзулою оперірує другий повстанчеський отряд, як переказують—Дячишін та Кіршул, большевики. Настільки вони там псують колею відно потому, що добровольці премущені були втікати по вузькоколейній дорозі.

По колей від ст. Балта до ст. Голта рух також препинений. Це переказують підводчики які возили добровольців. Кажут що під Підгородною вони чули стрілянину, чутки такі нібето Махно там згурпірував велику силу кінноти і не дає добровольцям пробиратися до Одеси і добровольці повернули на Миколаїв.

Скріз народ проти добровольців, а чекают Петлюру.

Настрій в Голованівську покращав як вступили наші Чорні Запоріжці. Населення як наше так і жидівське дуже прихільно до нас.

Я звязався з місцевими діячами і виявилось що допомога Нам буде дана і грішми і річми, а може і зброєю. Місцева просвіта впорядковує виставу на користь Укр. війська.

Представник жидівської громади запевнив що допоможе всім в чим буде потреба.

Пристаю до організаційної роботи і посилаю звязок до Заболотного. Зараз місто занято Чорними Запоріжцями.

Налагожуємо звязок з Балтою. З Одесою і Уманью маємо звязок.

Балакали з Уманью—все гаразд. Додаткові інформації буду надсилати.

Старшина С о в е н к о.

6/І 20 року.

№ LXXIII.

Н А К А З

Таємно.

по Запор. війську.

23-І-1920 р,

с. Алексівка.

Ч. 23.

(карта 3-ох в + 1 д.)

Обстановка: в 9 год. 30 хв. 3-ім кінним полком зайнято с. Алексівка. Взято трофеї.

Загальне завдання: Головним силам під керуванням полк. Ткачука закріпити с. Алексівка. 3-ому кінному полку продовжувати розвідку в напрямі на Арсенівку—Павлівку. Розвідку почать в 11 год. Кінногорному дівізіону полк. Алмазова з полком Костя Гордієнка під загальним керуванням полк. Алмазова составит окремий кінний відділ і слідувати по маршруту, зазначеному в попередньому наказі за 3 кінним. Бути готовим до маршу.

Командуючий Запор. Військом Отаман О.м. Павленко.

Ч. 137/оп.

Нач. Оперативного відділу Сотник Слободян.

Д О К Л А Д

на імя Головного Отамана Петлюри і Уряду У. Н. Р.

23/І дівізії армії У. Н. Р. зосереджувались в районі с. с. Хмелева і Глодоси, після чого Запоріжська дівізія прийняла рішення прорватись на схід, а Київська і Вилинська дівізії на північ через ворожі фронти.

Запоріжська дівізія о 21 год. почала марш далі і до 7 год. ранку 24/І¹⁾ розпочала наступ на с. Олексіївку (Лудківку), яке було зайняте денikinцями. Село було зяховано 3 кінним полком, який став продовжувати наступ на с. Арсенівку. Останні частини були введені в с. Олексіївку, біля якої розпочався бій з надійшовшими на допомогу денikinцями.

Завдяки перевтомі і браку набоїв ворог прорвався в село, а наша молода кіннота попала під кулеметний вогонь.

3-ий кінний полк і Запоріжська кіннота прорвалися на с. Арсенівку, а кінно-горний дівізіон Алмазова і піхота на с. Анкіївку і далі на південь від м. Єлисавету з метою вийти на зазначений раніш маршрут—м. Чигирин.

25/І большевицька рота при 2-х кулеметах атакувала наші частини в с. Арсенівці, зайняла це село, але нашим контр-наступом примушена була відступити.

26/І ми продовжували марш на схід і в с. Володимирівка (Левшина) зустрілись зі Штабом Отамана Голого.

Часті поставлені в с. Володимирівка на короткий відпочинок.

Від Отамана Гулого отримано слідуєчі інформації: В Чигиринському, Єлисаветському, Черкаському, Олександрівському, Верхне-Дніпровському і Катеринославському повітах розвинена широка повстанческа діяльність; повстанці мають вже організованість. Партизанських частин нараховується коло 5, а повстанческих багато більше. Партизани мають один бронепотяг.

Настрій повстанців та партизанів бадьорий, живий і надійний.

По обставинам сучасного менту всі повстанчески та партизанські організації прийняли лозунг радянства. Тепер вони перепроводжують спільні акції проти добармії.

Що до нас — большевики не зачіпають: це може з'ясуватись слабкістю їх військових частин в цьому районі, необхідністю організувати повний фронт проти поляків і в третих — ще не виявлене відношення большевицьких органів до петлюрівських військ.

Із показаних нам Отам. Гулим документів найбільш значний наказ Троцького по армії про відношення до України і постанова партії російських комуністів про українське питання. Ці два документи мають історичне значіння і показують поступ російських комуністів в нашій національній справі.

28/І послав до Отам. Тютюника курера з інформаціями і зазначенням, що постами для звязку з Київською і Волинською дів. призначається Мотронинський монастир, в районі Запоріжської дів. і повстанців Гулого — цукровий завод Сабліно (в районі Знаменки).

Запоріжська дів. переорганізовується таким чином: Запоріжський кінний

¹⁾ Дата помилкова: повинно бути 23-І. О. Д.

полк 4-х сотенного складу при 2-х кулеметах при кожній сотні; полк Чорних Запоріжців (поки знаходиться в районі Ольвіополя, куди був посланий для зв'язку з Галичанами), 3-й кінний полк (бувш. дів. Удовиченка); піший запоріжський полк і кінно-горний дивізіон Алмазова. Кожна сотня мусить мати по 2 кулемети.

В виданому організаційному наказі зазначено, що від частин вимагається рухливість (малі обози) і підготовка командного складу в місячний термін з таким рахунком, щоб потім кожна чота мала розвернутись в сотню.

Повний брак грошей; зброя і набої маютьесь в руках повстанців і добувати їх тут ще трудніше.

Коли б політична і бойова обстановка були для частини загрожуючими, маю на увазі поставити частину в районах повстанців з терміновими завданнями.

В Єлисаветі змагаємось улаштувати пункт для зв'язку з Уманем. Схема для зв'язку передбачається слідуєча: основна база буде Умань-Єлисавет; в Умані базу запропоновано улаштувати полк. Дерещуку; в Єлисаветі базу улаштовує отамаан Гулий (між иншим там є брат Кедровського). Біля Єлисавету на ст. Сахарная в цукровому заводі Сабліно є лікарня, що обслуговує українців, яка теж може служити пунктом зв'язку.

Біля Черкас маєтьсь Мотронинський монастир, в районі якого знаходиться повстанець Чучупака.

Цей пункт зв'язку може обслуговувати Черкаський та Чигиринський повіти.

Бажаю з Умані тримати зв'язок з Одесою, Винницею та Кам'янцем. Таким чином ця схема могла би бути першою основою для зв'язку на Правобережжі.

По останнім відомостям п. Чорних Запоріжців вмісті з відділом Заболотного працюють на південний схід від Балти.

Завтра 31/1 Запоріжські частини розпочнуть марш в район Лозоватка (Резанова), де будуть зосередковані всі запоріжські частини.

Можна думати, що в скорому часі большевики не будуть нас особливо турбувати; особливо вороже ставлятьсь до петлюрівських військ боротьбісти.

Відомости просятьсь надсилати на цукровий завод Сабліно через от. Гулого.

Партізанські і повстанчеські організації, отряди та відділи різної величини маютьсь в слідуєчих пунктах: м. Ольвіополь, Константиївка, с. с. Ровноє, Компаніївка, район Олександрівка-Драчевка-Шестакова-Нотбека-Клишці. На північ від Єлисавету район: Федвар, Сентов, Іванівка, Миронівка, Осиковита, Обознівка, Лелеківка, Суботець, Єлисаветградка, Цибулів; Знаменка з околицьним районом; Мошорин, район Федорки, Іванівці, Дмитрівка, Бондурівка, Янів, Олександрія з околицьми, Ново-Стародуб з околицьми, Чечелівка; район, обмежений на північ с. с. Петрово, Верблюжка, на захід — Братолюбівка, Софіївка, Кривий Ріг, на схід — річка Інгулець-Пятихатка, Катеринівка, Долінцево, Верховцево, до ст. Сухачевка і самі залізниці зайняті повстанцями під керуванням Малашки¹⁾ (Малолітки, Сятани), на південь від Катеринослава стоїть повстанець Гладченко.

Чигиринський повіт зайнятий повстанцями під керуванням Сокура (штаб Чигирин).

От. О. М. Павленко.

30.I.1919. ²⁾

¹⁾ Замість правильного—Мелешко. О. Д.

²⁾ Повинно бути 1920. О. Д.

№ LXXV.

Операт.-Таємно.

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.
ч. 24.

24-І-1920 р.

с. Максимівка.

I. Обстановка: Вчора 23/І 3-й кінний полк несподіваним нападом заняв с. Алексієвку, після чого денікінці повели наступ з с. Мануйловка, але нашим вогнем були отбиті. В Плетеному Ташлику й Большій Висці немає нікого. По відомостям денікінці спільно грузяться на ст. Злинка. По відомостям від селян, 22/І в Нанчеві (9-й роті) був большевицький полк, який вчора мав вирушити на Ново-Миргород. По неперевіреному чуткам в с. Іванки знаходяться большевики.

II. Загальне завдання: Всім частинам розташуватись в районі Арсенівка-Максимівка; 3-му полку — в с. Арсенівка, виставивши розвідочні пости в с.с. Ларія і Павловка, виславши агентурну розвідку 9, 10 і 8 Роти (села). Кінному Запорізькому полку — в с. Максимівка, виставивши розвідочні пости в с. Федоровка і нагляд. пост на церкві в с. Максимівці. Сильні роз'їзди вислати в район Федоровка — Сентов і на південь в Алексієвку (Лутковського), які мають освітлити район навколо.

Всім частинам бути на поготові. Додатковий наказ буде висланий.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Оперативного Відділу Сотник Слободян.

Р. С. До обстановки. По донесенню агента 3-го кінного полку 8-а рота (Мартиниш) занята большевиками, кількістю приблизно 600—700 чоловік. Називають себе українськими комуністами. Вчора большевики пішли на Ларію силою до 150 чоловік і застава їх стояла біля церкви по дорозі на Арсенівку, на північ від річки на Панчеву. Села Владимирівка, Алексієвка, Осиковата і район заняті повстанцями-Українцями.

Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

№ LXXVI.

Таємно-Оперативний.

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.
ч. 25

25-І-1920 р.

с. Максимівка.

(Карта 3-ох в + 1 д)

I. Обстановка. По відомостям Денікінці знаходяться даліше в с. Алексієвка (Лутковського)-Марієвка. В с. Ларія знаходяться большевики під командою Полішука, Данилова і Грабовського, котрі тероризують населення і вчора зробили нальот на нас.

II. Завдання. Всім частинам Армії У. Н. Р. стати сьогодні в 11 годин на марш з метою досягнути район Аврамовка-Стойкова-Уляновка.

III. В виконання цього наказую: 3-му кінному полку стати на вихідне становище в 11 год. біля церкви і слідувати в авангарді по маршруту Максимівка-Івановка-Аврамовка. На нього покладаються: нічна охорона забезпечуюча наш марш

з боку большевиків, котра іде на північ від нас низше від 9-ої роти, 10-ої роти і далше на Аврамовку. Прийшовши на місци розвідкою освітлити район нового розташовання і як спокійно розташоватись в східній часті с. Аврамовка.

IV. Кінному Запорізьському полку виступити в 11 год. 30 хв. як головні сили за 3-ім полком, оставивши одну сотню а арієргарді по досягненню району розташоватись в північно-західній часті села, залишивши центр для обозу і штабу.

Штаб Армії при головних силах в поході, по прибутті в с. Аврамовка.

По прибутті на місце всім командірам частин прибути до штабу за одержанням наказу.

Квартірівців вислати по двох від кожної частини і від Штабу Армії 2, котрі зголосяться до Командіра 3-го полку і будуть їти разом з авангардом. Квартірери мусять знати докладне число людей, кулеметних повозок і скільки хат потрібно їм на розташовання.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман

Нач. Операт. відділу Сотник Слободян.

Ч 142/оп.

№ LXXVII.

Оператив.-Таємно.

НАКАЗ
по Військам У. Н. Р.

26-I-1920 р.

ч. 25.

с. Максимовка.

I. Сьогодні в 16 год. напали несподівано по чутках большевицькі банди і на місце росташовання наших військ. 3-ій полк і Кінний Запорізьський пішов в протинаступ і відогнав ворога. Всім частям вернутись на свої старі місця росташовання і росташоватись, будучи весь час на поготові до виступу.

II. Збірні пункти призначати завжди двоякого роду, на випадок спокійний на місци росташовання часті, на випадок неспокійний $1\frac{1}{2}$ версти вні населеної часті в такому разі чотири в кождім боці села залежно від наступу ворога. Всі люди мусять знати ті пункти. Обози на випадок несподіваний виступають в ближайше село.

III. Наблюдача і Начальника поста передать суду за недобре виконання своїх обовязків.

IV. Міри охорони і розвідки. 1) 3-ому кінному полку виставити заставу при дорозі на Ларію і кінний пост рухомий по дорозі, котрий буде освітлювати її. У с. Павловці виставити кінний розвідочний пост.

2) Кінному Запор. полку росташовати сотню Гайдамаків Сагайдачного в с. Федорівці як сильну заставу і їм вести розвідку весь час на с.с. Панчев (9-а рота), Каніж (10-а рота) і Іванівку. На церкві в с. Максимовці виставити наблюдача.

V. Всім К-рам частин переглянути всіх козаків і зробити чистку. Всіх котрі не відповідають до строя кінниці, а кінь для нього служить тільки для їзди повикидати з кінниці і приділити до піхоти.

VI. 3-ий Кінний полк сьогодні добре розвернувся в лаву, в порядку. Бажано булоб, щоб між четами в лаві були більші інтервали. Командір часті і кулеметні повозки мусять завжди бути на переді, щоб піднести дух в часті. Звернути особливу увагу на обходи і сьогодні всі могли переконатись як вели-

ке моральне значіння має обход. В бойовому порядку всегда виставляти двох чоловік при помішнику К-ра часті, котрим надається право по відставшим стріляти.

VII. Старшині Богунівського полку полк. Коломинському за енергійну рішучість в час сьогоднішнього наступу висловлюю подяку.

VIII. В поході коли є спокійно, використовувати час для обучення козаків в кінному строю.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман

Нач. Операт. Відділу Сотник Слободян.

№ LXXVHI.

Командуючому Київською дивізією.

27-1-1920 р.

с. Владимирівка.

23/1 Запорізька дивізія підійшла до села Лутівка. Кінним боєм захопила його і хотіла вже рушити далі, але з боку добровольців з північного заходу була поведена третя атака; перемучені довгим і тяжким походом козаки сиділи по хатах, завдяки чому ворог мав успіх і ввірвався в с. Лутівки, наслідком чого було те, що дивізія Запорізька була розділена на дві частини. 3-й кінний полк і кіннота Запоріжців прорвалася на Арсенівку, дивізіон Алмазова і піхота відійшли на Анікіївку. Частини обозу було захоплено ворогом (кіннотою). В Арсенівці був більшовиками зроблений несподіваний напад, але ж контрнаступом кінноти ворог був відбитий; зв'язок зі всіма частинами установлений. Напрямок прорива був вповні певний. 25/1 Запоріжці приєдналися до повстанчих відділів, завдяки чому частинам була дана змога відпочити.

По інформаціям От. Гулого навколо Єлисаветграду в районі Катеринославщини, Верхньодніпровським повіті, Черкаському, Чигиринському маються певні їхні повстанчі організації. В районі Чигирини панує повстанець Коцур, який, по думці От. Гулого, являється другим Волохом і він не радить їти в цей район. В Мотронівському монастирі є організація повстанців Чучупаки, який, в протилежність до Коцура, є чисто українською організацією; гадаю, що через цю організацію, яка міститься в Мотронинському монастирі, будемо тримати зв'язок. В район Чигиринський рушати, поки не буде в'яснено що з себе уявляє Коцур не маю на увазі, а також думаю вмісті з відділами Гулого розвивати події в напрям Вознесенська, що забезпечиться зброєю і набоєм. Зв'язком призначено пункт сахарний завод Сабліно, на півден від Знаменки, де є повстанчий шпиталь От. Гулого.

В сучасних обставинах відділи От. Гулого, Коцура, Малашки, Чучупаки визнали принцип радянства, завдяки чому мають спокійне відношення з більшовиками, зможуть дальше провадити організаційну справу. Вражіння складається таке, що тут провадиться серйозна праця. На спільній нараді вирішено, що всі, себто регулярні частини української армії до більшовиків поставились таким чином: Ми маємо загального ворога, проти якого і мусимо спільно працювати, вітаємо визнання України незалежною що до питання внутрішньої політики — це діло наших політичних властей. Будемо змагатися уникати з більшовиками сутичок.

Волинська дивізія мною була повідомлена, про напрям прориву, де тепер вона я відомостей не маю. По відомостях від От. Гулого, більшовики великих

частин тут не мають битися з нами не бажають, але ж відносяться до нас з недовір'ям і чекають тільки слушного часу. Що до денікінців, то вони зібрали доволі численні сили за Буг і треба думати, що ще за місяць—півтора більшовикам буде з нами клопоту—легковажити їх не приходиться.

Запоріжську дивізію переорганізовую таким чином: всю кінноту звів в один кінний запоріжський полк, а всю піхоту в піший Запоріжський полк, полк Чорних Запоріжців і 3-й кінний тримаються окремими полками. Таким чином буде 3 кінних полки і піший і один кінно-гарматний дивізіон. Завданням Вашим являється зорганізувати міцні невеликі сотні, які потім могли б розвернутися в куріні піші і кінні. Бракує зброї, особливо кулеметів. Коли що знаєте, прошу в найскорший час подати відомости про Вашу дивізію, Волинську... Особливо бажаю улаштувати звязки.

Орігінал підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман
Омелянович Павленко.

Певно: Начальник Оперативного Відділу штабу, Сотник

№ LXXIX.

Н А К А З
по Запоріжському Війську
Ч. 26.

Оператив.-Таємний.

30-І-1920 р.

(Карта 3-ох в + 1д)

(с. Осиковата).

Обстановка: Большевицький 38-й полк розташований в с. 10 рота. Денікінці тримаються на ст. Шестаковка. В Єлисаветграді большевики захватили 300 полонених добровольців. На південь наші повстанці відбили у Добрармії 120 возів, забрано 20 кулеметів. Зв'язок з 7-им загonom і кінно-горним дів. Алмазова був улаштован в с. Аджамка. На зустріч їм післана розвідка.

Завдання: Частинам Запор. дивізії зосередкуватись к 2/II в районі Лозоватка (Резаново), Демешківка-Покровское.

На 31/І наказуєть ся: 1) 3-ому кінному полку вирушити з місця постою в 10 год. через Вел. Северинку на Мал. Мамайку, де і росташоватись. З ранком 1/II полку вислати розвідку шляхів на Лозоватку (Резаново) через Вис. Байраки. В 5 год. 2/II полку вирушити в район нового росташовання, де і росташоватись по вказівкам ст. квартир'єра. 2) Полку кінному Запоріжському і всім нижшим командам вирушити під заг. кер. полк. Литвиненка з місця постою в 9 год. через Осиковату на Вел. Северинку де і росташоватись; у всі сумежні села полку виставити розвідочні пости (3 піші козаки на санках при 1-у кінному). 1/II стати на марш—в 14 год. через Мал. Мамайку в с. Високі Байраки, де і росташоватись на ночліг. 2/II колоні полк. Литвиненка вирушити в район Лозоватка (Резанова) в слід за 3-им полком, де і росташоватись по вказівкам ст. квартир'єра. 3) Штаб при колонні полк. Литвиненка. 4) Всім частинам вислати квартир'єрів в с. Малу Мамайку до штабу 3-го Кінного полку. 1/II к 10 годин. Старший квартир'єр по призначеню штабу Запор. дивізії хор. Дерев'янка. Старшому квартир'єру вирушити в той же день в новий район росташовання, де росташовати всі частини, залишивши місто для дивізіона полк. Алмазова і 7-го загону (2 гармати, 150 верхівців і 400 піших). 5) Обозу бути при своїх частинах. 6) По прибуттю на місце прислати термінові донесення.

Командующий Запор. Військом Отаман Ом. Павленко.

№ LXXX.

Н А К А З

по Запоріжському Війську.

2-II-1920 р.

с. Вис. Буераки.¹⁾

Ч. 27.

Завтра 3/II продовжувати виконання наказу попереднього ч. 26. В 6 год. ранку почати марш в слідуючій порядку: а) авангард 3-й Кінний полк, котрий к 6 год. ранку повинен підійти до ісходного становища на греблі, що між Мал. Мамайкою і Високими Буераками на захід від церкви, де виживдає підходу Кінного Запоріжського полку і далі іде по маршруту Сухі Хутора—Лозоватка. б) Головні сили: Кінний Запоріжський полк, піший полк і обози під заг. керуванням полк. Троцького підходять к 6 год. до ісходного становища і сліднують за 3-м Кінним полком. В Сухих Хуторах призначається великий привал. Пройдя залізницю кіннота іде перемінним аяуром. Іти з повними мірами охорони і видати всякі розпорядження на случай несподіванки. Термінові донесення надсилати щодня к 12 год. Штаб при Головних силах.

Орiгiнал підписав Командуючий Запор. Військом Отаман Ом. Павленко.

ч. 151/оп.

Певно: Нач. операт. відділу, Сотник Слободян.

Таємно-Оперативн.

№ LXXXI.

Н А К А З

по Запоріжському Війську.

4-II-1920 р.

Таємно-Оперативн.

с. Ново-Андріївка.

Ч. 28.

(Мапа 3 в в 1 д.).

1. Район, який досягнули частини партізанських Військ—занятий совітськими військами. 2. Полку Кінному Запоріжському вислати негайно розвідку на с. с. Красний Яр, Митрофанівку. 3) Частинам бути готовими у всяку хвилю вирушити по отриманню наказу. 4. Порядок колони: Кінний Запоріжський полк, 3-й кінний полк, Піший Запоріжський Полк і Обоз. Розвідка й міри охорони — від Кінного Запоріжського Полку. 5. Коли будемо проходити мимо сахарного заводу, залишити там довірених людей (піших на санках) для отримання цукру. Полковнику Чайківському нарядити спеціального старшину, якому дати відповідну посвідку від отамана Гулого.

Ч. 155/оп.

Командуючий Запоріжським Військом Отаман Ом. Павленко.

¹⁾ Очевидно замість Ба й р а к и. О. Д.

№ LXXXII.

Н А К А З
по Запоріжському Війську.

Таємно-Операт.

ч. 29.

5-II-1920 р.

с. Красний Яр.

(Карта 3-ох в+1д)

1. Обстановка: Селяне прїхавші із Знаменки, сповіщають, що большевики повідомляють про оголошення війни Петлюрівцям, Махнівцям, Гулівцям, як називають повстанців. Отряд Гулого ночував в посьолках на захід від с. Клинци (Первозвановка).

II. Наказуєть ся всім частинам тримати саму пильну охорону і розвідку. 1) Полк. Троцькому організувати ближню пішу охорону і агентурну до всіх найблизших сел. 2) 3-ому Кінному полку виставити кінно-розвідочний постійний пост в напрямку на с. Аджамку і на хутора Богданівка і Старшинський розїзд в напрямку на Покровське і Клинци для звязку з отрядом Гулого. 3) Запор. Кінному полку виставити кінно-розвідчий пост на с. Митрофанівку, Вершина Кам'янка і Ново-Андреевка.

III. Звернути особливу увагу на звязок всіх органів розвідки і охорони зі штабами полків. Наряд робить із чергових сотень, притягаючи до наряду Командіра сотні і старшин як контрольні апарати. Патрулювання по селу і навколо в чотні числа від Запор. Кінного полку, в нечотні числа від 3-го полку. Дозори для зв'язку робити в два чоловіка, розвідочні пости і старшинські розїзди в 3 чоловіка. Де тільки можна використовувати піших козаків на санках. Командірам сотень зараз перевірити розташовання своїх людей таким чином, щоб були найбільш здатні до хуткого збору на випадок сполоху. Ознайомить людей із напрямками, місцями штабів і збірних місць (сотенних і полкових). Вимагаю на будуче сотенним Командірам на збірному місці на випадок сполоху видавати всі належні накази що до сполоху (тривога), а потім же наказувать четовим розводити свої чети по своїм районам, на ніч треба скупчувать як можна більше і мати на кожну чету вартового. Вартовий підстаршина мусить перевірити цю службу. Бажано вартовим підстаршинам мати при собі свистки, при чому ряд коротких свистків означає негайний збір. На всіх дньовках Командірам частин являться в 9 год. до мене для отримання наказу, коли розташовані в тім селі. Сотнику Болдарову ст. квартиреру висловлюю догану за несвідоме, невміле і недбале виконання своїх обовязків. Мною отримані відомости, що квартирери Богданівського полку, котрі прїїхали раніше піячили і не диво, що частини потім не мають доброго розташовання. Квартирерів призначається за багато, від тепер призначати по одному від сотні дійсного складу. На будуче квартирери сотенні збирають ся до штабу полку і тоді разом слідуєть перед виходом до штабу оперативного дїлзії, де призначається квартирер штаба.

Командующий Запор. Військом Отман Омелянович Павленко.

№ LXXXIII.

Н А К А З
по Запоріжському Війську.

Операт. Таємно.

6.II.1920 р.

Ч. 30.

с. Красний Яр,

Всім частинам стати сьогодні в 11 год. 30 хв. на марш з метою досягнути район села Суботець і сел на північ. Порядок колони: 1) Кінний Запоріжський Полк — в авангарді. Розвідка й охорона від нього. Розвідку вислати сейчас на с.с. Суботець, Константиновка, Вершинополе, Казарна. Маршрут: правіше від села Аджамки на Суботець-Константинівку й Кохановку і в останньому пункті розташуватись. 2. Головні сили: а) 3-й Кінний полк підходить к 11 год. 30 хв. до існуючого становища в район Кінного Запор. Полку і вирушає за Кін. Запор. П-м в с. Вершинополе (Петрова), де розташуватись на ночліг. Коли буде брак місця можна зайняти с. Казарну. 3. Піший Запор. Полк і Обоз іде за 3-м Полком в с. Суботець, де розташовується на ночліг. Агентурну розвідку від пішого полку вислати по 2 чоловіка на санках на с. Знаменка, ст. Хирівка, ст. Треповка, котрі остаються на місцях на протязі 2-х доб. Після чого збираються в с. Кохановка до кінного поста, який там буде залишений і буде мати адресу дальнішого маршруту. — Лівіше від нас через с. Аджамку буде проходити отряд от. Гулого на с. Суботець і там буде ночувати. Штаб Запоріжського Війська в с. Константинівка. Термінові донесення що дня до 12 год. — Квартірерів вислати кожній частині окремо.

Командующий Запоріжським Військом Отаман Ом Павленко.

№ LXXXIV.

Н А К А З
по Запоріжському Війську

Ч. 31.

6-II-1920 р.

(Карта 3-ох в + 1 д.)

с. Суботець

I. Обстановка: По донесенню агентурної розвідки в с. Знаменка не ма нікого. На ст. Знаменка знаходиться два ешелона правдоподібно господарської частини. Вчора вечером прибув зі сторони Миколаєва на ст. Знаменка один ешелон, котрий отправляється на польський фронт під Київ. Наші часті сьогодні 6/II досягнули район с.с. Суботець, Константиновка—Казарна.

II. Близня охорона кожної частини з окрема. 1) Кінному Запорожському полку виставити одну сотню як дальню охорону в с. Константиновка і військову розвідку провадити на с. Знаменка, ст. Хирівка і ст. Трепівка і залізниці між тими двома пунктами. 2) Пішому Запор. полку вести агентурну розвідку по залізниці від ст. Треповка по ст. Знаменка і на північ від залізниці. 3) 3-му полку вести військову розвідку по залізниці на південь і на північ від ст. Треповка.

III. Загальне завдання: Завтра всім частинам стати на марш з метою перейти залізницю і досягнути район с. с. Цибульоз—Чорноляска і Чутівка (Хирівка). В виконання цього наказується:

1) Пішому Запор. полку і обозам, під загальним керуванням полк. Троцького завтра 7/II вирушити в 5 год. ранку по маршруту Константинівка—Кохановка

перехід через залізницю Знаменка—Елисаветград, другий від ст. Хирівка—хутор Кушнеров, де зосереджуватись і підждати підходу кінноти. В с. Константиївка забрати з собою сотню Запор. Кінного полку, як авангард. Після підходу кінноти вирушити на Цибульов і розташоватись в східній часті села.

2) Кінному Запор. полку вирушити в 6 год. 30 хв. з місця постою по маршруту пішого полку на с. Черволяску і по досягненню її розташоватись.

3) 3-му кінному полку вирушити з місця постою в 6 год. 30 хв. по дорозі Козарна—Цибульово. Перейшовши залізницю звернути на хутор Кушнеров і далі здовж річки Богданівки на с. Цибульово—Чутовка (Хировка) і в останньому пункті розташоватись. Бічна охорона від 3-го полку іде по дорозі Козарна—Цибульова і учасок між залізницями Знаменка—Бобринська і Знаменка—Елисаветград держить до 8 год.

IV) Штаб Запор. Війська по дорозі при Кінному Запорізьському по досягненню району в с. Цибульово (східна частина).

V) В західній часті с. Цибульово буде розташований отряд Отамана Гулого.

VI) Рушати з повними мірами охорони і видати всі розпорядження на случай несподіванки і появи бронепотяга.

VII) Термінові донесення що дня до 12 год.

Прикладається схема.

Ч. 165/оп. Командуючий Запор. Військом. Отаман Ом. Павленко.
Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

№ LXXXV

Опер.-Таємний.

Н А К А З
по Запорізьському Війську

8/II-1920 р.

ч 32

с. Ружичівка

(Карта 3-ох в + 1 д)

I. Обстановка: Сьогодні в 12 год. 30 хв. червоні повели наступ на с. Цибульов, місце розташування пішого Запор. полку і отряду Гулого й захопили його. Всім частям наказую відступити: 3-му полку в с. Ружичівка, Кінному Запор. і пішому Запорізьському в Гутницькі селища. Сьогодні маємо зв'язок з кінно-горним дивізіоном полк. Алмазова і частями 7-го загону, котрий розташований в с. Цвітня.

II. Загальне завдання: Щоб вийти з операційного становища з більшовиками всім частям завтра 9/II стати на марш з метою досягнути район с. Янич, Любомирка, Матвієвка.

III. Частичне завдання: В виконання цього наказується: 1) 3-му Кінному полку пропустивши через с. Ружичівку всі часті Кінного і Пішого Запор. полків вирушити по маршруту на Янич, де і розташоватись. В случаю, коли с. Янич уявляє з себе яку небудь небезпеку, пересунутись через с. Матвієвку в с. Полудневку. В с. Ружичівка оставить Кінно-розвідочний пост до 14 год. До Коцура вислати зв'язок. 2) Кінно-горному дивізіону (sic) полк. Алмазова і пішим частинам 7 загону під заг. керуванням полк. Дубового вирушити в 8 год. ранку по маршруту на с. Любомирку-Матвієвку і в останньому пункті розташоватись. 3) Кінному Запор. полку вирушити через с. Ружичівку на с. Цвітня, звідки

після малого привала вирушити на с. Любомирку, де розташоватись. В с. Цьвіт-на залишити кінно-розвідочний пост до 14 год. 4) Пішому Запор. полку виру-шати за Кінним Запор. полком на Любомирку в с. Матвієвку, де і розташова-тись де входять они в склад пішого полку під керування полк. Дубового.

IV. Міри охорони і розвідка від кожної частини зокрема.

V. Штаб Запор. Війська на марші при Кінному Запор. полку, по осяг-ненню району в с. Матвієвка.

VI. Всім частинам бути весь час на поготові до бою і тримати між собою зв'язок.

VII. Термінові донесення до 12 годин.

ч 171/оп.

Командуючий Запорізьким Військом Отаман Ом. Павленко.

Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

В Косирі стоїть
кінний полк ко-
муністів.

Вх. ч. 122¹⁾
17/II.

Нач. шт. Мазепинського полку
Інформації

№ LXXXVI.
Копія.
О. П. 2)

В Прусах стоїть два полки комуністів, котрі трусяться за свою шкуру. Коли розполагаються на квартирі, то кажуть стережіться бо мужики будуть вас бити. Комуністи ведуть себе страшенно тревожно. Ми гадаємо що комуністи нам не страшні. У нас сля досить, щоб від цієї сволоти огрядять себе. Бажаю було б щоб Ви далеко не заходили, бо се є лишне. Є відомості що Петлюра пішов з полоненними на Одесу, а в затялок йому пішли комуністи. Наш район готовий проти комуністів. Треба знищити Коцура і все піде гаразд. Повертай-тесь знищити свою сволоту, а з чужою це діло днів. Ми насторожі, з нашого боку не ждїть комуністів. Оборотна дорога, як кажут кацапи, є через нас. Дай Боже щастя.

Нач. шт. повст. округі П. Чучупак.

З оригіналом згідно Наштадів Запорізької Полковник Кра т.

14/II-20 р. 3 год. дня.

НАКАЗ
по Запорізькому Війську
9-II-1920 р. 23 ч. 22 хв.
ч. 33.
(Карта 3-ох в + 1д)

№ LXXXVII.
Опер.-Таємний.
Матвієвка

I. Обстановка: Часті Запор. Війська осягнули район с.с. Матвієвка—Янич. В с. Янич місцеві комуністи-бандіти старались обезброїти 3-й полк, котрий роз-ташовався. Всі кулемети 3-го полку залишилися там. Що до козаків і кошей досі не виявлено.

II. Загальне завдання: Щоб відібрати назад зброю і головних бан-дітів села знищити, всім частям Запор. Війська виступити 10/II в 3 год. ночі для операції на с. Янич. Збірне місце для піших частин в с. Матвієвка на вулиці, що веде до села Янич. Кінний Запорізький, Штаб і Кінно-горний дівізіон біля церкви. 3-му полку зібратись к 2 год. 10/II в с. Матвієвка.

III. Всім командірам і полк. Дубовому, полк. Троцькому, полк. Алмазову,

¹⁾ Писано іншою рукою О. Д. ²⁾ О(мелянович)-П(авленко). О. Д.

полк. Лощенко, полк. Стефаніву і полк. Чижевському зібратись к 2 год. 10/II, в Штабі в с. Матвіївка, дім священика для обговорення пляну операції.

IV. Обозам всіх частин під заг. керуванням Коменданта Штаба Запорізького Війська бути готовими до виступу на с. Головкивку.

Командуючий Запор. Військом Отаман О. М. Павленко.

Ч. 174/оп Нач. Оперативного відділу Сотник Слободян.

Р. С. Наказ цей держати в тайні, не обявляти козакам для якої цілі збиратись і слідити за тим, щоб в час точно о 3 год. всі зібрались а для цього перевірити годинники і службу зв'язку.

Нач. Оперативного Відділу Сотник Слободян.

№ LXXXVIII.

НАКАЗ

по військам Дієвої Армії У. Н. Р.

Ч. 1.

14-го лютого 1920 року

с. Москаленки (на Полтавщині)

§ 1.

По докладу комісії полковника Стефаньєва і Ткачука те що трапилось із одною з наших частин в с. Яничі треба віднести на негарне відношення козаків з місцевим населенням.

Вимоги безпідставного обеззброєння окремих партізанів Коцура дали привід до озброєного виступу селянства проти нашого козацтва.

Вже третій місяць як наше військо свідомо величають, — во імя нашої великої ідеї на честь нашого національного прапора.

Всі від старшини до наймолодшого козака мусять твердо знати, що кожний ганебний випадок є ганьба нашого прапору, нашої ідейности, за що багато славних старшин і козацтва вже положили свої голови.

Старшини і козаки слідкуйте за своїми вчинками і карайте, карайте без всякого жалю, всіх тих хто прийшов у наші ряди не по переконанню, а як злодій, що краде у нас єдину нашу вартість, єдине майно — нашу ідейність, нашу честь.

Командуючий військами У.Н.Р. Отаман

Помішник Отамана Полковник

№ LXXXIX.

НАКАЗ

по Запорізьському Війську

ч. 34.

Оперативний-Таємно

11-II-1920 р. . * год. . * хв.

с. Матвіївка.

Мапа 3 вер. в 1 д.

Завтра 12/II всім частинам Запорізьського війська продовжувати марш з метою досягнути район с. с. Медведівка, Ізківці, Головкивка. В виконання цього наказується: 1. 3-му Кінному полку стати на марш 12/II в 7 год. ранку і вирушити на с. Ізківці, де і розтушоватись в східній часті села. В с. Полудневка залишити кінно-розвідочний пост. 2. Кінно-горному дивізіону полк. Алмазова вирушити 12/II в 7 год. ранку по маршруту Полудневка—Ізківці, де і розтушоватись в полуднево-західній часті села. 3. Кінному і пішому Запорізьським полкам, загальною колоною вирушити 12/II в 7 год. ранку по маршруту на с. Го-

ловкивку, де і розтушоватись. В с. Матвіївка, Яновка, хут. Вошива, залишити кінно-розвідочні пости від кінного запорізького полку.

Штаб Армії при Кінно-горному дивізіоні, а потім в с. Івковці, в центрі села.—Термінові донесення щодня до 12 год. Старший картіраер від Штабу Армії.

За Командуючий Запорізьким Військом (Отаман) полков Дубовий.
ч. 198/оп. Начальник Оперативного відділу Сотник Слободян.

Н А К А З
по Запорізьким військам
ч. 1)

№ ХС.

Частини Київської і Волинської дивізій осередились в районі: Сміла, Кумейках і Худолієвка (що на північ від Медведовки).

Учора був бій наших частин з красними, результат бію: нами занята Сміла.

Завтра 12/II о 9 годині почати рух з метою осередитися в районі: Головкивка, Медведовка.

Кінно-Горному дивізіону і пішому полку перейти в с. Головкивку, залишивши міста для Запорізького Кінного полку.

З Кінному полку полковника Удовиченко залишатися на місці в с. Полудньовці.

Запорізькому Кінному полку залишатись в Матвіївці на випадок небезпеки. Залишити там заставу, а самому перейти в с. Головкивку.

Штаб у м. Медведівці.

Для відомости, повідомляється, що отряд і Штаб Отамана Гулого в с. Мельниках.

По заняттю і розтушованню на новому місці прислати донесення.

На час моєї відсутности заступниками моїми залишаються і полковник Литвиненко, і полков. Дубовий.

17 год.

От. Ом. Павленко

Одержано 12/II 6 год.

Сот. Слободян.

Н А К А З
по військам Дієвої Армії У. Н. Р.

№ ХСІ.

ч. 2.

15-го Лютого 1920 р.

с. Москаленки (на Полтавщині)

§ 1.

Майже місяць Київська і Волинська дивізії були відрізані від Армії, проводячи всюди рішучими засобами нашу Українську справу. Захоплення Сміли, Черкас дали яскравий зразок лихости старшин і козаків зазначених дивізій.

Наслідки цього величезні — слава іде горою; лівобереж'я почуло про Українське Народне Військо.

Київська дивізія надрукувала багато примірників різних відозв, які ширять по всюди вість про правдивий стан речей.

Слава і подяка старшині і козацству, а особливо командірам полків і Отаману Тютюннику і Загородському.

§ 2.

Комдіву Київської передати Комдіву Запорізької один мільон (1000000) карбованців совітськими грішми.

1) Числа наказу не проставлено. О. Д.

Підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Омелянович-Павленко. Помішник Отамана, Полковник Ткачук.

Певно: Начальник загального відділу, Сотник Копач.

№ ХСІІ,

Справоздання бувшого Міністра Праці Осипа Безпалка із закордонної подорожі 15-II—28-V 1920 р.¹⁾

А. Політична частина.

Рада Народніх Міністрів ухвалила на однім із своїх засідань в першій половині лютого 1920 вислати за кордон Мін. Праці Осипа Безпалка в таких цілях 1) Інформувати наші місці про тодішнє становище на Україні 2) Інформувати громадянські кола закордоном про теж 3) Нав'язати зносини з представниками „совітської Росії“. Уповноваження було писане 9. лютого, 15. лютого Б. опустив Кам'янець Под.

а.) Варшава.

Приїхавши до Варшави, старався Б. сейчас о перепустку через польський кордон. Візи поляки не хотіли Б.-ові видати як запідозреному о неприхильність до Польщі. По тяжких і кількакратних інтервенціях в польських властей міг Б. лише що 29. марта виїхати з Варшави за кордон.

Підчас свого перебування в Варшаві Б. 1.) брав участь у всіх нарадах тої частини Ради Міністрів, яка тоді перебувала у Варшаві і за кордоном, над такими важними справами: а.) законопроект про тимчасову конституцію, б.) прелімінарії до польсько-української угоди, в.) Становище місій наших за кордоном, 2.) був майже що дня з докладом у Головного Отамана 3.) інформував чужі круги про українську справу, як польську пресу, польські громадянські круги, чужих представників з Білорусії, Чех, Франції і Італії (Італійська „Joka Nazionale“ принесла інтерв'ю Б.-а з Варшави).

б.) Відень.

30. марта приїхав Б. до Відня. Се був найстрашніший час існування нашого уряду перед довершенням польсько-української угоди: місце перебування уряду і наших військ було зовсім незнане, угоди з поляками зовсім не було, у Відні акція національно-державного союзу за непризнанням уряду, у Берліні теж самі через Супруна і гетьманські кола. Поінформувавши посла Сидоренка про заходи у Варшаві скликав Б. представників всіх громадянських груп (також галицьких) крім гетьманських і большевицьких, які були всеж-таки затуплені своїми близькими приятелями. Б. дав повний образ того, що сталося з нашими урядом і військом від кінця листопада 1919 до того часу, а дальше мав вже змогу приготувати громадянство на майбутню угоду з поляками, оповідаючи головну тезу угоди, себ-то признання незалежності України через поляків. Доклад був прихильно прийнятий і причинився до розвідрження страшно вдеморалізованої емігрантської атмосфери. Б. мав ще конференцію 1) цілоднєвну з Винниченком стараючися в неї збити ті гостроти, які Винниченко виявляв проти всего демократичного громадянства 2.) з др. Костем Левицьким вказуючи на шлях перемир'я між наддніпрянським і надністринським урядом 3.) з українським пресовим бюро, на яке якраз тоді налягав Супрун, щоби оно оголосило непризнання нашого уряду, що на заході Б. не наступило (він був свідком телефонічної розмови з Берліном, в якій Супрун домагався від директора бюро

¹⁾ Це справоздання написано власноручно мін. Безпалком, О. Д.

сего оголошення) 4.) з іншими представниками нашої влади і громадянства як з членами Директорії, Вітиком, Олесем, А. Ковалевським, з відпоручником Василя Вишиваного і т. д. і т. д. Б. помістив також кілька інформаційних вісток в німецькій пресі. Всюди було змагання Б-а вплинути на розбите і здеморалізоване громадянство в дусі об'єднання, залишення страшних форм взаємного поборювання та деструктивної критики. Побувши у Відні десять днів вирушив Б. 10 квітня до

Берліна.

До Берліна прибув Б. вже тяжко хорим. Слабість почалася у Варшаві і набрала найвищу ступінь якраз під час їзди з Відня до Берліна. У Берліні сконстатовано запалення почок і на заходи наших перебуваючих у Берліні послів відвезено Б. до санаторії проф-а Лазаруса. Але показалося, що приїзд Б-а до Берліна [мав] таке велике значіння, що помимо тяжкого стану Б. мусив дуже часто опускати ліжко і навіть з горячкою їздити разом з нашими послами в інформаційних справах до німецьких представників уряду і громадянства. Якраз тоді постановив Супрун нанести найтяжший удар для нашої державної справи. Скориставши з відсутности зв'язків Європи з Україною, зв'язавшись з гетьманськими колами, здобувши собі всякими ходами довіря у найповажнішій частині берлінської преси, проголосив вія неіснування нашого уряду, вибір одеською національною радою нового уряду та делегування представників того уряду до Берліна. (І дійсно гетьманські представники пустилися не з Одеси а з Відня в дорогу до Берліна як представники того Уряду, але в дорозі стріла їх вістка про польсько-укр. угоду і перебила їм сховані пляни). В цей тяжкий мент берлінської нашої політики, коли німецький уряд був прихильний кожній авантурі українських кол, щоби лише не виплачувати суми, яка лежить для України у Берліні, не було часу слабувати, а треба було їздити до представників німецького уряду і лагодити інформ. меморіяли, вістки, статті і т. н. Як широка пішла інформаційна діяльність Б.—є в даному моменті видно із переписки Б-а, доказом чого нехай послужать поштові посвідки які предкладається до звіту на адресу Мін. Закорд. Справ. а також ним виготовлений меморіал.¹⁾ Докладні інформації одержали: Президент Республіки Еберт, Канцлер Мілер, Міністри Гірш, Носке, Давід, Кестер. Особисто відвідав Б. редакцію „Vorwärts" Міністрів Гірша і Носке, послів Кавцького, Бернштайна, Страбляс і н. Випрацьований Б-ом меморіал був по його приїзді на Україну предложений п-у Головному Отаманові.

Крім цієї акції відбувалися у Б-а у санаторії дуже часто конференції з відповідальними представниками нашого уряду за кордоном. Предметом нарад була конференція у Сан-Ремо і положення наших місій та їх праці. У конференції брали участь послы: Марголін, Василько, Порш, Міністер Мартос, Пан Хр. Барановський, радник Олесницький. Також багато громадян відвідувало Б-а, яким Б. давав інформації в предложених ними справах.

.

15. травня виїхав Б. з Берліна ще не цілком виліченим, як доказує долучена державному контролю лікарська посвідка. 28 травня зголосився Б. у Винниці у бувшого прем'єра п. Мазепи, зложивши йому і п. Головному Отаманови звіт із своєї подорожі. Звіт Раді Міністрів не можна було вже скласти, бо

¹⁾ До звіту залучені. О. Д.

в дню призначення того звіту, почала урядувати нова Рада Міністрів. Даліше події не дали змогу виробити докладний звіт ані предложити його в час.¹⁾)

Тарнів 20. липня 1920.

Осип Безпалко.

№ XCIII.

A B S C H R I F T.

An den Vorstand

Kronprinzenufer 10,

Berlin, 25. April 1920.

der Sozialdemokratischen Partei Deutschland

zu Händen des Genossen Wels.

Reichstag

Berlin.

Im Abendblatte des „Vorwärts“ erschien am Freitag, den 23. April, eine Notiz unter dem Titel „Umschwung in der Ukraine“. Die Notiz bringt Nachrichten von weittragender schwerwiegender Bedeutsamkeit für die Ukrainische Sache, die geeignet scheinen, von jeder böswilligen Seite, nichtso sehr gegen die jetzige Ukrainische Regierung, als gegen den ukrainischen Staatsgedanken selbst, ausgenützt zu werden.

Die Gefertigten erlauben sich als Vertreter des Zentralkomités der sozialdemokratischen ukrainischen Arbeiterpartei und der gegenwärtigen sozialistischen Regierung der Ukraine vor den Vertretern der sozialdemokratischen Partei Deutschlands:

I.) Alle durch obige Notiz zwecks Irreführung der öffentlichen Meinung der deutschen Partei- und Regierungskreise launerten Unwahrheiten zu berichtigen;

II.) Die Aufmerksamkeit der Genossen auf die Arbeit von unverantwortlichen und verdächtigen Individuen zu lenken, die das Zentralblatt unserer deutschen Bruderpartei zu ihren persönlichen sowie parteipolitischen, aber dem Sozialismus gegnerischen und unlauteren Zwecken missbrauchen.

Ad. I.

Den in dieser Notiz aufgestellten falschen Behauptungen stellen wir Folgendes berichtend entgegen:

1.) General Pawlenko, der mit seinem Heere, etwa 25.000 Mann stark, sich im Herzen der Ukraine, jeder feindseligen Begegnung mit den Bolschewiken ausweichend, befindet, steht in Verbindung mit Otaman Petljura, entsendet zu ihm Boten, und empfängt von ihm Befehle. Einen der letzten Kuriere von General Pawlenko, sprach Genosse Bezpalko am 30. März l. J. General Pawlenko, ein in harten Kämpfen um die nationale Selbstständigkeitsidee geschulter Mann, denkt an politische Abenteuer ebensowenig, als die übrigen ihm gleichgestellten Führer dieser Heeresgruppe, die die einzelnen Abteilungen selbständig anführen und nur durch Anordnung Petljuras, den sie alle verehren, in der Person des General Pawlenko ihren sie zu koordinierender Arbeit einigenden Führer erhielten. Das ukrainische Heer wird jeder legalen Regierung der Republik sich widerspruchlos politisch unterstellen. Gegenwärtig befindet sich die politische Leitung des Heeres in den Händen des Ministerpräsidenten Mazepa, der mit seiner Regierung auf dem ukrainischen Territorium bis zu einem gewissen Zeitpunkte incognito, aber von der Bevölkerung und dem republikanischen Heere anerkannt, wirken muss.

¹⁾ Фінансову частину звіту опускаю. О. Д.

2.) Oberataman Petljura hat nie die Rolle eines Diktators gespielt, auch eine solche nicht angestrebt. Die in der revolutionären Erhebung und durch den Sieg über den Hetmann erworbene Oberste Gewalt hat das Direktorium am 23. Jänner 1919 vor dem in der ganzen Ukraine gewählten Deputiertenkongress in Kiew niedergelegt. Dieser Kongress beauftragte unter dem Vorsitz des Genossen Symon Wityk mit Stimmenmehrheit auch weiterhin das Direktorium mit der Obersten Gewalt und gab ihr durch ein feierlich proklamiertes Gesetz weitestgehends Vollmachten für die Kriegszeit. Diese Vollmachten hatte weder Petljura noch das Direktorium in vollem Masse ausgenützt. Sie regierten durch einen verantwortlichen Ministerrat, der seit April 1919 unter der sozialistischen Leitung der zwei Parteien, der Sozialdemokraten und Sozialrevolutionäre, mit den Präsidenten, anfangs Genosse Boris Martos, hernach Genosse Mazepa, an der Spitze steht.

3.) Petljura betreibt nicht die Geschäfte Polens. Durch die Katastrophe, hervorgerufen durch den Verrat der galizischen Reaktionsäre ((ihr Bündnis mit Denikyn) war Petljura gezwungen, auf dem einmütigen Beschluss der Regierung und der Armeeführer, die Persönliche Gastfreundschaft des polnischen Ober-Kommandanten Pilsudskyj in Anspruch zu nehmen, um nicht in die Hände der Bolschewiken zu fallen oder durch seine Person eine besondere Anziehungskraft der gegnerischen Heere auf die Standorte unseres Heeres, abzugeben. In Warschau wird die, von unserer Regierung inaugurierte Politik des nachbarlichen Einvernehmens, die zugleich mit allen Nachbarn, auch mit Russland und Rumänien, eingeleitet wurde, fortgesetzt. Bis nun wurden von Petljura, der auch dazu nicht berechtigt ist, keine Staatsverträge abgeschlossen. Sollte es zu einem einträglichen Einvernehmen zwischen Ukraine und Polen kommen so müssen solche Verträge nicht nur von der ganzen Regierung angenommen, sondern durch die parlamentarische Körperschaft beschlossen werden.

4.) Bis nun besteht in der Ukraine kein Vorparlament. Ein solches müsste erst gewählt werden. In einem im Februar 1. J. von der Regierung beschlossenen und von Petljura gezeichneten Gesetze, ist ein solches Vorparlament, das den Namen Volksrat führen wird, vorgesehen und zwar müssen die Wahlen in drei Wochen nach der Wiederaufrichtung des Regierungszentrums der Ukrainischen Republik durchgeführt werden. Dieses Gesetz wurde vom Nationalrat in Kamenetz von allen Parteien am 8. Februar 1920 gutgeheissen.

5.) Ukrainische nationalstaatliche Verbände aus Vertretern der Parteien gibt es viele, von denen keiner aber aus allen Parteien besteht. Bis nun wurden drei solcher Verbände festgestellt: In Winnitza, in Kamenetz und in Wien. Die Notiz spricht auch von einem Nationalrat in Odessa. Es wäre der vierte. In keinem dieser Nationalräte ist die sozialdemokratische Partei vertreten, da sie von ihnen, in dieser für die Ukraine schweren Zeit politische, besonders reaktionsäre Abenteuer befürchtet. Dieser Nationalräten halten sich auch die Volksepublikaner als Aussenseiter fern, da sie besonders Petljura unterstützen, gegen den die Nationalräte auftreten. Die Sozialrevolutionäre bilden mit den ukrainischen Komunisten einen Räteblock, der nichts gemeinsames mit den Nationalräten haben will, ausser die Hilfe zur Stürzung des Direktoriums. Beide Gruppen bedienen sich derselben Mittel zu anderen Zwecken. Aber es gibt auch Sozialrevolutionäre, die die Regierung Petljuras unterstützen. Bis nun hat kein Nationalrat trotz Anfeindung der jetzigen Regierung es

gewagt, zu einem politischen Abenteuer mit einer illegalen Regierung zu greifen. Ein solches Unternehmen würde nur alle charakteristischen Merkmale eines ausgesprochenen Staatsverrates haben und den Ukrainischen Staatsgedanken schwer schädigen. Dieses Unternehmen würde nur die allgemeine Verurteilung des Ukrainischen Volkes und des kämpfenden Heeres hervorrufen und könnte nur geleitet und unterstützt werden von Gruppen, die auf Vernichtung des ukrainischen Staatsgedankens ausgehen. Weder Petljura und das Direktorium noch die jetzige Regierung klammern sich an die Macht. Mit Ungeduld erwarten sie die Zeit, um vor einer gesetzlichen Körperschaft ihre Vollmachten niederzulegen.

6) Die Minister des Kabinetts Mazeppa befinden sich alle ausser dem Finanzminister Martos und dem Arbeitsminister Bezpalko in der Ukraine. Martos wurde von der Regierung zu dem Zwecke ins Ausland entsendet, um in den Angelegenheiten seines Ressorts den notwendigen persönlichen Kontakt daselbst zu pflegen. Sein Aufenthalt ausserhalb der Ukraine hat sich unfreiwillig dadurch verlängert, dass er auf die Machinationen des Finanzagenten Suprun kam und jetzt pflichtgemäss unser Staatsgeld aus dem Privatbesitz dieses mittlerweile entlassenen Beamten borgen muss. Arbeitsminister Bezpalko ist aus der Ukraine im Jänner 1. J. zwecks Herstellung des Kontaktes zwischen der Regierung und der diplomatischen Auslandsvertretern derselben abgereist und hat sich sein Aufenthalt im Ausland auch unfreiwillig dadurch verzögert, dass ein schweres Nierenleiden ihn an das Krankenlager hier bindet.

Ad. II.

Am 29. März 1. J. fand über Anordnung des Ukrainischen Direktoriums durch den gegenwärtig in Berlin weilenden ukrainischen Finanzagenten Boris Martos die Amtsenthebung des Berliner ukrainischen Finanzagenten Gregor Suprun statt. Zugleich wurde gegen Suprun wegen seiner Geschäftsführung bei den deutschen Gerichten eine Zivilklage eingereicht und um Einleitung des Strafverfahrens angesucht. Die Amovierung Supruns und die gerichtlichen Schritte gegen ihn erfolgten deshalb, weil er über die in seiner Verwaltung gewesenen Gelder jede Rechnungslegung seit mehr als einen Jahr verweigert und greifbare Verdachtsmomente vorliegen, dass er einen Teil dieser Summe für seine Privatzwecke verwendet hat. Suprun, dessen Bestellung zum Finanzagenten seinerzeit vom Ukrainischen Direktorium (Petljura) erfolgte, will nun die politische Gegnerschaft einzelner politische Parteien in der Ukraine, die Anhänger eines Hetmannregimes oder eines Rätessystems und daher Gegner unseres demokratischrepublikanischen Regierungssystems sind, benutzen, um die Legitimität unseres Direktoriums und unseres Finanzministers, ihn zur Verantwortung zu ziehen, anzufechten und so störend in den Gang des schwebenden Verfahrens einzugreifen.

Zur Irreführung des Gerichtes sucht er durch die Presse darzutun, dass es sich darum handle, die bei ihm angeblich in bester Verwahrung liegenden, dem ukrainischen Volke gehörigen Geldbeträge in die Hände einer Regierung zu spielen, die nicht mehr existiert und beruft sich zu diesem Zwecke auf Weisungen einer „neuen“ Regierung vom 13. April, welche die weitere Auszahlung von Geldern an die „Emigrantenminister“ verbiete.

Da, wie oben dargestellt, eine solche neue Regierung aber nicht existiert, so handelt es sich um eine von Suprun zu seinem eigenen Schutze vor gerichtlicher Verfolgung gefälschte Darstellung, in welche die beim Landgerichte I. in

Berlin im Zuge befindliche strafgerichtliche Verhandlung volle Klarheit bringen wird.

Aus Obigem ergibt sich unzweifelhaft, dass die im Abendblatt des „Vorwärts“ am 23. ds. erfolgte Veröffentlichung geeignet ist, die Existenz der jetzigen legalen Regierung der Ukrainischen Volksrepublik vor der Öffentlichkeit in Frage zu stellen, ja sogar Beihilfe zu leisten, damit eine illegale durch nicht kompetente „Nationalräte“ gewählte Regierung an ihre Stelle trete. Die Durchsetzung eines solchen chaotischen Zustandes wäre für Suprun und seine Helferschleifer in der Finanzkommission, deren Finanzgebahren jetzt revidiert werden soll, sehr bequem und für jene ukrainischen Politiker, die durch Putsche ihr System zum Sie bringen wollen, äusserst willkommen. Zum Schaden käme dabei aber der Verstand der ukrainischen Volksrepublik, die nach so vielen schweren Kämpfen für ihre Existenz kaum mehr die Kraft besitzt, neue politische Abenteuer zu überstehen. Dass dies auch Wasser auf die Mühle aller Gegner der Sozialdemokratie in der Ukraine wäre, ist selbstverständlich, da die letztere derzeit die Verantwortung für die jetzige Regierung in unserer Republik trägt. Es ist naheliegend, dass es uns unbegreiflich erscheint, aus welchem Grunde das Zentralblatt unserer Bruderpartei in Deutschland, welche letztere dieselbe Verantwortung für die derzeitige Politik des Deutschen Staates trägt, wie wir solche in unserem Staat auf uns genommen, diesem Unternehmen gegen die ukrainische Volksrepublik und gegen die Sozialdemokratie der Ukraine die Spalten geöffnet hat.

Wir glauben als Parteigenossen das volle Recht für uns in Anspruch nehmen zu dürfen, an die werten Parteigenossen Deutschlands das Ersuchen zu stellen, die mit unseren Namen gefertigte Berichtigung Abschnitt I. und II. dieses Schreibens auf derselben Stelle in Bruderorgan „Vorwärts“ wo die berichtigte Veröffentlichung vom 23. ds. erschien, abdrucken zu lassen.

Wir geben der Hoffnung Ausdruck, dass den Vertretern unserer Partei Gelegenheit durch Euer Entgegenkommen geboten werden wird, uns mit unserer Bruderpartei in Deutschland keineswegs in dieser Angelegenheit, die uns so peinlich berührt hat, sondern in den grossen allgemeinen Fragen des Proletariats, die heute auf der Tagesordnung sind, gemeinsam zu besprechen.

Mit Perteigruss!

О сь р Безпалко м. р.

М. Порач м. р.

Mitglied des Zentralkomités der
ukrainischen sozialdemokratischen.
Arbeitspartei und Arbeitsminister
der U. V. R.

У. Н. Р.

№ XCIV.

КОМАНДУЮЧИЙ
УКРАЇНСЬКОЮ АРМІЄЮ
15-го лютого 1920 року.
Ч. 109.
Д.-Армія.

Таємно — належит знищенню.
Головному Отаману С. В. Петлюрі.

Д О К Л А Д

1. ОБСТАНОВКА: Наша армія 14 лютого б. р. досягнула район сел: Еремівка, Погорлівка, Москаленки і Васютенці, на південний схід від м. Черкаси на лівому березі Дніпра. Перехід на лівий берег зроблен з метою агітації. По 13-го лютого кінним полком Київської дивізії було захоплено і утримувалось

м. Черкаси, котре після використання було залишено. 14-го лютого для захоплення м. Золотоноші надіслан Запоріжський кінний відділ.

2. ВІДНОСИНИ ДО СОВІТСЬКОЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ: Совітська армія одержала наказ обеззброїти всі наші і повстанчіські відділи і перший бій з московськими комуністами був в с. Цибуліві — 8-го лютого б. р., де червоні повели наступ на Штаб Армії, обоз і отряд Отамана Гулого, силою до двох кінних полків при 2-х гарматах. Наслідком цього бою було те, що ми залишили район с. Цибулів. Зараз совітська влада вживає всі заходи, щоб знищити нашу армію і обеззброїти селянство. В районі м. м. Черкаси і Сміла були бої з червоними Київської і Волинської дивізій та полку кінноти Черних Запоріжців, де нашими відділами захоплені полоненні і обози 60-ї совітської дивізії.

3. ОПЕРАЦІЇ З ДОБРОВІЛЬЧОЮ АРМІЄЮ: Остання операція з Деникинцями була 23-го січня б. р. у с. Олексівка-Лутковська (на Херсонщині) в районі станції Плетений Ташлик, після того як наша армія прорвала деникинський фронт і пішла на з'єднання з повстанчіськими відділами Отамана Гулого. Київська та Волинська дивізії пройшли лівіше Плетеного-Ташлика, чим зовсім дезорганізували в цих районах деникинців. Не дивлячись на тяжкі умови для нас (70 верстні переходи) і деникинську гвардію, наші частини прорвали фронт і вийшли в тил ворогові, і після цього наша армія вже ніяких операцій з деникинцями не мала. Запоріжці в операції під с. Олексівка-Лутковська захопили полонених і 24 фіри обозу, но потім обставини змінилися, нам прийшлося прориватися крізь фронт і там наші частини залишили частину свого обозу.

4. НАСТРІЙ НАШОЇ АРМІЇ: Армія страшенно зморена і вимагає відпочинку і обновлення свого складу влиттям свіжих сил і тільки дякуючи цим не чоловічеським зусильям наша армія зробила до 1500 верст переходу, прорвала ворожий фронт і опинилася в тилу ворога.

5. НАСТРІЙ НАШОГО СЕЛЯНСТВА І ЙОГО ВІДНОШЕННЯ ДО АРМІЇ: На Херсонщині селянство відноситься добре, на Київщині гарно і навіть в селі Матвіївка, котре рахує себе належачим до Холодного яру — дали трохи зброї. На Полтавщині помічається сильний вплив большевизму, чому населення відноситься до нас бай дуже. Повстанчіський рух на Херсонщині Київщині та Катеринославщині має велике значення і з цим рахується дуже совітська влада.

6. ЩО ЗАРАЗ ПОТРІБНО АРМІЇ. Для армії потрібна зараз база — плацдарм, де б вона могла відпочити і переформуватися. Для цього потрібно зброя, одяга, знаряддя, харчі і гроші. Зараз армія переживає грошовий кризис і харчується виключно від населення.

7. АГІТАЦІЯ. Діло агітації в армії поставлено дуже добре і особисто в Київській дивізії, котра має друкарню і розповсюжує між селянством і ворогами в великій кількості різні відозви і інформації. Кожен козак і старшина в нашій армії єсть зараз агітатор і наш марш від Миропілля був краще всякої агітації, і де ми не проходили нас селянство зустрічало як своє військо.

8. ЗВ'ЯЗОК З ПРАВИТЕЛЬСТВОМ. Повна невідомість про наш Уряд, його віддаленість від армії робить на армію тяжке враження, чим користуються вороги і розповсюджують провокаційні чутки про Уряд, хоч наше військо не звертає на це уваги, але все таки єсть і легкодухі у котрих в душі уже закрадається сумнів. Для улаштування міцного зв'язку з правительством від армії маютья люди: Умань—Дерешук (Сумний) Маржановський Елесавет, Київська 20ї

Пані-Матка — теар заводу „Ельворті“ в Елесаветі і Турчук на учитель села Кирилівка, Звенигородського повіту, Учительська семінарія. Прошу як можна в найскоріший час повідомити, на що можна надіятися, бо при таких умовах праця на далі не можлива.

Підписав Отаман Омелянович Павленко.

З оригіналом згідно:

Начальник Загального Відділу, Сотник Копець.

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧИЙ
УКРАЇНСЬКОЮ АРМІЄЮ

26 лютого 1920 року.

Ч. 147

Д.-Армія.

№ ХСV.

Зразок.

Головному Отаманові С. В. Петлюрі.

Д О К Л А Д.

1. 15-го лютого б. р. кінний відділ запоріжців, надісланий на м. Золотоношу зайняв її і забрав в полон 62 червоноармійця і обоз, витримавши біг з 2-ма курінями Інтернаціональної піхоти.

2. 19-го лютого б. р. нашими частинами, як компенсація за обеззброєння сотні 3-го кінного полку, бувшого полковника Удовіченко групи в с. Яничі, Чегринського повіту, обеззброєн в м. Каминка невеличкий відділ Коцура.

3. 19-го лютого б. р. в с. Балаїдіно прибуло 20 козаків і 2 старшин — втікачів з отряду Волоха, котрі оповідають, що отряд Волоха обеззброєн і примусово влитий в частини червоної армії і тільки невеличка частина втікла. Волох і ревком правобережжя вийшов до Києва в центральний комітет. Багато Волоховців заарештовано і посаджено в в'язницю.

4. В тих районах де наша армія проходила, селяне ні де не беруть совітських грошей, рахуючи їх за звичайні паперці і навпаки іде страшна погоня за гривнями. Всі наші гроші ходять добре, крім облігацій, котрі між иншим в де яких місцях ходять теж добре. До большевиків і особисто комуністів селянство ставиться дуже вороже, а в де яких селах навіть озброєно.

5. Зброї від селян дістать неможливо, тому що в селах заводяться самоохорони — невеличкі озброєні відділи для свого захисту від бандитизму, котрий був розвився до надзвичайних розмірів і примусив селянство почати організуватися. Багато було випадків коли села з'єднувалися виловлювали навколо бандитів і забивали, чим примусили такий елемент тікати з сел. Всі ці бандити кинувши свої села знаходять притулок у Коцура, чому населення дуже вороже і неспічуваюче ставиться до Коцура, окрім сел: Яничя, Новоселиці і Суботіва, які Коцуровської орієнтації.

6. З боку партійних робітників не видно не якої праці на селах і навіть при всім бажанні не має змоги їх розшукати.

7. Галицька армія як видно з листу доктора Миколи Лівитського котрий з'ясовує як вона до нас, власне їх командування ставиться Галицька армія є зараз тліючий мрець, пасивний до всего, крім своєї власної шкіри.

8. Прийом в армію добровільців — українського походження які під часи гетьманщини тікали на Донщину і весь час билися з большевиками — можливий, тому що ці люди, крім того що вони українці мають досвід в боротьбі з большевиками, яку зараз ведемо і ми. Прийом в армію добровільців, котрі билися весь час проти нас не то що не бажаний, а навіть не можливий. Такий прийом

зміг би зробити те, що всі борці, котрі зараз знаходяться в армії примушені би були кинути армію бо працювати поруч з тими людьми, котрі не так давно билися проти нас — дуже важко і не можливо.

9. Добровільці вже починають поступатися в своїх переконаннях і начальником Ольгопільського району від імені свого командування була надіслана через командіра черніх запоріжців делегація з офіційними паперами для переговорів з нашим командуванням без всяких полетичних обіцянок з того чи иншого боку. Ця делегація була направлена до Отамана Тютюнника. Прочитавши офіційні листування Отаман Тютюнник відповів делегатим: „я не єсть командуючий армією, не можу взяти на себе відповідь на Ваше листування по стільке по скільке я з'являюся заступником командуючого в цім районі. Перш всего наше командування не вступить з вашим командуванням не в які переговори поке не буде конче і остаточно Вашим командуванням визнана УКРАЇНА як незалежна самостійна держава і друге, всі добровільчі війська які зараз знаходяться на території УКРАЇНИ і потім будуть знаходитись повинні підлягати нашому командуванню. Поке я матиму змогу передати для остаточної відповіді Ваші листи Командарму Ваша армія може до того часу не існувати“.

10. Час іде і даліше існування Української Армії, як організованої армії може бути тільки в тім разі, коли нам конкретно буде сказано на що можна надіятися. Чи можна для організації і переформування нашої, ставшої на партізанщину армії в організовану регулярну армію — мати надію на плацдарм відпочинку, одягу зброю, знарядя і особисто гроші. Не виявленість обставин може постатити армію в тяжке і навіть кретицхе становище.

11. Завдяки браку грошей армія не має змоги вести таємну агентурну розвідку в командні і керуючи кола ворога, котра вимагає все таки великих грошей.

12. Армія мандрує вже 2-ий місяць і не отримала не одного разу конкретної допомоги, не одної конкретної і реальної думи і надії на будуче. Це все закупі зібране ставить армію в невимовно тяжкі обставини. Оригінал підписав Отаман Омелянович-Павленко.

З оригіналом згідно:

Начальник Загального відділу, Сотник К о п а ц.

Н А К А З
Українській Армії У. Н. Р.
ч. 025.

№ ХСVІ
Оперативний
Тайно

с. Худолівка.

Мапа 10 верстов в цілі.

12 лютого 1920 р.
13 год.

§ 1

По агентурним відомостям в с. Цібуліво прибув отряд большевиків в складі піхоти, кінноти, гармат і обозу до 200 возів; кількість отряду не виявлена. Другий отряд до 2000 кінних, понесшій страти до половини свого складу в боях з відділами Гулого, направився на с. Пруси; по тим же відомостям в с. Китай-Городі є отряд большевиків. М. Чигирин занято отрядом Коцура до 400 чоловік. В других близких місцевостях і по той бік Дніпра в районі м. Еремівка ворога не виявлено. По неперевіреном відомостям м. Золотоноша занято повстанцями, такіж відділи повстанців є і на Херсонщині. 12-го II.-20 відбулась нарада Командарма й всіх командуючих дівізіями, на котрій був також

присутнім і Отаман повстанців Херсонщини й Катеринославщини Гулий. Попереднє завдання, яке було покладено на Армію У. Н. Р. виконано. Вся Українська Армія скупчилась згідно останнього наказу.

§ 2

Наказую: а) В трохдобовий термін всім дівізіям досягнути район В. Буромки, Хреститилево, Іржавець.

Розвідка: б) Всім частинам, переходячим в нові райони залишати агентурну розвідку.

в) Отаманові Гулому наказати Отаманові Чучупака провадити агентурну розвідку в районах Каніва, Сміли, Ново-Миргорода, Лисаветграда, Знаменки, й Чигирина, доставляючи відомості Отаманові Гулому.

г) Військову розвідку вести по вказкам комдівів з метою мати освітлений район принаймі на 2 переходи.

§ 3

Окреме завдання: а) 5-му Кінному полку втримувати м. Черкаси по 14-ІІ включно, а потім, замітаючи сліди, приєднатись до своєї дівізії; коли обставини будуть несприятливими для виконання цього наказу, полку відходити по маршруту своєї дівізії, доглядаючи в напрямку Черкаси-Золотоноша. б) До приєднання 5-го Кінного полку до своєї дівізії, полку Чорних Запоріжців прикривати марш Київської дівізії. Комполку отримати від Комдіва Київської дівізії відповідний наказ.

§ 4

Волинській дівізії 13-ІІ стати на марш і перейти в с. Еремівку 14-ІІ в с. Ляшівка, 15-ІІ в м. В. Буромки. Запоріжській дівізії 13-ІІ стати і перейти в с. Москалівка. 14-ІІ в с. Козедуби, 15-ІІ в с. Іржавець, Київській дівізії 13-ІІ стати на марш і перейти в с. Васютинці, 14-ІІ в с. Старий Коврай, 15-ІІ в с. Хрестителево.

§ 5

В склад Запоріжській дівізії ввійти відділу Отамана Гулого. З цього числа Отаманові Гулому вступити в командування Запоріжською дівізією. Штаб Армії при Запоріжській дівізії. По прибутті на місця ночлігів частинам входити між собою з відповідними штабами в зв'язок. Терминові донесення по прибутті на ночівку й перед виходом на марш.

Всім частинам звернути увагу на організацію збору розвідочного матеріалу. По прибутті на ночівку кожною частиною мусить бути зроблена розвідка оточуючої місцевості, шляхів і видано розпорядження на випадок сполоху.

Провідниками частини повинні бути заосмотрені своєчасно. Бажано, щоб частини приходили на ночівку в 14 годин.

Командарм Військ. У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ ХСVII.

Таємно.

Належить знищити.

НАКАЗ
по Війську У. Н. Р.

13-ІІ-1920 р.

Ч. 36.

с. Москаленки.

І. Обстановка: По маючим відомостям в районі Сміла, Знаменки—Чигиріна ворожих частин не маєть. В районі с. с. Цибулів і Михайлово іде бій селян з совітськими військами. По відомостям від Отамана Коцура—в районі

м. Кременчуга мається совітська кінна дівізія і по непровіренним відомостям м. Золотоноша занята повстанцями.

II. Позаяк частини армії пізно прибули в райони розташування завтра 14-II—назначаю днєвку.

III. Усім начальникам дівізіям прибути завтра 14-II в 10 годин ранку в с. Москаленки для обговорення деяких питань.

IV. Усім кінним полкам приготувиться до марша.

V. Розвідка: а) агентурна: в кожій дівізії призначити по 1 старшині і 6 козаків. Райони розвідки: для Волинської дівізії в районі Цибулів для обслідування участка Александрія-Знаменка-Елісаветград.

Запоріжські дівізії—в районі Цвітково для обслідування участка Цибулів, Каменка і Ново-Миргород. Київські дівізії район Сміла-Цвітково. Розвідочним групам вирушити завтра 14-II в 6 год ранку.

б) Військова розвідка: Для Волинської дівізії: від лінії Клішинці, Сзятілівка, Степанівка, Буромки включно на схід.

Для Запоріжської дівізії район х. Козидуби, Вел. Буромки і х. Мохначи включно і на схід від цієї лінії. Для Київської дівізії район Коврай. Завойтовщина (Лукашов) і Хрестителево від цієї лінії на захід.

Усім розвідочним групам дається сектор на дальности 2-х переходів (36 верст). Розвідочні донесення давати два рази в добу. Ближню охорону як в бік Дніпра так і в інші боки вести розпорядженням Н-ків дівізії.

VI. Начальникам дівізії по можливості мобілізувати старшин в районах свого росташовання.

VII. Полку Чорних Запоріжців з двома сотнями Запор. кінного полку під загальним керуванням Полк. Дяченко — 14-II стати на марш і захватити м. Золотоношу після розвідки і в тим разі, коли там не має наших повстанчеських відділів. По захваті і використаню, залишивши агентурну розвідку перейти в район Запор. дівізії. Сотням 3 кінного полку нічліг в с. Старая в розпорядження полк. Дяченко в 7 год. ранку. Усі директиви по дальшому завданню полк. Дяченко отримати від Комдів. Київської дівізії. Полк. Дяченко термінові донесення висилати два рази в добу для чого составить летучу пошту.

VIII. З кінному полку одержати від Волинської дівізії—3 кулемети, а Запоріжському кінному полку від полку Чорних Запор. — 4 кулемети.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман О. М. Павленко.

За Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Наказа за ч. 025 і 36 для Київської зб. дівізії одержав Ад'ютант Штабу чотарь Макаренко.

№ ХCVIII.

Копія донесення Дьяченка.

Начальнику Штаба Армії

Отаману Київської дівізії.

В ніч на 14-II мною було занято м. Золотоноша і ворог відійшов на окраїни міста по шляхам, що ідуть на Піщани та Глемазів. В 10-ій годині ворог перейшов в контр-наступ і після 6¼ год. боя заставив мене відійти на станції, котру я утримував до темноти. В бійці з боку ворога приймало участь 2 батальйони інтернаціональної піхоти, котра прийшла з м. Переяславу. 13-го II в 22 год. Мною взято 62 полонених і дещо з майна. При наступі ворог поніс тяжкі втрати, бо полк мій бився в пішому строю. У мене 5 убитих та 6 ранених. За-

лишив місто із за недохватки набоїв. Зараз з Переяслава, по словам селян, пі-
дійшло ще 2 бат, чи полки і готуються до наступу на м. Кропивну та с. Деньги.
Я зараз відхожу в Канівці де і зв'яжуся з 5 кін. полком.

Дьяченко.

с. Деньги 19¹³/₂-20 р. 5 год. 12 хв.

№ XCIX.

Копія з доповіді Командіра 5 кін. полку.

Надіву Київської

ч. 69

16/II 20

12 годин.

Тільки що одержали відомости від селян: 14/II большевики кіннотою і пі-
хотою при кулеметах відступали з м. Золотоноша на Богодуховку, з Богодуховки
вчора прийшли в м. Чорнобай, з м. Чорнобай мають направитися на ст. Коврай
і на В.-Коневці. В Конівцях, як каже селянин, комуністи були вчора. Ви-
слани роз'їзди для перевірки цих відомостей на с.с. Канівці, ст. Коврай. Зв'язку
з Чорними Запоріжцями ще нема.

Командір Кінного полку полковник Старостин.

З оригіналом згідно

Твоє Наштабу

Київської Блощаневич.

16.II.20 14 годин.

№ C.

Н А К А З

По Військам Дієвої Армії У. Н. Респуб.

Ч. 7.

26-го лютого.

м. Хмільове (на Херсонщині)

§ 1.

Повернувшогося до Армії, після хворости Осаулу Долуду вступити до
виконання своїх обов'язків наштадарма.

Командуючий Армією Укр. Народ. Респуб. Отаман О. м. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник Ткачук.

Н А К А З

№ CI.

По Військам Дієвої Армії У. Н. Респуб.

ч. 8.

27-го лютого 1920 р.

м. Хмільове (на Херсонщині)

§ 1,

Повернувшомуся після хворости до Штабу Армії священнику-протоєрею
Пашевському вступити до виконання своїх обов'язків Головного Священника
Армії У. Н. Р.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респуб. Отаман О. м. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник

№ CII.

Начальнику Волинської Збірної Дівізії.

По наказу Командуючого армією звертаюсь до Вас з проханням прикоман-
дировати тимчасово старшин 1-го північного полку сотника Кришталева
і хорунжого Дуброву до штабу армії, позаяк усі старшини похворіли і зараз
крім мене в штбі нікого не має і при таких обставинах провадити працю не

можливо. Як тільки хворі наші старшини виздоровіють Ваши старшини зараз же будуть повернути нечаяно до Вашої дивізії

13 лютого 1920 р.

ч. 207.

За Начальника Штабу Армії Полковник Ткачук.

Н А К А З

по Військам У. Н. Р.

№ СШ.

Таємно.

1920-14-П').

ч. 37.

с. Москаленки

• " год. хв.

I. Обстановка: Від Волинської дивізії одержано донесення в котрому зазначено, що селяни с. Єремівки доносять, що в с. Семенівці є два большевицьких піших полки, котрі направляються через м. Жовнін для ліквідації наших отрядів. Відносно більшовицьких сил у м. Кременчузі донесень не поступало.

II. На підставі вищезначеної обстановки операції кінноти проти Лубен і Хорола поки що припиняю. Наказую сьогодні же виставити постійні застави: від Волинської Збірної дивізії в Жовніні, Запоріжської дивізії в районі Клищинци, Київської дивізії на хут. Баталей.

Завдання усім заставам освітлення місцевості як можна більшого району. Звертаю увагу на своєчасну і скору доставку донесень, а для цього виставити проміжувочні летучі пости.

III. В залежності від обстановки і при виявленні значних ворожих сил, передбачається перехід нашої армії через Дніпро в районах: для Волинської дивізії — с. Худолівки, для Київської дивізії — с. Чернявка, для Запоріжської дивізії с. Лубенці і Замотиця. При проході через Дніпро залишити на місцях переходу розвідочні пости, котрим дається завдання виявити ворожі сили, щоб дати нам змогу своєчасно перейти в контрнаступ.

IV. Щоб дати свободу і більшу рухомість нашим частинам, усі лишні обози переправити 15/II через Дніпро і сосредоточити в районі с. Топилівка для Волинської і Запор. дивізії, для Київської по передбаченню Комдіва.

V. Призначаю тиллові дороги для Волинської дивізії Худолівка, Медведовка, Голоківка і Осота; для Київської дивізії Чернявка—Жаботин; для Запоріжської дивізії — Лубенці—Грушовка.

VI. Комдіву Київської див. переправити наказ до відділу Полковника Д'яченко, з'ясувавши йому становище і наказавши йому занявши м. Золотоношу, по можливості 15-II залишити м. Золотоношу і відійти в м. Ірмієв і далі по маршруту Київської дивізії, а при неможливості переходу Дніпра і маршрут передбачається вирішити самому Полковнику Дяченко.

VII. При слабких ворожих силах передбачається наш контр-наступ.

VIII. Усім частинам мати місцевих проводників.

IX. Термінові донесення присилати двічі в добу, а розвідочні — негайно.

X. Замічено що донесення пізно поступають, бо не можна знайти штабів, а з приводу цього наказую завести білі прапори з червоним хрестом розміром (1½ X 1½, арш.). Червону матерію отримати від Комдіва Київської.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За Нач. Штабу Полковник Ткачук.

ч. 208/оп.

Наказ за ч. 208/оп. для Київської дивізії одер. Ад'ютант Штабу чот. Макаренко.

1) Слова: „14 лютого 1920 р.“ закреслено. О. Д.

2 лютого 20 р.

№ CIV.
м. Умань.

Пану Головноком. Військам У. Н. Р.

Трапилась нагода передати Вам де які більш-менш цікаві відомости, одержані мною від різних осіб, які прибули з Кам'янця та Києва. Із Кам'янця відомости такі—зараз туди повернувся міністр Левітський котрому доручено з пропозиції Польщі вкупі з Антантою формування нового кабінету на діловому принципі тудиж прибув на днях і отаман Петлюра, а заново сформовані із полонених Польщею війська заняли фронт праворуч поляків—приблизно в Новоушицькому повіті. Одержано із приватних джерел і багато інших, але більш-менш непевних відомостей, які мають невелике значіння, а тому я їх і не передаю. Становище у Києві малюється так. Там страшна дорожнеча, фунт масла коштує наприклад 1000 карб., фунт хліба—160—180 карб., фунт солі від 900 до 1100 карб. Робітництво совітською владою страшенно незадоволено. Зараз всюди по Україні йде централізація не київська, а московська гроші радянські котірують—одна тисяча за 300—250 карб. Селянство на всьому просторі правобережжя радянських грошей не приймає: наближається грошова криза; в звязку з цим всюди великі непорозуміння. Радянська влада напружує всі сили вийти з цього становища, але грузне все більш і більш. Меж комуністами російської марки і нашими боротьбистами в центрах велика гризня з за влади і предбачається скорий розрив.

У Волоха справи кепськи—багато балакають що скоро його обеззброять. Сам Волох на майбутнє дивниці дуже песімістично і упевняє всіх що майбутні повстання щастя Україні не дадуть.

Вся людність в Умані і навкруги широченно чекає приходу іншої влади (Петлюровської) бо ця опріч шаленої дорожнечі на місцях народу нічого не дала.

Є чутки що зараз поляки доходять до Фастова. Я цьому отчасти віру, бо большевики тут чогось дуже нервують. Із Києва передають, що Антанта наказала всім малим державам дати половину своїх військ на боротьбу з большевиками; Кубанська Націон. рада в Парижу склала умови з Укр. місією на спільну акцію проти большевиків до цього акту приєднався Дон.

З поваженням П. Сумний.

№ CV.

Н А К А З
по Військам У. Н. Р.

Ч. 38.

15-II 1920 р.

с. Москаленки.

I. Обстановка: наші роз'їзди повернувшіся з сел: Ляшівка і Б. Буромки донесли, що ворога там немає. Агентурна розвідка вислана на м. Кременчук дійшла до м. Градижска і донесла, що в м. Жовніні є дійсно комуністична організація, котра хотіла заарештовати наші роз'їзди (волинської дивізії) 15/II відправити в м. Кременчук, по роз'їзді у ночі зник. В село Мозолівку 14/II приїжджало 8 кінних комуністів за фуражом. В м. Градежск є 40 кінних комуністів. По відомостях від селян в с. Пісчанах (що 10—12 верст від Кременчука) стоїть 2 большевицьких полки, котрі прийшли від Кременчука ще 12/II. Напрямок цих частин не виявлено. Одні кажуть, що ці частини підуть по шляху через Еремівку на Золотоношу або по залізниці на Ромодан—Гребінку. Розвідкою виявлено, що на станції в с. Каменка ворожих сил немає. В районі Новомиргорода йде білий, а

розвідка не повернулась і не виявлено з ким іменно. Повстанці з Холодного Яру готують обезброєти Коцура (Чегринський район). Отримано відомости від старшини який був в м. Умані 2.II, що отаман Волох з своїм отрядом 31/I вийшов на польський фронт. В Звенигородці 5—6 лютого, Цвітково—8/IІ і в Черкасах—9/IІ ніяких ворожих частин не було. Цей старшина констатує прехильність населення до наших військ, підготовчу працю до повстання і великі надії на отамана Петлюру. Повернувшись урядовець, який по хворості залишився в с. Ново-Андріївка від 12/2 був затриманий комуністами в Цебулеві доклав: що війська стояли й Цебулеві і готовились к виходу на польський фронт. В Цебулеві робили рекавізіцію хліба, конів і скота, після цього пішли в с. Михайлівку, але там з селянами була бійка. По відомостям від агентури всюди де були комуністи селяни до них відносять вороже. II. Завтра 16/IІ всім частинам армії залишатись, до отримання нових деректів на своїх місцях. III. Завтра 16/IІ ранком Комдіву Київської дивізії вислати роз'їзд назустріч Полк. Дяченку і повідомити йому о розтушованні наших частин.

Командующий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.
За нач. Штабу полковник Ткачук.

№ CVI.
Таємно.

Н А К А З
по Війскам У. Н. Р.
ч. 39.

16-II-1920 р.
14 год.—хв.

с. Москаленки.

I. Обстановка: від Волинської дивізії одержано донесення, що роз'їзд висланий від застави (Волинської дів.) на м. Жовнін був обезброєний місцевими селянами і посаджений в Волосну Управу. Застава ввійшла в містечко помітила що зі всіх кінців почали сходиться селяне. Застава не бажаючи бути обезброєною, відійшла на хут. (м. Жовніна). Населення м. Жовніна дуже вороже відноноситься до Українських військ і маються не перевірені відомости, що селяни надіслали делегацію до м. Кременчуга, аби їм дали допомогу вигнати наши частини.

Наша армія перейшла на лівий берег Дніпра де пробула 4 дні. За цей час нами були заняті Черкаси і Золотоноша і зроблена велика агітаційна робота і селянство побачило що наша армія існує. Зараз ми приковали ворожі сили. Після цього армія, маневруючи, повинна вийти з цього напрямку і перекинутись на правий берег Дніпра. Нашої армії знову предстоить великий похід, котрий може протягнутись до місяця, а за цей час справа нашої армії повинна стати на Державний шлях.

II. 17/IІ в 8 год. ранку армії стати на марш: Волинської дивізії в с. Худяківка, Київської дивізії в с. Чернявка, Запорізької дивізії в с. Лубенці і Замотици (штаб Лубенці).

18/IІ перейти в райони: Волинської дивізії в район с. Яновка, Київської дивізії в м. Жаботін, Запорізької дивізії в с. Грушевка. 19/IІ перейти в райони: Волинської дивізії в с. Бондариво-Голіково (штаб—Голіково), Київській дивізії в с. Вербовка, Запорізької дивізії в с. Баландіно-Коханівка (штаб Баландіно).

III. На марші кожна дивізія уявляє з себе походну колону з мірами охорони в повній бойовій готовності, щоб кожну хвилину можно було прийняти бій.

IV. На марші вибирати наблюдательні пункти і залишати парні розвідочні пости, поки не пройде уся колона.

V. На ночлігах росташовуватись, так щоб головні сили були під рукою і в одному пункті. Призначати обов'язково збірний пункти і мати тісний зв'язок з частинами.

VI. При приході на ночліг, старший начальник з Командірами частин об'їзжає свій район, вибирає позицію і робить усі розпорядження на случай бою.

VII. Усім командірам частин налагодити саму широку агентурну розвідку.

IX. Термінові донесення присилати двічі в добу к 8 і 20 годинам, а розвідочні і бойові негайно.

X. Штаб Армії на марші при Запоріжски дівізії, а ночлегах: 17/II в с. Лубенці, 18/II в с. Грушівка, 19/II в с. Балавдіно.

XI. Замістники: Отамани Тютюнник і Загородський.

Комадуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За начальника Штабу Полковник Ткачук.

Ч, 211/оп.

№ CVII.

Таємно.

Додаток до наказу ч. 39 по Військам У. Н. Р. від 16-II-1920 р.

Обстановка: По донесенню Командіра 5-го Кінного полку (Київської дівізії) від 15.II м. Черкаси занято місцевими та пришедшими комуністами силою до 600 чоловік. м. Золотоноша занято партізаанами, охорона нібито большевицького напрямку. Ревкоми всі на місцях. 15/II в біл Золотоноші чути була гарматна стрілянина до 11 год. ранку. По відомостям від селян, які прибули з м. Золотоноші ходять чутки, що 14/II нібито розпочався рух Російських комуністів з м. Драбово на м. Черкаси.

За Начальника штабу полковник Ткачук.

№ CVIII.

Таємно.

Н А К А З

по Військам Армії У. Н. Р.

ч. 40.

19-16.II-20 р.

с. Москаленки.

I. Обстановка: В ніч на 14.II полком Чорних Запоріжців занята була м. Золотоноша і ворог відійшов на окраїни міста по шляхам, що ідуть на Пещаное та Глемязов. В 10 год. 14/II ворог перейшов в контр-наступ і після 6½ годин бою заставив полк Чорних Запоріжців відійти на станцію, котра утримувалась до темноти 14/II. В бійці з боку ворога приймало участь 2 баталіона інтернаціональної піхоти, котра прийшла з м. Переяслова 13/II в 22 години. В бійці взято 62 полонених і багато майно. При наступу ворог поніс тяжкі втрати. З нашого боку 5 убитих і 6 ранених. Зараз з м. Переяслава по словам селян підійшло ще 2 баталіона, котрі готуються до наступу на м. Кропивку на Деньги. З донесення Командіра 5-го Кінного полку (Київської дівізії) видно, що 14.II большевицька піхота і кіннота при кулеметах виступили з м. Золотоноша на Богодухівку; з Богодухівки вчора 15.II прийшли в м. Чорнобай. З м. Чорнобай мають направитися на ст. Коврай і на В. Каневці. В В. Каневцях, як кажуть селяне, комуністи були вчора; 15/II. Усі ці відомости від селян і для перевірки їх вислани роз'їзди.

II. Сьогодні 16/II полк Чорних Запоріжців ночує в с. Нсвий-Коврай і має заставу в с. Лихолети.

III. В зв'язку з обстановкою звертаю увагу на міри охорони і розвідку на північ (від Запоріжської дивізії вислати агентурну розвідку, і розізди на хут. Ісаєнки і Баталей). Від Волинської і Київської по призначенню Комдівів.

IV. Завтра 17/II усі обози вислати вперед з місця ночлігів не пізніше 6 годин ранку, а частинам стати на марш не пізніше 7 годин ранку. Арергарди тримати в 3—5 верстах від головних сил.

V. На усіх місцях постою залишити старшинські пости, котрим наглядати, щоб ніхто з козаків і обозу не залишався.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман О. М. П а в л е н к о.

Начальник Штабу Полковник

Ч. 213/оп.

Н А К А З
по військам Дієвої Армії У. Н. Р.

№ СІХ.

ч. 3.

16 лютого 1920 р.

с. Москаленки (на Полтавщині).

§ 1.

Звертаю увагу всіх командирів частин на відозву Отамана Тютюнника; в цій відозві 12 точок, які гарно з'ясовують селянству чого потрібно триматися.

Наказую цю відозву дати кожному старшині і досвідченим козакам, як конспект при розмовах з селянством.

Крім того в кожному полку доручити одному старшині і 2 підстаршинам (або козакам) справу інформації населення; ці старшини виїжджаючи з квартири (на возі)—на сході з'ясовували селянам правдиво і просто за що бореться Народне Військо України.

§ 2.

Командирам нашим звернути увагу на діяльність комендантів, яким я доручаю бути справедливим оком—забезпечення Армії від дурної слави місцевого населення. Про всякі непорозуміння комендант мусить доносити своєму командірові. Всі наряди підвод мусять йти через комендантів, яким належить пам'ятати, що всякий такий наряд на селянах відбивається тяжко.

§ 3.

Виконуючи Наказ Головного Отамана Петлюри Армія вирушила в похід, похід дальній, новий, несподіваний, вимагаючий від козацтва напруженности всіх духових і фізичних сил.

Наслідки цього походу будуть величезні—тут кожний козак упевнявся в тому, що він творить волю Народу, що нарід наш вірить своєму війську, чекає від него визволення від ярма яке хотять на него накинати всі пришельці.

Наше втомлене довгою війною козацтво отримало від самого Народу, підчас походу, подяку, подяку щирю, міцну, що надає йому силу на новий подвиг.

Від імені Головного Отамана С. Петлюри я вітаю всіх старшин і козацтво, дякую за службу Україні і наказую віддати в наказі реєстр всіх тих, хто взяв участь в цьому поході; не забудьмо і тих із наших товаришів, що поклали в боях свої голови, або відстали від нас по раненню і хворості. Лічу своїм обов'язком в мент коли наша Армія сполучиться з армією Головного Отамана Петлюри, докласти йому цей спис і прохати видати за це всім відповідну пошану і можливу допомогу.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респ. Отаман
помішник Отамана полковник

№ СХ.

Таємно

Н А К А З
по Військам У.Н.Р.
ч. 42¹⁾

Належить знищенню

18-II-20 р.

с. Грушовка.

I. Обстановка: Розвідка від Запоріжської дивізії, повернувшись з м. Гуляй-Города донесла що в цій селі немає нікого; с. Нечаєвка вільне від ворога. По відомостям від селян большевіцька (розвідка) кіннота силою до 400 направляється з м. Каменка на Смілу, відкіль через Білозер'є направляється на Черкаси.

II. Завтра, 19/II усім частинам армії виконувати наказ по армії за ч. 39 і перейти залізницю (Знаменка—Бобринська) не пізніше в 6 годин ранку 19/II. Бажано щоб головні сили, а особливо обози не проходили близько залізничних станцій і полустанцій.

III. Полку Чорних Запоріжців стати на ночліг 19/II в с. Томашовка. Запоріжські дивізії розширяється район і включається с. Буртки. Штаб Армії на марші при Запоріжській дивізії, а на ночлегі в с. Кохановка, куди поставити один кінний полк по призначенню Комдіва Запоріжської.

IV. Комдівам по прибутті в райони росташування і ознайомленні на місці зараз же донести.

V. Для дальньої агентурної розвідки призначаю сектори: для Волинської дивізії: від лінії Умань—Липовець до лінії Умань—Ольгополь (промежуточний пост Торговиця). Для Київської дивізії: На північ від лінії Умань—Черкаси. Для Запоріжської дивізії: від лінії Єлизаветград—Ольгополь на південь. Усім агентам на випадок перерви в зв'язку звертатись в Умань до Полковника Дерещука. Полку Чорних Запоріжців вислати дальню агентурну розвідку, маючи центром Ольгополь освітити район Балта, Ольгополь і Ананьєв. Усі відомості надсилати до Тішківки де бути головному агенту.

VI. Комдів Запоріжської дивізії сьогодні предпринімає акції проти с. Каменка, котре занято отрядом Коцура силою до 50 чоловік і грабує місцевий завод і фабрику.

VII. Завтра 19/II в 16 годин в штаби Запоріжської дивізії в с. Балаїдино призначаю нараду Командуючих дивізіями де будуть оголошені листи від Прем'єр-міністра і М. Левіцького.

Оригінал підписав:

Командуючи армією У. Н. Р. Отаман Омельянович Павленко.

З оригіналом згідно: За начальника штабу

Полковник Ткачук. в. р.

№ СХІ.

До Пана Командуючого Армією У.Н.Р.

5-II-1920 року.

Надсилаючи Вам Пане Отамане копію відповіді Нач. Команди на мою телеграму слідуючого змісту: 1) Як маю ставитись до відкликання старшин зв'язку, 2) На якій підставі Нач. Команда спростувала акт злуки двох армій і 3) з якою

¹⁾ В оригіналах наказів наказу ч. 41 (цей наказ мусів мати цей №) немає, — правдоподібно трапилась помилка в нумерації. О. Д.

метою з Нач. Ком. розповсюджуються чутки, що всяки прокламації про об'єднання армій є нахабна видумка наддніпрянців.

Коли я був в Нач. Команді з Кульчицьким, то вже тоді помічав, що справа в об'єднанні є лише маска для якогось ганебного випадку — вчинку з боку челяді старого австрійського двору, котрі по собачому здібни були лизати руку цисарю та дуже пишалися штернями за щирю службу Його Мості; Тепер ці люди держать в руках Галицьку Укр. справу і тільки про Галичину вони думають та що вона мусить бути такою покірливою їм, якими вони — були — австрійському престолу. Власне кажучи вони думають лише про себе, думають заховати Галичину в такому стані, та при допомозі кого вгодно, щоб їм зберегти для себе становище, ранги і права нічого не робити крім злочину, та шей мати право карати за протести; вони торгують всім аби досягти свого. Після розмов зі мною де вони нібито широко погоджувалися на Ваше командування, зібралися від корпусів в Нач. Команді в Борщах, і коли Микитка сказав, що старшини крадуть, а се факт, вони призначили покищо над ним опіку, але з кого? Я не маю себе за пророка, але здається не помиляюсь, коли кажу з таких же, що мають при собі скарб не на одну сотню тисяч. Цірица викинули з Команди і на його місце здається буде Шаманек і т. и. На сю нараду запрошено було денікинських представників і вкупі з ними вирішили, як спасати Україну. Тісний контакт з добровольцями. При чому про ці наради від мене все скривали але як бачите їм не вдалося, вони до мене хворого, коли було до 40 степенів горячки надсилали старшин, що-небудь вівідати, але вийшло навпаки, бо мимо волі — узкоболі відкривали все те, що мусіли заховати від мене, і розказували все коли я давав їм зрозуміти, що вони брешуть та вини складали на старших. Де кому я просто казав, що Р.ву не по адресі їх направила. На мою думку Галицька армія вже не відродиться при сих апаратах і такому складі. Зараз йде грабунок всякого добра, майже без винятку, кожен хсває до кешені, що може, обирають навіть шпиталі, де лежать їх брати хворі, а за яких вони по їх словам були гідні не тільки на смерть але на згоду з Денікиним. Вони брехуни, незвичайні ледащо, нічого не роблять, тільки ходять та чваняться тим, що в Галичині вони зуміли національно виховати жидів та німців і вони зараз широко працюють (sic) і дійсно в штабах корпусів працює 2 — 3 жида та 2 — 3 німців а сотні Галицьких старших б'ють байдя ідять сплять, псують повітря, та ходять у роспуці, як вони кажуть і дійсно їх роспука видно здаля на пиках — мало не пукне (трісне). Де ще залишилась порядна людина—тікає, до мене звертаються за порадами дати вихід, поки що я на стільки слабкий і голова ще шумить, що не зміг найти засоби бодай хоч яку кропелину спасти для будучої армії, але по-завтраму у мене буде нарада і міні здається де що буде зроблено, думаю скомпанувати части з кращими гал. старшинами, вони стоятимуть на місці додавати до них наших козаків і коли окрепнуть а се буде через 2 — 3 тижні, мусять вступити до нашої армії, в сему напрямку вже розпочав роботу є наши люде які йдуть на се діло а Галичане теж пійдуть. Думаю, що У. С. С. теж не довго будуть з Нач. Ком. і будуть з нами. Я був проїздом в їх бригаді відновив старе знайомство, крім того заступник Шефа Штабу II Корпусу У. С. С. дуже часто до мене заходить.

Що до відповіді і пояснення відкликання старшин звязку, поки я хворий і набираю більш матеріалу мовчу, а далі ультимативно вимагатиму карн тому хто навів образу нашій армії і особисто Вам, Пане Отамане і Підполковнику Долуду

назвавши його великим бандитом, смію Вас запевнити Пане Отамане, що за честь нашого війська Вашу і Честних Співробітників я зумію постояти з пістолем в руках, як честний український козак, що мусить мати смерть за радість захищаючи свої права волю, честь і право сміливо дивитись кожному в вічі.

Тепер дозвольте, де кілька слів написати про себе. З Начальної Команди я поїхав до Мазепи і других членів уряду, мав вкупі з хор. Кульчицьким повернути до н/війська, але в дорозі причепилася до мене хворість грипи Іспанка і викликала стару хворість легких так, що розпочався процес правого легкого, але ще не велика біда, думаю днів через 8 вибратися в дорогу до війська, поки що більш часу проважу в ліжку, але роботи нашої не кидаю, до мене заходять ділячі громадські і повстанці, помалу робиться справа. Бачився з Трутенком про де що радилися, вказував на де які не тактовні вчинки, але так лагідно, що ми розсталися в найкращих відношеннях. Трутенко здається чоловік не злий, але біля него дехто примазався не зовсім підходящий і можуть погсувати в справі. Завтра у мене буде Полк. Трутенко, будемо вкупі виправляти де які хиби. Галичани і Команда II корпусу до мене ставиться дуже гарно ввічливо, але після відповіді я говорю з ними приватно не як з представниками Команди а особами офіційально зазначив, що не можу з ними мати жадних справ.

З пошаною Ваш М. Левитський

Р. З. Привіт всім. Будь ласка дайте прочитати листа Феденко.

№ СХІІ.

Н А К А З
по Військам армії У. Н. Р.

Оперативно—Таємно

20/II-1920 р.

ч. 43

с. Коханівка

I. Сьогодні 20/II в 10 год. ранку Київській збірній дивізії стати на марш перейти в с. Рейментаровка, де і росташоватись на ночліг.

Волинській і Запоріжській дивізіям (окрім Запоріжського кінного полку) залишатись на своїх попередніх місцях росташувань.

II. З приводу того що в с. Коханівці епідемія тифа і частини але росташовані наказую Штабу армії і запоріжському кінному полку сього дня в 12 год. виступити в с. Красносельці де і росташоватись на ночліг, по вказівкам квартир'єра Штабу армії. Запоріжському кінному полку залишити заставу в с. Коханівка (Запоріжському кінному полку наказ дан з Штабу армії).

Оригінал підписали:

Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Омелянович Павленко
за Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Певно: за Нач. Опер. відділу сотник [підпис не читкий].

№ СХІІІ.

Н А К А З
по Армії У. Н. Р.

Опер.-Таємно.

20/II-20 р. 19 годин.

ч. 44.

с. Красносельці.

I. Обстановка: В ніч з 18 на 19 цього лютого частинами Запоріжської дивізії обеззброєна в м. Каменка кінна охоронна сотня „Коцурівців“ комуністичного напрямку.

19/II в 14 годин в напрямку на с. Баландіно під червоним прапором показався отряд силою до 20 чоловік. Розвідка від Запоріжської дивізії виявила, що це козаки втікачі бувшого отряду Волоха. На цукроварні Райгород Командіром 5-го кінного полку обеззброєна комуністична охорона.

По відомостям від старшини Волоховського отряду виявилось:

Польський фронт 3—4 дні тому назад був на лінії Бердичев-Козятин, а добровільний фронт в 45 верстах від Голованевська. Умань займає 60 піша совітська дівізія. Волохівський отряд росформований і влитий в совітські частини.

По донесенню полковника Д'яченка 19/II мимо Елізаветграду пройшли 3 латишських полка в напрямку на Аджамку.

II. Завтра всім частинам армії (крім полку Чорних Запоріжців) залишатись на попередніх місцях свого росташування.

III. Полку Чорних Запоріжців виступити 21/II в 9 год. ранку в с. Ставідло де і росташуватись на ночліг.

IV. Полк Чорних Запоріжців поступає в моє розпорядження, як армейський резерв.

V. Всім частинам Армії вести саму тшательну і енергічну ближню і дальню розвідку по розпорядженню Командуючих дівізіями.

VI. Термінові донесення присилати к 9 год. і 20 год. що-денно, а розвідочні і бойові негайно.

VII. Замістники: Отамани Тютюник і Загородський.

ч. 225/оп Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CXIV.

Таємно

НАКАЗ

по Армії У. Н. Р.

1-II-1920 р. 12 год.

ч. 45.

с. Красносельци.

I. Обстановка: Командір 5 кінного полку (Київської 36. дівізії) доніс, що ст. Сердюхівка і село Сердюхівка ним були заняті 19/II в 23 год. Ні ешелонів, ні військ не обнаружено. Зрідка проходять походом з м. Златополя на Смілу ворожі відділи різної кількості. В м. Златополь ворожих комуністичних відділів не має.

II. Завтра 22/II Київської 36. дівізії залишатись на попередніх місцях свого росташування.

III. Завтра 22/II в 9 год. ранку частинам армії стати на марші перейти:

а) Волинської дівізії в с.с. Кримки—Ясиноватка. Штаб дівізії в с. Кримки.

б) Запоріжської дівізії в с.с. Сентов—Шпакова—Аврамовка. Головні сили і Штаб дівізії в с. Сентов. (Могилів II рота).

IV. Полку чорних запоріжців 22/II залишатись на попередньому місці свого росташування.

V. Штаб армії 22/II в 9 г. ранку переходить в с. Хайновку.

VI. Усім частинам армії звернути увагу на тшательну і скору розвідку.

VII. Полку Чорних Запоріжців поступити в розпорядження Командуючого Запоріжською дівізією.

VIII. Термінові донесення присилати к 9 і 20 годинам що-денно, а розвідочні і бойові негайно.

IX. Замістники Отамани Тютюник і Загородський.

ч. 227/оп. Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За Начальника Штабу Полковник Ткачук.

Одержав наказ за ч. 45 Осаул Полку Чорн. Запоріжців Божко.

Н А К А З
по Військам армії У. Н. Р.
ч. 46.

№ СХV.

19-22-11-20 р.
„17“ год. „15“ хв.

Мапа 3 вер. в 1 цілі

с. Хайновка.

I. Обстановка: Командир 5-го кінного полку (Київської дивізії) доніс, що 21/II ним були заняті м. Ново-Миргород і Златополь і захвачені троє крас-ноармійців. В обох цих місцях большевиків—не має. 3—4 дні тому назад большевики вийшли в напрямку Біла Церква. З Ново-Миргорода большевики забрали з собою відомих Українських діячів.

II. Загальне завдання: армії к 25/II сосредковатись в районах: Хмільова (Запоріжська дів.) Міролюдовка (Волинська дивізія) і Копанки (Київська дивізія), а тому наказую:

III. 23-го цього лютого в 8 год. ранку частинам армії стати на марш і перейти в райони:

а) Волинські зб. дивізії, слідую по маршруту Кримки-Хайновка-Шпакова-Каніж (10 рота) росташуватись в с. Федоровка, Веселовка (Сагайдакова), Максимовка і Арсенєвка. Головні сили і штаб в с. Арсенєвка. Комдіву звернути увагу на с. Каніж (10 рота), де мається большевицька організація.

б) Київські зб. дивізії, слідую по маршруту: с. Рейментаровка, Ямки, Панчов (9 рота) і росташуватись в с. Панчов.

в) Запоріжські дивізії, слідую по маршруту Сентов і далі по шляху на Панчов в 2 х верстах на північ від Каніжа (10 рота), Панчов, Єлизаветовка, Осітня (Ларія) і Марьевка (Станкевича-Лобрина) росташуватись в с.с. Марьевка (Станкевича-Лобрина), Петровка (Буличова) і Марьянополь (Чуйкова). Штаб і головні сили в с. Марьевка.

г) Полку Чорних Запоріжців, слідую по маршруту Ставідло, Ямки, Панчов (9 рота) і Єлизаветовка,—росташуватись в с. Єлизаветовка. Перед началом марша зв'язатись з Київською дивізією.

д) Штаб армії 23/II переходить в с. Осітня (Ларія).

е) Лінія охорони на південь переходить через с.с. Мануйловка (Обертасова), Алексеевка (Лутковського) і Петровка.

ж) Від Київської дивізії 23/II вислати постійну агентуру в Ново-Миргород і Златополь.

IV. 24 цього лютого частинам армії стати на марш, а тому наказую:

а) Запоріжсько зб. дивізії 24/II в 4 год. ранку виступити з місця свого росташування і слідую по маршруту Марьевка (Станкевича-Лобрина), Петровка (Буличова), Марьянополь (Демінова) і м. Хмилевое—росташуватись в м. Хмилевое. Великий привал в с. Юрьевка (Дуковича) на 2 години. б) Київські зб. дивізії 24/II в 12 годин стати на марш і сосредковатись в с. Петровка (Буличова) і Марьянополь (Чуйкова) де призначено великий привал до наступу темноти, після чого дивізії стати на починий марш і слідую по маршруту Петровка (Буличова), Марьянополь (Чуйкова), Сосфіївка, Никлаєвка (Патріна) і Копанки, росташуватись в с.с. Николаєвка—Копанки. Штаб дивізії с. Копанки.

в) Волинські зб. дивізії 24/II в 12 г. дня стати на марш і сосредковатись в с. Марьевка (Станкевича-Лобрина) де призначено великий привал до наступу темноти, після чого дивізія зв'язавшись з полком Чорних Запоріжців, стати на ночний марш. Дивізії слідувати по маршруту: Марьевка (Станкевича-Лобрина),

Палівка, Мала Виска, Юрєвка (Дуковіча), Маріямнополь (Димінова) і Міролюдовка (Свінарка) і росташуватись в с.с. Маріямнополь і Міролюдовка. Штаб дівізії с. Міролюдовка (Свінарка).

г) Полку Чорних Запоріжців 24/II вирушити з міста свого росташування з таким рахунком що б к 20 годинам 24/II зайняти станцію Мала Виска і цукроварню. Полку залишатись на зайнятих місцях до 6 год. ранку 25/II. По заняті цукроварні Полковнику Д'яченко призначити свого коменданта, котрому представити в штаб армії документи по котрим був виданий цукер. 25/II в 6 год. ранку виступити і слідуя по маршруту Мала Виска, Юрєвка (Димінова) Міролюдовка (Свінарка) і Эрделівка, росташуватись в с. Эрделівка.

д) Штаб армії на марші 24/II при Запоріжській дівізії, а потім в м. Хмилевое.

V. Частинам армії по приході на останні місця росташування вислати ближню агентурну розвідку:

а) Запоріжської дівізії на південь і захід від Хмилевое.

б) Волинської дівізії дається розвідочни Ново-Міргород—Ново-Українка.

в) Київської на північ і північний захід від району свого росташування.

VI. Через кожні два тижні дівізії будуть по черзі заніматися центральні місця при росташуванні армії.

VII. 25 цього лютого в 14 годин призначаю нараду командуючих дівізіями в Штабі армії в м. Хмилевое.

VIII. Термінові донесення присилати щоденно к 9 і 20 годинам, а розвідочні і бойові негайно.

IX. Замістники Отамани Тютюнник і Загородський.

ч. 228/оп. Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

За Начальника Штабу, Полковник Ткачук.

Наказ ч. 228/оп. одержав Ст. Помішник Полку Чорн. Запоріжців Божко.

№ CXVI

НАКАЗ

Таємно.

військам армії У. Н. Р.

Оперативний

25 лютого 1920 р.

ч. 47/оп.

„20“годин „30“хвилини.

м. Хмилевое

I. Обстановка: З донесення Комдіва Запоріжської від 23/II видно: 1) в Елизаветі регулярних військ не має. 2) ворожі війська пересовуються на Знаменку і Аджамку. 3) про Вознесенськ і Бірзулу відомостей не має. 4) Одеса по певним відомостям зайнята була ворогом (червоними) тиждень тому назад. По не певним відомостям Одеса залишена після того червоними. 5) По відомостям ескадра Антанти відмовилась взяти на судна добр. армію.

Агентурна розвідка (Волинської дівізії), повернувшись з боку ст. Греновка (лінія Елизавет—Хирівка), донесла, що на станції зараз нікого немає. 20/II на станції було 500 чоловік комуністів (200 кінних і 300 піших) і 4 гармати. Ці комуністи направились на Елизавет, але потім повернули назад і поїхали на Знаменку. По донесенню агентури (24/II з Елизавету),—на ст. стоять 2 ешелони комуністів по 20 вагонів—в ешелоні по 200—250 чоловік; один ешелон стоїть під парами в напрямку на ст. Знаменку. Є три броневики: один саморобка (запущений і без прислуги), другий „черепаша“; третій без паротяга; паротяг якого причеплений до ешелона.

Є ще два санпотяги, але хворих майже нема. В Елизаветі військ нема:

днів 5 тому назад біля Єлизавету пройшли 2 піших полки 108, 109, які направились на Шполю, де хотіли росташуватись, але організація Шполи їх не пустила і вони повинні були повернутися на Білу-Церкву. Можливо що цей район зайнятий повстанцями.

II. 26 цього лютого усім частинам призначаю однодневний відпочинок.

III. Загальне завдання: Армії к 27 цього лютого зосередитись в районах:

Київська дивізія — Вікторштадт.

Волинська — Тишківка.

Запоріжська — Липняжка, а тому наказую: 27/II частинам армії стати на марш і перейти:

а) Київська дивізія переходить через Ерделівку (Графська), в район Егоровка.

б) Волинська дивізія через Ерделівку переходить в Ракіно.

в) Запоріжська дивізія Глодоси.

г) Штаб армії — Глодоси.

28/II частинам армії продовжувати марш і перейти: Київська дивізія в Вікторштадт; Волинська Тишківка; Запоріжська Липняжка.

Штаб армії і одна кінна сотня по призначенню Комдіва Запоріжської в с. Водянах.

IV. Всім частинам армії вести саму енергійну військову і агентурну розвідку, а тому призначаю: для Волинської дивізії розвідочний сектор: Тишківка-Торговиця-Тальне і Покотилова—Голованівськ. Для Київської дивізії—Вікторштадт-Торговиця-Тальне-Хмилевсе-Гайсин. Для Запоріжської дивізії на південь від лінії Липняжка-Глодоси-Злинка-Єлизавет.

V. 3-ій кінний полк на два тижні прикомандірую до Київської Збірної дивізії. Комдіву Запоріжської зробити по цьому належні розпорядження.

VI. Полку Чорних Запоріжців поступити в розпорядження Запоріжської дивізії з цього числа.

VII. Термінові донесення прислати щоденно в 9 і 20 годин, а бойові і розвідочні негайно.

VIII. Замісники: Отамани Тютюнник і Загородський.

ч. 234/оп.

Командуючий Армією Отаман Ом. Павленко.

За Начальника Штабу, полковник Ткачук.

№ СХVII.

КОПІЯ РАПОРТУ К. АДМІРАЛА ГОЛОВНОМУ АТАМАНУ.

Добровольческа армія, розваливши наш західний фронт, розвалилась і сама, началось грабіжничество і розбій гірший ніж большевистський; ті повстанческі отряди, котрі зачали і давали можливість Добровольческій армії йти почти церемоніальним маршем, — побачивши такий грабіжнический настрій, — негайно перейшли в тил добровольцям і тим заставили їх не тільки одходити, а прямо таки бігти до самого моря. В Одесу з награбленим майном збіглося одного старшинства, по послідній реєстрації, 27 тисяч чоловік. Вся ця ватага маючи великі гроші думала не о бійки з большевиками а тільки о тим щоб знайти іностринну валюту і утекти куда Бог дасть — началось те, що я называю „орієнтація на евакуацію". На далі ж ніяких великих большевистських сил окрім Києва в правобережній Україні не було — бо весь удар був по Слободчині на Донецький басейн.

Не стану описувати, як коло мене сгуртовалось те що було дійсно Українське, як Добровольча армія хотіла зробити з селян і німців-колоністів „народну оборону“, котра була б тільки обороною от Миколаєва до Бірзули і не мала б не тільки лозунга „Единая и Недѣлимая“, но і трохцвітного прапора, — все це буде мною докладено персонально, — коротко казати з цього нічого не вийшло.

Тим часом мені і генералу Сокирі-Яхонтову удалось сформувати в добровольцем отряді Струка українське ядро а потім і весь отряд Струка став українським. С Галичанами котрі були в Одесі, і котрі сами до мене звернулись — була така умова щоб вони на перший час занятія нами Одеси дали б свої війська і своїх фельджандармів для охорони самого міста, а далі, як того потребує стратегичне становище, підтягли б і ті два корпуси котрі були коло Жмеринки-Виниці. Німці-колоністи обіцяли додати своїх озброєних людей і в Одесу і на фронт і забезпечить місто провіантом. Після таких умов, я с Сокирою-Яхонтовим поїхали в Англійське командованіє, щоб показати англійцям яке становище і дати им вибрати: Українці або большевики. Дуже цікаво те, що добровольчеське командованіє вбило англійцям в голову що є тільки два, так казати, полюса: Деникінці і большевики, а українці це або глупство або ті ж большевики по тільки таємні. Години півтори мені прийшлося читати англійцям лекцію об Україні після чого вони обіцяли перебалакати с Ген. Шиллінгом і дати мені і Сокирі отвіт в 4 години — все це було 24/II-20 р.

В 4 години ми с Сокирою-Яхонтовим знов звернулись до англійців, котрі обявили нам що влада передається Українцям — но тільки щоб ніякої бійки с добровольцями не було. В те-ж время Струк вийшов уже с Одеси на Пересип і став розсилати свої роз'їзди на Вознесенск і Миколаєв. Англійська місія покинула місто і перейшла на свій пароплав, на котрим уже не мала зв'язку с своїми миноносцями. Миноносци-ж, роскидані по всьому рейду, побачивши на березі якісь роз'їзди і малі військові частини, прийняли їх за большевиків и обстрелювали с гармат — а це були Струковськи частини. Струк і Галичане начали отходити на Тирашполь і Роздільну, а місцеві большевики уже захопили вулиці між самим городом и частинами Струка — і всякий зв'язок з ними був утерян. 25/II коло 6 годин в ранці Сокира прибіг до мене і сказав що він кидає місто і як небудь пробереться до Роздільной. Я-ж хворий уже другий тиждень був почти на руках перенесен на пароплав, котрий пішов в Варну — в мене оказався возвратний тиф. Тепер я в Букарешті. В Варні до мене зверталось багато українців котрі були силком мобілізовані добровольцями — їх набереться чоловік 500. Всі вони бажають ійти на фронт с українцями но не добровольцями і бояться що їх повернуть в Крим. Їх обов'язково потрібно перевезти через Румунію на один з фронтів. Міркую що українська армія найперше повинна захопити Одесу а не Київ, бо Одеса є головний український порт для зв'язку з закордонним урядом і забравши Одесу ми маємо можливість прохати англійців і французів вернути нам згідко їх умови з німцями наші пароплави (45) котрі зараз зарештовані в Царьгороді. Поки ми не будемо кати морської комунікації наш фронт і населення України будут терпіти величезну нужду во всім.

Підписав: Контр-Адмірал М. Остроградський.

20-III. 1920 р. Букарешт.

№ СХVIII.

Доклад четаря Клементія Бігарія про його перебування у большевицькій полоні.

В місяці грудні 1919 року находився я у Вінниці у т. з. Віденській лічниці (Місія Червоного Хреста д-ра Новак) як реконвалесцент по манджурській тифі.

Позаяк почався відворот українських і денікінських частин, одержала команда сеї лічниці приказ евакуації до Одеси.

Транспорт хорих переведено укр. саніт. поїздом 2008. Командантом був лікар єврей наддніпрянський. Підчас транспорту кормили нас надзвичайно плохо. Хотяй у цім поїзді находилися по найбільшій частині легко хорі і виздоровляючі померли менш більш 10 чоловік. Легковажність санітарного персоналу була така, що у Одесі собаки витягали трупів з вагона (трупарня). Наші доклади у Одесі не довели до ніякої цілі.

У Одесі переведено хорих до лічниць, а реконвалесцентів до дому виздоровців. Можна посвідчити, що управління Деникина давало галицьким частинам і лічницям, що лиш можливо було.

Сеї гарний час не тревав довго, бо у половині січня 1920 року розклад Деникінської армії дався відчувати на всіх сторонах. В Одесі почали налеті (грабежі) що раз розширюватися, а що найпоганіше було то, що денікінські старшини брали активну участь у тих грабінжах. Не лише банки і уряди, але також багатших приватних мешканців ограблено, многих ранено і убито.

В останніх днях січня командуючий генералгорода Одеси Штесель повідомив український одеський комітет, о після відбутої наради з англійським і французьким консулом, він готов віддати владу у руки українського комітету, если той зможе обороняти город проти нападу большевиків. Український комітет повідомив про це Станційну Команду галицьку (Отаман Оробко), котра сейчас скликала збірку старшин наддніпрянських і галицьких. При цій нараді виказав полковник Здобудьволя, що зможуть поставити у протязі 3 днів до 10.000 озброєних людей. Галичан озброєних було тоді менш-більш 1500. Позаяк легко є сказати, що на першу відозву зголоситься 10 — 15.000 чоловік, алеж треба і з тим числитися, що евентуально не прийде ані 2000, нарада старшин узнала, що:

1) з огляду на факт, що місцеві большевики мають zorganizовану силу 30 — 35.000 людей,

2) 41 дивізія большевицька (невідомо у якій силі) приближилася вже на 15 верст до города,

3) допомоги зі жадної сторони неможливо одержати, перебрання влади і ставлення опору в такій хвилі неможливе і допровадило би до повної погибелі позаяк большевики не держаться занадто конвенційних ітернаціонально-воєнних законів. Впрочім дійшло стац. Команді до відома, що галицькі частини вже окружені большевицьким[и] військами, зробили з ними якусь умову, котра пізніше буде опублікована.

День по цій нараді зробили місцеві большевики переворот, забили багато денікінців і нагнали остаючи частини в силі 6 — 7000 чоловік здовж Дністра на захід.

День по перевороті з'явився в домі виздоровців большевицький командир 41 дивізії, переглянув виздоровців, повідбирав пальне оружжя і повідомив нас, що стоїмо під опікою совітської влади, не потрібно нам безпокоїтись ніяк, лише довжні признавати совітську владу і підчинитися їй.

Я тоді переняв службу як харчовий старшина у лічниці на ул. Пантелей-монівській 5 гімназія.

Дня ¹⁾ марта відбувся в Одесі торжественний празник річниці Тараса Шевченка. Виступили укр. частини узброєні: 1 курія Чорноморський (полковник Здобудьволя) 2 курень Галичан. Неузброєні: всі старшини находячі ся у городі Одесі. Збірка перед Собором.

Всі укр. частини і відділи організованих українських робітників, вся шкільна молодіж і много інших виступили з прапорами синьожовтими, на котрих причепили були менші або більші червоні шматки. То ударило на нерви большевицьких урядів; приїхав самоходом командант города Одеси, товариш Розенберг і зажадав, щоб сей час віддалити прапори і уживати лише червоні. Підняв ся на то величезний галас, Розенберг відійшов не вимагаючи дальшого виконання того приказу. Частини і відділи рушили у поход через Єкатеринівську улицю аж до головного двірця, завернули через площу у улицю Пушкінську співаючи національні і патріотичні пісні. На площі перед будинком музея (Александровський чи Николаєвський проспект) находилася бушта Т. Шевченка закрита. Під гуком *Ще не вмерла Україна, Интернаціонала відкрито бушту*. Тримали помови люди різних партій, Українці і Москалі. Українці вихваляли Шевченка як чистого патріота національного, большевики і Москалі яко соціал-революціонера і предтечу большевизму.

Вечером відбулися у гор. Опері і по других театрах торжественні представлення у спошану Т. Шевченка. У опері проголошено також різні промови всіляких партійних людей, котрих тенденція була, використати твори Шевченка на власну користь. Дух українців очевидно запалений, а над все визначувалася шкілька молодіж. Дійшло нам до відома, що цей торжественний празник відбувся по цілій Україні і дав большевикам велику задачу обдуманья.

Результат для гал. армії і для прочих укр. добров. частин був той, що командір полкового штабу (Порейко) ²⁾ видав приказ, що:

- 1) не вільно уживати синьо-жовтого прапора; на його місце ступає червоний,
- 2) не вільно носити Петлюрівських відзнак (тризуб) натомість ступає пятираменна червона зьвізда,

Хто не укорився сему приказу, того замкнено як контрреволюціонера.

Не задовго по тім підняла чорноморська частина (Здобудьволя) у Тераполю повстання, вигнала на короткий час большевиків з міста і вивісила синьожовті прапори. Большевики перемогли це повстання дуже легко і в короткім часі. Що сталося з повстанцями, нам не звісно, певно є, що велику часть розстріляно.

Позаяк большевикам донесено було, що гал. частини у Одесі мають звязь з Черноморцями, думают і прилагоджуют повстання в Одесі, заарештовано одного дня всіх старшин здорових находячихся в домі виздоровців і по приватних квартирах в Одесі і то менше-більше до 250 чоловік. За якийсь час прибув з полевого штабу оден поручник буковинець, котрого імени я більше не памятаю, з приказом звільнити всіх Галичан і перевести зі всім гал. майном до полевого штабу у Конотопі. Большевики випустили галичан з тюрми, прилагодили оден грузовий ешалон і загрузили ся всі ті, що мали відїзд на нім на 26. цвітня по обіді забираючи з собою все майно гал. Між виїзжаючими находилося скілько жінок, паявочок і дітей. Потяг мав відійти о 10 годині вечером.

¹⁾ Дати не проставлено. О. Д. ²⁾ Порайко. О. Д.

Тимчасом більшовики вислали на заставу II (т. є. 7 — 8 верст від Одесси, двірце чекальня) одну сотню Китайців з машиновими крісами з приказом шукати якоїсь провокації з Галичанами і постріляти ту зволоч, — змінників. Желізнодорожники довідалися о тім від своїх товаришів на Заставі II, і не відправили потяга виказуючи, що машина заболіла. Китайці очікували потяг до 1-ої години і зголосили по телефоні своїй команді (Ч. Н.) що Галичан не має. На то вислано другу сотню китайців з машиновими крісами на головний двірце а до помочи вислано їм оден боронипоїзд.

Желізнодорожники не повідомили нікого о цій справі і то з причини, аби не зрадити своїх товаришів з Застави II., а по другім, бо думали, що більшовики обдумуються витворити такий факт скандальний і варварський у самім городі Одесі і задля того непотрібно безпокоїти Галичан. Галичани спали спокійно по вагонах, по найбільшій частині пороздівані, перед поїздом виставлена була стійка з крісом. Китайцям удалося легко провокувати стійку. З котрої сторони випущено перший вистріл, не знати. Факт є що зачали сипати Китайці крісами і машинками з одної сторони а бронивик з скорострілами з другої на поїзд з спячими галичанами. Зачав крик, плач, люди голі, босі повискакали з вагонів, покидалися на землю. Декотрим удалося перелізти під вагонами і утечи. Перестрілка тревала з ¼ години. Китайці обскочили поїзд і заарештували всіх неранених не дозволяючи їм убіратись і відвели до тюрми, жінок понаганяли; трупів і тих, що не давали знаку життя, покидано на вози і відвезено на кладбище, де їх зараз закопано. Кажеться, що було до 80 трупів. Що сталося з майном державним і приватним не відомо.

Лічниця ч. 35 на ул. Старопортофранківській заложена Галичанами. У тій лічниці знаходився як командант підвідділу от. Гарабач; я сам виконував функцію харчевого старшини.

Рано 27. цвітня прибули з головного двірця де які ранені і жінки босі і пів голі. Ми їх прийняли до лічниці і допомагали їм в чім лиш можливо було. У протязі дня приходили деякі старшини і стрільці, котрим удалося утечи, але не успіли вийти з Одеси. Голод присилював їх шукати прокорму. Лічниця запасів не мала, бо більшовики видають харчі лише на 3 дні і то дуже скупо. Ми їм давали хліба і каші, зупи і що лиш можливо було.

У лічниці находилася одна жидівка на посаді воєнного комісара і оден наддніпрянець на посаді політичного руководителя. Ці знову мали деяких людей, котрі їм доносили, що ся діяло. Так і довідалися о тім, що ми підпіраєм українців - утікачів і зробили на нас донос до Губ. Ч. К. що провадимо контр-революційну агітацію.

30. цвітня 10 год. вечером обступила більшовицька частина озброєна під проводом агентів Губ. Ч. К. лічницю і заарештували всіх Галичан. Відібрали нам всі гроші, документи, оружжя і т. д. Ревізія тревала цілу ніч, аж над ранком нагнали нас всіх (150 чоловік) до Губ. Ч. К. на ул. Канатни, а звідтам по двох днях до тюрми в Одесі. У тюрмі замкнули нас у трьох осібних залах. З часом зібралось 500 — 600 чоловік.

Життя у московській тюрмі знакове. Рано кияток, 1½ фунта чорного хліба с половиною, 8 золотників сахару. Обід суп рідкий з пшона (більш проса як пшона) без мяса, раз або два рази на тиждень з смердючою рибою. Вечера кияток. Гонили нас там до роботи, копати, замітати, подвіре чистити, дрова рубати і т. д.

Кожного вечера повторялася грозича сцена: між 5 — 6 годиною приїзжав

грузовик експортований кавалерійським відділом і вибирали 4 — 8 чоловік на розмін, то значить на розстріл. Між иншими розстрілено отаман[а] Гарабача. Яке то вражіння на нас робило може собі кождий подумати сам.

23-го мая 1920 року вигнали нас всіх (500 — 600 чоловік) на подвір'є. Там вже чекала на нас експорта і то курінь піхоти, відділ кавалерії і два вози, на кождім оден машинний кріс. Повикликували нас по імені, поставляли рядами по 6, обступил рядом піхоти і рядом кінноти і погнали до двірця. На чолі їхав оден віз з машинним крісом, а зі заду другий. На двірці пананихали нас до вагонів по 40 чоловік і по 2 стійки з набитим крісом. Ті стійки мали приказ кожного, котрий не слухає на слово або хоче утікати, сейчас застрілити. Так нас відправили до Николаєва. Заїхали ми до станції Трихати перед Богом і затрималися там, бо міст через ріку був знищений.

Конвой, котрий нас експортував належав до якогось охоронного батальйону, рекрутовався в Одесі, складався майже виключно з жидків голодранків. Командіром був якийсь м'ясар єврей надзвичайно ординарний і захланний. Позаяк ми два дні, крім хліба і цукру нічого їсти не дістали, зачали люди вимінювати біле за хліб. Очевидно привело то командіра на думку піти до нас на реквізіцію, забрали нібито заміняли від нас все: ціле біле, однострої, плащі, деки, годинники, перстені і т. д., одним словом, що лиш попало у руки. Натомість дали нам дранте повне вошей.

По двох днях прибув другий конвой з Николаєва, перебрав нас і повив піхотою через німецькі кольонії до Миколаєва (30 — 35 верст). У німецьких кольоніях дуже гарно нас приймали. Дали доволно їсти, молока, сала, м'яса і иншого. Повтікало у кольоніях майже 30 чоловік, бо були певні, що німці їх закриють. Настрій кольоністів є надзвичайно противний большевикам.

Прибувши до Миколаєва, помістили нас у бувше касіно морських офіцерів. Зараз зачали нам давати школу, привели музику, котра нам вигравала інтернаціонал, зробили мітинг і розказували нам, яка то хороша річ: большевизм і комунізм, бо чоловік не потрібує жадного клопоту голові, дістає їсти і пити як кождий домашній скот, дістає чоботи і одержу, як ся підковує коні, робить то і тільки ян комуністичний закон приписує, так як господарь запрягає волів до плуга і инше.

Ми мали то вражіння, що тут вже віє инший вітер як у Одесі і що люди нас ваблять до себе. Списали також протокол нашого ограблення.

По трьох днях повезли нас желізницею через Полтаву до Харькова. Там поміщено нас у Москальовські касарні. Харч нам давали тут як власним жовнірам і обходилися з нами доста хорошо. Підлягали ми політично Галицькому Рев. Комітету, котрого предсідатель тавариш Кон.

Під проводом українських кругів (велика часть української інтелігенції залучилася у патріотичні цілі з большевиками) почалася українізація урядів. Позаяк дається в знаки брак відповідних сил і фаховців сейчас при нашій прибуттю повстала думка використати як найбільше наших старшин і здібніших людей для харківських урядів. Большевики дозволили, щоб задержати всіх нездібних до воєнної служби і старших людей (поверх 45 літ).

Комісія з 2 лікарів галицьких, 2 лікарів большевицьких і кількох приставників больш. переглянула цілий транспорт і вилучили 70 — 80 осіб і всіх жінок і дітей. Прочих послали до Казаня на реорганізацію.

Як нам оповідали приїзджаючі з Казаня, там концентровано останки гал.

армії і уживано їх до присильної роботи і то рубати дрова у лісі, будувати залізну дорогу і т. д.

Полишені у Харькові поміщено по всіляких урядах. Всі обов'язані ходити на комуністичні курси — виклади.

Наше поміщене у Харькові, Москальовська касарня був переходовий відділ для новобранців. Переважно прибували такі з Харьківщини і з Полтавщини, Новобранці приходять дуже неохочо, багато скриваються по лісах, або втікають до повстанчих відділів. Большевики змущуються на родичах таких втікачів надзвичайно строго, забирають скот, палять домівки, забирають заложники. Відділи большевицької кінноти виловлюють дезертерів, де лиш понаде.

Серед подвіря моск. касарні знаходиться будинок з ґратами (в'язниця). Тут замикають зловлених новобранців. В часі, коли я там перебував, находилося менш - більше 300 — 400 новобранців замкнених, до 9/10 України. Дух у них щиро український. Співали надзвичайно гарні пісні, між иншим Заповідь Шевченка, Дорошенко і инші.

Я, хор. Голинський, поручник Вольф і четар Моргенштерн відлучилися по тихоньки. Удалося нам роздобути папері в'єнно-полонених Австрійців і поїхали з транспортом в'єнно-полонених до Москви.

У Москві заложили німці (Германська Держава) свій совет для в'єнно-полонених. За їх прикладом получилися німці австрійські, угри, чехо-словаки, поляки і румуни і сотворили інтернаціональний советский союз держав бувшої Австро-Угорщини. Ці два совети мають всі справи полонених в руках. Німці (Reichsdeutsch) відправляють своїх полонених якнайскорше. Вони мають власний приют, прокормлюють их доста добре і тримають, як звикле, добрий порядок. Не змущуються над інтелігентами, так що можна сказати, що їх інституція відповідна.

Не такий лад панує у союзі австрійських советів. Ці мають лише оден приют для тяжко ранених (інвалідів) і для тих, що стоять до лиця [sic] (Inwall-denhelm). Прочих полонених відставляють у приюти російських біженців (Естонців, Латишів, Поляків і инших народів). Для австрійських полонених призначено місце у приютах Число I, XI і XV. Місця там мало, харчі надзвичайно бідні. Денно одержує кожний $\frac{1}{2}$ фунта (20 дгр.) чорного хліба з непересіяної муки, котра звикле ще мішана з пшоном, 9 золотників сахару. Рано кипяток, на обід суп з пшона без мяса, 2 рази на тиждень з рибою (старі оселедці), на вечер як має продуктів то знова пісний суп ще тоньший як на обід, а як нема, то лише кипяток.

Транспорти полонених приходять з двірця до приюту інвалідів. Місця по кімнатах немає, Розстеляються по подвірю, а як часом почне дош, то роблять з мішків і ріжних шматок шатра і туляться оден при другому. Другого або третього дня по прибуттю, переводить лікарська комісія огляд і реєстрацію полонених. Позаяк сейчас із таборів сибірських висилають лише інвалідів, ця комісія класифікує їх як інвалідів I. або II. класи. До I. класи належать тяжко хорі, як скорбут і инші, або ті, що дійсно їм бракує нога або рука або сліпий і також старі люде понад 45 літ. До II. класи належать всі прочі, ще трохи здібні до роботи.

Інвалідів I. класи відправляють скоро, значить 8 до 14 днів по черзі.

Інваліди II. класи відправляються на роботу по советських фільварках і до тих господарів, котрі з советами якусь зв'язь мають. Там вони мусять що найменше 3—4 тижні робити, потому вільно їм приставитися до нової комісії і реєстрації.

На роботі дістають звикле лучші харчі (2 фунти хліба денно) і платню 1.200—1.500 советських рублів на місяць. Хто працює три місяці може получить і одєжу.

Бувшим офіцерам, урядникам австр. армії і взагалі інтелігентам, як професорам, адвокатам і прочим, робиться як найбільші перепони. Угорських старшин категорично не відправляєтьсЯ. Для того скривається кожний як лише може.

Мене тримали як інтелігента, мимо того, що в моїм паспорті назначено було 47 літ і комісія признала мене не здібним до найлегшої роботи, більше як два місяці на XI пункті. Посидів я оден місяць, надобло мені голодувати без жадного англяду до видертя. Послухав я ради одного маляра і пішов до интернац. совету робити. Робив я майже цілий місяць, лупив бульбу, замітав і умивав сходи і виходки, носив і доглядав дітей завідуючих товаришів і так ся змилували надімною і в кінци відправили.

Відіхав я з Москви 28 серпня.

Транспорт складався з 1.500 осіб, всіляких народностей. Почавши за городом Твер іхали ми 2 доби через горючі ліси майже аж до границі Естонії. Мали нагоду бачити, які люди вислані гасити, підпалювали ще більше. По дорозі не одержали окрім 1 фунта хліба, 9 золот. сахару на добу нічого більше.

На границі то є Ямбург, перешукано нас за грішми, золотом, сріблом, маюфактурою, харчами і иншим. Багатьом, котрі мали нагоду у Сибірі дєшо заробити, відібрали 20 до 30.000 рубл. царських. Перепускали лиш 10.000 рублів советських або царських, инші гроші, як колчаківські, донські, або денікінські пірали. Українські і инші заграничні конфіскували і давали натомість посвідку (квіт).

На границі перебрали нас естонські офіцери і повезли нас до Нарви. Запровадили до старої швецької кріпости і помістили нас по гарних військових шатрах (німецьких фабрикат). Поділили нас по національностях, перевели реєстрацію накормили і післали спати. Тут я по трох місяцях перший раз дістав мяса. З кріпости виходити не було вільно, з міста також не можна було дєшо купити. Але естонські хлопчики драпались як коти по мурах і приносили ковбаси по 1000 рубл. фунт, сала по 2.500 рубл. ф. Впрочім обходилися з нами естонці надзвичайно гарно. Було шатро читальня, де стояли часописи на ріжних мовах і бібліотека до диспозиції.

Пересиділи ми 5 день у Нарві.

5-го вересня розгрузили нас на Leuchteschiff, а малий пароход потягнув нас в діл Нарви; вечерком дійшли до моря і до нашого корабля Лісбоа. Загруженє сей маси людей, розташованє їх по ліжках, назначенє, де кожний має їти по харч і т. д. не трєвало більше як одну годину. В тім часі підняли вже якор і ми дякувати Богу відпекали ся напевно советської Росії. Харч на кораблі був добрий, хліба доста, дістали ще папиросів і чоколяди, лишє ингим не смакувало—бо занадто гойдало і...

Дальша подорож йшла нормально. Лікарський перегляд у Свінемінде, реєстрація у Штетіну і відправка по національностям до відповідних граничних пунктів бувшої Австро-Угорщини.

Мене відправили з Чехо-Словацьким транспортом до Райненберга, а звідтам до Боденбаха, де переведено нову реєстрацію і відправили полонених по таборах квантани. У Боденбасі зголосив я командантові транспортного відділу, що я не Чехо-Словак, але Український старшина утікаючий з большевицького

полону. Одному сотникові чеському це зовсім це було до вподоби і сказав мені що прикаже відправити мене сейчас через границу. На то я йому відповів, що яко старшина воюючого народа думаю мати право на гостину (Asylrecht) а після норм інтернаціональних можна мене інтернувати, але не відправити назад, щоб большевики мене розстріляли. Попросив його дати мені спосібність дістатись до Праги, де наша Місія урядує. Мене відправлено до граничної поліції, тут дістав посвідку на вільний переїзд до Праги. В Празі прийнято мене у Місії надзвичайно гарно і відправлено через Братіславу до Відня.

Що до політичного становища на Україні, можу сказати, що большевики вправді лиш по містах кріпко держаться, по селах селяне не узнають цю власть занадто, тримаються спокійно, щоб чорта не будити. У кожному селі має одного начальника Української, одного Російської і одного комісара большевицької власти. Як наступить якийсь переворот передають урядування один другому без жадної сварки так як міняєся шапку. По українських селах настрої патріотичний, по німецьких прихильний українській справі, по російських індеферентний, то значить хай вже буде Україна, лиш хай буде спокій, сіль і керасин. По містах рух українізації щораз більше шириться, а найбільш між молодим поколінням. Противні цьому рухові суть московські урядники і жидаи. Перші боються стратити посади і хліб, бо заведенем модерної занадто європейської адміністрації необхідно упаде і хабарство,—послідні бояться, що козаки, здобувши власть у руки, не будуть їх довго виганяти, але виріжуть і вистріляють, як робиться з шкідливими звірятами у лісі або у полі. Капіталісти і чужоземці тягнуть за єдиною неділливою Росією.

Підчас нашого транспорту до Харкова мали ми не раз нагоду побачити, що нарід нам дуже прихильний і нас жалували. Звичке чути було: Вот Галичане хотіли зробити добре для нас, але ми їх не зрозуміли; тепер довжні підчинятись жидам і їх прихильникам.

Торговля по Україні підчас мого перебування ще була вільна, поволи зачали большевики регіструвати склепи і лавки і перенимати під советську опіку. Селяне не радо продають за советські гроші. Знають досить добре, що і український гріш не має за границею жадної вартости, але ж мимо того продає скорше і на лів дешевше за свій гріш. Отся сільська політика надзвичайно здорова і показує нам дорогу нашого поступовання у будучности. На примір: Я продаю 1000 кл. пшениці по дві гривні. Трачу з тим, але стягаю власні банкноти із закордону. Хто далі хоче купувати пшеницю, мусить вперед купувати гривні золотом, а гривнями аж може одержати пшеницю.

Хліба на Україні достаток, хотяй не засіяно навіть половини поля. Селяне у декотрих околицях закопують хліб, палять стирти, щоби лише не вивозити до Москви, жидівській власти. Був приказ віддавати яйця, масло, молоко, сир і т. д. до міста, селяни сейчас зачали різати і їсти кури і корови, що не зарізали, пігнали до ліса.

Повстанчеських відділів має много. Есть Батько Махно, Тютюнник старший і молодший, Ангел, Зелений і інші. Махно оперує по Херсонщині і близько Азовського моря. Тютюнник на Поділю, Ангел і Зелений на Київщині і у Чернігові. Тактика стара козацька, козаки одягнені по селяському, без жадних відзнаків, скривають крис десь у бурянні або під якоюсь стріхою. Послушні своїм старшинам, котрих сами вибірають. Даного моменту нападають на менші від-

діли ворожі, забирають обози, граблять де лиш можливо жидів і поляків—даються і иншим чужоземцям у знаки. Тактичної сполуки між собою, здається, не мають.

Махнівські відділи осуждено в кінці 1919 року на 80.000 чоловік. Коли большевики стягнули стільки сил, що могли Махна окружити, не знайшли нікого, всі Махнівці зчезли як мрак. Найбільше прихильників має Махно у Кубаню і на Полтаві.

Взагалі можна сказати, що думки самостійної великої України ширяться чим раз більше. Як би сьогодні Антанта проголосила признання цієї самостійності, то з певністю за кілька неділь не було б одного большевика на Україні, але дуже багато жидівських трупів, бо всюди лиш жидам дається вина, що не признається ця самостійність такого великого інтелігентного і здібного народу.

Що до большевицької влади то мушу сказати, що то згори всьо жиди, а з долини голодранте. Ленин не значить нічого. Вся власть в руках Троцького. Командант Москви жид Дексвах, командант Одеси жид Ройзенблат. Предсідатель галицького Револуційного Комітету товариш Кон. Як нема доста жидів, то завімають посади комісарів жидівки, як на приклад у Одесі у 35 лічниці военний комісар жидівка Золотаревська. По всіх урядах повно жидів, всі важіші посади у армії заняті ними. Можна сказати воскресеніє Юдеї.

Але Україна будеть. Коли, своєю дорогою, але будеть. Отсю фразу чув я від Одеси аж поза Харків, а ця думка і у мені закорінилась. Дай лиш Боже найскорше і дай Боже витримати аж до тої пори.

Клементій Бігарій в. р. четар.

№ СХІХ.

ПОДІЇ В ДОБРОВОЛЬЧІЙ АРМІЇ В РАЙОНІ ОДЕСИ

24 січня ст. ст. 1920 року.

З одного боку під натиском большевиків, а з другого нервуючись подіями повстанців в тилу, які не змогли винести на собі надзвичайних кривд і грабунків, частини Денікінської армії в хаотичному стані відступали одні на Одесу, гадаючи на пароплавах переїхати до Варни в чому вони помилилися позаяк не було в Одесі ні жадного пуда вугілля, а другі, минаючи Одесу, поспішались до переправ на Дністрі, думали через Румунію потрапити до Болгарії, де на їх думку малося переформірування їх армій, щоб по весні знов зробити наступ на большевиків.

Поспішність їх відступу була надзвичайна: частина переганяла другу, одні йшли до Акерману, другі кїдалась на переправу коло Маяк, треті в Тірашпіль, але румуни нігде їх не перепускали, а в Маяках, де вони перейшли Дністро без дозвілу румун, навіть зустріли гарматним і кулеметним вогнем.

Нарешті всі частини зконцентріровались у Тірашполі і коли стало ясно, що Румунія їх не перепускає, Денікінська армія рушила в здовш Дністра на північ на злучення, як вони заявляли, до Поляків. Цей рух був трохи обрахований і вони вирушили трьома колонами в такому порядку: понад самим Дністром рушив обоз другого розряду, а також жінки офіцерів, хворі і приватні особи, в сусідній колоні йшов обоз першого розряду і деякі штаби з незначними бойовими частинами і, нарешті, третя колона виключно бойова.

Чутки про наближення большевиків, а в де яких містах обстріли обозів місцевими повстанцями страшено нервувало ці відступаючі частини і вони без дньовок, високим темпом робили намічений перехід.

Крок за кроком, все більше і більше ці вояки проявляли самочинні, безплатні реквізиції їжу і фуражу і, нарешті, дійшли до форменого грабування населення, яке попадалося по їхньому шляху. Почало робитися щось надзвичайне: стон і сльози роздавалися по селах і хуторах в слід відступаючій ораві так званої добровольчої Денікінської армії. Забирали у селян коней і без жадної зміни ці коні мусіли вести ім награване майно, поки не здихали по дорозі, тоді знов реквізували коней з хазяїном, або і без хазяїна, вривалися в хати, забирали печений хліб, муку, яйця, сало, не рахуючись з тим, що то було останнє у господаря, нарешті дійшли до того, що почали зривати замки від скринь і сундуків і забирали гроші, переважно Романовські, полотна, ковдри і кожухи, хто протестував, того били нагайками і погрожували розстріляти, убивали гусей качок і курей, навязували до сідел десятками і під регіт дикої орави гарцювали на конях, вривалися в хутора і забирали останніх овець.

Це занадто цинічне грабування ні в чім неповинних людей не могло навіть саму найчерствіjšу людину залишати спокійним свідком і серед де яких поодиноких солдат цієї банди з'явилося обурення. Я був свідком, як солдати разом з офіцерами накінулись в одну хату до хазяйки, яка мала пасіку, забрали у неї мед і навіть той запас, який був залишений на прокорм бжол, понівічили вошину і вийшли з хати, через де який час заходить знов один офіцер і почав кричати, щоб вона дала йому меду, та відмовила він тоді почав зривати з шафи і сундука замки, ніби то шукаючи меду; я вийшов і сказав кучці обурених солдат, які забігли в хату і почали бити цього офіцера Денікінської армії прикладом та нагайками. В другому селі на моїх очах кіннотчики підіхали до замкненої хати, зломали замок, зломали сундуки, забрали дві тисячі Романовських рублів, все полотна і де кілька кілімів, в хаті перевернули все що там тільки знаходилося; повивертали з діжок соління, а коли нагодився господар і почав звертатися до них з плачем, аби вони не ройнували його, ці знамениті вояки зняли з його кожух і шапку, ударили де кілька разів нагайкою і поїхали з награваним далі. Зупиняючись на ніч по хатах, загадували варити їсти, жарити качок, курей, не рахуючись з тим чи має господар цих качок і курей і бідні селяне примушені були бігати по сусідах і доставати птиці перед страхом бути розстріляним, або в кращому разі скаліченим нагайками. Хто гостро до них становився, того били, або розстрілювали тут же в його оселі.

Огидно було дивитися, як ця орава піджимала хвіст і силилась бути невинною і коректно відноситися до селянства, коли увіходило в сферу, де зустрічались українські застави або залоги. Наближаючись до застав польських, навіть, почали агітувати, що тут, мовляв, треба себе утримувати від грабунків, бо це може нашкодити і поляки можуть їх не допустити до себе.

Надзвичайно дивно було дивитися, що на всі ці грабування ні вищим командуванням, ні окремими офіцерами не тільки не проводилася яких небудь наказів, заборонення грабувань, але навпаки оправдувалися таки злочинства з того погляду, як вони заявляли, що иньшим чином прокормитися і зробити цей похід не малося у них можливості, а через те в цих грабуваннях брали участь не тільки солдати, а і самі офіцери.

Весь шлях, яким ця добровольча армія пройшла від Одеси до польського фронту усіяний стонами і сльозами селян, що навіки вселило в їх серцях надзвичайну злобу і обурення проти російського війська.

На превелике щастя ці події добровольців лише відхилили від себе наше

селянство, але не повернули їх до большевиків. Ні в одному селі мені не довелося зустрінути орієнтації на большевиків а першовіше ще чекають, як спасення, як вони називають „Петлюровську“ владу.

5 Березоля 1920 року Мих. Середя.

Підпис особи мені відомої свідчу: От. Шаповал.

№ СХХ.

Н А К А З

по військам У. Н. Р. ч. 48/оп.

1-го березня 1920 року.

1. Обстановка: 1) По перевірці відомостей від різних агентур установлено, що 2-а Латишська дивізія в складі 1, 2 і 3 Латишських полків спішно відійшла з Одеського напрямку в Латвію. Причина — революція в їх краї і загроза із заходу.

2) В Елсаветському, Помішянському, Ольвіопольському і Балтському районах ніяких значних ворожих сил нема.

3) В районах Уманському, Звенигородському, Біло-Церківському і Фастовському виявлена присутність большевицьких сил.

4) Агентура дивізії Київської 28/2 доносить: комуністи відтягнули свої сили на Білу-Церкву, Фастів. В м. Звенигородка стоїть ворожа дивізія невеликої кількості, яка має відійти на польський фронт. (По додатковим відомостям вона вже виступила. Ці відомости потребують перевірки).

Одеська часопис („Комуніст“) доставлена тою же агентурою, передає, що денікінці відійшли в Румунію (на Аккерман). Ескадра Антанти відійшовши з Одеси ні одного добровольця з собою не взяла. В Криму ще є не значні добровольчеськи відділи.

5) Елсаветські часописи від 24/II подають: „18/II ворожа армія наступаюча на фронті Мозирь—Могилів—Подільський складається: Мозирський напрям — 7.000, Овручський—5.500, Новоград Волинський—2 дивізії Галлера, Із'яславський—6500, Старокиївський — 7500; армія під командою Головного Отамана Петлюри—14000. Ми (большевики) під натиском ворога примушені були заанштити Летичів і ряд сел на північ і південь від нього“.

6) Завдяки наближенню весни, розливу річок, відсутности буркових доріг—значно обтяжується рух нашої армії, а тому всіма відповідними Командами ведеться уважне обслід доріг і переправ.

II. Загальне завдання армії: Армія має зосередитись на протязі 2 і 3 березня ц. р. в районі сел: Юзефполь, Новоселки, Бузниковата.

III. Частичне завдання: 1) Волинська дивізія 2/III з місця свого росташовання переходить в Добрянку, 3/III — продовжує до села Юзефполь де і росташовується. Розвідку вести на Ольшанку і Ольвіополь.

2) Запоріжська дивізія 2/III з місця свого росташовання переходить в село Коритно. 3/III—продовжує марш до с. Новоселки де і росташовується.

Розвідку вести в секторі Голосково і Голованівськ виключно.

3) Київська 2/III переходить в с. Тішківка, 3/III — продовжує марш до с. Бузниковата де і росташовується.

Розвідку вести на Добрянку, Тішківку, Покотилово і Голованівськ виключно.

4) Штаб армії 2/III с. Добрянки, 3/III—с. Дорожника.

IV. 4/III передбачається денний відпочинок.

V. Бажано щоб частини армії ставали на марш не пізніше 3 год. ранку, з тим розрахунком щоб завидна була виставлена сторожева охорона.

VI. Охорона і Розвідка та зв'язок на марші—після погляду Командирів частин.

VII. Замісники Отамани: Тютюнник і Загородський.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

№ СХХІ.

Дивізії Волинській і Київській.

І.ІІІ.20 р. 24 г. с. Водяна.

Передаєсь до відома і відповідного зарядження командирів дивізій слідуючі донесення див. Запорізької:

Копія

I. „Д. Негайно. Командарму У.Н.Р. По певним відомостям завтра в м. Глодоси чекається гарний отряд комуністів. Місцеві Глодоські комуністи піднесли голову. В містечку росновсюджуються відозви комуністів і Махна прсти Петлюри. Мій посланець чув в Глодосах гарматну стрілянину з боку Хмелевої або Малої Виски. По відомостям, одержаним моїм зв'язком в м. Глодоси, з Ново-Миргорода іде по нашому напрямку відділ комуністів силою до 3.000 чоловік. По цім же відомостям в районі ст. Помішної і Новоукраїнки стоїть больш. ешелон. І.ІІІ. 22 год.“

II. „(Копія) Доношу, що козак 5 сотні в с. Липняжці біля аптеки чув від селянина, який приїхав з Вороб'їва, що туди від Добрянки і сх. приїхало багато війська (піх. і кінноти) комуністів, які, на думку селянина, мають напрямок сюди (Липняжка). Комуністи виставили заставу і нікого не пропускають з села, а селянинові прийшлося проїхати понад лісом.

І.ІІІ.20 р. ч. 48. Ком. 2 Мазеп. Кур. (підпис)

III. Зважаючи на се, приказую всім частинам залишити на сутки на місцях свого переб. розвідку.

IV. Дивізії Київській, в разі тяжкої для нас ситуації на сім березі, продовжувати завтра дальніший марш через Добрянську переправу. По можливості агентурною розвідкою виявити правдивість даних донесень.

V. Ком. Зап. дивізії наказую перевірити розвідкою правдивість донесень із с. Вороб'ївки.

VI. Про становище в с. Вороб'ївці див. Київська буде попереджена в с. Тишківка.

VII. Аби уникнути натовпу в Добрянці, див. Волинська робить великий привал в 3—5 верстах від Добрянки.

Орег. підп.: Отаман Ом. Павленко.

Певко: Нач. Шт.

П Р И К А З
по Військам У. Н. Р.
ч. 49.

2.ІІІ-19 р.

№ СХХІІ
Таємно.

14 годин Добр.

I. Обстановка: 1) Запорізька див. виконала наказ і зосереджується в с. Коритно.

2) Волинська див. затримала рух і залишилася в с. Тишківка до 15 год. 2.ІІІ.

3) Штаб Запорізької див. доносить: розвідкою Чорношлич. виявлено, що в с. Воробієвка комуністів немає. Застава Чорношлишн. в с. Добровелич[ка], були

атаковані в 23 год. 1.III зі сторони Глодос. Атака ліквідована. Ранених і убитих нема, відомости подані про м. Глодоси — потвержуються.

II. Загальні завд.: Переведення приказу ч. 48—м. 3.III продовжується.

III. Особ. завд.: Волинській див. в 4-ї годин. 3.III розпочати рух із с. Добрянки і продовжувати марш по приказу ч.-о 48. Волинській див. до приходу Київської в Добрянку, залишити оден із кінних полків для прикриття переправи і розвідки в напрямку на с.с. Воробіївка і Липняжку. 2) Київська див.: в 4-години ранку стає на марш і переходить в призначений їй район по приказу ч.-о 48-м. По переході переправи Київська див. змінює заставою у переправи Волинській кінний полк і тримає її до 18 год. 4.III-20 р. За всяку ціну вести якнайширшу агентуру.

IV. Дивізіям Київській, Волинській і Запоріжській бути готовими до 4.III до дальнішого маршу, коли сего будуть вимагати обставини.

V. Додаються відомости про загальну обстановку: Латишська див. пройшла через Гайворон на Гайсин (між 25—27.II.).

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

П Р И К А З
по Армії У. Н. Р.
ч 50.

№ СХХІІІ.
Таємно.
Д. Армія

3-III-20 р.

I. Обстановка. 1) Наш агент, постійно перебуваючий в м. Умані, подає з 27/II-20 року слідуючі відомости: „Комуністи перекидають вільні резерви з інших фронтів на т. зв. польський фронт, але всі вони дуже стомлені і дуже невеликої кількості, так наприклад: одна бригада була 182 багн. і оден корпус в 800 багн. Всі змучені, обірвані і дуже пісемистично настроєні. Набоїв мають по 5—15-ти на козака, по радіусу 80 верст навкруги ніяких ворожих сил нема. Є відомости, що Польща, Румунія і Чехія утворили блок, що Одеса зайнята міжнародними військами. Уманські большевики почувають себе дуже добре. В Умані всі з нами. 2) В районі Ольгополя, Крижополя, Балти і Бірзули—Галицькі частини. В самім Ольгополі—наші повстанці. 3) З району ст. Жмеринка прибув селянин, який передає, що 5-ть днів тому, коли він був під Жмеринкою, послідня обстрілювалась арт. огнем військами наступаючими із заходу. 4) З м. Умані передають, що наш агент перейшов ворожий фронт і передав листи до штабу Г. от. Петлюри. 5) Тільки що одержані відомости (непровірені), що в Богополі є полк комуністів. Вислано агентуру (від Волинської див.). 6) Наші частини 3/III до 14 год. досягнули становища по прик. ч. 48-м.

II. Загальне завдання: 1) Майбутня найблизша ціль армії перейти і зосередиться в районі Бершаді, Хошеват, Ольгополя. Се завдання вимагає попереднього освітлення районів Ананієва і Кривого-Озера, щоби не було несподіваного ворожого удару в наше крило.

III. Особисті завдання: 1) Кінноті всіх дивізій доручається перевести розвідку чергову в слідуючий спосіб:

1. Кінноті Вол. див. — переправи через р. Синицю від Каменного-Броду (включно) — до Саватинівки (виключно) і через р. Буг від с. Завальє до с. Дубиново (обое включно).

Розвідку провадити в секторі: Балта, Ананьєв—Кр. Озеро.

2) Кінноті Запор. див. переправи через р. Синицю від с. Камішний-Брод до с. Шамраєвка (обое включно) через р. Буг—від с. Завальє (включно) до Гайворона (включ.). Розвідку в секторі—Балта (включно) Бершадь (виключно).

3) Кінноті Київської див. р. Синицю від с. Шамраєвка (виключно) до с. Антоновки (включно), р. Буг від Гайворона (виключно) до ст. Генриховки (вкл.). Розвідку вести в секторі—Бершадь (виключно)—Уман. напрямом (включно).

4) Перші відомості кіннота подає 6/III до 12 годин в с. Куца-Балка (Данилова-Балка). Другі—8/III в с. Могильно, далі — по обставинам і через свої частини.

5) Комдіви посилають в розвідку Кінні полки, чи сотні—після власного погляду.

6) 4/III Денний відпочинок і перегляд зброї, інвентарю і коней.

7) Марш:

1) 5-III Київській див. перейти в Голованевськ. 6/III — лишатися на місці. 7/III—с. Грушка.

2) Запор. див. 5/III переходить в район с.с. Новоселки, Мар'яновка. 6/III Красногірка, Розношенці, Сверликово. 7/III лишатись на місці.

3) Волин. див. 5/III переходить в с. Липовенька, Капітановка. 6/III — Лозовата, Дельфіновка і Молдованова. 7/III — на місці лишатись.

IV. Комендант на заводі в с. Грушка—від Київської див. Всім частинам одержать цукор і алінафт для лікування коней від корости. На всіх вимогах мусить бути печатка і підпис нач. часті.

Коменданту представити відчит не пізніше 3-х дн. по видачі.

V. Дальніший марш Армії по обставинам і даним розвідки.

VI. Міри охорони і ближньої розвідки після погляду Комдівів.

Орєгінал підписав: Командуючий Арм. Укр. Н. Р. Отаман О. м. Павленко.
Певно: Т. В. О. Начальника Штабу Армії, Полковник

№ СХХІV.
Тємно.

Додаток до Наказу ч. 50. Див. Запоріжській, Волинській і Київській.

4-III-20 р.

В додаток до прик. ч. 50 приказується:

1) Див. Запоріжській 7/III замість відпочинку, продовжувати марш і перейти в с.с. Шамраєвка і Каміноброд.

2) Штаб Армії буде: 5/III. (з 12 год.) с. Пушково. 6/III. (з 12 год. с. Роздол). 7/III (з 15 год.) с. Данилова Балка.

3) 6/III. к 12 год. Волинська див. виставляє прийомний пост в с. Куца-Балка (Данилова Балка) йому залишатись в Куц. Бал. до 12 год. 8/III.

4) Запор. див. 8/III. к 12 год. виставляє пост в с. Могильно.

5) Конечними пунктами для головних розвідочних ядер, з яких нач. розвід груп роблять групівку всіх зібраних розвідочних матеріалів, призначаються:

1. для кінноти Київ. див. с. Таужна.

2. Кін. Зап. див. м. Хоцевата.

3. Кін. Вол. див.—с. Чермирівці.

Орєгінал підписав Командующий Армією військ У.Н.Р. Отаман О. м. Павленко.
Певно: Т. В. О. Начальника Штабу армії Полковник

№ СХХV.

ПО АРМІЇ У. Н. Р.

5/III.20 р.

Д. Армія

1. Розїздом полку Чорних Запорожців під Командою полковн. Дяченко, занято м. Голованевськ.—Взято 30—40 полонених; полонені показали, що Галичани знаходяться в районі м. Бершаді і оголосили себе боротьбістами — трима-

ються нейтралитету; Одесу займає оден Галицький полк, що перейшов до большевиків.

2. Перевірено, що в м. Ольвіополі і Балті поки що червоноармійців немає.

3. Роз'їздом Ківно-Запор. полку виявлено, що міст. Голосково спадений; там же селяни повідомили, що ранком 3/III чули в напрямі на ст. Любашівку — Жеребково гарматну стрілянину і селяни, прибувши з того місця, кажуть, що то іде Отаман Петлюра і Заболотний. Розвідка сего полку теж повідомляє про присутність Галичан в районі Ольгополя, Балти і Бершаді.

4. 4/III ранком група комуністів-жидів, озброєною командою, в'їхала в м. Юзефпіль, де були часті Волинської див. всіх захоплено; взято 3 кулемети, рушниці, 1½ мільона совітськими грішми.

5. В той же день часті Вол. див. захопили летучку Червоної армії 41 дивізії, яка їхала по дорозі з Ольвіополя на Голованевськ. Ця летучка їхала через Балту, Ольгополь на Умань і далі на Гайсин, де передбачається Штаб 41 див., а друга летучка поїхала з Балти на Вапнярку.

6. Полонені Червоної Армії подають, що 41 і 45 див. знаходяться в районі Одеса—Роздільна і бачили там 10.000 Галичан; в м. Балта теж є Галичани. Ці дивізії мають на сих днях вирушити на польський фронт. Маршрут — не відомий. Склад полків малий. Можливі маршрути сих дивізій: Балта—Хощевата—Гайсин; Анапьев—Криве Озеро—Ольвіополь, де є залізничний міст для уськотових потягів.

7. Денікенці в районі Роздільної остаточно розпорошились.

8. На р. Бузі і Синюхі 4/III льодоход; розлив дуже сильний, переправи потребують як найсерйознішої розвідки і обслідування.

9. Висновок:

- 1) підтверджується присутність Галичан в районі Ольгополя—Балти—Бершаді
- 2) Виявлені 41 і 45 ворожі дивізії і їх намір пересуватись на північ в район Гайсин, що вимагає з нашого боку пильного освітлення районів Балти—Анапьев і Ольвіополя.
3. Всюди настрій селяни бадьорий, підвищений, наші часті зустрічають радісно большевики мають пригнічений вигляд. Окремі групи ростикаються
- 4) Річки в повному розливі, що утрудняє наш маневр і вимагає саму пильну розвідку в цьому відношенню.
- 5) Певних відомостей до 4/III про Український фронт ще не отримано.

Оригінал підписав: Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко. Певно: Т.В.О. Начальника Штабу полковник Долад.

Розіслано в 6-ть год. 6/III-20.

У. Н. Р.
КОМАНДУЮЧИЙ
В І Й С Ь К А М И
УКР. НАР. РЕСП.
5 березня 1920 р.

Ч. 461.
Д. Армія.

№ СХХVІ.
ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ С. В. ПЕТЛЮРІ.

Д О К Л А Д.

1. 3-го березня б. р. наша армія досягнула район сел: Казіміровка, Новоселки, Дарожинка і м. Юзефпіль (Людвинка).

2. По відомостям від 27-го лютого б. р. в м. Умані червоного війська немає, а те що було вийшло на польський фронт... Агент з Умані від 28-го лютого повідомляє, що війська червоної армії, котрі проходили через Умань і коло Умані, дуже малої кількості, всі погано одягнені і ще гірше озброєні (мають не більше як по 15-ть набоїв на чоловіка).

3. Перша Латишська бригада в складі 1, 2 і 3 латишських полків пройшла в Латвію із Одеского напрямку 5-го лютого через Єлисавет на північний схід, По відомостям від 25—27-го лютого б. р. з Гайворона на Гайсин пройшла 2-а латишська бригада.

4. По відомостям агентів від 3 березня б. р. в районі: Балта, Крижопіль, Ольгопіль і Ананьїв ворожих військ немає, а є галицькі частини.

5. При досягненні району на захід від м. Гладос, були одержані відомості, що по нашому сліду йде 3000 комуністів. Ці відомості перевірили і пока що не виправлялися.

6. В м. Вознесенську маються ворожі сили...

7. Селяни, котрі повернулися із Звенигородки, кажуть що там комуністів в район повіту не пускають якісь українські частини.

8. Загальне враження таке, що на великій просторі немає ніяких совітських військ.

9. По відомостям від селян з Ольвіопільського напрямку йдуть на схід невеличкі гуртки большевиків, страшенно зморених, ледве не зовсім роздягнених і без всякої зброї.

10. Волоховщина зовсім ліквідована. Частина волоховців вліта в червону армію, частина замкнена у в'язницю, а останні розбіглися.

11. Боротбісти закликають до себе всіх кого тільки можна, але цей заклик є даремна праця, так як до них ніхто не йде.

12. Коли при рухові армії виявиться, що головні сили перейшли р. Буг і знаходяться в районі Гайсина, то тоді частинами, з боку нашої армії, буде зроблена демонстрація на ворожій крилі; коли до того часу головне військо не перейде р. Бугу, то команда передбачає пересунутись в район: Вапнярка, Тульчин, Брацлав.

13. Коли чутки, про пробування галицьких частин в районі: Ольгополя, Крижопіля і Балти здійсняться, то тоді командування вийде з ними в зв'язок, но без всяких з свого боку перетрактацій.

14. Селяни, котрі прийїхали із за Умані кажуть, що армія Головного Отamana має до 40000 багнетів. Останнє офіційне повідомлення є лист Голови ради міністрів Мазепи, одержаний на полтавщині 15-го лютого ц/р.

15. Ніяких офіційних інформаций про загальну справу як від ВАС, так і від уряду армія не одержувала. Армія інформується виключно чутками, та з большевиських часописів; і в одній часописі від 18-го лютого зазначено, що в районі Липовця йдуть бої і що на фронті мається українське військо, в кількості до 15000 чоловік.

16. Як висновок команда ставить ухилитись від боїв з сильними ворожими відділами, щоб приєднати дивізії багаті великою кіннотою до Головних сил.

17. Місцеві большевиські сили дуже слабкі і не мають співчуття з боку селянства.

18. Ревкоми складаються більшістю з людей неповажаних і не певних.

При знищенні ревкомів селянами, вони не мають захисників і тому загальве відношення селян до них байдуже або навіть і глузливе.

19. Мобілізація при намістності зброї і одягу пройде дуже гарно. У всіх селах де траплялося армії проходити, селяни дивуються чому не провадиться мобілізація.

20. Всюди по селах мають надію що весною повинен стати перелом.

21. Всюди де проходить наше військо збираються сільські сходи, на котрих відповідно—призначеними людьми з'ясовується селянству сучасне становище, закликається до відновлення і заснування своїх рідних шкіл, просвіт, кооперативів і самоохорон. В більшості сел де пройшло наше військо, уже єть засновані сільські охорони. При розмовах з селянами промовці користуються як конспектом відозвою Отамана Тютюнника в котрій мається 12 точок.

22. Завдяки отриманному на цукроварні м. Мала-Виска чотирем тисячам пудів цукру, армія на де якій час матер'яльно забезпечена. Куплено до 150 штук коней. Загалі головний скарб армії є верхові коні, котрих рахується до 1500 штук, а при коштовності кожного коня від 30 до 50 тисяч карбованців в армії мається приблизно на 75000000 карбованців. Головна хвиба коней то, що в них багато коростявих, але при намістності ліків і теплої погоди, ця хвороба буде знищена.

23. З Умані повідомляють, що для армії вислані гроші, але поки що армія цих грошей не отримала.

24. Наступна весна, котра в першу чергу вимагає озуття, котре зараз псується від грязі надзвичайно швидко, і літню одягу.

25. Дівізіям наказано виробити мобілізаційні пляни в які частини при наявності маючогося кадру можуть розвернутися части. Відомости про це будуть явроблені через тиждень.

26. 25-го лютого був відправлен доклад з кур'єром і крім того виражені три агента для зв'язку, котрі мусять пробратись крізь фронт.

27. Прокламації про нашу українську справу розповсюджуються скрізь.

З орієналом згідно Начальник Загального відділу Сотник Копац.

№ СХХVII.

Обстановка до 8-III-18 год.

6/III полк Чорних Запоріжців зайняв Хошевату і м. Гайворон після невеликої бійки. Переправа у Хошевату знесена ледоходом; 7/III Полк вирушив до переправу у с. Шумилово і далі в напрямку н. м. Бершадь. Агенти Київської і Волинської дівізії донесли, що в м. Бершаді стоїть 2-й Галицький Корпус.

Полковник Дяченко і агенти донесли, що в 10—15-и верстах на північний захід від м. Бершаді було чуть гарматну стрілянину; селяни переказували, що се їде От. Петлюра з військом.

По відомостям, від особи, яка повернулася з м. Умані, навколо Умані повстанці. От. Туз зайняв м. Умань. Селяни рівнож передають про рух большевицьких військ в напрямку Христинівка—Цвітково.

З метою повної орієнтировки наказується:

1) 9/III. в 8 год. сотнику Копацу з уповноваженням від Штабу Армії, відправитись по узко-торовому шляху в м. Бершадь, де зв'язатись з 2-им Галицьким Корпусом.

2) Київській дів. зорганізувати потяг для курсіровання в напрямку на Гайсин і мати певний догляд за переправою у с. Шумилово.

3) Запор. дів. зорганізувати потяг для курсування в напрямку Гайворон—Голта.

Залізничний міст у Гайворона засобами Запор. дів. мусить бути приготований для руху кінноти і обозів—всю підготовчу працю провадити консперативно.

4) Волицьск. дів. мати певний догляд за переправами у Саврані й Ольвіополу (обое включно).

5) Для тіснішого зв'язку оперативні штаби—Армі Київської і Запоріжської див. росташовуються 9/III в с. Таужна. Шт. Волицької див. перейти в Данилову Балку,

В с. Могильно Запор. див. тримати пост для зв'язку

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман О. М. Павленко.

№ СХХVIII.

Н А К А З

по військам У. Н. Р.

9/III-20 р.

ч. 51.

с. Новоселиця.

I. Обстановка: 1. Переправа (пором) — у Саврані зайнята 7/III 60-ю ворожими кіннотчиками, за якими, по словам селян, має пройти 48-а див.

2) Полк. Чорних Запор. забрано при зустрічі з Галичанами в с. Устьє одну батарею 3-го Гарматного Полку.

II. В доповнення попередніх приказів наказується:

1) Вол. див. 9/III перейти в с.с. Данилова Балка і Каменний Брід.

2) За всяку ціну не дати ворогові переправлятися через Савранську переправу.

3) Зорганізувати летучу пошту, аби якнайскорше прислались донесення в Таужну. Запоріжськ. дів. 9/III перейти в с.с. Новоселицю, Шамраєвка і Таужна. Київськ. дів. лишатись на місці.

III. Комдівам охорону і ближню розвідку провадить після власного погляду.

IV. Всі обози облегчить до мінімуму, перейшовши на спосіб в'ючний. Кожду годину бути готовим до руху в любому напрямку.

Командуючий Арм. військ У. Н. Р. Отаман О. М. Павленко.

№ СХХIX.

Таємно.

Н А К А З

по військам армії У. Н. Р.

9/III-1920 р.

ч. 52.

с. Таужна.

I. Обстановка: зилишається незмінною.

II. Загальне завдання: Армії до 12/III включно перейти р. Буг і зосередитись в районах: Бершадські Березки (Київська дивізія), с. Велика Кіріївка, Устьє і Мала Кіріївка (Запоріжська дивізія), с. Осівка (Волицька дивізія),

III. Частне завдання: а) Київська дивізія 10/III—с. Таужна і Мощеное (кінний полк). 11/III—Пеліашполь (кіннота лишається) в Мощеное, 12/III переправа через Буг з 10—12 годин. Ночівка—Бершадські Березки.

б) Запоріжська дивізія 10/III Таужна (північна част) і всі хутори на північний захід, кіннота в західній част. м. Хошевата—11/III—Струньков, Ташлик і Гайворон, 13/III з 6 години переправа і заняття позицій на південний захід (ві) для забезпечення переправи з півдня. Кінним полком Чорних Запоріжців заняті

Велику Кірієвку, а кінним Запоріжським — Малу Кірієвку. Ночівка — с. Устьє (піхота і штаб).

в) Волинська дівізія 10|III — район с. Могильно—Сальків з кіннотою—Завальє (з метою прикриття з півдня). Розвідка на Саврань.

11|III дівізія лишається на місці. (тяжкі часті можна пересувати в два дні).

12|III переправа через Буг (у Гайворона) від 14—16 годин і росташоватись в с. Осівка. Штаб армії 10|III і 11|III с. Ульяновка, 12|III—Луговое (Штаб Армії по переправі меж 12—14 годинами 12|III).

IV. З кінному полку, Чорним Запоріжцям і Кінно-Запоріжському почать переправу з 14 год. 11|III. для заняття міста росташовання частин дівізії на 12|III. Підход до переправи після погляду Комдівів.—З Кінний полк 12|III займе с. Войтівку і несе охоронно-розвідочну службу в напрямку на м. Соболівку до 14 год. 12|III, після цього приєднується до свої часті

V. Кіннота псує телеграф. дроти: Бершадь—Вапнярка, Бершадь—Ольгополь і Тульчин.

VI. Прикриття і охорона переправи у Гайворона до 20 год. 12|III лежить на Чорних Запоріжцях.

VII. На старих місцях переходу 10|III і 11|III залишити розвідку і агентуру до 20 год. 12|III.

VIII. Дівізії Волинської тримати переправу у Гайворона окремою заставою до відкликання єї.

IX. (Ширшу) Дальну розвідку вести—агентурну. Ближня—після погляду Комдівів.

X. По переході через Буг всі часті тримають строге бойове поготівля.

Орiгiнал пiдписав:

Командуючий армією військ У. Н. Р. Отаман Омелянович-Павленко.

Певно: Тво Начальника Штабу, Полковник Долуд.

№ СХХХ

П Р И К А З
по військам Армії У. Н. Р.
ч. 53

11.III 20 р.

(мапа 3 верств. в 1 дюйм.)

сл. Ульяновка.

I. Обстановка: 1) Запор. див. подає: в 10-ть год. 10.III на Грушківському Заводі була большевицька кінна розвідка, яка прибула з боку ст. Грушка; повстанчеський відділ доніс, що по чуткам в с. Шамраєвку коло 13 год. 10.III вступила больш. розвідка.

2) По донесенням, на станції Зятківці стоїть карательний больш. відділ, коло 300 чоловік.

3) У м. Винниці стоїть Шт. 12 больш. Арм. і 44 Таращанської див.

II. Загальні завдання: 1) У відміну попереднього приказу, Армія У. Н. Р. до 14.III включно переходить в слідуєчий район: м. Ободівка (Запор. див.), м. Тростянець (Київськ. див.), с. Демідов (Вол. д.).

2) Марші переводяться збільшеним рухом, зважаючи на те, що ворог може перевести по залізницях свої резерви, чим утворить складну обстановку для нашої Армії.

III. Частичні завдання:

1) Запор. див. 11.III після привалу в районі Ташлик—Струньків—Гайворон продовжує (не пізніше 14 год.) марш через переправу і переходить в. с. Устьє 12.III продовжує марш і переходить в с. Войтівку, зайнявши кіннотою ст. Баланівка і Берлівка. 13.III переходить в с. Баланівка. 14.III с. Ободівка.

2) Київська див.:

12.III в 6 год. до 10 год. переходить через переправу і займає Березки — Бершадські, а кіннотою с. Сумівка. 13.III — с. Кошаренці, кінн. — Торстянець.

3) Волинська див.:

12.III має привал до 9 год. в районі Ташлик — Струньків і за Київ. див. переходить через переправу в с. Устьє, тримаючи на час перепр. окрему заставу, яка при відході має знищити міст. 13.III переходить в с. Сумовку. 14.III в с. Демідово.

IV. Штаб армії 12.III с. Лугове, 13.III — с. Демідов. 14.III — с. Буди. Розвідка — після погляду Комдивів.

Оригінал підписав:

За Командуючого Арм. У.Н.Р. Отаман Тютюнник.

Певно: Тво Нач. Штарм. Полк. Долуд.

Волинській Збірн. див.

№ СХХХІ.

11.III. 19 годип.

с. Ульяновка.

Попередження в приказі:

1. Обстановка:

1) Завдяки тому, що Начальна Команда Галицької арм. Червоними розпущена і заміст Корпусів лишилися дивізії, які підлягають безпосереднє 12-ій большевицькій арм. у Вінниці.

2) Тому, що галицькі часті, узнавши про наш похід, підготувалися до зустрічного бою—

3) Командування Армії військ У.Н.Р. має вирішити цілий ряд нових питань утворених новою обстановкою.

4) А тому Командарм приказав 12.III лишитись на місці (у відм. попереднього приказу) і прибути з Наштадівом на нараду в Слободу Ульяновку на 10-ть год. 12.III.

Тво Нач. Шт., Полк. Долуд.

Команда I-ої Бригади УСС.
ч. оп. 401.

№ СХХХІІ.

Повноважить

для Товариша Степана Смачила, що відходить до постою Штабу Військ У.Н.Р. для зв'язку і має евентуально привезти делегатів на переговори в Бершадь.

Бершадь, дня 10.III 1920.

Командант I. Бригади УСС.: Шаманек.

За Політ. Ком. I. Бригади УСС.: Сенник.

Документ № СХХХІІІ.

Команда I-ої Бригади УСС.

До оп. ч. 401

До Штабу Військ Армії У.Н.Р. Отамана Павленка.

У відповідь Вашої делегації заявляємо, що:

1) Галицька армія входить в склад Червоних Військ і через те ніяких переговорів на власну руку вести не може.

2) Для офіційальних переговорів може Отаман Павленко вислати представників з відповідними повноваженнями до Бершаді, де прийдуть делегати 12-ої Армії, в якій склад входять Галицькі Бригади.

На цей час предкладається Отаманові Павленкові:

1) відійти зі своїми частинами на один перехід від Галицьких передніх сторожів, найкраще за ріку Буг і

2) в доказ доброго відношення до Галицької Армії звернути забрану батарею з усім добром.

Бершадь, дня 10.III. 1920.

Командант І. Бригади УСС. Шаманек.

За Політком І Бригади УСС. Сенник.

№ СХХХІV.

Н А К А З
по військам У. Н. Р.

12-го березня 1920 р.

Наказую 2-му Гайдамацькому полку приєднатись до 23 березня ц. р. в м. Ольвіополь і вийти негайно в склад нашої армії. При невиконанні цього наказу я оголошую 2-ий Гайдамацький полк поза законом.

Командуючий армії У. Н. Р. Отаман Омелянович-Павленко.

Нач. штабу, полк. Долуд.

№ СХХХV.

3-ому кінному і Чорним Запоріжцям.

11.III 20 р. 8.30.

З одержанням сього бути готовими до руху через переправу. В 10-ть годин прибуде командарм. Передати приказ полк. Аркасу, аби негайно прилучився до нашої армії. За невиконання сього приказу, полк. Аркас буде лічитися поза законом. Негайно вислати агентуру для знищення дротів Бершадь — Вапнярка і др. Ввести в курс справи селян того району, де росташовані Галичане.

На приказ Командарма Т.в.о. Нач. Шт. армії полк. Долуд.

№ СХХХVІ.

П Р И К А З
по Армії військ У. Н. Р.
ч. 54/оп.

23*

12-III-20 р.

(мапа 3 версти 1 дюйм)

слоб. Ульяновка

І. Обстановка: 1) 14 большевицька армія з південного фронту 1/III була переведена в район ст. Вапнярка далі пішим порядком перейшла в район Печора, Брацлав, Гайсин.

2) 15 тисяч красноармейців знаходяться в районі ст. Бахмач і завдяки відсутності залізничного транспорту, відмовились іти пішим порядком на польський фронт

3) Під час переходу 14 большевицької армії з півдня підійшов добровольчеський відділ який пробивався з Одеського напрямку для з'єднання з поляками і зайняв з бою м. Томашпіль і тим самим здеморалізовав частини 14 большевицької армії.

4) Перевірено що переправу в Саврані 8/III займав відділ в 60 чоловік під командою Котова, який розвідкою Волинської дивізії, був відбитий і відійшов в напрямку на Криве-Озеро. Переправа і паром в Наших руках.

5) По перевірці відомостей з'ясовано, що армія польська утворює своїм

фронтом заслон за яким провадиться в порозумінню з іншими державами, як то Чехією, Румунією і Польщею організація Українських військ.

6) Агентура доносить що по дорученню держав Антанті в ліквідації большевицького наступу на Україну приймають участь в допомогу нам Чехіа і Румунія. Армія польська звільняється і їде на північ.

7) Настрій в рядах большевицької армії прегнічений. Сконстатовано дезертирство і повальна хорість на тиф з розмови їх старшин і козаків ясно видно, що вони довго на Україні не продержуться. Ніяких військових баз на правобережжю не утворюють.

8) Наша армія до 12/III зайняла становище по приказам ч. 52 і 53.

II. Загальні завдання:

1) Згрупуванням біля Гайворонської переправи наших військ звернуло на себе увагу Галичан які входять в склад 12 червоної армії як і большевицьких 12 і 14 армій — як наслідок цього можливе відтягнення ворожих резервів в цьому напрямкові, а тому з метою одержання відповідних відомостей і деректив від Головного Командування і використання часу для звязку і розвідки — наказую:

III Частичне завдання.

1) Запоріжська дивізія:

а) вислати окремий кінно-розвідочний відділ для звязку з військами Головного Отамана Петлюри і повороту назад.

б) 13/III стати на марш і переходить в м. Ольвіополь. 21/III продовжує марш і переходить до 24/III в район ст. Емиловка де і росташовується.

2) Волинська дивізія:

а) провадить агентурну розвідку на захід і південний захід з метою сполучення з військами Головного Отамана Петлюри. 13/III стає на марш і переходить до 15/III в район с. Тернівка. 20/III одноразово з операціями Київської дивізії в районі Христинівського узла; займає м. Умань. 25/III переходить в район Покотилово де і росташовується.

3) Київська дивізія: 13/III стає на марш і 17/III переходить в район Гайсина, 25/III операції в районі Христинівського узла 26/III — зосереджуються в районі м. Торговиця.

IV. По заняттю великих міст ні в якому разі не тримати в них великих сил а тим більше Штабів.

V. Штаб армії — при Волинській дивізії, якій передбачати це при росташованню і своєчасно надсилати прикази і відомости про час початку маршу.

VI. Розвідка і охорона — після погляду Комдівів.

VII. Заступники Отаман Тютюнник і полковник Ткачук.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ СХХХVII.

НАКАЗ

По військам Дієвої Армії У. Н. Респуб.

ч. 13.

28-го березня 1920 р.

с. Бельведери (на Херсонщині).

§ 1.

Замість захворівшого Командуючого Волинською дивізією Отамана Загородського, тимчасово в командування дивізією вступити Полковнику Ніконову з 11 березня б. р.

Звідка полевий записки Полковника Ніконова ч. 13
Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко. Помічник Ко-
мандуючого Полковник.

Умань, 21 березня 1920 року.
ч. 3.

№ СХХХVІІІ.

Головнокомандуючому У. Н. Р. Отаману Омеляновичу Павленку
ДОКЛАД

До діла

По доклад

О.П.

Повернувшись зі штабу Головного Командування 28 січня б. р., я згодом приступив до виконання покладених на мене обов'язків, тоб то до реалізації в першу чергу відповідних людей для переведення в життя організації повстанчих загонів. Зазначаю, що боротьби в цьому відношенні не мало пошкодили своїм впливом на революційно-активні сили Українські. Однак всеж таки мені вдалось знайти цих людей і справа йде в бажаному для нас напрямку. В Умані засновано повстанчеський штаб, який уже приступив до праці, яка ведеться в такому напрямку: Вироблено інструкції, як основу для будівництва на селах так званої с а м о о х о р о н и. Кожен агент, маючи таку інструкцію на руках, ходить по селах і переводить всі пакти інструкції в життя. Мушу додати, що ґрунт для роботи на селі дуже гарний: як відомо, все населення, не зважаючи на різні провокації на селі про наш уряд і особисто про Отамана Петлюру, цілком на боці ідеї утворення самостійної України на боці Петлюри.

В будівництві повстанчих загонів мається на меті не тільки один Уманський повіт, але й всі повіти навколо нього. Були послані агенти в повіти Звенигородський, Таращанський та Канівський, котрим запропоновано також перевести організації, і, коли через де який недовгий час будуть одержані відомості о тім, що й у вище згаданих повітах праця пройде успішно, мається на увазі запропонувати цим повітам утворити один керівничий орган — Центральний Повстанчий Комітет і загальне командування.

Ця робота не буде припинена навіть і в тому разі, коли б (дай Боже!) наше військо, яке займає цей район тепер, залишалось в ньому і на довгий час. Навпаки, цей момент ми стараємся використати як найширше і як най-скорше.

Зараз уже маєм організації в слідуючих пунктах: в Бабанській Волості, Кузьминській, Маньківській і починається в Уманській. Щож торкається решти волостей, то туди недавно послані агенти, котрі мають повернутись у суботу і зробити доклад.

Щож торкається мого перебування в Умані, то до приходу наших військ я перебував тут офіційно, тепер же, колиб прийшла знов комуністична влада сюди, мені прийдеється піти в підпілля, бо карти мої відкриті комуністам завдяки необережності де яких наших старшин, котрі афішували мене перед населенням.

Лічу разом з тим своїм обов'язком в своїм докладі торкнутись і тої справи, що наші війська, займавши той або инший пункт, дозволяють собі те, що ні в якому разі не можна дозволити регулярній частині-тоб то звертають багато уваги на спирт і цим складають дуже негарне враження на населення.

Бажаю було б з цим боротися самим рішучим засобом. З приводу остан-

ньої інформації очевидці самі доложуть Вам, Пане Отамане, що бачили вони, наприклад, сьогодні в Умані.

Бажаю щастя й здоров'я Вам, Пане Отамано, на добру користь Україні
З високою повагою до Вас П. Дерешук.

(Сумний).

На оригіналі цього документу іншою рукою написано:

„Чи потрібно видавати орден повстанцям. Нагороджати до з'єднання з Армією Голов. Отаман.

Особа маюча орден як під час військової чи цивільної служби запламує козацьку честь мусе бути притягнена до відповідальності включно до страти ордену це питання вирішує рада, а коли рада (закреслено: „не буде ще“) не існуватиме, а після її 4 — 6 членами — мають теж таке право.

Желізн. хрест Св. Анд^а О. Д.

№ СXXXIX.

До доповіді ч. 3¹⁾.

Зараз мною одержані відомості від залізничника Кабанова, котрий приїхав з району Черкаського повіту — інформації о тім, що район Цвітково—Бобринька—Знаменка евакуовано більшовиками. В цьому краю існує багато повстанчих загонів. Можливо, що ця евакуація викликана маршем нашої армії. Інформатор — чоловік поважний і заслуговує довіря, однак за певність інформації я відповідальності на себе не беру. Тут ходять чутки, що військо наше має відійти в бік Покотилова і ці вістки хвилюють всіх. Бажано було б все ж таки цей район залишити під впливом нашого війська. На мою гадку дуже потрібно було б навпаки — поширити наступ в бік Таращі та Звенигородки, де населення чекає нас і безумовно буде підтримувати. Ходять вперті чутки про заняття Києва, Бердичова, Знаменки та Вапнярки.

В Умані залишилось багато Гайдамаків, серед котрих є багато, дуже непевного, навіть бандитського елементу.

З великою повагою (підпис).

22.III 1920 р.

№ СXL.

Полковнику Дерешуку
(на додаток до ч. 3)

22.III.20 р.

1. З точки погляду оперативної і тактичної, армія як така, примушена буде в найближчий час зробити ряд пересувань.

2. Уманський район і м. Умань не можуть бути місцем росташування частин дорученої мені армії, тому що без взгляду на те чи ворожа армія буде в наступі чи при відході вона примушена буде відходити значними своїми силами по лінії Вапнярка—Христинівка—Цвітково.

3. Армія майбутніми переходами має стати в становище найбільш вихідне як для власних так і загальних операцій всіх всеукраїнських сил.

4. Місто Умань, як місто українське, разом зі всіма організованими околицями як одно ціле, мають бути приготованими до власної самоохорони, яка би забезпечила в місті лад і спокій і мати найтісніший зв'язок.

¹⁾ Доклад полк. Дерешука Командармові. О. Д.

5. Коли Ваша присутність необхідна для переведення вищезазначених точок в м. Умані — Ви залишаєтесь. В разі неясної ситуації персонально для Вас — маєте прибути до Штабу армії.

6. Добра і певна агентура, яка б освітлила становище на фронтах як і своєчасну перевірку поданих Вами відомостей про Київ—Жмеринку і Вапнярку для Вас конче необхідна.

7. По перечитанню сей приказ має бути негайно знищений.

Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Омелянович-Павленко.

Т. в. о. Начальника Штабу полк. Долуд.

№ СХІІ.

Волинській Збірній дивізії
в додаток до приказу ч. 54

20.III-20 р. с. Текуча.

1. В додаток до попереднього приказу дивізії Волинській приказується залишивши м. Умань до вечора 22.III — сосередитись в районі с. Текуча. До 22.III в м. Умані тримати розвідку і до 27.III — агентуру.

2. 22.III перейти в район с. с. Вербова, Грузенкое (Штаб дивізії — Вербова). Розвідку вести в секторі Дубова—Сеньки.

3. 24.III дивізія переходить в район м. Покотилів. Розвідку вести в тому ж секторі. Ближня охорона після поглядів Комдивів.

4. Штаб Армії 23.III при волинській дивізії, 24.III переходить в с. Троянка.

5. Волинській дивізії росташувать — 24.III в с. Троянка (місце постою Шт. Арм.) оден полк малого складу. В с. Троянка — старший квартирієр від Штабу Армії.

6. Відход з м. Умані перевести не під натиском ворога і замаскуючи час відходу і напрямку. Вжити всіх засобів, аби ніякого сліду нашого перебування в м. Умані не залишилося (знищити прикази, оперативні розпорядження і важні військові папери).

7. Комдіву зорганізувать в м. Умані постійну Агентуру.

8. По перечитанню цього приказу — спалити його.

9. Коли віддаленість ворога буде не менш двох переходів і матеріальна сторона дивізії вимагає довшого перебування в м. Умані, то сей приказ може бути після погляду Комдива переведений на день пізніше. Про се останнє рішення донести Штабу армії.

Орєгінал підписав:

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Омелянович-Павленко.

Певно: Т. В. О. Начальника Штабу Армії полковник Долуд.

№ СХІІІ.

Н А К А З ч. 4.

По військам Дієвої Армії У.Н.Р.

17-го Лютого 1920 року

с. Москаленки (на Полтавщині).

§ 1.

Наказую начальникам дівізії і командірам частин не в якім разі не возити при собі документів державного характеру, а мати на місцях певних людей у котрих хоронити ці папери. Коли таких людей не має то такі папери нищити.

Командуючий військами Армії У. Н. Р. Отаман О. М. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник Ткачук.

НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ!

Не встигли ми прогнати з нашої рідної землі одного ворога—п'яні золотопогонні банди під командою царського генерала Деникіна, як знову прийшли до нас гості, але це вже старі наші знайомі, це московські комуністи більшовики, ті, яких ми прошлим літом провозжали з України під грохіт гармат та свист куль.

За віщо виганяли з України цих гостей всі знаємо, вигоняли за грабіжництво, за ростріли чрезвычайкою неповинних людей і т. інше.

От же „гості“ московські комуністи більшовики на цей раз прийшли на Україну научені попереднім повстанням. На цей раз вони прийшли під новою вивіскою тоб-то: що вони не комуністи, а тільки більшовики, маючи наказ Лейби Троцького Бронштейна, в якому говориться — Україна є земля Українського народу: червона армія перебуває на Україні тільки до того часу, поки знищить денікінську армію, а потім залишає Україну; червоноармійці є на Україні тільки гості: горе тому хто буде насилувати волю Українського народу.

На ділі ми бачемо иньше—грабунки продовжуються, наш хліб, наш цукор, наші коні і все наше добро вивозиться до московщини, а взамін дають нашому народові совітські гроші, які нічого не стоять. Та мало цих грабунків. Засновують комуни та чрезвычайку, і видно по всьому, що наказ Лейби Троцького-Бронштейна був тільки для того, аби замастити очі, а що це так, про це каже таємна інструкція цього ж Лейби Троцького агітаторам, які направляються на Україну.

От же до уваги нашого народу подаємо цей наказ на російській мові без всяких винятків та змін.

Инструкция агитаторам-коммунистам на Украинѣ.

(Рѣчь Народнаго Комиссара тов. Троцкаго к курсисткам [sic!]).

Товарищи!

То, о чем мы здѣсь—в России говорим совершенно открыто, в Украинѣ можно шептать лишь на ушко, а то лучше и совсем не говорить. Умѣнье молчать есть тоже одна из фигур краснорѣчия. Вы, Товарищи, отправляетесь на Украину. Помните же, что нѣтъ труднѣе работы агитаторской, как на Украинѣ. В третій раз мы посылаем сильные кадры туда и каждый раз все с новой тактикой и с новыми приемами. Первым кадрам в 1917 году было очень легко. От них требовалось подорвать доверие украинских крестьян к центральной Радѣ и Генеральному Секретариату. В то время украинский народ не мог себѣ представить политической жизни своей отдѣльно от России, а потому одно указание агитатора на то, что украинцы отрывают Украину от русских, с которыми рядом в окопах лежали, из одного котла ѣли, рѣшало вопрос в нашу сторону: а намек на то, что Центральная Рада буржуазна, а Генеральный Секретаріат состоит только лишь из генералов, окончательно отшибал у украинскаго крестьянства всякую охоту поддерживать свое правительство.

Немного труднѣе дѣло обстоило при втором нашем походѣ на Украину, потому что мы готовились воевать с гетманом, а пришлось имѣть дело с Петлюрой. В связи с этим и задача агитаторов сильно усложнилась. Нужно было руководителя противоветманским народным возстаніям Петлюгу уронить в глазах самих повстанцев. Это была очень трудная задача в особенности когда Петлюра покрыт был славой свержения гетмана, отдачей трудовому крестьянству Украины, всѣх земель без выкупа и немедленным созывом трудового конгресса.

Предвиделась затяжная война. Но нам помог случай с полковником Балбачаном, который изменил повстанческому правительству и перешел на сторону Деникина. Указывание агитаторов на этот случай, связывание его с тѣм, что Петлюра был член Генеральнаго Секретаріата, утверждение мысли, что Петлюра сверг гетмана для того, чтобы самому стать гетманом, что „Самостійна“ Украина это значит гетманщина, это значит Павло Скоропадский или Петлюра, охраняемый от украинскаго трудового народа нѣмецкими штыками — все это искусственно соткано нашими агитаторами, а густую сѣть сдѣлало крестьянскую среду столь напряженной, что она не выдержала в юго западной части Кіевской, а также Подольской губерніях. Вспыхнули народныя возстанія против Петлюры и его армія почти вся была уничтожена без всякаго труда со стороны красной арміи. Вот что значит хорошие агитаторы. Готовясь ныне к третьему походу на Украину Совѣтъ Народныхъ Комиссаров по примѣру прежнихъ лѣтъ, в авангардѣ посылает Вас, Товарищи—агитаторы. Совѣтъ Народныхъ Комиссаров крѣпко надѣется, что и Вы „не посрамите“ земли русской, для облегченія же Вам Вашей работы, я считаю своим товарищеским долгом дать Вам нѣкоторыя указанія.

Не для кого не секрет, что ни Деникин принудил нас оставить предѣлы Украины, грандіозное возстаніе, которое подняло против нас украинское сытое крестьянство. Коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров евреев возненавидел украинскій крестьянин до глубины своей души. В нем проснулся спавшій сотни лет вольный дух запорожскаго казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как сам грозный Днепр на своих порогах и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в теченіе сотни лѣтъ воевать против своих угнетателей: поляков, русских, татар и турок и одерживать над ними блестящія побѣды. Только безграничная довѣрчивость и уступчивость, а также отсутствіе сознанія необходимости постоянной крѣпкой спайки всѣх членов государства не только на время войны — каждый раз губили всѣ завоеванія украинцев. Потому они рано утерали свою „самостійность“ и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австріей и Россіей, составляя собой очень цѣнную часть этих держав. Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору и его успѣх будет обезпечен. Помните также, что так или иначе, а нам необходимо возвратить Украину Россіи. Без Украины нѣтъ Россіи. Без украинскаго угля, желѣза, руды, хлѣба, соли Чернаго моря Россія существовать не может: она задохнется, а с ней и совѣтская власть и мы с Вами. Идите же на работу, трудную, отвѣтственную работу.

Конкретно Ваша задача сводится к слѣдующему:

- 1) Не навязывать украинскому крестьянину коммуны до тѣх пор, пока наша власть там не окрѣпнет.
- 2) Осторожно заводить ее в бывших имѣніях под названіем артелей или товариществ.
- 3) Утверждать, что и в Россіи нѣтъ коммуны.
- 4) В противовѣсъ самостійнику Петлюрѣ и другим говорит — что Россія тоже признает самостійность Украины, но с совѣтской властью, а Петлюра продает Украину буржуазным государствам.
- 5) Так как нам необходимо обезоружить всѣх повстанцев, чтобы они снова не обратились против нас, а это обезоруживаніе вызовет недовольство

среди крестьянских масс — то необходимо внушать, что среди повстанцев большинство деникинцев, буржуев и кулаков.

6) Труднѣ дѣло обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство только на него и надѣется. Нужно быть осторожным. Только дурак или провокатор без разбору вездѣ и всюду будет твердит, что мы воюем с Петлюрой. Иногда, пока совершенно не разбит Деникин, выгоднѣ распускать слухи, что совѣтская власть в союзѣ с Петлюрой.

7) Если будут случаи грабежей в красной арміи, то их необходимо сваливать на повстанцев, махновцев и петлюровцев, которые влились в Красную Армію. Советская власть постепенно разстрѣляет всѣх петлюровцев, махновцев и повстанцев потому что они вредный элемент и это будет явным доказательством не только строгой революціонной дисциплины, но и суровой карой за грабежи.

8) Так как правительство Россіи вынуждено вывозить хлѣб из Украины, то на вашей обязанности, Товарищи, объяснить крестьянам, что хлѣб возьмут только у кулаков и не для Россіи, а для бѣднѣйших украинских крестьян, для рабочих и красной арміи, которая изгнала Деникина из Украины.

9) Старайтесь, чтобы в Советы и Исполкомы вошли большинство коммунистов и сочувствующих

10) Принять всѣ мѣры к тому, чтобы на Всеукраинскій Съезд советов не попали такіе представители от волости, которые могут примкнуть на съѣздѣ к нашим врагам, и таким образом избрать правительство Украины не из коммунистов-большевиков.

Отправляясь нынѣ на работу в Украину, помните, что вам здѣсь передавалось, не забудьте этих моих десять заповѣдей: они во многом Вам помогут, кромѣ того знайте, что для достиженія намѣченной цѣли, всѣ средства одинаково хороши. Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, а нашей она будет только тогда, когда будет совѣтской, а Петлюра вышеблен из памяти народа навсегда.

Желаю вам полного успѣха и счастливаго пути.

НАРОДЕ УКРАЇНСЬКИЙ.

Ця інструкція одкриває нам очі: З неї видно, що таке комуна, видно для чого Московським комуністам більшовикам потрібна — їм вона потрібна як повна комора, як магазин звідки вони хотят взяти все, що потрібно, а взамін нічого дати не збираються.

От же ми познайомились з десятима заповідями, з якими московські комуністи більшовики прийшли на Україну.

Сьома заповідь каже — ми розстріляємо всіх петлюровців.

Десята заповідь каже — Україна повинна бути нашою.

Так недопустимо ж до цього. Станемо всі як один проти наших віковичних гнобителів і покажемо, що той дух козацький, про який Лейба Троцький Бронштейн говорив в своїй інструкції дійсно існує, що ми дійсно любимо волю. А щоб не робити тих помилок, які робили наші діди ти прадіди і не потрапити в ярмо чи то московське чи яке небудь инше, вислухайте дванадцять заповідей команди Українськими військами:

1. Ми воюем за те, що і зразу воювали — за право українського народу порядкувати на своїй землі, за народню владу.

II. Йде весна, Гортуйтесь! Будемо випроважати непроханих гостей. Рушниці мусять бути прочищені.

III. Не піднімайте самі дрібних повстань. Організуйтеся і чекайте наказу. Наказ буде даний скоро Головним Отаманом Петлюрою.

IV. Під час повстання ні один ворог не повинен утікати з України. Вся зброя однята у ворогів мусить бути в руках Українського народу.

V. Не вірьте, що українського війська немає, що ніби-то Головний Отаман Петлюра пристав до ворогів Українського Народу. Брехня и провокація! Зброя не буде положена, поки хоч один ворог буде сидіти на шні українського селянина.

VI. Міняйте хліб тільки на сукно, мануфактуру, сіль, цукор. Не беріть совітських грошей, за які нічого не купите, тому що вони скасовані Правительством Української Народньої-Республіки.

VII. Земля тому хто на ній працює. Геть дармоїдів!

VIII. Чужинців хтоб вони не були у себе на шні не потерпимо Геть від влади чужинців спекулянтів і жуликів.

IX. Всі держави світу визнали самостійну Україну тільки росіяне добровільці та комуністи проти нас,

X. Засівайте землі. Хліб збере той, хто засіє.

XI. Вся влада мусить бути в руках українського трудового люду.

XII. Україною будуть правити люди, яких вибере народ.

З наказу Головного Отамана і Правительства Української Народньої Республіки повідомляю.

Командуючий Запоріжською дівізією і повстанцями Херсонщини та Катеринославщини Отаман Гули - Гуленко.

Політичний референт Уряду УНР при Запоріжському війську

В. Савенко.

№ CXLIV.

С Е Л Я Н И Н !

Заклопотаний працею ти немаєш часу подивитися на те, що робиться навкруги тебе. Подивись! Налетіла з Московщини голодна й безробітна зграя, яка знов заведе комуну, розможе дармоїдів і злодіїв. Захоплюючи владу в свої руки, забризкані кров'ю твоїх синів, братів та батьків, ця банда всесвітніх пройдисвітів знов накидає „діктатуру пролетаріата" гіршу царського, або денікінського ярма. Вспам'ятай той час, коли вже два рази були у нас на Україні ці непрохані гості. З такими ж обіцянками, як і тоді прибули вони і в цей раз. Ми дамо тобі землю, волю, ми знищимо буржуїв, дамо тобі лад і спокій, навеземо краму, машини і т. инше кричать горлаті кацапи комуністи.

Та й навезли. Подивись, чого навезли: китайців, латишів, мад'яр, голодних кацапів, а разом з цим комуну, черезвичайку, комбеди, цілі потяги совітських грошей, які зовсім нічого не варті.

А ти, селянини, давай хліб, скот, коней, сало, давай цукр, вугіль, сіль. Все це вивозиться комуністами в голодну й обідрану Московщину в тих же потягах, в яких привезли тобі комуну, землю й волю.

Коли совітсько-військо вступало в Україну, як ти вигнав Денкіна, комуністичний бог Лейба Троцький Бронштейн в своєму наказі обіцяв не посягати на права українського народу встановити таку владу, якої він сам бажає.

Що ж ти бачити тепер? Хіба ця влада твоя, хіба вона в твоїх руках? З'явилися ревкоми, ісполкоми, продкоми, наркоми, комбэди і інші „беди“ в яких сидять зовсім чужі тобі люди. Якого ж добра бажає тобі отой безбатченко комуніст якому все ідно, як би тільки добре пожити — чи те на Москівщині, чи на Україні, чи в Німеччині? Цей інтернаціоналіст не маючи свої хати, чи може подбати про твій спокій, при забезпечення твоїх потреб?

А що роблять комуністи з тими лицарями, які б'ються з ворогами за твою батьківщину, за крашу долю, українського народу. Скільки їх сидить по в'язницях та порострілюване по черезвичайках. Скільки кращих синів України гине під ярмом комуні.

До якого ж часу ми будем терпіти таке знущання чужинців?

Годі!

Терпець увирвався. Треба раз на завжди покінчить з такими катями. Бери рушницю, вила, лопату, і гони з рідної землі дармоїдів. Ти їх виженеш як вигнав Деникіна, як вигнав і уже два рази.

Геть чужинців з України!

Хай живе Українська селянська Республіка!

Командуючий повстанцями Херсонщини та Катеринославщини Отаман Гулий-Гуленко.

№ CXLV.

Н А К А З

по Запоріжській Збірній дівізії ч. 13.

28 березня 1920 р.

с. Бурсалово.

По муштровій частині.

§ 1.

В ніч з 24 на 25 березня б. р. о год. 1 ворожа 45 піша дівізія в кількості 300 багнетів, 50 шабель і при 3-х гарматах несподівано напала на с. Емилівку. де були ростушовані Штаб дівізії і Кінний Запоріжський полк.

Темна ніч і не досить пильна охорона дала можливість ворогові увійти в село і відкрити вогонь по вулицям. Штаб дівізії і кінний Запоріжський полк вийшли і полковник Литвиненко негайно вислав розвідку, котра виявила, що ворог господарює в селі, забірає наші обози, старшин і козаків, котрі не встигли своєчасно покинути село. О 5 годині ранку дівізія перейшла в контр-наступ з метою захопити с. Емилівку і виручити своїх товаришів. В атаці приймали участь: піший Запоріжський полк, батарея і одна сотня полку Чорних Запоріжців, кінний Запоріжський полк залишився в дівізійному резерві. Завдання захоплення с. Емилівки не було виконано, але рішучий наступ Запоріжців прикував ворога до зайнятого їм району і дав можливість армії спокійно перейти в інший район.

Цей епізод показав, що охоронна служба досі не налагоджена і важність її досі не зрозуміла для тих, котрі свій спочинок приносять и на офіру спочинку цілих частин. Командірам частин наказую персонально перевіряти правильність несення варті.

Про самий бій можу зазначити слідуючий факт: сотня Чорних Запоріжців, котра була послана в тил ворогові в напрямку на ст. Емилів, виконала, по докладу командіра полку своє завдання, але цей маневр не зробив бажаного впливу на ворога. Командір кінної сотні повинен був мати кавалерійське око і бачучи,

що його обхід не робить вражіння, мусив прийняти одно з трьох рішень: 1) не заходячи глибоко в тил ворогові, атакувати його ліве крило, 2) з тилу атакувати ворога, 3) улаштувати стрільницю в ворожому тилу.

Це не було зроблено і було однією в причини того, що піший полк не міг виконати свого завдання. Взагалі зазначаю, що кавалерійські начальники повинні мати ініціативу більш чим інші начальники і не боятися иноді цровадити цілі операції на свій страх (гарний приклад цього — другий нальот Чорних Запоріжців на Богоніль), пам'ятаючи тільки загальну мету та загальний план операції і своєчасно повідомляючи вищих начальників про своє рішення.

§ 2.

Бій 25-го березня б. р. вписав нову сторінку в славетню історію Запорізького війська. Рішуча атака пішого полку з мінімальною кількістю набоїв; козацька смерть 2 курінних і поранення ідного; батарея Чорних Запоріжців працювала під рушничним і кулеметним вогнем в 800 кроках від ворожої лави; козак пішого полку, котрий верхи підвозив набої до самої лави під ворожим вогнем; атака кінного Запорізького полку в случний мент як раз тоді, коли ворожа кіннота переслідувала піший полк і дівізії загрожував катастрофичний відступ в північ; кулеметчик пішого полку, котрий, бачучи, що коні кулемета загрузли в болоті, не покинув кулемета, а відкрив вогонь на 200 — 300 кроків, піддержавши цим атаку кінного полку.

Ця кількість героїв в одному бою показує, що може зробити український козак, котрий знає за що він бореться, знає, що діло його праве і перемога буде на боці того народу, котрий бореться за свою волю і має таких славетних синів.

В Ваших очах, Запоріжці, в порядку, в котрому Ви спокійно відходили під вогнем, а бачив віру в перемогу.

Нехай же ця віра, смерть та кров Ваших старшин та козаків не пропадуть марно, а піднесуть Ваш дух для продовження боротьби за волю Несчасної Батьківщини. Не губіть свого лицарського хисту, бережіть віру в свої сили; знайте, що нарід наш дійсно з Нами, що ми бачили в цьому ж бою, і скоро буде перемога, скоро „усміхнеться заплакана мати“.

Вічна пам'ять павшим козацькою смертю! Слава Героям Емилівського бою!

Командірам частин наказую якнайскорше представити реєстри забитих і ранених і найбільш відважних в цьому бою старшин і козаків для представлення їх командарму, аби були нагороджені живі та забезпечені родини павших за Україну.

§ 3.

Висловлюю щирю подяку козакам 4 сотні полку Чорних Запоріжців Піндюрі Івану, Корсуну Антіну і Чмураку Ільку, котрі будучи в звязку при Штабу Армії, не дивлячись, на часту зміну обстановки, неблагоприятну погоду, на величезні марші, своєчасно доставляли всі накази Командаґма до Штадиву.

Дякую командіру полку і командіру 4 сотні за вихованність таких козаків, на котріх можна завше покластися в тяжки хвилини.

§ 4.

§§ 2 і 3 з цього наказу прочитати во всіх сотнях, батареях та ватагах.

Орігінал підписав: Комдів Запорізької Отаман Гу л и й і наштадів, полковник К р а т. З орігіналом згідно: Начальник загального відділу чотарь (підпис).

№ CXLVI.

Тасмно-оперативн.
с. Небелівка

Н А К А З

по військам армії У.Н.Р. ч. 020
(Мапа 3 в. в 1 д.)

25 бер. 1920 р.

I. Обстановка. Після бою в районі Еміловки і Наливайки Волинська і Запоріжська дивізії к 24 г. 25/III скупчились в районі Оксаніно, Небелівки. До темряви ворог з району де вівся бій не виходив.

М. Умань зайнято знов більшовиками, яких кількість визначається приблизно від 100 до 300 чол. З Київською дивізією до 1 год. 26/III зв'язку не встановлено.

II. На 26/III дивізіям продовжити марш з метою стати в ісходне становище к 14 год. для переправи в с. Скаленое через річку Синюху; Волинські дивізії стати на марш ранком 26/III і йти по маршруту Оксаніно, Каменечье, Павловка, де стати на великий привал.

Розвідку провадити по тому ж маршруту до с. Скаленое включно.

Запоріжські дивізії стати на марш 26/III зранку і йти по маршруту Небелівка, Нерубайка, Кам'янече.

При улаштуванні зв'язку з Київською дивізією їй буде дан маршрут Торговиця, Свердлово.

III. Усім дивізіям перепроводить саму пильну розвідку і бути в постійній готовності до опанування зазначених районів з боєм. Багато можливо скорочати обози.

IV. Штаб армії на марші при Запоріжській дивізії і на великому привалі в с. Кам'янече. В с. Кам'янече з 10 год. буде пост для прийняття донесень і розвідників всіх дивізій. Роспорядження для марша після 14 год. буде дано в с. Кам'янече. Міри охорони і розвідки по погляду Комдивів.

Командуючий армією У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко. Начальник Штабу Полковник Дояуд.

№ CXLVII.

П Р И К А З

по військам армії У.Н.Р. ч. 55.

26-3-1920 р.

м. Торговиця. 14 год.

I. Обстановка:

По донесенню Волзбірної 25/III м. Умань зайнято комуністами силою — одес бронепотяг і 100 — 300 піхоти. В район ст. Тальне 25/III коло 8 год. прибув ворожий бронепотяг і 3—4 вагони піхоти, які висадились і розпочали наступ на проходичу Київську дивізію, але були одігнані. В 11 год. ворожа розвідка підходила до с. Майданецького. 2) Наша Армія до 12-ти год. 26/III. досягнула район с. Павловка (Вол. див.), Кам'янече (Зап.), Торговиця (Київ.).

II. Загальні завдання: 26/III армія продовжує марш і переходить до 12 год. 27/III переходить в район с.с. Скаленое (Київська), Ямпіль і Кальне Болото (Вол.), Эрделєво, Бурти і хуторі (Зап. див.). Штаб армії на марші — при Київській див.

III. Частичні завдання: Волинська дивізія 26/III. залишається на місці і веде розвідку на захід і північний-захід. 27/III переходить в район с.с. Ямпіль, Кальне-Болото. В разі тяжкої ситуації Вол. д. може начать переправу через р. Синюху, але не раніше 20 год. 26/III залишивши на одну добу заставу в с. Павловка. По досягненню нового району розвідку вести на північ.

2) Київська див. 26/III продовжує марш між 19—20 год. переходить переправу у с. Скаленое і переходить в с. Скаленое. Тримає оборону переправи і розвідку на захід.

3) Запор. див. продовжує марш 26/III переходить переправу у Скаленое між 20—22 год. і переходить в район с.с. Ерделево, Бурти і хуторі. Розвідка в секторі Іванівка—Красний Кут. Штаб Армії переходить в с. Бельведер.

IV. 3 Кін. полк 26/III переходить в с. Бельведер і знаходиться під приказами Штадарму і веде розвідку на південь.

V. Термінові донесення по прибуттю до 17 год. 27/III.

VI. Волинській див. в разі переходу через переправу 26/III повідомить штаб Київської—своєчасно.

Ориг. підписав Командарм військ У.Н.Р. Отаман Омелянович-Павленко. Певно Тво. Начальн. Штабу Полк. Д о л у д.

№ CXLVIII.

Н А К А З
по військам армії У. Н. Р.

ч. 56

(Мапа 3 в. 1 д.)

27.III 20 р.

с. Бельведер.

I. Обстановка: 1) Дівізіям — Запоріжській (за бої під Ольвіополем і Голованівськом), Київській (за бої під Гайсином і Тальним), Волинск. (за Умашь) висловлюю від імені Українського народу сердечну подяку за хоробрі успішні бої і лицарське поведження.

2) 25.III протинаступом дівізії Запоріжської в районі м. Голованівська наступавший ворог силою 60 кінних, 250 — 300 піхоти при 10 кудеметах і 1 гарматі був відкинутий; здеморалізований ворог до сього часу нічим себе не проявив.

3) 26.III Київська дівізія тримала бій в районі м. Тального з ворожим бронепотягом і сотнею кінноти при піддержці піхоти. Наслідки бою: ворог втратив 3 убитими, 2 раненими і оден полонений. Нами взято в полон 5 коней зі сідлами.

II. Загальні завдання: 1) Армія 28.III продовжує марш і переходе в район с. с. Шляхова, Івановка, Якимовка, Керосточева, Вуїчева.

III. Частні завдання: 1) Запоріжська дівізія 28.III стає на марш і переходе в с. Іванівка і Шляхова; агентуру вести на Ново-Українку, Ровное і Елисаветград. На переправі у Скаленое залишити на одну добу заставу і кулемет.

2) Київська дівізія 28.III переходить в район с. Коростечева. Агентуру веде на с. Бобринська, Цвітково і Знаменка.

3) Волинська дівізія 28.III переходить в с. Якимівка. Агентуру — на Помішну і Вознесенськ.

IV. Штаб арм. і 3 кін. полк 28.III переходить в с. Вуїчева.

V. Ближня розвідка і охорона після погляду Комдізів.

VI. Початок руху 28.III не пізніше 8 годин.

Комзидуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальник Штабу Полковник Д о л у д.

№ СХLIX.

У. Н. Р. Командуючий Київською Групою Військ „28“ Березня 1920 р.

Ч. — Д. Армія.

Командуючому Армією У. Н. Р.

Рапорт.

В склад делегації до німецьких колоністів мною призначений полковник Шраменко (бувш. т. в. о. Комдіва 9 залізничної), людина, яку можна призначити головою військової делегації. Прибуде до Штаба армії 29.III.

Комдів Київської Отаман (Підпис).

№ CL.

П Р И К А З

по військам Армії У. Н. Р.

ч. 57

28.III-20 р.

3 верстві в 1 дюймі

с. Бельведер.

I. Обстановка: 1) По неперевіренним відомостям від селян 27.III на ст. Тальне прибуло два ворожі ешелони, кількість багнетів — невідома. По тім же відомостям, комуністи охороняють залізничну лінію Христинівка — Цвітково невеликими відділами, які розізвають по лінії.

2) На решті відтинків ворог нічим себе не проявив.

3) 28.III в розпорядження нашої армії прибув партізанський відділ з району м. Немирів в складі до 100 багнетів піхоти, 15 кавалерії, 5 кулеметів і значній кількості набоїв¹⁾.

4) 29.III Армія на марші до досягнення становищ по приказу ч. 56.

II. Загальні завдання: 1) Армія до 4.IV включно, перейшовши залізничну лінію Знаменка — Помішня, має досягнути район с.с. Крас-Новертка (Бородкина), Олександрівка (Обертасово), Софіївка (Орлова).

2) На марші звертається увагу на особливу скритність переходу, особливо в районі залізниці.

III. Частичні завдання: 1) Волинська див. 30.III продовжує марш і переходить в район с.с. Софіївка, Аннова і Миколаївка. Розмежуючі смуги розвідки і охорони: Миколаївка — Іванівка (Антипо - Марківське) і Софіївка — Новомиргород — всі включно. 31.III денний відпочинок. 1.IV переходить в с.с. Олексіївку і Мануйловку. Розмежуючі смуги розв. і охорони: Мануйловка — Новомиргород і Олексіївка — Єлисаветград — всі включно. 1.IV денний відпочинок. 2.IV займає ст. Шестаківку, руйнує залізницю в бік Єлисаветграду і тримає її через увесь час переходу її і окупчується в с.с. Миколаївка (Бордашева) і Кансогоровка.

Розвідка і охорона в бік Єлисаветграду.

3.IV денний відпочинок.

4.IV переходить в с.с. Красновершку. Смуги розвідки і охорони Красновершка — Єлисаветград, Красновершка — Ксипанівка.

2) Київська дивізія:

30.III переходить в с.с. Красний Кут і Янопіль. Смуги розвідки і охорони: Янопіль — Надлак, Янопіль — Добровеличківка включно.

31.III відпочинок.

1.IV переходить в с. Петровка і Лозовата. Смуги розвідки й охорони: Лозовата — Рубаний Міст—Петровка — Хмільова всі включно.

¹⁾ В оригіналі наказу од слів „28.III...” і до слів „ч. 56” включно викреслено. О. Д.

2.IV переходить через с.с. Олександрівка (Гапсина), Анікіївка і залізницю і росташовується в с. Івановка і хуторі на південь. Смуги розвідки і охорони: Івановка, п. Ташлик і Івановка — Ровно.

3.IV відпочинок.

4.IV переходить в район с.с. Олександрівка (Обертасово) і Камінний Брід. Смуга охорони і розвідки: Олександр. — Іванівка, Олександр. — Анно (Карахазелева).

3. Запорізьська див.: 30.III переходить в м. Хмільове. Смуга розв. і охорони: Хмільове — Глодоси — Хмільова — Велика Виска. 31.III відпочинок. 1.IV переходить в с. Плетений Ташлик. Смуга охорони і розвідки: П.-Ташлик — Злинка, П.-Ташлик — Ровно. 2.IV займає ст. П.-Ташлик і руйнує залізницю в бік Ново-Українки, тримає її через увесь час переходу і скупчуються в с.с. Семинастое — Нерубайка — Захаровка. Смуги охорони і розвідки: Семинастое — Бобринец, Семинастое — Красноглазовка. 3.IV відпочинок. 4.IV — переходить в р. с. Софіївка. Смуги охорони і розвідки: Софіївка — м. Лозоватка, Софіївка — Григоріївка включно.

IV. Штаб армії: 30 і 31.III — с. Ерделівка; 1.IV — Александровка (Гапсина). 3.IV на марші при Київській дивізії і переходить в с. Чабанка — 4.III с. Нечаєвка.

V. При переході через залізницю нищить дроти і забірає телефонічні і телеграфічні апарати, які передають укр. організаціям.

VI. На марші строгий порядок і повне поготівля до бою.

VII. Комдівам строго-таємно заховувати сей приказ, своїм підвладним подавати не більш, як на два дні маршу.

Точки в приказі, де росташовано Штадіам — підкреслено.

Командуючий арм. У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Начальн. Штабу Полковник Долуд.

Документ № CLI.

Оперативний наказ ч. 57 виконан в більшості частин славно, — особливо Запор. і Київ. дивізіями.

На долю Київ. дивізії, яка переходила шляхи останнього, випало особливе важке завдання — ініціатива та добрий військовий дух вивели дивізію зі скрутного становища.

Славно відзначились ще кінний полк Чор. Запоріж. і Мак. Желізняка захоптом станції Ташлик і Шестакова де взято значні трофеї полонені і инш.

Вол. дивізія без особливої потреби двічі зійшла з наміченого їй маршруту чим, а головне не своєчасним заняттям ст. Шестаковки, поставила К. дивізію непевні умови.

З'ясування по цьому питанню Штаба Вол. дивізії не можу рахувати задовольняючими.

З метою з'ясування К. дивізії бойової ситуації в районі ст. Шест. і Токища мною в с. Анінов був залишен стар. для зв'язку Київ. дивізії з належним пакетом; Старшина вручив цей пакет Комдіву в с. Івановці і коли його значіння вже минувало.

По Армії військ У. Н. Р. 30.III.

№ CLII.

I. По донесенням Запоріжської і Волинської дивізій в м. Новоукраїнка за останній тиждень помітно значний рух большевицьких частин, які переходять на Єлисаветград і далі на Черкаси і Кременчук.

Зараз м. Новоукраїнка зайнято ворогом: один бронепотяг, штаби якоїсь однієї див. і корпусу. Запор. див. доносить що с. Глодоси зайнято комуністами, які буцім то направляються на Новоархангельськ. Туди вислана розвідка і агентура.

II. Висновок: 1) м. Ново-Українка зайнято ворогом, який держить напрямок на Єлисаветград.

2) Відділ ворожої кінноти силою 100 — 150 чоловік без артилерії направляються із Новоукраїнки в Новоархангельськ і 29.III (по словам селян) в село Карбівку вислав своїх квартирерів. Можливо, що це є лівий боковий відділ ворожих частин, відходящих на Єлисаветград, алеж можливо що і відділ, направлений спеціально проти нас.

III. Рішення: 1) Всі попередні прикази і розпорядження остаються в силі.

2) Можливо, що 31.III буде марш; всім частям бути проготованими до цього.

3) Комдівам звернуть особливу увагу, аби доручені їм часті росташувалися в дійсно призначеному їм районі і підводи брали лише в тому районі, або цілком вільному.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLIII.

П Р И К А З
по військам Армії У. Н. Р.
ч. 58

31.III 20 р.

3 вер. в 1 дм.

с. Ерделева.

I. Обстановка: 1) по відомостям Запоріжської дивізії 29.III через Глодоси пройшло дві сотні ворожої кінноти коло 150 іздців, які направлялись на Липняжку. Із слів Червоноармейців вони ідуть на отряди Петлюрівців, щоби заїквідувати їх. В Добровеличківці також є відділ ворожої кінноти.

2) Кінний відділ Запоріжської дивізії в ніч 31-го на 1.IV переводить лаг на місто і станцію Новоукраїнка поє залізницю в бік П. Ташлика.

II. Загальні завдання: 1) Армія перепроводжує приказ ч. 57 з обов'язковим початком руху цілої армії в 6-ть год. 1.IV.

III. По прибуттю в міста росташування по приказу ч. 57 на 1.IV всім дивізіям бути строго готовими до дальнішого маршу.

IV. Запоріжська див. 1.IV робить марш головною колоною через Гапсина на Плет. Ташлик.

V. Волинський див. в с. Мала Виска лишає до 14 год. 1.IV старшинський роз'їзд.

VI. В зв'язку з подіями в районі Новоукраїнка, будуть надані дальніші розпорядження.

VII. На місцях росташування Штадівів залишить старшинські роз'їзди, які забезпечували би тил армії і вели розвідку до 14 год. 1.IV.

VIII. Особливу увагу звертаю на те, аби підводи брались зі свого району або району вільного, а не чужого, як то зроблено Волинською див. 30.III в с. Ерделева, де стоїть Штадарм і 3-й кінний полк.

Затримання підвод більш як на одну добу обурює населення. Затримання більш як на одну добу може бути лише з розрішення Комдівів.

Командуючий армією військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

П Р И К А З
по військам Армії У. Н. Р.
ч. 59.

№ CLIV.

4-IV-20 р.

3 в. в 1 дюймові

с. Нечаєвка.

I. Обстановка: 1) Ворог в районі Елисавету, Новоукраїнки і Ровного нічим себе не проявив. Ворог не почувавши під собою ґрунту помітно тає, розбігаються. В м. Бобринці є ворожі запасові часті, малої боевої здібности, від яких стоїть застава в районі с. Коломіщчево (Покровське). З району Помішна, Знаменка, Александрія, Долінська — нових відомостей не одержано. Ніша армія до 4/IV зайняла район по приказу ч. 57, в переведенню якого відзначились: полк Чорних Запоріжців при взятті ст. П. Ташлик, 2) Київська див. при переходу через залізницю Елисавет-Ново-Укр. в бою з ворожим бронепотягом. 3) Полк М. Залізняка і сотня 4-го зб. п. Вол. див. при взятті ст. Шостаковка.

II. Загальні завдання: 1) Армія після майбутніх переходів, має зайняти широкий район з метою широкої агентури і розвідки, а також для власного заосмотрення.

III. Частичні завдання: 1) Запор. див. до 6/IV зайнять м. Бобринець. Бажано, аби ся акція була переведена як найскоріше щоби захопить гарнізон і організації м. Бобринець несподівано. В місті тримати лише розвідочні частини, охорону покласти на місцеву самоохорону. Дивізія росташуватись в районі с.с. Резанов, Владиміровка і м. Бобринськ. Штаб дивізії — в с. Розанівка.

2) Київська див.: до 6/IV займає Ровно. Виявить точне становище в районі Ново-Українка і ст. Помішна. Дивізія по заняттю м. Ровно росташується в районі сел Марьянівка — Григорьєвка. М. Ровно тримати роз'їздами. Штабдив — с. Марьяновка.

3) Волинська див.: 6/IV переходить в район с. Компанієвка, Григорьєвка.

4) Штаб армії і 3 й Кінний полк по заняттю м. Бобринець переходить в с.с. Долізовка і Семенівка (Рославлева).

IV. Розвідка і охорона:

1) Запор. див. в секторі: ст. Долінська м. Лозоватка обоє включно.

2) Київська див. в секторі: Анновка—Плет. Ташлик. Особливу увагу звернуть на район ст. Помішна і м. Вознесенск. 3) Волин. див.: сектор Велика Виска—ст. Куцовка (зал. лінія Знаменка-Миколаїв). Увагу звернуть на Елисаветград Знаменка, Користавка і Олександрія.

V. Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.

VI. По причині наближення часу весняних робіт, зменьшить обози до мінімуму, використать широке росташовання частин аби ніякого непорозуміння з селянами з приводу підвід не було.

VII. В додаток до обстановки подається, що по відомостям селян 3/IV з м. Бобринець на м. Елисаветград мав переїхати на підводах отряд комуністів до 400 чоловік, але селяни підвід не дали і вони мусять іти піхотою. Ці відомости потребують перевірки.

VIII. Заступники Отамани Тютюник і Гулий.

Командуючий військами Армії У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

№ CLV.

Н А К А З

по Запоріжській Збірній Дівізії ч. 68.

5-IV-20 р.

с. Резанівка.

§ 1.

По відомостях від селян гарнизон Бобринець складається з 200 піших і 100 кінних при кулеметах, з котрих один поставлений на новому соборі. Заклик большевиків до захисту містечка від петлюрівців не мав успіху.

§ 2.

З метою захоплення м. Бобринець наказую: Права колона: полковник Дубовий-Піший Запоріжський і Кінний Запоріжський полки та Кінно-Горний Дівізіон. — В 5 год. ранку атакувати м. Бобринець з півночі й заходу з метою захоплення частини містечка, що на лівому березі ріки Бобринець. — Ліва Колона: Старшина Нестеренко-Повстанчеський Відділ. — Перехопивши шляхи Бобринець-Сиднівка о 5 год. ранку атакувати східну частину м. Бобринець з метою захопити її. — Дівізійний резерв: Полковник Дяченко — Полк Чорних Запоріжців. — В 3 год. виступить із с. Резанівки по дорозі на Бобринець.

§ 3.

Обозам всіх частин скупитись в селі Резаново під загальною командою сотника Кінного Запоріжського полку Северина, Командіру Полку Чорних Запоріжців призначити одну кінну сотню в захист обозів.

§ 4.

Штабів по дорозі Резанівка-Бобринець.

§ 5.

Заступники: Полковники Крат і Дубовий. — Тилловий шлях Резанівка (Пустополь) і Далілівка (Дроботково).

Підписали: Комдів Запоріжської Отаман Гуляй. Наштабів Запоріжської Полковник Крат.—Певно: Нач. Опер. Від. Хорунжий Пустовий.

№ CLVI.

Н А К А З

По військам Дієвої Армії Укр. Нар. Респуб.

ч. 11.

25-го березня

Вербівка (на Київщині)

§ 1.

Не вважаючи на § 2 наказу по військам Армії ч. 3, в де яких частинах селянські підводи беруться не на один перехід, а на 3 — 4 доби. Покладаю на Командуючих дівізіями вжити самих рішучих засобів, щоб підводи підлеглими їм частинами бралися тільки на один перехід (одну добу). Винуватих в невиконанні цього притягати до відповідальности.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Помішник Командуючого Полковник.

№ CLVII

Н А К А З

По військам Дієвої Армії У. Н. Р.

ч. 12.

26-го березня 1920 року.

с. Оксаніно (на Київщині).

§ 1.

Помічено, що де-які частини вживають так звану примусову купівлю скоту і коней, — розплачуючись грішми або цукром в де кілька раз менше ніж вимагає того власник скотини, чи забирається зовсім безкоштно. Наказую аби вищезазначені випадки зовсім не мали місця в частинах. Провинних в цім притягати до самої суворой відповідальности.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респ. Отаман О. М. Павленко.

Вартовий Отаман Полковник

№ CLVIII

П Р И К А З

по військам Армії У. Н. Р. ч. 60.

6-IV-20 р.

Мапа 3 в, в 1 дм.

с. Делівока-

I. Обстановка: 1) Волинська див. доносить, що в м. Елисаветград і стан. Знаменка прибуло два ворожих ешелони, кількість прибулих не виявлено. В самім місті Елисаветі гарнізон не більш 300 чол. і трі гармати. Комуністи вигнали все населення і роблять, навкруги міста шанці.

2) 6/IV в 14³⁰ годни над розположеннями нашої армії пролетав в напрямку Елисавет—Бобринець і назад ворожий літак.

3) Запорізьська див. 6/IV 12³⁰ год. доносить: ходять вперти чуткі підтвержені агентурою, що в районі Еланець (Новомосковський) групуються якісь ворожі сили, ніби-то кіннота Урусова силою до 400—500 верхівців. Одна кінна сотня зараз висилається на сел. Окесандрівку (Россахівку). Роз'їзд повернувшійся з с. Бобринки, донис, що в цьому районі ворожих сил нема. Вислани роз'їзди на Кетрісанівку і Степанівку (до р. Інгул).

II. Загальне завдання: Армія 7/IV стає на марш і до 8/IV включно переходить в район м. Бобринець, м. Лозоватка і Миколаєва—Китросанівки. Мета: вийти на вихідні становища до дальнішого маршу. З огляду на останнє повідомлення Запоріж. див. колони мусять рушати при повнім бойовим поготівлю, а на місті ротаювання угруповуватись у вигідни для бою становища.

III. Частини завдання:

1) Київська див. 7/IV згруповується в районі сел Мар'янівка, Кривоносівка і Осіковата для прийняття бою. Штадив с. Мар'янівка.

2) Зап. див. 7/IV головними силами і більшістю кінноти групується на південний захід м. Бобринця, в районі с.с. Еремівка, Дуброва, Елисаветка і хуторі. Штадив, Еремівка.

3) Вол. див. 7/IV переходить в район Водяна, Григорьевка, Андріївка. Штадив хутора Андріївськіє.

4) Штадарм 7/IV переходить в с. Клеповського і хутори Домбровського.

IV. Перегрупування почати в 6-ть год. ранку 7/IV.

V. Київській див. тримають старшинські роз'їзди в напрямках на м. Лозоватка, Маріямполь і Анновка (Безродного). Зап. див. тримає спеціальни старшинські роз'їзди на Ольгопіль (Графское) і на Еланець.

VI, 8/IV. 1) Київська див. переходить в район Лозоватка, Миколаївка (Бабановка). Штаб див. Велика Сороченівка.

2) Запор. див. 8/IV переходить в район Олександрівка, Отрадна Долина, Миколаєво (Китросанівка). Штаб див. Олександрівка.

3) Вол. див. 8/IV переходить в район Пятіхатки, Олексіївка, Бобринка. Штаб див.—Бобринка.

Штаб див.—Мала Сороченівка.

VII. Розвідка 8/IV—в тих усіх напрямках.

VIII. Нагадується що ворог користується розвідкою в повітрі, а тому в час провадження ворогом розвідки бажано робити переходи від села до села.

IX. При прийнятті боя з ворогом кіннотою бажано щоби перед нашими частями були природні перепони, для чого провадить в сему напрямку розвідку місцевості.

X. Термінові донесення—по прибуттю на місця і по отриманню розвідочних відомостей.

XI. 8/IV при відсутності бою, Комдив запрошуються на 14 годин на нараду в с. М. Сороченівка.

Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Ом. Павленко.

П Р И К А З
по Військам Армії У. Н. Р.
ч. 61.

№ CLIX

9-IV-20 р.

с. Розанчино (Александрівка).

I. Обстановка: 1) Київська див. 8/IV тримала бій в районі с. Китросанівки. Після гарматної, рушничної та кулеметної стрілянини, ворог відійшов на південь.

2) По донесенню агентури в районі м. Вознесенська зараз перебуває Урусов зі своїм кінним відділом силою до 150 іздіів.

3) Армія 8/IV зайняла слідуєчі становища: а) Запор. див. північний район від с. Анновка (Леонтовича) включно. б) Київська-Александрівка (Обозовка), Миколаєво (Китросанівка), Вол. див. Владимирівка, Олексіївка.

II. Загальне завдання: 9/IV Армія продовжує марш з метою перейти на вихідні становища до майбутніх операцій і святочного відпочинку, для якого займає район с.с. Седневка, Устинівка, Ковалевка і Криничевата і села на північ.

III. Частні завдання: 1) Волинська дивізія 9/IV переходить в район м. Седневка і села на південь. Провадить агентуру на Вознесенськ, Бобриниць Елисаветград. Розвідка в секторі Миколаєво (Китросанівка) Ігульська Камінь. Ближня охорона в розвідочнім секторі по лінії с.с. Веселий Кут, Анновка, (Леонтовича) і Десятниково.

2) Київська див. переходить в с. Устинівка. Агентура на м. Миколаїв і Новий-Буг. Розвідка і охорона в секторі Миколаєво (Китросанівка) — включно Устинівка-Дмитрівка (Біловка) включно. Ближня охорона після погляду Комдива. 3) Запор. див. 9/IV переходить в с. Криничевата і села та хуторі на північ (с. Ізраїлівка Зап. див. бажано не займати). Агентура на ст. Долинська. Розвідка і охорона в секторі — Ігульська Камінь (включно) і Дмитровка (Біловка) включно. Розвідка і агентура в бік ст. Долинська має вестись в той спосіб, щоби ворог як найпізніше узнав про нашу присутність в цьому районі, для чого перепинити рух в той район, особливо єврейського населення.

IV. Штадарм — 9/IV переходить в с. Ковалевка про точне росташовання буде повідомлено.

V. Штаби див. — після погляду Комдивів про що по прибуттю донести.

VI. 10 і 11/IV двоиденний святочний відпочинок підчас якого розвідкою і повною охороною має бути забезпечено район росташовання армії.

VII. Комдивам 11/IV прибути на нараду в Штадарм на 10-ть годин.

VIII. Заступники Отамани Тютюник і Гулий.

Орєгінал підписав Командуючий військами армії У. Н. Р. Отаман Омелянович Павленко.

З орєгіналом згідно: Начальник Штабу Армії Полковник До л у д.

№ CLX.

По Армії військ У. Н. Р.

10-IV-20 р.

с. Устинівка.

По донесенням Зап. див. на участку послідньої за ранок 10/IV були слідуєчі події:

1) Біля 7-ї рано ворог невиявленою точно силою при піддержці арт. вогнем з бронепотяга, розпочав наступ із ст. Долінская на с. Криничевата.

2) Полк Чорних Запор. перейшов в контр-наступ і відкинувши ворога зайняв (коло 10 годин) ст. Долінскую.

3) 3-й кінний полк видянуто на праве крило Чорних Зап. для обходної маневру на ст. Долінская.

4) В сей час на станції був вибух і піднялась велика пожежа. Правдоподібно отступаючий ворог підпалив склади. Зараз на участку Зап. див. спокійне в Київській без змін.

5) Ворожий бронепотяг відійшов в напрямку на ст. Знаменка.

6) Партизанський відділ Зап. див. відправлено на ст. Куцовка.

7) По відомостям від селян з м. Елисавету в напрямку на м. Бобринець виступив полк лотишей і полк красноармейців. Волин. див. ці відомости перевірить

8) Див. Вол. і Київ. обслідувати переправи Вол. на р. Інгул, Київс. на р.р Березівка і Сагайдак.

Начальник Штабу Армії полковник До л у д.

P.S. Вол. див. виставить заставу на хуторах Владимировка і Монтовича (по Сидоровій балці) для прикриття дороги Перепелиціно—Устинівка.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Омелянович-Павленко.

На приказ Полковн. До л у д.

№ CLXI.

П Р И К А З

Таємно.

по військам Армії У. Н. Р. ч. 61.

11-IV-20 р.

Мана 3 вер. в 1 дм.

с. Устинівка.

I. Обстановка: 1) Запорізьська дівізія між 14—17 год. 11/IV відійшла в район с.с. Красний Кут, Паладіно, Ановка і хутори Володіміровка і Леонтовіча.

2) Ворог з напрямку ст. Долінская заняв с. Криничівата коло 17 год. 11/IV.

3) По донесенню Волинської дівізії село Березівка занято невиявленою кількістю ворогом.

II. Загальні завдання: - - - - -

III. Частіше завдання: 1) Київська дивізія в ніч з 11 на 12/IV перепроводжує наступ на с. Криничівата. Для цієї акції єї підлягають в оперативному відношенню 3 кінний полк і Чорні Запоріжці. По переведенню акції, Київська дивізія перепроводжує словесну дерективу майбутніх маршів.

2) Волинська дивізія остається в м. Седневка до 6 год. 12/IV, після чого залишивші в арієргарді в м. Седневка один кінний полк, переходить згідно словесні дерективи.

3) Запоріжська дивізія 12/IV, перейшовші розположення Волинської дивізії (останні пропустити усі часті) продовжує марш згідно словесні директиви.

4) Штаб армії — при полку Чорних Запоріжців в с. Устіївка до кінця акції Київської дивізії, а потім на марші, згідно дерективи.

IV. Запоріжські дивізії мати на увазі, що розізд Волинської дивізії 11/IV в с. Березовка був обстріляний ворогом.

V. Приказ про дальнійший марш буде надіслано додатково.

VI. На всіх старих становиськах лишати агентуру і військову розвідку — після погляду Комдівіз.

Оригінал підписав. Командуючий Армією військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З оригіналом згідно Начальник Штабу, Полковник Долуд.

	Н А К А З	№ CLXII.
12-IV, 12 год.	ч. 62/оп.	с. Сонцеве.

I. Обстановка: Київська див., 3-й полк і Чорні Зап. після бою в районі Ізраїлевка, відступили на Сонцеву (Київська див.) і в напрямку між Бабанкію і Сонцевим (3 п. і Чорн. Зап. на південь. 2) По донесенню Київ. див. ворог 11/IV під вечір підвіз два ешалони на ст. Новий Буг, які і зайняли містечко. Правдоподібно вони мають дати нам зустрічний бій.

II. Загальні завдання: Передбачається форсірований марш на м. Вознисенськ.

III. Частні завдання: 1) Київська див. до ранку 13/IV переходить в район с. Василівка-Дружелюбовка. Розвідка й агентура на Еланець і Вознисенськ.

2) Запоріжська див. до ранку 13/IV переходить в район м. Ольгополь і села на південь; розвідка і агентура на Новий Буг і Архангельская. 3) Вол. див. до ранку 13/IV переходить в район Гордієвка, Васильєвка й Ніколаєвка. Розвідка і агентура на м. Бобринень, ст. Долінська і Новоукраїнка.

IV. Штаб армії до ранку 13/IV переходить в с.с. Мар'янівка і Вазилевичева.

V. 3-й кінний п. і Чорні Запоріжці—переходять в армейський резерв і до ранку 13/IV скупчуються: 3-й кін. полк в місті росташовання штабу армії, а Чорні Зап. в с.с. Яновка, Нобелівка і Столбовая з метою прикриття і розвідки на схід. До переведення цього наказу приступить негайно.

Оригінал підписав: Командарм Отаман Ом. Павленко. Певно: Начальник Штабу Полковник Долуд.

	П Р И К А З	№ CLXIII.
	по військам Армії У. Н. Р. ч. 63/оп.	Таємно.
12-IV-20 р.	(3 верст. в 1 дм.)	с. Мар'янівка (Іванівка).

I. Обстановка: 1 Зап. д. доносить, що на ст. Новий Буг прибуло до 1000 чол. червоноармійців з метою ліквідації повстанчеського руху і обезброєння населення.

2. По донесенню Вол. див. м. Бобринець ворогом до сього часу не зайнято
 3. 12/IV Вол. див. тримала бій з ворогом в с. Березівка, після якого ворог відійшов на м. Новий Буг.
 4. Наша армія на марші по приказу ч. 62/оп.
 - II. Загальні завдання: 1) Армія до вечіра 13/IV переходить в район с.с. Васілевка (Осіпово), Богданівка, Олександрівка і Еланець.
 - III. Частні завдання: 1) Київська д. 13/IV лишається на місці в районі Василівка—Дружелябовка. Штабів—с. Василівка.
 - 2) Запорізька д. 13/IV продовжує марш і переходить в район с.с. Еланець і Велідаровка. Штабів—Еланець.
 - 3) Вол. див. 13/IV переходить в район с.с. Богданівка (Осіпова), Олександрівка і Таранова. Штабів—Олександрівка.
 - 4) Штадарм, 3-й кін. і Чорн. Запор. 13/IV переходить в район с.с. Крутоярка, Покровка і хуторі. Штадарм—Крутоярка. Квартир'єрам від полків прибути в штабів в 9 год. 13/IV.
 - 5) Ближня розвідка і охорона після погляду Комдівів.
 - 6) Вжити всіх заходів, аби перепинить всякий рух на південь і на захід.
 - V. Дивізії на марші роблять великі привали. Для збереження кінського складу—перед привалом одну годину вести коні в поводу.
 - VI. Заступники Отамани Тютюнник і Гулий.
 - Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман О. М. Павленко. Начальник Штадарму Осауа Долуд.
-

П Р И К А З

№ CLXIV

По військам Української Народної Респуб.

ч. 64.

13.IV

(Мапа 3 вер. в 1)

с. Еланець.

- I. Обстановка: 1) По агентурним відомостям (через опрос селян), із Вознесенська в бік Помішної тиждень тому назад виїхало два ешелони комуністів (кількість невідома) для ліквідування „банд“. 2) По тим же відомостям кінний відділ Урсова залишив Вознесенск і нібито пройшов через Еланець і Ольгополь на Новий-Буг (ці відомості потребують перевірки). 3) 13.IV роз'їзд Запорізької див. при занятті села Еланець мав невелику перестрілку з большевицьким відділом, який втік в напрямку на Вознесенськ. Взято в полон 2 чоловіки. 4) Наша армія до 20 год. 13.IV зайняла район по приказу ч. 63.
- II. Загальне завдання: Армія 14.IV між 18 — 20 годинами переходить в район с.с. Іванівка, Сербуловка і Солонное.
- III. Частні завдання: 1) Волинська див. 14.IV переходить в район с.с. Іванівка Ніколська і Надежівка.
- 2) Київська див. 14.IV переходить в район с.с. Сербуловка.
- 3) Запор. див. 14.IV переходить в район с. Солонное.
- 4) Штаб армії 14.IV до 12 год. в с. Еланець і до 18 години переходить в с. Сербуловку (північно-східна сторона).
- 5) Полк Чорних Запоріжців 14.IV до 15 години переходить в район Екатеринівки (Тертопанова)—Новосель (Тертопанова).
- 6) Третій кінний полк 14.IV до 15 години переходить в район с.с. Батшка, Павловка і Тертилова.

7) Розвідка і охорона після погляду Комдівів а 3 кінному і Чорним Запоріжцям на захід від місця росташовання.

IV. Всім Комдівам прибути 14.IV на нараду до Штадармії в с. Сербулівка в 18 годин.

Орєгінал підписав:

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман О. М. Павленко.

Певно: Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

Н А К А З
по військам армії У. Н. Р.

№ CLXV.

ч. 65.

14 квітня 1920 р.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Сербулівка

23 год. 40 хв.

1. По агентурним відомостям в м. Вознесенську крім місцевої охорони, других військ ранком 14.IV не було. На станції мається бронепотяг. В наш бік в верстах 4 — 6 маються наблюдателі і можливо застави. В Братському під вечір 14.IV наша кіннота взяла кулемети і набої і розігнала невеличкий ворожий відділ. Залізниця від Вознесенська в бік Одеси функціонує.

Наша армія сьогодні 14.IV зайняла райони згідно наказу ч. 64.

Завдання нашої армії після форсированого маршу, твердо забезпечивши себе з півночі: 1) стрімко (швидко) на розсвіті 16.IV захопити місто і двірці Вознесенськ, залізничний міст біля міста та інші переправи, 2) опановавши і забезпечивши за р. Бугом досить значний терен, переправитись за Буг.

Для виконання цього наказую:

1) Всім дівізіям і окремія кінній бригаді (полк. Долуд) завтра 15.IV вирушити з мірами охорони з розрахунком, аби бути Волинській дів. в 19 годин в м. Трикрати, Київській дів. в 22 год. у висоти 51,1 що в 5 — 6 верстах на північ від Вознесенська (між О. Кузменкова і Б. Сукуропа), Запоріжській дів. з кінною бригадою в 22 год. у висоти 52,5, що в 8 вер. від Вознесенська по великому шляху на Солоное. Оперативному штабу армії вслід за Київською дів. бути в 22 год. в с. Вороніака.

2) Всім дівізіям на сучасних місцях залишити розвідочні відділи, яким залишатись на тих місцях до ранку 17.IV.

3) Всім обозам сунутись при своїх дівізіях і зупинитись на час операції по погляду і розпорядженню комдівів.

4) Для переведення самої операції:

а) Волинській дів. забезпечувати операцію армії і до 24 год. завтра 15.IV обов'язково захопити кінним відділом ст. Трикратку і півстанок на північ від неї, кріпко зруйнувати залізницю, аби не допустити проїзду бронепотягів і ешелонів з боку Помішної а також Вознесенська; зруйнувати телеграфний зв'язок. Також знищити містки на великих шляхах в бік Ново-Українки, аби не допустити ворожих автопанцерників. Захопити ранком проти себе переправи через Буг.

б) Київській дів. з висоти 51,1 розпочати наступ з розрахунком атакувати в 3 год. 16.IV з півночі місто і станцію Вознесенськ. З опанованням їх забезпечити станцію і продовжити наступ для опановання залізничним мостом.

в) Запоріжській дів. з кінною бригадою, під загальним керуванням от.

Гулого: розпочати наступ з висоти 52,5 з розрахунком в 3 год. атакувати м. Вознесенськ з боку Булгарки, забезпечити за собою місто і допомогти Київській дів. оволодіти залізничним мостом. З опанованням мостом своїми технічними засобами пристосувати міст для переправи армії.

Запорізький кінний полк вислати через переправу нище Вознесенська з розрахунком на розсвіті своєю акцією допомогти опанувати залізничним мостом і також до розсвіту зруйнувати залізницю верствах в 5 — 6 від залізн. моста в бік Одеси і ближче до мостів.

По опанованню мостом, полку належить якомога швидше, просунувшись вздовж залізниці верст на 20 — 25 в бік Одеси і руйнуючи її, забезпечувати переправу до переходу Армії.

З оволодінням мостом кінній бригаді для забезпечення переходу армії через Буг швидко перейти в район Лідівка — Скоржинка і вести розвідку на захід і північ.

г) Батареям для підтримки операції особливо мати на увазі можливість обстріла залізничного двірця і моста і взагалі залізниці для боротьби з бронепотягами.

д) Оперативний штаб армії до розсвіту буде в с. Воронівка, маючи старшинські пости для прийомки донесень на вищезазначених висотах 52,5 і 51,1, а з розсвітом буде посуватися за Київською дів.

г) Перехід через міст перевести в порядку: кінна бригада, яка переходить в район Лідівки — Скоржинки, Київська дів., яка переходить в район Черталка — Молдавка.

Штадарм — в район Черталка. Волинська дів. — в район Варшавка — Новокантакузенка. Запорізька дів. — в район Новий Вормс-Ерделі.

IV. Термінові донесення надіслати про прихід в свої вихідні пункти для начала операції, про початок наступу і через можних 3 год. починаючи з 3 год. 16.IV до оволодіння мостом.

V. У випадку неудачі операції належить обози відтягнути в бік Братського, а коли б була поміха з півночі — в Щербани.

VI. У випадку, коли б вся армія не поспіла переправитись, то залишившаяся частина II має з'єднатися в районі Криве-Озеро.

VII. Вжити всіх заходів, аби, як тільки можливо, зменшити обози і відповідним розподіленням зброї озброїть людей, що будуть при їх.

VIII. Видати всім кінноті віса на одну добу наперед, а також забезпечити козаків харчами.

IX. Мої заступники: отамани Тютюник і Гулий.

X. Для опізнавання частин мати національні прапори розпущеними, а впереді движучихся частин вести двох кіннотчиків через кроків 10 один перед другим і час від часу вони піднімають рушницю над головою.

XI. На 15, 16 і 17.IV призначаються гук — Миколаїв і відгук — мишок.

Орiгiнал пiдписав:

Командуючий Армією У. Н. Р. От. Омелянович Павленко.

З оригіналом згідно:

За Наштадарма Полковник Стефанів.

№ CLXVI.

Н А К А З

по Запоріжській Збірній Дівізії. Ч. 18.

1-го Квітня 1920 р.

с. Покровка (Майорське).

По муштровій частині.

1. Провадючи військові операції по лівому березі Буга наша армія попала в скрутне становище. Були певні відомості, що ворог вислав військовий відділ, гарно озброєний, для знищення нашого війська. Відсутність зброї та набоїв ще більш ускрутняли наше становище. Але після великого форсированного маршу армія вийшла в під удару ворога і опинилась під м. Вознесенськом. Захоплення м. Вознесенська, де була сила військового знаряддя та набоїв, було питанням дальнішого існування нашого війська. З захопленням міста ми знову зможемо продовжувати своє славне діло в тилу ворога, ще з більшою впертістю, з більшим успіхом, набивши патронташі набоями. Ворог знав наше кепське становище і рішився не пустити нас в місто. З його боку був висланий біля 400 чоловік гарно озброєний відділ, два бронепотяга маневрували по залізниці і обстрілювали гарматним та кулеметним вогнем наші частини.

Перед початком операції малось на увазі послати кінний запоріжський полк на правий берег Буга, щоб вийти в тил ворогові, зруйнувати залізницю і цим допомогти останнім частинам захопити місто. Виконати це не вдалось бо переправ на Бузі не сказалося, що більш утруднило операцію захоплення Вознесенська.

Але український козак може зробити все. Він знає, за що він беться, він вірить в правоту свого діла, знав, що м. Вознесенськ взяти треба, ворога нищити і покрити неувядаемою славою Українське військо.

І Вознесенськ пав... Ні хмари куль, губительний гарматний вогонь бронепотягів ворога не змогли здержати наші славетні полки, котрі кинулись на атаку.—Без куль, одними шаблями та багнетами захопили місто, як дійсні сини України. Слава Запорожцям, повстанцям і 3-ому кінному, полковника Удовиченка, полку. Слава героям Вознесенського бою. Вічна пам'ять поклавшим свої голови за Неньку Україну. Командірам частин наказую якнайскорше надіслати реєстри забитих та ранених в цьому бою і реєстр трофеїв захоплених. Прочитати по всіх сотнях, батареях та закладах.

2. Наказую командіру повстанческого відділу та Командіру кінного дивізіону надіслати в розпорядження Командіра Кінного Запоріжського полку першому — кулемет „Люїса“ з 10 набитими кругами й кулемет „Кольта“ з одною стрічкою.

3. Наказую командіру пішого Запорожського полку надіслати в розпорядження Командіра Кінно-горного дивізіону 5000 набоїв.

4. Наказую командірам частин дорученої мені дивізії одержати з Штадіву по 80.000 гривень із коштів одержаних в м. Вознесенську. Прийомщиків надіслати до Штадіву.

5. Комендантом Штабу дивізії призначаю чотаря пішого Запоріжського полку Губаріва. Коменданта Штабу хорунжого Виницького назначаю персональним моїм ад'ютантом. Про прийом та здачу мені донести.

Оригінал підписали: Комдів Запоріжської, Отаман Гулий і Наштадів Полковник Крат.

Н А К А З

№ CLXVII.

По військам армії Укр. Нар. Респ. Ч 18.

19 квітня 1920 р.

Д. Армія.

По муштровій частині.

§ 1.

„Слава Україні“.

17 квітня упертим боем цілої Армії, взято м. Вознесенськ. В самім бою, не дивлячись на майже повну відсутність набоїв,—Армія виявила повну велич і розуміння ваги хвилі і досягнула вповні даву її ціль. Всі часті виконали покладені на них завдання.

Треба підкреслити завзяту атаку кінноти для підтримання своєї піхоти.

Величезна військова здобич—є нагородою муштровому козацтву за сю славну перемогу.

Здобуті військові трофеї дають можливість значно збільшити ряди нашої армії озброєним козацтвом.

Хай цей день буде нагородою нашому козацтву за довгий, тяжкий і славетний похід.

Слава і подяка Рідного Краю Отаманам дивізій, Командіру кінної бригади, полковникам, старшинам і козацтву.

§ 2.

Разом з тим, мушу зазначити про присутність в наших рядах окремих недостойних осіб, здатних лише до грабунків.

Козацтво! В тяжкій, святій боротьбі, віддаючи своє життя за волю Українського Наріду, ми бороним його честь і гідність.

Наша честь—це найсвятіше, що має кожний козак і її мусимо всім козацьким колом охороняти.

В наших рядах, рядах будови Республіки, не мусить бути того, що плямує її ім'я — бо святе діло визволення України,—потрібує чистих рук.

§ 3.

Рішуче забороняю начальникам приймати в свої частини старшин і козаків без відповідного, указанного в законі, шляху. Незаконним шляхом користуються лише ті особи, які в більшості випадків, мусять понести кару за свої вчинки.

Право переведення до командирів окремих частин включно, належить Командірам.

Підтвержую, що коні, сідла і зброя мусять рахуватись в списках частин і при переведеннях лишаться власністю послідньої.

Всім частям армії на похвалу, а то подяку за службу Україні відповідати: „Слава Україні“.

Командуючий Армією військ У. Н. Р. Отаман Ом.-Павленко.

Т. В. О. Начальника Штабу, Полковник Долуд.

Н А К А З

№ CLXVIII.

по військам армії У. Н. Р., ч. 66.

Таємно-Оперативний,

16—IV—20 р.

м. Вознесенськ.

8 год. 30 хв.

I. М. Вознесенськ взято з упертого бою. Захоплена величезна здобич, яку треба скористовувати.

II. Наказую: 1) Зап. кінному полку зараз же приступити до виконання

свого наказу по забезпеченню пляцдарма по залізниці в бік Одеси. 2) Кінній бригаді переправившись занять також район для забезпечення пляцдарму згідно наказу ч. 65 тримаючи зв'язок з Кінним Запор. 3) Київській див. негайно приступити до переходу Буга і забезпечити пляцдарм підтримавши кінноту. З переходом армії зосередиться в районі Черталка-Молдавка. 4) Запоріжській див. тримати лад в місті і забезпечувати місто зі сходу і півночі до вечора 17—IV ведучи пильну розвідку. Обозу переправитись в слід за Київською див. 5) Волинській див. до 18 год. зосередитись в районі казарм (бойова і обозова групи), забезпечуючи сильними відділами як і поперед ст. Трикратну і північ, на займалих зараз місцях.

Обози переправляться вслід за Запоріжськими. Бойові частини пересунуться по особливому наказу. Про зосередження довести. Штадарм біля понтонного мосту.

Оріг. підп. Командарм Отаман Ом.-Павленко. З оріг. згідно: За Наштадарм Полк. Стефанів.

№ CLXIX.

НАКАЗ
по Військам Армії У. Н. Р.
ч. 67.

17-IV-20 р.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Кантакузенка.

І. Кінний Запоріжський полк досягнув терен верст на 30 вздовж залізниці в бік Одеси. Є відомости, що в районі Тирасполя-Роздільної і залізниці в бік Бірзули працюють проти комуністів Галичане.

Наша армія сьогодні має досягнути район Каршавки, Лідієвки, Новий Вормс, Молдавка. Задача нашої армії після двох переходів 18 і 20/IV—зосередитись в районі Ново-Павлівка, Нововасильєвка, Нововоскресенська, Васильєвка, щоб цілком інформувались відносно стану в районі Ольвіополя, Ольгополя, Бірзули, Тирасполя і Одеси. Сьогодні 17/IV дивізії мають зосередитись згідно наказу ч. 65. Запоріжській дивізії (бойові часті) почати рух з Вознесенська в свій район не раніш 18 годин і залишити на лінії х. х. Грєків-Молдава кінні відділи.

На завтра 19/IV наказую: 1) Волинській див. перейти в район Царедарівки, Александрівка (Малахова) і вести військову розвідку на північ. Агентуру направити в полосу між Бугом (Ольвіополь) і Ольгополем. Штабів, Александрівка.

2) Київська див. переходить в район кол. Веселян, х. Гайдамацькі, Троскевіча. Штабів. х. Гайдамацькі. Військову розвідку направити на захід. Агентуру направити на Роздільну-Тирасполь і залізницю від Роздільної до Бірзули.

3) Запоріжській див. перейти в район Нов.-Слобідка (Ніколаєвка). Штабів. Ніколаєвка. Військову розвідку вести на південь і південний захід. Агентуру вислати в полосу: Ольгополь (виключно) і залізниця Бірзула-Вапнярка і зв'язатися з отрядом Заболотного.

4) Кінній бригаді в район х. Казенний Супрунова, Ново-Маїорська. Штаб бригади х. Казенний. Військову розвідку вести на схід.

5) Штадарму перейти в х. х. Гайдамацький. Волинська див. завдяки виконанню особливого завдання по прикриттю операції армії не скористувала зайняття Вознесенська й не постачала себе всім необхідним. Тому наказую Комді-

вам Київської і Запорізької в порозуміння з Комдівом Волинської відпустить частину захопленого і необхідного майна. Також незабаром донести мені що із захопленого і в якій кількості може бути відступлено Волинській див. Комдівам звернуть особливу увагу на то, щоб в обозах не возили лишнього майна, викинувши або заховавши все непотрібне, щоб на скільки можливо охоронить обози. Безпремінно взят на учот всю зброю, амуніцію, коней, обози і инше майно. При незначних переходах піші частини вести пішки, щоб на час польової праці не брать лишніх підвод.

19/IV призначається дньовка для проведення організаційних работ і чистки зброї.

20/IV. Буде марш і предбачається з'їзд Комдівів. Надіслати доклад про останні бої під Вознесенськом.

Орегінал підписав Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко. Т. В. О. Начальник Штабу Полковник Стефанів.

№ CLXX.

Н А К А З
по Військам Армії У. Н. Р.

19 квітня 1920 р.
17* год. 10* хв.

ч. 68.
(Мапа 3 вер. в 1 д.)

с. Нововоскресенская.

I. По неспровіренім ше відомостям від селян м. Ананьев зайнято Галичанами (Пшениником) і їх відділи були в Павловці, Святотроїцькому і Ново-Павловці. Із Голти в напрямку на Балту через Лукановку 17/IV по відомостям селянина, відтіль приїхавшого, пройшов большевицький відділ кількістю до 500 чоловік. Селяне ж сповіщають, що в Молдаві і Меховому появились відділи комуністів, які тримають напрямок на Жидівське (доносить К-р 3 кінного полку).

Наша армія займає район Царедаровка, Веселая (східная) - Нововоскресенськ-Жидівське-Гусева-Нов.-Маіоревка.

II. Завтра 20/IV армія перейде в район: Ново-Павлівка, Кулікове Поле-Жидівське (Миколаївка).

III. На завтра 20/IV наказую:

1) Волинській див. перейти в район Новопавловка і села на північ. Ближню військову розвідку в секторі с. с. Врадівка, м. Боково (Меланки) на північ. Штадив. Новопавловка. 2) Київській див. перейти в район Ісаєво (Павловка), Кулікове Поле, Татяновка. Військову розвідку провадить в секторі м. Боково (Меланка), Корнівка (Петрівка) на захід, півд. захід і південь від свого розташування. Штадив. Кулікове Поле,

3) Запор. див. залишитись в районі Жидовського. Військову розвідку провадить на південь і схід. 4) Кінному полку Чорних Запоріжців перейти в район Весела (західная), Біляєва, Подгурьівка і вести розвідку на схід 3 Кінному полку в район Согрлівка (Рублевка) і Любова Александровка. Полкам бути в армейським резерві і моїй безпосередній підлеглості. Вислати для звязку по одному верховцю до Штадарму.

5) Полковнику Долуду повернутись до Штабу армії.

6) Штадарму перейти в с. Васильевку (Кацапку). 7) Штабу армії і Штадиву Київської агентурою перевірити відомості про заняття Ананьева Галичанами.

IV. Для міцнішого звязку з Штадарм-дивізіям виставити прожемі пости (можливо на підводах).

V. Завтра — 20/IV в 9 год. в с. Нововоскресеньському (Маківка) призначається з'їзд Комдівів.

VI. Щоб зберігати сили людей і коней призначать вирух частин, як можливо раніш і час спеки проводить на великому привалі.

Орегінал підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З орегіналом згідно: Т. в. о. Начальника Штабу армії, Полковник Стефанів.

Надсилається:

Комдівам Київської, Запоріжської, Волинської, Полку Чорних Запоріжців, 3 кін. полку, полк. Долуду.

№ CLXXI.

Н А К А З
по Військам Армії У. Н. Р.
ч. 69.

20-IV-20 р.
год. „14“ хв. „—“

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Нововоскресенка

I. Маються певні відомости, що повстанці разом відділом Галичан після боїв зайняли Ананьєв, ст. Любашівку, Криве Озеро, Саврань, Балту і Бірзулу. По неперевіренім відомостям на ст. Врадівка стоїть два ешелони большевиків. В районі Ново-Українка, Злинка, Глососи розбиті большевики і обезброїно два полки. Селянин сповіщає, що ст. Жмеринка занята Поляками.

II. Наша армія 21/IV переходить в район Агафіївка (Корукачинського) Святотроїцька-Леоньєвівка (Комановського). Миколаївка (Тинсінського).

III. Наказую: 1) Сьогодні 20/IV 3 кінному полку продовжить марш з метою в найскоріший час досягнути район Ананьєва. Установить там лад, виявити становище і нав'язати зв'язки зо всіма повстанчійськими відділами, що працюють в цих районах.

2) завтра 21/IV:

а) Волинський див. перейти в район Агафіївка (Курупачинського)-Гуляївка-Чайківка. Розвідку провадить на північ між Вил. Врадівкою і сл. Боков до р. Кодимо. Штадів-Вел. Чайківка.

б) Київський див. перейти в район с. Святотроїцького (Волконського). Розвідку вести на м. Боково і на захід. Штадив-с. Святотроїцьке.

в) Запоріж. див. перейти в район Покровка (Малорка)-Анастасіївка-Тат'янівка-Миколаївка (Тижіцького). Розвідку провадить Штадів-Покровка.

г) Кінному полку Чорних Запоріжців перейти в район Мар'яновка (Романовського)-Миколаївка (Гальського). Розвідку провадить на захід.

д) Штадарму перейти в район Панкратики і Мал. Васильєвки (Михайловського).

IV. Донесення надсилають в 8 і 18 годин.

Орігінал підписав Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.
З орігіналом згідно. Начальник Штабу Армії Полковник Стефанів.

Надсилається Комдівам Київської, Запоріжської, Волинської і Ком. полкам Чорних Запоріжців і 3 кінний.

№ CLXXII.
Таємно-оперативно

Н А К А З
По Військам армії У. Н. Р. Ч. 70.
(мапа 3 в. 1 дм.)

21-IV-20 р.
22 год.

м. Свято-Троїцьке.

I. Штаб повстанців із Ананьїва сповіщає, що станція і село Жеребково заняти повстанцями с.с. Онуфріївка і Байтали. Ворожий бронепотяг с прикриттям в 100—200 чоловік піхоти підходить з боку ст. Балти—під Жеребково. Під повстанчеським селом Пащцели повстанці видуть уперті бої з ворожими відділами наступаючими з боку ст. Балти. У повстанців мало набоїв; гармат зовсім нема. В районі села Конураце, по неперевіреном відомостям, є ворожий відділ Дубенка кількістю 60—70 чоловік. Від Бірзули в бік м. Цардаровки теж ходять ворожий бронепотяг: м. Балта займається ворожим відділом кількістю до 300 чоловік. Там же знаходиться відділ Галичан кількістю до 300 чоловік, яких комуністи пробують обеззброїть і які передавали повстанцям що допоможуть в час нашого зближення зробити в м. паніку. В м. Ананьїві стоїть наш 3-й Кінний полк і Черноморський поставчеський полк (200 піших, 80 кінних і 9 кулеметів).

Наша армія сьогодні 21/IV заняла район згідно наказу ч. 69.

II. Завдання нашої армії після двох переходів, по можливості в один і той же день—одною дивізією з допомогою повстанців захопити місто Балту і Кінною бригадою теж з повстанцями захопити ст. Бірзулу і зруйнувати залізничий шлях, аби назначений час припинить рух.

III. Наказую на завтра 22/IV:

1) Київські див. стати на марш і перейти в район Великий Бобрин, Бобрин і Гвоздівка. Після ночлігу вирушити з розрахунком, щоб 24/IV зайняти м. Балту. Розвідку провадити на Північ. Для зв'язку з Штадармом виставити по своєму погляду проміжувочний пост, про місце якого сповістить Штадарм.

2) Кінному полку Чорних Запоріжців перейти в район Носельки де з 3-м Кінним полком стоящим в м. Ананьєві скласти бригаду під керуванням полковника Долуда який разом із Черноморським поставчеським полком із Ананьєва, просунувшись 24/IV зайняти ст. Бірзулу зруйнувати залізницю, аби припинить назначений час рух до Бірзульського вузла. Розвідку провадити на південь і захід. Для зв'язку з Штадармом виставити в с. Гамдрабура проміжувочний пост.

3) Волянські див. перейти в район м. Боково (Миланка), Димідова (Висоухова, і хутір Заплав. Розвідку провадити на Криве Озеро вздовж залізниці на схід. Штадів, м. Боково (Миланка).

4) Запор. див. перейти в район Коховки, Борки і Ульяновка-Марьянівка (Хотєнцовського)—Велика Боярка. Розвідку провадити на схід і південь особливо район Кондрацького й Вилещеулово. Штадів Ульяновка.

5) Запоріжська і Волинська див. залишити кінні застави в займаних місцях до ранку 23/IV.

6) Штарму перейти в район пред. Ананьєва—Задніпранці.

IV. Після завтра 23/IV:

1) Волинські див. перейти в район Ясенево-Творівка і забезпечувати армію і операцію Кінної бригади і Київської див. з боку ст. Любашівка (по залізниці) і Кривого-Озера. Штадів Ясенево.

2) Запоріж. див. перейти в район Ново-Георгіївка (Майнова) де бути

армейським розервом. Розвідку провадить на схід і південь. Штадарму перейти в с. Ново-Георгіївку. 4) Запор. Волинські дивізіям залишити в районах Борки і Боково Кінні застави до вечера 24/IV.

5) Донесення від кінної бригади чикаються до 19 год., а від Київської див. по можливості. Від останніх дивізії згідно попереднього наказу.

Оригінал підписав Командуючий армією У. Н. Р. Отаман Ом.-Павленко. З оригіналом згідно: Тво. Начальник Штабу армії У.Н.Р. Полковник Стефанів

№ CLXXIII.

Н А К А З

По військам Дієвої Армії Укр. Нар. Респ., ч. 20.

29-го квітня 1920 р.

м. Ободівка.

По муштровій частині.

1. За останній період на долю нашої армії випав цілий ряд славних боїв: 17-го квітня проведена була операція проти м. Вознесенська. Ворог в переважних силах займав позицію по північно-східній околиці міста. Бій був дуже впертий: всі зрозуміли величезне значіння цього бою. Кінні полки: Чорних Запоріжців, 3-й кінний полк і Запоріжський кінний кинулись в кінному ладу в атаку, відрізали відступ ворогові і порубали до 400 комуністів. Цей бій дав нам великі трофеї: гармати, рушниці, набої, кулемети і инше військове майно.

22 квітня Запоріжська дивізія провадила марш в район м. Ананьєва, зайнятого повставшим селянством. По дорозі стало відомо, що комуністичний відділ підтриманий броневидами наступає на м. Ананьєв з півночі і запалив с. Селіванівку. негайно були викликані з м. Ананьєва кінно-горний дивізіон Полковника Алмазова і Кінний Запоріжський полк. Наша артилерія відкрила вогонь по наступаючому ворогові, а кіннота (3-й Кінний і Запоріжський кінний полки) під загальним керуванням Полковника Летвиненка, обійшла ворога з тилу і з флангів. Наслідком цього ворог був розбитий вщент.

23-го квітня став наближатися до м. Ананьєва комуністичний відділ з 3-ма гарматами з боку м. Валегоцулово, але дякуючи рішучому контрнаступу частини Запоріжської особливо і Волинської дивізії був увесь відділ розбитий і в паниці відійшов в бік Одеси.

24-го квітня на м. Ананьєв повів наступ комуністичний відділ з боку м. Святотроїцька, але енергійним контр-наступом Волинської дивізії і Запоріжського кінного і 3-го Кінного полків був розбитий і відкинутий в напрямі на м. Боково.

Одночасно з боями під м. Ананьєва Київською дивізією була зайнята станція і м. Балта. Ворог підтяг з Одеси всі свої резерви і при допомозі броневида 23-го квітня перейшов в наступ, але Київська дивізія рішучим контрнаступом розбила ворога, залишивши велику кількість забитими.

25-го квітня ворог знову скупив переважні сили коло м. Балти і перейшов в наступ, але Київська дивізія ранком 26-го квітня своїм контр-наступом знищила ворога, забрала у него: дві гармати, 3 кулемета, 4 передка з гарматними набоями і багато иншого майна.

В боях коло м. Вознесенська, Ананьєва і Балти нашим старшинством, козацтвом і активно виступившим селянством була проявлена надзвичайно велика хоробрість і відвага.

Славз Вам вірні сини України.

25-го цього квітня до нашої армії приєдналась Кінно-Галицька бригада Отамана Шапіровича. Щиро вітаю старшин і козаків бригади і бажаю їм слави в нашому Святому Ділі визволення Рідної України.

Командуючий Армією Укр. Нар. Респ.: Отаман Ом.-Павленко.

Вартовий О....

№ CLXXIV.

З Б І Р К А

відомостів, актів і документів захоплених у большевиків.

Ці відомости зводяться до слідуячого:

В районі Жмеринка — Могилів Под. оперувало 3 большевицькі дивізії а саме — 60, 45 і 41.

Ці три дивізії входили в склад 12 Армії.

Штаб Армії находився в Кремінчузі, а Опер. Упр. арм. з тов. Івановим, Стойким, Хамотим і Рудаковським (Тов. Генштаба Стойки як уповноважений від Штабу XIV Арм.) в Рахнах.

Склад дивізій:

41	Дивізія бригади	122	} бойовий стан невідомий.
	"	123	
	"	124	
45	"	133	— 474 багнетів 22 кулем.
	"	134	— 434 " 19 "
	"	135	— 905 " 34 "
60	"	178	} бойовий стан невідомий.
	"	179	
	"	180	

Із документів видно, що в большевицьких частинах великий безпорядок та дезертирство, Телеграма за № 191 за 20-IV-год. каже: „Начдів тов. Якир в зв'язку з виключенням кавбригади із складу дивізії доносить о повнім распаді дивізії і вмісті з тим вказує, що в зв'язку в настроєм в бригаді Котовського можливе велике дізертство з тоїж бригади і просить хлопотать об оставленні бригади в дивізії. Прохання піддержує Командарм XIV“.

В приказі Военкома XIV за № 636 говориться: „Маючи на увазі розвиваючийся активний наступ противника і в виду того, що ми слабкі і правильний фронт держать трудно, приказую використать прсшлорічний досвід наступательних операцій. Дивізії не ростягать, полки купчить на важних пунктах передовсім залізно-дорожних (бригадні кулаки).

Звертать увагу на пересування противника в промежутках між бригад кулаками і використовувать міста для сильних контр-наступів і флангових ударів, а передовсім використовувать до цього нічну пору і всі умовини місцевости для негайних атак обходів і нальотів.

„Не оставлять ворогові нічого.

„Із всіх дивізій і бригад команд формувань отряди для боротьби з бандами що шляються по тилах дивізій. При цій обстановці і мірах я певний, що 14 Армія—правда з трудами, але все таки з честю вийде із боїв“.

Комдів 60 за № 384 20/IV 20 р. телеграфує Штабові Армії: „Ввірена мені ди-

візія з сентября прошлого року находиться в безперервних боях. За весь час дістала дів. 1500 чоловік поповнення (ніжинських добровольців). Тиф і другі хвороби знищили дивізію так, що сьогодні рахує вона не більше 1100 багнетів. Прошу одвести дивізію на відпочинок і поповнення. З харчами погано, жирів совсім немає, м'ясо достається рідко, обмундіровання нема зовсім. Кавалполки сформувати неможна ізза недостатчі коней, людей і заосмотрення. Перевтсма і неохота битись величезна, бувають випадки де треба приміняти гострі дуже міри проти невдовольнених. Комдів Нанов.

60 стр. дів. Відділ постачання ч. 15 з 12-IV-20 р. Річеве задовольнення дивізії дуже тяжке. Получені речі всі старі, частини одказуються брать їх. На стан дів. і вимогу на 10.000 чоловік отримано тільки 2000 пар кошуль, із цього пропало по дорозі так що частини задовольнено тільки до 5%. Прошу прийняти міри і т. д., підпис".

Телеграма Начдіву 41. Осадчому ч. 3. Предсідателя Уѣздrevкома Могилів-Под. Радченко що ним мобілізовано і послано для поповнення і в распорядження Начдіву 41 Осадчого всіх партійних товаришів і всіх співробітників Ревкомів.

Із всіх втікаючих перед „бандою“ Тютюнника партійних сформовано в Бірзулі кулак (Заградительний отряд) силою до 400 чоловік для поповнення боевого складу частин.

Про отряд Котовського відомості такі:

Склад отряду (бригада Ков.) 230 шабель і звод легк. арт. дів. До отряду приділено 41 кавалполк (формований в Харкові) 60 шабель командір Сидялюк. Отряд цей під 30-IV пр. м. стояв в Джурині, Степанках, Покутило. Сапежанка.

Зараз отряд Котовського становить армейську кінноту котра мала ліквідувати обход який польсько Укр. Армія ударом нанесла большакам в районі Липовця.

Із опернаказів, звідомлень видно що втрати большаків в боях великі,— полки деякі як нпр, 354 рахують всього до 60 чоловік.

План Комдіва 41 одобрений Командармом XIV зводиться к слідуючому Комдів 41 тов. Осадчий хоче за всяку ціну задержать за собою лівію р. Лозовая і її боронить. Длятого сосредоточує він всю конницю т. Котовського до 500 шабель і 2 легких конно-горн. орудія в районі ріки Лозової длятого щоби: 1) ліквідувати всі проби противника продвигатись в долину Дністра. 2) Держать цей кулак на поготові для використання його для прориву фронту противника коли до цього умови будуть корисні.

Телеграмою з 30/IV-920 р. адрес тов. Стойкину і дів. 41. 45 і 60 подаються Штабом XIV арм. слідуючи боеви і політични обстановки на Правобережній Україні: „В зв'язку з прийнятим фронтовим командуванням планом нанесення противникові рішучого удару, вимагать від частин фронту боевых акцій щов повній мірі обезпечувалиб необхідний виґриш часу для того, щоби притягти ворога під рішаючи удар Кінної Армії. Для виконання цього 12 Арм. приказано припинить одход частин 58 і 44 дів. упорно держать за собою район Ромашівка (Сквира) Погребище, базіруюсь на Черкаси і піддержувати зв'язок з 14 Армією в районі Липовець при допоміж експедиотрядів“.

Про Армію У. Н. Р. взнали фронтові частини з цього моменту коли Армія У. Н. Р. заняла Вознесенськ. Армію У. Н. Р. знають як „банди Тютюнника“. Но

все таки тревога ізза цих „банд“ велика. Пока Армія наша піходила до району Аннаніва Балти большевики збирали сили для „ліквідації“ „банд“ із розговору тов. Фіялковського з тов. Стойкіним бачиться що: із сторони Мардаровки наступав на Аннанів отряд Якимовича при піддержці 121 бригади і бронепоездів „Красний крестьянин“ і „Коршун“ і гарнізонів Аннанів, Балта із сторони півн. сходу Липецьке—Посіцели—Жеребково.

Як третій отряд із сходу наступав отряд Михайлова і бронепоезд „Ураган“. Біля Аннаніва—Балти як видно із документів скупчили проти нас большевики більш 3 тисяч чоловік. Про дальший похід нашої армії не мали большевики відомостів, рахували нас розбитими, но наша поява біля Вапнярки нагнала ім ще більше паніки чим в Аннаневі. Про „банди“ взналі тоді коли ми заняли Жодокрич—Шароша-нозку—Куніче.

Ось і документ: ч. опер. з 24/IV.20 Apr. 920. Начдіву 41. Командарм XIV, тов. Убаревич приказав із частини ввіреної Вам дивізії образувати в районі Бірзула сильний кулак с тим щоби недопустити банди Тютюнника двигаючийся від Вознесенська через Ольвіополь—Балта і Балта—Роздільна. На випадок активних наступів противника переходить в контрнаступи і відкинуть банду за Вознесенськ. Які частини будуть Вами назначені повідоміть. Т. В. О. Начтарм Полевого Стойкин“.

В актах є теж відомості про Добарармію. В звідомленнях подається що розбита контррев. Армія на Кавказі купчиться в Криму—висаджуючи десанти із Кавказу направлені; та проте що в Криму Добровольці закріпились та що за їми є деякі успіхи.

Т. В. О. Комдіва Київського отаман. Т. В. О. Начштабу чотар (підпис нечіткий).

Сл. Добрянки 1-3V-1920 р.

№ CLXXV.

Н А К А З
по військам У. Н. Р.
ч. 71.

22-IV-20 р.
21 год. 15 хв.

(Мапа 3 вер. в 1 дм.)

пр. Заднепринці.

I. Сьогодні ворог з боку с. Жеребково наступав на Селіванівку і на Ананьїв: Чорноморським полком і нашою кіннотою та гарматами розбитий. Е відомости із Валегоцелуво прошлу ніч вирушили отряди комуністів: один силою 100—150 ч. піхоти, де якої кількості кінноти і гарматами на Степанівку (Шараєво), другий такої же кількості сьогодні в обід прибув в район Новосілки-Благодатна (підтвердилась присутність) і третій не дуже значної кількості на розсвіті сьогодні напав і спалив с. Липецьке.

II. Наказую: Сьогодні Запоріжській див. зосередитись в районі пр. Заднепринці (Штадів при вході в передмістя з боку Маріянівки). Третьому кінному полку стати в пр. Заднепринці в сміжному з містом районі.

Завтра 23 квітня: 1) Волинській див. стати на марш і перейти в південно східний район пр. Заднепринці 2) Кінній бригаді (Чорни Запор. і 3 кінний полк) ліквідувати ворога в районі Благодатне-Новоселкі.

3) Запоріжській див. вести розвідку на захід і при обнаруженні ворога — розбити його.

- 4) Київській див. продовжувать виконання Завдання відносно району Балти
5) Штадарм стане в пр. Заднепринці (південно-східна околиця).
Оригінал підписав: Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман О. м. Павленко
3 оригіналом згідно: Т. В. О. Наштарм Полковник Стефанів.

№ CLXXVI.

Наштадарму У. Н. Р.

24/IV 20 р. о 4 год. Київська дівізія завяла м. Балту і станицю. Ворожий бронепотяг одійшов в напрямку на ст. Бірзула після довгого обстрілу нашими батареями. В місті залишилася Технічна Галицька сотня (170 чол.), котра є в нашому распорядженні. При взятті міста дівізія розташувалася: 5 кін. п.-с. Свинна (або Сінна), один курінь піхоти — м. Балта, піша застава — ст. Балта, 5 піш. п. і штадів — с. Бендзари, обози — с. Немирівське.

На ст. Борщі ворога немає; на ст. Слобідка є трохи Галичан з комуністами, наш роз'їзд був обстріляний з хуторів, що біля ст. Слобідка.

В с. Песчанах ворога не обнаружено, в Ольгополі є лише місцева охорона біля 100 чоловік.

До нас прибув зв'язок від кінної Галицької бригади (синьо-жовтої), котрій даний наказ Комдівом Київської к 28. IV прибути в район с.с. Любашівка, Михайлівка, й Якубівка, що на північний схід від Ольгополя.

Прибув також зв'язок від Центрального Комітета Галицької Армії для переговорів про перехід Галичан до нас, донесення з умовами були надіслані в Штадарм.

Прошу інформацій, що-до подій в районі м. Ананієва. Маю зв'язок лише з маленькими частинами обозів різних дівізіій, котрі (обози) 24.IV знаходилися в Ясенево. Вчора ніяк не могли вийти в зв'язок ні з ким. Комдів просить своєчасно надсилати накази й інформації, бо вже три дні ми цілком відрізані від Армії і абсолютно нічого не знаєм.

Наштабу Київської дівізії отаман А. Вовк 25.IV-20, 9 год. 30 хв.

№ CLXXVII.

П Р И К А З
по військам армії У. Н. Р.
ч. 73.

25-IV-20 р.
18 год. 30 хв.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

Ново-Георгіївка.

1. Обстановка: 1) Команда армії вітає всі війська зі славною перемогою в боях 22, 23 і 24/IV під Ананієвом, Балтою і ст. Любашівкою.

2) При взятті м. і ст. Балта, Київською дівізією до нас прилучилась Технічна галицька сотня до 170 чол. Взято багато технічного майна. Ворог відійшов на ст. Бірзула і Слобідка.

3) По одержаним відомостям від власної агентури в районі Одеси, Миколаїва і Херсона значних ворожих сил немає. В самих містах помітна паніка.

4) По тим же відомостям на відтинку Могилів Подільський-Вапнярка комуністи одноцільного фронту не мають. Наші війська на цьому фронті окопались.

II. Загальні завдання:

Піші частини армії до 28.IV, а кінні до 30.IV зосереджуються в районах Балта, Ольгопіль, Песчана і Саврань.

III. Частичні завдання:

1) Полку Чорних Запоріжців до вечора 25.IV перейти в с. Селіванівку. До 26/IV до 14 год. займає с. Точилово увійшовши в зв'язок з партізаками м. Ананіва, які на час операції в оперативному відношенні мають підлягати команді п. Чорних Запоріжців — займає ст. Бірзулу і викороставши її і зруйнувавши залізничний шлях (для чого вжити спеціально ближні села і партізанів), до 30/IV зосередується в с. Пасад, що в 12 вер. на схід від м. Балти. Партізани м. Ананіва по переведенню акції, повертаються під прикази полковника Пішонника.

2) Київська дів. залишається в зайнятому районі і веде розвідку і агентуру в секторі м. Бершадь (виключно) — Балта-Ямпіль (включно).

3) Волинська дів. 27/IV переходить в район с.с. Капустянка і Бакша Штабдів в с. Бакша. Розвідка і агентура в секторі Саврань (включно)—Бакша-Ольвіопіль (включно). Тримати за собою переправу (паром) через р. Буг у м. Саврань.

4) Запоріжська дів.: 26/IV став на марш не пізніше 6 год., до 12 год. переходить залізницю і скупчується в районі Гольма і Антонівка. 27/IV денний відпочинок. 28/IV переходить в м. Пещана, Крижанівка, Шляхова.

Розвідка і агентура в секторі: Бершадь (включно)-Пещана-Саврань (включно). Штабдів Гольма.

5) Штадарм і 3 кінний полк 26/IV переходять в с. Познанку, 27/IV в с. Плоска.

6) Кінна бригада Галичан Отамана Шапоровича до 28/IV скупчується в с.с. Любашівка, Михайлівка і Якубівка.

7) 27/IV на 14 год. призначається з'їзд Комдивів.

IV. Дивізії мають перевести освітлення їх районів в секторах як подальше.

VI. Ближня розвідка і охорона після погляду Комдивів.

VII. Донесення пересилати раз на день і не пізніше 9 год.

VIII. Переглянуть боєздатність кулеметів і навчить людей вживати ручні гранати.

IX. Завернути особливу увагу на санітарію і заосмотрення ранених козаків і коней.

X. Заступники Отамана Тютюнник і Гулий.

Оригінал підписав Командуючий армією У. Н. Р. Отаман О. М. Павленко.

З оригіналом згідно: Начальник штабу армії, полковник Стефанів.

№ CLXXVIII.

Командіру Кінної бригади

Копія.

8-V-20 р.

От. Шепаровичу.

м. Ямпіль.

I. До відома команди армії дійшло, що числа 8.V частями Вашої бриг. було улаштовано в м. Ямпіль мітинг, а тому Командуючий армією наказав Вам не пізніше 18 год. 9.V донести Штабу Армії: 1) по чому розрешенню був скликаний мітинг 2) хто приймав активну участь 3) і що зарядженно Вами на сей випадок.

II. Повідомляється, що ніяких мітингів в Укр. Арм. бути не може. Провокатори будуть віддані до полевого суду. Старшини-ж і козаки, при їх бажанні, можуть бути переслані на батьківщину законним шляхом.

Майно і зброя — є власність армії Військ У. Н. Р.

На приказ. Начальник Штабу Полковник Долуд.

№ CLXXIX.
Таємно-Негайно.

Командір
Київської дивізії
„13“ травня 1920 р.
ч. 139.

Командармові У. Н. Р.
РАПОРТ

Д. Армія.

Представляючи доклад Н-ка К. Р. доношу, що залишати в такому стані Гал. бригаду, як окрему адміністративну одиницю, цілком небоєздатну, в складі дивізії на фронті безкористно.

Аби уникнути повного розвалу частини необхідно негайно або розділити бригаду по дивізіям, влив по одному із полків до кінноти дивізій Армії У. Н. Р. або відвести на короткий час в ближчий тил. Негайно призначити нову відповідну команду й перевести широкую інформацію в частинах

Отаман А. Вовк

У. Н. Р.
Начальник
контр-розвідки
штабу
Київської збірної дивізії
ч. 110.
13 травня 1920 р.
м. постою.

№ CLXXX.

Начальнику штабу

РАПОРТ.

По даннім контр-розвідки в цей час галицькі частини, оперіруючі з нами здеморалізовані різними провокаційними чутками, що поширюються, можливо з определеною метою, серед козацтва. Очевидно політична свідомість як старшин так і козаків настільки примітивна, що вони в розборі українського питання відріжняють Галичину від Наддніпрянської України. Сучасних політичних обставин не розуміють. З того часу як дійшли чутки про Українсько-Польський договір, моральний дух Галичан настільки занепав, що на кожному кроці чуеш лиш бабське зітхання і трусливе заглядування в перспективи.

Військового духу, бойового настрою, який і раніше не дуже помічався зараз абсолютно немає. В технічній курні, який прикривав батарею, помічалось незадоволення харчами, потребувалась зміна і т. и. Між козаками кінної брігади ходять такі балачки: Діло старшин вироблять пляни, наказувати, а наше діло рішати, чи виконувати-їх чи ні. Від брігади Шеперовича післана делегація, можливо самочинно, до Могиліва Подільського для вияснення справи договору. Козацтво жде її повороту після чого, як заявляє, вирішить що має робити. Помічається тенденція роздати селянам зброю а самім розійтись по домівкам. Зараз наблюдається одиночне дезертирство, яке незабаром прийме масовий характер. По неперевіренім відомостям з технічного курня ніби то зі зброєю дізертувало до 27 чоловік в числі яких 16 пішло під команду старшини Шульца.

Треба сказати що „гастроліровання“ галицьких частин, то в Денікіна, то в большевиків не могло не мати вплива на моральний й бойовий стан армії, — вона розсклалась; попередньої дисципліни вже не має. От-же висновок звідсіля такий: Нів-яким разі не можна на далі залишати окреме існування галицьких частин, — вони абож кинуться знов в якусь авантюру, або розбредуться. При-

сутність в армії частин з таким настроєм буде деморалізувати наші дисципліновані частини і безумовно зле впливати на окремих старшин і козаків Галичан, які знаходяться в наших дівізіях. Тим часом потрібно референтурі звернути на це увагу і провадити інформації в частинах. Вище зазначене довожу до Вашої відомости.

О с а у л Д и ш л е в и й.

№ CLXXXI.

Кмда І Кінної Бригади
от. Шепаровича.

ЗВІТ

Допошу Пану Отаману, що я сьогодні прибув до обозу Бригади, говорив з людьми зясував їм всю справу і загальну політичну ситуацію а також оголосив, що хто не бажає служити в Армії може відійти до дому.

Відійшло всього 27 чоловік, в тім складі 6 старих 10 хворих.

Всі, котрі залишились були приведені до присяги на вірність Україні.

Ще раз прошу відвести Бригаду в глибокий резерв як можливо ще 14 с. м., щоби я міг поговорити зі всіма людьми разом і раз на завше скінчити це питання.

Кмдант Бригади Ш е п а р о в и ч О т.

До Пана Отамана
Тютюника
в постою.

№ CLXXXII.

Д О К Л А Д

п. Командуючому військами У. Н. Р. про загальне становище на заході.

По переїзди в Листопаді минулого року п. Головного Отамана до Варшави, усі зусилля нашої дипломатії і п. Головного Отамана були направлені на те, аби, користуючись кризою надій у Антанті на будування Денікінської Єдиної Неділимой, дійти до політичного погодження з поляками, щоб через польську дипломатию мати доступ до Антанті, у якій до того часу оприділилось, мало помітня, но здорова течія про підтримку (в противовіс большевизму) окраїнних націй в бувшій Росції, прагнутих до власної самостійности. Для цього прийшлося вести досить довгу підготовчу роботу, аби через знайомства з лідерами польських партій, ріжними їх діячами, представниками їх, тоді нового Уряду і особливо через пресу розположить до себе польське громадянство і головне Сойм, щоб допомогли нам в наших переговорах з Антантою.

Вже в січні місяці цім шляхом було приступлено до переговорів з Антантою, аби вона допомогла нам зброєю, амуніцією, одягом, грішми і іншим.

До мого виїзду з Варшави (25 лютого) вже були відомости, що Антанта допоможе нам і що вирішено визнать Україну, яко самостійну державу. Чи це було затвержено в Найвищій Раді яким небудь актом — ще не було відомо.

Теж саме відгукнулись польські кола на цілковиту допомогу нам чим можливо з їх боку, як своїм сусідам по зброї проти большевиків.

Що-ж торкається якіх небудь гарантій з політичного боку, то ніяких обіцянок ни з нашого боку ни з боку поляків не давалось, а в офіційних розмовах коли торкалось території і іншого висказувались побажання підвалиною цього ставить справедливість. Ніяких побажань відносно реконструкції нашого Уряду, або взагалі нашої внутрішньої політики не висказувалось ни Антантою, ни Поляками.

В першій половині лютого в Кам'янці відбулись наради Уряду, на яких між иншим постановлено:

1) Ухвалить дипломатичні заходи, що до цього часу приймались в нашій справі на заході. Були обмірковані напрямки для дальнійшої праці.

2) негайно вжити всі заходи, аби в найкоротіший термін збудувати регулярно Українську армію, яка повинна зайняти фронт. Формування провести з українського елементу, який різночастно взятий Поляками в полон, або інтернований і знаходяться в польських таборах (більше 10 тис. люда), а також з того що знаходиться в районі Кам'янця-Проскурива-Н.-Ушині (тисяч 10—15). Малося на меті цю армію доповнити полоненими із Німеччини (тисяч більше 30), про перевіз яких теж робились заходи перед Антантою.

3) Прийсамому невеликому досягненню Українським військом нової території (3—4 повіти) скликати Предпарламент з занятої території з додаванням других діячів, які обійме владу і виділить, на заміну сучасного Уряду, Уряд опираючийся на більшість в Предпарламенті.

4) По заняттю Укр. території скликати Установчі збори.

5) Як допомогу регулярному наступу організувати підготовку повстання в середині України.

6) Зробити значні запаси фінансових средств.

Незабаром після нарад Уряду в Кам'янці, в Варшаві відбувся партійний з'їзд Українських соціал-демократів на якому ухвалено політику Уряду, висловлено йому цілковите довіря і оголошено протест проти большевицького нібито визнання самостійности України, при якій вони утримують загальними з Совітською Росцією—армію, фінанси, жилазницю, пошту і телеграф і народне господарство, без яких фактично немає самостійности.

Що до будування армії, то с початку березня було приступлено до формування 4 бригад (1—в Кам'янці, дві—в Ланцуті в Галичині і 1—в Бересті), які мають розвернутись в трьох бригадні дивізії, отряда Полк. Смагля (Н. Ушини) і дивізії в Румунії.

Крім того Полк. Удовіченко зібрав отряд кількістю 400—500 чоловік в районі Могіліва, з яким відійшов і займав 15—20 березня вчасток фронту коло Дністра в районі Калюса-Вербовця. Озбрєтісь йому допомогли поляки.

Щоб ускорити формування при початку, поляками було відпущено із запасів, даних Антантою, 3000 комплектів одягу і амуніції, а також давались гроши в польській валюті для платні війську.

Вжиті також заходи по організації полонених в Італії.

Організацією армії руководить Військовий Міністр От. Сальскій. Крім того мається при нашій дипломатичній місії От. Юнаків, яко Старший Радник по військовим справам і військова секція на чолі з От. Зелінським.

До половини березня в бригадах вже були підібрані кадри 1—2 полків в кожній, а із бригаді От. Шаповала в Кам'янці було відправлено 2 сформованих полки (не повного складу) в Н. Ушиню і повіт де знаходиться наша адміністративна влада.

Всі Українські Державні Інституції знаходяться в Кам'янці, по в дуже скороченому стані і підлягають Головноуповноваженному Міністрові Огієнко. Де які міністерства поки що замінені референтурами. Військовим референтом до приїзду в Кам'янець От. Сальського є От. Колодій, а всі військові справи в Кам'янецькому районі об'єднує От. Мошинський (Голова Юридичної Управи).

Із нашого Уряду в Варшаві знаходяться Міністри Левицькій, Безпалко, Мартос і От. Сальський, а в Кам'янці Міністр Нар. Господарства Шадлуи, як замістник Прем'єр Міністра Мазепа, який в свою чергу по цей бік фронту і крім того Міністр Огієнко.

Що торкається нашої близької майбутности, то Міністр Шадлуи доручив поінформувати, що надія Уряду до Вилкодня зібрати в Могілівсько-Ушицькім районі, яку тільки можливо живу силу, зосередити доволі грошей і по можливості переносити вперед де які адміністративні інституції, яким прийдеться вслід за армією закріплювати владу, є мета негайно перевести туди всі Державні інституції, щоб цілком розв'язати їм руки в праці.

П. Міністр Шадлуи просив також, якомога швидче, дати відомості цілком конкретні і певні про становище в середині України і дорученої Вам армії і дати відповідь чи не можливо буде одночасно почати будівництво Держави звільненням якої небудь території тут в середині і установленням влади.

Всі останні інформації і інструкції для дальнішої праці дорученої Вам армії по адресі даній п. Міністром Шадлуи мав дати п. Прем'єр Мазепа на що мені був даний папірець, який прийшлося знищити, коли я був затриманий Галичанами в Ольгополі. Людину, яка могла мені дати можливість побачитися з п. Мазепою я не застав (тільки що виїхав в Київ і Одесу) і рахуючи не можливим відчікувати до повернення відбув далі.

В час мого подорожжя мав можливість бачити ворожі війська, які ешелонами переїздили з Одеського району в бік Жмеринки (365 і 366 стр. сов. полкі). Враження досить дисциплінованих частин, но малої кількості. Кожен полк їхав двома ешелонами.

Скрізь по жидівщині Одесса-Жмеринка дуже багато бронепотягів, які розподілені по в'їзним.

Галичани цілком перефарбовані на червоних і виїздили на польський фронт в район Бердичіва. Всього 3 бригади кількістю до 6—8 тисяч багнетів і до 12—15 тисяч людей. Між ними велике незадоволення із-за чого багато старшин і козаків розбігається.

По дорозі вслід за дорученням Вам армією селянство дуже гарно висловлювалось про наші війська і дуже цікавилось де фронт український з Головином Отаманом, а також де польський фронт.

Повинен додати, що коли розпочалися переговори з поляками значно зліпсувались до нас відношення Німців, які навіть не хотіли відпускати нам гроші, що у них віддруковані. Посланні туди представники (Марголін і другі) видимо становище зліпили бо перед моїм від'їздом із Кам'янця прибувши з Варшави кур'єр пів-офіційно сповіщав, що прибуло із Німеччини в Варшаву 300 міль. карб. Також додавав, що фінансисти Франції згодні позичити нам 300 міль. франків (думаю що гроші підуть на закупку зброї і іншого) і що розпочався перевіз із Франції раніш закупленої одягу, амуниції і знаряддя.

Б. Начальник Штабу 6 Запор. див., полковник Стефанів.

9 квітня 1920 р.

с. Александрівка
на Херсонщині.

ПРИМІТКА: Доклад писаний олівцем О. Д.

Д О К Л А Д ¹⁾

Командуючому армією повстанців.

5—6/III 1920 р. послав до Вас з інформаціями з м. Умані Клименка, а 14/III з Гайсина Шиманова.

В м. Гайсині я спіткався з членом Центральної Ради і Трудового Конгресу П. Матюшенко, якій розповів мені про стан в Кам'янці і Могилеві: в Кам'янці міністерств не маєтсья, там тільки уповноважений Огієнко і Шановая формує українське військо поке що дуже мало набрав; Петлюра формує в Варшаві українську бригаду. В Могиліві був Мазепа і зроблена там нарада і вирішено, що ще не приспів час з'єднання повстанців з регулярним військом; ні в яким разі не сполучатсья з польським фронтом, аби не зіпсувати всієї нашої справи, обов'язково затриматсья для користи діла місяців два і ніяк не менше хоч одного місяця. Працю — операції радять проводити в районі Брацлава і Немірова. При першій змозі Уряд має зібратсья в Одесі. Відки повинні бути знесені з СВІТОМ. Уряд тепер не має ні центру ні території нема юридичної підстави діяльності. В Могиліві Вдовиченко формує військо ніби то уже має до 3000 чоловік. На могилянщині і в Кам'янці стоять поляки,—в районі могилянщини працює незначна кількість недобитків денкиниців. В Одесі—красно арміїці і галичани. Большевики хтіли обеззброїти галичан, по ці не допустили і живуть окремо тримаючись завши на поготові з зброєю проти большевиків. Від Одеси до Бірзули стоять галичани, в Бершаді теж галичани. Подорож від Умані до Гайсина: на станції Умань, Христинівка і Зятковці—були большевики кацапня — 539 полк — 12 вагонів тільки—17 вагонів санітарних, все деморалізоване слабує НА ВЕЛИКИЙ ПЕРЕЛЯК, одверто сварятсья товариші по між себе докоряють свою владу за сучасне відношення іі до солдат. Примушують приватних осіб до „артільного діла"—на роботи, погрузку дров, капусти то що. Протестантів дуже багато, а деякі дядьки одверто голосять що треба „гарнізоватсья, а то прийде тсья пропадять". Большевики мають звичай провокаційно збільшувать свої сили, аби цим внести найбільше деморалізації як у наше військо так і мешканців. Сами большевики солдати, кажуть, що вони скоро сами уже порозбігаютьсья. З Одеси ніби то уже розбігаютьсья. На станції Козятин большевики купчатсья, про що розповідали на Христиновці машинисти яки вертались від них. Міст через Буг на ст. Губник зірваний. Населення скрізь відноситься до большевиків-комуністів вороже. Грошей совітських ніде не хотять брать, товариші примушують брать тільки силою, все залякано терорізовано комуністами-большовиками. Большевики ляють селян що їм нічого не дають, кажуть: „всѣ онѣкічатъ (sic) подай батьку Пятлюру, хоч із зїмлі викопай"—15-то Гайсин був зайнят кіннотою Тютюника, в той же день поховали сотника Яківця, забитого большевиками при наступі. Майже все місце було на похоронах. Дуже сумне враження зробило на всіх присутніх клятва козаків і старшин і їх слези над прахом свого товариша, не покидать зброї доти доки не залишиться на Україні ні одного коммуніста. Населення Гайсина страшенно пригноблено коммуністами, видна їх щира прихильність до нашого республіканського війська, но боятьсья виявляти бо ворогів скрізь

¹⁾ Доклад Дерапука Командармові. О. Д.

чимало, а наше військо не затримується хоч де який час—коли появились тільки розвідники, то все місто ожило обличчя у всіх трохи прояснилися. 16/III в місті з самого ранку ніякого війська не було. 17/III явився Волинець—наложив контрибуцію один мільон карбованців і 10 коней. Мешканці заповнили вулиці міста в той день. 20/III Волинець теж був у м. Гайсин, в цей день гучно вітало населення його. По адресу Головного Отамана Петлюри довго лунала Слава. У повстанців Волинець користується знаною популярністю в Гайсенському повіті. Його люблять і бережуть. Енергійна людина П. Волинець має організаторський талант. З сел ідуть до него охотно козакувати. Бувши 13, 57, 161 Гайсинські полки формувалися П. Волинцем. Наказом Ч. І. § 5 комендантом м. Гайсина закликаються у Київські війська козаки 13, 57 і 61 полків які власне і уявляють з себе основне ядро повстанчих військових організацій, що але може дуже шкодити успіху формування повстанців. Був випад з боку Тютюнниковців в відборі у 5 коней від Волинців і обурення де кілька казаків повстанців. Це зробило погане враження на Волинців і не на користь Тютюнниковців. На Могилів через слабкість і тяжкі умови не мав змоги пробратися М. Безкоровайний 23/3.20.

№ CLXXXIV.

П Р И К А З

по Військам Армії У. Н. Р. ч.¹⁾

26-IV-20 р.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Познанка.

1. По перевірненню відомостей Волинської дів. від 25 IV про ворога в районі ст. Врадівка військова розвідка ворога не обнаружила. Вислана агентура ще не повернула. Полковник Пшонник доносить, що 25/IV ворожий відділ до 150 чол. піхоти і 2 гармати направлявся із с. Кучурово на Гандрабуру. По тим же відомостям Київська дів. провадить наступ на ст. Бірзула по залізниці.

2. Части Армії продовжують виконання приказу ч. 73.

3. Всім дівізіям вислати телефонні патрулі, як найдалше по телефонним лініям їх районів з метою підслухання військових розпоряджень ворога і знищення дротів.

4. Запор. дів. звернуть особливу увагу на лінію Бершадь, Ольгополь і Тульчин.

5. Для збереження кінського складу, кінні части в час переходу, більшу часть маршу ведуть коні в поводу.

7. Комдівам звернуть увагу на поповнення піших частин людьми і зброєю тим більше, що сей район повстанчеський і вороже відноситься до комуністів. Переглянуть обози і немуштрові часті і всіх здібних до бою поставити в строй.

6. При відсутності боїв донесення присилать не їздцями, а пішими на добрих селянських підводах.

Оригінал підписав:

Командуючий Армією військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

З оригіналом згідно: Начальник Штабу Армії Полковник Долуд.

¹⁾ Число не поставлено. О. Д.

П Р И К А З

По Військам армії У. Н. Р. Ч. 74.

(мапа 3 вер. 1 дм.)

№ CLXXXV

Опер-Таємно.

с. Кринічки.

27-IV-1920 р.
16 год.

I. Обстановка і завдання поданні на нараді Комдівів 26/IV — остаються в силі. По не перевіреним відомостям в районі м. Хощевато єсть комуністичний відділ, сила і напрямок котрого не виявлений.

II. Частне завдання:

1) Київська дивізія із займаемого району 27/IV переходить в с. Саражінку, 28/IV — м. Чечельник і 29/IV — с. Цибулівка.

Розвідка і охорона на південний захід: особливу увагу звернути на залізницю Бірзула—Вапнярка.

2) Запоріжська див. 27/IV скупчується в районі м. Песчана, с. Шляхово і Пужайков,

28/IV переходить в район с.с. Якубівка, Ліснице, Романівка. Штабів — Ліснице.

29/IV — займає м. Бершадь, де лишає комендатуру в місці і на заводі і скупчується в с. Баланівка. Розвідка і охорона на північний схід.

3) Волинська дивізія 27/IV переходить в с. Посад; 28/IV в район с.с. Березкі—Чечельницькі, Лукашівка і Любомірка. Штабів с. Лукашівка; 29/IV переходить в с. Пятківку. Розвідка і охорона на південь і південний схід.

4) Кінна бригада під командою Полковника Долуда в складі Мазепінського і 3-го кінних полків до 12 год. 28 IV займає м. Ольгополь. 29/IV переходить в район с.с. Ободівка—Стратівка—Верхівка.

5) Кінна бригада отамана Шапоровіча, в разі підходу, 28 IV скупчується в районі с.с. Кедрашівка, Любашівка і Голдашівка. 29 IV переходить в с. Жабокрічку.

6) Штадарм 27/IV — с. Кринічки; 28 IV північна части м. Ольгополь; 29 IV м. Ободівка.

III. Розмежуючи смуги розвідки і охорони:

1) Для Київської і Волинської дивізії Ольгополь—Ободівка—Тульчин.

2) Для Запоріжської і Волинської дивізії Ольгополь—Песчана—Саврань

3) Для Волинської і Київської див. Ольгополь—Балта—Бірзула.

IV. Ближня розвідка в районі двох ближніх сел по одні лінії. На старих місцях росташування, залишати розвідку.

V. Бажано, аби часті армії ставали на марш не пізніше 7 год ранку.

VI. Термінові донесення присилати: по прибуттю в місця росташування і по одержанню розвідочних відомостей.

VII. Заступники Отамани: Тютюнник і Загородський.

Орігінал підписав: Командуючий Армією, Отаман Омельянович-Павленко.

З орігіналом згідно:

За Начальника Штабу Армії Полковник Ткачик.

П Р И К А З

Полку Чорних Зап. і Полк. Пшоннику.

№ CLXXXVI.

27-IV-20 р.

(3 вер. в 1 дм)

с. Познанка.

I. Обстановка: Прибувши Старшинський зв'язок від Галичан подав слідує: 1) ціла бувша Галицька армія повстала проти комуністів і шукає сполуки з нашою армією.

2) 25 IV по умовленному терміну Галичани займають ст. Вапнярку, м. Винницю, залізницю до Козятина і м. Київ, де налічується Галицького гарнізону понад 5000 багнетів.

II. Загальне завдання: Наша Армія до 30 IV скупчується в районі на північний схід від ст. Вапнярка, для установлення зв'язку з Галичанами і місцевими укр. силами, для нанесення рішучого удару в тил і фланку ворога.

III. Частині завдання:

1) Полку Чорних Зап. прискорить акцію на ст. Бірзула і прискоренними маршами іти через села: Фарната, що на захід від Балти, Попова гребля, Тарканівка і Верхівка, де буде чекати зв'язок з місцевого пан-отця.

2) Полковн. Пшоннику по акції в районі ст. Бірзула інтенсивно проводити організацію військових сил повіту і тримати безпосередньо тісний зв'язок з Штабом Армії, для одержання дальніших деректив.

3) Пунктами зв'язку є: Ольгополь, Верхівка.

Оригінал підписав Командуючий Армією У.Н.Р. Отаман Омельянович Павленко.

З оригіналом згідно:

Начальник Штабу Армії Полковник Долоуд.

Надсилається Комполкам Чорних Запор. і Полк. Пшоннику.

Ч. 235.

П Р И К А З

№ CLXXXVII.

по Армії військ У. Н. Р. ч. 75

29.IV-20 р.

(Мапа 3 вер. в 1 дм.)

с. Ободівка.

I. Обстановка: Київська див. повідомляє, що між 25 — 26.IV на ст. Вапнярка був бій між Галицькими частинами і комуністами. В наслідок бою, частина Галичан (до сотні) була обеззброєна і направлена в м. Тульчин, а решта відійшла на південь в напрямку на м. Камінка.

Селянин, прибувши 29.IV із Тульчина, передає, що 28.IV м. Брацлав зайнято Волинцем і Голубом. Комуністи втікають через Тульчин на ст. Журавлівка. За послідні дні на залізничній лінії Вапнярка — Слобідка помітно збільшений большевицький рух. Конечно установлено, що ціла бувша Галицька Армія встала против комуністів і вже мала декілька перемінних успіхом, боїв.

М. м. Ананієв і Балта займаються нашими повстанцями. Наша агентура, в районі м. Умань доносить, що Таращанський і Звенигородський повіти місцевими повстанцями зовсім очищені від комуністів. Проводиться організація нашого війська.

II. Загальні завдання. З метою важних дальніших операцій армія 30.IV до 20 год. переходить в район: м. Ободівка, Демидова, Тростянець, Дановка, Летков і Цибульова.

III. Частинні завдання:

1. Запоріжська див. 30 IV переходить в м. Тростянець і в с. Демковка (в с. Демковка піхота на возах). Розвідка і агентура в напрямку на м. Немиров, Тульчин і ст. Журавлівка. Штабів — м. Тростянець.

2. Полк Чорних Запор. 30.IV із міста Ольгополь переходить в с. Демидов і вступає під прикази Комдіва Запоріжської Збірної.

3. Волинська див. 30.IV із с. Пятківка переходить в с. Тарнівка і провадить розвідку і агентуру на м. Кодима ст. ст. Рудниця і Журавлівка.

4. Київська див. 30.IV лишається в с. Цебульова і веде розвідку і агентуру в районі ст. Вапнярка.

5. 3-й кінний полк 30.IV переходить в с. Левков і вступає під прикази Комдіва Київської Збірної див.

6. Кінна бригада Отамана Шапаровича 30.IV переходить і розташовується одним полком в м. Верхівка, а другим Ободівка. Бригада знаходиться в армейському резерві.

7. Штадарм 30.IV — м. Ободівка, дім польського ксьондза.

IV. На старих місцях розташування частини залишають розвідку на одну добу.

V. Ближня розвідка і охорона—після погляду Комдівів. — Звертається особлива увага на те, аби авангарди і передові розвідочні частини по заняттю місцевості негайно використовували з метою розвідки телефони і телеграф для чого тримати при собі телефонічно-телеграфічні патрулі.

Командуючий Армією Військ У. Н. Р. Отаман Ом. Павленко.

Н А К А З

№ CLXXXVIII.

По військам Армії У. Н. Р.

ч. 76.

30 Квітня 1920 р.
„23“ год. 15 хв.

(Мапа 3 верст. в 1 дм.)

с. Ободівка.

I. Пляк захоплення 25 квітня Вапнярського і Жмеринського вузлів і залізниці Галичанами не був переведений і частина їх на Вапнярці і Крижополі (залізнична сотня, запасова батарея, ветеринарний шпиталь, сляпотяг) була обезброєна, а останні (запасовий кін. і інші тиллові інституції) по відомостях від селян, відійшли в бік Томашполя для з'єднання з фронтом Головного Отамана.

Для ліквідації повстання Галичан по селянським відомостям, комуністи підвезли з боку Жмеринки три ешелони військ і двинули із Тульчина два піших полки кількістю 500 чоловік.

Всі ці війська частиною залишились на Вапнярці і Крижополі, а останні вирушили в слід за Галичанами і по відомостям тримають Комаргород і Антопіль.

На ст. Вапнярка знаходиться Штаб 45 сов. див., два бронепотяга і до десятка ешелонів, а навколо Вапнярки пости з кулеметами. В бік Крижополя відійшов третій бронепотяг. С. с. Шарапанівка, Княжево, Крижополь і Вербівка вчора були вільні від ворога. По досить певним відомостям поміж 20 — 27 квітня вздовж ст. Жмеринка по залізниці помітна спішна евакуація.

В Тульчині стоїть польовий Штаб 14 сов. армії і Штаб 60 див. і мається незначна кількість військ головним чином нерегулярних. На ст. Журавлівка (в лісі) стоїть Штаб якоїсь фронтової совіт. дивізії.

II. Задача нашої армії, забезпечивши себе заняттям м. Тульчина, захопить ст. Вапнярка і залізницю до Журавлівки і Крижополя (обидві залізниці включно) і зруйнувавши її перекинутись через залізницю Жмеринка — Бірзула і зосередитись для дальніших операцій по допомозі фронту Головного Отамана в районі Вапнярка—Толоби—Паламки—Комаргород—Савчино—Антопіль — Колоденка — Одновка.

III. На завтра 1-го травня наказую: дивізіям пересунутись з розрахунком, щоб зосередитись між 18 і 20 годинами в ісходних для операції становищах.

1. Запоріжській дивізії з полком Чорних Запоріжців в районі Аннополь—Кірносівка. 2. Київській див. з кінним полком в районі Шарапанівка — Кунь. 3. Волинській див. — Жабокрич. 4. Галицькій кінній бригаді От. Шапаровича для резерву в с. Савинці. 5. Штаб Армії — в с. Савинці.

Для переведення самої операції на перше травня наказую:

1. Запоріжській див. провадячи кінними відділами з гарматами для демонстрації на ст. Журавлівку, в 4 годині енергійно атакувати м. Тульчин і по заняттю забезпечивши місто за собою, захопити ст. Журавлівку і забезпечити операцію армії і перехід її через залізницю Жмерінка — Бірзула с півночі.

По переході армії за залізницю зосередитись в районі Вапнярка — Паланкі. Штабів — ст. Вапнярка.

2. Київській див. тримаючи твердий зв'язок з Запоріжцями і Волиняцями атакувати в 5 годин і зайняти ст. Вапнярку. По переході армії за залізницю Жмерінка — Бірзула зосередитись в районі Цанівка — Колоденка — Кіслицька.

3. Волинській див. в 4 год. атакувати ст. Крижополь і тримаючи її, забезпечувати операцію армії с півдня.

По переході армії за залізницю Жмерінка — Бірзула зосередитись в районі Марківка — Антополь — Савчино.

4. Галицькій бригаді От. Шапаровича провадить пересування і свої події по особливим директивам Штаба Армії з яким тримати зв'язок.

5. Штаб армії до 4-год. в с. Савинці, а потім перейде в с. Ільшівку Красногорку.

IV. На місцях сучасного росташування залишити до полудня 2 травня розвідочні відділи.

V. Завдяки великій складності обставин рішучо вимагаю, аби кожна частина невидно збиралась і мала сильні резерви на випадок несподіванки, а також вела діяльну розвідку.

VI. Всім дивізіям в час наближення до районів удара бути цілком готовими відбити ворога, молиб він сам перейшов в наступ.

VII. При занятті пунктів звертаю особливу увагу Комдівів на установлення ладу і спокою.

VIII. Донесення надсилають с прибуття в ісходні становища і через кожних 6 годин починаючи з 6 годин 2 травня.

Отаман Ом. Павленко.

НАКАЗ

№ CLXXXIX.

Волинської групи

ч. 059.

с. Торканівка.

(Мапа 3 в. в цілі)

15-1920 р. 8.30 хв.

Обстановка.

§ 1.

Армії У. Н. Р. наказано забезпечивши себе заняттям м. Тульчина, захопивши ст. Вапнярку до Журавлівки і Крижополя включно і зруйнувавши залізницю, перекинутись через нею і зосередитись для дальніших операцій по допомозі військам Головного Отамана.

15 армії У. Н. Р. наказано для майбутніх операцій скупитись в районах: Запоріжцям з полком Чорних Запоріжців с. Анноніль, Кірсанівка; Київцям з 3-м Кінним полком Шарпанівка, Куніче; Волинцям м. Жабокріч; Штадармії з кінною галицькою бригадою с. Савинці.

На 2/5 армії У. Н. Р. наказано в 4 години атакувати і зайняти: Запоріжцям м. Тульчин і Журавлівку, після зайняття і переходу армії через залізницю скупитись в с.с. Вапнярка, Паланка; Київцям о 5 год. ст. Вапнярку і по переході залізниці скупитись в с.с. Цінівка, Колоденка, Кіслецьке; Волинцям в 4 год. ст. Крижопіль і по переході залізниці скупитись в с.с. Марківка, Антопіль, Савинці.

2. Для виконання цього наказую: 1.5 в 14 год. всім бойовим частинам з бойовими обозами стати на марш і порейти в м. Жабокріч; останнім обозам залишитись на місці тримаючи міцний зв'язок з своїми частинами. Старшим начальникам над обозами в с. Торканівка Н-к 4 полку.

Порядок руху:

Полк Залізняка, 4-й полк, штаб з окр. кінною сотнею, гарматний днізійон, полк Мазепи, бойові обози (слідують через Павлівку).

Комполкам Мазепи і Залізняка призначить підривні команди і між 2 і 3 годинами 2/5 зірвуть обидві колії—полку Мазепи—на північ від Крижополя не менш як на 7 верст; кінному Залізняка на південь від Крижополя теж не менш 7 верст. Дівізійному інженеру заготовить міцні заряди для підриву залізниці — дроті попусувать.

На 25 о 4 год. частинам по заняті ісхідного становища на захід від с. Жабокріча наказую:

Правий бойовий участок—полк Мазепи; вести наступ піхотсю маючи частину кінноти на правому крилі; останню частину кінноти мати в резерві за своїм правим крилом. Лівий боювий участок—4 полк—вести наступ піхотою маючи свою кінноту на лівому крилі.

Резерв: полк Залізняка і окрема Кінна Сотня. Резерву бути при батареї. Стик флангів бойових участків шлях Жабокріч—ст. Крижопіль включно.

Батареї стати на позиції по вказівках командіра дівізіона. Штаб групи при батареї. Конполку 4 сьогодні виявити розвідкою чи не зайняті ворогом села М. і В. Крикливці і Слобідка Кривзька. По заняті ст. Крижопілю негайно вислати вздовж по залізниці застави полку Мазепи в бік Вапнярки зв'язавшись з Київцями—4 полку в бік Рудниці.

Обозам в с. Тарканівка бути завше готовим до маршу. Про пересовання в новий район буде наказ додатково.

Командіру полка Залізняка по заняті станції вислати розізди на с. Марківку, Антопіль, Савчіно—о наслідках негайно донести.

Опознавательний знак—зелена гилячка у шапці.

Збірний пункт шлях на с. Павлівку.

До переходу залізниці весь час частинам бути в повній бойовій готовності і держати міцний зв'язок між собою.

Заступники полк. Пашинський і Федченко.

Отаман Никонів.

Нач. Штабу Сотн. Волосевич.

№ СХС.

Н А К А З
по Запоріжській збірній дивізії
ч. 89

1.V-20 р.

с. Кірсанівка

Мапа 3 версти в дюймі.

§ 1.

Ворог займає місто Тульчин силою до 300 чоловік з артилерією. Ворогом же занято с. Кінашів. По неперевіренним відомостям місто Брацлав занято значними силами ворога. Ворожі обози росташувані в районі с.с. Тиманівка—Одаївка. Ст. Вапнярка охороняється ворожими бронепотягами. Ворожі ешалони спільно евакуйуються на Бірзулу. Польско-український фронт повідомому проходить через ст. Рахни м. Шпиків.

§ 2.

Волинські дивізії наказано в 4 год. атакувати ст. Крижопіль і зривувавши залізницю скупитися в с.с. Марківка, Антопіль, Савчіно; Київські дивізії наказано в 5 год. атакувати ст. Вапнярку і зривувавши залізницю скупитися в районі с.с. Цапівка, Холоденка, Кісліці. Кінна бригада отамана Шипаровича скупчується в селах Іляшівка, Красногорка. Дорученій мені дивізії наказано проводити демонстративну атаку ст. Журавлівка о 4 годині атакувати м. Тульчин. Забезпечивши за собою місто, захопити станцію Журавлівку, по переході армії через залізницю скупитися в районі с.с. Вапнярка, Паланка. Штадарм під час бою Іляшівка або Красногорка, по переході залізниці с. Антопіль.

§ 3.

В виконання цього наказую:

1. Отряд старшини Нестеренка, повстанчеський відділ полковника Трутенко, одна сотня кінного Запоріжського полку:

В 3 години атакувати с. Тиманівку з метою захопити там ворожі штаби, по виконанні цього, зв'язавшись з Київською дивізією атакувати ст. Журавлівку з метою захопити її, оберегаючи операцію з боку с. Войтівка і Журавлівка. Захопивши станцію зривувати залізницю, попусувати дроти і тримати ст. до наказу.

2. Полковник Літвіненко кінний Запоріжський полк:

а) О 3 годині однією сотнею атакувати с. Одаївку з метою захватити ворожий обоз.

б) В 4 години однією сотнею почати демонстративну атаку південної окраїни м. Тульчин на захід від великого шляху Кірнасівка-Тульчин. З рештою полку в 3½ год. зібратися біля церкви с. Кірнасівка де поступити в склад дивізійного резерва. 1 сотня виділяється в 23 год. 1.V в розпорядження ст. Нестеренка.

Піший Запоріжський полк — полковник Дубовий.

В 4 год. атакувати ліс, що на південний схід від с. Кінашева. Розвивати успіх с. Конашів, м. Тульчин в полосі між великим шляхом Нестерварка—Кірнасівка, річка Сениця.

Кінно-горний дивізіон — полк. Алмазов.

Піддержати вогнем атаку пішого полку.

Полк чорних Запоріжців — полковник Дяченко.

В 3½ год. скупитися при виході із с. Антопіль на дорозі на Кінашев,

складаючи кінний резерв, в 3 години батарея полку виступає в оперативну підлеглість полковнику Алмазову.

Відділ отамана Волинця.

В 4 години почати наступ на м. Тульчін в полосі між великим шляхом Тульчін — Брацлав і річкою Цельниця з метою захопити предмісто Нестерварку.

§ 4.

По захопленню містечка наказую:

а) пішому Запорізьському полку виставити міцну заставу на раздоріжі Копівка і ст. Журавлівка, вжити заходів що до підтримання ладу та спокою, що доручаю полковнику Дубовому.

б) відділу от. Волинця міцно тримати предм. Нестерварку, доглядаючи шлях на Брацлав.

§ 5.

Штабів до 3¼ год. с. Кірмасівка, потім с. Аннопіль. Наблюдательний пункт батареї кінно гірного дивізіону.

§ 6.

Заступники: полковники Крат і Літвіненко.

Підписав Комдів Запорізької Отаман Гулий.

Наштабів Запорізької полковник Крат.

Певно Нач. Опервід. Хорунжий Пустовойт.

№ СХСІ.

Н А К А З

по Запорізьській Збірній Дивізії

ч. 90.

2/V-20 р.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

с. Оедерівка.

1.

Ст. Крижополь зайнята з боєм Волдивізією. Київська дивізія зараз провадить наступ на Валнярку. Дорученій мені дивізії наказано в ночі перейти залізницю і роставуватись в с....

2.

В виконання цього наказую:

а) Полку Чорних Запоріжців не пізніше 4 г. 3/V зайняти село Шарапанівку і вислати розвідку на село Будку, що на переїзді на північний схід від с. Княжино. Тримати переїзд забезпечуючи перехід дивізії через залізницю і маючи на меті, що Волдивізія до того часу скупчиться в районі Марківка, Антопіль Савчено.

б) О першій годині 3/V дивізії виладнатись в порядку. Піший Запор. полк, Кінно-Горний дивізіон, Повст. відділ Нестеренко и Трутенко на півдні околиці с. Хведерівка по дорозі на Красногорку. Обоз і порядок при своїх частинах.

в) Кінно-Запорізьському полку о 1 год. 3/V стати на марш і перейти через село Шарапанівку, Княжево в с. Мисківку.

г) Повстанч. відділу Волинця виступити в купі в кінно-Запорізьким полком і продовжувати свою працю на місцях по бажанню Отамана Волинця.

д) Обозам II розряду не пізніше 4 год. скупчитись в Шарапанівці і чекати прибуття дивізії.

§ 3.

Пішому Запор. полку негайно надіслати пакети сотнику Філоненку, котрі з обозами II порядку досі певно знаходяться в с. Демківці.

§ 4.

Всім частинам мати провідників до с. Шарапанівки.

§ 5.

Заступники Полковник К р а т і Д у б о в и й.

Підполков. Комдів. Запоріжської Отаман Г у л и й.

Наштадів Полковник К р а т.

Певно: Нач. опер. від. Хорунжий Пустовіт.

№ СХСН.

Н А К А З

Таємно-оперативно.

Київські збірні дивізії ч. 108.

4-V-20 р.

(Мапа 3 в. в 1 дм.)

Дармія.

I. Обстановка. Доручена мені дивізія згідно наказу по Армії ч. 77 заняла з бою ст. Вапнярку коло 3 год. 3/V-20 причому пришлось вибивати комуністичні відділи і з боєм заняти с.с. Красногірку, Тиманівку. Волинська і Запоріжська дивізії не виконали наказу по Армії ч. 77.

Після опановання ст. Вапнярка дивізія зайняла с.с. Антопіль, Колоденка, Цапівка, Кислицьке. Вислана наша розвідка обнаружила ворога в районі м. Томашпіль, м. Комаргород, с.с. Вапнярка, Тиманівка, Княжево котрий об 11 год. 3/V-20 повів інтенсивний наступ на наші частини. Будучі цілком відрізані від Армії У. Н. Р. маючи перед собою ворога майже с трьох боків, дивізія з боєм відійшла на с. Антопіль і заняла позицію згідно наказу по дивізії ч. 107.

По відомостям від селян вчора 2/V ворог мав бій в районі Джурина з українськими частинами, відкіля відійшов на Пінковку, Томашпіль.

Сьогодні зранку з м. Томашполя двома колонами просовується велика кількість обозів в напрямку на Ігнатівку й на м. Мясківку.

В м. Томашпіль знаходиться полк кінноти 200—300 чол., 2 гармати, небагато піхоти і обози.

О 14 год. 3/V ми сполучилися з Запоріжцями і о 18 год. з Волинцями, котрі перейшли залізницю і займають район: Запоріжці м. Мясківку, Волинці м. Марківка с. Антопіль, кінна бригада с. Антонівка.

Оригінал підписав Комдів Отаман Тютюник. Наштадів Отаман Вовк. З оригіналом згідно Начопрвід (підпис).

Штаб

Волинської групи

військ У. Н. Р.

частина оперативна.

14 Травня 1920 р.

Ч. 0442.

с. Клембівка.

№ СХСН.

К О М А Н Д А Р М У У. Н. Р.

Р А П О Р Т.

Прикладаючи при цім зразок наказу по групі Ч. 059, зразок повідомлення від Штадарму Ч. 152, донесення Комполка кінного Мазепи, доношу, що поділ під т. Крижопілем почалися при слідуючих обставинах:

Підготовча праця.

Агентурою виявлено, що на ст. Крижопіль мається 2 бронепотяги, гармати, як на платформах, так і на позиції в бік Жабокрича, піхоти до 200 чоловік при кулеметах (це все як гарнізон), крім того через стацію кожен день проходило багато ешалонів в бік Бірзули й були відомості, що ворог заняв ліс, що на південний схід од ст. Крижопіль. Для полегшення операції 31.V було зроблено демонстрацію кінними відділами на ст.ст. Крижопіль, Рудницю й Городище. Особисто вдалася демонстрація проти ст. Рудниця, котра після короткого, но впертого бою, була занята відділом 4-го полку. Ворог поніс великі втрати — до 20 убитими й до 60 раненими. Наш відділ зараз же відійшов, а на стацію зараз же був визваний с Крижопіля бронепотяг на допомогу.

Операція.

1 V частини були перетягнуті в с. Жабокрич і згідно наказу по групі Ч. 059 2 V о 2 годині повели наступ на ліс, що на півд.-схід од ст. Крижопіля. Ліс був взятий без бою, там захоплений ворожий обоз. Наступ продовжувався далі й настильки він був раптовий, що декотрі комуністи втікали роздягнутими: на стації було два бронепотяги, з котрих один втік в напрямку на ст. Вапнярка, другий з ешалонам піхоти на ст. Рудницю; останнє все залишилось як здобич (гармати, габої, рушниці, кулемети, амуніція, та инше майно). Таким чином стацію було занято не пізніше 4 г. 30—5 год. Залізницю було розібрано по обидва боки стації, но не зірвано (не було підривного матер'ялу) і коли ворожі бронепотяги відійшли, то почали обстрілювати гарматним і кулеметним огнем наші частини, а самі в той час налагоджували колею, яку хутко було їми й налагоджено.

Завдяки тому, що в наказі не було зазначено, коли частини повинні переходити залізницю, то перехід не робився; ворог же весь час обстрілював стацію й ліс, в яким були росташовані резервові частини. Бій тягнувся весь час і в 19 годин отримано донесення від Комполка кінного Мязепи (зразок прикладається), що ворог до 135 чоловік піхоти при допомозі бронепотягів веде наступ на стацію. Затягнувся горячий бій, наслідком якого було те, що стація всеж утрималась в наших руках. Аби ворог не зміг в ночі вірватись на стацію, перед стацією в бік Вапнярки було знов розібрано колею й спущено паротяг. Коли вже зовсім стемніло з боку Вапнярки підійшло, як після виявлено, ще 5 бронепотягів з ешалонами, в яких було військо й відкрили ураганний вогонь по частинам, наслідком чого було залишення стації нашою піхотою, яка окопалася на півд.-схід містечка, що біля стації. Ворог цілу ніч працював по налагодженню колел, яка к ранку була налагоджена; 2 бронепотяги весь час курсували між Крижопілем і Рудницею, охороняючи колею (при бронепотягах була частина піхоти й кіннота), так що перетяти шлях відходу не було можливости. За ніч з 2 на 3 V до Крижопіля підійшло 16 ешалонів, які охоронялись піхотою, кіннотою й бронепотягами. О 5-й годині 3 V ворог почав пропускати ешалони, котрі йшли під прикриттям бронепотягів і крім того весь час вздовж залізниці проходила відступаюча піхота, кіннота й гармати. Біля 12 годин всі ворожі війська пройшли, залишились лише 2 бронепотяги на яких наша піхота пішла в наступ і бронепотяги примушені були відійти. Стація знов була занята нами. Завдяки отриманому наказу від Штадарму 2 V. 14 год. 45 хв. Після інформацій про опанування ст. Вапнярка Київцями, Вашій дівізії належить пересунутись в призначений наказом район ми залишились на місці.

Таким чином, рахую своїм обов'язком доложити, що Волинці своє завдання виконали, як слід. Прибуття же зі ст. Вапнярки бронепотягів, ешалонів, піхоти й кінноти свідчить, що ст. Вапнярку своєчасно не було взято, що також свідчить і повідомлення Полк. Стефаніва; а після хотя й було взято, як і свідчить наказ по дивізії, то 3.V о 3 год. і завдяки лишень тому, що всі ворожі сили пішли на ст. Крижопіль; завдяки чому Волинці понесли втрати, і починаючи з 4 год. 2.V вели весь час бій, цілу ніч з 2 на 3.V, котрий закінчився лише після 12 год. 3.V й примушені були тримати стацію в своїх руках більше доби.

Отаман Загородзькій. Начальник Штабу Сотник Волосевич.

№ СХСІV.

П Р И К А З
по військам Армії У. Н. Р. ч. 79.

с. Савчино.

(Мапа 3 вер. в 1 дм.)

5.V. 9 год.

I. Обстановка. Ворог відходивший в напрямку Тамашпіль — Мясківку нашою Армією розбитий.

Поляки по відомостям від полонених 4/5 з бою заняли с. с. Пиньковку і Антоновку.

II. Загальне завдання. Армії наказується 5.V до вечера зосередитись в районі Савчино — Ігнатково — Яланець — Нетребівка.

III. Частні завдання.

- 1) Київська див. переходить в с. Савчино.
- 2) Запорізька — с. Яланець і Ігнатково (для Чорних Запор.).
- 3) Волинська див. — Нетребівка і Тахтаная.
- 4) Штадарм с. Тахтаная.
- 5) Кінна Гал. бригада і Черномор. полк — Слоб. Мар'янівка.
- 6) Усім дивізіям вжити засобів, що до сполукі з Армією У. Н. Р. Головного Отамана при Польській Армії для чого висилать для зв'язку спеціальні роз'їзди.

IV. Обози Запорізької дивізії, що зараз при Штабі армії будуть поде-реговані в с. Яланець сьогодніже.

Командарм Отаман О. М. Павленко.

№ СХСV.

Н А К А З
по військам Армії У. Н. Р. ч. 82.
(мапа 3 вер. в 1 дм.)

6-го травня 1920 р.

сел. Добрянка.

I. Обстановка. 1) Ворожи наступи зруйнованного нашими боями ворожого фронту між Дністром і районом Журавлівки по цілком конкретним відомостям попавшого до нас в полон Н-ка Штабу 3-ї бригади 41 сов. див. розпочали неорганізований відступ на південь в напрямку для муштрових частин на район залізниці Крижопіль — Кодима, а для немуштрових — вздовж Дністра. Цей відступ прикривався і прикривається окремими пішими і кінними відділами з гарматами. По останнім відомостям ворог був в районі Каменки і досить значні сили в районі Мясківки, з одним із відділів, яких, в районі Ольшанка мав бійку Черномор. полк і які вели інтенсивну розвідку на район нашого переднього розположення в с. с. Ольшанці і Вербці. Наша розвідка виявила, що с. с. Еланець і Клембівка від ворога вільні.

2) Уроховавши вищезазначену ситуацію наша армія вчорайшим маршем була пересунута в напрямку Ямполь для прориву і негайного з'єднання з фронтом Головного Отамана, що фактично і зроблено. Зустрічею вчора наших кінних відділів з розвідкою від частин полковника Удовиченко з'ясовано, що полковник Удовиченко своєю див. (16 кур. і кінний полк) займає фронт між Бєровкою і р. Дністром. Кінний полк с. Бабчинці. Друга див. займає фронт на північ до району м. Винниці, при чому частини її знаходяться на фронті в перемішку з Полськими. Всім цим фронтом керує Головний Отаман Петлюра, який був вчора в м. Могилів. В м. Могилів же переїздить і наш Уряд і Державні Установи.

II. Загальне завдання:

1) Армія до 7.V скупилася в районі м. Ямпіль і с.с. Кітриси, Вербка Еланець, Писарівка Воложська.

2) Мета скупчення — загальний відпочинок головних сил армії в новому районі, координація дальнішої праці з частинами фронту Головного Отамана і переведення військової розвідки і агентури на схід і північний схід.

3) Тиловою базою для армії єсть м. Ямпіль.

III. Частні завдання:

1) Київська дивізія лишається в дотеперішньому районі (с. Кітриси, Палєвка і сл. Вербіцька). Для обсади с. Вольфантівка і переведення розвідки по р. Дністру Київ. д. з 8.V додається одна сотня Кінної Гал. бригади по призначенню Комбріга. Розвідка, охорона і агентура в секторі м. Каменка — Кітриси — Дмитрошівка, всі виключно.

2) Волинська дивізія лишається в с. Вербка і провадить розвідку, охорону і агентуру в секторі Ольшанка (включно) — Вербка — Еланець (включно). Звернуть увагу агентури на м. Мясківка. Штабів — Вербка.

3) Запоріжська дивізія, лишаючись в районі Писарівки і Кочковка, окремою заставою займає с. Еланець і тримає зв'язок з частинами див. Полковника Удовиченка по фронту.

4) Ближню охорону на схід і північний схід дивізії тримають по лінії р. Ольшанка, слоб. Шляхетська, Джугастра і Еланець. Військова розвідка до лінії р. Окниця, с. Горячково, м. Мясківка і ст. Вапнярка.

Агентура для Київської див. м. Каменка і с. Дмитрашівка, для Запор. див. ст. Кодима.

5) Партизанський Чорноморський полк входить в склад Волинської дивізії з 7.V.

6) Кінна Галиц. бригада і 3-й полк лишаються в армейському резерві, в районі с. Русова (Кін. бр. Гал.), а 3-й полк переходить 8.V в північну частку м. Ямпіль і тримає залогу. Комендантом міста Полк. Стефанів.

7) Штадарм 8.V між 12 — 14 год. переходить в с. Дзигів-Брід, оставивши в с. Добрянка на місті Штабу до 18 год. пост для зв'язку.

Оригінал підписав:

Командуючий Армією Військ У. Н. Р. Отаман О. м. Павленко.

З оригіналом згідно:

Начальник Штабу Армії Полковник Д. о. л. у. д.

Надсилається Комдивам Київської, Волинської, Запоріжської, Кіибріг Гал., Комполк. 3-й Кінній Полковнику Удовиченко і Полк. Пшоюнку.

№ СХСХVI.

Копія. У. Н. Р. Командір 2-ої Стрілецької дивізії. 6 травня 1920 року ч. 122/оп. Дієва Армія. Командуючому Дієвою Армією Отаману Омеляновичу Павленко. Рапорт. О 16-ій годині цього числа мною одержано для дальнійшої передачі П. Головному Отаману Ваш ситуаційний рапорт. Трагічно роз'єднанні і одірвані одна від другої братні Українські армії після півроку важкої розлуки й тяжких військових подій знов зєднались в могутнім братнім пориві і знов будуть звільняти необхідні простори рідного краю від жорстокого ворога. В сей день в усіх частинах дорученої мені дивізії панує нечувана в світі радість — радість воскресенню з мертвих Українського Народу. Повсюду лунає гучний козацький поклик: „Слава Україні і Головному Отаману Петлюрі“, Слава Отаману Омеляновичу-Павленко, усім старшині і козацтву Славної Дієвої Армії“. Знов воскресне Україна і вже ніколи не вмире, не загине.

Підписано: Полк. Удовиченко.

Начальник Штабу Ген-штабу полковник Сулковський.

№ СХСХVII.

Начальнику Штабу Дієвої Армії

Отамана Омеляновича-Павленко.

Ситуаційне звідомлення до 16 годин 6 травня 1920 р., мапа 3 в. в дюймі.

I. Ворог під натиском VI-ої польської армії залишив м. Томашпіль — Джурин-Жмеринку, Винницю, Бердичів; маються перевірені відомости про звільнення ім залізничного вузла Фастів. Ворог в паниці відходить на схід, полишаючи велику кількість амуніції і військової здобичи.

II. А) Частини дорученої мені дивізії до 2 травня б/р. osiąгнули смугу м. Ямпіль — с. Мервинці — с. Бабчинці.

Б) Частинами дивізії зянято район м. Могилів-Подільск, м. Яришево — м. Озаринці де їх доформовується і буде в найближшій часі поповнено закли-каємими мобілізованими.

На фронті залишено: 2 кінний полк (120 шаб.) — с. Бабчинці,
5 кінна сотня (20 шаб.) — с. Меринці,
Кінна сотня Штабу дивізії (30 шабель) с. Брошниця,
13 стріл. курінь (97 багнетів) м. Яруга,
Кінна застава від нього (14 шаб.) м. Ямпіль.

В) Головний Отаман Петлюра від'їхав з міста Камянець до м. Винниця — осідку в майбутнім часі нашого Уряду; через 2 — 3 доби Головний Отаман відвідає м. Могилів і доручену мені дивізію.

Начальник Штабу 2-ої стр. дивізії Генштабу полковник Сулковський.

Начальник Операт. Відділу Сотник Яроцький.

6 травня 1920 р.

ч. 123/оп.

Дієва армія.

ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ АРМІЇ У. Н. Р.¹⁾.

Після виконання низки бойових завдань з захватом повітових міст і псування залізнично-телеграфних і телефонних ліній, армія вдруге 17.IV підійшла до переправи через Буг і м. Вознесенська. Майже без набоїв і інших засобів, після чотирнадцятигодинного бою з добре озброєним ворогом, армія У. Н. Р. виявляючи нечувану хоробрість, захопила місто, станцію і переправу через Буг. Наслідком цієї перемоги був захват величезної військової здобичі, що дало можливість армії перевести цілий ряд послідовних завдань, дезорганізувати і майже знищити ворожі сили на півдні. До м. Ананьїва армія підійшла в той момент, коли Ананьївський і Балтський повіти були охоплені повстанням проти комуністів. Селянство, не маючи досить зброї витримало ворожий наступ на протязі тижня з 14-го по 22 квітня; п'ять великих сіл були ворогом на половину спалені (Посіцели, Байтали, Селіванівка, Ліпецкое, Онуфрієвка).

В цей момент 22.IV підошедшими частинами Запорізької дивізії і 3-м кінним полком ворог був опрокинутий, майже цілковито знищений і тільки окремі особи досягли м. Балти. Два послідовних дні 23.IV і 24.IV Запорізька і Волинська дивізії відбили ще два ворожих наступу на м. Ананьїв. Одночасно 22.IV Київська дивізія з бою захопила м. Балту. З особливою відвагою витримала два ворожих наступу, особливо третій 26.IV після якого ворогом були залишені гармати, кулемети, набої, рушниці і багато іншого військового майна.

К тому ж часу був установлений зв'язок з кінною Галицькою бригадою Отамана Шапоровіча, яка після демонстрації під м. Умань, приєдналась до нас і взяла участь в славетних боях Української армії при прориві ворожого фронту між ст. Крижополь, Вапнярка і м. Тульчин.

Був установлений зв'язок 26.IV з Галицькою командою бажавшою приєднатися до армії У. Н. Р. Галицькі частини займали район: Журавлівка, Вапнярка, Крижопіль і Балта. Наша Армія рішила іти на допомогу Галичанам і прорвати фронт між ст. ст. Журавлівка-Вапнярка-Балта. Ранком 3.V розпочались уперті бої по прориву ворожого фронту, котрі продовжувались ще 4.V. Ранком 3.V Запорізька дивізія заняла м. Тульчин і села в яких були росташовані тиллові установи 14 совітської армії. Три ворожих штаба і багато ворожого майна було захоплено Запорізькою див. в м. Тульчині. В той же момент Вол. див. захопила ст. Крижополь з великим військовим майном і утримувала станцію від ворожого наступу.

Одночасно Київська дивізія з великою упертістю, на протязі цілого дня, з приєднаними до неї двома кінними полками, захопила до вечера 3.V ст. Вапнярку, бій був упертий, славетний.

В 12 год. 3.V ворог скупив решту своїх 4-х дивізій і кинув їх на Запоріжців з метою прорвати блокаду. Кількість ворога²⁾ була надзвичайно велика. Зтомлені попередніми боями, Запоріжці примушені були залишити Тульчин а ворог відійшов через Тульчин на Брацлав.

В ніч з 3 на 4.V частини армії переходили через залізницю в районі ст. ст. Крижополь-Вапнярка-Антонополь.

¹⁾ Примітка: Доклад Командарма та Комдивів Головному Отаманові по поверненні з походу. О. Д.

²⁾ В оригіналі після слова „ворога“ було написано: „достігала більш 2-х тисяч чоловік“, але пізніше викреслено за винятком слова „чоловік“. О. Д.

Сьогодні 6.V, з особливим почуттям висилаються розізди для зв'язку з Вами. Після п'ятимісячного розеднання Армія щаслива знову витати Головного Отамана і знаючи фактичні обставини на Україні, переконана в остаточній перемозі українського народу над всіма його ворогами. Хай живе вільний Український Нарід. Слава Головному Отаманові.

Командуючий Армією У. Н. Р. Отаман [Омельянович-Павленко].

Командуюч. Київською дивізією отаман [Тютюник].

Командуючий Волинською див. Отаман [Загородський].

Команд. Запорізьською див. отаман [Гулий].

За Нач. Штабу Армії, Полковник Ткачук.

№ СХСІХ.

Н А К А З
по військам У. Н. Р.
ч. 117.

10-V-1920 р.

Мапа 3 вер. в дюймі

м. Ямпіль.

I. Головний Отаман військ У. Н. Р. С. Петлюра одвідавши 10.V Команду Армії в м. Ямполі дякує панів Отаманів, старшим і козацтво за славні подвиги і побіди. Створено славу сторінку в історії боротьби Українського Народу за свої власні права, за що Головний Отаман шле сердечний привіт і побажання як в найближчий час побувати в частинах.

II. На підставі розрішення Головного Отамана, я від'їзжу в одноктижневу відпустку м. Могилів в час якої маю полагодити справу з одержанням грошей, одягу, рушниць, набоїв і т. інш.

III. ТВО. Командарма покладаю на Комдіва Київської Збірної Отамана Тютюника.

Оригінал підписав Командарм Отаман Омельянович Павленко.

Певно: Наштадарм Долуд, полк.

№ СС.

Комдівам Запорізької, Київської, Волинської, От. Шепаровичу і Полковнику Удовиченко.

1) 6.5 Скінчився наш історичний похід, який привів армію до злуки з військами Головного Отамана Петлюри.

2) Числячи свій обов'язок закінченим я прохав Головного Отамана і Голову ради міністрів визволити мене з цієї посади на иньшу — мені в цьому відмовлено.

3) Армії наші предбачається похід на південь для опанування Одеським районом для чого лічу необхідним:

а) Отаману Тютюнику, який являється моїм замістником на час моєї тижневої відпустки, перевести глибокі угруповання в такому районі, щоб на випадок наступу з боку большевиків, головній маси військ можна булоб перейти організовано в протинаступ, а також в бою примушені були взяти участь і полки з якими тримаємо оперативний зв'язок. Бажано одну дивізію і отряд Шепаровича мати в резерві.

б) Головного Отамана я просив доставити армії 3.000 рушниць, набоїв, гроші і 8 гармат. Полковник Удовиченко дає 4 гармати з тим, щоб в замість торимати конів на 4 гармати і я розпреділив їх так — 2 гармати для Волинсь-

кої дивізії, 2 для кінної бригади От. Шепаровича. При кожній гарматі буде 75 набоїв.

в) Полковнику Трутенко даю наказ в тиждневий термін приготувати Ана-нєвський і Балтський повіти для прийняття участі в поході (як захист зі сходу) на Одесу.

д) Полковник Удовиченко гадає, що в тиждневий термін він буде готовий до походу — буде мати 3000 багнетів.

г) Отряду Шепаровича перевести формування одного кінного полку і 1-ї батареї — комплектувати і Галичанами і наддніпрянцями.

ж) 3 Кінний полк гарнізон м. Ямполь — являється останнім резервом командуючого — має переводити ближню охорону і розвідку. По відпочинку може бути заміненим пішим полком.

з) Таким чином до походу, гадаю, маємо 5 груп (Запорізьська, Київська, Волинська, Удовиченка і Шепаровича).

і) зазначаю, що мати надію на скору допомогу не приходитьсь, тому засоби нашого існування мусять бути старі — використовувати цукор. Грош будуть дані.

к) Полковнику Ткачуку завести зносини з Румунськими купцями, мати на увазі, що цукор в Румунії коштує 4000 карб. пуд.

л) Полковнику Долуду в найкоротчий термін перевести формування технічно-зв'язкової сотні.

м) Щоденно подавати мені оперативний звіт за підписом Командарма, а для преси подавати коротенький звіт за підписом Наштадарма.

Оригінал підписав Отаман Ом. Павленко.

Певно: Наштадарм Долуд.

№ ССІ.

До Головного Отамана Військ Армії У. Н. Р.

РАПОРТ.

Приказ Ваш від 6-го грудня 1919 р. (м. Черторія-Нова) — мною переведено 6.V-20 р. доручена мені армія стала під Ваші прикази.

Прошу о дальші прикази і особисте мое призначення на посаду по фаху. Отаман Ом. Павленко.

9.V.20 р.

м. Ямпіль

№ ССІІ.

У. Н. Р.

КОМАНДУЮЧИЙ
УКРАЇНСЬКОЮ АРМІЄЮ

ГОЛОВНОМУ ОТАМАНОВІ СИМОНУ ВАСИЛЄВИЧУ
П Е Т Л Ю Р І.

„11“ травня 1920 р.

Ч. 973.

Д.-Армія.

Д О К Л А Д.

1. Після демонстративного захоплення визначних міст в тилу ворога: Ольвіополя, Гайсина і Умані з метою допомогти наступаючим військам з західу, армія повинна була скупитися в районі м. Покотиліва, але завдяки наступу комуністів і після боїв в районі Голованівська, армія змінила маршрут і пішла на переправу через р. Синюху у с. Скалеве, де і перейшла річку, охороняючи

переправу у с. Добрянка і пішла на с. Плетений-Ташлик, де з боєм перейшла залізницю.

2. 5-го квітня частинами армії були захоплені м.м. Ровно і Бобринець, де частини захопили велику здобичу особливо харчів і фуражу, котрий комуністи збирали в тиждень фронту.

3. 10-го квітня Чорні Запоріжці мали бій з комуністичним відділом під станцією Долінська.

4. 11-го квітня комуністичний відділ в кількості 2-х кінних і одного пішого полку при 6-ти гарматах повів наступ з станції Долінська на наші частини.

5. Ухиляючись від не потрібного бою, армія відійшла в напрямку на м. Вознесенськ.

16-го квітня після упертого бою з комуністами наші частини, котрі під кінець бою лишилися майже без набоїв здобули м. Вознесенськ, де захопили велику військову здобичу: гармати, гарматні набої, рушвиці, набої до них і багато ще иншого військового приладдя.

6. Після захоплення м. Вознесенська армія направилася до фронту.

7. 22-го квітня Запорізьська дивізія пішла на м. Ананьєв, котре було захоплено повставшими селянами.

8. 23 і 24-го квітня Запорізьська і Волинська дивізії мали під Ананьєвим ряд успішних боїв з комуністичними відділами і вщент розбили ворога, котрий декільке разів переходив в наступ.

9. Одночасово з боями під Ананьєвим, Київська дивізія захопила станцію і м. Балту, куди ворог стягнув всі свої резерви від Одеси, но Київська дивізія в боях з 23-го по 27-ме квітня розбила всі ворожі відділи, котрі переходили декільке разів переходив в наступ.

10. В боях під м. Балтою Київською дивізією захоплено у ворога: дві гармати, 3 кулемета, 4 передка з гарматними набоями і багато иншого військового майна та обозу.

11. 25-го квітня до нашої армії приєдналася кінно-галицька бригада отамана Шاپіровича.

12. 3-го травня армія перейшла залізницю Жмеринка-Одеса, захопила станцію Ваплярка і цим зовсім зринувала комуністичну прифронтову смугу.

13. Після упертих боїв з комуністами армія 8-го травня підійшла до м. Ямпіль.

14. Відношення селянства до армії скрізь співчуваюче і навпаки страшенно вороже до комуністів, а особисто в тих місцях, де вони проводили реквізиції.

15. Скрізь де пройшла армія ширяться повстання. Селянство почуло змогу скинути комуністичну владу і тому тепер скрізь з'являється сила мілких партізанських отрядів, котрі нищать невеличкі ворожі відділи.

16. Для армії в першу чергу потрібно: одяг і гроші.

17. Грошей в армії зовсім немає і весь час армія жила на цукор, котрий брала на цукроварнях на державний рахунок. Цукор взятий на цукроварні в м. Ободівка майже зовсім витрачен і тому зараз гроші для армії єсть найголовніше життєве питання, без чого армія далі існувати не зможе.

Підписав Отаман Омелянович Павленко.

З оригіналом згідно Начальник Загального відділу сотник К о п а ч.

ПРИБЛИЗНИЙ СКЛАД АРМІІ НА 6.V.1920.

А. харч. стан.

	стар.	козак.	гарм.	кул.	коней
Запор. дивізія	140	2100	8	45	—
Волин. „	100	1250	2	35	—
Київська „	110	1700	4	40	—
Галицька кін. бриг.	10	480	—	6	—
3 кінний полк	37	420	—	18	—
2 стр. див.	369	901	10	59	482
6 стр. див.	239	1886	4	37	346

Б. бойовий стан, крім 2 і 6 дивізії

піхоти 3600, кінноти 1180, гармат 14, кул. 114.

Документ достатньо довірною особою
Штабу Головної Команди. О. Д.

В настоящий момент, по данным на 25 марта 1920 г., отрядами і бандами одиночных атаманичких охвачены слѣдующіе районы на території Київскаго Военнаго Округа.

І) Банды, передвигающіеся: а) Отряд Тютюнника, общей численностью 1000 штыков, 1200 сабель при 2 орудіях, охвачен район: Брацлав, Гайсин, Монастирище, Умань, Тальное, Звенигородка, Новоархангельск (части трѣх уѣздов).

б) Отрядом Павленко, не установленной численности,—район: Голованевск, Юзефполь, Саврань, Ольвиополь (около 100 селен). в) отрядом Гулый-Гуленком, численности не установленной,—район: Александрін (около 70 селеній).

ІІ) Банды мѣстнаго характера, небольшой численности, проявляющіе нѣкоторую активность.

а) Банды Терешко, Рукоѣда, Мартиненко и Струка не установленной численности, в Чернобыльском уѣздѣ, в Горностайпольской, Мартиновской и Шепеличевской волостях (около 50 селеній).

б) Банды Юриса, бывшего помощника Струка, не установленной численности, оперуют в районѣ: Злодѣвка, Димер—по шоссе Чернобыль — Киев (до 10 селеній).

в) Банды Жгиро, Мордалевича и Ковальчука в районѣ города Радомисля и сел Щеглеевка и Струщевка (до 20 селеній).

г) Банды Алянды, Мозолеваго и Демченко, не установленной численности, оперуют в районѣ Макаров—Брусиллов—Ходорков (до 40 селеній).

д) Банды Снятенко, 500 штыков, оперируют сѣвернѣе Фастова, в районѣ Дѣдовщины, со штабом в селѣ Великіе Голяки (до 10 селеній).

е) Банды Кобенко и Коваленко, не установленной численности, оперируют к югу от Фастова; в сферу вліянія их входят села: Трилеса, Кожанка, Большая и Малая Половецкая, Яхны, Михайловка, Сидоры, Мазепинцы, Дрозды, Писчики, Трушки, Зубары, Мотяжин, Порадовка, Фастовцы. Имѣются орудія, нѣсколько десятков пулеметов и много винтовок. Штаб — в Половецкой; связь между селами полемым телефоном и конная.

ж) Банды Ульяны — 140 штыков і 100 сабель и банды Сярупи, Чучупаки, Гузенко, Трепета, не установленной численности, оперуют в районѣ Володарка—Тетерев—Ставища—Снѣжки—Разумница (до 40 селеній).

з) Банды Ромашко не установленной численности, оперуют в районъ Бобрин—Новая Басань—Новый Быхов (на Черниговщинѣ) до 20 селеній.

III. Гайснн, проникнутые Петлюровским духом, гдѣ появленіе сторонников Петлюры будет энергично поддержано.

В Кіевском уѣздѣ села: Будаевка—Жуляны—Боярка—Бѣлгородка и Гло-ваха. В Каневском и Таращанском уѣздах район: Канев—Триполье—Шандаровка, Медвина (до 30 селеній).

В Чигиринском уѣздѣ, в районѣ Чигирина, Фундеклеевка—Медвѣдовка—Дудулеевка (до 60 селеній).

В Яготинском районѣ—большая организація насчитывается до 2000 челов. хорошо вооруженных орудіями і пулеметами охватывает села: Поповка—Облоновка—Лозовый Яр—Томаровка—Слобода—Годновка и др.

Общее положеніе в Округѣ таково: власть, гдѣ таковая есть в лицѣ Ревкомов і Комбѣдов, пока оторвана от населенія и не всегда авторитетна; крестьянство вооружено поголовно, грабежи, убійства, насилія, вслѣдствіе наличія вооруженія у крестьян, принимают иногда стихійный характер; бандитизм замѣтно растет; громадный процент крестьян настроен или Петлюровски или анархически—массовое расхищеніе и порубка лѣсов, разграбленіе сахарных заводов обычное явленіе.

Ведется усиленная работа политическая и по укрѣпленію власти, но результаты ея пока еще слишком недостаточны.

Начальник Штаба Кіевского Военнаго Округа (подпись) Комисар Штаба (подпись).

№ CCV.

СПИС ПОВСТАНЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА УКРАЇНІ НА БЕРЕЗЕНЬ МІСЯЦЬ 1920 РОКУ.

1. Цвѣтковський — на Таращанині (сімсот кінноти) і 500 піх.
2. Гривло — на Звенигородщині (100 кінн. і 2000 піхоти).
3. Дерещук — на Уманщині (4000 піх. при гарматах — організованих).
4. Залізник — Лизаветщині (700 піхоти).
5. Голий — на Канівщині (до 1000 піхоти).
6. Чуприна — на Липовеччині (до 600 піхоти).
7. Заболотний — на Балтщині (до 2000 піхоти зареєстрованих).
8. Ільченко — на Чигиринщині (відомостів про кільк. не маємо).
9. Лобатий — Олександрівський район
10. Завертайло — Херсонський повіт
11. Хмара — Гайсінський і Уманський пов.
12. Загородній — Черкаський повіт
13. Лихо — Винницький повіт
14. Орловський — Полтавск. пов.
15. Біленький
16. Орлик — Київський повіт
17. Куравський — Таращанськ. пов (відом. про кількість не маємо).
18. Маруся Соколовська — район Знаменка-Бобрінська (відомости про кількість не маємо).
19. Чорний — Переяславський пов. (відомости про кількість не маємо).

20. Махно — район Бердянська и Мелітополя (відомости про кількість не маємо).

П р и м і т к а: Цей список уложений довіреною особою Штабу Головної Команди Військ УНР. О. Д.

№ ССVІ.

Д О К Л А Д

от. Чорної Хмари до Похідної Канцелярії Головного Отамана Військ УНР.

Антон Яковлевич Гребеннік (псевд. „Чорна Хмара“). Народився 1890 р. 15 січня на Катеринославщині село В. Михайлівка. Скінчив Гнидівське ремеслене училище потім слухав виклади на сільсько-госп. курсах у Катеринославі в 1911 році.

Підчас Вел. війни служив як рядовий, 1.I 1916 р. скінчив Казанську школу прапорщиків. Служив при 248 з. п. (Покровськ), а потім (поручник) ком. ст. Алтата (Рязан. Урал. ж. д.) до 1917 р. В 1917 р. в марті місяці виїхав до Славути (Волинь 264 з. п.) і був до грудня 1917 р. Звідти виїхав до дому в яв. 1918 р. і 28.II 1918 був заарештований Махном (анар.) за агітацію за Ц. Р. Просидів 7 суток. Пропонував перейти до відділу (Махно 1904 служив при заводі Крігера Гуляй Поле, без освіти у В. Михайлівці пізніше він видержав екзамени на учителя і учителював у В. Михайлівці). Махно дав наказ розстр., я підпоїв стражу і в 9 часів ночі утік в одній сорочці. Надіслав ще 4 старшин (Семенов-Пор. і др. організ. 8 чоловік, котрі оперували проти Махна. В 1919 р. відділ збільшив до 180 чол., виключно із селян, дітей а частина учнів. Організ. я їх під гаслом За Ц. Р., виступаючи проти Гетьмана — б. Михайлівка, М. Михайлівці, Жеребці і Катеринослави. Потім Олександр. район аж до Кат. захопив Махно — 2 рази вибив Махна з Катер., третій раз зайняли большевики. Проти больш. велось боротьбу в районі Ал.-Кат. розстр. чекістів захопили відділ „Чека“, яка їхала до Катеринослава. Денікінці трималися пасивно. Не знали чим пахне. Але скоро вияснилося, що вони мають повертати.

Між Катер. а Знаменкою я зєднався з Ангелом (500 ч.), мене було 300 ч. і почали. В селі Краснополесь під Катеринославом (з больш., захопили карат. експед. 120 чол. який був вивішений на деревах у відділі були китайці і латиші) Великий бій мали з Денікиним (Знаменка — Катеринослав), знищили їх полк, захопили 2 бронепотяги. Пізніше стояли на Кічкасі (міст) і оперував проти відступаючого Денікіна. За Деникином знов прибули большевики і директиви поступали від Дра Гелева (серб). Билися з большевиками в районі Плавнів. Між Жеребцем а Александровськом перервали шляхи і захопили карательний відділ, який їхав до Александровська — знищено. Між Синельниковим а Катеринославом спинили так само потяг і захопили 7 чол. „Чека“ (6 жидів 1 латиш) і привезли до с. Дмитрівки і спустили до порожньої студні; та „Чека“ якось вилізла а потім селяне догнали і доклали за те, що жиди вилазили, повернули назад поклали соломи і підпалили.

Робота провадилась під фірмою большевиків (ми носили червоні шлики). За Ц. Р. повст. відділ Чорної Хмари складався з піхоти а потім і кінної сотні Командували: Курочка (прапогщик з Александровська) — кіннотою, Петренко (з села Жеребця поручник) — піхотою, прапорщик Хоменко з села Кам'янка (учитель) командував піхотною сотнею.

До приходу Врангеля переводив бої з большевиками нищучи їх тили

Коли відступили українські війська, то Др. Гелев поїхав до Криму до Врангеля і привіз відомість, що Врангель нічого не буде мати проти українських повстанців. На весні 20 р. одержав повідомлення од Гелева, що корпус ген. Писарева переходив через Дніпро в районі Олександрівська, я одержав наказ вдарити в тил більшовикам на правім березі Дніпра. Запізнені відомості не дозволили мені своєчасно допомогти і більшовики розбили Врангеля. Мене пропустили до Дніпра, оточуючи з трьох сторін, а з четвертого боку був Дніпро, — біг продовжувався з чотирьох годин до восьми годин вечора. Вистріляли до одного патрона (багато ранених і забитих) і єдиним виходом було це кинутися через Дніпро. Врангелевці трималися пасивно і нічим мені не допомогли. Кинувся через Дніпро. Рябалки подали чотирі лодки, решта кинулася вплав; з 600 чоловік перейшло 318, а частина прорвалася назад. Що з ними сталося — не знаю. Кіннота кинулась до води, командир утопився, знову повернули назад, кинули коні на березі і знову кинулися перепливати.

По переправі через Дніпро я звернувся до ген. Писарева в справі спільних акцій проти більшовиків. Він мені відповів, що коли відділ буде розформовано і розбито по частинах, то тоді буде видана зброя і одяг. Я не згодився і відійшов до с. Катеринівка, де пробув з неділлю. Тут ми трохи відпочили, козакі оділися за допомогою селян.

Почався відступ Врангеля. Я не міг залишатися сам і рішив теж відступати і відійшов на Таврію. Простояв я там два дні, а тимчасом армія Врангеля далі відступала. Я не приймав жадної участі в боях. Далі посадив козаків на вози і прибув до Геніческа. З огляду на те, що тут не було лісів, я відступив по Арбатській стрілі.

Тимчасом селяне везли своїх синів до повстанців, до 500 чоловік, щоб тільки не йшли до Врангеля. Врангель, побачивши це видав відповідні накази про поліпшення долі українських повстанців.

При материкові Крима я з своїм відділом зустрів відділ юнкерів, командір якого наказав мені відправитись на ст. Джанкої. Я на це не звернув уваги і заявив, що це не є частини Врангеля і через те наказа не виконую. Я з відділом направився до Феодосії. За три версти від неї я спинився. На ранок другого дня я поїхав до начальника гарнізону Феодосії ген. Савішова просити харчів. Він здивувався нашому появленню і дав харчі, а обмундуровання (хоч там було 30 тисяч комплектів) не дали і генерал вимагав, щоб я вийшов на фронт.

На фронт я не пішов і просив викликати до прямого дроту ген. Янушевського, котрий перебував у Севастополі. Ген. Янушевський заявив, щоб я не йшов на фронт і пробивався до Севастополя, а як ні, то чекав його дальших наказів. Разом з тим він мене повідомив, що йому доручено формувати українську дивізію. За два дні по цьому ген. Янушевський викликав мене до Севастополя, але коли я туди прибув, то вже почалася евакуація — протяги стали і я не міг доїхати до Севастополя. Я остався одірваний од ген. Янушевського. Тут оперували зеленівці і орловці проти Врангеля, я хотів залишитися теж, але не знав відношення до нас повстанців та й вирватися з кримських воріт було тяжко.

Коли прийшли французькі війська (і ген. Фвостікова кубанці) почалася евакуація. Я рішив теж евакуюватися і звернувся до штабу Врангеля, щоб мені дозволили теж сісти на пароплав. Але ген. Фвостіков (лінець) не хотів мене

брати на пароплав і направив мене до Керчі. Я з відділом прибув до Феодосії увечері 29 жовтня, вистроїв відділ і приготувався до евакуації. Але пристань була оточена проволокою, ми її порубали шаблями і прибули на пристань. Шлики поховали, а тимчасом 4 чоловіки кинулося до пароплаву і з палуби кинули мені шнури, я виліз по шнуру до перегруженого пароплаву. Козаки тимчасом лишалися на березі. Потім вони одіпхнули кубанців, захопили в свої руки пароплав і туди перенеслися. Вже в відкритому морі був даний наказ всім командирам частин явитися до командира пароплаву ген. Хоткевича. Пішов і я туди. Тут уже зібралися самі полковники та генерали, і я собі ближче протиснувся. Всі підходили і записували скільки вони мають людей щоб одержати харчі. Я тоді й собі підійшов і заявив, що я є командир партизанського отряду. Тоді ген. Хоткевич почав кричати і допитуватися яким чином я попав на пароплав. Я заявив що таким правом як і всі: в відкритому морі я нічого не боявся, бо мене не могли викинути. В дорозі харчі давали.

Прибули до Константинополя і в рейді простояли два дні. Я хотів виїхати до Константинополя, бо почув що там був Левіцький — були представники всіх націй, але від наших не було. Пробратися не вдалося, бо заборонили, а золота й срібла не було... Так ми виїхали далі на острів Лемнос. Тут почали кружляти чутки, що всі висадяться, я запротестував, мав висісти на материк, потім через Румунію виїхати на Україну. Дійсно почали висідати. Я знову запротестував і заявив, що не хочу розполагатися з Врангелевським військом. Тут був французький генерал Перре, якому я заявив що являюсь українською частиною. Він дав наказ відвести в окремий лагерь, що й було зроблено. Ми одразу вивісили український прапор і простояли там з місяць. Харчів видавали досить. Я тимчасом хлопотав перед Фвостіковим (він дуже вороже ставився до нас) щоб нас відрядили до Константинополя. За місяць прийшов дозвіл. Тоді чорноморські козаки почали записуватися до мене у відділ. Я набірав секретно. Почалася погрузка в 7 годин ранку 4 грудня 20 р. Комендант пристані Хоткевич забороняв козакам виїжджати, та все вимагав від мене щоб я ставав перед ним „по всім правилам“. Але я йому заявив, що я йому не підлягаю і цього робити не збираюся. Ген. Хоткевич сказав, що мене арештує. Мене арештували під честне слово до 4 грудня, тимчасом козаки хотіли пустити в хід зброю, але я їх заспокоїв, що коли буде одправлятися парохід, то й я з ним виїду. Мене одправили до табору Саломахіна (лінеєць). Він мене відправив, на гору, обтягнуту дротом при сторожі. Паротяг знявся з якоря і відїхав, а я остався. Простів 15 днів. Не годували, спав на зм'янутих каміннях, а ще до того вартові старшини казали, що я їду під суд. Нарешті один старшина запропонував мені написати рапорт по українськи до французького генерала Перра який і був поданий. На другий день мені принесли якусь записку, яку казали прочитати і розписатися. Я гадав, що це визов на суд (загрожував розстріл або морська вязниця), але там було написано ген. Хвостіковим, щоб мене протримати у вязниці 15-ть днів, а як висижу, то негайно відправити до мого відділу. Все ж я був звільнений в наслідок мого рапорту до ген. Перра. По виході з вязниці, я просив грошей на дорогу. Старший ад'ютант капітан Онуфрієв поставився до мене доброзичливо як і взагалі до українців. Він дав мені перепустку і посадив мене на пароплав для біженців, який військових не брав. В арешті я набавився запалення легнів. Пароплав тимчасом направився до Сербії до бухти Катарська. Тут я висадився і прибув до міста, де мусів перейти карантин. По-

тім прибув до Слапкомену (де Тіса впадає в Дунай). Звідси я прибув до Бєлґраду. Всі здивувалися, що я повернувся. Тут я зустрів Левченка і друг. В Білограді я вихлопотав од Врангеля документ, по якому виїхав до Будапешту. З Будапешту за допомогою полковника Сікевича я виїхав до Польщі в 21 році і прибув до Тарнова. Звідти зараз же відїхав до Львова.

Із Львова я відїхав над Збруч і з 10-тю чоловіками перейшов Збруч разом з Палієм в районі Гусятина. Мої заключення були такі, що нас селяне підтримають, але пізній час — осінь, що вони активно не допоможуть. Відділ Палія мав 600 чол. З нами був ще й Антонченко. Вийшовши з Гусятина ми лісами прямували до Бердичева. По дорозі підїзжаєм до села і питаєм баби чи є війська. Баба відповіла, що нема. В самому селі ми забачили, що красноармеець сїдав коня. Ми одразу почали стріляти, кричати, почалась суматоха. Ми тут захопили тачанку і два кулемети. Я тут же приказав червоноармейцу, щоб він з тачанкою їхав на фронт, але в той самий час другий красноармеець потягнув рушницю і вистрілив в упор, але я здвинувся з міста і це мене урятувало. Тачанку удалося вивезти на фронт і почався обстріл. Одночасно червоні почали тягнути з коня Палія. В результаті пригнали 4 тачанки (по 3 к. і 1 кулемет). Бій почався о 3-їй по полудні і тягнувся до 8-ої год. вечора. В бою ми здобули 70 коней і 5 кулеметів. Я керував кіннотою. У вечері ми відїшли до м. Гути. Ніч була темна, відділ розірвався і ми залишилися почувати. В 9-ть годин ранку другого дня большевики почали наступ, побивши нашу заставу. Ми большевиків підпустили аж в саму Гуту, пізніше почали наступ і знову їх розбили.

Звідси ми виїхали на Житомир і йшли 2 суток лісами і нікого по дорозі не здивували. На ранок 3-го дня ми спїткали знову большевицьку кінноту, полк піхоти з гарматами і знову розпочався бій. Ми заметушилися. Полк. Палій хотів розвернути піхоту, але я настояв, щоб піхота їхала на возах скоро, а кіннотою затримувати наступ. О 10-їй годині Палія було поранено і він повернувся назад, залишивши відділ. Сотник Аксюк (начальник штабу) перейняв керування піхотою, розвернувши її в лаву, а я з кіннотою відступив. В 6 годин увечорі большевики залишили нас в спокої, але обоз одбили. Полковник Чорний взяв 10 козаків і втік, потім його надібали в лісі; козаки хотіли розстріляти, але його врятували. Звідси ми двинулися далі в бік Києва. Підїшли до Тетеріва де мали здибатися з Тютюником і бродили в лісах коло Києва. Тут в одному селі розташувалися, але вже в другому — в лісі здібали большевицький відділ, з котрим вели бій. Тут ми почули українські команди в большевиків і звідси направилися до села Іваньківці, де вже був Тютюник розбитий! Большевики рушили за нами, а ми утікли в ліс, де й простояли 2 суток. Все ж вирішили прорватись назад без набоїв, уникаючи бою. Проходили через села, де стояли червоні частини, але вони нас пропускали бо думали що ми червоноармейці.

По дорозі назад трапився такий випадок. Ідимо лісом. Переїзжає якийсь комуніст. Підходимо до нього й питаємо хто він такий. Показав документи учителя. Пропустив. Але мій козак, відбившись від нас, бачив, як він щось ховав і підбіг до нас і сказав про це. Я повернув сам з козаком і запитав що він ховав. Він відповів що нічого. Почали шукати. Знайшли рушницю, в шапці документи, з яких було видно, що він їхав для арешту двох попів і двох учителів. Ми його забрали з собою. По дорозі він нас розпитував хто ми такі. Ми йому казали, що ми карательний большевицький відділ — уті-

шився, пізніше він нам показав посвідку Ком. Кроншт. Пор. (поляк Сінчовський). Ми його тут і розстріляли.

А. Гребенник (Чорна Хмара)

30.XI.1923

м. Тарнів (Польська).

Р. С. Похорон у Катеринославі козака з відділу Марусі Никифорової. Усі їхали на білих конях, наголо шаблями — сама трималася так само по всім правилам. Сама подавала команду. Дали кілька стрілів. Маруся наводила страх на околицю. Прибували делегації і казали, що приїде Маруся анархістка, щоб їх взяти в оборону. Маруся Никифорова походила з Катеринослава. Мала 20 років і ходила по мужські убрана.

№ CCVII.

ДО ПАНА ГОЛОВНОГО ОТАМАНА ВІЙСЬК У.Н.Р.

З огляду на те, що на чолі Херсонської повстанської організації стоїть бувший член Херсонського Губземства Тришевський, а також і другі члени земств, організація ця являється найбільш серйозною зо всіх організацій других. Штаб організації складається з досить досвідчених військових і людей з громадським іменем, які цілком лояльні, що до сучасного Українського уряду і Верховної Влади.

Гадаю, що Херсонської повстанської організації треба допомогти грошовими засобами, аби дати можливість розвинути акції більш ширше, маючи на увазі, що Херсонщина надзвичайно важна для нас як база.

Прибувши до Варшави п. Робаківського і Ткаченка мені добре відомі, як чесні патріоти і дійсно состоящі в Херсонській повстанській організації.

24 грудня 1919 р.

В. Кедровський

Варшава.

№ CCVIII.

ПОВСТАНЧЕСЬКИЙ РУХ У НИКОПОЛЬСЬКОМУ РАЙОНОВІ — КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ.

Прибувши з Румунського фронту по демобілізації, на свою стару вчительську посаду в грудні 1917 року, я почав розглядатись навкруги. Побачив таке: в Чортомлику були таємні культурно-просвітні організації, які, захопившись законами Центральної Ради про вільне козацтво, з'організували своє козацтво, вже бились з большевиками, хоч в даний мент сиділи в підполлі. Чорнишева (Красногригор'ївка), Городище і Нечаєва — мали також просвітні організації й бойовий матеріял в особі своїх козаків, але не мали доброго організатора й бойова сила була не використувана. З приходом гетьмана, всі українські організації, крім Чортомлицької, підняли голову, сподіваючись, що буде широке поле для праці як організаторам і просвітам, так і бойовим. Для уяснення ситуації подій того моменту, скликали по ініціативі консперативний з'їзд деяких народніх учителів, культурних організаторів, на якому мені пропонували організацію козацтва в Нікопольському районі. Мрії були широкі. Але їм не судилось здійснитись. Послідував наказ гетьмана скасувати козацтва, чим зняв з наших очей полуду. Прийшлося провадити й надалі консперативну роботу. В сей час в Чортомликові лише, засновуються терористичні групи для боротьби з чорносотенськими виход-

ками гетьмана. Але варта завчасно узнала про них і деяким організаторам прийшлося „накивати п'ятами“ з приділів повіту. Але се не зруйнувало організацію. Вони були настільки міцні, що могли виступати проти гетьмана під час повстання, як організована бойова сила. При повстанні, чортомлицькі козаки, обезброївши варту в сумежніх селах і з'єднавшись з Новопавловкою, Красногригорівкою і іншими селами, повели відверту боротьбу з 8 гетьманським корпусом. Обезброївши три сотні сього корпусу, вступили на Мирову, де здобалися з головними силами корпусу. По невдатній бійці, примушені були відійти. Зібрали нараду організаторів, на якій вирішено було передати козаків до регулярного війська (полку Самокіша, наступаючого на Кетернослав) а організаторам лишитись на місцях. Так було й зроблено. Чортомлицькі козаки влились в склад полку січових стрільців Самокіша, як окрема бойова сотня, під орудою обібраного ними, сотника Никоненко, а решта влилась в стрілецькі сотні. Поки козаки билась з порогом, ми, захищені збройною силою Самокіша, вели ще більш уперту організацію, при чому найшли приклад всім видам праці. Уже гадали скликати загальний з'їзд українських робітників культурних і бойових, зі всього району, але большевицька навала, зім'яла своєю кількістю полк Самокіша й прорвалась до нас. Знов прийшлося замовкнути й працювати таємно. Повернулись і козаки з війська, затомлені в бійці, але ж з такою, або ще й з більшою енергією, коли йшли до війська.

Культівіруюче свої сили, ми старались зв'язатись з сумежними районами, але нам се не вдалося й 23 цвітня 1918 року ми самі виступили зі зброєю проти комуністів. Сили були занадто малі і ми організовано відійшли на Херсонщину, щоб координувати свою діяльність з Григор'євим, який бився вже з комуністами.

Звідти зв'язались з залишившимися на місцях організаторами, дбаючи про те, щоб загальне повстання сталося скорше. Воно вибухло на Тройцю. Запал був такий, що буквально „баби, навіть, з рогаками пішли в гайдаки“. Як повідь зміло воно комуністів з району, багато поклавше трупом. Злість селянства була така велика, що большевиків забивали без милосердя й не судаче. Район був звільнений зовсім, але продержався тільки сім днів, але відступаюча армія Дебешка, з Криму, всією своєю масою навалилась на нас і всіх козаків—чортомличан, зі мною й другими чортомлицькими організаторами, забрала в полон і надіслала до Харківської в'язниці. Тільки, завдяки, власній хитрості й допомозі харківського народного вчителства й студентства ми визволились давше згоду підти на мобілізацію. Мені було доручено формувати червону сотню, з правом набирати людей з тюрми, яких сам захочу.

Я набрав з в'язниці, по змозі, петлюрівців. Направили сотню в оден із совітських полків, де, завдяки, монархичному замирові полковника Фіольковського, перейти на бік Денікіна, мені вдалося розпустити до дому мешканців західних Українських губерній, а з чортомличанами втікти до Никопольського району, де були вже денікінці.

Приїхавши до дому, ми побачили, що деякі з наших організаторів денікінецями були арештовані, деякі, щоб спровокувати денікінську справу — пішли служити в комендатури, деякі були змобілізовані.

Ми знов пішли в підпілля, де сиділи, поки не одержався закон про „малоросійський язык“, надійшли чутки, що Денікін б'ється с Петлюрою. Ми почали знову готуватись до повстання, при чому де хто був в організаціях Гладченка і Мелашки. Доходили, навіть, до згоди з Махном і Володимиром, але тиф поклав

багато козаків і організаторів на ліжках, звідки ті встали, коли махнівці набрались сили і опанували повітом і районом. Махновці піячили й грабували, а козаки, користаючись цивільним станом, добували від них зброю, щоб повернути її проти них же самих. Се було зроблено такі, коли селянство побачило, що Махно багато шкодить українському народові. Разваливши тил Махна й розброївши декілько загонів Володіна, прогнали за Дніпро, але „змінiali шило на швайку“, бо прийшли червоні. Се була така „цяця“, що прийшлося притихнути бо вони ще пам'ятали троїске повстання й всі ті численні, дуже дошкульні грішки наші. Скажуть „прості нам долги наші, яко й ми зоставляем должником нашим“ ми не могли, бо самі комісари визнавали небезпечним ночувати в таких селах як Чортотмлик, а козаки ніколи не відрікали собі в маленьких приемностях забивати комуністів.

Збіраючись то в одного, то в другого організатора, ми прийшли до думки, що самі не можемо збройно боротись з комуністами, бо вони, пам'ятаюче старе— поставили в центрові району, сильний латишський полк. Одначе культурно-агітаційної праці ми не кинули. Наші діячі, виступаюче на різних конференціях селянських, учительських і кооперативних, без страху громили комуністів з трибуни. Щоб забезпечити спокій тим, хто бажає активно працювати як агітатор послали своїх представників в радянські установи, де вони набували прав і цим ратували всіх українців.

Тут уже ми почули про Карпенка, який був присланий з українського центру і вже активно виступав в Сохвільському районі, та про доктора „собира-теля трав“ і других діячів. Я був послан для вишукування зв'язку, але нічого не знайшов.

До сього ми працювали по особистій ініціативі і під свою відповідальність, з орієнтацією на захід, себ то: на Петлюру, але так далі працювати було неможливо. Треба було, або йти до Врангеля який стояв за Дніпром, або гинути в бійці з комуністами, які вже не давали життя своїми перслідуваннями.

Почувши, що Карпенко виступає, ми виступили з чортотмличанами, які під керуванням Огника налетіли на радянський бойовий пост, де 8 чоловік чортотмличан-юнаків, кепско озброєних, розігнали 58 червоно-армійців, убивши з них 10, п'ять взявши в полон, забравши бомби, набої, рушниці і майно. Але як потім виявилось — Карпенко був забитий в бійці, ми ж наткнулись на два полки червоних і розійшлись, командіровавши представників позондіровати грунт у Врангеля. Тут здибались з представником центру, доктором Гелевим, одержали від нього призначення і, сформувавши курінь гайдамаків імені Івана Сірка, працювали вже під політичним головуванням др. Гелева“.

Повстанець А. Рибалка - Сірка.

№ ССІХ.

Обращение Всероссийской чрезвычайной Комиссии к населению Кубанской области и Черноморского побережья.

Обнаглѣвши, разсыяныя по Кубані і Чорноморью банди і зеленых і бѣ-
лых, под вліяніем агітацій агентов Врангеля за послѣднее время стали совершать
разбойничі нападенія на селенія і станицы, захватывая скот, оружіе і убивая
совѣтских работников. Послѣ побѣды над Денікиным совѣтская власть проявила
особенное великодушіе по отношенію не только к передовому казачеству, но

ко всім козакам Дона, Кубані і Терека. Их прежніє грѣхи перед совѣтской властью были преданы забвенію. За прошлыя преступленія і участіе в Денікінських войсках они наказанію не подлежат, но предавая забвенію прошлое, совѣтская власть не потерпит никаких контр-революційных выступленій в настоящее время. Для обезпеченія мирной жизни трудового козачества і крестьянства и снабженія центральной Росіи хлѣбом, совѣтская власть не остановится ни перед какими мѣрами и жертвами. Всѣ выступления бѣло-зеленых банд будут нами подавлены с неумолимой жестокостью. За послѣднее время эти выступления участились и умножились. Мы знаем, что нѣкоторые селенія і кулацкія станицы оказывают поддержку бандитам, снабжая их продовольствіем и людьми. Этому необходимо положить конец. Доводится до свѣдѣнія всего населенія, что по отношенію к бѣло-зеленому движенію нами приняты самыя рѣшительныя мѣры. Призывая к борьбѣ с этими разбойниками все трудовое населеніе Кубані і Черноморья предлагаю: 1) Сообщить ближайшим совѣтским властям о мѣстонахожденіи бѣлозеленых банд, 2) Принимать непосредственное участіе в борьбѣ с ними путем обезоруживанія их, ареста главарей и подстрекателей, 3) Сообщать о всѣх подозрительных лицах, скрывающихся в селеніях, станицах і аулах, 4) Своевременно сообщать о всѣх налетах, учиненных бандами и оказывать всяческое содѣйствіе властям по ликвидаціи бѣлозеленаго движенія. В случаѣ невыполненія настоящего требованія і оказанія какого либо содѣйствія бѣло-зеленым бандам, виновных ожидает самая жестокая расправа, а именно: 1) Станицы и селенія, которыя укрывают бѣлых и зеленых будут уничтожены, взрослое населеніе разстрѣляно, имущество конфисковано. (2) Всѣ лица, оказавшія содѣйствіе бандам — немедленно разстрѣляны. 3) У большинства находящихся в горах зеленых остались в селеніях родственники. Всѣ они взяты на учет и в случаѣ наступленія банд всѣ взрослые родственники сражакшихся против нас будут разстрѣляны, а малолѣтніе — высланы в Центральную Росію. 4) В случаѣ массоваго выступления отдѣльных сел, станиц и городов мы будем примѣнять к этим мѣстам масовый террор: за каждаго убитаго совѣтскаго дѣятеля поплачутся сотни жителей этих сел и станиц. Наше предупрежденіе — не пустая угроза. Совѣтская власть располагает достаточными силами для осуществленія всего этого. Предупреждая в послѣдній раз обо всем этом населеніе, объявляю, что зеленым, выдавшим своих руководителей, мы обѣщаем полное прощеніе. Неповиновеніе этому призыву в семидневный срок повлечет за собою самыя тяжелыя кары для виновных и их родственников.

Карающая рука совѣтской власти безошадно сметет всѣх своих врагов.
Особоуполномоченный В. Ч. К. по Сѣверному Кавказу (підпис).

Директива, опрацьована в порозумінні з Головною Командою,
яку армія УНР мала виконати в Зимовому Поході.

О. Д.

№ ССХ.

З переходом армії У. Н. Р. на форму боротьби партізанську в надії на майбутнє всенароднє повстання, ця боротьба мусить провадитись по точно виробленому плану і в той же час являться підготовкою до всенароднього повстання.

1. Територія України розбивається на 2 великих терени, які призначаються для 2-х групіровок армії У.Н.Р.

Кордон між теренами мусить бути проведений з таким розрахунком, щоби при захопленні, під час повстання політичних центрів, які матимуться в районі,

на Командуючого даним районом, покладалось-би і захоплення штрек і стратегічних центрів на підступах до політичних центрів.

Найбільше відповідною лінією поділу на райони буде лінія: Бахмач—Бобринська—Одеса, з поділом районів на Київський і Катеринославський.

2. Командуючий районом вийшовши в свій район, мусить провадити працю в такий спосіб:

а) Рухомими загонами, які маютьс'я в його розпорядженні, тероризувать предтставників комуністичної влади на місцях, в спосіб систематичного захоплення міст і містечок в своєму районі і поголовного знищення захоплених комуністів.

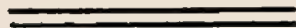
б) Сильно розвинутою агентурною розвідкою виявляти скупчення на залізницях (станціях) збіжжа або військового майна, захоплювати станції, брати все необхідне для військової частини, а решту передавати місцевим селянам або нищити.

в) Широко повести організаційну справу майбутнього повстання, використовуючи місцевих організаторів, яких затверджувати Командантам повітів, зв'язавши їх відділом зв'язку при своєму штабові, (відділ зв'язку мусить бути нерухомий).

В той час коли Головною Командою буде визнаний мент, спріяючий для загального повстання, доручає повітовим Комендантам захопити повітові міста і знищити комуністичну владу на місцях.

На рухомі-ж загони покладається обов'язок: припинити рух по залізницям, порвати зв'язок між дієвими частинами і гарнізоном червоної армії і в такий спосіб творити психологію повної відірваності ворожих частин від своїх центрів і сусідів.

(Примітка: весь час вживати засобів, аби найменше було вивезено в Росію збіжжа та сир'я.)

ПОКАЖЧИК ДО ТЕКСТУ КНИГИ

ПОКАЖЧИК ІМЕН

А.

Аланда, повстанч. отам. — СХХІХ.
Алмазов, полковн. — XVI, XX, XXVII,
XXXIV, L, LII, LXIV, LXV, LXVII, CV.
Ангел, повст. отам. — СХХХІ, СХLIII,
СXLV.
Англійське командування — LXXXIII.
Антанта — VII, XCII.
Антонів, повст. отаман — СХХХІ.
Ардалов, член револ. ради XII сов.
дивіз. — СХVI.
Аркас, полковн. — XVIII, XCI.
Аш — XXXVIII.

Б.

Бабій Іван, хорунж. — CLI.
Багатиренко, повст. отам. — СХХХІІ.
Багатій, повст. отаман — СХХХІІ.
Балик — СХХХІІ, СХХХІІІ.
Балицький Мик. — XXX, XXXI.
Безпалко, Осип — XXIX, XXX, XXXI,
LXXII, LXXIII.
Бідуха — СХХХІІІ.
Біленький, повст. от. — СХХХІ.
Богаєвський, хорунж. — LX, LXIII.
Богун, махновець — СХХХІV.
Божко, отам. — VII, XXXVIII, XLVII.
Божко, осавул — LXXV.
Бондаренко, сотн. — СХХІІ.
Бондарь, повст. отам. — СХХХІІ.
Бондаренко, сотн. — СХХVІІ, СXLVI,
Боротьбисти — XXXII, XXXVIII, XXXIX,
XL, XLI, XLII, XLIII, XLIV, XLVII,
XLIX, L, LVI, LXXXVIII, CXXX, CL.
Бородієвич, Е. — XXVIII.
Бредов, денік. ген. — XXIV.
Брова, повст. отам. — СХХХІІ, СХХХІV.
Броже, поручн. — LXXV, LXXXIX.
Буденний — СXLVIII.
Бурмос, помішн. военкома — СXLVIII.

В.

Вашенко, адют. комд. Київ. Дивіз. —
CVI.

Вашина — СХХХІІ.

Вдовиченко, махновець — СХХХІV.
Веремієнко, чотар — XXVIII, XXXI,
XLV, LXI.

Винниченко, военком — СXLVIII.
Вишнівський, О. — XXI, XXVIII, LXVI.
Вітко, полк. гарм. дивізіону — СХVІІІ.
„Вільна Україна“, журнал — IX.
Вовк, повст. отам. — СХХХІІ, СХХХІІІ.
Войцеховський — XXXVIII, XXXIX.
Волинець, повст. отам. — XXII, CXIV,
CXIX, CXXXI.

Володин, отам., анархіст — СXLII.
Волох, отаман — VII, XIV, XVI, XXII,
XXXII, XXXIV, XXXVII, XXXVIII,
XXXIX, XL, XLI, XLII, XLIV, XLVII,
XLIX, LI, LXXVIII, LXXXI, LXXXV,
XCIV, CXXVII, CXXX, CL.

Волощенко, полк. — LXV.
Волощенко Юрко, повст. отаман —
СХХХІІ.

Вояка, повст. отам. — СХХХІІ.

Врангель, ген. — XII, CXLIII.

Г.

Галайда, повст. отам. — СХХХІІ.

Галер, ген. — LXXXIV.

Ганчар, комісар — LVII.

Гелев, д-р — СХХХІІ, СXLIII.

Герасим, М. — IX.

Гірняк — XXX.

Гладкий — XLV, XLVI.

Гладченко, повст. отам. — СХХХІ.

Глущенко, повст. отам. — СХХХІ.

Голий, повст. отам. — СХХХІ.

Голіцин, князь — XX, XXI.

Головний Отаман — див. Петлюра.

Голуб, сотн. — XVIII.

Голуб, повст. отам. — CXIV.

Гонта, повст. отам. — СХХХІІ.

Грабовський, полк., ком. 5 кінн. укр.
полку — СХVІІІ.

Грабовський, большевицьк. отаман —
LXVII.

Гребінник Антін (Гребеник), повст. отам. — CXXXI, CXLIII
Гризло, повст. отам. — CXXX.
Громовий, повст. отам. — CXXXII.
Грузенко, повст. отам. — CXXXIX.
Гулий - Гуленко, повст. отам. — LI, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX, LXXIV, XCI, XCII, XCVI, XCVII, XCIX, CV, CXII, CXXVII, CXXIX, CXXXI, CXXXVI, CXXXVII, CXXXVIII, CXL, CXLVI, CLI.

Д.

Давид, д-р — XXIX.
Даниленко, повст. от. CXXXII.
Данилів, больш. отам. — LXVII.
Данченко, отаман — VII, XL.
Демченко, повст. от. — CXXXIX.
Денисенко — CXXXIII.
Денікин, ген. — VI, VII, IX, XI, XII, XIII, XVII, XXV, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXV, XXXVI, XLIII, XLV, XLVI, LIV, XCV, CXXVIII, CXLII, CXLIII, CXLIV, CXLV, CXLVII.
Деркач, повст. отам. — CXXXII.
Дерещук, полковн., повіт. ком., повст. от. — XXXV, CXII, CLI, LXXVIII, LCIV, CXXX.
Дігтяр Іван, член повст. комітету — CXXXII.
Дибенко, начальн. больш. відділу — CIX.
Директорія — XXX, XXXI, LXXII
Добротворський, укр. старшина — CXI.
Долуд, полк. — XV, XXXV, LXXVII, XCI, CV, CIX, CXIII, CLI.
Дорош, повст. отам. — CXXXII.
Доценко О. — VI, VII, VIII, IX, XXIX.
Драгомирецький — CXXVII.
Дубина Іван, бунчужний — XXIV.
Дубовий, полк. — LXV, LXVI, CI, CV, CVI.
Дяченко, полковн. — XXIV, LIX, LX, LXII, LXXIV, LXXV, LXXVII, LXXXI, LXXXIX, XCIV.

Е.

Елланський — XXXIX.

Ж.

Жгира, повст. отам. — CXXXIX.

З.

Заболотний, отаман — LXI, LXXXVIII, CVII, CXXXI, CLI.
Завертайло, повст. отам. — CXXXI.
Загородський, отам. — X, XLVII, LII, LVII, LIX, XCI, XCIV, CXX, CLI.
Загородній, старш. — CXLI.

Загородній, повст. отам. — CXXXI, CXXXII.
Загурський — IX.
„За Державність” — XXI
Залізняк, повст. отам. — CXXX.
Запорожченко, сот. — XXI.
Затонський, нарком. — XLIII, CXXXIV, CXLVI, CXLVII.
Здобудьволя, полк. CVIII.
Зелений, повст. отам. — CXXXII.
Зірка-Рибалка, повст. отам. — CXLII, CXLIII.

І.

Іванов, комдив 60-ої советськ. — CXXVII.
Іванюк, махнівець — CXXXIV.
Ільченко, повст. отам. — CXXXI.
Інтендант головний — XXX.
Інспектор, Головний Державний — CXLII.

К.

Каліберда, повст. отам. — CXXXII.
Камінський, старш. — XLV, XLVI.
Карахан — XLV.
Карпенко, отам. — CXXXV, CXLVIII.
Кикть, повст. отам. — CXXXII.
„Кладун” (Мазуренко Юрко) — CXXVII.
Клепач, повст. отам. — CXXXII.
Кобенко, повст. отам. — CXXXIX.
Коваленко, повст. отам. — CXXXIX.
Ковальський, денік. офіцер — LXXI.
Ковальчук, повст. отам. — CXXXIX.
Ковтунович, А. — XXIX, XXX.
Кожан, махнівець — CXXXIV.
Козельський Б. В. (радянськ. автор) — CXXVII, CXXX, CXXXI, CXXXII, CXLVIII.
Коломиєць, повст. — CXXXVII.
Коломинський, полк — LXVII.
Колчак, адм., — XII.
Команда Армії — див. Командарм.
Команда (Начальна Команда) Україн. Галицької Армії — XXIX, LXXXI, LXXXIII, XCI.
Командарм (Командуючий Армією, Омельянович-Павленко) — XXX, LXXXIV, LXXXVII, LXXXIX, XC, XCI, XCII, XCIII, XCIV, XCVIII, XCIX, C, CI, CII, CIII, CVI, CVII, CVIII, CIX, CX, CXII, CXIV, CXXII, CXXIII, CXXVII, CXLVI, CL, CLI, CLII.
Комашенко — CXLIX.
Комінтерн — XLIII.
Конашенко, повст. отам. — CXXXI.
„Комітет визволення України” — CXXXI, CXXXIII.
Полтавський Губерніяльний Повстанський Комітет — CXXXI, CXXXIII.

Право-лівобережний округовий повстанський комітет — СХХХІІ.
Всеукраїнський Революційний Комітет (больш.) — СХІІ.
Уманський повстанчий ком. — СХХХ.
Повітовий Херсонський повстанський комітет — СХХХV.
Всеукраїнський Центральн. Виконавч. Комітет — СХLV.
Центральний Український Повстанчий Комітет („Повстанком“) — СХХХV, СХL, СХLIV.
Центральний Український Повстанський Комітет („Цупком“) — СХХVІІ.
Коновалець Е., отам. — VІІІ.
Копач, сотн. — ХХХV.
Копач, сотн. — LXXXVІІІ, ХСІ.
Котов, больш. старш. — ХСІІ.
Котовський — СХVІІ.
Коцур, повст. отам.—LІ, LХІХ, LХХІV, LХХVІІІ, СХХХІV, СХLVI.
Кочуржук, чотар — ХХХV.
Кравченко, сотн. — XL.
Крайовський, ген. — СХХІV.
Красовський — ХLV
Крестинський — ХLV.
Кузьменко - Титаренко, хорунж. — СХХVІІ, СLІ.
Куравський Оверко, повст. отам. — СХХХІ, СХLVIІІ, СХLIX, СL, СLІ.
Куриленко, махнівець — СХХХІV.
Курочка О., прапорщик (з повстан. від. Чорної Хмари) — СХХХІ

Л.

Лапчинський — ХLІІ, ХLІІІ, ХLIV.
Левицький М. — IX, LX, LXXXI.
Легин, сотн. — ХLIV.
Левченко (УСД) — СХХХ.
Левченко, повст. отам. — СХХХІ.
Ленін — ХLVІІ, СХLV, СХLVIІ.
Лизанівський Ів. — ХХХ, ХХХІ, LXXI.
Литвиненко І. полк. — ХLІ, LХVІІ, ХСІV, ХСVІ, СІV, СV, СVІ, СХ.
Лихо, пов. отам. — СХХХІ.
Лівицький Андрій — LXXІІ.
„Літопис Україн. Революц.“ — ХХХІ, LXXІІ.
Літопис „Червоної Калини“ — ХХІХ, ХХХ.
Лобатий, повст. отам. — СХХХІ.
Лойко, повст. отам.— СХХХІІ.
Любимець, сотн. — ХХІ.
Любченко. повст. отам. — СХХХІІ.
Лютій, повст. отам. — СХХХІІ.

М.

Мазепа Ісаак—VІ, VІІ, VІІІ, IX, ХХVІІ, ХХVІІІ, ХХІХ, ХХХ, ХХХІ, ХLVІ,

ХLIX, LІІ, LХІ, LХХ, LXXI, LXXІІ, LXXXІІІ, LXXXI, СХІІ.
Мазуренко Юрко („Кадун“)—СХХVІІ.
Макаренко, член Директорії—LXXVІІ.
Макаренко, чотар —ХХVІІІ.
Максименко, повст. отам. — СХLІІ.
Макух, галиц. рад. — ХХVІІ, ХХХ.
Малашко, повст. отам.—див. Мелешко.
Малолітко (псевд. „Сатана“). головн. команд. всіх повстанців — СХХVІІ.
Макуїльський—ХLVІ, СХLVI, СХLVIІ.
Мамай, повст. отам. — СХХХІІ.
Мартиненко, повст. отам. — СХХІХ.
Маслов, махнівець — СХХХІV.
Матвієнко, повст. отам. — СХХХІІ.
Мацієвич К. — ХХХ.
Мацьків, поручн. — LXXXIX.
Махно, повст. отам. — ХХХІІІ, ХLIX, LІ, LХVІІІ, СХХХІV, СХLІІ.
„Медвинська республіка“ — LVI.
Меженіков, команд. XII черв. арм. — СХVІ.
Мелешко, повст. отам. — СХХХІ, СХХХVІ, СХLVI.
Мелешко, чот.—СХХVІІ.
Микитка, член Революц. Ком.—ХХІХ, ХХХ.
Микитка, ген. — ХV.
Миколаєнко, сотн. — ХХХV.
Мишківський, полк. — VІІ, VІІІ.
Михайличенко -- ХLІІІ.
Мозолевський, повст. отам. — СХХІХ.
Мосіка Віктор, уряд. при Київ. Дивізії. — LXXXVІІ.
Моргуля, повст. отам. — СХХХІІ.
Мордалевич, повст. отам. — СХХІХ, СХХХІІ.
Муралов — ХLV.

Н.

„Народній Голос“, часопис у Вінниці—ХХХІ.
Неїло — ХLV.
Незалежники — ХLIV.
Нельговський, полков. — ХХХVІІІ.
Немоловський І. — ХХХVІІІ, ХХХІХ, ХLІІ.
Нестеренко, повст. отам. — ХСІV, СІ.
Никифорова Маруся, повст. отаманка—СХХХІV,
Никонів, полк.—ХХVІІІ, L, LXX, LXXI, ХСІ, ХСІV.
Ніллен, комуніст-жид. — СХLVIІ.
Німці-кольоністи — LXXXІІІ, ХСVІІІ.
Нінковський — СХХХІІ, СХХХІІІ.

О.

Огієнко Ів. — LXXІІ.
Огник, повст. от. — СХLІІІ.
„Око“, журнал — X, ХIV.

„Око“, повст. отам. — СХХІ.
 Ольшевський, полков. — ХХХІІІ, ХХХV.
 Омельчук, повст. отам. — СХХХІІ.
 Омелянович-Павленко М. ген. пор.
 отам. — VІІІ, ІХ, ХІ, ХV, ХVІ, ХVІІІ,
 ХІХ, ХХІ, ХХVІІІ, ХХІХ, ХХХ, ХХХІ,
 ХХХІІ, ХХХІІІ, ХХХV, ХХХVІ, ХХХVІІІ,
 ХLІ, ХLІV, ХLVІІ, ХLVІІІ, LV, LVІ,
 LVІІІ, LXIV, LXV, LXVI, LXVІІІ,
 LXIX, LXX, LXXI, LXXІІІ, LXXIV,
 LXXVI, LXXVII, LXXVІІІ, XC, XCI,
 XCІІ, СХХІV, СХХVІ, СХХХІ, СХХХІІ,
 СХХХІІІ, СХХХІV, СХХХІХ, СXLVI,
 СXLIX, CL, CLІ, CLІІ.
 Онипко, липовецьк. комісар — LXXI,
 LXXІІІ.
 Орел, повст. отам. — СХХХІ.
 Орлик, повст. отам. — СХХХІ.
 Орловський, повст. отам. — СХХХІ.
 Остроградський, адмірал — LXXХІІІ.
 Отаманенко Сергій, повст. — СХХХІІ.

П.

Павленко, повст. отам. — СХХІХ.
 Павловський, повст. отам. — СХХХІ,
 СХLІ.
 Палащук — ХХХ.
 Паливода Ів. — ХХІХ, ХХХ, ХХХІ.
 Паліїв Дм. — ХХІХ, ХХХ.
 Панченко Логвин, повст. — СХХХІІ.
 Пархоменко, махнівець — СХХХІV.
 Пащевський Павло, свящ. — ХVІ, ХХХV,
 LXXVII.
 Певний Петро — X, ХХХІV, LІІІ, LV,
 XCІІІ, XCIV, CIV, CV, CVI, CXI,
 CXIX, СХХІІ, СХХІІІ.
 Перевало(ов), добров. полковник —
 СXLIV.
 Петлюра С. (Головний Отаман) — VІІ,
 VІІІ, ІХ, X, XII, XIII, XIV, XV, ХХV,
 ХХVІІІ, ХХІХ, ХХХ, ХХХІ, ХХХІІІ,
 LVІІІ, LXXI, LXXII, LXXІІІ, LXXIV,
 LXXVІІІ, XCІІ, XCІІІ, ХCV, ХCVI,
 CXIV, СХХІІІ, СХХІV, СХХV, СХХVІІІ,
 СХХХІІІ, СХХХVІ, СXLII, СXLIV,
 СXLVI.
 Петренко — XLV, XLVI.
 Петренко, повст. отам. — СХХХІІ,
 СХХХІV.
 Петренко, стар. в повстан. відділі
 Чорн. Хмари — СХХХІ.
 Петренко Назар, член Ц. К. партії
 с.-р. СХХVІІ.
 Петрик, сотн. — ХХХІ, XLV, LXI.
 Петровський — XLVI, СХХХІV, СXLVI,
 СXLVII.
 Пляттен Франц — XLV, СXLVII.
 Поліщук, большев. отаман — LXVII.
 Полозов — ХХХVІІІ, ХХХІХ.
 Поляки — СІХ, СХІІ.

Попов, денік. полк. — LV, LXX.
 Попов, М. М. — XLIV.
 Порайко — ХХХІХ.
 Прийма, повст. отам. — СХХХІІ, СХХХІІІ.
 Прокопович Вяч. — LXXI.
 Прихода В. (автор) — XV.
 Пругло, сотн. — ХХХV.
 Пшонник, полк. — СХІІІ, СХІV, СХХХІ.
 Пятненко. повст. отам. — СХХХІІ.

Р.

Рада волинська (революційна „Всеук-
 раїнська“) (Ревком Правобережн.
 України). — VІІ, ХХХVІІІ, ХХХІХ.
 „Рада Республіки“ — ХХVІІ, ХХХ, ХХХІ.
 Раковський — СXLVI.
 Ревком Правобережжя — ХХХІІ, ХХХІХ,
 XL, XLІ, XLVI.
 Рендо, брати, повст. отам. — СХХХ,
 Рибак, полк. — СХVІ.
 Ридз-Смігли, польск. ген. — СХVІ.
 Ромашко, повст. отам. — СХХІХ.
 Ромер — СХVІ.
 Робаківський, Д., сотн. — СХХХV, СXL,
 СХLІ, СXLII, СXLVI.
 Рукоїд, повст. отам. — СХХІХ.
 Румуни — LXXХІІІ.

С.

Савицький С. — ХХХVІІІ, ХХХІХ, ХLІ.
 Сальський, В., отам., ген., військ.
 мін. — VІ, СХХVІІІ, СХХІХ.
 Салтис, повст. отам. — СХХХІІ.
 Сатана, повст. — СХХVІІ.
 Святненко, повст. отам. — СХХІХ.
 Севастьянів, сотн. — LXVI.
 Седачов нач. штабу XII черв. арм. —
 СХVІ.
 Серафінов, член ревради XII сов.
 див. — СХVІ.
 Середа, махнівець — СХХХІV.
 Сірко, повстан. отам. — XCIV, СХХХІ,
 СХХХV, СХХХІХ.
 Сидоренко, повстан. отам. — СХХХ,
 СХХХІІ.
 Синько, козак Київ. Дивіз. — CVІІІ.
 Складний, повст. отам. — СХХХІІ.
 Скляр В. — ІХ.
 Сліпанський — СXLIX.
 Сначило С. делег. УСС. — XC.
 Совенко, В. політ. референт при Ар-
 мії — ІХ, XI, LIV, LXI, LXІІІ, LXXХ.
 ХCVI, CV, CVI, СХХV.
 Совнарком — ХХХVІІІ, СXLVI.
 Сокіл, повст. отам. — СХХХІ.
 Сокира-Яхонтів, ген. — LXXХІІІ.
 Соколовська Маруся, повстанча ота-
 манка — СХХХІ.
 Сокур, повст. оам. — СХХХІ.
 Сопар-Нельговський — СХХХІІІ.

Старостин, полк. — LVII, LVIII.
 Степовий, повст. отам. — CXXXII.
 Стефанів, полк. — XXI, XXXIII, XXXVI,
 XXXVIII, LXIV, XCI, CXII, CXX.
 Стахевіч Юліян (Stachiewicz Julian)
 ген. L, CXVI, CXVII.
 Струк, повст. отам. — LXXXIII, CXXXIX,
 CXXXVIII.
 Стойкін, ген. — CX, CXVII.
 Сумкевич — XXX, LXXI.
 Сухенко, Д. — XXX, XXXI.
 Сюрапа, повст. отам. — CXXXIX.

Т.

Тарнавський — XXIX, XXX.
 Терешко, повст. отам. — CXXXIX.
 Терещенко, повст. отам. — CXXXII.
 Ткачук, полк. — XXXV, LXIV, LXV.
 Трепет, повст. отам. — CXXXIX.
 Троцький, Л. — XXXIX, XLVII, LIV,
 LVI, XCV, XCVI, C, CXXXVIII, CXLV
 CXLVII.
 Трутенко, полк. — XXI, XXXIII, CLI.
 Трясило, — CXXXIII.
 Туз, повстан. отам. — LVI, CXXXIV,
 CXLVI.
 Тютюнник В., отам. — VIII.
 Тютюнник Юрко, отаман — VI, VII,
 VIII, IX, XVII, XVIII, XXIII, XXV,
 XXVIII, XXXIV, XXXV, XXXVII, XXXIX,
 XL, XLI, XLII, XLIV, XLVI, XLVII,
 XLVIII, XLIX, L, LIII, LIV, LV, LVI,
 LVII, LVIII, LIX, LXI, LXIII, LXX,
 LXXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXXI,
 LXXXVII, LXXXIX, XC, XCI, XCII,
 XCIII, XCVI, CVIII, CX, CXI, CXII,
 CXVIII, CXXI, CXXII, CXXIII, CXXIV,
 CXXVII, CXXIX, CXXXI, CXXXIV,
 CXLV, CXLVI, CL, CLI.

У.

Удовиченко, О. полк. геншт. — LXXII,
 LXXIII, CXVI, CXXI, CXXII, CXXIII,
 CXXIV.
 Узенко Лука — CXXXIII.
 Укапісти — XLIV.
 „Україна“, часоп. — XXXIV.
 Українець, повстан. — LI, CXXXI.
 Уляна повст. отам. — CXXXIX.
 Урсов, началь. большев. хінноти —
 CI, CII, CIV.

Ф.

Феденко Панас — IX, XXVIII, XXIX,
 XXX, XXXI, XLVI, XLVIII, L, LV,
 LXX, LXXI, LXXIII, CXLIV, CXLVII.
 Фіалковський, большевик — CX.

Х.

Хвиля, А., член ревкому — XXIX, XXX,
 XLIV.
 Хмара, повст. отам. — CXXXI.
 Хоменко, прапор. (з відділу повст.-
 от. „Чорної Хмари“) — CXXXI.
 Христовий, повст. отам. — CXXXII.

Ц.

Цвітковський, повст. отам. — CXXX.
 Центральна Рада — XXXV.
 Цербалюк, повст. отам. — CXXXII.
 Цигор Омелян, повстанець — CXXXII.
 Циган, повстанч. отам. — CXLXII.
 Ц.К. ВКП. — CXLVII.
 „Цупком“ (Центр. Укр. Повст. Комі-
 тет) — CXXVII.

Ч.

Чайківський А. — LXXI.
 Черкаський — XXX.
 Чижевський Г., полк. — XXI, CXXXIV.
 Чижевський, сотн. — XXI.
 Чичерін — XLVI.
 „Чорна Хмара“, повст. от. — CXXXI,
 CXLIII.
 Чорненко, сотн. — XXXII, XXXIII,
 XXXIV.
 Чорненький
 Чорний, повст. отам. — CXXXI.
 Чубук, П. — IX, XXVIII, XXXIV.
 Чубукова-Дорошенко — CXXXIII.
 Чуприна, повст. отам. — CXXXI.
 Чучупака, повст. отам. — LX, LXIX,
 CXXXIX, CXLVI, CLI.

Ш.

Шарлун, М. — LXXII.
 Шандрук, полк. — LXXII.
 Швець, член Директ. — LXXII.
 Шекерик — LXXI.
 Шепарович, от. — CXII, CXIII, CXXXIV,
 CXXV.
 Шепель, повст. отам. — XXIII, CXXXII,
 CXLIV.
 Шілінг, добров. ген. — XII, CXXVIII.
 Шляхтиченко, М., поручн. — CXLIX, CL.
 Шохин, повст. отам. — CXXXI.
 Шпорта, нахнівець — CXXXIV.
 Шрамченко, полк. — XCVIII.
 Штапа, повст. отам. — CXXXII.
 Шуба, повст. отам. — CXXXII.
 Шульгин, сотн. — XXI.
 Шумський — XXXVIII, XXXIX, XLIII.
 Шура-Бура, сотн. — XXI.
 Шухевич С., д-р. — XXIX, XCI.

Щ.

Щадилів, О. — XXX, XXXI.
Щусь, нахнівєць — CXXXIV.

Я.

Яблучко, повст. отам. — CXXXII.
Яворський, нач. штабу Всеукр. рев-
кому (повстан.) — CXXVII.
Яворський, сотн. — XIX.

Якір, начдив. больш. — CXVII.
Яковенко, комуніст — CXLVII.
Яременко, повст. отам. — CXXXII.
Ярослав — XLV, XLVI.

Ю.

Юденич, ген. — XII.
Юрис, повст. отам. — CXXIX.
Юрченко — CXXXII, CXXXIII.

ПОКАЖЧИК НАЗВ ВІЙСЬК. ЧАСТИН.

I.

УКРАЇНСЬКІ ЧАСТИНИ.

Галицька Армія — VI, IX, XI, XII, XIII,
XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XX, XXV,
XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXIII,
I, LXX, LXXI, XC, XCI, CVII, CVIII,
CIX, CXII, CXIV, CXLVII.

Гайдамацька бригада — XIV.

Галицькі бригади — XC.

7 гарматна бригада — XXI.

Волинська гарматна бригада — XIV.

„Волохівці“ (з відділу от. Волоха) —
LXXXI, LXXXV, XCIV.

Дніпровська бригада — XVI.

Кінна бригада — CIV, CV, CVI, CVII,
CVIII, CIX, CX, CXIII.

1 бригада УСС — LXXXIX.

Галицька кінна бригада от. Шепаро-
вича — CXII, CXIII, CXV, CXXI,
CXXV.

Волинська збірна група (пізніше: Во-
линська дивізія — див. окремо) —
XIV, XVII, XVIII, XIX, XX, XXII, XXIII,
XXVI, XXVII, XXXIII, CXXXIII.

Запорозька збірна група (пізніше: За-
порозька дивізія — див. окремо) —
XIV, XVI, XVII, XIX, XX, XXII, XXIII,
XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXXII,
XXXIV.

Київська збірна група (пізніше: Київсь-
ка дивізія — див. окремо) — XIV,
XVII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII,
XXV, XXVI, XXVII, XXXIII, XXXIV,
XLI.

Південна група — XLIV, LIII, LIV,
LXVI, LXVII, LXIX.

Північна група — XLIV, LIII, LIV, LV,

LVI, LVIII, LIX, LX, LXI, LXIII, LXVII,
LXX.

3 Стрілецька дивізія або група—див.
під дивізія.

Волинська дивізія—X, XXXVI, XXXVII,
XXXVIII, XLV, XLVII, L, LI, LII, LIII,
LVI, LVII, LVIII, LX, LXX, LXXIV,
LXXVII, LXXVIII, LXXIX, LXXXI,
LXXXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI,
LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX, XC, XCI,
XCII, XCIII, XCIV, XCVII, XCVIII,
XCIX, C, CI, CII, CIII, CIV, CVII,
CIX, CX, CXI, CXIII, CXV, CXVIII,
CXIX, CXX, CXXI, CXXII, CXXIV,
CXXV, CLI.

Залізна дивізія — XXI.

Залізнична дивізія — XIV.

Запорозька дивізія — VIII, XXXV,
XXXVI, XXXVII, XLI, LII, LIII, LVIII,
LX, LXIV, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII,
LXIX, LXX, LXXIV, LXXVII, LXXIX,
LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIV, LXXXV,
LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX,
XC, XCIII, XCIV, XCV, XCVI, XCVII,
XCVIII, XCIX, C, CI, CII, CIII, CIV,
CVII, CIX, CX, CXI, CXIII, CXV,
CXVIII, CXIX, CXX, CXXI, CXXII,
CXXIV, CXXV, CXXXIX, CXL, CLI.

Київська дивізія — XXXVI, XXXVII,
XXXVIII, XLV, L, LII, LIII, LVI, LVII,
LVIII, LIX, LX, LXIII, LXIV, LXX,
LXXIV, LXXVI, LXXVII, LXXVIII,
LXXIX, LXXX, LXXXI, LXXXII, LXXXIV,
LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, XC, XCIII,
XCVII, XCVIII, XCIX, C, CII, CIII,
CIV, CVI, CVII, CVIII, CIX, CX, CXI,
CXIII, CXV, CXVIII, CXX, CXXI,
CXXII, CXXIV, CXXV, CXLVI.

Північна дивізія — XIV.

5 селянська дивізія — XIV.

12 селянська дивізія — XIV.

4 дивізія сірожупанників — XIV.
2 стрілецька дивізія — CXXIV.
3 стрілецька дивізія або група — XIV, XV, XVII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII, XXVI, XXVII, XXXIII, XXXIV, XXXV.
2 дивізія (б. „Запорозької Січі“) — XIV.
Дивізія полк. Удовиченка — CXVI, CXXI, CXXII, CXXIII, CXXIV.
6 укр. дивізія полк. геншт. Безручка — CXVI.
Кінно-гірний дивізіон полк. Алмазова — XVI, XX, XXVII, XXXIV, L, LII, LXIV, LXV, LXVII, CI, CV, CX.
6 загін Запорозької дивізії — XLV, L, LII.
7 загін Запорозької дивізії (полк. Дубового) — XLV, L, LII, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII.
8 загін Запорозької дивізії (8 запорозький загін) — XLV, L, LII.
11 загін Запорозької Групи — XVI.
Уманський повстан. Комітет — CXXX.
Галицькі Корпуси — LXXXIII.
I Галицький Корпус — XVI.
II Галицький Корпус — LXXXVIII, LXXXIX, CXLIV.
Запорозький Корпус — XIV.
Корпус Січових Стрільців — XIV.
„Коцурівці“ (із відділу повст. от. Коцура) — LXXXI.
Гайдамацький курінь ім. Ів. Сірка — CXLIII.
2 курінь чорних запорожців — LXXXIX.
Немирівський курінь — LXVI.
Виноградський повстан. полк на Звенигородщині — CXXX.
Боярський повстанч. полк на Звенигородщині — CXXX.
Богунівський полк — LXVII.
1 гайдамацький полк -- XXXIV.
2 гайдамацький полк — XXXIV.
11 гайдамацький полк — XCI.
Кінний полк (відділ) Алмазова — XXVII, LXV.
Полк Костя Гордієнка — XVI, XX, XXXII, XXXIII, LXV, LXXV.
Кінний Запорозький полк — LXVII, LXXIV, LXXV, LXXXVIII, XCIV, XCVI, XCVII, CI, CIV, CV, CVI, CVII, CX, CXI.

Піший Запорозький полк — LXVIII, XCVI, XCVII, CI, CV.
2 кінний полк ім. Залізняка — XIV, XVIII, XCIX. С.
2 кінно-запорозький полк — LXV.
3 кінний полк — XXXV, XXXVIII, L, LI, LII, LIII, LXV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX, LXX, XCIII, C, CIII, CIV, CVII, CVIII, CIX, CX, CXI, CXIII, CXVIII, CXXI, CXXV.
5 кінний полк Київської Дивізії — XXIII, LVI, LVII, LIX, LXIV, LXXIV, LXXVIII, LXXIX, LXXXI, XCIII, CXI, CXVIII, CXXI.
Чорні запорожці — див. Чорний полк.
6 збірний полк — XVI.
7 збірний полк Запор. Групи — XVI.
4 збірний полк Волинської Дивізії — C, CXIX.
2 збірний піший полк — XIV.
1 збірний піший полк — XIV.
3 піший полк — CXV.
5 піший полк — CXI, CXII.
1 кінний полк Волин. дивіз. — LVIII.
2 кінно-запорозький полк — LXX.
Кінний полк ім. Гетьмана Мазепи (Мазепинський полк) — XIV, LVI, LIX, LX, CXIII, CXIX.
3 окремий кінний полк Стріл. Дивізії — XXI, XXXVI, XXXVII, XLV.
Полк ім. Мазепи (Мазепинський полк)
Полк морської піхоти — XIV, XXXVIII.
1 Олександрівський повстанч. полк Низових Козаків — CXXXV, CXXXVI.
2 Олександрівський повстан. полк — CXXXV, CXXXVI, CXXXVII, CXXXIX.
Синій полк — XXI.
4 полк сірожупанників — XIV.
Слобідський кінний полк — XXXIV.
9 стрілецький полк — XXI.
Тетіївський повстанський полк — CXLIX.
Чорний полк (Чорні запорожці) — XVI, XX, XXII, XXIV, XXV, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XLIV, L, LV, LVII, LVIII, LIX, LX, LXI, LXII, LXIII, LXIV, LXX, LXXIV, LXXV, LXXVI, LXXIX, LXXXI, LXXXII, LXXXV, LXXXVI, LXXXVII, LXXXIX, XCI, XCIV, XCVI, XCVII, XCIX, C, CI, CIII, CIV, CV, CVI, CIX, CX, CXI, CXII, CXIV, CXV.
Чорноморський повст. полк — XXI, LI, XCIII, CVIII, CIX, CXI, CXXIII

Юнацький полк — XXI.
Чорномличани повст. полк — CXLIII.
„Січі“ — CXLIX, CLI.
„Запорозька Січ“ — XLVII, CXLIX.
Гайдамацька сотня — LXV.
Гарматна сотня — XXI.
Кулеметна сотня — XXI.
Синя сотня — XXI.
Сотня ім. Сагайдачного — LXXVI.
Стрілецька сотня — XXI.
Чорноморська сотня — XXI.
Спільна юнацька школа — XV, XX.

II.

ДОБРОВОЛЬЧІ ЧАСТИНИ.

Армія Денікіна (Добрармія) — XI, XII, XVIII, XXIII, XXIX, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXV, XLV, L, LV, LVI, LXIII, LXVII, LXXI, CVIII, CXXVI, CXXVIII, CXXXVIII, CXLIV, CXLV, CXLVI.

Бронепотяг „Пластун“ — XXXIII.
Вовчанський відділ Добрармії — I.
Бердичівська група Добрармії — XVIII.
14 добров. дивізія — XVII, XVIII.
Кавказька „сводная дивізія“ Попова — XX, XXI, I.

Донці — I.
Дроздовці — LXVI.
3-й корпус Добрармії — CXLII.
42 добр. полк — XXVI, XXVII.
Татарський полк — LXIV.
Чеченський полк — LXIV.
Київська „стража“ — LXIV.
Сквирська „стража“ — LXIV.
Таращанська „стража“ — LXIV.
Уманська „стража“ — LXIV.

III.

ПОЛЬСЬКІ ЧАСТИНИ.

Польська армія — XV, XCI, XCII, XCIII, CXLVIII.
II польська армія — CXV, CXVI.
III польська армія — CXVI.
VI польська армія CXV, CXVI.
I гірська бригада — CXVI.
III кінна бригада — CXVII.

VII кінна бригада — CXVI.
Начальний Вождь — CXVI.
Кінна група (дивізія) Ромера — CXVI, CXVII.
Дивізія Галера — LXXXIV.
1 дивізія легіонів — CXVI.
IV дивізія піхоти — CXVI.
5 польська дивізія — CXV.
7 дивізія піхоти — CXVI, CXXIV.
12 польська дивізія — CXV.
18 польська дивізія — CXV.
Польська Начальна Команда — VIII, CXV, CXVI, CXVII.
41 полк піхоти — CXVI.
2 полк уланів — CXVI.
5 полк уланів — CXVI.
12 полк уланів — CXVI.

IV.

БОЛЬШЕВИЦЬКІ ЧАСТИНИ.

АРМІЇ:

Українська Червона Армія — XXXIX, XLI, LVI.
Червона (советська) Армія — XI, XXXI, XLII, XLV, XLIX, LIV, LV, LVI, LXVI, XCV, CXLV.
XII червона (советська) армія — XXXIX, XC, XCII, CXV, CXVI, CXVII.
XIV червона (советська) армія — LXXVI, XCII, XCIX, CXIV, CXV, CXVI, CXVII, CXX, CXXI, CXXIII.

БРИГАДИ:

Бригада Котовського — CXVII.
Лотишська бригада — LXVIII, LXXX, LXXXI.
121 большевицька (червона) бригада — CX.
Бригада „Україн. січових стрільців“ — CXVI.

БРОНЕВИКИ:

Бронепотяг „Коршун“ — CX.
Бронепотяг „Красний Крестьянин“ — CX.
Бронепотяг „Ураган“ — CX.

ВІДДІЛИ:

4-й советський експедиційний „карагельний“ відділ — CL.

6-й совет. експедиційний „каратель-
ний” відділ — CXLIX, CL.

Большевицький відділ Михайлова —
CX.

Большевицький відділ Якимовича —
CX.

„Болохівці” — LXXXI, LXXXV, XCIV.
„Коцурівці” — LXXXI.

ДИВІЗІЇ:

Кінний дивізіон — Волоха XL.

VII советська дивізія — CXVI.

II лотишська дивізія — LXXXIV, LXXXVI.

41 большевицька дивізія — LXXXIII,
LXXXVIII, CX, CXVI, CXVII, CXVIII,
CXXIII.

17 советська кінна дивізія — CXVI.

44 червона (большев.) дивізія — XLII,
XLIV, XLVII, CXVI, CXVII.

45 піша червона дивізія — XCIV,
CXIV, CXVI, CXVII, CXVIII.

46 сов. дивізія — CXVIII.

47 советська дивізія — CXVI.

58 піша советська дивізія — LVI,
CXVI, CXVII.

60 кінна сов. дивізія — XLIV, LXXXI,
CXIV, CXVI, CXVII, CXXX.

44 Таращанська дивізія — XXXVI,
XXXVII, XXXVIII, LI, XC.

ПОЛКИ:

Балтський охоронний сов. полк — CVIII.

2-й гайдамацький волохівський полк —
XXXVIII.

38-й большев. полк — LXVII.

535 советський полк — CXXXVIII,
CXXXIX.

„Українські Січові стрільці” — CXVI.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ.

А.

Аврамівка, с. — LXVII, LXXXI.

Агафіївка, с. — CIX.

Адабаш, с. — LV.

Аджамка, с. — LXVII, LXVIII, LXXXI,
LXXXII.

Акерман м. — LXXXIII.

Александрійський район — CXXXI.

Алешки, м. — CXLI.

Ананіїв, м. — LXXI, LXXXVII, LXXXVIII,
XCIII, CVII, CVIII, CIX, CX, CXI,
CXII, CXIII, CXIV, CXXXI, CXXXIV.

Ананіївський повіт — LXII, CVIII.

Андріївка, с. — CII.

Анікіївка, с. — LXV, XCVIII.

Аніївка, с. — CII, CIII.

Аннова, с. — XCVIII.

Аннопіль, мк. — CXV

Антонівка, с. — CXIII.

Антопіль, с. — XVII, CXIV, CXV, CXVIII,
CXXI.

Апостолово, с. — CXLI.

Арсенівка, с. — LXIV, LXV, LXVI, LXVII,
LXXXII.

Архангельське, с. — CXL.

Афанасіївка, с. — L.

Б.

Бабанів, с. — XXVI.

Бабанка, с. — XXXIII, XXXVII, XXXVIII,
XLV, CIII.

Бабчинці, с. — CXXXIII.

Багла, с. — XXIII.

Базилевичево, с. — CIII.

Байбузи, с. — LVII, LVIII.

Байтала, с. — CVIII, CIX.

Бакша, с. — CXIII.

Балабанівка, с. — XX.

Баландино, с. LXXIX, LXXXI.

Баланівка, с. — XC, CXIII.

Балта м. — XIII, XXXVI, L, LXI, LXXIII,
LXXXVI, LXXXVIII, XCIII, XCIV, CVII,
CVIII, CIX, CX, CXI, CXII, CXIII,
CXIV, CXXXIV

Балтський повіт — LXI, LXII, LXXX,
CVIII, CXXXI, CLI.

Балтський напрям — LXXXIV.

Баскаки, с. — CXVI.

Баталея, хутір — LXXVII.

Батурино, с. — CXL, CXLI.

Батшок, с. — CIV.

Бахмач, м. — XI, XII, XCII.

Баштани, с. — CXXXI.

Бердичів, м. — XI, XII, XV, XVI, XVIII,
XLIV, LXXXI, CXVI.

Бердянськ, м. — XXXVI, L, CXXXIV.

Бережинка, ст. — CXXXVIII.

Березівка, с. — CIII, CVI.

Березки Бершадські, с. — XC.

Березніговате, с. — CXL, CXLI.

Беревняги, с. — LVII, LVIII.

Берілки Чечельницькі, с. — CXIII.

Бершадь, м. — LXXIII, LXXXVII, LXXXVIII,
LXXXIX, XC, CXIII.

Бесарабія — LXXIII.
Бесідки, с. — XXII.
Биківка, с. — CXVI.
Біла Церква, м. — XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXXVI, LXXXI, LXXXIV, CXVII, CXXVIII, CXLVIII, CL.
Білашка (Білашки), с. — XXIII, XXVI, XXXIII.
Біле, с. — CXXI.
Білівці, с. — LXVI.
Білогородка, с. — CXXIX.
Білозери, с. — LXXX.
Білозіря, м. — LVII, LIX, LX.
Білоцерківський напрям — LXXXIV.
Білоцерківський шлях — XX.
Білінка, с. — CXXXIII.
Бірзула — XIII, XX, L, LXI, LXXXII, LXXXVI, CVII, CVIII, CIX, CX, CVII, CXIII, CXIV, CXV, CXIX, CXX, CXXXIV.
Благодатна, с. — CX.
Бобрик, с. — CIX, CXXIX.
Бобринець, м. — XCIII, C, CI, CII, CIII.
Бобринка, с. — CII.
Бобринів, с. — XXIII.
Бобринська, ст. — XII, LII, LIV, LX, LXXX.
Бобринецький шлях — CXVXVIII.
Богданівка, с. CIII.
Богодухів, мк. — LXXIX.
Богопіль, м. — L, LI, LXI, LXII, LXXXVIII, XCIV.
Богоявлені — CXLI.
Бокове, с. — CIX, CXI.
Бондарево, с. — LXXIX.
Бондарівка, с. — CXVXIV.
Бордашева, с. — XCXIII.
Борівка, с. CXXIII.
Борки, с. — CIX.
Бородкино, с. — XCVIII.
Борозна, с. — CXL.
Борушківці, с. — X.
Борщі, ст. — CXI.
Боярка, ст. — CXXIX.
Боярська волость — CXXX.
Браївка, с. — CXLIX.
Браїлів — XI.
Браїлівка — XX.
Братолюбівка, с. — CXXXI.
Братське, с. — CIV.
Брашлав, м. — VI, XI, L, LI, LXXI, XCII, CXIV, CXVIII, CXIX, CXXIX.
Бродецьке, с. — XXII, XXIII.
Брусилів мк. — CXVII, CXXIX.
Буг, ріка — L, LV, LXII, LXXIII, LXXVII, LXXXVII, LXXXVIII, XC, XCI, XCIV, CIV, CVI, CVII, CXIII, CXV.
Бугаївка, с. — XIX.
Будаївка, с. — CXXIX.
Будзинковата, с. — L.
Буди, с. — XC.

Будище, с. — LVII, LVIII.
Бузи(е)нкова, с. — LXXXV, LXXXVI.
Булгарка, с. — CIV.
Буличова, с. — LXXXII.
Бурсалово, с. — XCVII.
Бурти, с. — XCVII.
Бушка, р. — CXVII.

В.

Валегуцулів (Валогоцулів), с. — CX, CXI.
Валнярка, ст. — XII, XXIX, XXXIII, XXXVII, XLI, XLVII, LII, LXI, LXXXVIII, XCII, XCIII, XCIV, CXII, CXIV, CXVIII, CXIX, CXX, CXXI, CXXVII, CXXIX, CLI.
Валнярський вузол — CXIV.
Варварівка, с. — CVI.
Варшава — VIII, XXXI, CXL, CXLII.
Василино, ст. — CVI.
Василиново, с. — CVI.
Василівка, с. — L, CIII.
Василіва, с. — CVII.
Васютинці, с. — LXXIV.
Вахнівка, с. — XV, XIX.
Велика(i), с. — XC, CII.
Велика Боярка, с. — CIX.
Велика Буромка, с. LXXIV, LXXVIII.
Велика Виська, с. — LXIV, LXVI.
Велика Олександрівка, с. — CXL, CXLI.
Велика Половецька, с. — CXXIX.
Велика Северинка, с. — LXVII.
Великий Бобрик, с. — CIX.
Великі Бузуки, с. — LIX, LX.
Великі Канівці, с. — LXXIX.
Вербицька, слоб. — CXXIV.
Вербка (Вербці), с. — CXXIII, CXXIV.
Вербівка, с. — XX, L, LII, LXXIX, CXIV.
Верблюжка, с. — LI, LXX, CXXXI.
Вербово, с. — XCIV.
Вергуни, с. — LIX, LX.
Верхівка, с. — CXIII.
Верхнедніпровськ, м. — CXXXVI.
Верхнедніпровський повіт — CXXXVI.
Верховцево, с. — CXXXI.
Весела, с. — CVII, CVIII.
Веселий Кут, с. — LIII.
Веселівка, в. — LXIV, LXXXII.
Вінниця — XI, XII, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XXIII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXIII, XLV, L, LXX, LXXI, LXXXIII, XC, XCIII, CXVI, CXXIII, CXXXII.
Вінницький повіт — CXXXI.
Виноград, с. — XX.
Виноградська волость — CXXX.
Високе, с. — XX, XXI.

Високі Байраки, с. — LXVII.
 Вись, річка — LV.
 Ви(і)сунськ — CXL, CXLI.
 Висунь, річка — CXL.
 Витлоухова, с. CIX.
 Вишенька, с. — XVII.
 Вишнеполе, с. — XXII, XXVI, XXXIII,
 XXXVI, XXXVII, XXXVIII.
 Вівсяники, с. — XV.
 Вікторштадт кол. (с.) — L, LI, LII,
 LXXXIV.
 Вільшана(и), с. — LIII, LV, LVI, LX,
 LXIII.
 Вільшанка, х. — LXIII, CXXI, CXXII,
 CXXIII.
 Вільшаниця, с. — CXXII.
 Вовча Балка, с. — XLVII, L.
 Водяна, с. — CII.
 Вознесенськ, м. — LXII, LXXXII, LXXXIII,
 XCIII, CI, CII, CIII, CIV, CV, CVI,
 CVII, CX.
 Войтівка, с. — XC.
 Войтівці, с. — XXXIII, XXXVIII.
 Волинь — CXV, CXXXII, CXLVII, CLI.
 Волинська, с. LXX, CII.
 Володарка, с. — CXXIX.
 Володимирівка(ці), с. — LXVI, LXVII,
 C, CII, CIII, CXXXIII, CXXXIX.
 Воложське, с. — CXXIV.
 Воробіївка, с. — LXXXV, LXXXVI.
 Вороне, с. — XXVI.
 Вороновиці (вці), с. — XXXI, XL.
 Вороньков, с. — CXXXII.
 Восьма Рота, с. — LXVI.
 Врадіївка, ст. — CVIII, CXIII.
 Вуїчів, с. — XCVIII.

Г.

Гадяцький повіт — CXXXIII.
 Гайворон, м. — XXXVII, L, LXI, LXII,
 LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, LXXXIX.
 Гайворонська переправа — XCII.
 Гайдамацький хутір — CVII.
 Гайдебурово, с. CXIII.
 Гайсин, м. — XI, XV, XXVIII, XLIX, LXIV,
 LXXI, LXXXVI, LXXXVIII, XCII, XCIII,
 CXXXIX.
 Гайсинський повіт — CXXIX.
 Галичина — XII, XIV.
 Гандрабари, с. — CXXXI.
 Гапонка, с. — LXIV.
 Гапсина, с. — XCVIII.
 Гвоздівка, с. — CIX.
 Гембича, с. — LXIV.
 Глеваха, с. — CXXXI.
 Глинка, с. — XX, XXIII.
 Глинськ, с. — XVII.
 Глодоси, с. — LI, LII, LXXXIV, LXXXV,
 LXXXVI, XCIX, CIX, CXXXIII.
 Годнівка, с. — CXXX.
 Голдашівка, с. — CXIII.

Голендри, ст. — XV, XVII, XVIII.
 Гольма, с. — CXIII.
 Голиково, с. — LXXIX.
 Голованівськ(е), м. — XXXVIII, XL,
 XLV, LIII, LV, LXI, LXIV, LXXXI,
 LXXXVL, XXXVII, LXXXVIII, XCVIII.
 Головкивка, с. — LXX.
 Голоскове, м. — LXII, LXXXVIII.
 Голта, м. — LXI, LXII, LXXXVIII, XCIV,
 CVII.
 Гомель, м. — XXXIX, XLV.
 Гончарівка, с. — XXII, XXIII.
 Гордіївка, с. — CIII.
 Городище, м. — XXII, LVI, LVII, C XIX
 Городищенська цукроварня — LVII.
 Горопай, с. — XIV.
 Градижськ, м. — LXXVIII.
 Гранів, с. — XL.
 Графська с. — LXXXIV.
 Гребінка, м. і ст. — XII, LXX, LXXVI,
 LXXVIII.
 Гренівка, с. — LXXXIII.
 Греків, с. — CVII.
 Григоріївка, с. — C, CII.
 Грозево, с. — XXXVI, CIX.
 Грузівка, с. — XCIV.
 Грушівка, с. — LXXIX.
 Грушівська цукроварня — XC.
 Грушки, с. — LXXXVII, XC.
 Гу(о)лівці с. — XV, XVII, XVIII.
 Гуляй-город, с. — LXXX.
 Гуляйка, с. — XXIII.
 Гусаково, с. — XXII, XXIII.
 Гусево, с. — CVIII.
 Гусівка, с. — XLVIII, LII, LIII.
 Гутницьке Селище, с. — LXVIII.

Г.

Графська—див. Графська — LXXXIV.

Д.

Давидівка, с. — XLV.
 Данилова Балка, с. — LXXXVII, LXXXIX.
 Данівка, с. — CXIV.
 Дашів, м. — XL.
 Двинськ, м. — XXXVI.
 Дельфинівка, с. — LXXXVII.
 Демешківка, с. — LXVII.
 Демидова, с. — XC, CIX, CXIV.
 Де(и)минова, с. — LXXXII.
 Деньги, с. — LXXV.
 Дерезня, ст. — CXV.
 Деревеньківці, с. — LXIV.
 Деренківці, с. — LVI, LX, CXXXI.
 Дереневецький район — CXLVI.
 Десята Рота, с. — LXVII.
 Джугастрин, с. — CXXII.
 Дзендзелівка, с. — XXXVII.
 Дзвиняч, с. — CXLIX.
 Диківка, с. — CXXXVII.

Димер, с. — CXXIX.
 Дмитрашівка, с. — CXXII, CXXIII.
 Дмитрівка, с. — CXXXIV, CXXXVII, CXLIII.
 Дніпро, р. — XII, XIII, XXVIII, LVI, LVIII, LXVI, LXXIII, CXLII, CLI.
 Дністер, р. — VIII, XXVIII, LXII, CXV, CXXIII, CXXVIII.
 Дніпровський пов. — CXL, CXLI.
 Добровеличківка(ці), Добровеличка, с. — I, LI, LXIII, LXXXVI, XCIX.
 Доброводи, с. — XXVII.
 Добрянкa, с. — LXXXV, LXXXVI.
 Добрянська переправа — LXXXVI.
 Доги, с. — XXVI.
 Долинська, ст. — C, CI, CII, CIII, CXXXV, CXLI.
 Долинцено, с. — CXXXI.
 Долгинцено, с. — CXLI.
 Доліновка, с. — C.
 Домбровка, с. — CXVI.
 Дон, ріка — XXVIII.
 Донецький район — CXLVII.
 Дорожинка, с. — LXXXV.
 Дранка(и) с. — CXVIII, CXX.
 Драчіївка, с. — CXXXIII.
 Дробіївка, с. — LXIV.
 Дробово, с. — LXXIX.
 Дрозди, с. — CXXIX.
 Дружелюбка, с. CIII.
 Дубки, хутір — LIII, LXIV.
 Дубіївка, с. — LIX.
 Дубове, м. — XXXIV.
 Дуброва, с. — CII.
 Дудуліївка, с. — CXXIX.
 Дуковича, с. — LXXXII.
 Думанці, с. — LX.
 Дунаївці, м. — VI.

Б.

Бадокимівка, с. — I, LI.
 Бєгорівка, с. — LXXXIV.
 Бєланець (Бєланці), с. — CI, CIII, CIV, CXXI, CXXII, CXXIII, CXXIV.
 Бєлсанет, м. — XXXIV, XLVII, LI, LV, LXIV, LXVI, LXVII, LXVIII, LXIX, LXXIII, LXXXI, LXXXII, LXXXIII, LXXXIV, XCVIII, XCIX, C, CI, CII, CXXXIII, CXXXVI, CXXXVII, CXXXVIII, CXXXIX, CXLI.
 Бєлсаветградка, с. — CXXXIII, CXXXIV.
 Бєлсаветівка, с. — LII, LXXXII.
 Бєлсаветка с. — CII.
 Бєлсаветщина (Бєлсаветський повіт) — XLVIII, LXIII, LXXX, C, CXXVII, CXXXIX.
 Бєлсаветський напрямок — LXXXIV.
 Бємилівки, с. — XCIII, XCVI, XCVII.
 Бємільчин. с. — CXVI.

Бєрделєно, с. — XCVII.
 Бєрде(а)лівка, с. — LXXXII, LXXXIV.
 Бєрдонівка, с. — LXXXIV.
 Бєрміївка, с. — LX, LXXIV, LXXVIII, CII.

Ж.

Жабокричі (Жабокрич), м. — CXV, CXIX.
 Жабокричка, с. — CXIII.
 Жаботин, с. — LXXIX.
 Жашків, с. — XIV, XVIII, XIX, XX, XXIII, XXIV, XXXI, LXII.
 Жеребець, ст. — CXLIII.
 Жеребково, с. — LXXXVIII, CIX, CX.
 Жинотів, с. — XX, XXXVI.
 Жинотівка, с. — XX.
 Жидівське, с. — CVII, CVIII.
 Жидівці, с. — CXVII.
 Житомір, м. — XI, XII, XXXVIII, XXXIX, XLVI, CXVI.
 Жмеринка, ст. — XI, XIV, XXIX, XXXIII, L, LII, LXXI, LXXXIII, LXXXVI, CIX, CXIV, CXV, CXVI, CXXXIII, CXLIV.
 Жовнин, с. — LXIX, LXXVII, LXXVIII.
 Жолоби, с. — CXIV.
 Журавлівка, ст. — CXIV, CXV, CXVIII, CXXXIII.
 Журавлинка, с. — I.

З.

Забара, с. — LIII.
 Завадське, с. — LII.
 Завалє, с. — XC.
 Загородник, с. — LXXVI.
 Задніпрянці (передм. Анапіїва) — CX.
 Залісне, с. — XXII, XXIII.
 Замотиця, с. — LXXVII, LXXIX.
 Заплах, хутір — CIX.
 Запашка, с. — LIII.
 Захарівка, с. — XCVIII.
 Збруч, річка — VII.
 Звенигородка, м. — XX, XXII, XXIII, XXXIII, LVI, LXXXIV, CXXXVIII, CXXXIX, CXXXI, CXXXII.
 Звенигородці, с. — LXXVIII.
 Звенигородщина (Звенигородський повіт) — LIII, LV, LXI, LXIII, LXXX, CXIV, CXXVII, CXXVIII, CXXX, CXXXIII, CXXXIV, CXLVI.
 Звягіль, ст. — CXV.
 Зелене, с. — LII.
 Зеленка, с. — XXII, XXIII, XXVI.
 Златопіль. м. — LXXXI.
 Злинка, ст. — LXIV, LXVI, CIX, CXXXIII.
 Злинський хутір — LIII.
 Злодіївка, с. — CXXIX.
 Знаменка, ст. — LI, LXVI, LXVII, LXVIII, LXX, LXXIV, LXXX, LXXXII, LXXXIII,

LXXXIV, XCIII, XCVIII, C, CI, CII, CXXXI, CXXXIV, CXXXV, CXXXVI, CXXXVII, CXXXVIII, CXLI, CXLIII.
 Знаменська цукроварня — CXXXVII.
 Зозів, м. — XIX.
 Золотоноша, м. — LIX, LXX, LXXIV, LXXV, LXXVI, LXXVII, LXXVIII, LXXIX, CXXXIII.
 Золотонощина(-ський повіт) — LXX.
 Зубари, с. — CXXXIX.
 Зятківці, с. — XC.

I.

Іванівка(ці), с. — L, LI, LIII, LXV, LXVI, LXVII, XCVIII, CIV, CXXXIII, CXXXIV.
 Іваньки (Іванки), с. — XX, XXIII, LXVI, CXXXI.
 Івківці, с. — LXIX.
 Ігнатово (Ігнатково), с. — CXXI, CXXII.
 Ізраїлево(лівка), с. — CII, CIII.
 Іква, річка — CXV.
 Ільїнці, с. — XL.
 Ігулець, річка — CXXXI, CXLI.
 Ігул, р. — CII.
 Іржавець, с. — LXXIV.
 Іркліїв (Іркліїв), с. — LXXV, LXXVII.
 Ісаєво, с. — CVIII.
 Іскренне, с. — LIII.

Й.

Йорин, с. — XXIII.

Н.

Казавтир, с. — LXII.
 Казарна(ма), с. — LXVIII, CVII.
 Казенний (хут.) — CVII.
 Казимирівка, с. — L.
 Калинівка, с. і ст. — XI, XV, XL, CXXXVI.
 Кальне Болото, с. — LI, XCVII.
 Калусник, с. — CXV.
 Калущське, с. — CXL.
 Каме(я)нка, с. — LXXV, LXXVIII, LXXX, LXXXI, CXIV, CXLI.
 Каме(і)ноброд, с. — LXXXVII, LXXXIX.
 Камінече, с. — XX, XXXIII, XXXVI, XXXVII, XCVII.
 Камінний Брід, с. — XCVIII.
 Камянець-Подільський, м. — VI, VII, IX, XI, XVI, XXXI, XLV, XLVI, LXXI, F LXXII, XXIII, LXXVII, CXXVII, CXL.
 Канатове, с. — CXXXVIII.
 Канів, м. — LII, LIII, LVI, LVII, LVIII, LX, CXXXIX.
 Канівщина — LVI, LXI, CXXIX, CXXX, CXXXI, CXLVI.
 Каніж, с. — LXXXII.
 Ка(о)питанівка, с. — LXII, LXXXVII.
 Калустянка, с. — CXIII.

Карбівка, с. — XCIX.
 Касянівка, с. — XXVI.
 Катеринівка, с. — L, CIV.
 Катеринослав, м. — XXXIII, LI, LII, CXXXI, CXXXVI, CXLIII.
 Катеринославщина(-ський пов.) — VIII, XIII, LI, LXXVI, CXXVII, CXXXVIII, CXXXI, CXXXII, CXXXIV, CXXXVI, CXXXVIII, CXL, CXLII, CLI.
 Катеринославська переправа — LXVI.
 Катеринославський район — CLII.
 Кедрашівка с. — CXIII.
 Керелівка, с. — LIII, LV, LVI.
 Кертавка, с. — CVII.
 Київ, м. — XI, XII, XIII, XVII, XX, XXIII, XXXVI, XLIII, LVIII, LXI, LXVIII, CXV, CXVI, CXVII, CXVIII, CXXVI, CXXIX, CXLIV, CXLVI, CL.
 Київський район — CLII.
 Київський повіт — CXXIX, CXXXI.
 Київщина — XIII, CXXXI, CXXXII.
 Киріївка, с. — XC.
 Кирсанівка, с. — CXV.
 Кисілівка, с. — LIII.
 Кисмецьке, с. — CXV.
 Китайгород, с. — LXXIV.
 Китроси, с. — CXXIV.
 Китросанівка, с. — CII.
 Кічкас, с. — CXLIII.
 Клембівка, с. — CXXI.
 Клімівка, с. — CXXXIII.
 Клим(н)ці, с. — LXVI, LXVIII, LXXXIII.
 Кліщинці, с. — LXXVII.
 Клюки, с. — XXI.
 Княже, с. — LXIII.
 Княжево, с. — CXIV.
 Ковалівка, с. — LXIV, CII.
 Коврай, с. — LXXIX.
 Когутівка, с. — XXXIV.
 Кодима, с. — XLVII, CXXIII.
 Кожанка, ст. — XXII.
 Козацька Балка, с. — LII.
 Козацьке, с. — CXI.
 Козачий хутір (Козацькі хутори) — LII.
 Козин, с. — LX.
 Козятин, ст. — XI, XII, XV, XVI, XVIII, XIX, XX, XXI, XXIII, LXXXI, CXVI, CXVII, CXVIII, CXLIV.
 Колоде(и)нка, с. — CXIV, CXV, CXVIII.
 Колоколово (хутір) — LIII.
 Коломийчево, с. — C.
 Комаргород, с. — CXIV.
 Компаніївка, с. — C, CXXXIII.
 Конель, м. — XX.
 Константинівка, с. — LXVIII.
 Копурце, с. — CIX.
 Копанка, с. — LIII, LXXXI, LXXXII.
 Копсанка, с. — CXXXIX.
 Кордилівка, с. — XI.
 Коржево, с. — XLV.

Коритно, с. — LXXXV, LXXXVI.
 Коростень, ст. — XXXIX, CXV, CXVI.
 Коростівка, с. — CXXXVII.
 Коросточева, с. — XCVIII.
 Корсунь, м. — LVI, LVII, LX, LXIII.
 Косогорівка, с. — XCVIII.
 Костянтинів, с. — XXIII.
 Костянтинівка, с. — CXXXIII.
 Коханівка, с. LXVIII, LXXIX.
 Коховка, с. — CIX.
 Кочковка, с. — CXXIV.
 Кочурово, с. — CXIII.
 Краси́лівка, с. — XXII.
 Красний Кут, с. — XXII, XXIII, XCVIII, CIII.
 Красний Яр, с. — LXVII.
 Красноверш(т)ка(и), с. — XCVIII.
 Красногірка(ськ), с. — LXXXVII, CXV, CXVIII, CXX.
 Краснопіль, с. — XVI.
 Краснопілля, с. — LII.
 Краснополя (к. Катериносл.), с. — CXLIH.
 Краснополка(и), с. — XXVI.
 Красносільці, с. — VII, XXXVIII.
 Кременчук, м. — XLVII, LI, LII, LXXIV, LXXVI, LXXVIII, XCIX, CXXXI, CXXXII, C XXXV, CXXXVII.
 Кременчуцька переправа — LXVI.
 Криве Озеро, с. — LXXXVII, LXXXVIII, XCII, CII, CVIII, CIX, CXXXIV.
 Кривий Ріг, с. — CXXXI.
 Кривоносівка, с. — CII.
 Крижанівка, с. — CXIII.
 Крижопіль, м. — LXXXVI, XCIII, CXIV, CXV, CXVIII, CXIX, CXX, CXXXIII.
 Крим — LXXXIV.
 Кримки, с. — LXXXI, LXXXII.
 Криничевата, с. — CII, CIII.
 Кринички, с. — CXI, CXIII.
 Крелевецький повіт — CXXXIV.
 Крутенське, с. — XXXIV, XXXVI.
 Крути, ст. — XI, XII.
 Ксендзівка, с. — XXVI, XXXVII.
 Кубанська область — CXLVIII.
 Куликівка, с. — CXL.
 Куликове Поле — CVIII.
 Кулішево, с. — XIX.
 Кумейки, с. — LIX, LXIV.
 Куни, с. — CXV.
 Курськ, — XII, XLV, XLVI.
 Курупачинське, с. — CIX.
 Кустівці, м. — XVII.
 Кути, с. — XX, XXIII.
 Куца Балка, с. — LXXXVII.

Л.

Ладигенка с. — XXXIV.
 Ларія с. — LXVI.
 Ларіївці, с. — LXVI.

Лебединка, с. — XLV.
 Левшина, с. — LXVII.
 Лиги(е)зино, с. — XXII, XXIII, XXVI, XXXIII, XXXVII.
 Лелеківка, с. — CXXXIII.
 Лемещиха, с. — XXII.
 Леонтовича, с. — CII, CIII.
 Лепетень, с. — XVII.
 Летичів, м. — LXXXIV, CXV.
 Лещівка, с. — XLV.
 Лепецьке, с. — CVIII, CX, CXXXI.
 Липняжка, с. — L, LII, LXIII, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI, XCIX.
 Липовець, м. — IX, XII, XIV, XIX, XX, XXII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVI, XL, XCIII, CXVII.
 Липовеччина — CXXXI, CL.
 Липовенька, с. — LXII, LXXXVII.
 Лисавеччина — CXXX.
 Литвинівка, с. — XXII.
 Литків, с. — CXIV.
 Лихалети, с. — LXXIX.
 Лівобережжя — XII, XLVI, LVIII, CXXVI, CXXXVIII, CXL, CXLVI.
 Лідівка с. — CVII.
 Лісниче, с. — CXIII.
 Літин, м. — XXVII, XXX, XXXIII.
 Лозини (Лозин) — XVII.
 Лозова, ст. — XI.
 Лозовата, с. — LXXXVII, XCVIII.
 Лозоватка, с. — LII, LXIV, LXVII, CII.
 Лозовий Яр, с. — CXXX.
 Лозовки, с. — LVII, LVIII.
 Лубеньський повіт — CXXXIII.
 Лубенці, с. — LXXVII, LXXIX.
 Лубні, м. — LXX, LXXVI, LXXVII.
 Луганьск, м. — LVIII.
 Лугове, с. — LXXXIX, XC.
 Луканівка, с. — CVII.
 Лукашівка, м. — XIX, XX, CXIII.
 Любар, с. — VII, XV, XXIX, CXII, CXXX.
 Любашівка, с. — LXXXVIII, CVIII, CIX, CXII, CXIII, CXXXIV.
 Любомирка, с. — LXIX, CXIII.
 Любрина, с. — LXXXII.
 Ляхова, с. — LII, LIII.
 Ля(а)шівка, с. — LXXIV, LXXVIII.

М.

Мазепинці, с. — CXXIX.
 Майданецьке, с. — XXIII, XXXIII, CXXXIII.
 Майнова, с. — CIX.
 Майдан Середнявський, с. — CXVI.
 Макарів, с. — CXXIX.
 Маклаки, с. — CXVI.
 Максимівка, с. — LXV, LXVII, LXXXII.
 Мала Виська (Малі Виськи), с. — LII, LXIV, LXV, LXXXII.
 Мала Киріївка, с. — XC.

Мала Мамайка, с. — LXVII.
Маланівка, с. — CIX.
Малин, ст. — CXVI.
Мала Олександрівка, с. — CXL.
Мала Половецька, с. — CXXIX.
Мала Українка, с. — LXIV.
Маньківка, с. — XXIII.
Мануйлівка, с. — LXIV, XCVIII.
Маргаритівка, хутір — LXIV.
Мардарівка, с. — CX.
Марківка, с. — CXV, CXXI.
Маріївка, с. — LII, LXVI, LXXXII.
Маріянівка, с. — LXXXVII, CII, CIII, CIX.
Маріюпіль, м. — XXXVI, L.
Маріямпіль, с. — LII, LIII, LVI, LXXXII.
Матвіївка, с. — LXIX.
Махайлівка, с. — XIX.
Махнівка, м. — XI.
Маяк, с. — LXXXIII.
Медведівка, с. — LX, LXIX, LXX, CXXIX.
Медвинський район — CXXXII.
Медвина, с. — CXXIX.
Медівець, с. — XX.
Межиричі, с. — LX.
Мелитопіль, м. — LVIII, CXXXIV.
Мертводи, с. — CIV.
Мехова, с. — CVII.
Миколаєво, с. — CII.
Миколаїв, м. — CVI, CXII, CXXXVII, CXL, CXLII.
Миколаїв, с. — LXVIII, LXXXIII, CII.
Миколаївка, с. — LIII, LXXXII, XCVIII, CII, CIII, CVII, CVIII, CIX.
Миколаївка II, с. — CXL.
Микуличі, с. — CXVI.
Милашевичі, с. — CXV.
Миролюдівка, с. — LXXXI, LXXXII.
Миронівка, с. — CXXXIII.
Миропіль, ст. — VI, VIII, IX, XIV, XV.
Митрофанівка, с. — LXVII.
Михайлівка, с. — LVII, LXXVIII, CXIII, CXXIX, CXL, CXLIX.
Михайлово, с. — LXXIV.
Мишурино (Мишурин) ст. — LI, LXX, CXXXI, CXXXIV.
Могилів Под., м. — LXXII, LXXIII, LXXXIV, CXII, CXXIII.
Могильне, с. LXXXVII, XC.
Мозир, м. — XXXIX, LXXXIV.
Мозирський напрям — LXXXIV.
Мозоліївка, с. — LXXVIII.
Мокра Калигірка, с. — LIII, LX, LXIII.
Молдавка — CVII.
Молдованова, с. — LXXXVII.
Монастирище, с. — XXV, CXXIX.
Мончин, с. — XIX.
Москаленка, с. — LXX, LXXIV, LXXVIII.
Москва, м. — XXXVI, XLV, XLVI.
Мотронинський монастир — LXVII, LXXX, CXXXVI.

Мотяжин, с. — CXXIX.
Мошни, м. — LVII, LVIII, LX, LXIX.
Мощене, с. — XC.
Мясківка, с. — CXX, CXXI, CXXII, CXXIII.

Н.

Надежівка, с. — CIV.
Наливайки, с. — XCVII.
Нападівка, с. — XVII.
Небелівка, с. — XLV, XCVII.
Немирів, м. — CXVII.
Немирівці, с. — XVII.
Нерубайка (и) с. — XXVII, XLV, XCVIII.
Неселки, с. — CIX.
Нестерівка, с. — XXVI.
Нетребівка, с. — CXXI, CXXII.
Нечаївка, с. — LXXX.
Никольськ, с. — CIV.
Никопіль м. — XIII.
Никопільський район — CXLII.
Ніжинський повіт — CXXXIV.
Нобилівка (Нобилівці), с. XXVI, CIII.
Нова Андреївка, с. — LXXXVIII.
Нова Басань, с. — CXXIX.
Нова Гребля, с. — XVII, XXII, XXIII.
Нова Майорівка, с. — CVIII.
Нова Прага, м. — CXXXV.
Нова Ушиця, м. VI.
Нова Чорторія, м. — VIII, XV, XXVIII, XLV.
Новий Биків, с. — CXXIX.
Новий Буг, м. і ст. — CIII, CIV, CXXXI, CXL.
Новий Вормс, с. — CVII.
Новий Животів, м. — XX.
Новий Коврай, с. — LXXIX.
Новий Севастопіль — CXL.
Новина, сл. — XVII.
Ново-Архангельськ, м. — LI, LII, XCIX, CXXIX.
Ново-Василівка, с. — CVII.
Нововоскресенськ — CVII, CVIII.
Новоград-Волинський, м. — XI.
Новоград - Волинський напрям — LXXXIV.
Новогригоріївка, ст. — CIX.
Ново-Дмитріївка, с. — CXL.
Ново-Константинів, с. — CXV.
Ново-Мазарська, с. — CVII.
Ново-Миргород, м. (Новомиргород) — XLVII, LII, LX, LXVI, LXXVIII, LXXXI.
Ново-Павлівка (Новопавлівка), с. — LIII, CVII, CVIII.
Новоселиця, хут. — XXIII, LXXXIX.
Новосело — CIV.
Новосілки, с. — LXXXV, LXXXVII, CX.
Новослобідка, с. — CVII.
Ново-Стародіб, м. — CXXXIV.
Ново-Українка, ст. — L, LI, LXIV, LXV, XCVIII, XCIX, C, CVIII, CIX.

Новочеркаськ, м. — XXXVI, L.
Ночівка, с. — LV, LXIII.
Нотбек (а), с. — CXXXIII.

О.

Обертасово, с. — XCVIII.
Облонівка, с. — CXXX.
Ободівка (Ободіївка), с. — XC, CXIII, CXIV.
Обознівка, с. — CXXXIII.
Обозовка, с. — CII.
Обухів, м. — CXXXII.
Овечане, с. — XVII.
Овруч, м. — CVI.
Овручський напрямок — LXXXIV.
Однівка, с. — CXIV.
Одеса, м. — XII, XIII, XVIII, XXVIII, XXXIII, LXXI, LXXII, LXXXII, LXXIII, LXXXIII, LXXXVI, LXXXVIII, CIV, CVI, CVII, CVIII, CIX, CXI, CXII, CXV, CXVI.
Оксанино (Оксанин), с. — XXVI, XXVII, XXXII, XCVII, CXXXIII.
Олександрів, м. — C, CXXIX, CXXXIV.
Олександрівка, с. — I, LII, LXIV, LXXXV, XCVIII, CII, CIII, CVII, CXXXIII.
Олександрівськ, м. — CXLIII.
Олександрійський пов. — CXXXII.
Олексіївка, с. — LII, LXIV, LXV, LXVI, XCVIII, CII, CXXXIII.
Ольвіопіль, м. — XXVI, XXXIII, XXXVI, XLIV, XLVII, XLIX, L, LI, LII, LIII, LXI, LXII, LXXXVIII, XCIII, CIII, CIV, CVII, CX, CXII, CXIII, CXXIX, CXXXIII, CXXXIV.
Ольвіопільський напрямок — LXXXIV.
Ольгопіль, м. — XIII, LXXIII, LXXXVI, LXXXVII, LXXXVIII, XCIII, CVII, CXII, CXIII.
Ольшанка, с. — XXXVII, LI, LII.
Ольшаниця, ст. і с. — LVI, CXXII.
Онуфріївка, с. — CVIII, CIX.
Оратів (ово), м. — XIX, XX.
Орлик, м. — LXII, XCIV.
Орлово (а), с. — XLV, XCVIII.
Осиковата, с. — LXVII, CII, CXXXIII.
Оситня, с. — LII, LXXXII.
Осипово, с. — CIII.
Осієвка, с. — XC.
Острівець, с. — XLV.
Остропіль, м. — CXV.
Отрадна Долина, с. — CII.

П.

Павлівка (ці), с. — LI, XCVII, CIV, CVII.
Паладієно, с. — CIII.
Паланка, с. — CXIV.
Паліївка, с. — LXXXII, CXXIV.
Пальчик, с. — XXII, XXIII.

Пантаївка, с. — CXXXVII.
Панчів (чево), с. — LXVI, LXXXII.
Пасіївка, с. — XVII.
Пацицели, с. — CVIII, CIX, CX.
Пеліяшпіль, с. — XXXVII, LXI, XC.
Пересип, м. — LXXXIII.
Первозванівка, с. — LXVIII.
Перегонівка, с. — XXXIV.
Переяслав, м. — LVII.
Переяславський пов. — CXXXI, CXXXIII.
Петриківці, с. — XVI.
Петрівка, с. — XLV, LII, LIII, LXXXII, XCVIII.
Петрівці, с. — XXXIV.
Петрів Острів, с. — LXIII.
Петрово, с. — CXXXI.
Петропавлівка (фільварок), с. — LIII.
Печора, м. — XCII.
Пиків, м. — XVII, XXV, XL.
Пирятин, м. — LXXV.
Писарівка, с. — XVII, CXXIV.
Писщики, с. — CXXXIX.
Підвисоке, с. — XLV.
Пісчана (Піщана), с. — LXXVIII, CXII, CXIII.
Пісчанка, с. — CXIII.
Плавки, с. — CXLIII.
Плеваки (а), с. — LVII, LXIV.
Плегеній Ташлик, с. — LXVI, XCVIII, XCIX, C.
Плоске, с. — L, CXIII.
Плоханівка, с. — CXLIX.
Побойна, с. — XXIII.
Погребище, м. — XXVII, CXLIX, CI.
Подачне, с. — XXV.
Поділля — CXV, CXXXII.
Познанка, с. — CXII, CXIII.
Покровське, с. — XLVI, XLVII, XLVIII, C.
Покотилова, м. — XXXVIII, XLV, XCIII, XCIV.
Полісся — CXV.
Поланочка, с. — XXVI, XXXI, XXXII.
Полковнича, с. — XXIII.
Польща — XIV, LXXXVI, XCI.
Полонисте, с. — XLV.
Полонне, ст. — VIII.
Полтава, м. — XI, XII, XIII, XX, LVIII, LXXVI.
Полтавщина — VIII, XIII, CXXVIII, CXXXI, CXXXII, CXXXIV.
Помішна, ст. — L, LII, LXXXIV, XCIII, XCVIII, C, CIII.
Помойник, с. — XXVI.
Понівка, с. — CXXX.
Понтаївка, с. — LXVI.
Поповка, с. — XX.
Порадовка, с. — CXXXIX.
Посад, с. — CXIII.
Поташ, ст. — XXII, XXIII, XXVI, XXXIII, XXXVII.

Потік, с. LX.
Почапинці, с. — LVI.
Правобережжя — XIII, XXVIII, XLVI,
CXXVI, CXLVI, CLI.
Прилуки, м. — XII, XV.
Припять, р. — CXV, CXVI.
Проскурів, м. — VI, VII, IX, XI, XVI, LXXII.
Пруси, с. — LXXIV.
Пугачівка, с. — XXII.
Пужайки (ків), с. — CXIII.
Пушків, с. — LXII.
Пясківка, с. — CXVII.
Пятигори, м. — XX.
Пятихатка (и), ст. — LII, CII, CXXXI,
CXXXV, CXXXVI.
Пятки, с. — XVI.
Пятківка, с. — CXIII.

Р.

Радівка, с. — XVII.
Радомисль, м. — CXVI, CXXIX.
Радомиський район — CXXXI.
Райгород (цукроварня) м. — LXXXI.
Ракино, с. — LII, LIII, LXXXIV.
Ратушине, с. — CXXI.
Резино, с. — XXIII.
Рейментарівка, с. — LXXXI, LXXXII.
Ретиці, с. — XVII.
Рівне, м. — VIII.
Рівне, с. — C, CXXXIII.
Різаніяка, с. — CI.
Рі(е)заново, с. — XVII, C.
Рогн, с. — XXVI, XXXII.
Рогова, с. — XXX, XXXIV, XXXVII, XLV.
Роздільна (е), ст. — LXI, LXVI, LXXXIII,
LXXVIII, CVII, CX.
Розношинці, с. — LXXXVII.
Розумниця, с. — CXXIX.
Ромадан, м. — LXXVIII.
Романівка, с. — XXIII, XXVI, CXIII,
CXVII.
Репетука, с. — XL.
Росішна, с. — CXLIX.
Ростов, м. — XIV.
Росоховатка, с. — XXIII.
Росоша, с. — XXXIV.
Ротмистрівка — XIX.
Рошаківка, с. — CII.
Рубаній Міст, с. — XXIII.
Рудниця, ст. — LXXII, CXIX, CXX.
Ружичівка, с. — LXVIII.
Руська Поляна, с. — LIX, LX.
Румунія — VI, LXXXVI, XCII.

С.

Сабліно-Знаменська цукроварня, ст. —
LXVII, CXXXVII, CXXXIX.

Савинці, с. — CXV.
Саврань, м. — LXII, LXXXVIII, CVIII,
CXII, CXIII, CXXIX, CXXXIV.
Савранська переправа — LXXXIX, XCII.
Савчино, с. — CXIV, CXV, CXX, CXXI,
CXXII.
Сагайдакова, с. — LXIV, LXXXII.
Сальків, с. — XC.
Сангородок, м. — XI, XVII.
Саражинка, с. — CXIII.
Сахарна, ст. — CXXXVII.
Свердликове, с. — XXII, XXXIII.
Сверниково, с. — LXXXVII.
Свидовок, м. — LVII.
Свинарка, с. — XXVII, XXXVII, XXXVIII,
LXXXII.
Святотроїцьке, с. — CVII, CIX, CXI.
Седнівка, с. — CIII.
Селеванівці (ка), с. — CVIII, CX, CXII,
CXXXI.
Семенасте, с. — LXV, XCVIII.
Семенівка (ці), с. — LXVI, LXXVII, C.
Семидуби, с. — XXXVI, XLV.
Сентів, с. — LXXXI, LXXXII, CXXXIII.
Сербулівка, с. — CIV.
Сердюхівка, с. — LXXXI.
Серпухів, м. — XLV, XLVI.
Си(е)днівка, с. — CI, CIII.
Сидори, с. — CXXIX.
Сидорівка, с. — LVI.
Синельниково, ст. — LII, CXLIII.
Синюха (річка) — LI, LV, LXIII,
LXXXIII, LXXXVIII, XCVII, XCIX.
Ситківка, с. — CXLIX.
Сінне, с. — CXI.
Скала, с. — XX.
Скалене (Скалеве, Скалево), с. — LI,
XCVII.
Сквира, м. — XXII, XXXVI, CXVII.
Сквирський пов. — CL.
Славечно, м. — CXVI.
Славечна, (річка) — CXV.
Слобідка, с. — CXII, CXIV.
Слобідка Пустовецька — XVII.
Слобода — XVII, CXXX, CXLIX.
Случ (річка) — VII, CXV.
Сміла, м. — LVII, LIX, LX, LXI, LXIII, LXX,
LXXIV, LXXX, LXXXI.
Сніжки, с. — CXXIX.
Сніги(у)рівка, с. — CXLI, CXLIX.
Собківка, с. — XXXVI.
Соколівка, с. — XXVI.
Солонне, с. — CIV.
Сонцево, с. — CIII.
Сорогеново, с. — CII.
Сосницький пов. — CXXXIV.
Софіївка, с. — XXIII, LVIII, XCVIII, CXXXI.
Спаські Запруді, с. — CXVI.
Ставидло, с. — LXXXI.

Ставище, м. — XIV, XX, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXXVI, LVI, CXVII, CXXIX.
 Стадниця, с. — XXI.
 Станкевича, с. — LXXXII.
 Стара Осота, с. — LX.
 Стара Синява, с. — CXV.
 Старі Бабани, с. — XXVI, XXXVII.
 Старий Животів, м. — XIX, XX.
 Старий Коврай, с. — LXXIV.
 Старокостянтинів, м. — VI, VII, IX, XI.
 Старообрядческа кольонія (під Знаменкою) — LXVIII.
 Стеньковате, с. — L.
 Степанівка, с. — CII, CX.
 Степанки (нци), с. — LX.
 Степанківка, с. — XXXVI.
 Степковата, с. — LXIII.
 Стратівка, с. — CXIII.
 Стрибіж, с. — CXVI.
 Стовпова, с. — CIII.
 Стойків, с. — LXVII.
 Струщівка, с. — CXXIX.
 Ступники, с. — XVI.
 Ступичне, с. — LIII.
 Суботець(ці), с. — LXVIII, LXX, CXXXIII.
 Суботинці, с. — LI, CXXXI.
 Супрунів, с. — CVII.
 Сунки, с. — LIX.
 Сухачівка, с. — CXXXI.
 Сухине, с. — LVI.
 Сухолітівка, с. — LIII.
 Сушківка, с. — XXXVI.

Т.

Табаківка, с. — XLV.
 Таврія — XIII.
 Таганрог, м. — XXXVI, L.
 Таганча, м. — LVII, LX.
 Тальне, ст. — XXII, XXIII, XXVI, XXVII, XXXII, XXXIII, XXXVI, LI, XCIII, XCVIII, CXXIX, CXXXIII.
 Тальянка, с. — XXII, XXIII, XXVI, XXXVII.
 Тараша, м. — XXXVI, LVI.
 Тарашанщина (ський повіт) — XX, CXIV, CXXVII, CXXX, CXXXI, CXLVI, CXLVIII, CXLIX, CL, CLI.
 Тарновата, с. — LXII.
 Тартак Чудновський, с. — CXVI.
 Таужка (е), с. — LXI, XC.
 Текіївка, с. — XXVI.
 Текуча (е), с. — XXXIV, XXXVI, XXXVII, XCIV.
 Тележинці, с. — XIX, CXLIX.
 Тернівка, с. — XXXIV, XCIII.
 Тертилово, с. — CIV.
 Тетерів, р. — CXXIX.
 Тетіїв (Тетієв), м. — XIX, XX, CXLVIII, CXLIX, CL.

Тетіївський район — CL.
 Тиманівка, с. — CXVIII, CXX, CXXI.
 Тираспіль, м. — LXXXIII, CVII, CVIII, CXXXI, CXXXII.
 Тихий Хутір — XX.
 Тишківці (вка), с. — L, LXXXIV, LXXXV, LXXXVI.
 Товмач, с. — LX.
 Томарівка, с. — CXXX.
 Томашівка, с. — XXIII.
 Томашпіль, м. — CXIV, CXX, CXXI, CXXII.
 Топанівка, с. — LXX.
 Топилівка, с. — LXXVII.
 Топільне, с. — LIII.
 Торговиця, м. — XXII, XXVI, XXVII, XXXII, XXXIII, LI, XCVII.
 Торшовиця, с. — XCIII.
 Точилово, с. — CXII.
 Трикрати, с. — CIV, CVII.
 Триліси, с. — LX, CXXIX.
 Трипілля, с. — CXXIX.
 Троскевичі, с. — CVII.
 Тростянець, м. — XC, CXIV.
 Троща, с. — VII, XXXVIII.
 Трояни, с. — XXXIII, XXXVII, CXXXIII.
 Троянів, м. — VII, XXXVIII.
 Троянка, с. — XLV, L.
 Трушки, с. — CXXIX.
 Тубольці, с. — LVII.
 Тульчин, м. — XCIII, CXIV, CXV, CXVIII, CXX.
 Туманівка, с. — CXVIII.

У.

Уборть, р. — CXV, CXVI.
 Уканів, с. — XVI.
 Уланів, м. — XL.
 Уляново, с. — LII.
 Улянівка, с. — L, LXVII, LXXIII, XC, CIX, CXV.
 Умань, м. — XVIII, XIX, XX, XXII, XXIII, XXV, XXVI, XXVII, XXX, XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XL, XLI, XLII, XLIV, L, LI, LXXIII, LXXVIII, LXXXI, LXXXV, LXXXVI, LXXXVIII, XCIII, XCIV, XCVII, C, CXIV, CXXVIII, CXXIX, CXXXIII.
 Уманщина — XXXII, XXXV, LI, LXXX, XCIV, CXXX, CXXXIV, CLI.
 Унгул — див. Інгул — CII.
 Усте, с. — LXXXIX, XC.
 Устинівка, с. — CII.

Ф.

Фастів, м. ст. — див. Хвастів.
 Федвар, ф. — CXXXIII.
 Федорівка, с. — LXXXII.
 Федорівці, с. — LXIV.

Федорка, с. — CXXXIV.
Фундукліївка, ст. — XIII, CXXXIX, CXXXVI,
CXLI.

Х.

Хайнівка, с. — LXXXII.
Харків, м. — XI, XII, XX, LVIII, CXXXIII.
Харківка, с. — XXIII, XXVI, LX.
Харківщина — XXXVI, LXXVI, LXXXVIII.
Хвастів, ст. — XII, XX, LVI, LXXXIV,
CXVII, CXXXIX.
Хвастовці, с. — CXXXIX.
Херсон (ь) м. — CXII, CXLI, CXLII.
Херсонський пов. — CXXXI.
Херсонщина — XIII, LI, CI, CXXVII,
CXXVIII, CXXXIV, CXXXVI, CXXXVIII,
CXL, CLI.
Хирівка, с. — LXVIII, LXXXIII.
Хмілеве, с. — XCVIII.
Хмільник, м. — XI, XII, XXVII, XXIX, XXX,
XXXIII, CXXXII.
Хме(і)лево(е) с. — LI, LII, LIII, LX,
LXIV, LXXXII.
Хмилів, с. — LXXXI.
Ходорків, с. — CXXXIX.
Холодний Яр, с. — LXXVIII, LXXX,
CXXXII, CXXXVI, CLI.
Хорола, м. — LXX, LXXVI, LXXVII.
Хошовата, с. — L, LXI, LXII, LXXXVII,
LXXXVIII.
Хрестителево, с. — LXXIV.
Хрещатик — LVII, LVIII.
Христинівка ст. — XII, XXII, XXIII, XXVI,
XXXII, XXXIII, XXXIV, XXXVII, XLI,
XLII, L, LXIII, XCIII, XCIV, XCVIII,
CXXVIII, CXXXI, CXLIV.
Христош, с. — CXXXIII.
Худоліївка, с. — LX, LXXVII, LXXIX.

Ц.

Цалівка, с. — CXV.
Царедарівка, с. — CVII, CVIII, CIX.
Царицин, м. — XII.
Цвітково, ст. — XII, XIII, XX, XXII, XXIII,
XXXIII, XXXVII, XLI, L, LXIII, LXXVIII,
XCIV, XCVIII, CXXVIII.
Цвітна, с. — LXVI.
Цетнарка, с. — XII.
Циберманівка, с. — XXV, XXVI, XXXII.
Цибулів (лево) с. — LXI, LXVIII, LXXIV,
LXXVIII, CXIII, CXIV, CXXXIV,
CXXXVI.
Цісарська Слобода, с. — LX.

Ч.

Чалбаси, с. — CXLI.
Чаплінка, с. — CXLI.
Чапліно, м. — CXL.
Чарнецького хутір — LXIV.

Черемошне, с. — XIX.
Черепина, с. — LXIV.
Черкаси, м. — XII, XLVII, LII, LIII, LVII,
LVIII, LIX, LX, LXX, LXXIV, LXXVIII,
LXXXIX, LXXX, XCIX, CXVII, CXXXIV,
CXLIV.
Черкащина (Черкаський пов.) — LVI,
CXXXI, CXXXII, CXLVI, CXLVII.
Чернигів, м. — LVIII.
Чернигівщина — CXXXIX, CXXXI, CXXXIV,
CXLIII.
Чернівка, с. — LXXVII.
Чернявка, с. — XX, LX, LXXIX.
Чернобиль, м. — CXXXIX.
Чернобильський пов. — CXXXIX.
Черпико, м. — CVIII.
Черталка, с. — CVII.
Чеснивка, с. — XVII.
Чехія — LXXXVI, XCII.
Чечелівка, с. — CXXXIV.
Чечельник, м. — LXXXVII, CXIII.
Чигирин, м. — LI, LII, LIII, LVIII, LX,
LXV, LXIX, LXX, LXXIV, CXXXI,
CXXXIV, CLI.
Чигиринщина (ський пов.) — CXXXIX,
CXXXI, CXXXII, CXXXVI.
Чорна Каменка — XXIII.
„Чорний Ліс” — LIX.
Чорний Ташлик (річка) — LI.
Чорнобай, м. — LXXIX.
Чорно-Ляска, с. — XLVIII.
Чорноморське побережжя — CXLVIII.
Чорторія, м. — VI, VII, VIII.
Чуднів, м. — VII, XVI, XXXVIII, XL.
Чуйкова, с. — LXXXII.
Чумацькі хутори — LII.
Чутівка, с. — LXVIII.

Ш.

Шандрівка (Шендерівка), с. — L, LVI,
LX, CXXXIX.
Шамраївка, с. — LXXXVII, LXXXIX, XC.
Шараєво, с. — CX.
Шарапанівка, с. — CXIV, CXV, CXVIII,
CXX.
Шаулиха, с. — XXII, CXXXI.
Шелушківці, с. — LVI.
Шепетівка, ст. — VII, XI, XV.
Шкарівка, с. — XXII.
Шляхова (е), с. — LI, XCVIII, CXIII.
Шмидово (фільва.) — LIII.
Шмидт (фільвар.) — LIII.
Шостаківка, ст. — LXVII, XCVIII, XCIX, C.
Шостакова, с. — CXXXIII.
Шпакова, с. — LXXXI, LXXXII.
Шпола, м. — XXXII, LIII, LX, LXXXIV,
CXXXIII.
Шуляки, с. — XXII, CXXXIX.
Шумилово, с. — LXXXVIII.

Щ .

Щоглівка, с. — CXXIX.

Ю.

Юзефівка, с. — XVII, LXI.

Юзефпіль, ст. — LV, LXXXV, LXXXVI, LXXXVIII, CXXIX.

Юріївка, с. LII, LIII, LXXXII.

Я.

Явкино, ст. — CXLI.

Яготинський район — CXXIX.

Якимівка, с. — LII, LXIII, XCVIII.

Якубівка, с. — CXIII.

Ямки, с. — LXXXII,

Ямпіль, м. — VI, LXXII, XCVII, CXIII, CXXIII, CXXIV.

Янкч., с. — LXIX, CXXXIV.

Янів, м. — XI, XV, LXVI, CXXXIV.

Янівка (ці), с. — LX, LXXIX, CIII. } 7

Янківка, с. — XXIII.

Янопіль, с. — LI, LII, LIII, LX, XCVIII.

Янушпіль, м. — XVI, XL.

Ярема, с. — XXIII.

Ярмолинці, м. — VI.

Ярошівська цукроварня — LV, LXIII,

Яруга н/Дністром, с. — CXVII.

Ясиноватка, с. — LXXXI, CXXXVII.

Ясиноватка, с. — LXVI.

Яснево, с. — CIX.

Яхни, с. — CXXIX.

З М І Є Т.

Передмова	III
Розділ перший. 1. Листопадова катастрофа. 2. Наради 6.XII в Чортотрії і 5.XII в Мирополі. 3. Призначення політичних референтів та їх завдання. 4. Підготовчі заходи. 5. Стан ворожих фронтів.	VI
Розділ другий. 1. Склад та чисельний стан армії, що вирушила в Зимовий похід. 2. Директива 6.XII. 3. Маршрут армії від 6.XII до 31.XII та його результати. 4. Обставини захоплення м. Липовця, розбиття ворогом 3-ої дивізії, бій у Жашкові та захоплення м. Ставищ.	XIV
Розділ третій. 1. Настрій населення і частин Добровольчої армії підчас операцій української армії. 2. Акція прем'єра І. Мазепи. 3. Обставини підписання умови з НКУГА 24.XII.1919. 4. Утворення есерами й галицьким радикалом Макухом „Ради Республіки” у Хмільнику та нарада у Літнині 25.XII.	XXVII
Розділ четвертий. 1. Обставини захоплення Умані і праця на Уманьщині. 2. Відпочинок Армії УНР. та її реорганізація. 3. Волох, Ревком Правобережжя та їх акція. 4. Українські боротьбисти та кінець волохівщини.	XXXII
Розділ п'ятий. 1. Перша зустріч з більшовиками і питання про відношення до них. 2. Маршрут армії між 13.I — 21.I 1920 р. і поділ її на дві групи. 3. Рух і праця Північної групи та прибуття до неї денікинської делегації. 4. Операція кінного полку Чорних Запоріжців. 5. Рух Південної групи. 6. З'єднання частин армії. 7. Діяльність Уряду.	XLIV
Розділ шостий. 1. Армія УНР. на Лівобережжі та наслідки її перебування там. 2. Обставини повороту армії УНР. на Правобережну Україну, відпочинок та праця серед населення. 3. Марш армії від Дніпра до Синюхи та Бугу. 4. Співкання частин армії УНР. з Галичанами, переговори та їх результати. 5. Нарада 12.III в с. Улянівка та висліди наради.	LXXIII
Розділ сьомий. 1. Обставини захоплення Умані, Гайсина, Ольвіополя та Христинівського вузла. Бій частини Запоріжської дивізії в с. Ємилівці. 2. Перехід через залізничну лінію Знаменка—Помішна. Захоплення Бобринця й Вознесенська. 4. Захоплення повстанцями та Чорноморським полком Ананіїва, Київською дивізією м. Балти. 5. На південь чи на північ? 6. Захоплення Тульчина, Вапнярки і ст. Крижополя. 7. З'єднання з військами Головного Отамана та Польською армією.	XCIII
Розділ восьмий. 1. Заходи Головної Команди щодо організації повстанчих центрів. 2. Значіння повстань. Большевицька „сводка” повстанчих груп. Спроба переліку всіх повстанчих організацій і груп на Україні. 3. Повстання на Херсонщині та Катеринославщині. 5. Большевицька політична тактика на Україні в часі Зимового Походу. 6. Причини „радянських” настроїв серед повстанців та заходи більшовиків по ліквідації повстанчих організацій. 7. Повстання на Таращанщині. 8. Заходи Команди УНР. в повстанчій акції.	CXXVII
Документи	1—213
Додатки	
1) Показчик имен	115
2) Показчик одиниць і частин	220
3) Показчик географічних назв	223
4) Схеми.	

T R E Ś Ć

Przedmowa	III
Rozdział pierwszy. 1. Katastrofa listopadowa. 2. Narady 6.XII w Czar- toryi i 5.XII w Miropolu. 3. Mianowanie referentów politycznych i ich zadania. 4. Przygotowania. 5. Sytuacja na frontach nie- przyjacielskich.	VI
Rozdział drugi. 1. Skład i stan liczebny armji, biorącej udział w Po- chodzie Zimowym. 2. Instrukcja 6.XII. 3. Marszruta armji od 6.XII do 31.XII; wyniki. 4. Zdobycie Lipowca, porażka 3-ej dywi- zji, bitwa w Zaszkwie, zdobycie Stawiszcz	XIV
Rozdział trzeci. 1. Nastroje ludności i oddziałów Armji Ochotniczej podczas operacji armji ukraińskiej. 2. Akcja premjera I. Mazepy 3. Podpisanie umowy z Naczelnem Dowództwem Ukraińskiej Armji Halickiej. 4. Utworzenie przez es-erów i radykała halic- kiego Makucha „Rady Republiki” w Chmielniku i narada w Li- tynie 25.XII	XXVII
Rozdział czwarty. 1. Zdobycie Humania i działalność na Humań- szczyźnie 2. Odpoczynek Armji U.R.L. i jej reorganizacja. 3. Wołoch, Rewkom Prawobrzeża i ich działalność. Bórołbiści ukra- ińscy i koniec wołochowszczyzny.	XXXII
Rozdział piąty. 1. Pierwsze spotkanie z bolszewikami i kwestja sto- sunku do nich 2. Marszruta armji od 13.I do 21.I 1920 r. i po- dział na dwie grupy. 3. Ruchy i działalność grupy północnej i przybycie do niej delegacji denikinowskiej. 4. Operacje pułku konnego Czarnych Zaporozców. 5. Ruchy grupy południowej. 6. Połączenie obu grup. 7. Działalność rządu.	XLIV
Rozdział szósty. 1. Armja U.R.L. na Lewobrzeżu i skutki jej działal- ności w tej części kraju. 2. Powrót armji U.R.L. na Ukrainę Pra- wobrzeżną, odpoczynek, akcja wśród ludności. 3. Przemarsz Armji od Dniepra do Siniuchy i Bohu. 4. Spotkanie Armji U.R.L. z Armją Halicką, rokowania z nią, ich wyniki. 5. Narada 12.III we wsi Uljanówce i jej wyniki.	LXXIII
Rozdział siódmy. 1 Zdobycie Humania, Olwiopolu i chrystynowskiego węzła kolejowego. Bitwa, stoczona przez część dywizji zapo- roskiej we wsi Emiljówce. 2. Przekroczenie linii kolejowej Zna- menka-Pomoszna. 3 Zdobycie Bobryńca i Wozneseńska. 4. Zdo- bycie Ananjiwa przez powstańców i pułk czarnomorski, Bałty przez dywizje kijowską. 5. Na południe czy północ? 6. Zdobycie Tulczyna, Wapniarki i stacji kolejowej Krzyżopol. 7. Połączenie z wojskami Głównego Atamana i Armją Polską.	XCIII
Rozdział ósmy. 1. Staranie Naczelnego Dowództwa o organizację oś- rodków powstańczych. 2. Znaczenie powstań 8. „Wykaz” bol- szewicki grup powstańczych. Próba zestawienia wszystkich or- ganizacji i grup powstańczych na Ukrainie. 4. Powstanie na Cher- sonszczyźnie i Katerynosławszczyźnie. 5. Próby Armji Ochotni- czej porozumienia się z powstańcami. 6. Taktyka polityczna bolszewików na Ukrainie podczas pochodu Zimowego. 7. Przy- czyny nastrojów „radzieckich” wśród powstańców i wysiłki bolsze- wików, zamierzające ku likwidacji organizacji powstańczych. 8. Powstanie w okolicach Taraszczy. 9. Starania Naczelnego Do- wództwa Armji U.R.L. o zorganizowanie akcji powstańczej.	CXXVII 1—213
Dokumenty.	1—213
Dodatki.	
1) Skorowidz nazwisk	115
2) Skorowidz jednostek i oddziałów	220
3) Skorowidz nazw geograficznych	223
4) Szkice	

TABLE DES MATIERES.

Préface

Chapitre I. 1. La catastrophe de Novembre. 2. Conférence du 6.XII à Tchortorya et celle du 5.XII à Myropil. 3. Nomination de rapporteurs politiques; leur tâche. Action préparatoire. 5. Etat des fronts ennemis.

Chapitre II. 1. Composition et effectifs des troupes ayant pris part à la Campagne d'Hiver. 2. Les directives du 6.XII. 3. L'itinéraire des troupes du 6.XII au 31 XII; les résultats. 4. Les circonstances de la prise de Lypovetz, la défaite de la 3-e division, la bataille de Jachkiv et la prise du bourg Stavystché.

Chapitre III. 1. L'état d'esprit de la population et des troupes de l'„armée Volontaire“ pendant les opérations de notre armée. 2. L'activité du Président du Conseil, J. Mazepa. 3. Les circonstances dans lesquelles fut signé l'accord avec le Commandement de l'Armée Ukrainienne de Galicie le 24.XII 1919. 4. La création à Khmilnyk par les socialistes-révolutionnaires et le radical galicien, Makoukh, du „conseil de la République“ et la conférence à Lityne du 25.XII.

Chapitre IV. 1. Les circonstances de la prise de Houman et l'activité dans cette région. 2. Réorganisation de l'armée de la republique Ukrainienne. 3. Volokh, le „Comité révolutionnaire“ de la Rive droite et leur action. 4. Les „borotbistes“ et la fin de l'aventure de Volokh.

Chapitre V. 1- Première rencontre avec les bolchéviks. 2 Itinéraire des troupes du 13.I au 21.I.1920; leur division en deux groupes. 3. Mouvement et activité du groupe du nord; arrivée de la délégation envoyée par Dénikine. 4. Opérations du régiment de cavalerie des Zaporogues Noirs. 5. Mouvement du groupe du Sud. 6. Jonction des troupes. 7. L'activité du Gouvernement.

Chapitre VI. 1 L'armée de la république Ukrainienne sur la rive gauche du Dniéper et les conséquences de ce séjour. 2. Le circonstances dans lesquelles s'est effectué le retour des troupes sur la Rive droite, le repos et le travail parmi la population. 3. La marche des troupes, du Dniéper jusqu'à Synukha et le Boh. 4. Leur rencontre avec les troupes galiciennes, les pourparlers et leurs résultats. 5. La conférence du 12.III à Oulanivka et ses conséquences.

Chapitre VII. Les circonstances de la prise de Houman, de Haisyne, d'Olviopol et du noeud ferroviaire de Khrystynivka. 2. Le combat des troupes de la division Zaporogue dans le village Iemylivka. 3. La traversée de la ligne de chemin de fer Znamenka-Pomichna. 4. La prise de Bobrinsk et de Voznesensk. 5. La prise d'Ananiyv par les insurgés et par le régiment de la Mer Noire et de Balta par la division de Kiev. 6. Au sud ou au nord? 7. La prise de Toultyhne, de Vapniarka et de Kryjopol. 8. Jonction avec les troupes de l'Ataman en Chef et avec l'armée polonaise.

Chapitre VIII. 1. Organisation de centres insurrectionnels par le Commandement Suprême. 2. L'importance du mouvement insurrectionnel. 3. Statistique bolchéviste concernant le centres insurrectionnels. Essai d'évaluation de leur nombre. 3. Insurrections dans les provinces de Kherson et de Katerinoslav. 4. Tentatives des „Volontaires“ pour s'entendre avec les insurgés. 5. La politique des Soviets en Ukraine à l'époque de la campagne d'Hiver. 6. Les causes des tendances bolchévisantes chez les insurgés et les mesures soviétiques en vue de liquider les organisations insurrectionnelles. 7. L'insurrection dans la région de Tarastcha. 8. Le commandement Suprême et les insurrections. C

Documents.

Exes.

- 1) Table des noms
- 2) Table de unités et de subdivision
- 3) Table des noms géographiques
- 4) Les schémas

СПОСТЕРЕЖЕНІ ПОМИЛКИ.

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
I	6 згори	livraison!	livraison
IV	5 знизу	матеріалів	матеріалів
V	9 згори	7 розділів	8 розділів
"	11 "	II—IV-ий	II—VII-ий
"	11 "	VII-ий	VIII-ий
"	2 знизу	„Житомир“	„Житомир“ і
VI	2 згори	в Мирополі	в Мирополі.
VIII	2 "	до Дністра	до Дніпра
"	2 знизу	у Ю. Тютюнника	у Ю. Тютюника
IX	21 згори	і згадавши	і, згадавши
"	4 знизу	Декларацію	Деклярацію
X	14 згори	довіря	довіря
XI	14 знизу	Харків	Харків
XIII	14 згори	Військовим	Військовим
"	6 знизу	от. Петлюри	от. Петлюри
"	6 "	в останніх	в останніх
XIV	5 згори	У. Н. Р. Н.	У. Н. Р.
XV	5 знизу	авт.	авт.
XVI	18 "	Чорні Запоріжці	Чорні Запоріжці,
"	7 "	3.XII.	3.XII-го
XVII	16 "	Голівці	Гулівці
"	9 "	районі	районі
"	21 "	ешелони	ешелони
"	21 "	виражаючи	вираджаючи
"	5 "	не робили,	не робили.
XIX	9 згори	плацдарм	пляцдарм
"	16 знизу	непевний	непевний
"	10 "	дальнішого	дальнішого
"	7 "	Старожитово	Староживотово
XXII	21 "	на поготові	напоготові
XXIII	13 згори	зайняти	зайняти
XXIV	6 "	в порядкуі	в порядку
XXVI	11 знизу	Текієвка	Текіївка
XXVIII	24 згори	повстаньча	повстанча
XXX	17 знизу	членів	членів
XXXII	2 згори	Галицької	Галицької
"	7 "	на Уманьщині	на Уманьщині
XXXIV	11 "	хтіли	хотіли
"	24 "	Ставиші	Ставиші
XXXVII	13 знизу	ешелони	ешелони
XXXVIII	5 згори	на поготові	напоготові
"	20 знизу	маневруючи	маневруючи
"	15 "	боротьбістів	боротьбістів
XXX	1 "	Ю. Тютюник	Ю. Тютюник
XLI	16 згори	"	"
"	22 "	республік	республік
"	14 знизу	опозбавив	позбавив

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
XL I	2 знизу	Неприйняття	Неприйняття
XLVIII	14 "	діяль-цiсть	діяль-нiсть
XLIX	12 згори	боротьбистiв	боротьбистiв
"	19 "	"	"
"	23 "	"	"
LI	12 "	Га Уманьщині	На Уманщині
LIV	17 знизу	червоноармiнця	червоноармiйця
"	18 "	до дому	додому
LV	3 "	Запорижцiв	Запорижцiв
LVII	12 "	Білозiрря	Білозiря
LIX	19 "	"	"
"	3 "	"	"
LXXIX	23 згори	м. Жаботка	м. Жаботина
LXXXII	5 знизу	Бiрзулу	Бiрзулу
LXXXV	24 "	Здаємось	Здаємось,
LXXXIX	1 згори	(1-га	(1-ша
XCI	24 знизу	інтернува-ння	інтернуван-ня
XCI	20 згори	Пiд час	Пiд час
XCVI	12 "	В. Савенко	В. Савенко
XCVII	6 знизу	Пiд час	Пiд час
XCIX	14 "	"	"
CII	3 згори	(до р. Унгула)	(до р. Інгула)
CV	13 знизу	долонями	долонями,
CVI	22 згори	до до пiдбрання	до пiдбрання
CX	6 "	на зустріч	назустріч
CXII	12 "	за старі	застарі
CXV	9 знизу	Польська	польська
CXVI	1 згори	Козатин	Козятин
"	8 "	В районі	В районі
CXVII	9 знизу	Жириiв	Товшiв
CXKI	2 згори	бокузпiдня	боку з пiвдня
"	4 знизу	полонених	полонених
CXXIII	23 знизу	до купи	до купи
"	23 "	розположившись	розташувались
"	19 "	війська	війська
CXXVIII	1 згори	з багатьох	з багатьох
CXXX	16 "	невичерпує	не вичерпує
CXXXI	13 "	А. Гребiяка	А. Гребiяника
"	26 "	на Черниговщині	на Черниговщині
"	1 знизу	пропущено зноски	17) 18) 19) Б. Ко-
"	"	стор. 48, 50 і 52	зельський
CXXXII	8 "	Там же	Б. Козельський
CXXXIII	6 "	Осиковиша	Осиковата
CXXXIV	4 згори	на Черниговщині	на Черниговщині
"	7 "	"	"
"	18 4	На Звенигородикi	На Звенигородщині
"	6 знизу	Омелянович	Омелянович
CXXXVIII	7 "	ні до чого	ні до чого
CXXXIX	14 згори	шпиталь	шпиталь
CXL	22 знизу	Олександрiвку	Олександрiвку,
CXLI	2 "	латишський олк	Латишський полк
CXLII	3 згори	комуністiв	комуністiв
"	4 згори	працювати	працювати,
"	8 знизу	Олелсандр.	Олександр.
CXLIV	15 згори	Перевало	Перевалов
"	20 "	повстанцями	повстанцям
"	24 знизу	от Шепеля	от. Шепеля
"	22 "	Отаманові	отаманові
CXLV	9 згори	Ленiна	Ленiна

Стор.	Рядок	Надруковано	Треба
CXLV	12 згори	Лешіна	Леніна
.	22 "	що	що,
CXLVI	23 "	домагалися	домагалися,
CXLVIII	9 знизу	перед тим	перед тим,
CXLIX	2 згори	селяне	селяне,
.	17 "	рятуватися	рятуватися
.	19 знизу	тепівських	тетівських
4	10 "	помститися	помститися
14	1 "	кінноті	кінноті
30	12 "	Поставнова	Постанова
66	3 "	наказать	наказано
67	4 "	21/1 р.	25/1 20 р.
87	5 згори	Вилинська	Волинська
.	8 "	зявчено	захвачено
.	20 "	Голого	Гулого
91	10 "	Командуючому	Командуючому
145	9 знизу	полковних	полковник
149	1 згори	N CXVIII	N CXLIH
Олеата ч. 4		Повстаньчі	Повстанчі
"	"	не менше	не менше

Примітка: За браком в друкарні потрібної кількості літер „г“ і „є“ в деяких місцях тексту не дотримано правопису.

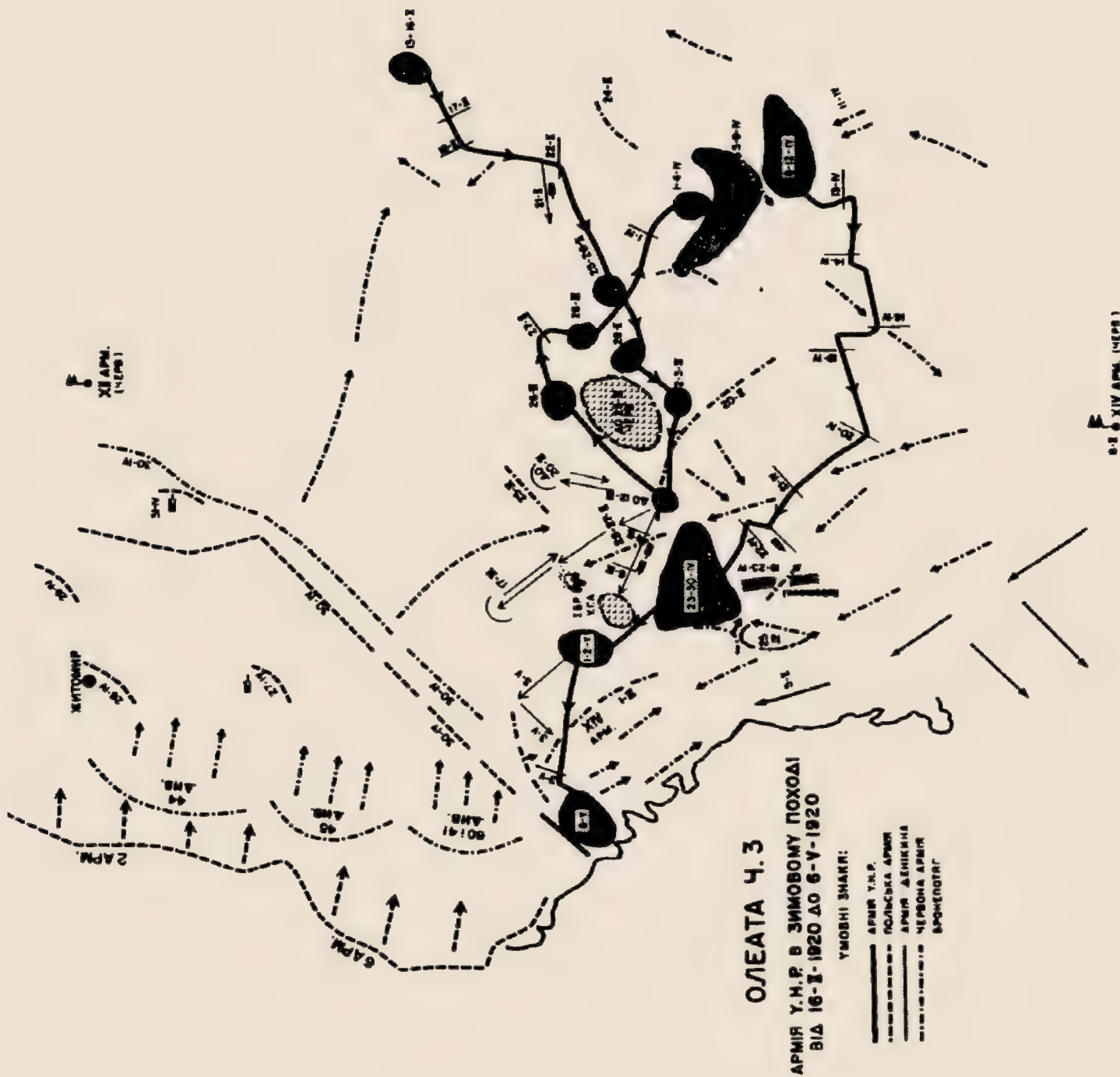

ОЛЕАТА Ч.2 АРМІЯ У.Н.Р. В ЗИМОВИМУ ПОХОДІ ВІД 6-XII-1919 ДО 16-II-1920

УМОВНІ ЗНАКИ

- АРМІЯ У.Н.Р.
- РЕЙД ПОДКУ ЧОРНИХ ЗАП.
- АРМІЯ ДЕНІКІНА (ФРОНТ)
- ЧЕРВОНА АРМІЯ (ФРОНТ)
- РЕЙД ВОЛОХА
- БРОМЕРНОТІГ

ОЛЕАТА Ч.4

ПОВСТАНЬЧІ ОРГАНІЗАЦІЇ
В ЧАСІ ВІД 6-XII-1919 ДО 6-V-1920

УМОВНІ ЗНАКИ:

- ✱ ПОНАД 1000 ЛЮДЕЙ
- ВІД 500 ДО 1000 ЛЮДЕЙ
- ▲ ДО 500 ЛЮДЕЙ
- НЕ МЕНШЕ 100 ЛЮДЕЙ
- НЕВІДОМОЇ КІЛЬКОСТІ
- БЕЗПРОВІЯНИ СЕЛІНСЬКІ ЗАВОРУШЕННЯ

ЧИСЛА І ЛІТЕРИ ДАВІСЬ В ТЕКСТІ
→ НАПР. АРМІЙ У Ч.Р.
ВІД 6-XII-1919 ДО 6-V-1920

ОСНОВНА МАПА

ДО „ЗИМОВОГО ПОХОДУ“

МІРИЛО: 25 ВЕРСТ. В ДЮЙМІ

1815

